BRA DAGHEM FÖR SMÅ BARN

Betänkande från familjestödsutredningen

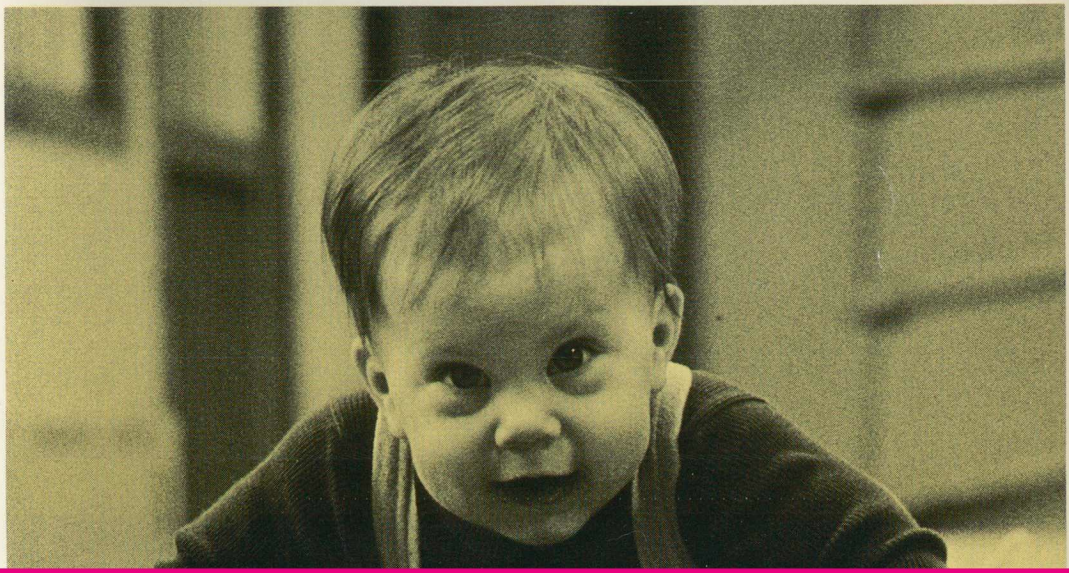

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2013
KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

SOU 1981:25

BRA DAGHEM FÖR SMÅ BARN

Betänkande från familjestödsutredningen

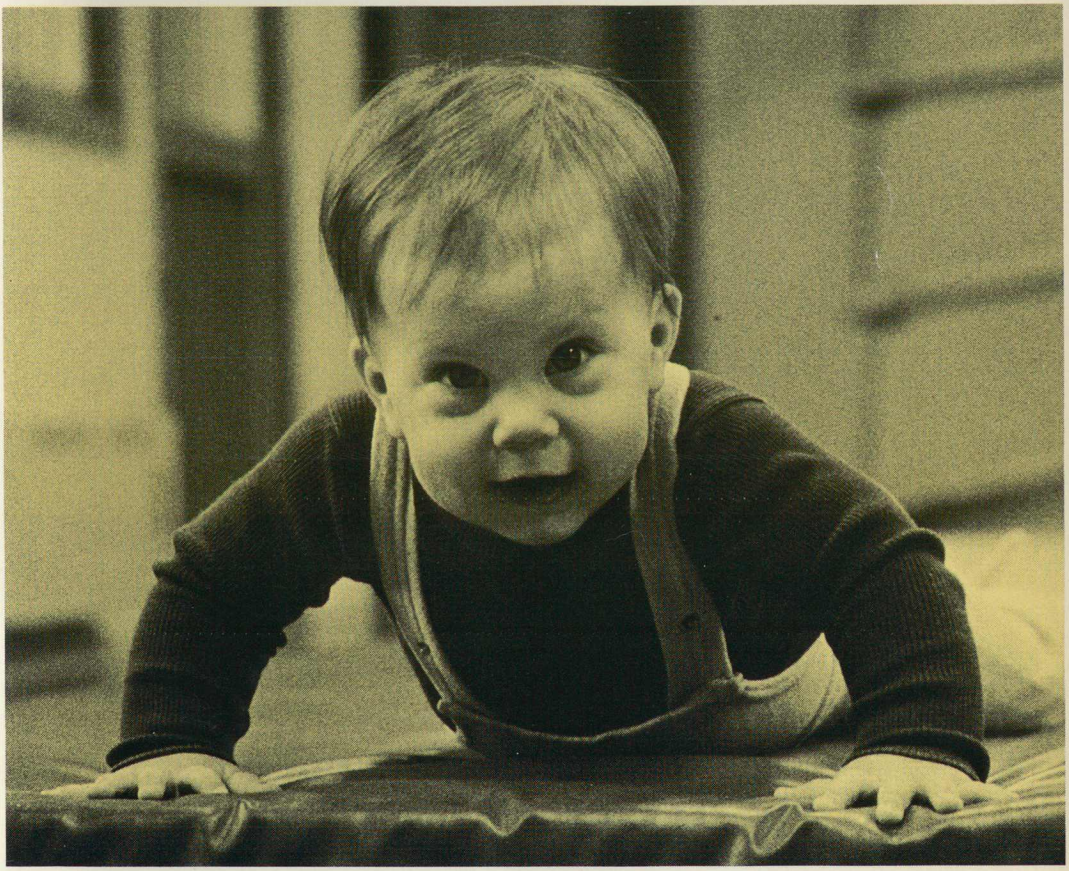

SOU 1981:25

Statens offentliga utredningar
1981:25
Socialdepartementet

Bra daghem för små barn

Betänkande av Familjestödsutredningen
Stockholm 1981

Omslag Jerry Kock
Fotografier Beppe Arvidsson

Jernström Offsettryck AB

ISBN ~~91-38-06/68-0~~ 91-38-06168-6 (1:-)
ISSN 0375-250X

Gotab, Kungälv 1981

Till statsrådet och chefen för socialdepartementet

Genom beslut den 4 januari 1974 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för socialdepartementet, statsrådet Sven Aspling, att tillkalla en sakkunnig för att utreda vissa frågor inom föräldraförsäkringen m. m. Utredningen har i uppdrag att pröva förutsättningarna för förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar, att verka för jämställdhet mellan könen, att göra en bedömning av hur föräldraförsäkringen fungerat och att pröva erfarenheterna av och de pedagogiska förutsättningarna för att ge små barn en god omsorg i daghem. Med stöd av detta bemyndigande tillkallades såsom utredningsman landshövdingen Camilla Odhnoff.

Utredningen har antagit namnet familjestödsutredningen.

Såsom experter har departementschefen tillkallat ombudsmannen Ulla Arneving, Svenska Kommunalarbetareförbundet (fr. o. m. 1979-03-15), ombudsmannen Margareta Carlestam, Tjänstemännens Centralorganisation (fr. o. m. 1979-05-14 t. o. m. 1980-09-22), hovrättsassessorn Kajsa Hallberg, socialdepartementet (fr. o. m. 1977-07-01), sekreteraren Karl-Axel Johansson, Svenska Kommunförbundet (t. o. m. 1978-10-22), departementsrådet Gustav Jönsson, socialdepartementet (t. o. m. 1978-07-31), metodikläraren Vanja Karlsson (fr. o. m. 1978-08-01), departementssekreteraren Sören Kindlund, socialdepartementet (fr. o. m. 1978-08-01), ombudsmannen Åse Lidbeck, Kommunaltjänstemannakartellen (fr. o. m. 1980-10-14), universitetslektorn Rita Liljeström (fr. o. m. 1976-05-01), docenten Patrick Olin (fr. o. m. 1978-08-01), sekreteraren Gustav Persson, Landsorganisationen i Sverige, förskolläraren Inger Persson (fr. o. m. 1978-08-01), länsarbetsdirektören Margit Sjöberg, arbetsmarknadsstyrelsen, direktören Inge Svensson, Svenska Arbetsgivareföreningen, departementssekreteraren Sten Svensson, socialdepartementet (fr. o. m. 1978-03-10) och sekreteraren Ylva Winberg, Svenska Kommunförbundet (fr. o. m. 1978-10-23).

Experterna Rita Liljeström, Inger Persson och Inge Svensson har ej deltagit i arbetet med detta betänkande.

Sekreterare i utredningen har varit departementssekreteraren Sören Kindlund (t. o. m. 1978-07-31) och byrådirektören Karen Blomqvist (fr. o. m. 1978-08-01). Biträdande sekreterare har varit fil. kand. Birgit Arve-Parès (t. o. m. 1980-05-31, tjänstledig 1979-04-01–1980-05-31), byrådirektören Cecilia Etzler (t. o. m. 1978-07-31), fil. kand. Ulla Björk-Gurner (fr. o. m. 1978-08-01 t. o. m. 1980-05-18), familjedaghemsassistenten Malene Karlsson (fr. o. m. 1979-02-01 t. o. m. 1979-06-30 och fr. o. m. 1979-11-15 t. o. m. 1980-02-15), metodikläraren Vanja Karlsson (t. o. m. 1978-07-31), psyko-

logen Jane Korpi (fr. o. m. 1979-02-01 t. o. m. 1980-05-31), docenten Patrick Olin (fr. o. m. 1977-07-01 t. o. m. 1978-07-31) och psykologen Kerstin Sjöblom (fr. o. m. 1976-04-01). I sekretariatet har också assistenterna Ruth Forsgren och Mariana Lernhagen arbetat.

Inom familjestödsutredningen har arbetat en forsknings- och utvecklingsgrupp under ledning av Kerstin Sjöblom. I denna grupp har ingått: Anita Dahlgren, Karin Edenhammar, Lars Jalmert, Sören Järtby, Malene Karlsson, Elin Michélsen, Gunilla Niss, Lena Nordenmark, Tove Rinnan, Irene Samuelsson, Elisabet Sjögren Olsson och Gunilla Svensson. (Projekten redovisas i bilaga 2.)

Utredningen har i juli 1975 avlämnat ett delbetänkande, *Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar* (SOU 1975:62) och i april 1978 ytterligare ett delbetänkande, *Föräldraförsäkring* (SOU 1978:39). I september 1978 utgav utredningen en diskussionspromemoria, *Daghem för små barn,* vilken även i januari 1979 utgavs i sammanfattning på engelska, *Daycare for Small Children.* Dessutom har utredningen i september 1978 avgivit en departementsrapport, *Hälsorisker och hälsovård för barn i daghem* (Ds S 1978:15).

1977 publicerade familjestödsutredningen tillsammans med barnomsorgsgruppen en debattbok om värderingar i barnuppfostran och barnomsorg, *Barnuppfostran och politik.*

I föreliggande betänkande görs en genomgång av förutsättningarna för god kvalitet i barnomsorgen för barn under tre år. Förslag läggs fram och ställningstaganden redovisas som kan bidra till att höja kvaliteten på det pedagogiska arbetet i barnomsorgen.

Experterna Ulla Arneving och Gustav Persson har avgivit ett särskilt yttrande.

Med överlämnande av detta betänkande anser sig utredningen ha fullgjort sitt uppdrag.

Stockholm i maj 1981.

Camilla Odhnoff

Karen Blomqvist
Kerstin Sjöblom

Orientering

Kommunal barnomsorg omfattar

Barnomsorg är det samlande begreppet för ett antal olika kommunala verksamheter för förskole-, skolbarn och deras föräldrar. Barnomsorg omfattar:

- *Förskola* är det gemensamma namnet på daghem och deltidsgrupp.
- *Daghem*, är en heltidsomsorg, som tar emot barn i åldern ett halvt till sex år. Barnens föräldrar arbetar eller studerar.
- *Deltidsgrupp* är en tretimmars förskoleverksamhet, förmiddag eller eftermiddag som erbjuds alla sexåringar och vissa yngre barn. Tidigare kallades deltidsgrupp för lekskola.
- *Fritidshem* är till för barn vars föräldrar arbetar eller studerar. Fritidshemmet tar emot barn i åldern sju till tolv år, när inte barnet är i skolan.
- *Familjedaghem* tar emot barn i åldern ett halvt till tolv år vars föräldrar arbetar eller studerar. Barnen tas emot i den kommunalt anställda dagbarnvårdarens eget hem.
- *Barnvårdare* tar hand om sjuka barn i barnens hem medan föräldrar arbetar eller studerar. Tidigare kallades barnvårdare för barnsamarit.
- *Öppen förskola* erbjuder en förskolepedagogisk verksamhet till förskolebarn och pedagogisk vägledning till föräldrar och dagbarnvårdare i den öppna förskolans upptagningsområde. I den öppna förskolan följer den vuxna med barnet och är kvar där under vistelsen.

Innehåll

Sammanfattning 13

Summary 33

Utredningens tidigare arbete 41

1 *De små barnen i samhället* 47
1.1 Inledning 47
1.2 Små barns situation i familjerna 48
1.2.1 Hur ser familjerna ut? 49
1.2.2 Föds det färre barn? Varför? 50
1.2.3 Småbarnsmammorna på arbetsmarknaden 50
1.2.4 Föräldrarnas arbetstider 52
1.2.5 Hur många småbarnsföräldrar arbetar på obekväm arbetstid? 54
1.2.6 Frånvaro från arbetet 55
1.3 Hur bor barnen 0–3 år? 57
1.4 Hur är barnomsorgen ordnad? 58
1.4.1 Efterfrågan på barnomsorg 60
1.4.2 Den fortsatta utbyggnaden 61
1.5 Ställningstaganden och förslag 61

2 *Forskning om barn i barnomsorgen* 63
2.1 Inledning 63
2.2 Forskning om barns utveckling 63
2.2.1 Modern som den enda betydelsefulla personen för det lilla barnets utveckling 63
2.2.2 Små barn och andra barn 65
2.2.3 Små barn på barnhem 65
2.3 Forskning om förskolan 66
2.3.1 Forskning om effekter av förskoleverksamheten . . 66
2.3.2 Forskning om förskolans inre miljö 71
2.3.3 Forskning om förskolan som en del i barns livsmiljö 79
2.4 Behov av forskning om barn i barnomsorgen 80
2.5 Nuvarande organisation och finansiering av forskning om barn i barnomsorgen 82

2.6 Överväganden 83
2.6.1 Förskoleforskningsråd 84
2.6.2 En universitetsinstitution om barn i barnomsorgen . 84
2.6.3 Förstärkning av forskning om barn vid universitets- och högskoleinstitutionerna 85
2.6.4 Utvecklingsenheter på lokalnivå 86
2.6.5 Utvecklingsarbete och dokumentation vid socialstyrelsen 86
2.7 Familjestödsutredningen föreslår 86

3 *Bra daghem för små barn* 89

I: En bakgrund

3.1 Om kvalitet i daghem 91
3.2 Barnets utveckling sker i samspel med omgivningen . . . 92
3.2.1 Om det lilla barnets utveckling 92
3.2.2 Om samlek mellan barn 93
3.2.3 Om att utveckla kunskap och förmågan att uttrycka sig 94
3.2.4 Daghemmet som ett komplement till hemmet. Om föräldrars och personals delade ansvar för barnet . . . 95
3.2.5 Några sammanfattande slutsatser om vad barn behöver 97
3.3 Förskolans mål 98
3.3.1 Kan målen förverkligas? 98
3.4 Daghemmet och hemmet 99
3.5 Daghemmet i samhället – aktuella problem 100
3.6 De små invandrarbarnen 104
3.7 Barn med handikapp och behov av särskilt stöd 105
3.8 Daghemmen i ett 10-årsperspektiv 106
3.9 Familjestödsutredningens forsknings- och utvecklingsarbete 107

II: En beskrivning av kvalitet 111

3.10 Kvalitet – vad är det? 111
3.11 Förskola utbyggd till full behovstäckning 113
3.12 Upplevelse av daghemsverksamhetens värde 116
3.13 En genomtänkt och planerad verksamhet, byggd på kunskap och intresse 118
3.14 Möjlighet att vara en aktiv medlem i en gruppgemenskap 121
3.15 Föräldrars aktiva deltagande i barnens vardag 124
3.16 En innehållsrik och verklighetsanknuten verksamhet . . . 127
3.17 Varaktiga relationer 129
3.18 En miljö som innehåller möjlighet till självförvaltning, ansvarstagande och utvecklingsarbete 131
3.19 Ställningstaganden och förslag 135

4 *Att utveckla den pedagogiska verksamheten* 137
4.1 Bakgrund 137
4.1.1 Den unga och nyutbildade personalen 137
4.1.2 Daghemmens förändrade uppgifter 138

4.1.3 Många obesvarade frågor 138
4.1.4 Daghem behöver stödja varandra 139
4.1.5 Pedagogisk handledning 139
4.1.6 Socialstyrelsen om utvecklingsarbete 140
4.1.7 Om socialtjänsten, förskolan och det pedagogiska innehållet 140
4.1.8 Om pedagogisk ledning, utvecklingsarbete och självförvaltning inom barnomsorgen 141
4.2 Om förskolepedagogiska ledare för barnomsorgen 142
4.3 Om förskolepsykologisk konsultation i barnomsorgen . . . 144
4.4 Om pedagogiskt utvecklingsarbete i kommunen 145
4.4.1 Krav på en utvecklingsavdelning 146
4.4.2 Arbetsuppgifter för en pedagogisk utvecklingsavdelning 147
4.4.3 Finansiering 148
4.4.4 Vem arbetar med utvecklingsarbete? 148
4.5 Om självförvaltning för daghem 150
4.5.1 Självförvaltning i en kommun 152
4.6 Om utbildningen i barnomsorgen 154
4.6.1 Familjestödsutredningens remissvar på några utredningsförslag 1976 155
4.6.2 Utvärdering av utbildning 156
4.6.3 Om fortbildning 157
4.7 Ställningstaganden och förslag 158

5 *Samhällsproblem som slår igenom i barnomsorgen* 159
5.1 Inledning 159
5.2 Effekterna av boendesegregationen i barnomsorgen . . . 159
5.2.1 Exempel från familjestödsutredningens utvecklingsarbete 162
5.2.2 En doktorsavhandling om daghemmen, jämlikheten och klassamhället 163
5.3 Barn med behov av särskilt stöd och stimulans 164
5.3.1 Om "Vilsebarn i välfärdsland" 165
5.3.2 En rapport om små invandrarbarn i Göteborg . . . 166
5.4 Personalomsättningen i daghem 167
5.5 Stabiliteten i barngruppen 169
5.5.1 En undersökning om hur föräldrarnas arbetstider påverkar barnen i barnomsorgen 170
5.6 Erfarenheter som gjorts i familjestödsutredningens utvecklingsarbete 172
5.7 Ställningstaganden och förslag 176

6 *Pedagogik och innehåll* 177
6.1 Arbetsplanering, utvärdering och samarbete mellan daghem 177
6.1.1 Ett utvecklingsprojekt 179
6.1.2 Projektet presenterar sig 181
6.1.3 Projektets uppläggning 182
6.1.4 Projektet Guldstjärnan på Storholmsgatan 11 . . . 183
6.2 Att utveckla och utbilda kring ledarrollen – föreståndarrollen 185

6.3 Om lek och arbete 188
6.3.1 Om ansvarspedagogik 191
6.3.2 Om arbete för barn 192
6.4 Ställningstaganden och förslag 194

7 *Små barn i grupp* 195
7.1 Om grupp i daghem 195
7.1.1 Hinder för att skapa en gruppgemenskap mellan barnen 196
7.1.2 Förskolans arbete är i dag individinriktat 196
7.1.3 Den vuxnes roll i gruppen 197
7.1.4 Att arbeta med barngruppen 198
7.1.5 Barns förmåga att leka i grupp underskattas 199
7.2 Daghem har goda förutsättningar att ge även de minsta barnen värdefulla upplevelser av gruppgemenskap 200
7.2.1 Bakgrund till en undersökning om små barns grupplek 200
7.2.2 Ett- och tvååringar i daghem leker med varandra i grupp 202
7.2.3 Presentation av en undersökning där små barns grupplek filmas 203
7.2.4 En sammanfattning av resultaten 207
7.3 Pedagogiska slutsatser 208
7.4 Ställningstaganden och förslag 210

8 *Att börja i förskola eller familjedaghem* 211
8.1 Vad har skrivits om introduktion? 211
8.2 Vad kan daghemmet göra för att förbättra introduktionen? 212
8.2.1 Information om hur man arbetar med barnen . . . 212
8.2.2 Planering och schemaläggning 213
8.2.3 En kontaktperson per familj 215
8.2.4 Introduktion av flera föräldrar och barn samtidigt . 216
8.2.5 Hembesök i familjen 217
8.2.6 Introduktion av barnet i barngruppen 218
8.3 Vad kan kommunförvaltningen göra för att förbättra introduktionen? 219
8.3.1 Intagning av barn 220
8.3.2 Meddelande om plats 221
8.3.3 Information och avgift 221
8.4 Introduktion i familjedaghem 222
8.5 Att introducera ett invandrarbarn 224
8.6 Att introducera de minsta barnen i daghem eller familjedaghem 225
8.7 När barnet byter avdelning och slutar på daghem 227
8.8 Introduktion av personal vid nystartade daghem 228
8.9 Överväganden 229
8.10 Ställningstaganden och förslag 231

9 *Åldersblandade grupper* 233
9.1 Inledning 233
9.2 Gruppindelning i förskolan 234
9.3 Åldersblandade grupper 237
9.3.1 Utgångspunkter för åldersblandade grupper 237

9.4 Försöksverksamhet med åldersblandade grupper 238
9.5 Rapport om åldersblandade grupper 239
9.6 Åldersblandade barngrupper – erfarenheter, reflexioner och slutsatser 246
9.7 Gruppstorlek 249
9.8 Gruppsammansättning 249
9.9 Personaltäthet 250
9.10 Problem 251
9.11 Diskussion 252
9.12 Ställningstaganden och förslag 253

10 *Föräldramedverkan* 255
10.1 Inledning 255
10.2 Tidigare forskning och litteratur 257
10.2.1 Undersökningar om förutsättningar för föräldra-personalsamarbete 257
10.2.2 Försöksverksamheter 259
10.2.3 Föräldrakooperativa daghem 260
10.2.4 Några andra rapporter som berör föräldra-personalsamarbete 261
10.2.5 Rapporter om föräldrautbildning 262
10.2.6 Problemdiskussion 264
10.3 Föräldramedverkan behövs 265
10.3.1 För barnen 265
10.3.2 För föräldragruppen 265
10.3.3 För personalen 266
10.3.4 För samhället 266
10.4 Siken – Ett daghem med föräldramedverkan 267
10.4.1 Bakgrund 267
10.4.2 Personal och föräldrar 267
10.4.3 Arbetet med barnen 268
10.4.4 Planering 269
10.4.5 Föräldrarnas arbetsplikt/arbetsrätt 270
10.4.6 Arbetsfördelningen mellan föräldrar och personal . . 271
10.4.7 Daghemsmöten 273
10.5 Resultat från försöksverksamheten på Siken 274
10.5.1 Barnen på Siken 274
10.5.2 Föräldrarna på Siken 275
10.5.3 Föräldrarnas arbetsplikt 276
10.5.4 Samarbetet mellan föräldrar och personal 277
10.5.5 Föräldrarna som arbetskamrater 278
10.5.6 Problem i samband med försöksverksamheter . . . 279
10.6 Förutsättningar för ett aktivt föräldrapersonalsamarbete . . 280
10.6.1 Vem har inflytande på verksamheten i daghemmet? 281
10.6.2 Om rätt till ledighet från arbetet för vård av barn och om rätt till ersättning för detta 282
10.6.3 Problem och hinder för ett fördjupat samarbete mellan föräldrar och personal – en sammanfattning 284
10.7 Familjestödsutredningen föreslår 285

11 *Familjedaghem* 287
11.1 Inledning 287
11.2 Från privat dagmamma till kommunalanställd dagbarnvårdare 288
11.2.1 Familjedaghemsutredningen 289
11.2.2 Barnstugeutredningen 289
11.3 Förutsättningarna för kvalitet i familjedaghem 290
11.3.1 Lagstiftning och riktlinjer 291
11.3.2 Vilka blir dagbarnvårdare? Hur länge arbetar de som dagbarnvårdare och vad har de för utbildning? . . 291
11.3.3 Dagbarnvårdarnas kollektivavtal, löner, arbetstider m. m. 295
11.3.4 Arbetsledning och stöd i arbetet 299
11.4 Vad har gjorts för att förbättra familjedaghemmen? . . . 301
11.4.1 Egna lokaler för dagbarnvårdarna 302
11.4.2 Samarbete mellan dagbarnvårdare och mellan dagbarnvårdare och daghem 303
11.4.3 Dagbarnvårdare och den öppna förskolan 306
11.5 Överväganden 308
11.6 Ställningstaganden och förslag 312

12 *De små daghemsbarnens hälsa* 313
12.1 Inledning 313
12.2 Vad kan man göra för sjuka barn? 314
12.2.1 Vilka barn behöver skiljas från sin vanliga daghemsgrupp? 315
12.3 Hälsovård för daghemsbarn 316
12.3.1 Enkät till barnhälsovårdsöverläkarna 317
12.4 Inventering av aktuella hälsoproblem 320
12.5 Psykisk hälsa 322
12.6 Familjestödsutredningens förslag 324

Utredningens ställningstaganden och förslag 327
En sammanställning

Särskilt yttrande 339

Bilaga 1 *Remissammanställning av diskussionspromemorian Daghem för små barn* 341

Bilaga 2 *Familjestödsutredningens forsknings- och utvecklingsarbete* . 355

Bilaga 3 *Introduktionsprogram. Malmö kommun* 359

Bilaga 4 *Introduktionsprogram. Upplands-Väsby kommun* 361

Bilaga 5 *Barnomsorgslagen* 365

Bilaga 6 *Några fakta om barnomsorgen* 371

Bilaga 7 *Utredningens uppdrag* 373

Litteratur 375

Sammanfattning

I familjestödsutredningens betänkande, Bra daghem för små barn, presenteras forskningsunderlag, ställningstaganden och förslag som vi hoppas kan bidra till att belysa hur en barnomsorg av god kvalitet för våra små barn kan utformas. Familjestödsutredningens uppgift har varit att pröva erfarenheterna av och de pedagogiska förutsättningarna beträffande småbarnsgrupper i daghem.

Ett avsnitt om utredningens tidigare arbete inleder betänkandet. Där ges en redogörelse av arbetet med utredningens betänkanden, *Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar,* SOU 1975:62, *Föräldraförsäkring,* SOU 1978:39, debattboken *Barnuppfostran och politik,* 1977 och diskussionspromemorian *Daghem för små barn,* 1978.

De små barnen i samhället (kapitel 1)

De flesta barn under 3 år har i dag föräldrar som båda yrkesarbetar. De senaste tio åren har småbarnsmödrarnas antal i arbetskraften ökat. 70 % av kvinnorna med barn i åldern 0–3 år har ett arbete. Det har lett till en ökad efterfrågan på platser i daghem för de minsta barnen.

Knappheten på daghemsplatser gör att många barnfamiljer tvingas till nödlösningar. Själva platsbristen är ett hinder för hög kvalitet i omsorgen om alla barn.

Utbyggnaden av daghemmen kom först i gång i slutet av 60-talet. Trots en kraftig utbyggnad under 70-talet kvarstår en brist på kommunal barnomsorg. Ett antal utredningar har under denna tid arbetat med frågor som rör barns och familjers levnadsvillkor. Gemensamt för dessa utredningar är att de understryker behovet av barnomsorg både för barnen och för de vuxna.

I Sverige finns det 714 000 barn mellan 0 och 6 år och av dessa är ca 370 000 mellan 0 och 3 år. I nästan hälften av barnfamiljerna finns det i dag endast ett barn. 9 % av barnen under 3 år har ensamstående föräldrar.

Den lilla familjen har svårt att i tillräcklig utsträckning tillgodose barns och vuxnas behov av mänsklig gemenskap, samarbete och stöd. Att fostra barn är en krävande och svår uppgift. Barnfamiljerna behöver stöd i detta utan att fråntas sitt ansvar. Barnen behöver få lära känna fler vuxna och barn.

Födelsetalen har sjunkit. Under 1979 föddes 1,6 barn per kvinna i Sverige. Brist på barnomsorg och ökad förvärvsfrekvens hos kvinnor anförs som hinder för att skaffa flera barn. Utan invandrarna skulle befolkningen minska.

De nya och mer jämställda föräldrarollerna ställer nya krav på familjepolitiken och samhällets service i övrigt. Bristen på kommunal barnomsorg är i dag ett av hindren för att fullfölja jämställdhetspolitiken.

Småbarnsföräldrarnas arbetstider är olika. Det vanligaste är att fäderna arbetar heltid och mödrarna deltid. Småbarnsfäderna har i genomsnitt längre arbetstid än män i samma ålder utan barn. Av de kvinnor med barn under 7 år som var sysselsatta 1979, arbetade 26 % heltid och 44 % deltid. Endast 3 % av männen med barn under 7 år arbetade deltid samma år. Kvinnornas omfattande deltidsarbete är en del av ojämlikheten på arbetsmarknaden. De får ta mindre ansvarsfulla arbeten och lägre lön.

Ungefär en tredjedel av de förvärvsarbetande småbarnsföräldrarna arbetar på obekväm arbetstid, dvs. efter kl. 18 00 eller före kl 7.00. Föräldrarna börjar eller slutar sin arbetsdag så tidigt eller sent att plats i kommunal barnomsorg inte täcker familjens behov. Bristen på barnomsorg och även kostnaden för den gör att många småbarnsföräldrar väljer att saxa arbetstiden så att den ena kommer hem när den andra skall gå till sitt arbete. I värsta fall får barnen vara ensamma under kortare eller längre perioder.

Kvinnorna svarar för merparten av hushållsarbetet även i hushåll där båda makarna är heltidsarbetande.

Vid årsskiftet 1979/80 var 424 000 utländska medborgare bosatta i Sverige. 105 000 förskolebarn har minst en förälder född i utlandet. Invandrarna arbetar någon form av skift i större utsträckning än svenskarna. Invandrarkvinnorna från t. ex. Finland, Jugoslavien och Grekland förvärvsarbetar i högre grad än svenska kvinnor. De har ofta längre arbetstider än svenska kvinnor.

Kvinnorna tar i större utsträckning än männen ut den betalda föräldraledigheten. Här finns den helt dominerande orsaken till skillnaden i frånvaron från arbetet mellan män och kvinnor med barn i åldrarna 0–7 år.

Ungefär 10 % av fäderna tar ut föräldraledighet i samband med ett barns födelse.

Barnfamiljerna har blivit mindre. Släktingar i den äldre generationen förvärvsarbetar eller är bosatta på annan ort. Kontaktnätet runt många barn har tunnats ut.

Många bostadsområden är segregerade i den mening att familjer med liknande bakgrund och livssituation bor i samma område. Därför får barnen en ensidig bild av människans liv. Samlas det i ett område många familjer med ekonomiska och sociala problem, kan bristen på daghemsplatser bli direkt orsak till att det bildas grupper i daghemmen som nästan enbart består av förtursbarn med problem av olika slag. Dessa grupper kan bli svåra såväl för barnen som för de vuxna.

125 000 barn hade plats i daghem i slutet på 1979. I familjedaghem fanns 85 000 förskolebarn. Barnen 0–2 år har i mindre omfattning än 3–6-åringarna kommunal barnomsorg. I många kommuner är köerna till daghem i dag längst när det gäller barn i åldern 0–2 år.

Behovet av kontinuitet i barnomsorgen är stort för alla barn, men måste i första hand tillgodoses för de yngsta.

Många barnfamiljer måste lösa sin barnomsorg privat, då de kommunala platserna inte räcker till. Ca 97 000 (14 %) hade 1980 privat betald barntillsyn. Ca 44 000 (6 %) av barnen sågs efter av t. ex. en anhörig.

För de skiftesarbetande föräldrarna är det särskilt svårt att ordna en tillfredsställande omsorg för barnen. För ca 39 000 (5 %) av förskolebarnen efterfrågades kommunal barnomsorg på obekväm arbetstid.

I början av 1980 efterfrågades 137 000 nya platser i den kommunala barnomsorgen. 99 000 (72 %) efterfrågade daghemsplats, 33 000 (24 %) familjedaghem och 3 000 (2 %) annan barnomsorgsform.

I överenskommelsen mellan regering och kommunförbund 1975 förutsätts en utbyggnad av 100 000 nya daghemsplatser under femårsperioden 1976–1980. Enligt kommunernas nuvarande planer kommer det att saknas ca 17 000 daghemsplatser för att nå upp till överenskommelsen. Någon ny överenskommelse beträffande utbyggnadstakten har inte kommit till.

1976 fattade riksdagen beslut om att full behovstäckning av barnomsorgen skulle uppnås tio år senare nämligen vid utgången av år 1986.

Fram till 1984 planeras 96 000 nya platser inom den kommunala barnomsorgen. Detta bör jämföras med efterfrågan på 137 000 nya platser redan 1980.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att barnomsorgen byggs ut till full behovstäckning enligt den målsättning som riksdagen beslutade om 1976

att under utbyggnadstiden barnomsorgen för de minsta barnen prioriteras

att barnomsorgen organiseras så att barn till föräldrar som arbetar under obekväm arbetstid ges möjlighet att utnyttja den kommunala barnomsorgen.

Forskning om barn i barnomsorgen (kapitel 2)

Familjestödsutredningen redogör i kapitlet för den aktuella forskningen om små barns utveckling, om förskolans effekter på barns utveckling och om förskolans inre miljö. Utredningen har också bedrivit ett eget forsknings- och utvecklingsarbete om små barn i barnomsorgen som beskrivits. Sist i kapitlet och mot bakgrund av den forskning som redovisas diskuteras behovet av forsknings- och utvecklingsarbete inom barnomsorgen.

Daghem för små barn innebär att barn från tidig ålder under någon del av dagen skiljs från föräldrar och tillsammans med andra barn vårdas av andra vuxna. Därför har de psykologiska teorier och den psykologiska forskning som berört de minsta barnens sociala och emotionella utveckling ingående studerats av utredningen.

Den barnpsykologiska forskningen har tidigare starkt betonat moderns roll för barnets utveckling. På senare år har föreställningen att spädbarn bara kan ha få relationer nyanserats. Forskare har funnit att ett litet barn förutom till modern ofta utvecklar starka bindningar till fäder, syskon och andra människor i omgivningen. Små barn kan ha djupa relationer till flera människor och de primära relationerna till föräldrarna finns kvar fastän barnet är på daghem.

Ett flertal undersökningar talar entydigt för att även mycket små barn knyter sociala kontakter med varandra och har behållning av samvaro med andra barn. Dessa nyare resultat motsäger klart de slutsatser som undersökningar från 30-talet givit upphov till, dvs. att små barn inte har behållning av att vara tillsammans.

En återkommande fråga i daghemsdebatten har varit: "Finns det ingen forskning som visar om det är bra eller dåligt för barn att vara på daghem?" I ett antal forskningsrapporter om effekten av daghemsvistelse kom bl. a. fram att barn som varit på daghem var mindre hämmade och mera spontana än hemmabarn. De var mindre rädda, visade större självtillit och mera initiativkraft och nyfikenhet i förhållande till omvärlden.

Forskare har funnit att daghem kan vara en mycket positiv och utvecklande miljö också för mycket små barn. De fann samtidigt att det förelåg stora skillnader mellan olika daghem i fråga om kvalitet.

Studier av barn i olika tillsynsformer i Stockholm visar inga skillnader mellan små barn i daghem, familjedaghem och hemma. Samtliga tillsynsformer var positiva om andra villkor var tillfredsställande, t. ex. föräldrarnas upplevelse av sin sociala och yrkesmässiga situation, av barnets tillsynsform och samarbetet mellan de olika vuxna som vårdade barnet.

Forskare fann att förskolan inte lyckats uppväga effekterna av det omgivande samhället, t. ex. segregering i boendet som leder till att de resurssvaga familjerna samlas i resurssvaga områden med resurssvaga daghem, hög personalomsättning och övervikt av barn med särskilda behov.

Många ännu obesvarade frågor i forskningen rör förskolepedagogiken och förskolans roll i samhället. Utländska arbeten dominerar den aktuella forskningen om förskolan. Förskoleforskningen i Sverige satte fart först i samband med förskolans utbyggnad under 70-talet och är fortfarande mycket begränsad.

Behov av forskning om förskolebarn har länge förts fram utan att få gehör. Redan 1927 ansåg forskare att Sverige i likhet med andra länder behövde ett barnpsykologiskt forskningscentrum där systematiska studier kunde bedrivas. I ett stort antal utredningar och andra skrifter från 40-talet och fram till början av 80-talet förs behovet av forskning om förskolebarn fram.

En stor del av den förskoleforskning och det utvecklingsarbete som hittills bedrivits i Sverige har initierats av och genomförts i nära samarbete med socialstyrelsen. Socialstyrelsen som tillsynsmyndighet för förskolan behöver även resurser i framtiden för att kunna stödja förskoleverksamheten i kommunerna.

Med hänsyn till den kraftiga utbyggnaden av barnomsorgen och till de många obesvarade frågor och outforskade utvecklingsmöjligheterna är det viktigt att prioritera forskning om barn, barnomsorg och förskola. Forskning om förskolebarnen bör också samordnas och utvecklas vidare. Därför föreslår familjestödsutredningen:

att ett förskoleforskningsråd inrättas. Rådets uppgift bör vara att främja forskning om barn i förskoleåldern med speciell inriktning på barnomsorgsfrågor

att förskoleforskningsrådet ges möjlighet att inrätta en institution för barnforskning med en professur i sociologi med inriktning på barns uppväxtvillkor och en professur i psykologi/pedagogik med inriktning på förskolebarns utveckling. Medel bör också ställas till förfogande för forskningsassistenter och kanslipersonal. Dessa åtgärder beräknas kosta 3 milj. kronor

att ur det anslag som i dag finns för forskning och utvecklingsarbete inom socialdepartementets verksamhetsområde avsätts 7 milj. kr att fördela årligen för forskning om förskolebarns uppväxtvillkor. Dessa medel fördelas av förskoleforskningsrådet

att förskolepedagogiken förstärks också på de pedagogiska institutionerna vid övriga universitet genom att behovet av förskolepedagogisk forskning beaktas vid inrättande av nya tjänster och tillsättning av vakanser.

Bra daghem för små barn (kapitel 3)

Daghemmet är en mycket eftersökt barnomsorgsform också för de minsta barnen. Undersökningar visar att daghem kan stödja barnen i deras utveckling och ge dem goda erfarenheter att bygga vidare på. Den tveksamhet som tidigare funnits när det gäller de allra minsta barnens möjlighet att ha glädje av samvaro med andra barn har börjat försvinna. Erfarenheterna talar för att det goda daghemmet med en utbildad personal, som samarbetar med föräldrarna, som planerar det pedagogiska arbetet och gör verksamheten verklighetsanknuten och innehållsrik, är en bra uppväxtmiljö för barn och ett gott komplement till hemmet.

I kapitlet ges några utgångspunkter för hur god kvalitet i daghemsvården kan beskrivas. Här redovisas och diskuteras barnets utveckling, daghemmens målsättning och resurser och aktuella problem och frågeställningar.

God kvalitet i barnomsorgen innebär att barnen får en god omvårdnad och får känna värme och trygghet i kontakter med vuxna och barn, får tilltro till sig själva och sin förmåga och får värdefulla kunskaper om världen. En god kvalitet innebär också att barnen får lära sig att påverka och ta ansvar och får stöd för en aktiv och skapande hållning.

Familjestödsutredningen vill framhålla att det är viktigt att fostran innehåller:

- ☐ Varaktighet i relationerna
- ☐ Känslomässigt engagemang i relationerna
- ☐ Delaktighet i en gruppgemenskap
- ☐ Stimulerande miljö
- ☐ Balans i tillvaron
- ☐ Upplevelse av att vara nyttig, ha ett ansvar och kunna påverka

Daghemmet speglar de förhållanden som finns i samhället. Förhållanden som påverkar människors livsmiljö negativt finns i daghemmet precis som i samhället i övrigt. Daghemmet präglas t. ex. av specialiseringen och bostadssegregationen.

I en del daghem är personalomsättningen hög. Personalen är i stor utsträckning unga kvinnor i barnafödande ålder. Personalomsättningen är speciellt märkbar i bostadsområden med sociala problem. Hög omsättning i personalgrupperna är ett hinder för ett förverkligande av de mål som ställts upp för förskolan.

Av de barn under 3 år som hade plats i daghem hade ungefär 7 % annat hemspråk än svenska. Sedan i början av 70-talet har forskning och försöksverksamhet betonat vikten av att invandrarbarn får tillfälle att träna sitt hemspråk i förskola och skola.

Kvalitet måste ses som ett helhetsbegrepp. De olika delarna som ingår i en beskrivning av kvalitet kan inte ses isolerade från varandra. De måste förekomma samtidigt och i tillräcklig omfattning för att det skall bli meningsfullt att tala om kvalitet. I nära samarbete med hemmet kan viktiga kvaliteter i barnens livsmiljö förstärkas. En bra förskola bör spegla områdets befolkningssammansättning. Om det är stor brist på platser och de flesta barn antagits med förtur ger barngruppen en skev bild av bostadsområdet och gruppen kan bli svår att balansera. Omsorgen om de barn som inte får plats i daghemmen är dessutom skiftande och föräldrarna kan tvingas till nödlösningar. En grundläggande förutsättning för god kvalitet i barnomsorgen anser utredningen vara att förskolan byggs ut till full behovstäckning. God kvalitet ger vidare:

- Upplevelse av daghemsverksamhetens värde
- En genomtänkt och planerad verksamhet, byggd på kunskap och intresse
- Möjlighet att vara en aktiv medlem i en gruppgemenskap
- Föräldrars aktiva deltagande i barnens vardag
- En innehållsrik och verklighetsanknuten verksamhet
- Varaktiga relationer
- En miljö, som innehåller möjlighet till självförvaltning, ansvarstagande och utvecklingsarbete.

Med konkreta exempel illustreras innebörden i kvalitetsbegreppen.

Familjestödsutredningen anser det viktigt att kvalitetsfrågor diskuteras och analyseras både på ett övergripande plan och utifrån den konkreta vardagliga verksamheten. I detta arbete behöver politiker, anställda och föräldrar delta och bidra med sina olika utgångspunkter.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen i sina anvisningar uppmanar kommunerna att i barnomsorgsplanen ta med en beskrivning av kvaliteten i barnomsorgen. I denna kan de i kapitel 3 redovisade kvalitetskriterierna användas.

Att utveckla den pedagogiska verksamheten (kapitel 4)

Den kvantitativa utbyggnaden av förskolan har skett snabbt. Under 70-talet mer än fördubblades platsantalet. Barnstugeutredningens idéer och förslag ställde nya krav. Utbildningsverksamheten har växt kraftigt och ändrat innehåll. Den kommunala administrationen har inte byggts ut i samma takt. De pedagogiska ledningsfunktionerna har fått stå tillbaka för mängden administrativa uppgifter och kansliuppgifter.

Familjestödsutredningen anser det vara viktigt att man i kommunerna bedriver ett kontinuerligt pedagogiskt och psykologiskt utvecklingsarbete inom barnomsorgen. Ett klarare ansvarstagande för verksamheten tillsammans med ett decentraliserat beslutsfattande höjer kvaliteten.

I dag är många av dem som arbetar i förskolan unga med begränsade erfarenheter av pedagogiskt arbete. De ställs inför att klara av en kraftig utbyggnad i en verklighet som är annorlunda än den som de stiftat bekantskap med under utbildningen. Det är viktigt att personalen finner framkomliga vägar i sitt arbete och får stöd att skapa en ökad yrkesmedvetenhet och kunskap om sin roll. Behovet av kontinuerliga diskussioner och av fortbildning är mycket stort.

En klarare *pedagogisk ledning*, resurser för pedagogiskt och psykologiskt *utvecklingsarbete* och en ökad *självförvaltning* för enskilda delar av barnomsorgen (daghem, deltidsförskola, öppen förskola osv.) skulle bidra till att stärka innehållet och göra förskolan till en bättre barnmiljö. En god grundutbildning, kontinuerlig fortbildning och förebyggande psykologiska insatser är andra viktiga moment för att nå hög kvalitet.

I barnomsorgen behövs förskolepedagogiska ledare. Barnomsorgsassistenter, konsulenter m. fl. är de som har det övergripande pedagogiska och ekonomiska ansvaret inom ett distrikt. I regel saknas särskild fortbildning för dessa tjänster.

Utredningen beskriver hur ett kommunalt utvecklingsarbete i barnomsorgen skulle kunna bedrivas och organiseras. I kapitlet ges exempel på ökad självförvaltning inom barnomsorgen. Skillnaderna mellan kommuner i hur hög grad man decentraliserat beslutsrätten på förvaltnings- och tjänstemannasidan är stora. I vissa kommuner kan en daghemsföreståndare tillsammans med övrig personal få fatta många självständiga beslut inom den budgetram man fått. I andra kommuner har föreståndare mycket liten överblick och har i stort sett endast "förskottskassa" att självständigt råda över.

Familjestödsutredningen anser att utbildningen är en av de viktigaste frågorna inom barnomsorgen. I dag har utbildningen ingen strikt koppling till forskning på området, vilket är en brist. Resultaten av forsknings- och utvecklingsarbete används inte systematiskt i utbildningen.

Det finns stora skillnader mellan kommunerna i hur mycket man satsar på fortbildningen av sin personal. För det kvalitativa innehållet i barnomsorgen har fortbildning av personal stor betydelse.

Inom barnomsorgen arbetar barnskötare och förskollärare direkt med barnen och de har båda pedagogiska arbetsuppgifter. Utredningen anser att det är viktigt att utbildningarna är integrerade, att de har gemensamma mål och att det finns möjlighet till utbildning i etapper.

Familjestödsutredningen anser det viktigt att socialstyrelsen som huvudman för barnomsorgen får ekonomiska och personella möjligheter att möta det stora behov som finns i dag av fortbildnings- och diskussionsmaterial.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att de administrativa resurserna byggs ut i förhållande till utbyggnaden av verksamheten

att barnomsorgsassistenterna/konsulenterna ges en klarare definierad pedagogisk ledningsfunktion

att behovet av förebyggande föreskolepsykologiska insatser beaktas
att pedagogiskt utvecklingsarbete bedrivs i kommunerna och att medel för detta avsätts i barnomsorgsbudgeten. Familjestödsutredningens förslag till organisation av utvecklingsarbetet kan vara vägledande
att en högre grad av decentraliserat beslutsfattande genomförs i kommunerna
att utbildningarna för de anställda i barnomsorgen utvärderas.

Familjestödsutredningen föreslår

att universitets- och högskoleämbetet och skolöverstyrelsen får i uppdrag att tillsammans med berörda instanser göra en översyn av utbildningen av barnskötare, förskollärare, fritidspedagoger och dagbarnvårdare så att de kvalitetshöjande idéer och förslag som familjestödsutredningen tar upp kommer att behandlas i utbildningen.

Samhällsproblem som slår igenom i barnomsorgen (kapitel 5)

Bland de problem som finns i barnomsorgen i dag finns många som hänger direkt samman med samhällets uppbyggnad och funktion. Grundläggande orättvisor i människors levnadsförhållanden och i barns uppväxtsituation kommer till synes också i barnomsorgen. I dag saknas en målmedveten plan för att kunna hjälpa de barn som får förtur till barnomsorgen. Det saknas medel att påverka den grundläggande orättvisa som består i att sociala och andra problem samlas i vissa bostadsområden. Barnen blir speciellt utsatta på grund av att de är mycket mer geografiskt bundna till sin bostadsmiljö än vad de flesta vuxna är. Barnen tillbringar ju oftast all sin tid i bostadsområdet.

Barn som lever i krissituationer och med otrygga relationer till människor i sin närmiljö har svårare att använda och dra nytta av det som barnomsorgen kan erbjuda. Nyare forskning visar att uppväxtvillkoren för barnen hänger intimt samman med föräldrarnas levnadsvillkor. En daghemsplats kan inte ensam kompensera bristfälliga hemförhållanden. Att förändra barnets värld blir då en fråga om att förändra också föräldrarnas värld.

I multiproblemområden är det viktigt att finna åtgärder som kan förbättra miljön och stödja barnens utveckling. Med multiproblemområden avses bostadsområden där människor har sammansatta sociala, ekonomiska, etniska m. fl. svårigheter.

Barn som har behov av särskilt stöd och stimulans har enligt § 6 Barnomsorgslagen rätt till plats i förskola. Familjestödsutredningen anser det viktigt att situationen för de barn som på grund av sociala skäl erhållit förtur till barnomsorgen undersöks. Här finns ett stort behov av fortsatt forskning och utvecklingsarbete.

Så länge barnomsorgen inte är utbyggd kommer barn med särskilda behov att drabbas speciellt hårt. En förberedd och kunnig grupp, en stabil personalgrupp och barngrupp, en välplanerad verksamhet är viktiga förutsättningar för ett framgångsrikt arbete.

Små invandrarbarn kan fara illa i en helt svenskspråkig miljö. Det visar en undersökning om de små invandrarbarnens situation i daghem i Göteborg.

Förskolepersonal är förhållandevis okunnig om kulturkonflikter och dessa konflikters konsekvenser för de minsta barnen. Brist på kunskap om de små barnens behov av stimulans och omvårdnad på det egna modersmålet leder till att den tvåspråkiga personal som ibland finns på daghemmet för de något äldre barnen inte utnyttjas för de små.

Utredningen anser det viktigt att svensk och icke-svensk personal inom förskolan får gemensam handledning och utbildning i invandrarkunskap.

Stabila vuxenkontakter är en väsentlig kvalitetsfaktor i barnomsorgen. Särskilt viktig är den för de minsta barnen. Därför är det ett allvarligt problem när personalomsättningen är hög. Det finns i dag inga systematiska undersökningar över hur personalomsättningen ser ut över landet. I några kommuner, bl. a. Stockholm och Örebro, gjordes i slutet på 70-talet undersökningar av personalomsättningen. Stockholms förvaltning t. ex. fann att 24 % av de anställda på daghem slutar eller byter arbete varje år.

Familjestödsutredningen anser det vara av stor vikt att kommunerna kontinuerligt följer personalomsättningen på daghemmen för att finna åtgärder som kan motverka för hög personalomsättning.

Många byten av barnomsorgsformer under förskoleåren är inte bra vare sig för det enskilda barnet eller för de barngrupper barnet ingår i. En av daghemmets uppgifter är att ge barnen positiva erfarenheter av gruppgemenskap. Det förutsätter kontinuitet och sammanhang i gruppens liv. Det är svårt att skapa grupptrygghet om barngruppen består av många deltidsbarn och barn med oregelbundna vistelsetider.

Familjestödsutredningen anser att en viktig åtgärd för att minska rörligheten i barngruppen är att införa regelbundna närvarotider. Detta innebär att alla barn som regel är i daghemmet mellan exempelvis kl. 9.00–15.00 varje dag. En sådan åtgärd ökar möjligheterna att planera för en innehållsrik verksamhet.

Familjestödsutredningen föreslår

att det inom socialstyrelsen inrättas en förskoledelegation med uppdrag att fördela medel till särskilt utsatta bostadsområden. I delegationen bör ingå representanter för bl. a. LO, TCO, SACO, universiteten, lärarhögskolor och kommuner.

att 10 milj. kr ur allmänna arvsfonden ställs till delegationens förfogande

att kommuner med multiproblemområden kan söka av dessa medel för utvecklingsarbete och extra insatser i barnomsorgen.

Pedagogik och innehåll (kapitel 6)

Under senare år har ett utbrett missnöje med bristen på förberedelse och utvärdering av förskolearbetet visat sig. Modeller för planering av det pedagogiska arbetet behövs.

Familjestödsutredningen inledde ett samarbete med personal på 40 daghem i en kommun för att pröva nya former för arbetsplanering, utvärdering och samarbete mellan daghem. Varje daghem tog ställning till vilka arbetsområden som fungerade bra för hela daghemmet och vilka man önskade förbättra och utveckla. Man diskuterade metoder och gjorde en plan för

arbetet. Efter ett år utvärderade varje daghem sitt arbete och satte upp nya mål. Personalen har visat stort intresse och engagemang för projektet.

Oklarheter och osäkerhet i ledarrollen – föreståndarrollen har orsakat problem i förskolearbetet. I strävan att komma bort från otidsenliga auktoritära mönster och införa mera jämlika arbetsformer uppstår problem eftersom den formella grunden inte har förändrats. Den starka jämlikhetssträvan som präglar många daghem är positiv och ger barn goda erfarenheter av ett medvetet arbete mot demokratiska arbetsformer. Antingen ledarfunktionen innehas av en eller flera personer måste emellertid innehållet i rollen vara klart. Kunskaper om ledarfunktionen finns i dag inom många områden i arbetslivet både av praktisk och teoretisk art. Dessa borde komma förskolan till del.

Familjestödsutredningen anser att det är en angelägen uppgift inom fortbildning och i en särskild föreståndarutbildning att klargöra innehållet i ledarfunktionen. Detta skulle bidra till att höja kvaliteten i barnomsorgen.

Ett annat område värt att utveckla är hur miljön och innehållet kan förändras för att berika barnens lek. Det finns många teorier om barns lek. Alla betonar att barn behöver leka för att vara lyckliga och utvecklas. I leken får barnet pröva sina skapande krafter. Barnet kan få uppleva sin kompetens och duglighet: "jag kan, jag förstår, jag vill".

Barn har i alla tider hämtat inspiration till sin lek genom att studera de vuxna. I och med att de vuxnas arbete till största delen utförs på platser som barn inte har tillgång till har barnen berövats viktiga inspirationskällor.

För att verksamheten i daghemmet skall kunna ingå i ett meningsfullt kulturellt sammanhang behöver barnen bli aktiva medarbetare i det vardagliga arbetet som finns i daghemmet, personalen måste utveckla kontakten med omvärlden och daghemmets anknytning till det lokala bostadsområdet måste ökas. I bostadsområdet kan det finnas behov av arbetsinsatser som daghemmet kan hjälpa till med och daghemmet kan ställa sina resurser till förfogande.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att personalen inom barnomsorgen planerar och utvärderar sin verksamhet. En konkretisering av målen är värdefull för verksamheten

att politiker och föräldrar tillsammans med personalen deltar i detta arbete

att kommunerna bedriver en fortbildning som fortlöpande utvecklar och ökar kunskaperna om ledar/föreståndarrollen

att kommunerna uppmärksammar behovet av att införa mer av vardagliga sysslor i det pedagogiska arbetet och tar hänsyn till det i sin planering av byggnader, inköpsrutiner, matlagning, trädgårdsskötsel m. m.

att socialstyrelsen i sitt fortbildningsmaterial behandlar dessa områden.

Små barn i grupp (kapitel 7)

Barn behöver tidigt erfarenheter av kraften och glädjen i att samarbeta och leka med andra människor. En av daghemmets allra viktigaste uppgifter är att ge barnen goda erfarenheter av gruppgemenskap. De vuxna i daghemmet måste kunna arbeta aktivt för att skapa en gemenskap mellan barnen.

I ett gott gruppklimat upplever barnen tillit och trygghet inför varandra. Grupptrygghet anser utredningen borde vara ett av de viktigaste målen för personalen i arbetet i daghemmet. Att känna sig accepterad som man är, att känna att andra är intresserade av en och beredda att lyssna på en stärker självkänslan och ökar möjligheten att våga pröva på personliga uttryckssätt. Gruppen blir en tillgång.

I dag har man uppmärksammat betydelsen av en god relation mellan de vuxna och barnen så starkt att man ibland tappat bort barngruppens betydelse för barnets positiva utveckling. Utredningen anser att arbetet i daghemmen måste i mycket större utsträckning än hittills inriktas på att skapa en gruppgemenskap mellan barnen, där de får vara ett stöd och en glädje för varandra och där de fostras att solidariskt hjälpa och ta hänsyn till varandra.

Detta innebär att man måste arbeta för att hålla samman barngruppen under längre perioder och medvetet arbeta med att ta emot nya medlemmar, ta farväl av gamla och så långt som möjligt stärka gemenskapen mellan barn som finns där.

Hög omsättning i barn- eller personalgruppen kan omintetgöra att det bildas en gruppgemenskap. Många deltidsbarn med ojämna närvarotider är ett annat hinder. Personalens arbetsschema kan inkräkta på barnens möjligheter till samlek under längre stunder. För många leksaker riskerar att splittra gruppen snarare än att stödja den. Leksaker i daghem bör väljas så att de inbjuder till samlek mellan barn.

Daghem har alldeles speciella förutsättningar att ge även de minsta barnen chans till utvecklande grupplekar, visar en ny undersökning där små barns grupplek i daghem filmades.

Barn behöver få ingå i olika gruppstorlekar och ha möjlighet att vara ensamma. De vuxna måste kunna planera sitt arbete för gruppen och ha kunskaper om hur grupper fungerar. Den vuxnes uppgift i barngruppen är också att leda och inspirera barnen och hjälpa dem att finna goda regler och normer. Den vuxne behöver bli ett slags garant för gruppens trygghet och säkerhet.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att man inom barnomsorgen mer medvetet utvecklar och tillvaratar de särskilda pedagogiska möjligheter som gruppen ger

att det pedagogiska arbetet planeras så att också de små barnen får möjlighet till utvecklande samlek

att grundutbildning och fortbildning inriktas på att öka kunskaperna om vuxna och barn i grupp.

Att börja i förskola eller familjedaghem (kapitel 8)

Introduktionen är ett viktigt moment i förskolans och familjedaghemmets verksamhet. Det har visat sig att introduktionsperiodens utformning är avgörande för barn och vuxnas förhållande till förskolan och familjedaghemmet. Introduktionen syftar till att stödja barn, föräldrar och personal som kommer nya till barnomsorgen och att förbereda samarbetet mellan personal och föräldrar.

Föräldrarnas inställning till daghemmet är av stor betydelse. En förälder som tvekar inför att lämna barnet behöver ett helt annat stöd och barnet en helt annan invänjning än föräldern och barnet som är odelat positiva till daghem.

Hittills har främst tiden för invänjningen uppmärksammats, knappast innehållet. I kapitlet ges exempel på bland annat hur man genom planering och ansvarsfördelning kan organisera arbetet så att mötet med nya barn, föräldrar och personal blir så positivt som möjligt.

Föräldrarna behöver muntligt eller i skrift en presentation av bland annat

- rutiner
- tider
- hur daghemmet är organiserat
- personalens schema
- former för personal- och föräldramöten
- målsättning för arbetet
- normer och värderingar som styr arbetet

En skriftlig arbetsbeskrivning och en konkret målformulering är väsentlig också för ny personal som skall introduceras i arbetet på daghemmet.

Det är en fördel om en person ur personalen under introduktionen har huvudansvaret för ett nytt barn och för föräldrakontakten. Introduktion av flera föräldrar och barn samtidigt har uppfattats som positivt av de nya familjerna. De lärde känna varandra under introduktionen och kunde stötta varandra.

Kommunförvaltningens insatser för att förbättra introduktionen är viktiga. Här berörs bl. a. intagningssystem, information om avgiftsbestämmelser om hur uppläggningen av dessa påverkar introduktionen.

Utredningen anser att introduktionen för barn i familjedaghem är lika viktig som för barn i daghem.

Det är svårt att generellt säga hur lång en introduktion skall vara. Introduktionstiden kan variera från en till tre veckor beroende på barnets ålder och situation. Yngre barn och små invandrarbarn behöver ofta den längre tiden.

Föräldrarna har möjlighet att delta i introduktionen utan ekonomisk förlust. Den särskilda föräldrapenningen som utgår under 180 dagar tills barnet fyller åtta år kan bl. a. användas som ersättning i samband med introduktionen. Så länge barnomsorgen för de minsta barnen inte är utbyggd förbrukar många föräldrar i dag den särskilda föräldrapenningen i väntan på daghemsplats.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att varje barn som börjar i förskola eller familjedaghem får en introduktion som är anpassad till barnets behov. Introduktionen bör syfta till att stödja barnet i den nya miljön samt förbereda samarbetet mellan föräldrar och personal. Ju yngre barnet är desto längre invänjning behövs i allmänhet.

att introduktionen i familjedaghem genomförs lika omsorgsfullt som i daghem/förskola

att invandrarbarn får tillgång till tvåspråkig personal och längre irtroduktionstid i barnomsorgen.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen får i uppdrag att utarbeta skriftligt material om introduktionen i barnomsorgen bland annat med utgångspunkt i familjestödsutredningens material.

Åldersblandade grupper (kapitel 9)

En åldersblandad grupp i daghem innebär att barn i åldrarna 7 månader upp till 7 eller 12 år vistas i samma grupp. I stället för att ha småbarnsgrupper, syskongrupper och skolbarnsgrupper så är barn i alla åldrar tillsammans i daghemsgrupperna.

Utredningen har i sitt utredningsarbete funnit att åldersblandade grupper kan medföra många fördelar för barn, föräldrar och personal:

- det ökar stabiliteten och kontinuiteten i grupperna
- det minskar daghemmens specialisering
- den fysiska miljön blir mera omväxlande

Barnen får tillfälle att vara i samma grupp under längre tid. De får växa upp med barn i olika åldrar, vilket ger de yngre tillgång till förebilder och möjlighet att lära sig av de äldre barnen, och lär de äldre barnen att ta ansvar och visa hänsyn till de små. Syskon kan vara i samma grupp. Föräldrarna får endast en personalgrupp att hålla kontakt med. Då barnen kommer att vistas i samma grupp en längre tid känns det meningsfullt för föräldrarna att påverka miljön och lära känna de andra barnen och föräldrarna i gruppen. Personalen anser att arbetet blir mer omväxlande och stimulerande. De kan få en helhetssyn på barnens utveckling då de följer dem under längre tid.

I kapitlet presenteras familjestödsutredningens försöksverksamhet med åldersblandade grupper och en genomgång görs av forskning och utvecklingsarbete på området. Förutsättningar för att åldersblandade grupper skall fungera är följande:

- ålderssammansättningen skall vara någorlunda jämnt fördelad
- inte för många småbarn i gruppen
- gruppen bör innefatta skolbarn
- två åldersblandade grupper behöver arbeta ihop för att tillgodose barnens behov av jämnåriga kamrater
- åldersinriktade aktiviteter behöver ordnas för alla åldersgrupper
- tid till planering behövs både för gemensamma gruppaktiviteter och för aktiviteter för olika åldrar
- personalen behöver ökade kunskaper om barns behov och förmåga i olika åldrar

Kommuner och personal i daghem behöver beakta dessa förutsättningar innan man ändrar om till åldersblandade grupper.

Personal som har övergått till åldersblandade grupper rapporterar bl. a. att grupperna har blivit lugnare, ljudnivån lägre, barnen har glädje av varandra över åldersgränserna. De tar hänsyn till varandra och har färre kon-

flikter, föräldraarbetet fungerar bättre och rutinsituationerna är lugnare och trevligare.

Enligt familjestödsutredningens erfarenhet av daghem med åldersblandade grupper bör barnantalet inte överskrida 15. Följande fördelning i åldersgrupper har visat sig fungera bra: 2–4 barn under tre år, 5–7 barn i åldern tre till sju år och 3–5 skolbarn. Detta bör naturligtvis vid behov kunna varieras. Blir det för många små barn blir det omöjligt för personalen att tillgodose alla åldersgruppers behov.

I många kommuner är det mest barn under tre år i daghemskön. Där blir det svårt att åstadkomma väl balanserade åldersblandade grupper. Ur pedagogisk synpunkt är det bättre att i sådana fall komplettera med rena småbarnsgrupper.

Cirka tre anställda på 15 barn behövs i de åldersblandade grupperna. Personaltätheten bör vara flexibel så att det i daghem med många barn med psykiska och sociala problem finns fler utbildade vuxna än i daghem med mindre problem. När skolbarn ingår bör en av de vuxna vara fritidspedagog.

Åldersblandade grupper har väckt stort intresse runt om i landet. Då grupperna har funnits under så kort tid finns stort behov av uppföljning, fortsatt utvecklingsarbete och fortbildning.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att forsknings- och utvecklingsarbete angående åldersblandade grupper genomförs. De pedagogiska förutsättningarna för olika gruppsammansättningar behöver belysas, liksom pedagogiska arbetssätt i åldersblandade grupper för att kunna tillgodose barns behov i olika åldrar

att kommunerna bedriver utvecklingsarbete och fortbildning kring åldersblandade grupper.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen får i uppdrag att initiera, följa och utvärdera forsknings- och utvecklingsarbete kring åldersblandade grupper

att universitets- och högskoleämbetet och skolöverstyrelsen får i uppdrag att i samråd med berörda myndigheter och organisationer göra en översyn av utbildningen av förskollärare, fritidspedagoger och barnskötare bland annat för att belysa hur utbildningarna kan öka kunskaperna om det pedagogiska arbetssättet med småbarnsgrupper och med åldersblandade grupper i daghem.

Föräldramedverkan (kapitel 10)

Barn med plats i daghem växer upp i två miljöer – familjen och daghemmet. Föräldrarna är länken mellan de båda miljöerna. Ett gott föräldrasamarbete är därför en viktig aspekt på kvaliteten i daghemsvistelsen.

Enligt barnomsorgslagen skall samhällets barnomsorg i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barnen. I lagen uttrycks vikten av samarbete men på många daghem är inte samarbetet mellan föräldrar och personal tillfredsställande i dag. Förutom brist på tid är det vanligt att många föräldrar

känner sig utanför daghemsverksamheten, de behövs inte. Stödjer de personalen är det bra, gör de det inte fortsätter verksamheten ändå.

Personalen är positiva till att ge föräldrarna insyn i daghemsarbetet, men mindre positiva till att föräldrar deltar i beslut, planering, daghemmets arbete m. m. På avdelningar där föräldrarna varit med i arbetet är inställningen till föräldradeltagande dock mera positiv.

Daghemmet har tre olika uppgifter. Det skall ta hand om barnen när föräldrarna arbetar eller studerar, det skall erbjuda barnen en utvecklingsbefrämjande miljö och utgöra en bas att bygga ett socialt nätverk på.

Föräldrar har mycket att tillföra daghemmen. De har kunskaper och intressen som inte är naturligt företrädda inom daghemmet. Genom sin kännedom om andra områden i samhället kan föräldrar bidra till att bryta daghemmets isolering. Med ökad föräldramedverkan kan den ensidiga "barnspecialiseringen" undvikas.

Ett antal undersökningar visar att förutsättningarna för samarbete mellan hem och förskola är:

- att förändringar i arbetslivet måste genomföras för att ge småbarnsföräldrar tid att medverka i daghemmen
- att förskolans organisation och verksamhet måste utformas så att större hänsyn tas till föräldrarnas medverkan och delaktighet.

Familjestödsutredningen anser att alla föräldrar skall få mer tid för sina barn och att män skall ta större del i kontakten och i arbetet med barnen. Föräldrars delaktighet innebär bl. a. att daghemmen får ökade möjligheter att arbeta för att minska klyftorna mellan barns olika uppväxtmiljöer.

I några studerade föräldrakooperativ fanns ett fint föräldrasamarbete. Barn, personal och föräldrar arbetade gemensamt, varje arbetsinsats var nödvändig för verksamheten. För att pröva nya former för föräldramedverkan startades försöksverksamhet tillsammans med Nacka kommun. I försöksverksamheten har alla föräldrar arbetat på daghemmet 1 1/2 dag i månaden. Föräldrarna har fått ekonomisk ersättning för sin arbetsinsats av kommunen. Barnen i daghemmet kommer från kommunens daghemskö. Personal och föräldrar är överens om att det är bra för barnen att föräldrarna deltar i arbetet. Fördelar med föräldramedverkan är:

- barnen får möta människor med olika yrken
- fler män kommer in i daghemmet
- barn och föräldrar kan dela gemensamma erfarenheter
- de vuxna som barnen lever med känner varandra väl
- barnen får lära känna sina kamraters föräldrar.

De flesta av föräldrarna ansåg att de fått ökad förståelse för barns utveckling och uppfostran genom föräldramedverkan. Ca 18 föräldraarbetsdagar per år och förälder ansågs lagom.

Inställningen från arbetsgivare och arbetskamrater till föräldrarnas ledighet för daghemsarbete har i huvudsak varit positiv. Någon har mött en klart negativ inställning och har fått ta ut semester för att arbeta på daghemmet.

Föräldrar och personal i flera andra kommuner har gjort försök att starta liknande verksamheter. De har dock oftast mött så stort motstånd från i första hand fackliga företrädare att de givit upp sina strävanden.

Aktivt föräldra-personalsamarbete förutsätter att föräldrarna har *tid för samarbetet* och *kunskap* om daghemmet, att de har *rätt att närvara,* och *rätt att vara lediga från det ordinarie arbetet* viss tid och att de har *rätt att utöva inflytande* på verksamheten.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen får i uppdrag att i samråd med kommunerna starta, följa och utvärdera försöksverksamhet med föräldraarbete i daghem

att socialstyrelsen får i uppdrag att i samråd med kommunerna utarbeta material som kan stödja föreslagna försöksverksamheter med föräldraarbete i daghem

att de arbetsrättsliga, ekonomiska och försäkringsmässiga förutsättningarna för föräldramedverkan skyndsamt utreds med sikte på att finna administrativt enkla former för daghem, ordinarie arbetsgivare och berörda föräldrar och personal

att universitets- och högskoleämbetet och skolöverstyrelsen får i uppdrag att tillsammans med berörda instanser göra en översyn av utbildningen av förskollärare, fritidspedagoger och barnskötare så att föräldrasamarbetets betydelse för kvaliteten i barnomsorgen behandlas i utbildningen.

Familjedaghem (kapitel 11)

I slutet av 1979 fanns det 84 800 förskolebarn i familjedaghem. Familjedaghemmen svarade för ca 40 % av kommunernas barnomsorg.

Familjedaghemmen är sinsemellan mycket varierande till kvalitet. Det finns exempel på familjedaghem som ger barnen en rikt stimulerande miljö och det finns exempel på motsatsen. Familjedaghem definieras som "hem där dagbarnvårdare är anställd av kommunen enligt särskilt avtal för att ha tillsyn över ett eller flera barn till förvärvsarbetande eller studerande föräldrar. Barnet vistas under tillsynstiden i annat hem än det egna hemmet."

Familjestödsutredningen anser att daghemmen är ryggraden i barnomsorgen. Familjedaghem kan dock vara ett bra komplement. Detta kan gälla barn i glesbygd med lång väg till daghem, infektionskänsliga barn, barn som behöver en enda vårdare och/eller en liten grupp eller barn till invandrarfamiljer som behöver en vårdare som talar deras språk. Även om de flesta föräldrar föredrar daghem så finns det några som föredrar familjedaghem.

Förutsättningen för att familjedaghem skall få en allmänt god kvalitet är dock att verksamheten stöds och utvecklas.

För detta krävs insatser inom flera områden. De insatser som familjestödsutredningen föreslår syftar till att ge samtliga familjedaghem förutsättningar att erbjuda en barnomsorg av hög kvalitet. De kvalitetskrav som ställs på dag- och fritidshem kan och bör också ställas på familjedaghem. Med detta menas inte att verksamheterna behöver se likadana ut. Familjedaghemmen har en särart som man behöver värna om.

80 % av dagbarnvårdarna har egna barn under 15 år. 46 % har egna förskolebarn. Så gott som alla dagbarnvårdare är kvinnor. 1979 var dagbarn-

vårdarnas genomsnittliga anställningstid 4 år. De flesta dagbarnvårdare har kort utbildning.

Dagbarnvårdare behöver beredas möjlighet att skaffa sig utbildning för arbete med barn. Utbildningen bör ge dagbarnvårdarna inte enbart ökad kompetens för det arbete som de nu utför utan också ge kompetens för anställning t. ex. på daghem när det inte längre är aktuellt med vård av barn i det egna hemmet.

Endast ett fåtal kommuner anordnar fortbildande verksamhet på dagtid för sina dagbarnvårdare. I stället förekommer olika typer av verksamhet på kvällstid, såsom föredrag, studiecirklar, samtalsgrupper eller barnkunskapskurser.

Merparten av dagbarnvårdarna arbetade 1976 mer än 40 timmar i veckan. 60 % av barnen var i familjedaghem varje dag. Av dessa hade ca hälften av barnen en vistelsetid på mer än 8 timmar.

Deltidsbarn är ofta placerade i familjedaghem. För många deltidsbarn i en barngrupp skapar en omöjlig arbetssituation för dagbarnvårdaren. Det är också vanligt att barn som behöver tillsyn på obekväma arbetstider placeras i familjedaghem.

Många små barn som inte får daghemsplats placeras i familjedaghem. Konsekvenserna av att hänvisa de minsta barnen till familjedaghem i avvaktan på daghemsplats bör närmare utredas. För barnens del innebär det en omflyttning så fort de får daghemsplats. För dagbarnvårdaren innebär det att hon ofta måste byta barn.

Utvecklingsarbete om dagbarnvårdarnas samarbete i grupper och med daghemmen och om pedagogik och metodik i familjedaghem bör startas. Arbetet bör ske i syfte att ge metodiska riktlinjer för dagbarnvårdarnas arbete, exempelvis en arbetsplan för familjedaghem.

Familjestödsutredningen anser att pedagogisk handledning och utveckling är lika viktig för dagbarnvårdarna som för förskolan i övrigt. Dagbarnvårdare bör ges ökade möjligheter till pedagogisk handledning och stöd i första hand av barnomsorgsassistenten.

Familjedaghemmens behov av lek- och sysselsättningsmaterial samt lekrådgivning måste också tillgodoses.

Familjestödsutredningen anser att rutiner för anställning av dagbarnvårdare i större utsträckning bör sammanfalla med rutiner för anställning inom andra grenar av barnomsorgen.

Före anställningen bör dagbarnvårdaren få fullständig information om vad arbetet innebär och om vilka krav som ställs. Krav på kontakt och samarbete med andra dagbarnvårdare, deltagande i informations- och fortbildningsträffar samt kontakt och samarbete med förskolan och föräldrar behöver speciellt klargöras. Det är lämpligt att barnomsorgsassistenten inte ensam står för all information. Den blivande dagbarnvårdaren behöver också träffa andra dagbarnvårdare t. ex. inom den grupp hon själv kommer att tillhöra samt en representant för dagbarnvårdarnas fackliga organisationer.

Skillnaden i kvaliteten på barnomsorgen både mellan enskilda familjedaghem och mellan familjedaghem i olika kommuner kan vara avsevärd. De yttre förutsättningarna, som tillgång till öppen förskola, utbildning och fortbildning, konsulthjälp etc., skiljer sig från kommun till kommun. Finns dessa möjligheter bidrar de till att höja kvaliteten i familjedaghem.

I kommunernas barnomsorgsplan bör kvalitetskraven som gäller för familjedaghemmen redovisas och också hur man arbetar för att uppfylla dessa.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att dagbarnvårdarna ges möjlighet att arbeta i grupper med gruppledare och att grupperna samarbetar med den övriga förskoleverksamheten, t. ex. öppen förskola och daghem

att dagbarnvårdare på sikt får en kompetens motsvarande grundutbildning för barnskötare

att dagbarnvårdare bereds möjlighet till kontinuerlig fortbildning

att samma rutiner används vid anställning av dagbarnvårdare som vid anställningar inom andra grenar av barnomsorgen t. ex. vad gäller deras introduktion i arbetet

att dagbarnvårdare ges ökade möjligheter till pedagogisk handledning och stöd i första hand av barnomsorgsassistenten

att familjedaghemmens behov av lek- och sysselsättningsmaterial samt lekrådgivning tillgodoses

att utvecklingsarbete inom familjedaghemsverksamheten initieras samt att konsekvenserna av att allt fler deltidsbarn och småbarn placeras i familjedaghem närmare utreds

att kommunen i barnomsorgsplanen redovisar de kvalitetskrav som gäller för familjedaghemmen och hur man försöker uppfylla dessa.

De små daghemsbarnens hälsa (kapitel 12)

Medicinska undersökningar visar att barn i väl fungerande daghem inte har mer allvarliga infektioner än barn i familjedaghem och hemmabarn. Både i daghem med stränga och i daghem med liberala hemsändningsregler för sjuka barn förekommer lindriga infektioner och snuva utan feber, i större utsträckning än bland hemmabarn och i små familjedaghem.

Daghemsvistelse innebär inte ökade hälsorisker för småbarn annat än i ett begränsat antal fall. Dessa särskilda barn bör uppspåras genom ett vidgat samarbete med barnhälsovården. En modell för ett sådant samarbete presenteras.

De yngre daghemsbarnen var frånvarande på grund av sjukdom i större utsträckning än de äldre barnen. Barnens sjukfrånvaro visade inget samband med daghemmets storlek, personaltäthet eller om de små barnen gick i åldersindelade eller åldersblandade grupper.

De små barnens infektionsbenägenhet utgör inte främst ett medicinskt problem utan ett praktiskt. Det ställer ofta föräldrarna i svåra situationer. Fortfarande tillämpas strikta regler på vissa daghem som medför att lätt förkylda barn är tvungna att stanna hemma.

Familjestödsutredningen anser att det är angeläget att kommunerna dels ger möjlighet att i samråd med barnhälsovården tillämpa en liberal hållning när det gäller att ta emot lindrigt sjuka barn, dels tillhandahåller erforderliga barnvårdarresurser för de mera sjuka barnen.

Ur smittosynpunkt är det inte motiverat att avstänga barn med lindriga symtom från förskolan. Förebyggande åtgärder som enkla hygieniska regler

och regelbunden utevistelse är sannolikt viktigare för att minska sjukdomarna. Sådana åtgärder måste därför vävas samman med förskolans pedagogiska program.

Läkaren/sjuksköterskan skall eftersträva att endast överta ansvaret för behandlingen från föräldrar och personal då insatsen kan påverka sjukdomens förlopp. En sådan förändring av sjukvårdspersonalens arbetssätt är inte oproblematisk. Den kräver att föräldrar och personal lär känna läkaren eller sjuksköterskan och får tillfälle att följa sjukvårdspersonalens insatser. Både föräldrar och daghemspersonal behöver få större självförtroende och kunskap att bedöma när behandling måste sättas in.

En allmän debatt behöver föras om problemen kring skötseln av sjuka daghemsbarn. Det gäller inte bara att komma överens om enhetliga behandlingsnormer. Lika viktigt är att ta upp ansvarsfördelningen mellan föräldrar, daghemspersonal och medicinskt sakkunniga för det sjuka daghemsbarnet. Ett ändrat arbetssätt för läkare och sjuksköterskor får direkta följder för samarbetet mellan föräldrar och personal på daghemmen. Frågor kring skötseln av det sjuka barnet är intimt förknippade med det dagliga arbetet.

I de flesta landsting besöker BVC-sjuksköterskorna regelbundet flertalet daghem. I de flesta landstingsområden besöker också läkare daghemmen. Besöksfrekvensen per daghem varierar avsevärt.

Det är angeläget att få ett enhetligt rapporteringssystem i hela landet som åtminstone innehåller uppgifter om hur många daghem/daghemsavdelningar som besökts och besöksfrekvensen per daghem. För närvarande finns inte underlag för att bedöma hur mycket tid och resurser barnhälsovården använder för förskolehälsovård.

Familjestödsutredningen föreslår att socialstyrelsen utarbetar ett rapporteringsunderlag för förskolehälsovården med anvisningar om vilka uppgifter som skall ingå i landstingens årsstatistik över barnhälsovården.

Utredningen anser att barnhälsovårdsöverläkarna i landstingen bör få i uppdrag att tillsammans med epidemiologiska avdelningen utvärdera handläggningen av daghemsepidemier för att skapa en erfarenhetsbank och goda rutiner.

Statistiska centralbyrån bör få i uppdrag att regelbundet, exempelvis vart tredje år, undersöka sjukfrånvaron bland daghemsbarn i olika åldrar.

Gällande anvisningar om hälsovård vid förskolan bör ses över. Med ledning av erfarenheter som vunnits sedan landstingen fått ansvar för hälsovården i förskolan bör socialstyrelsen fortlöpande revidera sina rekommendationer med avseende på bl. a. infektioner och allergiska sjukdomar.

Familjestödsutredningen anser att barn som får förtur till barnomsorgen av medicinska eller psykosociala skäl, bör följas upp. Det är nödvändigt att medicinska, sociala, psykologiska och pedagogiska insatser är samordnade. En modell för förtursplacering och uppföljning presenteras.

Familjestödsutredningen anser det viktigt:

att kommunerna i samarbete med barnhälsovården utvecklar rutiner att finna barn med behov av särskilt stöd och stimulans

att kommunerna gör en plan för handläggningen för det enskilda barnet

att behoven för hela kommunen dokumenteras som ett underlag för planeringen av barnomsorgen

att omsorgen om barn med behov av särskilt stöd får bli ett angeläget forsknings- och utvecklingsområde. Lokala erfarenheter behöver analyseras inom en vidgad förskoleforskning.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen i samråd med barnhälsoöverläkarna i landstingen och statens bakteriologiska laboratorium får i uppdrag att granska och utvärdera lokala daghemsepidemier. Även icke infektiösa sjukdomar bör följas

att statistiska centralbyrån får i uppdrag att kontinuerligt undersöka sjukfrånvaron bland daghemsbarn i olika åldrar

att socialstyrelsen får i uppdrag att se över gällande anvisningar om hälsovård i förskolan och fortlöpande revidera sina rekommendationer med avseende på bl. a. infektioner och allergiska sjukdomar

att socialstyrelsen ger anvisningar om hur barn med medicinska/psykosociala problem bör uppmärksammas och följas i samarbete mellan föräldrar, barnomsorgspersonal, barnhälsovård och socialsekreterare

att socialstyrelsen ger anvisningar för rapportering av förskolehälsovården i landstingens årsstatistik

att socialstyrelsen och arbetarskyddsstyrelsen ser över vissa smittskyddsfrågor för personal inom barnomsorgen.

Summary

The Family Aid Commission is a Government investigating committee under the Ministry of Health and Social Affairs. The Commission was appointed in 1974 and given the following tasks.

1. To investigate means of shortening the working hours of parents of small children and providing them with compensation under the parental insurance scheme.
2. To suggest improvements in the parental insurance scheme.
3. To examine practical experience concerning provision of good daycare for the very young and the educational feasibility and prerequisites of providing such care.

The Commission has earlier presented the following reports: *Shorter Working Hours for Parents of Small Children,* SOU 1975:62, *Parental Insurance,* SOU 1978:39, and a debate report, *Daycare for Small Children, 1978, with a separate publication in English.*

In the report, *Good Daycare for Small Children,* the Family Aid Commission describes prerequisites and present proposals concerning provision of good daycare for small children attending daynurseries and family daycare. The following is a summary of the report.

Introduction

Basic to a good society is that the children are welcome, that they are given a good environment during childhood and that they are the concern of the whole society. Children have a right to secure living conditions that enhance their development.

The preschool – daynursery – has an important function in the lives of the children. It offers a comprehensive program and is a source of stimulation in the childrens development. It gives them a chance to meet other children and adults and to be part of an experience of fellowship and friendship. The preschool is a complement to the bringing up the child gets at home.

Today most parents of young children both have jobs. Besides providing economically for the family the opportunity to work has high social values for the parents. Basic to a democratic society and a prerequisite for equality is everyones right to a job.

Chapter 1 The Small Children in Society

More than 70 % of the mothers with preschool children belong to the labor force. 97 % of the fathers. Only 18 % of children 3–6 years have an opportunity to go to daynursery. For the children under 3 years it is even more difficult to get a place in a daynursery. 11 % had places 1979. There is a great demand for daynurseries and the waiting list is long, particularly for children under three. 1976 parliament decided that municipal child care should be expanded to fully cover needs ten years later in 1986.

The Family Aid Commission considers it important:

- that child care is expanded to fully cover needs according to the aims decided upon by parliament 1976
- that during the period of expansion, child care for the smallest children be made a priority
- that child care is organized in such a way that it will be possible for children of parents working inconvenient hours to make use of municipal child care.

Chapter 2 Research on Children in Childcare

There are yet many unanswered questions when it comes to research on childcare. The role of the preschool for society as a whole, for the parents and for the children need to be clarified. In this chapter, theories on child development and a large number of research reports are presented and analyzed. It is quite evident from new research that even very young children can participate and gain joy and stimulation from being part of a group.

The Family Aid Commission proposes

- that a preschool research council be established. The object of the council should be to promote research on children of preschool age with special attention to issues concerning child care
- that the preschool research council is given the opportunity to found an institution for child research with a chair in sociology focusing on childrens living conditions and a chair in psychology/pedagogics focusing on preschool child development. Resources should also be made available for research assistants and administrative personnel. The cost is estimated to 3 milj. crowns.
- that out of the grant which is available today for research and developmental work at the Ministry of Health and Social Affairs, 7 milj. crowns are to be allocated each year for research on conditions for preschool children during childhood. These resources should be allocated by the preschool research council
- that preschool pedagogics is reinforced also at the other departments of education by the need for preschool pedagogic research being considered when new positions are created and when filling vacancies.

Chapter 3 Good Daycare for Small Children

In this chapter quality in daycare is described. The expansion of the present daycare is one important aspect of quality.

The means available which can be used to affect the quality of child care are described. They deal with amongst other things; organizing to support the pedagogic work, the importance of a good basic education and of further education, mixed age groups, a good introduction. Criterias mentioned in the chapter are: Continuity in relationships; emotional engagement, participation in the group, being useful, experiencing a stimulating environment etc.

The Family Aid Commission suggests

- that the National Board of Health and Welfare in its directives encourages the municipalities to include a description of the quality of child care in their child care planning. For this purpose the quality criteria described in chapter 3 can be used.

Chapter 4 Developing the Pedagogical Work

Continual developmental educational work within the area of childcare is an important aspect of quality. The expansion of municipal childcare has been extensive during the seventies. The number of daynursery places more than doubled during a period of 4 years. New ideas and demands has influenced the organization and the preschool programs. This needs to be followed up and further developed.

The Family Aid Commission considers it important:

- that the administrative resources are increased in proportion to the expansion of child care
- that child care advisors and consultants are given a more clearly defined educational leadership function
- that the need for preventative psychological services on the preschool level be considered
- that developmental educational work goes on in the municipalities and that resources be allocated for that purpose in the childcare budget. Guidelines for the organization of developmental work can be taken from those proposed by the Family Aid Commission
- that a higher degree of decentralised decision making in the municipalities be carried through
- that an evaluation of the training of child care staff be made.

The Family Aid Commission proposes:

- that the National Board of Universities and Colleges and the National Board of Education in cooperation with the concerned authorities be directed to compile an overview of the educational level of child nurses, preschool teachers, staff of free time centers and family daycare mothers with the purpose of making use of the quality raising ideas and proposals taken up by the Family Aid Commission in the training programs.

Chapter 5 Problems in Society Penetrate the Childcare-programs

The Family Aid Commission is aware of the difficulties some municipalities are facing when wanting to offer a good childcare in multiple problem areas.

Resources from the Swedish State Inheritance Fund should be allocated so that the municipalities be able to begin delvelopmental work and allow themselves special efforts in those areas. A special preschool commission should be installed within the National Board of Health and Welfare to derive a comprehensive assessment of these questions. As a part of its tasks this commission should allocate the resources suggested here for developmental work and special efforts after considering applications from the municipalities.

The Family Aid Commission proposes

- that a preschool commission be established within the National Board of Health and Welfare with the function of allocating rescources to housing areas with special problems. The concerned unions, LO, TCO, SACO and the universities and the municipalities should be represented in this commission
- that 10 milj. crowns from the Swedish State Inheritance Fund be at the commissions disposal
- that municipalities with multiple problem areas may apply for these resources to support developmental work and special efforts within the area of childcare.

Chapter 6 Pedagogics and Preschool Programs

In the last 10–15 years extensive changes have occured in the pedagogical work in the area of childcare and preschool programs. A demand for more structured programs can be noticed. The staff needs increased knowledge and training to enhance their capacity to plan and renew the pedagogical work.

The Family aid Commission considers it important

- that the staff within the area of child care plans and evaluates their work. A realization of aims is valuable for the work
- that politicians and parents together with the staff participate in this work
- that further education is carried on in the municipalities with the aim of continuously developing and increasing knowledge about the role of the heads of day care centers and preschools.
- that the municipalities point out the need to introduce more every day activites in the pedagogic work as well as taking this into consideration when planning buildings, shopping routines, foodmaking, gardening etc
- that the National Board of Health and Welfare in their material for further education treat these areas.

Chapter 7 Small Children in Groups

One of the very most important tasks of daycare is to give the children good experiences of group fellowship. Even the smallest children get great joy and great exchange out of being together with and having the opportunity to play with other children of different ages. The adults in daycare must be able to work actively to create group solidarity among the children. The pedagogic work should support different kinds of group formations among the children and have different degrees of planned or free activities. The adults need to lead and inspire the children and to help them find good rules and norms. The adults must be able to co-ordinate themselves and thus represent certain common norms. Playing together among the children and mutual activities for children and adults should be encouraged.

The Family Aid Commission considers it important

- that within childcare a more conscious effort is made to develop and make use of the particular pedagogical possibilities offered by the group
- that the pedagogical work is planned in such a way that even the small children are given the possibility to develop playing together
- that the aims within basic education and further education be to increase knowledge about adults and children in groups.

Chapter 8 Starting Preschool or Family Daycare

An important aspect of quality within child care is that both children and adults receive a carefully and well planned introduction. The purpose of this being to give support to the child in its new environment and to lay the ground for co-operation between parents and staff.

According to the law pertaining to parental insurance, parents have the option of visiting the preschool within the framework of the insurance. Up until the child has reached 8 years of age, the parents may take out 180 days, of which 90 days with the same rate of compensation as in the case of sick leave and the remaining 90 days at the guarantee rate. As long as child care has not been expanded to fully cover needs for the smallest children, then it is in practice difficult for the parents to save these days.

Until now attention has been primarily aimed at the child's need for an introduction and the duration time of the introduction.

The contents of the introduction varies widely from municipality to municipality and from day care center to day care center. The Family Aid Commission considers that the contents of the introduction should be noted and planned.

The Family Aid Commission considers it important

- that every child starting preschool or family day care be given an introduction suited to the child's needs. The purpose of the introduction should be to support the child in its new environment as well as lay the ground for co-operation between parents and staff. In general the younger the child the longer the time required for adjustment.

- that the introduction be just as conscientiously carried through in family day care as in day care centers/preschool.
- that immigrant children be given access to bilingual staff as well as a longer period of introduction.

The Family Aid Commission proposes:

- that The National Board of Health and Welfare, be assigned the task of compiling written material about the child's introduction within child care, using as a source among others material from The Family Aid Commission.

Chapter 9 Mixed Age Groups

In order to increase the stability and the permanency in the groups in daycare, the Family Aid Commission introduced mixed age groups. The children in the groups vary in age from 7 months to 12 years. The environment with children of different ages become richer and more varied. It decreases the tendency of a specialized environment found in many daynurseries. Siblings can be in the same group which enhances the cooperation with parents.

The Family Aid Commission proposes:

- that the National Board of Health and Welfare be given the task to initiate, follow and evaluate research and developmental work concerning mixed age groups.
- that the National Board of Universities and Colleges and the National Board of Education in collaboration with concerned authorities and organizations be given the task to look over the education of preschool teachers, staff of free time centers and child nurses in order to shed light on the way in which these educations provide the possibility to increase knowledge about the pedagogical work methods used in groups of small children and in mixed age groups in day care centers.

Chapter 10 Parent Participation

To enhance the possibilities for an increased, in depth co-operation between the adults who together raise children, it is necessary to change the role of the parents within the preschool. When the parents are given the opportunity to influence, to take responsibility for and to participate in the work, the conditions are created which provide children with a good developmental environment. The Family Aid Commission has tried within a research project to increase parental participation with good results.

The Family Aid Commission proposes:

- that The National Board of Health and Welfare in collaboration with the municipalities be given the task to start, follow up and evaluate research projects working with parental participation in day care centers.

- that the board in collaboration with the municipalities be given the task to develop material which can be used as a guidance for proposed research projects working with parental participation in day care centers.
- that the problems in reference to employment legalities, economy and insurance with parental participation be quickly investigated in order to facilitate administration for daycare, employers and affected parents and staff.
- that the National Board of Universities and Colleges and the National Board of Education together with the concerned authorities be given the task to look over the education of preschool teachers, staff of free time centers and child nurses, so the importance of parental participation will be treated in the education program.

Chapter 11 Family Daycare

The Family Aid Commission considers daycare centers to be the back bone of child care. Family day care can however be a good complement. This may apply to children in sparsely populated areas who have a long way to a preschool, children sensitive to infections, children in need of a single person to care for them, or a small group of children from immigrant families who need someone who speaks their language. Even if most parents prefer day care centers there are those who prefer family daycare.

If family daycare is to have a generally good quality then it is necessary, that it be given support and developed. This demands efforts be made in several areas. The Family Aid Commission proposes that these efforts aim to give all family day care units the conditions required to offer child care of high quality.

The Family Aid Commission considers it important:

- that family daycare mothers be given the opportunity to work in groups along with a groupleader and that the groups cooperate with the rest of the preschool activity, for instance open preschool and day care centers.
- That the family daycare mothers eventually reach a level of competency that can be compared to the basic education of child nurses (6 months child care training).
- that family daycare mothers be given the opportunity to take part in continuing further education.
- that the same routines be applied to family daycare mothers at employment as are applied in other areas of child care, for instance concerning their introduction to the work.
- that family daycare mothers be given greater opportunity to receive pedagogical guidance and support by the childcare advisor.
- that developmental work within family daycare be initiated as well as studying more closely the consequences of an increasing number of small children being placed in family daycare as well as children for part-time care.
- that the municipality in its child care planning makes an account of the quality demands that apply to family daycare and what efforts are being made to fulfill these.

Chapter 12 The Health of Small Children in Daycare

It is important to point out that small children have a tendency to easily incur infections. This is not primarily a medical problem but rather a practical one which often leaves parents in a difficult situation. It is therefore important that day care centers in collaboration with child health care are given the opportunity to apply a liberal view when it comes to accepting children who are mildly sick. The municipalities should also provide needed child health care resources.

The Family Aid Commission considers it important:

- ☐ that the municipalities in collaboration with child health care develop routines in order to discover the children in need of special support and stimulation.
- ☐ that the municipalities make up a plan for the follow up and if needed treatment of the individual child.
- ☐ that the needs of the entire municipality be documented and used as a base for the planning of child care.
- ☐ that the care of children with a need for special support becomes an urgent area for research and development.

The Family Aid Commission proposes:

- ☐ that The National Board of Health and Welfare in collaboration with child health center doctors within the counties and the state bacteriological laboratory be given the task to check and evaluate local day care center epidemics. Even non infectious deseases should be followed.
- ☐ that SCB (Central Bureau of Statistics) be given the task to follow and study the sickness absenteeism among day care center children of different ages.
- ☐ that the National Board of Health and Welfare be given the task to look over current directives concerning health care in preschool and to revise their recommendations concerning infections and allergic diseases regularly.
- ☐ that the National Board of Health and Welfare gives directives concerning how children with medical/psychological problems be given adequate attention and followed in co-operation with parents, child care staff, child health care, and social worker.
- ☐ that the National Board of Health and Welfare and the National Board of Occupational Safety and Health look over problems pertaining to the risk for infection of child care staff.

Utredningens tidigare arbete

Samtidigt som föräldraförsäkringen trädde i kraft 1974 tillsattes familjestödsutredningen och den fick följande uppdrag:

1. Att pröva hur man kunde förkorta arbetstiden för småbarnsföräldrar med ersättning från föräldraförsäkringen.
2. Att göra en sammanställning och bedömning av erfarenheterna av de nya reglerna och komma med förslag till förbättringar inom försäkringens ram.
3. Att pröva erfarenheterna av och de pedagogiska förutsättningarna för att ge små barn en god omsorg i daghem.

Redan i direktiven fanns således en koppling mellan de båda områdena föräldraförsäkring och barnomsorg. Utredningen har i sitt arbete upplevt att dessa båda områden är nära kopplade till varandra. Framför allt har vi funnit att kvaliteten i barnomsorgen i hög grad påverkas av föräldrarnas arbetstider.

1975 kom utredningen med sitt första betänkande, *Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar* (SOU 1975:62). Detta innehöll dels förslag om förbättringar inom föräldraförsäkringen, dels förslag om att mamman och pappan vardera skulle få förkorta sin arbetstid under 10 månader från 8 till 6 timmar med ersättning från försäkringskassan för att kompensera inkomstbortfallet.

Krav som låg till grund för förslaget var rätten till eget arbete för både män och kvinnor, jämställdhet mellan könen och tid för barnen.

Förslaget om förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar mötte erinringar på vissa punkter. Mot förslaget anfördes framför allt att dess konsekvenser ute på arbetsplatserna inte belysts tillräckligt.

En arbetsgrupp (S 1975:01) med representanter från arbetsmarknadens parter tillsattes för att med ledning av remissvaren se över förslaget. Arbetsgruppens förslag redovisades i rapporten Ökade möjligheter till föräldraledighet genom föräldraförsäkringen (Ds S 1976:5). Förslaget innebar bl. a. att ersättningstiden i stället för att enbart kunna utnyttjas som en arbetstidsförkortning till sex timmar också skulle kunna tas ut som heltidsledighet eller halvtidsledighet.

De nya regler som antogs av riksdagen och som trädde i kraft den 1 januari 1978 innebar en utbyggnad av föräldraförsäkringen genom rätt till föräldrapenning under ytterligare två månader. Av de nio månader försäkringen därmed omfattade utgår föräldrapenning under sex månader i samband med barns födelse enligt samma regler som tidigare, medan ersättning

därefter utgår under tre månader i form av särskild föräldrapenning. Den särskilda föräldrapenningen kan utgå till förälder som för vård av barn är heltidsledig eller som arbetar kortare tid än normal arbetstid. Den kan utgå som hel, halv eller fjärdedels föräldrapenning under tre, sex resp. tolv månader. Särskild föräldrapenning kan tas ut längst till dess barnet fyllt åtta år eller t. o m. barnets första skolår.

Den särskilda föräldrapenningens ersättningstid fördelas lika mellan föräldrarna men med rätt för förälder att utan prövning avstå ersättningstid till förmån för den andre föräldern. I enlighet med beslut i riksdagen under våren 1980 förlängdes den särskilda föräldrapenningen från 1980-07-01 med tre nya månader. Under dessa månader utgår ersättning enligt garantinivån, som samtidigt höjdes till 37 kr. per dag.

Familjestödsutredningen har slutredovisat sitt uppdrag vad gällde föräldraförsäkringen i betänkandet *Föräldraförsäkring* (SOU 1978:39).

I betänkandet hävdade utredningen att det från barnets synpunkt vore bäst om den fortsatta utbyggnaden av föräldraförsäkringen riktades till de minsta barnen på så sätt att den dagliga kontakten med föräldrarna ökades. De sociala och psykologiska skäl som motiverade dessa synpunkter gäller enligt utredningen fortfarande. Redan vid tidig ålder har barn glädje av samvaron med andra människor än de egna föräldrarna. En god barnomsorg är därför en tillgång även för små barn. Det är dock angeläget att den dagliga tid barnet vistas i barnomsorgen inte blir alltför lång.

Mot bakgrund av att det råder stor brist på barnomsorg för de minsta barnen befarade utredningen att många föräldrar skulle utnyttja den särskilda föräldrapenningen som heltidsledighet omedelbart efter föräldrapenningen vid barns födelse.

Enligt uppgifter från riksförsäkringsverket är det mycket vanligt att föräldrarna tar ut den särskilda föräldrapenningen som heltidsledighet omedelbart efter föräldrapenningen i samband med barns födelse. Ofta tas hela tiden ut. Att ta ut fjärdedels föräldrapenning dvs. sex timmars arbetsdag är ovanligt. Farhågorna har sålunda besannats. Det innebär att föräldrarna går miste om möjligheterna att använda den särskilda föräldrapenningen för att förkorta arbetstiden eller delta i introduktion och föräldramedverkan i barnomsorgen eller vid skolstarten.

I sitt betänkande från 1978 menade utredningen att om utvecklingen blev den här beskrivna borde det övervägas vilka förändringar av regelsystemet som måste göras för att förändra utnyttjandemönstret så att förkortad arbetstid blir ett vanligare sätt att använda försäkringen.

Det faktum att förhoppningarna att den särskilda föräldrapenningen skulle användas för att förkorta en förälders dagliga arbetstid inte infriats får återverkningar också på barnomsorgen och dess kvalitet. Vistelsetiderna blir på det sättet långa för många barn också för de minsta barnen.

Det är också risk för att kommunerna tar utbyggnaden av föräldraförsäkringen som skäl för att minska utbyggnaden av småbarnsomsorgen eller som skäl för att inte ta emot barn förrän efter hela den särskilda föräldrapenningen utnyttjats.

Intentionerna med den särskilda föräldrapenningen var att den skulle vara ett komplement till barnomsorgen – inte en ersättning för den. Den skulle kunna användas när föräldrarna hade ett särskilt behov av att vara

tillsammans med barnen. Ett huvudsyfte var att möjliggöra för en förälder att förkorta sin dagliga arbetstid för att därigenom minska barnens vistelsetid inom barnomsorgen. Familjestödsutredningen och den särskilda arbetsgruppen föreslog också en obligatorisk uppdelning av tiden mellan barnets föräldrar.

Det förefaller uppenbart att syftet med den särskilda föräldrapenningen delvis förfelats bl. a. på grund av brist på barnomsorg för de minsta barnen och på grund av bristande flexibilitet på arbetsmarknaden.

För att kunna beskriva och analysera kvalitetsfrågor i barnomsorgen såg familjestödsutredningen det som viktigt att starta en diskussion om värderingsfrågor i uppfostran. Värderingar har ett stort inflytande över hur man ser på barns behov och barns utveckling och hur man bedömer de viktiga och nödvändiga kvaliteterna i deras uppväxtsituation.

Vad barn skall uppfostras till och hur det skall gå till är frågor som alltid är aktuella för dem som arbetar inom barnomsorgen. Det är föräldrarna som har huvudansvaret för barnens fostran och de skall tillsammans med förskolan ge barnen en god start. Samarbetet i fostran aktualiserar självklart de olika värderingar som fostrarna har och därför blir det viktigt att diskutera dem.

Samhället kan inte ställa upp en mall för barnens fostran. Människorna som är inblandade måste själva kunna ta ställning och kunna påverka uppfostrans utformning och innehåll. De politiska beslutsfattarna behöver dock ha klart för sig att verksamheten i barnomsorgen styrs av värderingar antingen dessa är utsagda eller inte. Om de värderingsmässiga, politiska och ideologiska utgångspunkterna redovisas är det bra för verksamheten.

Familjestödsutredningen och Barnomsorgsgruppen tog 1977 initiativ till en debattbok om barnuppfostran, *Barnuppfostran och politik*. I boken framförde tio författare – fem politiker och fem fristående skribenter – sin syn på barnuppfostran.

För att fullgöra det tredje huvuduppdraget: "Att pröva erfarenheterna av och de pedagogiska förutsättningarna för att ge små barn en god omsorg i daghem" knöt utredningen till sig en forsknings- och utvecklingsgrupp som finansierades med medel från allmänna arvsfonden.

Då de vetenskapliga kunskaperna om de svenska daghemmen var mycket begränsade såg familjestödsutredningen som sin uppgift att på olika sätt medverka till att kartlägga, undersöka och i försöksverksamhet pröva aktuella frågeställningar. Barnstugeutredningens försöksverksamhet var ännu inte utvärderad och dess arbete hade vid denna tidpunkt endast i mycket begränsad omfattning berört det vardagliga arbetet med barnen under tre år. Genomgående var de allmänna kunskaperna mycket mindre om de minsta förskolebarnen än om barn över tre år.

Forsknings- och utvecklingsarbetet inriktades på att samla och dokumentera den kunskap som fanns om de minsta barnen i daghemmen/barnomsorgen, på att undersöka, kartlägga och bedriva forskning kring vissa avgränsade frågeställningar, som exempelvis de minsta barnens sociala utveckling och sociala samlek och att bedriva utvecklingsarbete med syfte att komma åt uppenbara brister.

Problemområden som dessa utvecklingsprojekt framför allt försökte komma åt var att bryta småbarnsavdelningarnas isolering och därav följande

torftighet, att öka föräldrarnas möjlighet till samarbete med barnomsorgen, stärka personalens yrkesroll, öka möjligheterna att omsätta de övergripande målen i en planerad pedagogisk verksamhet och öka kunskaperna om gruppens pedagogik.

I en diskussionspromemoria, *Daghem för små barn,* presenterade familjestödsutredningen 1978 huvuddelen av sina aktuella resultat, erfarenheter och tankar. Utöver de sedvanliga myndigheterna och organisationerna gick promemorian också på remiss till förskolepersonal, föräldrar, grupper som arbetar fackligt, politiskt och inom den kommunala förvaltningen med barnomsorgsfrågor samt till en intresserad allmänhet. Syftet med promemorian var att få till stånd en diskussion om de kunskaper och erfarenheter som familjestödsutredningen samlat när det gäller de minsta barnen i barnomsorgen. En sådan diskussion skulle utifrån nya rön kunna bidra till att öka kunskaperna och ge nya perspektiv på hur en god uppväxtmiljö kan se ut.

I diskussionspromemorian gavs en kort beskrivning av de förändringar som samhället genomgått under de senaste årtiondena och vilka brister som blivit uppenbara. Bristen på social förankring i närmiljön innebär att ett stort antal barn växer upp i stadsmiljöer där familjerna lever isolerat och anonymt. För dessa barn är den sociala och känslomässiga utvecklingen nästan helt beroende av en ensam vuxens förmåga att ge barnet stimulans och känslomässigt stöd. Daghemmen har i dessa fall en viktig kompletterande uppgift att fylla både för barn och föräldrar. Social gemenskap och samhörighet är livsviktiga kvaliteter för både stora och små.

Under senare år har det pågått en livlig debatt om daghem för de minsta barnen. Argument har hämtats från vitt skilda områden. I promemorian granskade vi forskning och teoribildning som kommit fram under senare år. Denna forskning visar bl. a. att små barn mycket tidigt har glädje av att lära känna flera människor och att små barn har glädje av och i sin utveckling stimuleras av samvaro med andra barn. Den forskning som finns om effekterna av daghemsvistelse för små barn pekar på att daghemmen har speciella möjligheter att stödja barnens sociala, känslomässiga, förståndsmässiga utveckling och att utveckla självständighet och initiativförmåga. Medicinsk forskning visar att daghemsvistelse inte heller behöver innebära ökade medicinska risker annat än för vissa barn med stor infektionskänslighet.

Det pedagogiska innehållet i daghemmet diskuterades utifrån flera infallsvinklar som t. ex. individ – grupp – demokrati. Vi försökte belysa principiella ställningstaganden med konkreta exempel.

Ett avsnitt handlade om betydelsen av att tidigt få vara del i en gruppgemenskap och att få delta i beslut och ansvarstagande. Möjligheten av att få känna sig nyttig och att tidigt kunna delta tillsammans med andra i nödvändiga och gemensamma sysslor poängteras. I ett antal punkter beskrevs vad kvalitet i daghem kan innebära.

När barn börjar i daghem behöver både de och föräldrarna få del i en välplanerad introduktion. Sammanhang och kontinuitet i tillvaron är viktiga.

Familjedaghemmens situation diskuterades och vi gjorde en redovisning av olika kommunala försöksverksamheter för att bryta familjedaghemmens isolering och på olika sätt höja kvaliteten i det pedagogiska innehållet.

Vi beskrev våra erfarenheter av åldersintegrerade barngrupper, där barn i åldrarna 7 månader – 12 år vistades i samma grupp om 15 barn. Det vi särskilt framhöll som positivt var att de mänskliga kontakterna i barnens miljö blivit mer stabila och varaktiga och att det känslomässiga innehållet blivit mer varierat och miljön blivit mer omväxlande och innehållsrik. Samarbetet mellan barnen förbättrades liksom samarbetet mellan föräldrar och personal. Personalen upplevde sitt arbete mer stimulerande och meningsfullt.

Andra erfarenheter som försöksverksamheten givit oss var att föräldrarnas intresse och engagemang kunde komma barnen och daghemsverksamheten till godo i större utsträckning när föräldrarna fick formella möjligheter att delta i och kunna påverka den vardagliga verksamheten med barnen i daghemmet. När föräldrarna i försöksverksamheten arbetade i genomsnitt 2 dagar i månaden i daghemmet så ökade deras kunskap och deras möjlighet att påverka och ta ansvar för barnen samtidigt som verksamheten förbättrades. Barnen fick uppleva konkreta former för demokratisk samverkan. Med en utökad föräldramedverkan fick fler vuxna ansvar för barnens fostran.

Samarbete mellan föräldrar, personal i barnomsorgen och barnavårdspersonal för att förbättra hälsovården i daghemmen och nå fram till gemensamma riktlinjer i hälsofrågor diskuterades också.

Sedan diskussionpromemorian presenterades 1978 har försöksverksamheterna med åldersintegrerade barngrupper, utökad föräldramedverkan, utökad planering av det pedagogiska arbetet och av introduktionen fullföljts och avslutats och resultaten presenteras i detta betänkande, samtidigt med de slutsatser som kan dras och vilka krav de ställer.

1 De små barnen i samhället

1.1 Inledning

De flesta små barn har i dag föräldrar som båda yrkesarbetar. Kvinnorna har fortsatt att öka sin andel på arbetsmarknaden de senaste tio åren. Det är framför allt småbarnsmödrarnas antal som har ökat i arbetskraften. Detta har inneburit en förändring i småbarnsfamiljernas liv och lett till en ökad efterfrågan på platser i daghem för de minsta barnen.

Familjestödsutredningens uppgift är att redovisa erfarenheter av och förutsättningar för en god omsorg i daghem om de små barnen. Genom försöksverksamhet och sammanställning av forskningsunderlag har familjestödsutredningen sökt klarlägga vilken omsorg de små barnen behöver medan deras föräldrar arbetar och vilka förändringar och förbättringar som kan göras för att tillgodose en god kvalitet i omsorgen om 0–3-åringarna.

Kvaliteten i barnomsorgen har diskuterats de senaste åren. Diskussionen brukar dock begränsas till dem som fått plats i daghem medan de många som står utanför glöms bort. Knappheten på daghemsplatser gör att många barnfamiljer tvingas till nödlösningar. Diskussionen om kvalitet får inte begränsas till att gälla en utvald grupp. De barn som står utanför daghemmet är lika viktiga som det mindre tal som släppts innanför dörren. Själva platsbristen är ett hinder för hög kvalitet i omsorgen om alla barn.

Kravet på barnomsorg är mycket gammalt. Det har sin historiska förankring i början av 1900-talet, då fler av kvinnorna började arbeta utanför hemmet. Stadsinspektören för fattigvård och barnavård G. H. von Kock skrev 1919:

"Barnträdgården är en social nödvändighet och dess upprättande ett statsintresse. Den bör vara ett fast led i det allmänna uppfostringsväsendet och underordnas statens inspektionsorgan. Någon skolplikt till barnträdgårdarna bör inte förekomma utan den skall avgiftsfri stå öppen för alla."

När Alva Myrdal 1935 skriver Stadsbarn och hänvisar till Kocks förhoppning 16 år tidigare avslutar hon sin bok med att säga:

"Man skulle önska, att löftena började infrias, innan de tjugo åren helt förflutit. Statsbidrag är det enda som kan möjliggöra en snabb och lycklig utveckling. Man önskar samtidigt, att alla de splittrade intressena nu måtte samlas för att arbeta fram den storbarnkammare som i sig innesluter både barnträdgården och barnkrubban."

I betänkandet Barnkrubbor och sommarkolonier m. m. (SOU 1938:20) föreslog befolkningskommissionen statsbidrag till daghem och annan förskoleverksamhet. Men statsbidrag till "daghem, lekskolor och eftermiddagshem" förverkligades först 1943 efter betänkandet Utredning och förslag angående statsbidrag till daghem och lekstuga m. m. (SOU 1943:9)

Under 50-talet stod utbyggnaden av barnomsorgen nästan still. Först i slutet av 60-talet tog den fart. 1965 fanns det ca 12 000 barn i daghem. 1970 hade antalet platser nästan tredubblats till ca 35 000 platser och i början på 1980 uppgick antalet platser till ca 125 000.

Härtill kommer utbyggnaden av deltidsförskolan, familjedaghemmen och fritidshemmen. Trots 60- och 70-talets kraftiga utbyggnad kvarstår dock en brist på kommunal barnomsorg.

Under slutet av 60- och 70-talet har ett antal utredningar arbetat med frågor som rör barns och familjers levnadsvillkor. Här bör nämnas t. ex. Familjedaghemsutredningen, Familjepolitiska kommittén, Barnstugeutredningen, Barnmiljöutredningen, Barnomsorgsgruppen och Familjestödsutredningen.

Särskild genomslagskraft fick barnstugeutredningen som ledde fram till allmän förskola för sexåringar och en omfattande nydaning av daghemsverksamheten. Gemensamt för dessa barnutredningar är att de påpekar behovet av en utbyggd barnomsorg både för barnen och för de vuxna. Familjepolitiska kommittén kunde t. ex. visa att det bästa sättet för en barnfamilj att förbättra sin ekonomi är att båda föräldrarna får möjlighet att förvärvsarbeta. Barnmiljöutredningen skrev i Barnens livsmiljö (SOU 1975:30) i avsnittet Reformområden:

"Förskolan har en viktig roll att fylla för barnens utveckling i dag. Förskolan skall inte bara vara till för barn till förvärvsarbetande eller studerande föräldrar utan för alla barn, åtminstone under någon del av dagen. Alla barn har behov av förskolan i något avseende. Invandrarbarnen behöver språkträning. Barn som kommer från kravfyllda hem behöver möta andra vuxna som ser på deras behov och möjligheter på ett annat sätt. Barn som har långt till kamrater behöver komma till ett ställe, där det finns kompisar i olika åldrar. Alla barn behöver träffa barn med andra hemförhållanden. De behöver lära sig känna ett ansvar för varandra."

Från 1919 till 1980 har det gått lång tid med ständiga krav på samma sak, nämligen att barnomsorgen bör byggas ut till att omfatta alla barn som önskar och behöver den och att den blir avgiftsfri. Det är ännu mycket arbete kvar för att förverkliga dessa krav.

1.2 Små barns situation i familjerna

Kvaliteten i barnomsorgen kan inte ses separat från samhället. De små barnens värld är beroende av människornas villkor i samhället. En förutsättning för en god livsmiljö för barnen är ett samhälle som är gott för alla. Den slutsatsen kom barnmiljöutredningen 1975 fram till efter sitt omfattande arbete med att kartlägga barnens livsmiljö. Utredningen visar också på stora skillnader som finns mellan människor när det gäller utbildning,

arbete, hälsa, bostad, inkomst och möjlighet att påverka sina villkor. Detta återspeglar sig i barnens livssituation (SOU 1975:30).

Under de senaste 15 åren har det skett en förändring så att i dag kommer också barn från familjer med hög utbildning och höga inkomster till daghem. En av daghemmets uppgifter är och har varit att stödja särskilt utsatta barn och familjer. Barn växer upp under mycket skilda förhållanden och dessa hänger starkt samman med föräldrarnas livssituation. Här förekommer ännu grundläggande orättvisor i svenska barns uppväxtvillkor. Daghemmens uppgifter i detta sammanhang har varit desamma som skolans; att försöka utjämna skillnaderna i barnens livsvillkor. Nu vet vi att detta kan ske endast i begränsad omfattning. Barnen har inte kunnat kompenseras med enbart en daghemsplats. I resurssvaga områden är inte sällan daghemmens kvalitet lägre än i andra områden.

Den lilla familjen har svårt att i tillräcklig utsträckning tillgodose barns och vuxnas behov av mänsklig gemenskap, samarbete och stöd. Att fostra barn är en krävande och svår uppgift. Barnfamiljerna behöver stöd i detta utan att fråntas sitt ansvar och barnen behöver få lära känna fler vuxna och barn för att kunna få tillräckligt med mänskliga kontakter och innehållsrika erfarenheter av socialt samspel.

1.2.1 *Hur ser familjerna ut?*

Det finns ca 1 050 000 familjer med hemmavarande barn under 16 år. I ca 491 000 familjer, dvs. nästan hälften finns det i dag endast ett barn. Under 70-talet har andelen flerbarnsfamiljer minskat med ca 15 %.

Ca 714 000 barn är mellan 0–6 år. I åldern 0–3 år finns ca 370 000 barn. Omkring 9 % av barnen under 3 år har ensamstående föräldrar. I åldersgruppen 4–6 år är andelen barn med ensamstående föräldrar ca 14 %. Förskolebarn till ensamstående föräldrar saknar vanligen syskon. Av 0–3-åringarna saknar 70 % syskon och av 4–6-åringarna är det 50 % av barnen till ensamstående föräldrar som inte har syskon.

Samlevnadsformerna har blivit mindre stabila. Antalet skilsmässor har ökat sedan 60-talet. De ökade kraftigt från ca 16 000 år 1973 till 27 000 efter den nya skilsmässolagstiftningen som genomfördes 1974. Sedan dess kan en liten tillbakagång ses i antalet skilsmässor. Många unga människor skaffar sig barn och sammanbor under kortare eller längre perioder utan att ingå äktenskap. Det finns inga data som visar hur stabila de samboendes relationer är. Vi vet heller inte i hur många fall samboende gifter sig. Ca 20 % av förskolebarnen har samboende men ej gift vårdnadshavare. (Barnomsorgsundersökningen, S 1980:20, Befolkningsförändringar, 1978.)

Vid årsskiftet 1979/80 var 424 000 utländska medborgare bosatta i Sverige. De vanligaste invandrarländerna är Finland, Jugoslavien, Danmark, Norge, Grekland och Turkiet. Men det finns sammanlagt 150 medborgarskap representerade i landet.

Ca 105 000 förskolebarn har minst en förälder född i utlandet. De utländska medborgarna är tydligt överrepresenterade bland småbarnsföräldrarna. 28 % av svenskarna, men 41 % av de utländska medborgarna var 1978 i åldern 20–39 år.

1.2.2 *Föds det färre barn? Varför?*

Sedan 1960-talets mitt föds det ett färre antal barn i Sverige. Detsamma gäller i en rad västeuropeiska länder. Under 1979 föddes det 1,6 barn per kvinna, vilket är lägre än under 30-talet.

De sjunkande födelsetalen kan vara en reaktion på allvarliga missförhållanden i samhället. Barns värde och den psykiska tillfredsställelse som föräldrar får av barn vägs mot kostnader av olika slag för att ha barn. Kostnaderna kan mätas i pengar eller i tid eller förändrad livsstil. Brist på barnomsorg i samband med den ökade förvärvsfrekvensen hos kvinnor är en återkommande anledning som anförs som hinder för att skaffa flera barn. (Barn – behov eller börda? 1979.)

Befolkningen i Sverige skulle minska utan invandrarna. Nu ökar den i måttlig takt, därför att procentuellt dör det färre och föds fler bland invandrarna. 1978 ökade befolkningen med ca 4 000 personer.

1.2.3 *Småbarnsmammorna på arbetsmarknaden*

Småbarnsfamiljernas livsmönster har genomgått stora förändringar under 60- och 70-talen. Tidigare var mannen i många familjer ensamförsörjare speciellt i städerna. Bland arbetare och bönder var dock de flesta kvinnorna tvungna att bidra till familjens försörjning. Tvätt och städning åt andra hushåll eller utearbete på gårdarna var vanligt kvinnoarbete, men det räknades inte som förvärvsarbete. Kvinnornas förtjänster var också lägre än männens och osäkrare.

I dag är det vanligt att föräldrarna gemensamt delar ansvaret för familjens försörjning även om kvinnorna fortfarande generellt sett tjänar mindre. Andelen kvinnor på arbetsmarknaden med barn under 3 år har ökat med omkring 30 procentenheter under den senaste tioårsperioden. 70 % av mödrarna med barn under 3 år ingick 1979 i arbetskraften[1]. Se diagram 1.

Den skillnad i förvärvsfrekvens som tidigare fanns (1969) mellan kvinnor med barn under 3 år, kvinnor med barn 3–6 år och kvinnor totalt finns inte i dag. Mammorna till förskolebarn i båda grupperna och kvinnor totalt 16–64 år finns i nära nog samma utsträckning i arbetskraften. Ett antal är dock föräldralediga, men ledigheten är i regel kortvarig och anknytningen till arbetsmarknaden finns där.

Allas rätt till ett betalt arbete omfattar även småbarnsmammorna. I direktiven till sysselsättningsutredningen sägs det:

> "Arbetet och dess villkor formar en väsentlig del av människans liv. Arbetet är ett medel för att skapa en god materiell försörjning. Men arbetet har också ett egenvärde som en väg till social gemenskap. Arbetet svarar mot grundläggande mänskliga behov att utveckla och berika tillvaron." (SOU 1979:24)

Småbarnsmammorna har samma behov av att ingå i en arbetsgemenskap som småbarnspapporna. De nya och mera jämställda föräldrarollerna ställer nya krav på familjepolitiken och samhällets service i övrigt. Samhället har endast långsamt och delvis förändrats efter de nya krav som ställts. Skattesystem och föräldraförsäkring är områden där anpassningen skett. Barnomsorgen och bostadsområdenas utformning är däremot områden som släpar

[1] Till arbetskraften räknas alla som är antingen sysselsatta eller arbetslösa. Sysselsatta personer kan antingen vara i arbete eller frånvarande t. ex. för vård av barn.

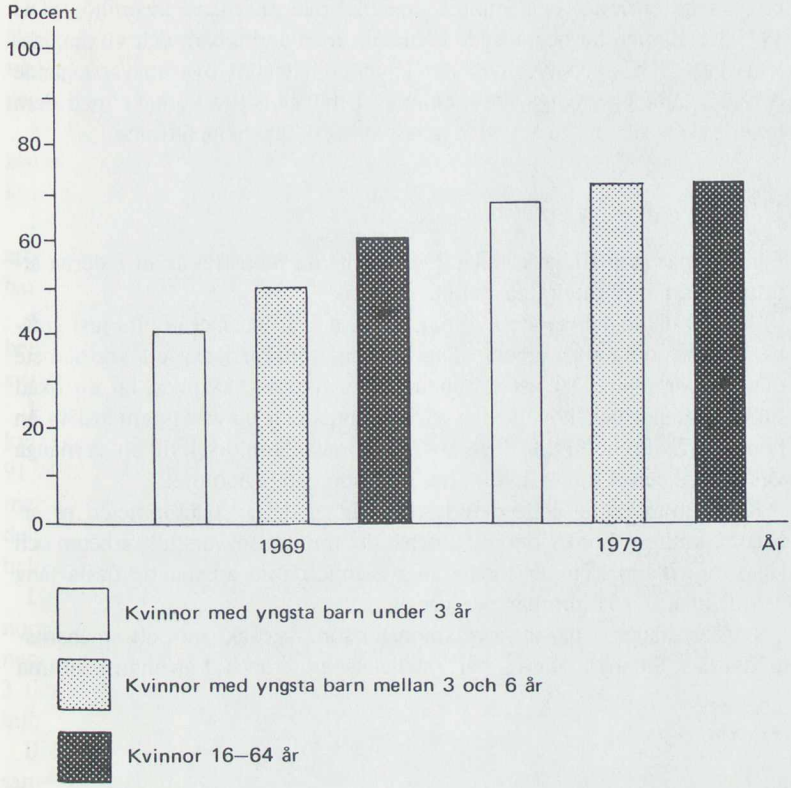

Diagram 1 Andel kvinnor med förskolebarn i arbetskraften åren 1969 och 1979.

Källa: Arbetskraftsundersökningarna 1969, 1979

efter. Bristen på barnomsorg är i dag ett av de viktigaste hindren för att fullfölja jämställdhetspolitiken.

En reaktion i form av krav på att återinföra sambeskattning börjar dock märkas. Den drivs ibland i former som är förödmjukande för de hemmavarande mödrarna. Så t. ex. bortser man helt från den produktiva insats som dessa kvinnor gör i hemmet.

Invandrarkvinnorna från t. ex. Finland, Jugoslavien och Grekland är i högre grad än svenska kvinnor förvärvsarbetande. Det gäller både för invandrarkvinnor med hemmavarande barn och för invandrarkvinnor utan hemmavarande barn. (Kvinnors arbete, SOU 1979:89.)

Jämställdhet mellan könen är en viktig del i ett bättre samhälle. För att uppnå den behöver inte bara kvinnors möjlighet till yrkesarbete underlättas, männen måste också ta sitt ansvar som förälder och för arbetsuppgifterna i hemmet.

Den isolering och det beroende som många hemarbetande kvinnor upplever gör det svårare att fostra barnen till självständighet, kunskap om världen och människor. Vårt samhälles uppspaltning mellan arbetsliv och liv i hemmet har berövat kvinnorna många viktiga arbetsuppgifter och har begränsat deras möjligheter att ha insyn i och kunna påverka både den nära miljön de lever i och samhället i stort. Barnens uppväxtmiljöer har

blivit mer ensidiga och mindre innehållsrika (Barnens livsmiljö, SOU 1975:30). Barnen får begränsade kontakter med andra barn och vuxna, isoleras helt från arbetslivet och har få möjligheter att öva ansvarstagande och få känna sig nyttiga. Beslutsfattare behöver bättre kontakt med dem besluten rör för att få en mer realistisk verklighetsuppfattning.

1.2.4 *Föräldrarnas arbetstider*

Föräldrarnas arbetstider är olika. Det vanligaste mönstret är att fäderna arbetar heltid och mödrarna deltid.

Antalet deltidsarbetande kvinnor har ökat kraftigt. Det är ofta just småbarnsmammorna som arbetar deltid. Många önskar i dag ett yrkesarbete utanför hemmen. Det ger familjen högre inkomst, kvinnan får en ökad självständighet och hon får fler vuxenkontakter i en arbetsgemenskap än hon kan få som hemmafru i ett bostadsområde. Som orsak till att så många vill arbeta deltid anger kvinnorna arbetsbördan i hemmet.

Kvinnornas omfattande deltidsarbete är en del av ojämlikheten på arbetsmarknaden. För kvinnorna innebär det mindre ansvarsfulla arbeten och lägre lön. Bland kvinnor med stadigvarande deltid arbetar de flesta lång deltid, dvs. 20–34 timmar per vecka.

Småbarnsfäderna har ett arbetsmönster som är exakt motsatt småbarnsmödrarnas. Småbarnfäderna har i stället längre arbetstid än män i samma

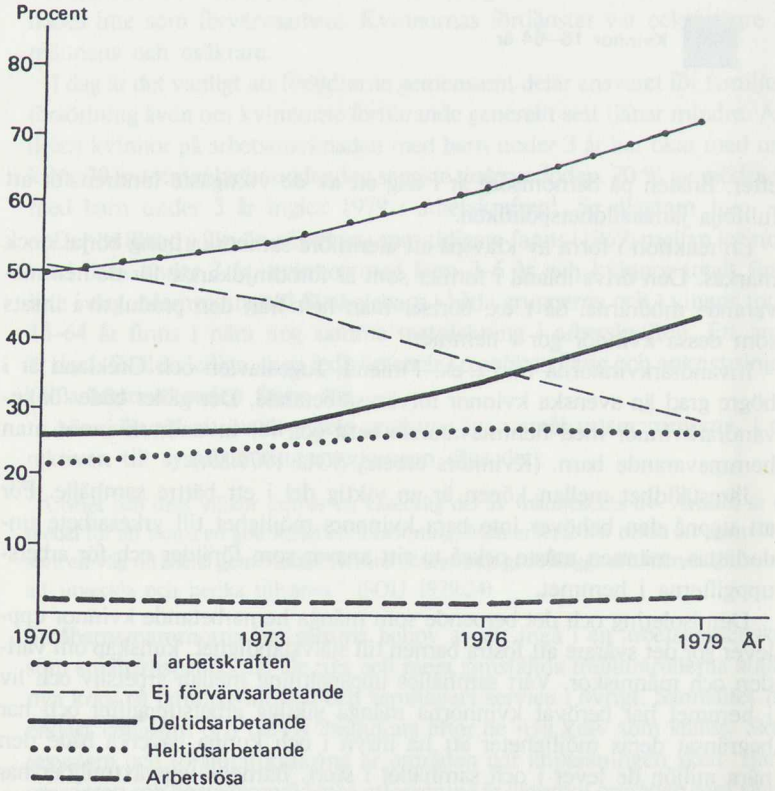

Diagram 2 Kvinnor med barn under 7 år fördelade efter sysselsättingsstatus år 1970–1979.

Källa: Arbetskraftsundersökningarna 1970–79.

ålder utan barn. 40 % av männen med barn i åldern 0–6 år har en bruttoarbetstid[1] på över 10 timmar per dag och 17 % har mer än 11 timmar per dag. (Steg på väg, SOU 1979:56.)

Bruttoarbetstiden per dag är ungefär densamma för invandrarmän som svenska män. Utländska kvinnor har däremot längre arbetstid än svenska kvinnor, då de i mindre utsträckning arbetar deltid.

1979 var 69,8 % av kvinnorna med barn under 7 år sysselsatta. Av dessa arbetade 26,3 % heltid och 43,5 % deltid. Motsvarande siffror för män med barn under 7 år för 1979 var 96,7 % respektive 2,5 %.

Kvinnornas benägenhet att ta deltidsarbete sammanhänger med den arbetsfördelning som fortfarande finns mellan män och kvinnor. Huvudansvaret för skötseln av hem och barn ligger i regel fortfarande på kvinnan.

I de hushåll där mannen arbetade heltid och kvinnan deltid, svarade kvinnorna för 84 % av all matlagning, 68 % av all disk, 78 % av all städning, 91 % av all tvätt och 68 % av hushållsinköpen. Ingen större skillnad förelåg mellan hushåll där kvinnan *inte* förvärvsarbetade och där kvinnorna arbetade deltid vad gällde utfört hushållsarbete. Även i hushåll där båda makarna heltidsarbetade svarade kvinnan för merparten av hushållsarbetet.

De förvärvsarbetande kvinnorna svarar för 80 % av hushållsarbetet. Kvinnorna använder genomsnittligt 4,5 timmar per dag för hushållsarbetet, mannen 1 timme och 7 minuter. Dessutom svarar kvinnan i genomsnitt för 3 timmars barntillsyn och mannen för 1 timme per dag. (Arbetstiderna inför 80-talet, SOU 1979:48.)

Barntillsyn och hushållsarbete är arbeten som kräver en förmåga till att samtidigt och parallellt klara olika uppgifter. Ett barn behöver hjälp och tröst, ett annat rena strumpor, potatis skall kokas, kläder lagas, förskolan eller skolan kontaktas osv. Uppgifter som skall ske praktiskt taget samtidigt.

Förvärvslivets arbetsuppgifter har ofta en annan karaktär. Här ges det som regel större möjlighet att ta en uppgift i taget. Kvinnor får i större utsträckning än män klara en tillvaro splittrad av många uppgifter. Det är slitsamt för de förvärvsarbetande kvinnorna om inte männen tar sin andel av barntillsynen och hushållsarbetet.

I boken Våra barn och andras ungar, skriver Rita Liljeström, 1976:

"Samvaron med barn är full av arbete. Vi tänker då inte i första hand på av- och påklädning, matning, tvättning, potträning och andra praktiska bestyr utan på känslor som arbete. Barn kräver att man är känslomässigt närvarande. Barn behöver bli dämpade när de är uppskärrade och aktiverade, när de inte kan hitta på något att göra. Det är ansträngande att vara närvarande. Det kräver koncentration, uppmärksamhet och inlevelse. Att man är beredd på ett 'att ge och ta emot' -förhållande till barnet. Redo att trösta, att titta, att beundra och att förhindra, styra och avleda. Redo i sömnen när barnet vaknar av en ond dröm eller har sparkat av sig täcket. Redo att svara på frågor under ett tv-program, att lyssna på budskap bakom trots och skrik och samtidigt hindra barnen från att störa andra, från att vålla skador eller att göra sig själva illa. Visst är kontakten med barn en källa till glädje och förnyelse, men det handlar inte om 'instinkter' utan om ett arbete med känslor, som blir slitsamt om det inte finns någon avlösning och om den vuxnes egna behov av omväxling, stimulans och känslostöd är eftersatta."

Kvinnor med barn under 7 år byter oftare än andra mellan hemarbete och förvärvsarbete på deltid. Det är vanligt att kvinnorna arbetar heltid tills

[1] Bruttoarbetstid per arbetsdag är nettoarbetstid + övertid + restid.

det första barnet kommer, de övergår då till deltid. Om fler barn föds fortsätter kvinnan att arbeta deltid. När barnen kommer upp i skolåldern övergår kvinnan till heltid igen. Om detta mönster står sig bör det leda till att förvärvsgraden för kvinnor när de blir äldre blir betydligt högre än i dag och i huvudsak densamma som för män. Den utveckling som hittills varit följer detta mönster.

De förvärvsarbetande föräldrarna måste resa mellan bostad, daghem, arbete m. m. Om hushållet har en bil så är det vanligt att mannen använder bilen för arbetsresor. Kvinnan som i regel sköter inköp och hämtar barnen på hemväg från arbetet är oftast beroende av de kollektiva kommunikationerna. Dubbelt så många kvinnor som män åker kollektivt till arbetet, trots att betydligt fler män finns i arbetskraften. Är kollektivtrafiken bristfällig så är det främst kvinnorna som drabbas. (Steg på väg, SOU 1979:56.)

Arbetet ger oss möjlighet att bli ekonomiskt oberoende. Kvinnorna som går in i arbetslivet berättar också om att deras självkänsla och personliga tillfredsställelse ökar. Men det är främst kvinnorna som arbetar deltid och detta för med sig en del nackdelar för dem. I arbetslivet har den deltidsarbetande sämre möjligheter att gå kurser och prova nya arbetsuppgifter. Intressanta och ansvarsfulla arbeten förbehålls i allmänhet heltidsarbetande. En stor del av kvinnorma uppnår inte en egen försörjning. Genom sin lägre lön och kortare arbetstid får kvinnorna genomsnittligt lägre ATP-poäng och sämre sociala förmåner. (Kvinnors arbete, SOU 1979:89.)

I boken Kvinnor i facket 1981, skrev Gunnar Qvist:

"I sammanfattning innebär 1970-talets utveckling, vad kvinnornas faktiska villkor beträffar, snarast en försämring ur jämställdhetssynpunkt. Trots framstegen på det politiska området har det växande kvinnoinslaget i arbetskraften gjort arbetsmarknaden än hårdare könsuppdelad med koncentration till den offentliga sektorn och till ett fåtal lågavlönade yrkesområden, samt deltid som kvinnliga karakteristika. . . . Två miljoner kvinnor sitter nu fastlåsta i oerhört starka och svårföränderliga ekonomiska strukturer. Rådande priser på varor och tjänster är betingade av den uppkomna arbets- och lönefördelningen mellan könen. Det krävs långt kraftfullare åtgärder än hittills för att åstadkomma könsutjämning med avseende på arbete, lön och makt."

1.2.5 *Hur många småbarnsföräldrar arbetar på obekväm arbetstid?*

Det är vanligt att småbarnsföräldrarna arbetar på obekväm arbetstid. Ca en tredjedel av de förvärvsarbetande småbarnsföräldrarna arbetar *varje arbetsdag* åtminstone någon tid efter kl. 18.00 eller före kl. 7.00, dvs. man börjar eller slutar sin arbetsdag så tidigt eller sent att plats i kommunal barnomsorg inte täcker ens behov.

Bland småbarnsföräldrarna är det främst kvinnorna som har lördags- och söndagsarbete. Det gäller också kvällsarbete. Nära en fjärdedel av kvinnorna har kvällsarbete någon dag i veckan.

Även bland de ensamstående småbarnsföräldrarna är det vanligt att arbeta på obekväm arbetstid. En tredjedel av de ensamstående småbarnsföräldrarna arbetar minst någon dag i veckan på obekväm arbetstid. En femtedel av de ensamstående föräldrarna arbetar under varje arbetsdag på obekväm arbetstid. (Arbetstiderna inför 80-talet, SOU 1979:48.)

Bristen på barnomsorg och även kostnaden för den gör att många föräldrar väljer att saxa arbetstiden så att den ena kommer hem när den andra skall gå till sitt arbete. I värsta fall får barnen vara ensamma under kortare eller längre perioder medan föräldrarna avlöser varandra. I en undersökning bland LO:s medlemsgrupper framgår att det i första hand är kvinnor som har avvikande arbetstidsförläggning och att kvinnor med flera barn arbetar på de mest obekväma arbetstiderna.

De obekväma arbetstiderna och övriga förhållanden i arbetslivet återverkar på småbarnsföräldrarnas hemförhållanden, hälsa, möjligheter till umgänge med vänner. Flera undersökningar visar att villkoren i arbetslivet även styr fritiden. En ökad fritid kan enligt detta synsätt inte kompensera eventuella olägenheter i arbetslivet. En av de allvarligaste konsekvenserna för småbarnsföräldrarna av att ha en avvikande arbetstid är att det uppstår svårigheter att delta i studier, föreningsliv, fackligt och politiskt arbete. (Arbetstiderna inför 80-talet, SOU 1979:48.)

Att arbeta skift innebär att arbeta på oregelbundna arbetstider. Invandrarna arbetar någon form av skift i större utsträckning än svenskarna. 25 % av de utländska männen och 13 % av de utländska kvinnorna har skiftarbete. Bland svenskar arbetar 8 % av männen och 3 % av kvinnorna skift. (Levnadsförhållanden, rapport 7, 1975.)

Arbetsfördelningen i hemmet hos skiftarbetande familjer är inte annorlunda än hos de dagtidsarbetande. Det är främst kvinnorna som sköter hemarbetet. (Att arbeta på obekväm arbetstid, Magnusson och Nilsson, 1979.)

1.2.6 *Frånvaro från arbetet*

Män och kvinnor med barn under 7 år är olika mycket frånvarande från sina arbeten. Nedanstående tabell är hämtad från arbetskraftsundersökningarna (AKU 1979, SCB specialkörning sep. 1979).

Tabell 1 frånvarande efter frånvaroorsak. Män och kvinnor med barn 0–7 år. September 1979

Antal sysselsatta män och kvinnor med barn 0–7 år	Antal frånvarande	Frånvarande på grund av				
		Sjukdom	Semester	Betald föräldraledighet	Obetald ledighet för vård av barn	Annat[a]
Män med barn under 7 år 496 000	42 700 (100 %)	14 900 (35 %)	13 100 (31 %)	4 000 (9 %)	500 (1 %)	10 200 (24 %)
Kvinnor med barn under 7 år 382 000	93 200 (100 %)	15 400 (17 %)	7 400 (8 %)	46 200 (50 %)	9 500 (10 %)	14 700 (16 %)

[a] Annat: VPL-tjänstgöring, frivecka, permittering, tjänstledig, studier.

Anm.: Specialkörning av SCB för familjestödsutredningen.

Vid mättidpunkten i september 1979 fanns totalt 2 319 000 män och 1 857 000 kvinnor sysselsatta. 496 000 män och 382 000 kvinnor av de sysselsatta hade barn i åldrarna 0–7 år. Av förskoleföräldrarna var 42 700 män och 93 200 kvinnor frånvarande från arbetet. Det motsvarar ca 9 % av papporna och 24 % av mammorna.

1974 infördes föräldraförsäkringen. Den har byggts ut vid flera tillfällen och omfattar nu tre olika delar: föräldrapenning i samband med barns födelse, särskild föräldrapenning och föräldrapenning för tillfällig vård av barn. Föräldrapenningen ger båda föräldrarna möjlighet till ledighet för vård av barn.

Kvinnorna tar i större utsträckning än männen ut den betalda föräldraledigheten. Här finns den helt dominerande orsaken till skillnaden i frånvaron mellan män och kvinnor med barn i åldrarna 0–7 år.

Tabell 2 Föräldrapenning i samband med ett barns födelse
Andel fäder som utnyttjat föräldrapenning samt det genomsnittliga antal dagar de utnyttjat, åren 1974–1980

	1974 andra halvåret	1975	1976	1977	1978	1979	1980 första halvåret
Andel fäder i % som utnyttjat föräldrapenning (uppskattning)[a]	2,4	5,2	8,1	12,2	11,5	10,5	9,8
Genomsnittligt antal dagar fäderna utnyttjat	27	33	40	43	40	41	42

[a] Uppgifterna är ungefärliga och baseras på de föräldrapenningfall i vilka modern har en föräldrapenning över garantinivån och på ett antagande att mellan 10 och 15 % av mödrarna är ensamstående.

Källa: Riksförsäkringsverkets kvartalsvisa redovisning av föräldrapenning.

Andelen män som tar ut föräldraledighet i samband med ett barns födelse steg snabbt i början men har sedan 1977 inte ökat. 1979 utnyttjade 10,5 % av fäderna föräldrapenningen i samband med ett barns födelse. Det genomsnittliga antal dagar som tas ut har sedan 1976 legat på ca 40 dagar per år.

Föräldrar har rätt till föräldrapenning för tillfällig vård av barn i samband med sjukdom hos ett barn, om föräldern måste vara hemma för att barnets ordinarie vårdare är sjuk, i samband med besök i den förebyggande barnhälsovården, förskoleverksamhet och barnomsorg. Föräldrapenning för tillfällig vård av barn är jämnare fördelad mellan småbarnsföräldrarna. Enligt en tidigare undersökning deltog fadern i vård av barn i ca 35 % av de berörda familjerna.

1.3 Hur bor barnen 0–3 år?

Familjerna, i vilka barnen växer upp, har blivit mindre. I många familjer har barnen tillgång till endast en vuxen. Även antalet syskon, som barn har, är färre i dag än bara för några år sedan (se sid. 49). Många barn har inte tillgång till den äldre generationen. Mormor, morfar, farmor, farfar eller andra släktingar förvärvsarbetar och många i den äldre generationen är bosatta långt ifrån barn och barnbarn. Kontaktnätet runt många barn har på så sätt tunnats ut. Även många bostadsområden är påtagligt tomma på vardagarna. De vuxna arbetar och barnen är i skolan, förskolan eller hos en dagmamma. Möjligheterna till kontakt med andra barn och med vuxna blir därför begränsade för många barn.

Ca 56 % av småbarnen med samboende föräldrar bor i villa eller radhus. 44 % bor i flerfamiljshus. Har barnen ensamstående mamma bor de vanligtvis i flerfamiljshus, 88 %.

Utländska medborgare bor oftare än svenskfödda i flerfamiljshus. Endast ca 20 % av de utländska medborgarna bor i småhus mot ca 54 % av de svenskfödda.

I bostädernas utrustningsstandard finns det knappast några skillnader, men utländska medborgare är betydligt oftare trångbodda än svenskar. Som exempel på att utländska medborgare ofta bor i flerfamiljshus kan nämnas bostadsmönstret i Botkyrka. I Borkyrka kommun var andelen utlänningar vid årsskiftet 1978/79 19 %. Kommunen består av fyra församlingar; Botkyrka, Tumba, Grödinge och Salem. Grödinge och Salem består huvudsakligen av enfamiljshus. Andelen utländska medborgare var här 4 % respektive 7 %. I Tumba var andelen utlänningar 16 %. Här finns det en blandad bebyggelse med både småhus och flerfamiljshus. Flerbostadsbebyggelsen är koncentrerad till Botkyrka församling, här var andelen utländska medborgare 28 %. (Åke Daun, 1980.)

Finns i ett bostadsområde bara människor med ungefär samma bakgrund, samma ålder och samma livsmönster och värderingar, får barnen en ensidig bild av människans liv. Det blir få tillfällen att på ett naturligt sätt träffa barn och vuxna i olika åldrar och med olika kunskaper, erfarenheter och levnadsvillkor.

Många bostadsområden är segregerade i den mening att familjer med liknande bakgrund och livssituation bor i samma område. Det innebär att det i ett område bor nästan enbart familjer med ekonomiska och sociala problem i andra områden samlas höginkomsttagarna, unga familjer med små barn finns på ett ställe och familjer med tonåringar på ett annat, på vissa ställen bor ovanligt många invandrare osv.

Bristen på daghem kan fördjupa den segregation som förekommer. I de flesta kommuner tillämpas förtur till daghem för barn som har behov av särskilt stöd för att utvecklas väl. Det innebär att daghemsbristen kan bli en direkt orsak till att det bildas grupper i daghemmen som nästan enbart består av förtursbarn och som kan bli svåra såväl för barnen som för de vuxna. Det kan vara svårt att få utbildad och stabil personal till daghem i dessa bostadsområden.

Personalomsättningen är ofta hög då personal söker sig till barngrupper som är mindre problematiska. I undersökning efter undersökning visar det

sig att kvaliteten ytterst är beroende av det totala antalet platser inom den kommunala barnomsorgen. Se t. ex. Segregationens konsekvenser för barn 1978, Vilsebarn i välfärdsland, 1979.

1.4 Hur är barnomsorgen ordnad?

I Sverige fanns i början av 1980 ca 714 000 barn i åldern 0–6 år. 59 % av barnen hade enligt arbetskraftsundersökningssiffrorna i januari 1980 mödrar som vanligen förvärvsarbetade 20 timmar eller mer per vecka. 29 %, 209 900 barn, har kommunal barnomsorg. Resten av barnen har tillsyn av en förälder eller privat ordnad tillsyn i familjedaghem, barnflicka, släkting eller bekant. Somliga barn är ensamma utan tillsyn medan föräldrarna arbetar. (Barnomsorgen i siffror, 1980.)

Tabell 3 Barn i kommunal barnomsorg

	31/12 1979	31/12 1984 prognos
Förskolebarn		
Andel[a]		
Daghem	17,5 %	30,1 %
Daghem + familjedaghem	29,3 %	44,2 %
Antal		
Daghem	125 100	206 200
Daghem + familjedaghem	209 900	306 000
Skolbarn		
Andel[a]		
Fritidshem	6,5 %	13,9 %
Fritidshem + familjedaghem	10,6 %	19,3 %
Antal		
Fritidshem	44 400	88 600
Fritidshem + familjedaghem	72 300	122 900

[a] Totala antalet barn enligt Sveriges officiella statistik.

Enligt kommunernas barnomsorgsplaner hade 125 100 barn plats i daghem i slutet av 1979. Kommunerna räknar med att ytterligare 81 100 barn skall få daghemsplats 1984. I familjedaghem fanns det 84 800 förskolebarn. Antalet förskolebarn i kommunal barnomsorg beräknas öka från ca 209 900 i slutet av 1979 till ca 306 000 år 1984.

De yngsta barnen, 0–2 år, har i mindre omfattning än 3–6-åringarna kommunal barnomsorg. 0–2-åringarnas tillsyn sköts i större utsträckning än 3–6-åringarnas av en förälder eller genom privat tillsyn.

Av de yngsta barnen, 0–2 år, är det 11 % av samtliga som har plats i daghem och ca 12 % i kommunalt familjedaghem. Av 3–6-åringarna har 21 % daghem och 13 % familjedaghem. Kommunal barnomsorg har alltså 23 % av de minsta barnen och 34 % av barn 3–6 år. (Barnomsorgsundersökningen, S 1980:20.)

Under 70-talet har antalet daghemsplatser för 0–6-åringar ökat från ca 40 000 platser 1971 till ca 111 000 platser 1979 (mättidpunkten här är i början av februari 1979, siffrorna i barnomsorgsplanerna är högre bl. a. därför att mättidpunkten är i slutet på december 1979). Antalet daghemsplatser har ökat snabbare för 3–6-åringarna än för 0–2-åringarna. För 3–6-åringarna ökade antalet platser från 29 000 till 84 000 platser under åren 1971–79. För 0–2-åringarna ökade antalet platser från 12 000 till 27 000 platser under samma period. Se diagram 3.

Behovet och efterfrågan på daghemsplats för de minsta barnen har ökat. Då en plats i daghem för de minsta barnen är dyrare än för de äldre barnen och statsbidragen beräknade efter en genomsnittskostnad och därför lika för båda grupperna har många kommuner prioriterat de äldre barnen i daghemsutbyggnaden. Åsikten att barn under 3 år inte bör vara på daghem kan vara andra skäl för denna prioritering.

Utbyggnaden av späd- och småbarnsplatser visar också stora skillnader mellan kommunerna. I många kommuner är köerna i dag längst när det gäller barn i åldrarna 1–3 år. Kvinnorna stannar hemma och vårdar barn endast under en kortare period för att sedan återvända till sina arbetsplatser

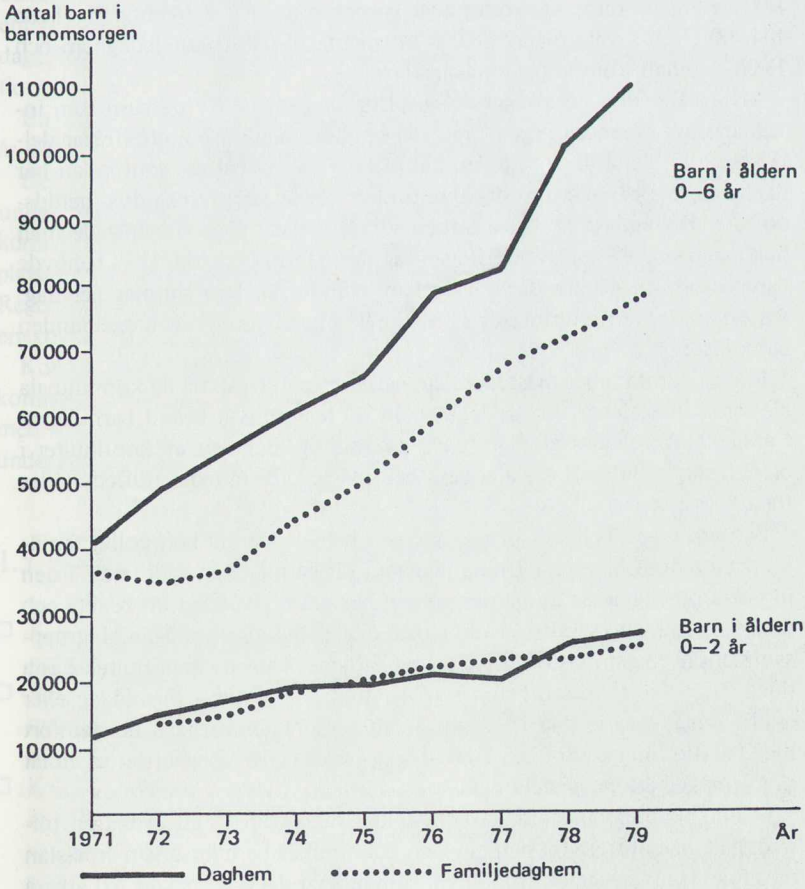

Diagram 3. Antal barn i barnomsorgen efter ålder och typ av barnomsorgsplats.

Källa: Statistiska meddelanden. Mättidpunkt för daghem 1 april, fr. o. m. 1977 i början av februari, för familjedaghem 1 oktober.

igen. Den tveksamhet som funnits tidigare om nyttan för de minsta barnen med en daghemsplats har börjat försvinna. I en del kommuner saknas dock spädbarnsplatser. De minsta barnen hänvisas till familjedaghem. Det är inte ovanligt att de senare hänvisas till daghem. De får byta omsorgsform och det på grund av platsbristen i daghem för små barn. Detta gagnar inte barnen.

1.4.1 *Efterfrågan på barnomsorg*

Bristen på platser i den kommunala barnomsorgen är fortfarande omfattande. I en barnomsorgsundersökning genomförd av SCB 1980 framkom det att barnfamiljerna efterfrågade plats för 348 000 (49 %) av förskolebarnen. Av dessa hade 211 000 barn plats i barnomsorgen.

Barnomsorgsundersökningen visade alltså att man efterfrågade 137 000 *nya* platser, varav 99 000 (72 %) i daghem, 33 000 (24 %) i familjedaghem och 3 000 (2 %) i annan form av kommunal barnomsorg. De flesta barnfamiljer i kön efterfrågade alltså i första hand daghem för sina barn. Det gällde såväl åldersgruppen 3–6 år som den yngre gruppen 0–2 år. Efterfrågan på barnomsorg var större för barn under 3 år än för de äldre förskolebarnen.

Av SCB:s barnomsorgsundersökning framgår det att av 0–2-åringarna hade 66 000 (23 %) plats, varav 31 000 i daghem, 34 000 i familjedaghem och 1 000 i annan form av kommunal barnomsorg. Av 3–6-åringarna hade 144 000 (34 %) plats, varav 88 000 i daghem, 55 000 i familjedaghem och 1 000 i annan kommunal omsorgsform.

Många föräldrar efterfrågar deltidsplats för barnen. Av de barn som inväntat plats i barnomsorgen finns det en större andel som efterfrågar deltidsplats än bland de som redan har plats. 77 % av barnen som redan har daghemsplats behöver omsorg fyra till fem dagar varje vecka dvs. heltidsomsorg. För endast 44 % av barnen som *inte* hade plats efterfrågade man heltidsomsorg. Resten av efterfrågan var någon form av deltid. 31 % behövde barnomsorg en till tre dagar i veckan. Mindre än fem timmar per dag, varje dag i veckan, efterfrågade 11 % och 9 % behövde en mer oregelbunden barnomsorg.

Många barnfamiljer måste lösa sin barnomsorg privat, då de kommunala platserna inte räcker till. Ca 97 000 (14 %) hade privat betald barntillsyn. Ca 44 000 (6 %) sågs efter av t. ex. en anhörig. Behovet av kontinuitet i barnomsorgen är stort för alla barn och måste i första hand tillfredsställas för de yngsta.

Barnomsorgen behöver byggas ut i sin helhet. Därvid bör, enligt familjestödsutredningens uppfattning, daghem för barn 0–2 år prioriteras. I den fortsatta utbyggnaden av barnomsorgen blir det nödvändigt att beakta och dimensionera verksamheten efter den ökade deltidsefterfrågan. I gruppsammansättningar måste hänsyn tas till barnens behov av kontinuitet. Fasta tider för förskoleverksamheten behöver finnas. Halvtid – förmiddag eller eftermiddag – varje dag i veckan är att föredra för barnens del jämfört med halvtid förlagd till t. ex. 2 1/2 dag per vecka eller uppsplittrat på annat sätt i oregelbundna vistelsepass.

För de skiftarbetande föräldrarna är det särskilt svårt att ordna en tillfredsställande omsorg för barnen. Den kommunala barnomsorgen är nästan uteslutande organiserad för föräldrar som arbetar dagtid. I boken Att arbeta på obekväm arbetstid, 1979, skriver författarna:

"Arbete på obekväm arbetstid innebär mycket små möjligheter att utnyttja samhällelig barnomsorg såsom den i dag är organiserad. Detta kan medföra att föräldrarna väljer att arbeta motskift, en kombination av flera tillsynsformer och/eller att barnen ofta lämnas utan någon tillsyn alls. För barnens del kan detta innebära en instabil, oregelbunden och otrygg miljö."

För 39 000 drygt (5 %) av förskolebarnen efterfrågades kommunal barnomsorg på obekväm arbetstid. Av dessa efterfrågade 23 000 omsorg under kvällstid och 7 000 omsorg nattetid. (Barnomsorgsundersökningen, S 1980: 20.)

1.4.2 *Den fortsatta utbyggnaden*

Med utgångspunkt i kommunernas utbyggnadsplaner för barnomsorgen för 1980–84 redovisar socialstyrelsen att endast ca 2/3 av de barn som behöver barnomsorg kommer att ha detta enligt de planer som gäller för utbyggnaden fram till 1984.

I överenskommelsen mellan regering och kommunförbund 1975 (prop. 1975/76:92) förutsätts en utbyggnad av 100 000 nya daghemsplatser under femårsperioden 1977–1981 komma till stånd. Utbyggnaden för fritidshem beräknas till 50 000 nya platser under perioden. Familjedaghemmen förutsätts utgöra ett komplement till daghem och fritidshem och byggas ut enligt den bedömning som görs lokalt i varje kommun. 1976 fattade riksdagen beslut om att full behovstäckning av barnomsorgen skulle uppnås tio år senare vid utgången av år 1986.

En allmän avstämning av den faktiska utbyggnadstakten skulle göras år 1980. Avstämningen skulle göras mot då föreliggande behovsberäkningar.

De överenskomna 100 000 daghemsplatserna som skulle ha tillkommit under perioden 1977–1981 kommer inte att stå färdiga som beräknat. Enligt kommunernas nuvarande planer kommer det att saknas ca 17 000 daghemsplatser och 14 000 fritidshemsplatser för att nå upp till överenskommelsen. Regeringen har i kompletteringspropositionen 1980 uttalat att ingen ny överenskommelse beträffande utbyggnadstakten av barnomsorgen är aktuell.[1]

Kommunerna planerar ge ytterligare 96 000 förskolebarn plats inom den kommunala barnomsorgen under perioden 1980–1984. Detta bör jämföras med den i dag aktuella efterfrågan på 137 000 nya platser. (Barnomsorgsundersökningen, S 1980:20.)

1.5 Ställningstaganden och förslag

- Kravet på en utbyggd, avgiftsfri kommunal barnomsorg kom till uttryck redan 1919 och är lika aktuell i dag.
- Barnomsorgen är viktig som ett stöd i barnens utveckling, ett komplement till familjens fostrarroll och som ersättning för hemmets omsorg, när föräldrar arbetar eller studerar.
- Kvalitet i barnomsorgen kan inte bedömas enbart efter de barn som är innanför den kommunala barnomsorgen, den måste också bedömas utifrån villkoren för alla barn som har behov av plats men som får nöja sig med nödlösningar.

[1] Enligt en enkät från Kommunförbundet till samtliga kommuner i början av 1981 framgår det att endast hälften av den tidigare planerade utbyggnaden av daghemsplatser för 1981 kommer att förverkligas.

- De flesta små barn under 3 år har föräldrar som båda arbetar. 70 % av småbarnsmödrarna ingick i arbetskraften 1979.
- Ca 105 000 förskolebarn har minst en förälder född i utlandet. En stor andel av de utländska medborgarna är småbarnsföräldrar. 1978 var 28 % av svenskarna i åldern 20–39 år, men 41 % av de utländska medborgarna.
- Nya och mera jämställda föräldraroller förutsätter tillgång till daghem och kortare arbetsdagar för småbarnsföräldrarna.
- 1979 förvärvsarbetade 70 % av kvinnor med barn under 7 år. Av dessa arbetade 44 % av kvinnorna deltid, medan däremot endast 2,5 % av männen med barn under 7 år arbetade deltid.
- Deltidsarbetet som nästan enbart omfattas av kvinnor medför att kvinnorna blir ekonomiskt beroende, får sämre möjligheter till intressanta arbeten.
- En tredjedel av de förvärvsarbetande småbarnsföräldrarna arbetar åtminstone delvis på obekväm arbetstid.
- Andelen män som tar ut föräldraledighet i samband med barns födelse har sedan 1977 stannat vid ca 10 %. Dessa fäder tar i genomsnitt ut ca 40 dagar per år.
- Vanligaste frånvaroorsak (50 %) för småbarnsmammorna är vård av barn.
- Efterfrågan på daghemsplats för barn under 3 år är större än för barn över 3 år. 0–2-åringar har i mindre omfattning än 3–6-åringar tillgång till kommunal barnomsorg. Antalet daghemsplatser för de minsta barnen behöver ökas.
- En förutsättning för kvalitet i barnomsorgen är att det finns tillräckligt med platser. På grund av platsbrist ges förtur vilket kan skapa barngrupper som är svåra för barn och personal.
- Under perioden 1976–80 kommer de planerade 100 000 daghemsplatserna som skulle ha påbörjats inte att stå färdiga. Ca 17 000 saknas.
- Daghemmen för de minsta barnen måste byggas ut för att trygga deras omsorg och ge dem kontinuitet i omsorgen.

Familjestödsutredningen anser det viktigt:

att barnomsorgen byggs ut till full behovstäckning enligt den målsättning som riksdagen beslutade om 1976

att under utbyggnadstiden barnomsorgen för de minsta barnen prioriteras

att barnomsorgen organiseras så att barn till föräldrar som arbetar under obekväm arbetstid ges möjlighet att utnyttja den kommunala barnomsorgen.

2 Forskning om barn i barnomsorgen

2.1 Inledning

För att få underlag för ställningstaganden i frågan om barnomsorgen för de minsta barnen har familjestödsutredningen granskat forskning om små barns utveckling, om förskolans effekter på barns utveckling samt om förskolans inre miljö. Utredningen har också bedrivit ett eget forsknings- och utvecklingsarbete som redovisas i andra kapitel av betänkandet.

All denna forskning kan inte diskuteras eller redovisas här. I detta kapitel berör vi först den utveckling som de barnpsykologiska teorierna om moderns speciella betydelse genomgått. Sedan redogör vi kortfattat för forskning om småbarns relationer till andra småbarn samt forskning om småbarn på barnhem. Huvudparten av denna forskning är av tidigare datum men utgör en viktig bakgrund till aktuella ställningstaganden om daghem.

Kapitlets centrala delar ägnas åt aktuell forskning om barn i förskola. Den utländska forskning som vi omnämner handlar i stor utsträckning om effekterna av förskolevistelsen. Den svenska forskningen handlar också om förskolans inre miljö. Sist och mot bakgrund av det föregående diskuterar vi behovet av forsknings- och utvecklingsarbete inom barnomsorgen. Vi lämnar förslag till insatser inom detta område.

2.2 Forskning om barns utveckling

Eftersom daghem för små barn innebär att barn från tidig ålder under någon del av dagen skiljs från sina föräldrar och tillsammans med andra barn vårdas av andra vuxna har de psykologiska teorier och den psykologiska forskning som berört det minsta barnets sociala och emotionella utveckling haft stor relevans för utredningens arbete.

2.2.1 *Modern som den enda betydelsefulla personen för det lilla barnets utveckling*

I den barnpsykologiska forskningen har man starkt betonat moderns roll för barnets sociala och emotionella utveckling. Man har utgått från och i forskning funnit stöd för en uppfattning som är djupt rotad i de flesta kulturer och som också bottnar i den traditionella arbetsfördelningen mellan man och kvinna.

Inom psykologisk teori kan man spåra betoningen av moderns betydelse till psykoanalysens skapare Sigmund Freud och hans efterföljare. Hos dessa kom barnets relation till modern att betraktas som prototyp för senare relationer till andra människor. För att utvecklas till en harmonisk och mogen människa ansåg man att barnet behövde först och främst en trygg relation till sin mor.

Strax efter andra världskrigets slut vidareutvecklade den engelska barnläkaren Bowlby, 1951, denna föreställning till en teori om "bindning" mellan mor och barn. Bowlby utgick ifrån att det finns ett biologiskt betingat band mellan mor och barn. Han menade att ett sådant band utvecklas ur ett antal medfödda och instinktmässiga beteendemönster. Ur den känslomässiga kontakten mellan mor och barn eller mellan barnet och en ställföreträdande modersgestalt skulle utvecklas ett speciellt förhållande som är möjligt endast i den tidigare kontakten med *en* vårdare. Frånvaron av en sådan bindningsrelation skulle enligt Bowlby leda till allvarliga personlighetsstörningar (Bowlby, 1969).

Föreställningen att spädbarn bara kan ha en relation och att denna måste föregå alla andra kom att accepteras av psykologer och barnläkare i Sverige och i utlandet. Den fann gehör hos en bredare allmänhet. Begreppet kom att spela en roll i 70-talets daghemsdebatt och i amerikansk och engelsk forskning om daghem.

Nu på senare år har såväl begreppet bindning som föreställningen om barnets behov av en enda relation nyanserats. Efter genomgång av ett stort antal studier om de minsta barnen i daghem skriver t. ex. Kilmer, 1977, följande:

"Fast resultaten inte var helt samstämmiga talar de ändå för en väsentlig omarbetning av Bowlbys (bindnings-) begrepp. Vilka unika egenskaper mor-barnförhållande än må ha är det klart att dessa vidhålles fast barnen börjar i daghem så unga som 2-3 månader och är borta från sina mödrar upp till 40 timmar per vecka under de tre första levnadsåren. Bindning förekommer alltså antingen tidigare, fordrar mindre kontinuitet i samspelet eller/och är mera anpassningsbar än vad Bowlby förutsåg." (Kilmer, 1977.)

H.R. Schaffer som studerat spädbarnets utveckling till social varelse har skrivit om hur spädbarn utvecklar relationer till andra personer än sina mödrar. Schaffer och Emerson fann att spädbarn ofta utvecklar starka bindningar till individer som fäder, syskon och andra släktingar som sällan eller aldrig deltar i vårdrutinerna. (Schaffer, 1973.)

Efter genomgång och analys av forskning om små barns sociala relationer sammanfattar Lars Jalmert:

"Små barn utvecklar ofta relationer både till sina mödrar och fäder. Om de först enbart relaterar till modern så följs detta snart av en relation även till fadern. Den ena relationens utseende bestämmer inte hur den andra kommer att se ut . . . (Jalmert, 1979.)

Det är troligt att 50- och 60-talets forskare påverkats av det familjemönster som då var dominerande i medelklassen och som innebar att barnen växte upp med en mamma som ensam hade ansvaret för den praktiska vården och omsorgen om barnet under småbarnsperioden. På samma sätt har 70-talets forskare påverkats av att motsvarande grupper kvinnor i allt större utsträckning börjat förvärvsarbeta.

VINTERFÅGLAR

Forskningen säger ännu inget om spädbarnets relationer till annan vårdare, t. ex. daghemspersonal och dagbarnvårdare. Men utvecklingen under 70-talet har medfört att föreställningen om moderns roll som ensamvårdare som tidigare snarast haft karaktären av naturlag, börjat ifrågasättas.

Självfallet behöver småbarn trygga kärleksfulla relationer till sina föräldrar och självfallet finns det en övre gräns för spädbarn när det gäller antalet människor som det förmår upprätta relationer till. Men det finns numera starkt stöd för uppfattningen att spädbarn och småbarn kan ha djupa relationer till både två och flera människor och att de primära relationerna till föräldrarna vidhålles fast barnet är i daghem. (Se Jalmert, 1979, Kilmer, 1971, Kagan i Clarke & Clarke, 1976, Haavind m. fl., 1973.)

2.2.2 *Små barn och andra barn*

Forskning om barns utveckling har belyst olika åldrars typiska utvecklingsdrag och beteenden. Den fysiska, intellektuella, sociala och känslomässiga utvecklingen har beskrivits. Man har utvecklat metoder för att beskriva hur det enskilda barnet utvecklas i förhållande till jämnåriga framför allt i intellektuellt hänseende.

Den forskning som först inriktade sig på samspelet mellan små barn härrör från Wien. År 1927 genomförde Charlotte Bühler ett laboratorieexperiment där par av barn var inblandade. Försöksledaren satte två små barn mittemot varandra, varpå en leksak lades ned mellan dem. Bägge barnen sträckte sig då efter leksaken och ibland försökte det ena barnet ta den ifrån det andra. De slutsatser man drog av detta och av liknande undersökningar under de följande åren var att små barn inte kan leka tillsammans utan hamnar i konfliktsituationer och därför inte har någon behållning av att vara tillsammans. (Bühler, 1939). Man tog alltså inte hänsyn till att barnen inte kände varandra, att situationen inte inbjöd till samlek och att de inte tidigare hade någon vana eller erfarenhet av lek med andra barn.

Ett undantag var Carin Ulin som i Sverige under 1940-talet gjorde studier av samspelet mellan små barn i olika åldrar. Hon fann då att också små barn hade stor glädje av varandra och att de berikade varandras utveckling. Men beskrivningarna uppmärksammades inte då eller ledde till nya studier. (Ulin, 1957.)

I dag finns ett flertal undersökningar vars resultat klart motsäger de slutsatser som undersökningarna från 30-talet givit upphov till och som alltså stöder Carin Ulin. Denna forskning talar entydigt för att även mycket små barn knyter sociala kontakter med varandra och har behållning av samvaro med andra barn.

2.2.3 *Småbarn på barnhem*

I början av 1950-talet började man uppmärksamma situationen på barnhem där barn vistades under torftiga förhållanden dygnet om. En av de första som påpekade riskerna med institutionsvård av denna typ var Ribble, 1952. Ribble konstaterade att det inte bara var brister i den fysiska miljön som orsakade apati och passivitet hos spädbarnen utan också avsaknaden av

en mors kärlek. Först när barnen ägnades speciell känslomässig uppmärksamhet bröts deras apati och utvecklingen fortlöpte normalt.

Ungefär samtidigt publicerades forskningsrapporter av Spitz, 1946, och Bowlby, 1951, där de utomordentligt negativa konsekvenser som den typen av institutionsvård har för barn betonades. Utan att närmare gå in på dessa psykologins klassiker kan vi i dag konstatera att undersökningarna handlade om barn som hela dygnet vistades på institutioner där vårdförhållandena var under all kritik och där barnet aldrig träffade sina föräldrar.

Dessa undersökningar har haft den positiva konsekvensen att institutionsvården förbättrades och att spädbarnens behov av andra människor tillgodosågs. Tyvärr har undersökningarna samtidigt haft den negativa konsekvensen att de låste forskningen en lång tid framåt vid tesen att just modern var oumbärlig. De påverkade dessutom människors föreställningar om daghem, där förhållandena inte är jämförbara.

2.3 Forskning om förskolan

En stor del av den forskning om barn i förskola som vi tagit del av har bedrivits utomlands. Av de engelskspråkiga forskningsrapporterna berör merparten effekterna av daghem eller deltidsgrupp på barns utveckling. Förskoleforskningen i Sverige satte fart först i samband med förskolans utbyggnad under 70-talet.

Aktuell forskning om förskola redovisas här under rubrikerna forskning om effekter av förskolevistelsen, forskning om förskolans inre miljö samt forskning om förskola som en del i barns livsmiljö.

2.3.1 *Forskning om effekter av förskolevistelsen*

Återkommande frågor i daghemsdebatten har varit: "Finns det ingen forskning som visar om det är bra eller dåligt för barn att vara på daghem?" Eller: "Finns det ingen forskning som visar hur det går för barn som varit på daghem?" Forskning finns, men problemen kring denna forskning är omfattande. Vi återkommer till dessa problem i slutet av detta avsnitt.

Vad gäller effekter av daghemsvistelse har Arne Sjölunds forskningsöversikt på danska ofta citerats. I slutet av 60-talet sammanfattade han resultaten av ett antal forskningsrapporter på detta sätt: Barn som gått i daghem är

"... mindre hämmade och mera spontana än hemmabarn. De är mindre rädda och ängsliga och visar större självsäkerhet och självtillit. De visar mera initiativ och större nyfikenhet om omvärlden och verkar mera realitetsanpassade. De är mer oberoende av vuxna än hemmabarn, men också mera beroende av andra barn." (Sjölund, 1969.)

Han fann också att goda spädbarnsinstitutioner har kunnat stimulera utvecklingen men att kvaliteten på spädbarnsinstitutionerna var avgörande för deras effekter.

I Sverige har Kerstin Sjöblom, 1973, under sex månader följt åtta spädbarn som började i daghem 5–6 månader gamla. Mot bakgrund av observationer, utvecklingsbedömningar, testningar och intervjuer fann hon att daghem

kunde vara en mycket positiv och utvecklande miljö också för små barn att leva i. I likhet med Sjölund såg hon att det fanns stora skillnader mellan olika daghem i fråga om kvalitet.

I DDR, där man har lång erfarenhet av daghem för barn under tre år, har t. ex. Klose, Fuchs-Kittowski & Holländer, 1971, jämfört utvecklingen hos barn i småbarnsdaghem och hemmabarn. Undersökningen rör barn på avdelningar där personaltätheten är en vuxen på sex barn. I samtliga utvecklingsvariabler fick daghemsbarnen högre testpoäng än hemmabarnen. Detta var särskilt tydligt vad gäller "språklig och social utveckling". Mätningarna gjordes vid sex, nio och tolv månaders ålder.

Under 70-talets senare hälft har flera amerikanska forskare försökt sammanställa och utvärdera den forskning om daghem som gjorts. Dessa rapporter är försiktigare i sina slutsatser om positiva effekter. Forskarna tycks snarare angelägna om att konstatera att daghem inte är skadliga för småbarn.

Karen Vroegh, 1976, skriver att forskningen visar att daghem för små barn inte är skadligt för mor-barnrelationen, för barnets intellektuella utveckling eller för barnets social-emotionella utveckling. Dessutom har få skillnader. . .

"observerats mellan daghemsbarn och familjedaghemsbarn i fråga om tänkande, språk, bindning till modern, reaktioner vid separationer eller lektempot."

Sally Kilmer, 1977, sammanfattar:

"Den forskning som bedrivits i USA och Canada om effekterna av regelbunden gruppvård utanför familjen för mer än 20 timmar per vecka visar få skillnader mellan barn som vårdats i grupp resp. hemma vad gäller bindning, socialt samspel, intellektuell utveckling och fysisk hälsa."

Belsky & Steinberg, 1978:

"De erfarenheter som barnet gör i daghem av hög kvalitet varken främjar eller hämmar barnets intellektuella utveckling och de stör inte barnets känslomässiga band till sin mor. De ökar mängden av positivt och negativt samspel med jämnåriga."

Många studier i USA har handlat om effekterna av förskolan på barnen ur de underprivilegierade grupperna i samhället. Dessa förskolor skulle "kompensera" barn för brister i uppväxtmiljön. Motsvarande ambitioner hade barnstugeutredningen som hyste förhoppningar att daghemsverksamheten skulle lyckas utjämna effekterna av barns sociokulturella bakgrund.

USA:s förskoleprogram för underprivilegierade grupper, som inleddes i slutet av 60-talet, blev känt under namnet "Headstart", vilket betyder "försprång". Tre- och fyraåringar, vars hem på grund av fattigdom ansågs ge en bristfällig skolförberedelse erbjöds möjlighet att "hinna i kapp" de bättre situerade barnen genom att delta i förskoleprogram. Grupperna var och är segregerade. Mål och metod har varierat liksom de uppmätta resultaten. De första utvärderingarna visade på positiva effekter på kort sikt. Effekterna försvann snart efter det att barnen började i skolan. Dessa första dystra resultat ifrågasattes så småningom utifrån ökade insikter i barnens totala situation. Bronfenbrenner skrev 1974 att föräldrarna aktivt måste engageras i programmet om det skall bli framgångsrikt. Utöver det måste familjerna få de grundläggande förutsättningarna för att kunna fungera som barnupp-

fostrare. Det var alltså dessa förutsättningar som fattades för miljontals familjer i USA. Att förskolan skulle kunna uppväga effekterna av den totala miljön var alltså en alltför optimistisk tanke. (Bronfenbrenner, 1974.)

Samtidigt finns det undersökningar som tyder på motsatsen. High/Scope Educational Research Foundation t. ex. har följt barn som under åren 1962 till 1966 gick som tre- och fyraåringar två år ca tre timmar om dagen i "preschool". Förskoleprogrammet karakteriserades av målstyrd inlärning av intellektuella färdigheter samt föräldrautbildning i hemmet en gång i veckan. Samtliga barn kom från svarta underprivilegierade grupper i Michigan, USA. Vid de första testtillfällena när barnen var i treårsåldern fick de testresultat som låg långt under utvecklingsnormerna för åldern. Barngruppen som fick gå i förskola och en motsvarande grupp barn som inte fick förskola jämfördes kontinuerligt under barnens grundskoletid. Skillnader uppstod först när barnen blivit 10–11 år. Efter det åttonde skolåret presterade förskolegruppen signifikant bättre än jämförelsegruppen i test som mätte matematiska och språkliga färdigheter. (High/Scope Educational Foundation, 1974.)

Aktuella svenska undersökningar

Att förskolan inte lyckats uppväga effekterna av det omgivande samhället har konstaterats i en aktuell svensk undersökning av Marianne och Conny Svenning. Barn som under sina förskoleår vistats på daghem i Malmö har jämförts i årskurs 3 med barn som vistats hemma. Man hittade inga skillnader i resultat på diagnostiska prov. Inte heller lyckades man påvisa en gynnsammare social utveckling hos daghemsbarnen. Författarnas analys skiljer sig något från Bronfenbrenners. Svenning och Svenning menar att segregeringen i boendet leder till att de resurssvaga familjerna samlas i resurssvaga områden. Där finns också de resurssvaga daghem där personalen är ung och oerfaren, där personalomsättningen är stor och där det finns en övervikt av barn med särskilda behov. Eftersom förskolans pedagogik i hög grad bygger på barnens egna initiativ under fria lekformer vidareutvecklar barnen de lek- och umgängesvanor som de lärt sig hemma och på gården. Möjligheterna för resurssvaga daghem att bryta mönster som motverkar framgång i skolan är små. (Svenning och Svenning, 1980.)

Hur förskolan misslyckas kompensera barn ur de allra svåraste psykosociala riskmiljöer beskrivs av PRU-gruppen i Uppsala. Gruppen består av deltagare i ett forskningsprojekt om barn som far illa. Gruppen menar att inte ens en god utbildning hos förskolepersonalen, handledning, kontinuitet och engagemang räcker till.

"Vad vi idag saknar är pedagogiska metoder passande just för barn från psykosociala riskmiljöer. Sådana metoder skulle kunna bygga på identifikations- och socialiseringsteorier, och deras målsättning skulle bl. a. vara att öka barnens självkänsla och deras förmåga till samarbete samt lära dem att knyta adekvata kontakter." (Ohlsson och Jakobsson i Vilsebarn i välfärdsland, 1979.)

Söderlund, 1975, Rudebrant och Thörn, 1979, har studerat barn i olika tillsynsformer i Stockholm. Söderlund, fann inga skillnader mellan småbarn i daghem, familjedaghem och hemma när de studerades med ett års mellanrum. Rudebrant och Thörn studerade samma barn fyra år senare. De

kartlade förändringar i samtliga barns uppväxtmiljö samt jämförde grupper av barn som haft en tillsynsform med barn som haft en annan form. 130 familjer deltog i kartläggningen och 45 barn i den jämförande studien.

Daghemsgruppen fick något högre resultat på utvecklingstest. Familjedaghems- och hemmagruppen låg näst därefter och gruppen med varierad tillsyn låg lägst. Skillnaderna var dock små och det är viktigt att notera att föräldrarna till daghemsgruppen i genomsnitt hade högre utbildning än föräldrarna i de andra grupperna.

Flera familjedaghemsbarn och hemmabarn än daghemsbarn visade sig blyga och spända inför forskarnas besök och vid testningarna.

"I daghemsgruppen var barnen minst beroende av vårt stöd och uppmuntran, medan det i de övriga grupperna var flera som var ängsliga för motgångar och behövde mycket uppmuntran."

Rudebrant och Thörn är försiktiga med sina slutsatser.

"Ingen av grupperna skiljer sig så mycket från varandra att vi med bestämdhet kan säga att den ena tillsynsformen är bättre än den andra för dessa barn.

Alla tre tillsynsformerna kan vara positiva för barnets utveckling om andra villkor är tillfredsställande."

Dessa villkor är föräldrarnas tillfredsställelse med sin sociala och yrkesmässiga situation och med tillsynsformen som sådan, stabiliteten i tillsynsformen samt samarbetet mellan de olika vuxna som vårdar barnet.

Moncrieff Cochran, 1977, och Lars Gunnarsson, 1979, har studerat barn i daghem och i familj i Göteborg. Cochran beskriver och jämför erfarenheter hos barn i åldrarna 1–1 1/2 år som är hemma, i familjedaghem eller i daghem och granskar deras utveckling. Hälften av de 120 barnen var 8–10 timmar om dagen på daghem och hälften var i hemmen antingen i det egna hemmet (34 barn) eller hos dagmamma (26 barn).

Resultaten visade större likheter än skillnader mellan grupperna. Hemmabarn var dock mera "explorativa", där explorativt beteende definierades bl. a. som lek med eller undersökning av "icke-leksaker". I hemmen förekom flera kontakter mellan vuxen och barn än i daghemmen. Detta gällde speciellt övervakande och kontrollerade kontakter av typ "gör det", "gör det inte". Denna skillnad måste uppfattas i relation till att hemmabarn i större utsträckning än daghemsbarn ägnade sig åt att undersöka "icke-leksaker" och att vårdaren i hemmet ägnade sig åt flera icke-barnvårdande aktiviteter. Daghemspersonalen som inte ägnade sig åt annat än barnen hade färre kontrollerande kontakter. Dessa var då inriktade på kontroll av barnens sociala beteende.

Cochrans slutsats är att barnens erfarenheter i de tre grupperna var mycket likartade. Han ansåg att detta berodde på en hög grad av kulturell homogenitet i det svenska samhället.

Lars Gunnarsson följde upp Cochrans undersökning fyra år senare. De flesta barnen var kvar i samma tillsynsform som tidigare. Barnen som var kvar i familjedaghem var dock så få att denna grupp slogs samman med gruppen hemmabarn. Hemmabarnen hade nu tillgång till grupperfarenheter i den allmänna förskolan.

Gunnarsson breddar Cochrans perspektiv och ser tillsynsformen som en

av många samspelande faktorer som påverkar barnens utveckling. Han studerade hur hemförhållanden förändrades under fyraårsperioden, hur barnen samspelade med vuxna och med andra barn i hemmet, hur normsystemet i hemmet och i barngrupperna inverkade på barnen samt hur barnen utvecklades.

Utifrån detta bredare perspektiv väntade inte Gunnarsson utvecklingsskillnader mellan barngrupperna.

Skillnaderna var i stället relaterade till kön. Flickorna fick högre poäng på utvecklingsskalan än pojkarna oavsett miljön. Daghemspojkarna var duktigare på att klä sig och t. ex. duka bord än hemmapojkarna. Daghemspojkarna hade flera sociala kontakter med varandra än hemmapojkar som observerades i hemmet tillsammans med kamrater och i deltidsgruppen. Daghemspojkarna samarbetade mer med varandra, informerade varandra och lyssnade på varandra. Det förekom färre öppna konflikter. Flickornas kontaktmönster däremot var likartat i hemmet och i daghemmet. Flickorna hade flera vuxenkontakter än pojkarna både hemma och på daghemmet och de ägnade sig mindre åt varandra. Såväl mammorna som den kvinnliga personalen hade flera positiva kontakter med flickorna än med pojkarna.

Gunnarssons studie visar att tillsynsformen inverkar olika på barnen beroende på kön. Flickorna utvecklas lika hemma och på daghemmet medan pojkarna på daghem får uppleva färre kontakter med vuxna men flera och annorlunda sociala kontakter med jämnåriga av samma kön.

Gunnarssons slutsats är att varken hemmet eller daghemmet är överlägset eller underlägset den andra formen när det gäller att gynna barnets totala utveckling.

En annan typ av forskning som handlar om effekter av daghemsvistelse har gjorts på Laboratoriet för klinisk stressforskning vid Karolinska institutet. Marianne Cederblad, Börje Höök m. fl. har experimenterat med vuxentäthet på tio daghemsavdelningar i Stockholm. Barnen var mellan 2 1/2 och 4 1/2 år. (Cederblad, Höök, Kagan och Levi, 1976.)

Genom att den ordinarie personalen förstärktes med ungdomar och extra personal utan utbildning utökades vuxentätheten under en 9-veckorsperiod från ca en personal per fem barn till en vuxen per tre barn. Tätheten beräknades på de faktiskt närvarande barnen.

Genom intervjuer och direkt observation kunde forskarna konstatera att "beteenderubbningar", t. ex. ängslan, aggressivitet hos barnen minskade under de nio veckorna, då vuxentätheten var större. Attityder hos personal och föräldrar till olika faktorer i daghemsmiljön blev mer positiva och personalens sjukfrånvaro minskade med mer än hälften. Slutsatserna tar inte hänsyn till de positiva effekter som vanligtvis följer av att människor deltar i en undersökning. Inte heller har man diskuterat personaltätheten i relation till pedagogiken.

Efter denna första rapport år 1976 har Cederblad och Höök gett ut flera rapporter från samma projekt. Serien, Daghemsvård för treåringar, omfattar rapporter om bl. a. konfliktbeteende, attityder och åsikter hos föräldrar och personal samt inverkan av faktorer i daghemsmiljön på barnens beteende.

Problem i samband med forskning om effekter av daghemsvistelse

Det finns flera problem i samband med forskning om effekter av vistelse på daghem. Undersökta barngrupper eller förskoleformer har många gånger inte varit jämförbara; barnens familjeförhållanden t. ex. har varit olika när man jämfört hemmabarn och daghemsbarn. Effekter har visat sig under eller strax efter förskolevistelsen, men de har försvunnit efter en kort tid. De effekter som man tror sig ha åstadkommit, har inte gått att mäta. Man har mätt intellektuella färdigheter utan hänsyn till barnets bredare erfarenheter. Man har inte haft tid att studera långtidseffekter.

Det är också troligt att det är andra förhållanden än förhållandet på daghemmet som är av större betydelse för barnen. Hemförhållanden och socialekonomisk och kulturell tillhörighet har sannolikt större inverkan på barns utveckling. Det är också tänkbart att i ett bredare utvecklings- och socialiseringsperspektiv är de erfarenheter som barnen gör hemma och i daghemmet mycket likartade.

Sedan måste man hålla i minnet att i Sverige och även i USA, där en stor del av daghemsforskningen bedrivits, har endast en liten procent av barnen varit i daghem. Generella effekter är av detta skäl svåra att få.

Daghem har genomgående behandlats som en enhetlig företeelse. I själva verket rör det sig om mycket skiftande verksamheter. Faktorer som borde ha stor betydelse för effekten av daghem, som exempelvis personaltäthet, personalens utbildning och erfarenhet, barngruppens storlek och sammansättning har inte uppmärksammats tillräckligt. Inte heller har effekter av en daghemsvistelse diskuterats utifrån daghemmens resurser och pedagogiska mål.

Att studera hur barn utvecklas under så vitt skilda omständigheter och jämföra dem som grupp med barn som är hemma och i familjedaghem blir därför svårt eller orimligt. Denna kritik gäller flertalet av de refererade undersökningarna.

2.3.2 *Forskning om förskolans inre miljö*

En stor del av den förskoleforskning som bedrivits i Sverige har skett i samband med statens reformverksamhet och har finansierats av departement och ämbetsverk. 1968 års barnstugeutredning initierade en del forskning som underlag för sitt betänkande. De förändringar i förskolans inre organisation som föreslogs av utredningen blev sedan föremål för utvärderande forskning.

Utvärderingar av barnstugeutredningens försöksverksamhet

Inger William-Olsson och Anita Söderlund, 1977, utvärderade syskongrupper bl. a. i termer av barnens aktivitet, samspel och sammanhanget i deras livssituation.

"Aktivitet

Barnen var aktiva i den meningen att de var sysselsatta och hade möjlighet att självständigt välja mellan de olika aktiviteter som erbjöds. Innehållet i barnens aktiviteter

bestämdes av dagliga vårdrutiner och av det lekmaterial som fanns tillgängligt och av de utflykter i omvärlden som erbjöds. Personalen valde innehållet med mycket litet stöd av någon uppfostringsideologi.

Personalen var mycket aktiv i planeringen av barnens miljö och de aktiviteter man genomförde. Däremot var de ganska passiva i samspelet med de enskilda barnen där de ganska sällan tog initiativ eller följde upp barnens egna idéer.

Föräldrarna var mycket passiva i förskolan. De kom och gick med sina barn och tog nästan aldrig några initiativ till aktiviteter eller kontakt.

Samspel

Stora och små barn fungerade på de flesta ställen bra tillsammans. Barnen kunde oftast lösa sina konflikter själva. De lekte oftast i grupper i rollekarna på egen hand men i skapande verksamheter ofta tillsammans med vuxna. De samtalade mycket med personalen men interagerade inte så mycket med dem. De vuxna blev ofta åskådare eller assistenter till barnens aktiviteter.

Personalens samspel skiftade i de olika daghemmen. Hur det såg ut var grundläggande för kvaliteten på daghemmet. Först när personalen kan samverka kan barnen få en stimulerande miljö. Man hade emellertid på många ställen kommit mycket långt i att respektera och lyssna på varandra.

Samarbetskriser var vanliga och försvårade arbetet. Förmodligen skulle personalgrupper underlätta bearbetningen av dessa relationsproblem. På ett par ställen hade man också uttalade önskemål om hjälp utifrån.

Föräldrarna samspelade varken med personalen eller varandra i någon nämnvärd utsträckning. Den satsning på utökat föräldrasamarbete som skulle genomföras i försöksverksamheten hade inte lyckats i någon större utsträckning.

Sammanhang i barnens livssituation

Daghemmen är isolerade institutioner. Personal och barn lever sitt liv inom daghemmet ostörda av yttervärlden. För att få kontakt med omvärlden måste man göra utflykter och studiebesök. Andra människor i daghemmens grannskap kommer sällan innanför staketet. Personalen önskar en större kontakt utåt men upplever inget intresse från skolan, grannskapet eller arbetslivet."

William-Olssons och Söderlunds slutsatser gällde syskongrupperna. Parallellt med dem arbetade Karin Edenhammar och Elin Michélsen med utvärderingar av småbarnsavdelningar (Edenhammar, 1976 och Michélsen, 1977).

Edenhammar intervjuade personalen på småbarnsavdelningar om hur de upplevt arbetet med barnen, om hur de samarbetade sinsemellan och med föräldrarna och om hur de upplevt försöksverksamheten. Hon pekar på att det är svårt att ändra ett arbetssätt och svårt att samarbeta i arbetslag. För att kunna förändra sitt arbetssätt och för att klara samarbetsproblem behöver personalen mera stöd. Edenhammar pekar på förhållandet att småbarnsavdelningarna är isolerade från de övriga avdelningarna i daghemmet. Hon drar slutsatser angående hur en försöksverksamhet bör organiseras och uppföljas.

En av de förändringar som barnstugeutredningen förde ut till personalen i förskolan gällde arbetssättet och samspelet mellan barn, personal och föräldrar. Det blev känt under namnet "dialogpedagogik". Utgångspunkterna

för dialogpedagogiken är dels att individen aktivt vill söka efter kunskap, dels att detta sker i ett samspel med den omgivande miljön. Det sker ett ömsesidigt givande och tagande mellan barn och vuxna. I den dialogen är den vuxnes roll en annan än enbart förmedlaren av kunskap. Den vuxne utforskar världen tillsammans med barnen. Michélsens syfte var att diskutera och belysa vad dialogpedagogiken kunde innebära på en småbarnsavdelning och relatera den till vad som avsågs med en bra barnmiljö.

Michélsen fann bl. a. att på småbarnsavdelningar fanns utrymme för varma, nära och personliga relationer, att daghemmen hade förutsättningar att vara en utvecklande och stimulerande miljö för små barn. Men Michélsen såg att dialogpedagogiken inte inneburit någon konkret hjälp i det praktiska arbetet. Den har dock inneburit en ny pedagogroll som visat sig krävande men samtidigt personlighetsutvecklande.

Michélsen skriver om personalens oklara yrkesroll. Är pedagogrollen en annan än mammarollen och i så fall på vad sätt? Hon pekar också på hur skillnader i utbildning, lön och ansvar försvårar lagarbetet på avdelningen. Eftersom hon ser att småbarn har glädje av andra barn ifrågasätter hon uppfattningen att det endast är nära relationer till vuxna som småbarn behöver. Småbarn behöver också äldre barn och andra småbarn. Hon föreslår en gruppindelning där även späd- och småbarn ingår i syskongrupperna.

Försöksverksamheterna i Stockholm har också beskrivits i rapporten Våga förändra. Genom intervjuer har författargruppen samlat in erfarenheter som personal och föräldrar gjort under åren 1971–1974. Materialet ger kunskap om hur det är att delta i en reform- och försöksverksamhet, att förändra sitt arbetssätt samt att arbeta enligt barnstugeutredningens nya riktlinjer. Övergången till att arbeta i syskongrupper, i sammanhållna småbarnsavdelningar och i arbetslag beskrivs både med sinne för svårigheter och problem och med övertygelse om reformernas riktighet.

Författarna uppger att personalen ansett sig fått belägg för det nya arbetssättets fördelar framför det traditionella arbetssättet. De sammanfattar:

"Man har upplevt större gemenskap genom arbetet i arbetslag. Man har också känt större samhörighet med barnen och föräldrarna. Detta har lett till ökad trivsel i arbetet och en utveckling av personligheten har inletts i takt med de ökade möjligheterna till ansvarstagande och egna initiativ. Barnen upplevs som friare, självständigare och tryggare. Den förbättrade kommunikationen mellan personalen och föräldrarna har också inneburit trygghet för båda grupperna. Genom samarbetet har en mängd idéer och förslag tagit form som ytterligare förbättrat möjligheterna att stödja barnens utveckling." (Hellström m. fl., 1977.)

Vid samma tidpunkt började Elisabet Sjögren Olsson och Birgitta Mehlqvist vid familjestödsutredningen studera samarbetet mellan personal och föräldrar. Det finns ett tryck på föräldrar och personal att samarbeta men ingen vet vad man skall samarbeta om. Såväl personal som föräldrar visade sig ha högt ställda ambitioner på samarbete, men de var osäkra och villrådiga om hur man skulle nå målet. Mehlqvist och Sjögren Olsson pekar på förhållandet att daghemmen i hög grad är centralstyrda och att inte ens personalen har någonting att säga till om. För att föräldrarna och personalen skall kunna samarbeta måste utrymmet för självstyre ökas. De föreslår medbestämmande i fråga om ekonomi och pedagogik samt föräldradeltagande i det dagliga arbetet. (Mehlqvist och Sjögren Olsson, 1976.)

Könsroller i förskolan

Marie-Louise Annerblom har på uppdrag av socialstyrelsen beskrivit och analyserat könsrollsmönstret på ett daghem i Malmö. Analysen sker mot bakgrund av erfarenheter som författaren samlat under försök att förändra detta mönster.

Annerblom menar att daghemsmiljön som den nu ser ut förstärker de existerande könsrollerna. I den enbart kvinnliga miljön får flickorna stöd för typiskt kvinnliga sysselsättningar och intressen, samarbetsmönster och konfliktlösningsbeteenden. Pojkarna i sina försök att finna en manlig identitet tar avstånd från det kvinnliga och saboterar verksamheten. Ofta finns det en eller ett par pojkar som "styr" avdelningen. Dessa fungerar som förebilder för de övriga pojkarna och överför en manlig "tuff" attityd. Dessa "nyckelfigurer" inom pojkgruppen påverkar i hög grad de övriga barnen. Genom att pojkarna ställer till bråk måste personalen rikta sin uppmärksamhet mot dem. Hur personalen hanterar dessa nyckelfigurer blir avgörande för verksamheten och återverkar på könsrollerna hos barnen. (Annerblom, 1976.)

Liksom Lars Gunnarsson i den Göteborgsrapport som tidigare citerats, noterar Annerblom hur pojkarna tyr sig till varandra snarare än till personalen och att det förekommer många flera negativa kontakter mellan personal och pojkar än mellan personal och flickor.

Annerblom avslutar sin rapport genom att peka på det paradoxala i det att daghem ger kvinnorna möjlighet att förvärvsarbeta samtidigt som det tycks förstärka och konservera de traditionella könsrollerna. Hon drar också slutsatsen att det är omöjligt för personalen på daghem att förändra vare sig sina egna könsroller eller barnens utan att "själva genomleva den process som arbetet med könsroller medför." För att sätta i gång denna process krävs bl. a. män som personal på daghem.

Per Wollert har på uppdrag av socialstyrelsens förskoleenhet skrivit en preliminär rapport "Män i en kvinnovärld". Efter genomgång av bakgrundsmaterial och intervjuer med manliga förskollärare drar han slutsatsen att män måste in i förskolan dels för att ge de barn som inte har pappa hemma tillgång till manliga modeller och dels för att förändra de traditionella könsrollerna. Förändringsprocessen är svår. I början när män kommer in i förskolan förstärks de traditionella könsrollsmönstren. Männen tar initiativ, sköter reparationer och snickeriarbete och går in i vilda lekar med barnen. Ändå är Wollert övertygad om "att det bästa sättet att få i gång en könsrollsdiskussion på daghem är att manlig personal arbetar där. Då blir könsrollerna ofta tydliga, man ser hur dessa överförs på barnen." (Wollert, 1978.)

Lekmiljön i förskolan

Den inre daghemsmiljön beskrivs indirekt av Boel Jorup i en aktuell doktorsavhandling 1979. Jorup är främst intresserad av att utifrån Piagets teorier beskriva och tolka barns lek men eftersom det är leksituationer på daghem som hon studerat ger hennes iakttagelser en värdefull bild av daghemmets lekmiljö. Inbäddad i texten och på olika ställen i rapporten förekommer iakttagelser och rekommendationer som är relevanta för daghemmens organisation och planering och för pedagogrollen. Några av dessa återges här.

- De intensiva, för barnet mest utvecklande rollekarna visade sig känsliga för avbrott. Barnen har svårt att komma i gång igen när t. ex. ett barn skulle gå hem. Leken hämmas av att det ständigt är barn som kommer och går.
- Mycket av lekens innehåll överföres från äldre barn till yngre barn utan att vuxna deltar. Därför är det väsentligt att barn i olika åldrar har möjlighet att leka tillsammans och yngre barn har möjlighet att observera äldre barns lek.
- De långa intensiva rollekarna uppstod i fasta grupper av större barn. I blandade åldersgrupper när mindre barn är med är det viktigt att de vuxna deltar i och stödjer leken.
- Rollekarna är mycket könsbundna. Pojkarna leker aggressiva och dramatiska lekar medan flickornas lekar är lugna och "husliga". Därför behöver barnen tillgång till flera och mera omväxlande mans- och kvinnoroller.
- Rollekarna har i allmänhet ett ensidigt innehåll. Barnen behöver mer kontakt med den vuxna världen och dess arbetsliv för att leken skall bli mera varierad.
- Det rika utbudet av lekmaterial som endast kan användas på ett sätt hämmar leken. För mycket lekmaterial kan också hindra barnen från att leka tillsammans och prata med varandra. Det kan också hindra dem från att använda sin fantasi och föreställningsförmåga. Daghem behöver mer vardagsmaterial och utklädningskläder som kan inspirera till vuxenimitation.
- De grovmotoriska lekarna stör ofta och hämmar annan lek.
- Många barn har ett otillfredsställt kontaktbehov, inte för att personalen inte räcker till utan därför att personalen inte uppmärksammar barnens initiativ till kontakt.
- Barnen får uppleva endast kortvariga kontakter med vuxna. Dessa är oftast kontrollerande i form av förmaningar, förbud och råd eller i form av uppmuntran och upplysning. Sällan är de långvariga eller ömsesidiga.
- Språkstimulerande lekformer är sällsynta.
- De vuxnas ingripande i leken och i konflikterna leder till samspel mellan vuxen och barn men inte till samspel mellan barnen.
- Barnens initiativ och önskemål kommer ofta i kläm mellan de vuxnas krav på en bra arbetsmiljö.

Små barns sociala beteende i förskolan

Först på senare år har små barns sociala beteende blivit föremål för några undersökningar. Undersökningarna är intressanta mot bakgrund av tidigare forskning som inte uppmärksammat det utbyte som små barn kan ha av varandra.

Andersson, Blom och Nordström, 1975, har genomfört en undersökning av sociala kontakter mellan små barn på daghem. De studerade 24 barn i åldersintervallet 8–24 månader och fann att barnen lika ofta hade sociala kontakter med andra barn som med vuxna. Barnen hade sociala kontakter med varandra under drygt en fjärdedel av observationstiden och huvuddelen av kontakterna var positiva eller neutrala. Man noterade få konflikter.

Också Torbjörn Andersson, 1978, har observerat små barns sociala beteende i daghem. Barnen var i åldrarna 7–22 månader. Han visade att ca 25 % av barnens tid under fri lek ägnades åt social kontakt med andra barn och 25 % åt social kontakt med vuxna. Utifrån barnens ansiktsuttryck har han försökt bedöma det sociala utbytet som kontakten gett upphov till. 20 % av de aktivt sökta kontakterna, dvs. de kontakter som söktes med hjälp av ljud eller gester, gav ett positivt utbyte.

Liknande resultat rapporteras i Kilmers översikt av amerikansk forskning om små barn i grupp. I en studie noteras hur de yngsta spädbarnen initierar kontakt med jämnåriga. Sociala beteenden utvecklades från att barnen tittade på varandra till att de log mot varandra och räckte fram leksaker till varandra. I en annan studie fann man att barn i åldern 17–20 månader tillbringade ca 25 % av tiden i aktivt samspel med jämnåriga. Under endast 1 % av tiden var de inblandade i konflikter. Under mer än halva tiden visade barnen att de var medvetna om varandra. (Kilmer, 1977.)

Elin Michélsen vid familjestödsutredningen har studerat en grupp 1–2-åringar genom att filma gruppen under fri lek på daghem. De små barnen visar inte bara att de har glädje av kontakt med varandra utan också att de kan leka i grupp. De väljer att leka nära varandra och med varandra ofta fler än två barn åt gången. Av filmerna framgår också att 1-2-åringar som inte blir avbrutna, ofta leker koncentrerat och engagerat och med stor uthållighet. Barnens ålderstypiska behov av att öva och träna genom att upprepa vissa sätt att leka och röra sig tycks bli mer lustfyllda och roliga när fler och fler deltar.

Att små barn söker sig till varandra, tittar på varandra, härmar varandra, sträcker sig mot varandra och "pratar" med varandra kan ses som början till alltmer utvecklade samspelshandlingar.

Michélsen understryker att gruppmognad, som det ofta talas om som en förutsättning för att barn skall ha glädje av daghemsvistelsen, inte plötsligt finns hos barnet vid t. ex. 3-årsåldern. Förmågan att delta i och ha glädje av samvaron bland jämnåriga utvecklas successivt under de första levnadsmånaderna från att gälla några få under kort tid till att gälla allt större grupper oftare och under längre tid (Michélsen, 1979).

Kommentar

Sjöblom, 1973, Edenhammar, 1976, Michélsen, 1977, m. fl. rapporterar att de som arbetar med barn i daghem ofta berättar om barnens glädje i samlek med andra barn och deras utbyte av varandra. Men eftersom personalen fått lära sig i enlighet med tidigare forskning att små barn är alltför egocentriska för samlek, att man måste vara tre år för att vara "gruppmogen", att små barn behandlar varandra som ting m. m. kan de inte godkänna sina egna observationer och ge dem deras rätta betydelse. På detta sätt kan de inte stödja barnens första försök till samlek och ömsesidighet. Om man inte väntar sig att vissa människor skall kunna leka eller arbeta tillsammans skapar man inte heller situationer där detta kan bli möjligt.

De studier om barns sociala beteende som nu börjar komma har stor betydelse för hur man planerar för de minsta barnen i samhället och för

det pedagogiska arbetet med små barn i daghem. När man ser hur barn redan i ettårsåldern har glädje av kontakter med jämnåriga finns det inga pedagogiska skäl att utestänga de minsta barnen från daghem.

Barn och arbete

I projektet samarbetsträning bland förskolebarn försöker en grupp forskare och förskolepersonal i Uppsala bl. a. engagera barnen i dagliga sysslor på avdelningen och i att planera och slutföra aktiviteterna. Projektet är känt under namnet "ansvarspedagogik". I en sammanfattning av utvärderingarna skriver Bo Johansson följande:

"Arbetssättets ursprung

Det började 1974 på en syskongruppsavdelning, där man hade stora problem med aggressivitet och mobbning. Personalen såg en av orsakerna i den bristande sammanhållningen och det dåliga kamratskapet. Man sökte därför efter en metod att utveckla samarbetet mellan barnen. Det man stannade för blev att ge barnen ökat ansvar för den vardagliga verksamheten. Man återinförde samlingarna, men använde dem för att tillsammans planera vad man skulle göra under dagen, för att lösa allvarliga konflikter och för att bestämma vilka regler som skulle gälla på avdelningen. Barnen fick ett ökat ansvar för de dagliga sysslorna, de delades in i smågrupper som var och en ansvarade för en lämplig arbetsuppgift, t. ex. dukning, städning, blomvattning eller liknande.

Personalen märkte ganska snart positiva resultat av det nya arbetssättet. Konflikterna minskade i antal och löstes allt oftare i enlighet med de överenskomna reglerna. Det blev allt vanligare att barnen gjorde saker tillsammans, t. ex. att samarbeta om att bygga en och samma träbåt i stället för att alla gör var sin. De gemensamma reglerna och arbetsuppgifterna fick de tysta och försynta barnen att blomma upp, de kunde visa att även de hade mycket att ge i barngruppen." (Johansson, 1979, internt material.)

Hittills har utvärderingar gjorts om hur arbetssättet återverkar på konfliktlösningar, målinriktat beteende, könsroller och språkutveckling. Man betonar sambandet mellan ord och handling som pedagogikens kärna. Det innebär bl. a. att personal och barn fullföljer och genomför vad de tillsammans varit med om att bestämma. Man ställer upp på och söker efterleva de regler man varit med om att införa.

Utvärderingen ger visst stöd också för att arbetssättet inverkar dämpande på typiska "pojkbeteenden", som att bryta mot regler och avbryta pågående aktiviteter och stöttar upp "flickbeteenden", som t. ex. att följa gemensamma överenskommelser och påminna om regler och mål för aktiviteter.

Att genomföra och rätta sig efter det som har överenskommits ställer också stora krav på språket. Preliminära resultat pekar på en mer avancerad grammatik hos barnspråket i de grupper som använder ansvarspedagogik.

Försök att ge barn meningsfulla sysselsättningar i daghem har också gjorts i Norge där Per Linge och Hans Petter Ville vid lärarhögskolan i Halden inlett försöksverksamhet och skrivit ett studiematerial. Linge och Ville ser arbetet som den mest grundläggande av all mänsklig verksamhet. Leken och inlärningen, de dominerande verksamhetsformerna under barndomen utvecklas i nära samspel med arbete. För att kunna leka och för att kunna

lära behöver barn både eget arbete och närhet till vuxna i vuxenarbete. Förutom att barn utför värdefulla sysslor i daghemmet behöver de alltså se vuxna människor som utför annat arbete än att leda en barngrupp. (Linge och Ville, 1978 och 1979, internt material.)

Personalens arbetsmiljö

Margareta Carlberg, Gunilla Guvå och Lena Teurnell har studerat det arbete som socionom- och psykologkonsulter utför i förskolan. Eftersom konsulternas arbete bygger på samarbete med förskolans personal har personalens arbetssituation också analyserats. Här ser författarna många tecken på stress, oro och osäkerhet förenade med en hög grad av kompetens och kunskap. Författarna finner att orsakerna i hög grad är förknippade med arbetets art. Problemen delas med andra yrkesgrupper, där arbetet består i att intimt och intensivt vårda andra. (Carlberg, m. fl. 1977.)

Några av dessa orsaker kan vara att "vårdade" människor, om det nu är patienter eller förskolebarn, kräver mycket av sina vårdare. Dessa krav är omöjliga att helt tillfredsställa. Därför lämnas vårdarna med känslan av att aldrig räcka till och av att vara utnyttjade, missförstådda och förfördelade.

Vårdyrken både idealiseras och undervärderas. Det talas mycket om behov av utbildning och t. ex. förskolans betydelse för barnets utveckling. Samtidigt anställs icke-utbildade personer som ersättare för utbildade. En stor del av arbetsuppgifterna är ytligt sett okvalificerade och lönen är relativt låg. Arbetet är dessutom en förlängning av kvinnans traditionella och oavlönade arbete i hemmet. Att det arbete som man utför inte värderas av andra leder till nedvärdering av den egna betydelsen, till bristande ansvar och initiativ och till diffust missnöje.

Arbete med barn stimulerar till utveckling och manar till mognad. Samtidigt provocerar det fram den vuxnes egen barnslighet. Den egna barndomen gör sig ständigt påmind, och barndomens otillfredsställda behov pockar på tillfredsställelse.

Arbete med grupper av människor är latent hotande. Man är rädd för gruppens potentiella styrka och för att hamna i ett motsatsförhållande till den, dvs. i en situation som man inte klarar av.

Familjestödsutredningens forsknings- och utvecklingsarbete

För att kunna "pröva erfarenheterna och de pedagogiska förutsättningarna för småbarnsgrupper i daghem" har familjestödsutredningen tillsammans med socialstyrelsen med medel från allmänna arvsfonden bedrivit ett forsknings- och utvecklingsarbete. Kerstin Sjöblom har varit projektledare för det. Forskning och teoribildning kring små barns utveckling redovisas här och utgör underlag för analyser och diskussioner av vad daghem kan ge små barn och vilka kvalitativa aspekter i barnomsorgen som är viktiga att uppmärksamma. I ett av arbetena (Jalmert) belyses bl. a. hur forskares och teoretikers egna värderingar fått inflytande över deras resonemang och slutsatser om hur bra småbarnsmiljöer bör se ut. I ett annat arbete studeras grupplek mellan små barn i daghem (Michélsen). Utvärderingar av små-

barnsmiljöer i daghem har utförts (Edenhammar, Michélsen). Flera olika kartläggningar av barnomsorgsverksamhet har gjorts, exempelvis av familjedaghem för att höja kvaliteten (Karlsson), av lägenhetsdaghem i ett storstadsområde (Nordenmark) och av små invandrarbarns situation i daghem i ett storstadsområde (Svensson).

Olika medel att höja kvaliteten i daghemmen har prövats i försöksverksamhet som exempelvis i åldersblandade barngrupper (Edenhammar), utökad föräldramedverkan (Sjögren Olsson), en planerad introduktion av föräldrar och barn (Rinnan), en högre grad av planering av det pedagogiska arbetet i daghem (Sjöblom) m. m.

Resultatet av detta forsknings- och utvecklingsarbete utgör underlaget för en del av kapitlen i detta betänkande. I bilaga 2 redovisas de olika projekten och de rapporter de har givit upphov till.

2.3.3 *Forskning om förskolan som en del i barns livsmiljö*

Barnmiljöutredningens främsta slutsats (SOU 1975:30) var att det inte går att skapa en god livsmiljö för barn utan att skapa ett gott samhälle för alla. Därför bör reformer som syftar till att förbättra barnens levnadsförhållanden inte bara inriktas på barnen. I sitt betänkande och i de rapporter som ingår som bilagor redovisar barnmiljöutredningen en mängd data som underbygger denna slutsats och som belyser barnens totala situation.

Merparten av det forsknings- och utvecklingsarbete som startats under senare delen av 70-talet har detta perspektiv. Daghem ses som en del i barnens totala miljö. Intresset koncentreras på daghemmets relationer utåt mot det omgivande samhället. Samarbetet med föräldrarna och med socialvården, hemmaföräldrar och dagbarnvårdare studeras. Daghem ses som en insats bland många i det totala samhällsstödet.

Ett pågående projekt med brett upplagt samhällsperspektiv och internationell anknytning är FAST-projektet (familjestöd och utveckling), som leds av Urie Bronfenbrenner i USA. Projektets ledare i Sverige är Bengt-Erik Andersson vid lärarhögskolan i Stockholm. Forskargruppen studerar det stöd som familjer får genom privata personer, offentliga institutioner och socialpolitiska insatser. Man försöker beakta samtliga de sociala, pedagogiska och ekonomiska förhållanden som stödjer föräldrarna som fostrare och barnet som den växande individen.

100 familjer från åtta olika bostadsområden kommer att följas under fem år. Alla familjerna har ett barn i 3–4-årsåldern. Data samlas om familjebakgrund, föräldrarnas upplevelse av stöd och påfrestningar, familjens sociala nätverk, barns aktiviteter i hemmet och utanför och om familjens bostadsområde. Projektet pågår samtidigt i Sverige, Israel, Västtyskland och USA.

MAFF–projektet (Mångsidigt Användbara Förskolor och Fritidshem) bedrivs av byggforskningsrådet och socialstyrelsen i ett samarbete med tekniska högskolorna i Stockholm och Lund och lärarhögskolorna i Stockholm och Malmö. Man försöker öppna daghemmen och fritidshemmen mot omgivningen samtidigt som man bygger lokaler som kan användas på olika sätt allteftersom barnantalet och ålderssammansättningen i området varierar.

Samtidigt som man experimenterar med andra lokaler studerar man samspelet mellan pedagogik, organisation och fysisk miljö i förskolan och fritidshemmet. Förskolans och fritidshemmets möjligheter att utgöra en kontaktmiljö i bostadsområdet genom att skapa plats för olika aktiviteter för barn, ungdom och vuxna undersöks.

Institutionen för praktisk pedagogik vid lärarhögskolan i Mölndal driver projektet "Samordning mellan förskola och övriga familjestödjande insatser i samhället". Forskarna under ledning av Gunni Kärrby analyserar på vilket sätt det inre pedagogiska arbetet genom ökad kontakt med andra sociala organ, barnavårdscentraler, socialbyrå, föreningsverksamhet och grannskapsarbete m. m. kan uppfylla en vidgad socialpedagogisk målsättning.

Projekt samordnas med försök att ge personal och föräldrar ökade möjligheter att utnyttja den beslutanderätt som finns inom ramen för de politiskt beslutade riktlinjerna. Man strävar efter att ge såväl personal som föräldrar möjligheter att i ökad utsträckning gemensamt söka lösa problem i samband med barnets uppfostran och vård. Förskolepersonal ges ett större samordningsansvar och blir en aktiv del i samhällets samlade stöd till familjen. Ökat medbestämmande och större ansvar för förskolepersonal eftersträvas även vad gäller den egna arbetssituationen.

2.4 Behov av forskning om barn i barnomsorgen

Vi har sett att mycket av tidigare barnpsykologisk forskning har inriktats på barnet i familjen. Relationen till modern har ägnats stor uppmärksamhet. Kartläggningar av åldersbetingade utvecklingsfaser med tyngden på den intellektuella utvecklingen har också gjorts. På senare tid har man jämfört hemmabarn och daghemsbarn med avseende främst på den intellektuella utvecklingen. Den forskning som bedrivits har varit värdefull men otillräcklig för en förskola som i en eller annan form berör nästan alla förskolebarn. För den fordras forskning av helt annan karaktär och omfattning än vad som hittills varit möjligt.

Många av de obesvarade frågorna rör förskolepedagogiken och förskolans roll i samhället. Målen för verksamheten har förblivit abstrakta och saknar konkret innebörd för personalen. Detta för med sig osäkerhet om vilka arbetsmetoder som skall användas och vilket innehåll som arbetet skall ha. Om det är så t. ex. att barnen skall lära sig solidaritet och samarbetsvilja, hänsyn till andra och ansvarskänsla, hur bär man sig åt som personal? Vilken kunskap bör förskolebarnen tillägna sig och hur förmedlas denna kunskap? Vad är god kvalitet inom barnomsorgen? Hur fungerar barn i grupp och hur gör personalen för att få grupperna att fungera? Hur fungerar arbetslagen? Vilket stöd behöver barn med särskilda behov? Hur kan föräldrar och förskolepersonal bäst vara till stöd och nytta för varandra?

Behov av forskning om förskolebarn har länge förts fram utan att det fått gehör. Redan 1927 skriver Carin Ulin i Svenska Fröbelförbundets tidskrift att Sverige i likhet med andra länder behöver ett barnpsykologiskt forskningscentrum där systematiska studier kunde bedrivas. (Sandels, 1968.)

1946 års kommitté för den halvöppna barnavården betonar behov av stöd åt barnpsykologin och den barnpsykologiska forskningen. (SOU 1951:15.)

1954 års familjeutredning ansåg det *utomordentligt önskvärt att flera undersökningar* än Bowlbys gjordes för att belysa problem om vilken inverkan det har på barn om de vistas på daghem (SOU 1955:29, del 2).

Vid konferensen "Samhället och dess yngsta" som socialdepartementet anordnade 1961 krävde psykologiprofessorn John Elmgren och docent Stina Sandels ökat stöd åt förskoleforskningen. Sandels skriver:

"Det är absolut ofrånkomligt att särskilda professurer i barn- och/eller utvecklingspsykologi snarast tillskapas och att de förses med egna, ändamålsenliga institutioner och tillräckligt stora medarbetarstaber . . . Ju större resurser samhället satsar på barnstugorna och familjedaghemmen, desto nödvändigare blir det ju att forskningen tar upp problem rörande barnens utvecklings- och mognadsförlopp under de berörda åldrarna i relation till barnstugornas respektive familjedaghemmens utformning, vård och pedagogiska uppläggning." (Sandels, 1968.)

I pedagogikutredningens betänkande "Pedagogisk utbildning och forskning" gavs en pessimistisk bild av eftersatt forskning rörande barn (SOU 1970:22) och man har under 70-talet i olika sammanhang fortsatt att peka på att forskningen om förskolebarn varit eftersatt.

I rapporten Barns fostran och utveckling, sammanfattar Eva-Mari Köhler:

"Granskningen av den pedagogiska och psykologiska forskningen på området visar på att denna är av jämförelsevis ringa omfattning. Olika projekt tycks dessutom vara dåligt samordnade. Behovet av ett samlande teoretiskt och samhällsrelaterat angrepp är stort inom den forskning, som gäller barn. Detta konstaterande stöds också av det faktum att svensk forskning om barn idag är påfallande oteoretisk. Det förefaller som om man vid val av forskningsområde hårt styrs av pågående, planerade och nyss genomförda reformer och åtgärdsprogram.

Det kan naturligtvis i och för sig förefalla rimligt att man söker knyta an till vad som uppfattas vara samhälleliga behov, men i så fall måste också dessa behov beskrivas och förankras utifrån en teoribildning på området." (SOU 1975:33.)

I en probleminventering och forskningsöversikt över barns levnadsförhållanden, 1978, skriver Inger William-Olsson följande:

"Både den teoretiska ansatsen och forskningsmetodiken när det gäller forskningen om barns uppväxtvillkor är ännu osäker. Det behövs en grundforskning för att finna meningsfulla frågeställningar och metoder, som är både problemsökande och som ger en representativ kunskap om barns erfarenheter och utveckling. Ännu finns det inte mycket kumulativ, förklarande kunskap. Varje forskningsprojekt startar från början som om området vore helt obearbetat . . ."

Liknande tankar återfinns hos Tor Hudner och Bo Johansson, som i serien Forskning om barn, 1979, skriver:

"Förskolepedagogiken är idag ett i stora stycken obearbetat fält för forskning. Bilden av den förskolepedagogiska forskningen i vårt land är idag splittrad . . . Det är först när vi får förskolepedagogiska institutioner med egen forskarutbildning och fasta forskarresurser i form av professurer och annan forskningspersonal som kunskapstraditionen kan utvecklas och en långsiktig forskning om barn i förskoleåldrarna kan etableras".

Genomgång av denna serie, som publicerades 1979 i samband med det internationella barnåret visar att ca 24 av 600 pågående projekt har med förskolebarn att göra. Drygt hälften av de 600 projekten har medicinsk anknytning.

I ämnena psykologi och pedagogik, där forskning om barn huvudsakligen bedrivs, finns 20 respektive 18 professurer (SOU 1980:2). Få av dessa personer sysslar med forskning om förskolan eller om förskolebarn.

Hur mycket pengar som anslås till forskning om barn eller barnomsorgen eller förskolan har vi inga exakta uppgifter om. Enligt budgetpropositionen för 1978/79 var de beräknade statliga utgifterna för forsknings- och utvecklingsarbete totalt ca 5 miljarder kronor (Forskning till vardags, 1979). 1,8 % dvs. ca 92 miljoner kronor avsåg områdena socialvård, socialmiljö och trygghet medan 1,4 % eller 73 miljoner kronor beräknades gå till undervisningsområdet. Barn, barnomsorgen och förskolan räknas in i dessa samhällssektorer som sammantagna tilldelas endast en liten del av statens totala forskningsresurser.

Man kan spekulera om orsakerna till att anslagen är små och antalet forskare få. Uppfostran av små barn har traditionellt betraktats som en privat angelägenhet som samhället inte haft anledning att befatta sig med. Att fostra barn har dessutom ansetts som en kompetens som alla besitter och "det som alla kan behöver inte heller forskas i". Dessutom har barnen traditionellt betraktats och betraktas än i dag som kvinnornas ansvars- och kompetensområde. Och kvinnor har mera sällan varit forskare.

Inför 80-talet är området fortfarande lågt prioriterat. Detta framgår av bl. a. forskningsrådsnämndens skrift, Forskning efterlyses, 1979. Nämnden har bett ett hundratal samhällsorgan ange angelägna forskningsområden. I sammanställningen har barnomsorgen inte nämnts! Socialstyrelsen har dock sagt följande även om stycket inte kom med i redovisningen:

"Barnomsorgen har varit föremål för en kraftig satsning från samhällets sida under en följd av år. Fortsatt forskning krävs på detta område för att öka kunskaperna om olika existerande former av barnomsorg för barn i olika åldrar. Forskning som ger underlag för nya former bör också initieras. Frågor om grundläggande förhållanden för goda relationer mellan barn – familj – närmiljö bör belysas. Barnomsorgsverksamhetens uppbyggnad och funktion i ett samhälle där väsentliga delar av dess struktur förändras bör därvid studeras." (Socialstyrelsens skrivelse till Forskningsrådsnämnden, 1978.)

I regeringens proposition 1979/80:6 om socialstyrelsens uppgifter och organisation m. m. anför föredragande statsråd att enligt hans mening bör socialstyrelsen i princip inte bedriva eget forsknings- och utvecklingsarbete. Statsrådet förutsätter därvid att andra resurser inom området står till förfogande eller kan tillskapas. I propositionen lämnas inga direkta förslag om hur forskningen inom socialtjänstens område inklusive forskningen om förskolebarn skall organiseras.

2.5 Nuvarande organisation och finansiering av forskning om barn i barnomsorgen

Den forskning som finns om barn, barnomsorgen och förskolan bedrivs huvudsakligen vid institutionerna för psykologi och pedagogik vid universiteten och högskolorna. Vid dessa institutioner finns forskningstjänster: professurer, docenturer och forskarassistenttjänster vars innehavare vanligen

leder eller ingår i forskningsgrupper. Grupperna specialiserar sig på forskningsområden eller projekt. Exempel på forskningsgrupper som bedriver forskning om barn är den barnpsykologiska forskningsgruppen vid lärarhögskolan i Stockholm och APPU-gruppen (Analys, Program, Påverkan och Utvärdering) vid pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet.

Forskning kan bedrivas vid speciella forskningsinstitut, men Sverige till skillnad från många andra länder saknar ett institut för forskning om barn.

Forskning om barn har bedrivits i anslutning till statliga utredningar, där departementen initierat projekt för att förbättra underlaget för politiska beslut. Stor del av den forskning om förskolan som initierats under 70-talet inklusive familjestödsutredningens egen forskning har organiserats på detta sätt.

För skolforskning finns en speciell organisation. En pedagogisk nämnd som är knuten till skolöverstyrelsen och nämndens sekretariat fungerar som rådgivande och beredande organ i pedagogiska forskningsfrågor. Därtill finns sex regionkollegier som har ansvaret för samordning mellan länsskolnämnderna, lärarutbildningarna och forsknings- och utvecklingsarbete. På den kommunala och/eller regionala nivån finns dessutom ett antal pedagogiska utvecklingsblock. Blocken fångar upp aktuella problem på fältet. För förskolan finns inget av ovanstående.

Den offentliga forskningen finansieras dels av universitetens anslag, vilka bekostar bl. a. de fasta forskningstjänsterna, dels anslag till forskningsråd och andra organ som stödjer forskning. Dessa organ svarar för finansiering av de projektkostnader som tillkommer utöver de av universiteten finansierade tjänsterna.

2.6 Överväganden

Men hänsyn till den begränsade barnomsorgsforskning som bedrivits, till det stora antalet obesvarade frågor samt till barnomsorgens expansion och framtida roll anser familjestödsutredningen att forskning om barn, barnomsorgen och förskolan måste prioriteras. Flera olika insatser behövs för att öka kunskapen inom området.

Som vi tidigare nämnt har regeringen i sin proposition om socialstyrelsens organisation tagit upp styrelsens roll i forskningen men ej lämnat förslag om hur forskning om förskolebarn skall organiseras. Familjestödsutredningen har den bestämda uppfattningen att ett särskilt forskningsråd erfordras för barnomsorgsforskning. De förslag som lämnas i det följande får alltså ses mot bakgrund av nämnda proposition som inte klargör var forskningen om förskolebarn skall ligga.

De insatser som diskuteras i följande avsnitt syftar till att förse en förskola för alla barn med nödvändig kunskap och med kritisk uppföljning. Åtgärderna syftar till att stimulera forsknings- och utvecklingsarbete på olika orter i landet och inom olika intresseriktningar. De syftar till att förse fältet och förskollärarutbildningar med kanaler till forskning och möjlighet att bedriva eget utvecklingsarbete.

2.6.1 *Förskoleforskningsråd*

Forskning om förskolebarns uppväxtvillkor sker i dag på olika håll. Forsknings- och utvecklingsarbete om barnomsorgen finansieras bl. a. med medel ur allmänna arvsfonden och ett särskilt anslag för forsknings- och utvecklingsarbete samt försöksverksamhet under femte huvudtiteln i statsbudgeten. Anslaget är 23 milj. kr för budgetåret 1981/82. En särskild delegation för social forskning är knuten till socialdepartementet. Delegationens uppgift är att som remissorgan svara för bedömning och samordning av pågående och planerade projekt. Från Humanistiska-samhällsvetenskapliga forskningsrådet anslås medel för pedagogisk forskning som delvis berör förskolans område.

Familjestödsutredningen har uppfattningen att forskningen om förskolebarnens uppväxtvillkor, vari barnomsorgen är en viktig del, bör samordnas och utvecklas. Detta bör ske genom att ett särskilt förskoleforskningsråd bildas. Forskningsrådet bör dels ges möjlighet att finansiera en särskild institution för forskning om barn i barnomsorgen dels ges medel för rörlig forskning. För den senare delen bör särskilda medel avsättas ur nämnda anslag inom socialdepartementets verksamhetsområde. Familjestödsutredningen föreslår att 7 milj. kronor ur detta anslag anslås för förskoleforskning.

2.6.2 *En universitetsinstitution om barn i barnomsorgen*

Förskolans målsättning och dess historiska bakgrund är både social och pedagogisk. Förskolan skall utveckla barnen och ge dem en god uppväxtmiljö. Den skall ge föräldrar kunskaper om barn. Förskolan skall också erbjuda tillsyn för barn medan föräldrarna arbetar. Den skall medverka till sammanhållning och kontakt i ett grannskap. Dagens förskola med såväl sociala som pedagogiska mål har vuxit fram ur skilda traditioner. Den har rötter i pedagogiskt inriktade institutioner som Fröbelkindergarten för medelklassens barn, men också i sociala tillsynsinstitutioner för barn till fattiga ensamstående arbetarkvinnor i 1800-talets växande industriorter.

Förskolans dubbla målsättning med såväl sociala som pedagogiska ambitioner och dess roll som en del i barns totala uppväxtmiljö motiverar tvärvetenskapliga forskningsinsatser. Tvärvetenskaplig barnomsorgsforskning bör organiseras i en universtitetsinstitution eller institut, där t. ex. sociologer, socionomer, psykologer och pedagoger får möjlighet att samverka utifrån sina olika kunskapstraditioner. Institutionens forskning skall utgöra ett komplement till den forskning om barn som bedrivs vid befintliga ämnesbundna institutioner.

Syftet med institutionens verksamhet skall vara:

1. att bedriva och främja forskning rörande barn i barnomsorgen vilket i en vidare mening omfattar barns uppväxtvillkor i familjen, i förskolan och i närsamhället
2. att samarbeta med och verka för samordning med annan forskning
3. att medverka vid utbildning av forskare
4. att verka för att forskningsrön görs tillgängliga för dem som de berör

5. att verka för samordning av svensk forskning om barn i barnomsorgen med forskning utomlands, att samarbeta med utländska forskare i projekt som berör barnomsorgen samt att genom utbyte av forskare tillvarata utländska erfarenheter och sprida svenska forskningsrön
6. att i forskningsarbetet samarbeta med och tillvarata erfarenheterna hos personalen i förskolan.

Institutionen bör förläggas till en universitetsort där det tidigare bedrivits både psykologisk och sociologisk forskning om barn. Med hänsyn till den förskoleforskning som bedrivits vid lärarhögskolan i Mölndal och vid Göteborgs universitets pedagogiska institution samt till det arbete om barns uppväxtvillkor som gjorts vid sociologiska institutionen i Göteborg föreslår utredningen att institutionen förläggs till universitetet i Göteborg.

Institutionen bör ha minst två professurer, varav en professur i sociologi med inriktning på förskolebarns uppväxtvillkor och en professur i psykologi/pedagogik med inriktning på förskolebarns utveckling, därtill forskartjänster på mellannivå, assistenttjänster för doktorander och erforderlig administrations- och skrivpersonal.

Institutionens forskning bör finansieras dels över universitetens anslag, dels med medel från forskningsråd.

2.6.3 *Förstärkning av forskning om barn vid universitets- och högskoleinstitutionerna*

En institution för barnomsorgsforskning får inte inrättas på bekostnad av den forskning som redan bedrivs vid de befintliga universitets- och högskoleinstitutionerna. Här pågår forskning inte enbart vid de institutioner som traditionellt intresserat sig för barn dvs. institutionerna för pedagogik och psykologi utan även vid institutionerna för juridik, konstvetenskap, lingvistik, litteraturvetenskap, nationalekonomi, etnologi, m. m.

Det är angeläget att denna forskning får behövligt stöd och att kontakt mellan forskarna vid de olika institutionerna underlättas. Vid varje universitetsort kan t. ex. inrättas centra för forskning om barn, där pågående forskning dokumenteras, forskningsrön sprides och seminarier och symposier anordnas. Exempel på verksamhet av detta slag finns redan vad gäller kvinnoforskning och barnkulturforskning.

Det är angeläget att de pedagogiska institutionerna vid universiteten och lärarhögskolorna i långt större utsträckning än nu inriktar sin verksamhet på förskolepedagogiken. Den pedagogiska forskning som bedrivits har till största del handlat om skolans problem. En omprioritering bör komma till stånd så att även förskolepedagogiska problem uppmärksammas. Detta innebär att under en övergångsperiod bör behovet av förskolepedagogisk forskning beaktas vid inrättande av nya tjänster och tillsättning av vakanser.

Professurer med inriktning på förskolepedagogik bör undan för undan komma till stånd vid samtliga universitetsorter. Dessa professurers ansvarsområde bör omfatta även förskollärarlinjen vid lärarhögskolorna, där behovet av kontakt med forskare och av kunskap om forskning är stort.

2.6.4 *Utvecklingsenheter på lokalnivå*

Förutom de projekt som omnämnts tidigare i detta kapitel pågår ett stort antal mindre försöksverksamheter och utvecklingsprojekt inom den kommunala barnomsorgen. Projekten handlar om t. ex. verksamhetens utformning och innehåll, om kommunala insatser för barn i förskoleåldern, om integrering av handikappade barn m. m.. Projekten leds lokalt oftast utan anknytning till universitet.

De geografiskt utspridda småprojekten innebär att många människor engageras i att ta vara på och utveckla nya idéer och analysera förändringens gång. Erfarenheter sprids och kvaliteten på verksamheten höjs.

Värdet av detta lokalförankrade utvecklingsarbete är stort. Samtidigt måste det finnas kanaler till universiteten och till utbildningarna. Det lokala utvecklingsarbetet bör lämpligen utgå ifrån enheter som förutom utvecklingsarbete ansvarar för en rad andra kvalitetsbefrämjande åtgärder inom barnomsorgen. Utformning av de lokala utvecklingsenheter samt förslagen beskrivs närmare i kapitel 4.

2.6.5 *Utvecklingsarbete och dokumentation vid socialstyrelsen*

En stor del av den förskoleforskning och det utvecklingsarbete som hittills bedrivits i Sverige har initierats av och genomförts i nära samarbete med socialstyrelsen. Familjestödsutredningens egen forskning har t. ex. till stor del finansierats av socialstyrelsen.

Socialstyrelsen som tillsynsmyndighet för förskolan behöver resurser även i framtiden för att kunna stödja förskoleverksamheten i kommunerna och för att kunna genomföra beslutade reformer. För det behöver socialstyrelsen möjligheter att bedriva eget utvecklingsarbete. Detta bör ske i samarbete med kommunernas utvecklingsenheter och med forskningen på universiteten.

Socialstyrelsen behöver också resurser för att kunna följa och kartlägga den löpande verksamheten, för att dokumentera och föra ut aktuell forskning om förskolan och för att kunna initiera forskning vid universiteten. Det är väsentligt att socialstyrelsen inte utarmas i detta avseende.

2.7 Familjestödsutredningen föreslår

att ett förskoleforskningsråd inrättas. Rådets uppgift bör vara att främja forskning om barn i förskoleåldern med speciell inriktning på barnomsorgsfrågor

att förskoleforskningsrådet ges möjlighet att inrätta en institution för barnforskning med en professur i sociologi med inriktning på barns uppväxtvillkor och en professur i psykologi/pedagogik med inriktning på förskolebarns utveckling. Medel bör också ställas till förfogande för forskningsassistenter och kanslipersonal. Dessa åtgärder beräknas kosta 3 milj. kronor

att ur det anslag som i dag finns för forskning och utvecklingsarbete inom socialdepartementets verksamhetsområde, avsätts 7 milj. kronor att fördela årligen för forskning om förskolebarns uppväxtvillkor. Dessa medel fördelas av förskoleforskningsrådet

att förskolepedagogiken förstärks på de pedagogiska institutionerna också vid övriga universitet genom att behovet av förskolepedagogisk forskning beaktas vid inrättande av nya tjänster och tillsättning av vakanser.

3 Bra daghem för små barn

Del I: En bakgrund
Del II: En beskrivning av kvalitet

Del I: En bakgrund

3.1 Om kvalitet i daghem

Daghemmet är en mycket eftersökt barnomsorgsform i dag. Det finns många skäl till detta. Kvinnornas inträde på arbetsmarknaden har skapat ett stort behov av barntillsyn, barnens behov av lekkamrater och kontakt med fler vuxna och att få växa upp i en innehållsrik och stimulerande miljö har ökat behovet av ett komplement till hemmet.

Också för de allra minsta barnen har daghemmet ett stort värde. Den tveksamhet som tidigare funnits när det gäller de allra minsta barnens möjlighet att ha glädje av lek med andra barn har börjat försvinna. Både forskning och erfarenhet visar att också de minsta barnen har både behov av och förmåga till social lek och samvaro.

De undersökningar som finns visar att det är möjligt för daghemmen att stödja barnen i deras utveckling och ge dem goda erfarenheter att bygga vidare på. Erfarenheterna talar också för att det goda daghemmet med en utbildad personal, som samarbetar med föräldrarna, som planerar det pedagogiska arbetet gör verksamheten verklighetsanknuten och innehållsrik, är en bra uppväxtmiljö för barn och ett gott komplement till hemmet. Barnen får lära känna och bli omtyckta av stora och små människor utanför familjen och får stöd och uppmuntran att utforska och lära sig om världen. Detta gäller även de allra minsta barnen. (Se kapitel 2.)

Trots att det i dag finns kunskaper om att daghemmet kan vara en bra miljö för barn präglas den allmänna inställningen till daghem mer av behov på arbetsmarknaden än av faktakunskaper om daghemmens effekter. I tider när kvinnorna behövs på arbetsmarknaden framhävs daghemmens betydelse som ett komplement till hemmet och vikten av att kvinnnan blir aktiv utanför hemmet i politik, fackföreningsrörelse och yrkesarbete. I tider av en krympande arbetsmarknad förskjuts betoningen till hemmets betydelse som uppväxtmiljö och värdet av kvinnans vårdande funktioner.

De följande avsnitten skall försöka ge några utgångspunkter för hur en god kvalitet i daghemsvården kan beskrivas. Barnets utveckling, daghemmens målsättning och resurser, aktuella problem och frågeställningar redovisas och diskuteras.

Barnfamiljernas situation i samhället, deras arbetstider, försörjningsmönster, boendeförhållanden, barnomsorgens roll och utbyggnad av barnomsorgen är viktiga utgångspunkter för beskrivningen av kvalitet. Dessa förhållanden beskrivs i kapitel 1.

3.2 Barnets utveckling sker i samspel med omgivningen

3.2.1 *Om det lilla barnets utveckling*

Det lilla barnet påverkas mycket starkt av sin första miljö. Det är nu de viktiga grunderna för personlighetsutvecklingen läggs. Redan från första levnadsdagen får barnet lära sig glimtar av hur en människa i just det samhället, i den familjen skall vara. Barnet försöker både att anpassa sig till denna värld och försöker aktivt att påverka den.

Av forskning och erfarenhet vet man att människan föds med ett intresse för andra människor. Små barn är inte passiva mottagare av vilka intryck som helst från omgivningen. De kan redan mycket tidigt själva bestämma vilka intryck de vill koncentrera sin uppmärksamhet på. De intresserar sig särskilt mycket för människor. Det är genom detta engagemang i människor som barnet blir en samhällsvarelse. I det nära samspelet med människor överförs kultur- och samhällsmönster.

Därför är det viktigt att de som vårdar, fostrar och har ansvar för barnen kan uppleva glädje och stimulans både i relation till barnet och i hela sin livssituation.

Redan mycket små barn strävar efter samspel. På olika sätt drar det lilla barnet till sig människors uppmärksamhet. I vissa miljöer får spädbarnet mer uppmuntran och stimulans att uttrycka sig. Barnet ler mer och mer när det får ett leende tillbaka, när det blir upplyft, talat till. Dess joller ökar, blir mer innehållsrikt och innehåller flera melodier när människor besvarar det med joller, leenden, lek eller genom att ta upp barnet.

Det finns hos barnet en aktiv strävan efter att få någon att samspela med, och så snart barnet börjat kunna urskilja och känna igen de vuxna som blivit betydelsefulla för det, är det mot dem det sträcker sig. Det är bra och roligt för ett barn att vara känt och omtyckt av många människor.

När ett barn fäster sig vid människor som det känner igen och tycker om kan det i en period i slutet av första levnadsåret börja reagera negativt och visa rädsla för främlingar. Denna reaktion anses hänga samman med att barnet nu kan få uppleva att människor är olika och att nya ansikten på något sätt stör eller hotar de "inre bilder" – minnen – det håller på att bygga upp av de människor som är betydelsefulla för dem. Just då är det särskilt viktigt att barnet får stöd och uppmuntran av någon det känner i mötet med nya människor.

Om barnets vanliga vårdare inte ger tillräckligt med gensvar, försöker barnet att få kontakt med och utveckla sociala relationer till andra människor. Barn som växer upp hemma kan binda sig starkast till den förälder som inte är hemma och vårdar det eller till ett syskon. Barn i daghem får fler möjligheter att lära känna och fästa sig vid flera vuxna, vilket ger dem en rikare och mer mångsidig samspelsmiljö. Men det kräver att relationerna får varaktighet. För barn som inte får så mycket gensvar i sin hemmiljö blir daghemmet en ny möjlighet.

Det är den sociala miljön, det vill säga vilka människor som barnet har möjlighet att lära känna och tycka om, som avgör omfattningen på barnets kontaktnät. Personernas förmåga att väcka och besvara det lilla barnets strävan efter kontakt påverkar barnets lust att fästa sig vid dem. Styrkan

och innehållet i kontakten hänger samman med den tid man har tillsammans och den ömsesidiga glädje som samspelet skänker dem.

Barn strävar själva aktivt för att skapa sammanhang och mening i sin tillvaro. För att få hjälp att skapa ordning och överblick i tillvaron behöver barnet inte bara nya intressanta och stimulerande saker att upptäcka och utforska utan behöver också få uppleva att det finns en ordning, en regelbundenhet. Händelser som upprepas och är sig lika hjälper barnet att känna igen sig och det stärker barnets självkänsla att kunna förutse vad som skall hända.

Upplevelsen av att ha en egen identitet utvecklas ur ett samspel med andra människor. Under sina första levnadsår behöver barnet få möjlighet att utveckla och fördjupa beroende, inlevelse och samhörighet med människor för att utifrån detta kunna utveckla oberoende, självständighet och en egen identitet. I denna process har föräldrarna en mycket stor betydelse. Men i ett samhälle med ett uttunnat socialt nätverk behöver föräldrarna få stöd och komplettering för att den mänskliga miljö barnet växer upp i skall bli tillräckligt innehållsrik och öppen.

I det första samspelet har "kroppsspråket" stor betydelse. Det man vill säga varandra uttrycks med ljud och kroppsrörelser. "Jag älskar dig" – "jag blir glad när jag ser dig" känns i sättet att närma sig, hålla i och smeka. Naturligtvis uttrycks även negativa känslor på samma sätt. "Du stör mig" – "du kräver för mycket" – "nu orkar jag inte med dig." Rörelser, gester, andning, tonfall, allt tillsammans blir en helhet som uttrycker det man känner i samspelet.

Den vuxnes känslor för barnet och inför sin livssituation formar det känslomässiga klimatet runt barnet. Det är i detta klimat som barnet utvecklar sin känslovarseblivning, sin förmåga att tolka andra människors känslor och att nyanserat kunna uppleva och uttrycka sina egna känslor. Avslappning och tillfredsställelse ger barnet möjlighet att uppleva dessa känslor hos den vuxne. Anspändhet, oro och misströstan hos den vuxne vidarebefordras också till barnet. Det är därför det blir så viktigt att omgivningen stödjer och uppmuntrar de vuxna som har hand om vården av de små barnen.

I alla mänskliga förhållanden finns en blandning av känslor, allt ifrån sådana som upplevs positivt och bra till dem som upplevs negativt och obehagligt. För barnets utveckling är denna blandning eller variation i känslouttrycken något bra och utvecklande, så länge som de positiva, tillfredsställande känslorna får en övervikt. En grundläggande känsla av tillit och förtröstan blir då grunden för en senare utveckling.

3.2.2 *Om samlek mellan barn*

Det har under senare år blivit alltmer uppenbart att teoribildningen i alltför liten utsträckning förmår beskriva och förklara barnets samspel med andra barn. Det är en vardaglig erfarenhet att också mycket små barn är intresserade av att få kontakt med och leka med andra barn. Forskningen om små barns samlek har kommit i gång sent. Vi vet ännu inte varför små barn med speciell förtjusning vänder sig till andra barn, varför de så gärna söker sig till andra barn, varför de visar mycket mindre "främlingsrädsla" mot barn än mot vuxna.

Det lilla barnets behov av och förmåga att leka tillsammans med andra barn har allvarligt underskattats. I den litteratur om barns utveckling som används i Sverige i dag, beskrivs det lilla barnet som självupptaget och utan förmåga till samspel med andra barn. Här framhävs att det är en vuxen som gradvis skall socialisera barnet mot en ökad ömsesidighet och förståelse för andra människor. Denna starka betoning på den vuxnes betydelse för barnet har hittills skymt det faktum att barnet mycket tidigt intresserar sig för andra barn, försöker få kontakt med dem och när det är möjligt också leker med dem. Samspelet mellan små barn är fyllt av glädje när de vuxna hjälper barnen att leka i en takt och på ett sätt som passar dem. Samspelet utmärks av aktivt kontaktsökande, undersökande, härmning och lek. Barnen tittar på varandra, ler mot varandra, söker kontakt, sträcker sig mot varandra, undersöker varandra.

Intresse för andra barn kan man se redan hos fyra månader gamla barn. Samspelet börjar med att de ler och jollrar mot varandra. Sedan sträcker de sig mot varandra, skrattar, rör sig efter, kryper över varandra, undersöker och härmar varandra, leker tittut. Redan 1 1/2-åriga barn försöker trösta varandra. Ur den tidiga samleken med andra barn utvecklas allt mer innehållsrika och varierade sociala uttryckssätt. Det är roligt och utvecklande också för de allra minsta att få lära känna och leka med andra små barn. Små barn som får möjlighet att varaktigt lära känna andra barn, utvecklar tidigt vänskapsband till dem. Att bli vän med ett äldre barn är också en källa till stor glädje.

I daghemmen kan man se riktiga vänskapsband, som utvecklas redan innan barnen fyllt 1 år. Barnet söker sig aktivt till ett visst barn, intresserar sig speciellt för det, tittar efter det och saknar det när det är borta, hälsar först på det på morgonen. För att kunna hjälpa barnen till positiva upplevelser av samlek måste de vuxna uppskatta deras samlek och stödja den.

En vardaglig erfarenhet är att vuxna mycket ofta avbryter barnens samlek. Antingen uppmärksammar de den inte eller anser den mindre viktig. Så länge inte personalen i sin utbildning lärt sig att se och uppskatta små barns förmåga till samlek har de svårt att stödja och utveckla den. Samlek och stabil gruppgemenskap är goda utgångspunkter för nära vänskap (Se kapitel 7.) Små barn har i hemmet ofta inte möjlighet att leka med jämnåriga. Den svenska barnfamiljen har i genomsnitt 1,7 barn.

3.2.3 *Om att utveckla kunskap och förmågan att uttrycka sig*

Det växande barnet behöver få kunskap om sig själv, om människor och om världen det lever i. En uppväxtmiljö med möjlighet till innehållsrika upplevelser och nyanserade uttryckssätt stimulerar barnets inneboende nyfikenhet och lust att undersöka och förstå. Barnet behöver också människors hjälp för att finna uttrycksmedel för sina upplevelser och erfarenheter så att dessa kan förstås och delas med andra. Språket är ett sådant uttrycksmedel, men det finns många andra som är lika viktiga och som behöver stöd och stimulans för att utvecklas. Andra uttrycksmedel som sång, dans, lek, målning, fritt skapande, musik, sagoberättande m. m. behöver också stöd och stimulans från omgivningen för att utvecklas.

Språket är ett av människans allra viktigaste uttrycksmedel. Det växer fram ur hennes längtan efter gemenskap med andra människor. Att få dela upplevelser och erfarenheter, att få känna sig förstådd och att kunna förstå andra blir möjligt med språkets hjälp. Att kunna ge namn åt händelser och föremål blir ett led i en strävan att begripa och förutse.

Språk är något som barnet lär sig i samspel med människor. Därför blir det viktigt att prata med barn. En uppväxtmiljö som innehåller ett rikt och varierat språk är bästa förutsättningen för att barnet skall lära sig och kunna använda ett språk. Här möter barnet ett språk som innehåller många olika sorters ord, begrepp och uttryckssätt. Det får uppleva glädjen i att själv formulera sig och det möts av människor som svarar och uppmuntrar. Mimik och gester, ljud och ord, allt blir värt att lyssna på och försöka förstå. Att lyssna på någon, att prata med någon betyder att man bryr sig om.

Den språkliga utvecklingen påverkar och påverkas hela tiden av utvecklingen inom andra områden. När ett barn lär sig nya ord och bildar nya begrepp, blir det möjligt att uppleva nya saker eller se händelser på ett nytt sätt. Ord för känslor och upplevelser gör det lättare att minnas dem och att sätta in dem i ett sammanhang. I och med att barnet börjar använda språket får det hjälp att tänka, eftersom språket i sig har en logisk uppbyggnad och hjälper till att få sammanhang i upplevelser och uttryck. När barnet lär sig tala kan det med språkets hjälp vidareutveckla sitt första tänkande i bilder till ett tänkande i ord. Först när man har tillgång till ord och symboler kan man tänka sig olika situtationer, fundera kring dem, göra antaganden och lösa problem. När man har tillgång till ett språk kan man också fråga om sådant man inte förstår och som verkar obegripligt.

Den starka lust att undersöka och utforska omgivningen som finns hos barnet gör det möjligt för det att få konkreta och sinnliga upplevelser av människor och föremål. Det är först när barnet kunnat titta på, gripa, smaka på, slicka på, lukta på, känna på ett föremål som det kan skapa ett innehållsrikt och verklighetsnära begrepp om det. Att kunna ge namn åt ett föremål ger inte tillräcklig kunskap. Barnet behöver känna, ta på och uppleva det med alla sinnen. Det är därför det blir så viktigt att låta barnen få utforska sin värld och att denna värld har ett rikt och varierat innehåll. För att orden även för vuxna skall kunna få färg, liv, innehåll behöver de ha ett nära samband med den verklighet som upplevs via sinnena. Ett torftigt och fattigt språk saknar detta levande samspel mellan ordet och det som ordet betecknar. Ju intensivare och mer nyanserat man kan uppleva verkligheten, desto mer har man att berätta.

3.2.4 *Daghemmet som ett komplement till hemmet*

Om föräldrars och personals delade ansvar för barnet

Daghemmet skall vara ett komplement till hemmet och kunna erbjuda något som den lilla familjen har svårt att ge ensam. För att kunna fungera som ett komplement måste det vara klart vad daghemmet skall komplettera med och på vilket sätt.

Barn behöver närhet, kontakt, ömhet och kärlek. Detta kan ges av hemmet och daghemmet tillsammans. Föräldrar har en speciell relation till barnet, präglad av ett större känslomässigt engagemang, större inbördes beroende och präglat av ett längre tidsperspektiv. Daghemmet ger barnen möjlighet att lära känna och tycka om andra människor. Föräldrarna är vårdnadshavare och har ansvar för barnet. Detta ansvar kan aldrig daghemmet ta över.

Att vara förälder kan vara både mycket arbetsamt och mycket tillfredsställande. För att det skall bli tillfredsställande måste man emellertid vara med och dela glädjeämnen och delta i barnens vardagliga liv, lära känna andra människor som barnet känner, både stora och små. För att lära känna barnet och ha en djup och varaktig kontakt genom åren måste föräldrarna ha tid och möjlighet att se det i olika situationer och sammanhang, få en fyllig bild av dess vardag.

För att kunna fungera som en god förälder är det viktigt att man får ut glädje i föräldrarollen. Denna glädje och tillfredsställelse får svårt att utvecklas om man har ont om tid, känner sig pressad och tyngs av ett stort ansvar. Man behöver människor att dela upplevelser med. Daghemmen måste låta föräldrarna få mer insyn, vara med och påverka mer och dela ansvaret. I daghem med ett utökat föräldrainflytande har vi sett vilka positiva resultat som föräldrarna kan åstadkomma. (Kapitel 10.) Det är viktigt att både barnet och föräldern har relationer till andra människor också, så att man inte enbart är hänvisad till varandra.

Samarbetet mellan hemmet och daghemmet är problematiskt inte bara därför att föräldrarna saknar inflytande över daghemmet utan också därför att det råder en stor osäkerhet om vilken rätt personal har att påverka barnets situation.

Denna osäkerhet blir särskilt svår när personalen upplever att barnen inte har det bra hemma. När föräldrar och personal får dela arbetsuppgifter ökar möjligheterna till kontakt, inlevelse och samverkan.

För att daghemmet skall kunna fungera som ett komplement till hemmet måste det vara möjligt att få en helhetsbild av barnets situation. Utan samverkan är detta inte möjligt. Barn behöver tillgång till en miljö som stödjer deras utveckling och väcker deras nyfikenhet, som ger dem möjlighet att undersöka, bearbeta upplevelser i lek, samlek och fantasi, som ger dem kontakt och trygghet och ger dem möjlighet att gradvis ta ett ökat ansvar.

Då det finns stora skillnader mellan barns olika hemmiljöer är det viktigt att i daghemmet arbeta med att utjämna skillnader i barns livsvillkor. Vissa hem är inriktade på att ge barnen stimulans och tillgång till ett rikt språk, till kulturaktiviteter och gemenskap med andra människor. Man försöker skapa intresseväckande situationer och hjälpa barnet att få känna stolthet över sig själv. För barn som inte får det i sin hemmiljö är det särskilt viktigt att daghemmet försöker komplettera med detta. Men utan att engagera föräldrarna i detta arbete finns det inte så stora möjligheter att nå bestående resultat. Det daghemmet kan bidra med på egen hand utan föräldrars aktiva medverkan får inte så stor genomslagskraft för barnet.

Den uppdelning som i dag finns mellan privatliv, arbetsliv och daghemsliv gagnar inte barnen. Barn behöver föräldrar och andra människor och de behöver uppleva dem i samspel med varandra. Föräldrar behöver få lära känna andra föräldrar, andra barn och människor med utbildning och er-

farenhet av barn för att kunna ge barnet ett gott stöd. Daghemmen behöver föräldrarna för att minska isolering och specialisering och tillföra nya kunskaper och erfarenheter.

Det viktigaste daghemmet kan ge barnen är del i gruppgemenskap med både barn och vuxna. För att till fullo ha glädje av denna gemenskap behöver barnet ha en god och ömsesidigt tillfredsställande relation till föräldrarna.

3.2.5 *Några sammanfattande slutsatser om vad barn behöver*

Människans psykiska utveckling från spädbarnsåren till vuxen ålder kan beskrivas på många olika sätt. Ännu finns dock inte någon sammanhängande teori som kan beskriva och förklara hur hela utvecklingen går till. En sådan teori behöver omfatta både det som sker inne i människan, det som sker mellan människor och det som sker mellan människor och det samhälle de lever i. Samspelet mellan människan och hennes miljö är ytterst komplicerat och svårt att klargöra.

I familjen utvecklar barnen livsavgörande relationer. Föräldrarna är de människor som har den största betydelsen för barnet och dess utvecklingsmöjligheter. I samspelet med föräldrarna grundläggs de känslomässiga, förståndsmässiga, språkliga, moraliska och sociala förmågor som barnet kan utveckla. Det är svårt för föräldrarna att ensamma ge barnet en tillräckligt innehållsrik social miljö. Barnet behöver se föräldrar och andra vuxna arbeta tillsammans, se dem diskutera, planera, lösa problem, utföra arbete, fullfölja och avsluta det för att kunna få en uppfattning om mänskligt samspel, om samarbete och hjälpsamhet. Barnet behöver delta, få kunskap om arbete, om världen och den sociala gemenskapen. Genom att gradvis själv pröva och leva upp till ökade krav ökar barnets självkännedom, kunskaper och förmåga.

Hittills har samspelet mellan mamman och barnet rönt stor uppmärksamhet, medan betydelsen av samspel med andra människor, stora och små, knappast inrymts i teoribildningen eller i utbildningens läroböcker. Under senare år när samlek mellan små barn börjat uppmärksammas och behovet av fler vuxenkontakter blivit tydligt, kommer det att få betydelse för teorierna.

Barn behöver alltså varma och djupa relationer till andra människor, de behöver känna sig älskade och accepterade, de behöver få utforska sin miljö och påverka den och de behöver få känna sig nyttiga.

Sammanfattningsvis vill familjestödsutredningen framhålla att det är viktigt att fostran innehåller:

1. *Varaktighet i relationerna.* Barnet behöver precis som andra människor få uppleva att det finns relationer som varar. Vetskapen om att man kommer att leva och arbeta tillsammans under en längre tid gör att det blir meningsfullt att hjälpas åt, att dela med sig, att lösa problem, att ta sig genom svårigheter.
2. *Känslomässigt engagemang i relationerna.* Barnet behöver precis som andra människor få uppleva att det finns människor som bryr sig om, och som kan och vågar visa sig som "hela människor". Engagemanget i kontakten gör att den blir viktig och betydelsefull.

3. *Delaktighet i en gruppgemenskap.* Barnet behöver precis som andra människor uppleva att det ingår i ett större sammanhang. Att känna att man har något att ge, att man behövs för att gruppen skall fungera, att man är i samklang och samskapande med andra, är viktiga erfarenheter.
4. *Stimulerande miljö.* Barnet behöver precis som andra människor sinnesstimulans. Det behöver en miljö som väcker dess nyfikenhet och lust att undersöka och i lek uttrycka upplevelser, idéer och fantasier. Barn behöver få pröva på sitt vis och göra egna erfarenheter.
5. *Balans i tillvaron.* Barnet behöver precis som andra människor finna en egen rytm och få kunskap om sig själv. En balans mellan vila och aktivitet, ensamhet och gemenskap, "det gamla vanliga" och "det nya okända" är viktigt att uppnå för varje människa.
6. *Upplevelse av att vara nyttig, ha ett ansvar och kunna påverka.* Barn behöver få känna precis som andra människor att de behövs, att de kan påverka sin situation, att de har ett ansvar för den. De behöver också lära sig att bli lyhörda för andra och kunna samordna sig med andra. Barn behöver få se sina föräldrar och andra vuxna aktiva, påverkande och ansvarstagande. Barn behöver förebilder.

3.3 Förskolans mål

De mål som finns för förskolan i dag formulerades av 1968 års barnstugeutredning och har följande lydelse:

"Förskolan bör sträva efter att i samarbete med föräldrarna ge varje barn bästa möjliga betingelser att rikt och mångsidigt utveckla sina känslo- och tankemässiga tillgångar.

Förskolan kan därigenom lägga grunden till att barnet utvecklas till en öppen och hänsynsfull människa med förmåga till inlevelse och till samverkan med andra, i stånd att komma fram till egna omdömen och problemlösningar.

Förskolan bör hos barnet lägga grunden till en vilja att söka och använda kunskap för att förbättra såväl egna som andras levnadsvillkor."

3.3.1 *Kan målen förverkligas?*

Daghem, är liksom hem, en socialiserande institution och dess uppgift är att överföra värderingar, livshållningar och kunskaper till den unga generationen. De som uppfostrar kan inte ställa sig utanför samhällets inflytande. Uppfostran kan inte ske i ett tomrum. Hemmet och daghemmet är delar i ett större sammanhang och detta större sammanhang drar upp konturerna för vad som är möjligt att utföra. Det är genom eget handlande som uppfostraren överför kulturmönstren. Det är därför svårt att fostra barn som är bättre, mer hänsynsfulla, mer ömsesidiga och mer samarbetsinställda än människor i övrigt i samhället. Uppfostrarens handlande utgår från hans/hennes samhälleliga sammanhang och begränsas av det.

Samhället skapar människan och människan skapar samhället. I denna växelverkan kan daghemmen till viss del bjuda motstånd till det som är mest negativt i vårt samhälle. Genom att ge utrymme för och befrämja

ömsesidighet, hjälpsamhet, och ansvarstagande för kamrater, kan daghemmen ge barnen en motfostran mot egoism, självhävdelse och konkurrens. Genom att ge barnen upplevelser av glädjen och styrkan i en gruppgemenskap, kraften i gemensamma ansträngningar kan barnen få uppleva solidaritetens värde. Genom att betona andra värden än kommersialism, kan skapande förmåga och eget initiativ utvecklas. Genom att stimulera till egna kulturaktiviteter motverkas passivitet och likgiltighet. Genom att visa intresse för politiska, fackliga och kulturella frågor kan daghemmet erbjuda barnen alternativa livshållningar. Genom att medvetet försöka öka barnets kunskap om världen och hur människor lever i den och genom att på olika sätt befrämja inlevelseförmåga och identifikation kan daghemmen öka möjligheterna för barn att få nya erfarenheter.

Målen för förskolan är högt ställda. Är det möjligt att förverkliga dem under de förutsättningar som nu finns och för alla barn som får en plats? Om detta vet vi inte så mycket. Det är ett svårt och långvarigt arbete att undersöka hur olika uppväxtmiljöer påverkar barn och deras utvecklingsmöjligheter, under vilka förhållanden det är möjligt att förbättra dem och hur detta skall ske. Mängden faktorer som inverkar är överväldigande och hittills har endast begränsade försök gjorts att mer systematiskt pröva olika sorters verksamheter i forsknings- och utvecklingsarbete.

Det är förenat med stora svårigheter att kunna visa att en viss miljö bidrar till ökad samarbetsförmåga, ett ökat hänsynstagande, en större nyfikenhet och undersökariver, en större förmåga att ta itu med problem och söka konstruktiva lösningar, en ökad kunskap om världen och människor i den. Hur skall dessa förmågor mätas och vid vilken tidpunkt i livet?

Genom att systematiskt utforska dessa områden kan våra kunskaper ökas och vi skulle inte bli så utlämnade åt tyckanden och modevågor. All erfarenhet talar för att daghemmen har värdefulla bidrag att komma med när det gäller att ge barn en god start i livet, men hur möjligheterna bäst skall kunna utnyttjas får än så länge gå mera efter intuition.

Det vi kan säga i dag är att ju mer vi ger barn möjlighet att själva få erfarenhet av människor som är hänsynsfulla, har glädje och utbyte av samarbete, är intresserade av och villiga att ta ansvar och vilja påverka, desto mer ökar vi möjligheten att barnen själva skall bli sådana. I daghemmen finns större möjlighet att barn skall få mer varierade erfarenheter än i enskilda hem. Men då krävs det ett medvetet och planerat pedagogiskt arbete och att föräldrarna har inflytande över och kan påverka daghemmet. För att kunna fostra barn till kunniga och självständiga människor, som kan samverka med andra för samhällets gemensamma bästa krävs kunskap, en medveten målsättning och ett aktivt samarbete mellan de vuxna i barnets liv. Barn behöver de vuxna som förebilder.

3.4 Daghemmet och hemmet

Skillnaden mellan uppfostran i hemmet och uppfostran i daghemmet består bland annat i att daghemmet skall ha en medveten pedagogisk verksamhet i grupp. Detta innebär att de vuxna i daghemmen utför ett yrkesarbete,

att de är utbildade för detta, är ansvariga inför sina uppdragsgivare och har en pedagogisk plan med sitt arbete. Den kontakt de har med barnen skiljer sig från den kontakt föräldrarna har. Personalen kan aldrig ersätta föräldrarna. De träffar barnen under en begränsad tid i en avgränsad situation och ansvars- och beroendeförhållandena är annorlunda. Detta utesluter inte en ömsesidig tillgivenhet och glädje av varandras sällskap.

Att daghemmen bedriver en medveten pedagogisk verksamhet innebär att de som arbetar där i utbildning och i den dagliga verksamheten fått lära sig att ta ställning till och diskutera *att* och *hur* och *varför* de påverkar barnen i fostran. Det är de vuxnas uppgift i relation till barnen att överföra värderingar och kunskaper. I vuxenrollen ingår ett ansvar att stå upp för vissa värden. Hur man på ett bra sätt överför värderingar och kunskaper till barn och hjälper dem att utveckla ömsesidighet och självständighet, måste personalen också ha kunskap om. De måste finna en gemensam hållning. För att det skall bli en pedagogisk verksamhet behöver personalen ha tagit ställning till varför barnen skall få vissa viktiga erfarenheter i daghemmet. För att nå en hög kvalitet i det pedagogiska arbetet måste kunskaperna om dessa saker integreras med varandra och kunna ingå som en helhet i yrkesrollen. När personalen medvetet kan utnyttja dessa kunskaper i uppläggning, planering och utvärdering av sitt arbete – då kan man tala om en pedagogisk verksamhet.

Det finns i dag en osäkerhet i yrkesrollen bland dem som arbetar med barnen i daghemmen. Denna osäkerhet är vanlig bland dem som arbetar med de minsta barnen.

Det är viktigt att betona att personalen även bland de allra yngsta grupperna har en pedagogisk uppgift. Det är bland annat detta att daghemmet arbetar med en medveten pedagogik och kan erbjuda barnen gruppgemenskap med andra barn och vuxna, som kan göra daghemmet till ett komplement till en hemmiljö.

Oklarheten i de krav som ställs från olika håll och krav man själv har rätt att ställa försvårar pedagogrollen. Här borde barnomsorgens huvudman bli tydligare och bidra till att formulera de krav som bör ställas.

Ett pedagogiskt krav som bör ställas är att det måste finnas kontinuitet i verksamheten, så att barn och personal kan få uppleva en gruppgemenskap. Detta blir svårt om man tar emot barn varannan dag eller två dagar i en vecka och tre i nästa. Om alla barn vore på daghemmet på regelbundna tider kan man lägga upp ett pedagogiskt program där dagen kan bilda en helhet. Daghemmet blir då inte ett "drop-in-ställe". Med föräldrarnas ökade deltidsarbete har det blivit svårt att få kontinuitet i det dagliga arbetet.

3.5 Daghemmet i samhället – aktuella problem

Daghemmen speglar de förhållanden som finns i samhället. Daghemmen har fått del av *den allmänna standardhöjningen* i samhället i form av bättre och rymligare lokaler, högre personaltäthet, bättre utbildad personal och bättre materiella villkor. Förhållanden som påverkar människors livsmiljö negativt finns i daghemmet precis som i samhället i övrigt. Daghemmen

präglas t. ex. av specialiseringen, stordriften, centraliseringen, bostadssegregationen.

Specialiseringen visar sig i att daghemmens kontakter med skola, ungdomsgårdar, arbetsplatser, pensionärsverksamhet och familjeliv är relativt få och de utgör ingen naturlig del i den vardagliga verksamheten.

Stordrift märks genom att daghemmen byggs med många avdelningar, har storkök, bundna inköpsrutiner och likformiga lokaler, inredning och material över hela kommunen. I många kommuner har man upplevt så stora nackdelar med enheter på mer än 3–4 avdelningar att man nu bygger mindre enheter. Socialstyrelsen anser att fler än 3–4 avdelningar inte är att rekommendera. På många daghem ingår matinköp, matlagning, städning som fasta delar av barnens vardag, men stordriften kan försvåra möjligheterna att använda dessa arbetsuppgifter i ett pedagogiskt sammanhang. Service och underhållning kan då få fylla en stor del av dagen.

Att dansa, sjunga och berätta sagor tillsammans ställer krav på planering, kunskap och på personalens aktiva insats. *Passiv kulturkonsumtion* i slentrianmässigt TV-tittande, lyssnande på bandspelare m. m. kan få för stort utrymme i barnens liv. Att sovra och begränsa färdigproducerat material så att det inte hindrar barnens eget aktiva och konstruktiva skapande är en viktig uppgift för förskolepedagogiken.

Centraliseringen visar sig i att beslutsfattandet om viktiga saker som rör daghemmet sker utan att de direkt inblandade, personal, föräldrar, barn kan ta ställning. Beslut fattade på politisk eller administrativ nivå ger inte bara ramar för verksamheten utan också ibland en onödig detaljreglering som krymper utrymmet för egna initiativ och ansvarstagande.

Enligt barnomsorgslagen skall fostran i barnomsorgen ske *i nära samarbete med föräldrarna,* men det finns inte angivet hur detta skall gå till. Denna formella möjlighet innebär i verkligheten små möjligheter att ta del i och kunna påverka daghemmet.

För barnen innebär dessa förhållanden att samhället blir svårt att förstå och överblicka. Studiebesök i verkligheten kan aldrig ersätta levande kontakt med vuxnas liv och arbete. Isoleringen gör barnens miljö torftig och berövar dem upplevelser och kunskaper som kunde inspirera deras lekar och känslan av att behövas och vara betydelsefull. När de växande barnen enbart möter unga kvinnor vars enda uppgift är att ta hand om barn i en miljö som är byggd för att vårda och stimulera barn, blir det svårt för barnen (och de vuxna) att få en uppfattning av världen utanför och uppleva sig som en meningsfylld del av den. Detta resonemang gäller också barnen utanför barnomsorgen. Många av dem lever ett ännu mer isolerat liv.

Boendesegregationen medför att skillnaderna blir stora mellan daghem i olika områden. På sina håll finns personal med lång erfarenhet och god utbildning. Här finns i regel också stabila barngrupper och ett litet antal förtursbarn. Den pedagogiska kvaliteten i dessa daghem är i regel mycket hög. Kunskap, erfarenhet och stabilitet har mycket stor betydelse för innehållet i verksamheten. På andra håll samverkar negativa faktorer. Den kommunala barnomsorgen har inte förmått kompensera de stora brister som finns i många barns uppväxtsituationer snarare förstärks bristerna. Det finns ett stort behov av att rikta särskilda insatser till daghem i utsatta områden.

Långa vistelsetider var vanligt när familjestödsutredningen gjorde en undersökning om detta 1975. Hälften av barnen på daghem vistades där nio timmar eller mer per dag. Barn till lågavlönade och barn med ensamstående föräldrar hade längre vistelsetider än andra. De minsta barnen hade längre vistelsetider än de äldre. Sedan dess har inga undersökningar, som gäller hela landet, gjorts för att följa barnens vistelsetider. Det ökade deltidsarbetets konsekvenser är inte kartlagda. (Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar, SOU 1975:62.)

I daghemmen arbetar precis som inom andra vårdande yrken *nästan enbart kvinnor*. 1978 var 4 % av de anställda i daghemmen män. Mindre än 10 % av de nyutexaminerade förskollärarna var män. Att det är en så skev fördelning mellan män och kvinnor är ett hinder för den fostran till jämställdhet som barnomsorgen skall arbeta för. Barnen behöver lära känna både män och kvinnor för att kunna få en god uppväxtmiljö.

Statistiska centralbyrån gjorde 1977 en undersökning av barns och personals närvaro och frånvaro i daghem. Under de två veckor som undersökningen utfördes var barnen frånvarande 21 och 24 % av tiden. Frånvaron på grund av sjukdom var 9 respektive 13 %. I storstadsområdena var sjukfrånvaron högre än i övriga landet. Personaltätheten påverkade inte sjukfrånvaron. Småbarn, i daghem med barn i olika åldrar, var inte oftare frånvarande än småbarn som var i daghem med enbart jämnåriga. Stora daghem hade inte högre sjukfrånvaro bland barnen än små daghem.

Personalens sjukfrånvaro låg på 7 %. Den totala frånvaron som alltså också omfattade semester och kurser uppgick till 12 % ena veckan och 16 % andra veckan.

Personaltätheten hade inget samband med sjukfrånvaron för personalen. Däremot tycktes en hög personaltäthet ge högre annan frånvaro. (Statistiska meddelanden, S 1979:1.)

Omsättningen i personalgruppen i en del daghem är hög. Detta hänger bl. a. samman med att de som arbetar där är unga kvinnor som håller på att etablera sig på arbetsmarknaden och som är i barnafödande åldrar och på att också omflyttningen mellan daghemmen är relativt stor i en del kommuner. Speciellt märkbart är detta i bostadsområden med social problematik. I en del kommuner leder öppnandet av ett nytt daghem till en serie förflyttningar mellan de redan etablerade daghemmen. En hög omsättning i personalgrupper utgör ett starkt hinder för förverkligandet av de mål som ställts upp för förskolan. Aktiva medel att förebygga sådana hinder bör sökas (Se kapitel 5).

Sedan 1963 har socialstyrelsen rekommenderat en *personaltäthet* på en anställd på 5 barn i åldrarna 3–7 år och två anställda på 5 barn i åldrarna 6 mån.–3 år. Även barnstugeutredningen tog fasta på denna rekommendation. Varken socialstyrelsens eller barnstugeutredningens rekommendation grundar sig på något redovisat faktamaterial. Riksgenomsnittet för daghem var 1976 en anställd på 4,9 barn och 1980 en anställd på 4,1 barn (se kap. 9). Personaltätheten i så gott som alla andra länder är mycket lägre. Det finns inte några undersökningar som entydigt kan ange en lämplig personaltäthet. Denna hänger samman bl. a. med arbetssättet, personalens utbildning och erfarenhet, med barngruppens sammansättning, bostadsområdets karaktär, möjligheterna till pedagogisk/psykologisk konsulthjälp,

kommunens fortbildning, samarbetet med övriga socialvårdande instanser, föräldrasamarbete m. m.

Barngruppernas storlek och sammansättning är andra faktorer som påverkar daghemmens arbete. Storleken på barngrupperna varierar mellan olika kommuner. Barnstugeutredningen rekommenderade en gruppstorlek på högst 12 barn för barn under 2 1/2 år och högst 20 barn i åldrarna 2 1/2–7 år. Syftet var att göra gruppen tillräckligt stor för att ge alla barn kamrater i samma ålder. Erfarenheterna från bl. a. försöksverksamhet i socialstyrelsens regi visade att en barngrupp på 15 barn i åldrarna 3–7 år hade bättre förutsättningar att erbjuda en god miljö. I Socialstyrelsen anser om förskolan, 1978:2, betonas betydelsen av små barngrupper och där anges en gruppstorlek på högst 15 som önskvärd för barn i åldrarna 2 1/2–7 år. Det bör i kommunerna finnas möjligheter att arbeta med antalet 15 som ett riktmärke. I vissa situationer bör gruppstorleken kunna ökas eller minskas under vissa perioder beroende av barngruppens sammansättning, personalens grad av utbildning, erfarenhet och bostadsområdets karaktär.

I debatten om att höja kvaliteten i daghemmen har frågorna om personaltätheten och barngruppernas storlek haft stor uppmärksamhet. God kvalitet har blivit liktydigt med hög personaltäthet och små barngrupper. Andra förhållanden som också har stor betydelse för kvaliteten på daghemsvistelsen har ofta förbisetts. Denna låsning till en enda kvalitetsaspekt har hämmat möjligheterna att i utvecklingsarbete pröva nya idéer och arbetssätt inom den ordinarie verksamheten. Det finns många kvalitativa förbättringar som kan göras utan att personaltätheten höjs eller barngruppernas storlek minskas. Vi återkommer till detta i den avslutande delen av det här kapitlet.

Andra förhållanden som påverkar daghemmens arbete är *intagningsreglerna*. Vilka regler som gäller i de olika kommunerna beträffande förturer skiljer sig ganska väsentligt. Förtursreglerna påverkar barngruppernas sammansättning.

Vilka barn som ingår i barngruppen har naturligtvis stor betydelse för gruppens arbete. Ännu har man inte mer systematiskt försökt att utveckla det pedagogiska arbetet så att man kan möta de svårigheter som uppstår när många barn i en grupp har behov av särskilt stöd för sin utveckling.

Kunskapen om hur familjer med olika social bakgrund löser sina behov av barnomsorg är i dag inte så stor. Det finns material som visar att välutbildade familjer är överrepresenterade i daghemmen.

Hur detta påverkas av intagningsregler, lokala förhållanden, utbyggnadstakt m. m. är oklart. Inte heller är det klart hur detta påverkar det inre arbetet i daghemmet.

Lokalernas utformning, storlek, belägenhet och flexibilitet är de fysiska faktorer som skapar förutsättningar för daghemmens arbete. Lokalernas storlek och utformning regleras via statsbidragsbestämmelserna. Hur lokaler påverkar arbetet i daghemmen är relativt okänt. Projektet "Mångsidigt Användbara Förskolor och Fritidshem" tar upp detta. Där undersöks bl. a. hur lokalernas utformning kan påverka arbetet i daghemmet. MAFF-projektet pågår i socialstyrelsens och byggforskningsrådets regi.

Barn med behov av särskilt stöd och stimulans skulle kunna få hjälp genom bland annat förskolan om insatserna planerades och följdes upp bätt-

re. Det är svårt att kompensera barn som har problem av olika slag enbart genom att placera dem i grupp med andra barn, som också har problem. Här krävs en mer aktiv och medveten insats för att förskolan skall kunna bli det extra stöd som kan kompensera dessa barn för deras sämre utgångsläge. Särskilda resurser behövs i form av utbildad erfaren personal, konsultstöd, ekonomiskt stöd, pedagogiskt utvecklingsarbete, medel till utflykter, kulturella insatser, föräldraaktiviteter. De resurser som finns i dag är viktiga att integrera och samordna med varandra inom kommuner och landsting. (Se kapitel 5.)

3.6 De små invandrarbarnen

Ca 14 % av förskolebarnen i åldern 0–6 år har åtminstone en förälder som inte har svenskt ursprung. De flesta invandrarna kommer från Finland, Jugoslavien, Danmark, Norge, Grekland och Turkiet. I Sverige finns i dag invandrare som representerar 130 olika språkgrupper.

Den 31 december 1979 hade 8 745 barn med annat hemspråk än svenska i åldern 0–6 år plats i daghem. Dessa utgör 7 % av samtliga barn i åldern 0–6 år som har daghemsplats. Hur många som hade plats i familjedaghem saknas det uppgifter om.

Av de barn under 3 år som hade plats i daghem hade ungefär 7 % annat hemspråk än svenska. 33 % av dessa barn fick hemspråksträning minst 4 timmar per vecka. (Statistiska meddelanden, preliminära uppgifter.)

Sedan i början av 70-talet har forskning och försöksverksamhet betonat vikten av att invandrarbarn får tillfälle att träna sitt hemspråk i förskola och skola. Statsbidrag till hemspråksträning av 5–6-åringar utgår till kommunerna för att anställa tvåspråkig personal som skall stödja barnens hemspråk. För barn under 5 år finns inget statsbidrag.

I en särskild promemoria 1980 till socialdepartementet har utredningen om språkliga minoriteter i förskolan föreslagit att rätten till hemspråksträning för 5–6-åringar skall lagfästas.

I en undersökning bland små invandrarbarn gjord i Göteborg, Små invandrarbarn på daghem, G. Svensson, 1979, konstateras brister i barnomsorgen. Barnen kunde fara illa om de vistades i en helt svenskspråkig miljö. De olika samhällsorgan som kunde ge service åt småbarnsfamiljerna, t. ex. barnavårdscentral, socialvård, förskola och hem var inte samordnade så att invandrarbarnens villkor kunde beaktas i ett helhetsperspektiv. Det innebar "överbehandling" av enskilda familjer medan andra familjer glömdes bort. Det rådde okunnighet bland föräldrarna om hur viktigt det var för barnet att behålla och träna sitt modersmål i daghemmet.

I rapporten pekas på behovet av tvåspråkig personal för de minsta barnen och gemensam handledning/utbildning i invandrarkunskap för svensk och icke-svensk personal. De små invandrarbarnen behöver en omsorgsfull och något längre invänjning än svenska små barn.

I rapporten, Segregationens konsekvenser för barn, 1978, skiljer författarna på positiv och negativ segregation.

"Med *negativ* segregation menar vi sådant avskiljande av grupper och individer att dessa särbehandlas, diskrimineras, utsätts för en ojämlik fördelning av offentliga och kommersiella resurser m. m. . . . Med *positiv* segregation menas avskiljande av socialt homogena grupper på ett sådant sätt att de med utgångspunkt från sina gemensamma intressen på sikt kan uppnå ekonomisk, politisk och social jämlikhet med övriga grupper i samhället. Distinktionen mellan positiv och negativ segregation är som framgår inte helt klar."

Genom att avskilja invandrarbarn i enspråkiga grupper inom förskola och skola ges barnen möjligheter att utveckla sitt hemspråk och får en förankring i föräldrarnas kulturbakgrund. Många menar att detta är en förutsättning för att på sikt uppnå tvåspråkighet och bli delaktiga i det svenska samhället.

Att avskilja vissa grupper innebär naturligtvis också en viss isolering från övriga invånare med risk för intressekonflikter åt ömse håll. Segregation kan bli grogrund för rasism och bör tillämpas med stor försiktighet. Att balansera mellan integration och segregation är inte lätt. Målet är integrering på längre sikt, men vägen dit går ibland över segregering – kortare eller längre perioder.

3.7 Barn med handikapp och behov av särskilt stöd

Barnstugeutredningen uppmärksammade barnen med särskilda behov av stöd för sin utveckling. I barnomsorgslagen formulerades detta så här:

"6 § Barn, som av fysiska, psykiska, sociala, språkliga eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling skall anvisas plats i förskola tidigare än som anges i 5 § första stycket eller anvisas plats i fritidshem med förtur, om ej barnets behov av sådant stöd tillgodoses på annat sätt.

Kommun skall genom uppsökande verksamhet ta reda på vilka barn som behöver anvisas plats i förskola eller fritidshem enligt första stycket."

Barnomsorgsgruppen fick i uppdrag att närmare definiera vilka barn som kunde hänföras till gruppen barn med särskilda behov och ge förslag till hur samhällsinsatser för dem kunde samordnas. Gruppens arbete resulterade i betänkandena Samverkan i barnomsorgen, SOU 1975:87, Ds S 1976:7.

Ännu saknas väsentliga kunskaper om integrering av barnen i daghem. Vilka barn har behov av särskilt stöd? Vilka barn är handikappade? Vilka barn skall ha förtur? Vilka insatser stöder bäst det enskilda barnets utveckling? Vilket stöd bör ges till småbarnsfamiljer med ett handikappat barn? Mycket är ännu oklart. Samtidigt som det synes viktigt att barnen tidigt får tillgång till de insatser som bäst stödjer deras utveckling vet vi endast i ringa mån vilka insatser som fordras. Här finns ett mycket stort behov av fortsatt forskning, utvecklingsarbete, utbildning och omfördelning av resurser.

Eftersom barn med behov av särskilt stöd finns i de flesta barngrupper är det viktigt att ge all personal en grundkunskap om olika handikapps konsekvenser för barnet och dess familj. Personalen behöver ofta tillgång till handledning och konsulthjälp för enskilda barn eller grupper. Vidare behöver personalen kunskaper om vikten att samordna arbetet med kommunens sociala verksamhet och landstingets sjukvårdsinsatser för att rätt

kunna nyttja dessa resurser. I kommun- och landstingsförbundets gemensamma cirkulär, Samverkan primärkommuner – landsting i fråga om service och omsorg för barn med behov av särskilt stöd och stimulans, förordas sådana arbetsformer. (Cirkulär 78.659.)

3.8 Daghemmen i ett 10-årsperspektiv

Daghemmens uppgift begränsades förr till att ta om hand och vårda och skydda barnet från umbäranden. De hade då låg personaltäthet och barngrupperna var stora. Daghemmens vårdande och omhändertagande uppgifter kom under 60- och 70-talen alltmer att utökas till att omfatta de pedagogiska och utvecklande aktiviteterna. Redan tidigare hade emellertid många pionjärer framhållit daghemmens möjligheter att erbjuda barnen en rik och utvecklande uppväxtmiljö. Barnstugeutredningen framhöll daghemmens pedagogiska uppgifter och arbetade för att minska skillnaderna i innehållet mellan daghem och lekskola. (Förskolan, del 1–2 SOU 1972:26–27.)

Under de senaste 10 åren har daghemsfrågor diskuterats mycket. Barnstugeutredningen väckte med sin diskussionspromemoria 1971 och sina betänkanden 1972, 1973 och 1974 stora förhoppningar. En utbyggnad av barnomsorgen skulle medverka till ett bättre samhälle med ökad jämställdhet mellan män och kvinnor och en större rättvisa för barnen. Daghemmen skulle hjälpa alla barnen att få lika möjligheter till utveckling och ett rikt liv. Moderna barnpsykologiska teorier och erfarenheter skulle få påverka barnens uppväxtmiljö. Barnen skulle i daghemmen i en stimulansrik miljö få möta vuxna människor, som tack vare personlig mognad och kunskap om barn och samhälle kunde möta och hjälpa barnen på bästa sätt. Personalen skulle med sitt dialogpedagogiska arbetssätt hjälpa barnen att känna sig betydelsefulla som individer och de skulle få stöd att förbli nyfikna, aktiva i sitt utforskande av världen. Genom att personalen arbetade i arbetslag skulle barnen få förebilder för demokratisk samverkan. Lokaler och material skulle utformas så att de lockade barnen till lek och utforskande och barnen skulle få leka med barn i olika åldrar. Föräldrakontakten skulle öka. Barn med behov av särskilt stöd och stimulans skulle få större möjlighet än andra barn att få plats i förskolan genom förtur.

Daghemmen, som ända fram till 1960-talet för många människor framstod som ett nödvändigt ont för familjer som inte kunde ordna det bättre för sig, skulle nu få en ny roll. De skulle med samma pedagogiska mål och metoder som lekskolan kunna erbjuda både barnen och familjerna ett gott och nödvändigt komplement till hemmet.

Stora förhoppningar och starka farhågor riktades mot daghemmen. De mål som formulerades blev både prisade och kritiserade.

Kritiken av barnstugeutredningen uppmärksammade att den inte gjort någon samhällsanalys som kunde förklara varför daghemmen behövdes, vilka uppgifter de skulle ha, vilka problem de kunde lösa. Många kritiker påpekade att målbeskrivningar i sig inte påverkar verksamheten utan att det är de behov som finns i samhället som styr vad som i praktiken blir möjligt att utföra. Eftersom daghemmen finns för att båda föräldrarna skall kunna arbeta så kan de inte svara mot barnens behov, blev en slutledning som gjordes.

"Daghemmets uppgift är att se till att föräldrarna kan arbeta. Målsättningen kommer alltid i andra hand. Därför bestäms inte personalens uppgift och ansvar för barnen eller föräldrarnas rättigheter och skyldigheter gentemot daghemmet av målsättningar, utan av daghemmets funktion som 'förvaringsplats' – inte som barnmiljö." (Ladberg, 1973.)

Dessa frågor diskuterades mycket kanske framför allt av de anställda i barnomsorgen. Deras självkänsla och yrkesstolthet påverkades negativt. Om man granskat barnens hem på samma sätt som man granskat daghemmen skulle mycket kunna misstros. En uppväxtmiljö har inte bara en uppgift, den har många. Daghemmen skall både vara en bra barnmiljö, utvecklande och innehållsrik och den har i uppgift att se till barnens behov av omvårdnad och göra det möjligt för föräldrar att yrkesarbeta. Ibland kan dessa uppgifter stå i motsatsställning till varandra, men de är ej ömsesidigt uteslutande.

Kritiker sköt också in sig på att den teoribildning som barnstugeutredningen stödde sig på bestod av löst hopfogade delar från ett antal psykologiska skolor och att dessa teorier inte alls uppmärksammade barns olika förutsättningar utifrån ett socialt och politiskt perspektiv. De kan alltså inte alls beskriva barnet ur ett helhetsperspektiv.

Daghemmen framställdes av andra kritiker som miljöer som förstörde barnens lek. Barnen, som isolerats från vuxnas liv och arbete, berövades en av sina viktigaste inspirationskällor för en utvecklande lek. Daghemmen blev exempel på detta, men ofta kritiserades uppväxtmiljöerna för barnen utanför barnomsorgen för samma sak. Leksaker blir i detta sammanhang ett sätt att utesluta barnen ur de vuxnas värld och få dem att känna sig onyttiga och överflödiga.

Att daghemmet från de progressiva krafterna inom fackliga och politiska organisationer sågs som en pedagogiskt genomtänkt och därmed förhoppningsvis bättre omsorgsform än alla de nödlösningar som förvärvsarbetande kvinnor dittills trasslat sig fram emellan, har kommit i skymundan i denna debatt. Den kritik som gick ut på att daghemmen drev ut mödrarna från hemmen förbisåg att småbarnsmödrarna långt innan kraven på daghemsplatser blev allmän, redan i hundratusental arbetade utanför hemmet.

Kritiken mot daghemmen i dag handlar om de höga kostnader och kommunernas möjligheter att bygga ut i takt med efterfrågan.

3.9 Familjestödsutredningens forsknings- och utvecklingsarbete

För att kunna "pröva erfarenheterna och de pedagogiska förutsättningarna för småbarnsgrupper i daghem" startade familjestödsutredningen ett forsknings- och utvecklingsarbete utifrån de erfarenheter som då fanns. (Se kapitel 2 och bilaga 2.)

I familjestödsutredningens forsknings- och utvecklingsarbete stod det tidigt klart att daghem kunde vara en mycket god miljö även för de allra minsta barnen. Men det fanns en rad problemområden. Många svårigheter hängde samman med förhållanden utanför barnomsorgen medan andra var mer direkt knutna till den inre verksamheten. Förslaget om förkortad ar-

betstid, kvoterad mellan föräldrarna, såg vi som ett försök att ge alla barn och föräldrar mer tid och möjlighet till kontakt. Det var också ett försök att påverka förhållanden utanför barnomsorgen. Reformen om förkortad arbetstid skulle även öka daghemmens möjlighet att tillsammans med föräldrarna ge barnen goda uppväxtbetingelser. (Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar, SOU 1975:62.)

Inom forsknings- och utvecklingsprojekten sökte utredningen medel för att kunna pröva erfarenheterna och de pedagogiska förutsättningarna för småbarnsgrupper i daghem, så som direktiven angav. Vår målsättning var att kartlägga och beskriva problem och komma med förslag för att öka kvaliteten i barnomsorgen för de minsta barnen.

Utifrån de kunskaper och de erfarenheter som fanns lade vi upp ett antal forsknings- och utvecklingsprojekt. De kom att inriktas på följande områden:

1. *Osäkerheten om daghemmet som en god omsorgsform för de minsta barnen.* Inställningen i denna fråga visade sig mer beroende av värderingar och attityder än av faktiska kunskaper och vetenskapliga undersökningar. De små barnens sociala utveckling och behov av närhet till vuxna utanför familjen och till andra barn hade hittills fått alldeles för lite uppmärksamhet. En uppgift blev att kartlägga värderingar inom teoribildningen och att rapportera om forsknings- och undersökningsresultat (kapitel 2). Att sprida kunskaper i fortbildning och grundutbildning av personal i barnomsorgen till föräldrar m. fl. grupper blev en angelägen uppgift. Vi filmade och studerade samlek mellan små barn i daghem för att öka kunskaperna om hur små barn leker med varandra i grupp och hur omgivningen kan stödja det (kapitel 7).
2. *Daghemmens och småbarnsavdelningarnas isolering från det omgivande samhället* såg vi som en stor brist. Isoleringen skapade tillsammans med specialiseringen inom daghemmet en ensidighet i miljön. När de flesta vardagliga uppgifter tagits bort ur den dagliga samvaron minskade möjligheterna till en förpliktigande social samvaro mellan människorna inom daghemmet och barnens möjligheter att känna sig nyttiga och att gradvis få växa in i ett ökande ansvarstagande för sig själv, för andra och för miljön blev mycket begränsade. Åldersblandade barngrupper, ökad föräldramedverkan, vardagliga sysslor i daghemsarbetet, bättre planering av det pedagogiska arbetet, bättre och mer medvetet arbete med gruppens pedagogiska möjligheter blev områden av intresse för oss (kapitel 6, 7, 9, 10).
3. *Personalens osäkra yrkesroll och osäkerheten om daghemmets uppgifter i relation till de små barnen.* Vad kan daghemmet ge barnen? Skall det vara som ett hem eller som en skola? Vilka erfarenheter och kunskaper är det viktigt att barn får och hur skall de få dem i daghemmet? Svårigheten att omsätta de övergripande målen i det vardagliga pedagogiska arbetet var betydande. Känslor av maktlöshet, av osäkerhet, brist på kunskap och brist på stöd var inte ovanliga. En högre grad av planering, utvärdering av och systematisk utveckling av det pedagogiska arbetet såg vi som medel att höja kvaliteten (kapitel 4 och 6). Ett utökat föräldrainflytande (kapitel 10), åldersblandade barngrupper (kapitel 9), en klarare pedagogisk ledning, pedagogiskt utvecklingsarbete, självförvaltning, kontinuerlig

handledning och fortbildning var andra medel (kapitel 4). En grundutbildning som bättre knyter an till den kommande arbetssituationen var viktig.

4. *Bristen på verkligt samarbete mellan personal och föräldrar.* Föräldrar och personal skall tillsammans fostra barnen och ge dem goda uppväxtbetingelser. Föräldrar känner sig dock ofta utanför och de vet ofta mycket litet om vad som händer i daghemmet. För att skapa goda förutsättningar för ett samarbete mellan föräldrar och personal behöver föräldrarnas möjligheter att få inblick i, att kunna påverka och ta ansvar för verksamheten i daghemmet. De vuxna är förebilder för barnen och därför blir det viktigt att man kan arbeta tillsammans på något som närmar sig lika villkor. Daghemmet måste kunna ställa krav på föräldrarna och dessa måste kunna ställa krav på daghemmet. En gemensam uppgift med delat ansvar är en utgångspunkt för samarbete. Föräldrar har också mycket att tillföra daghemmen för att minska specialiseringen (kapitel 4, 9, 10.)
5. *Effekterna av yttre sociala förhållandens inverkan på barnmiljön behövde belysas.* Många problem i barnomsorgen hängde nära samman med samhällets uppbyggnad och funktion. Grundläggande orättvisor i människors levnadsförhållanden och i barns uppväxtsituation kommer till synes i barnomsorgen. Boendesegregationen slår t. ex. kraftigt igenom.

   Hög omsättning i personal- och barngrupperna utgör ett allvarligt hot mot kvaliteten. Medel att påverka detta såg vi i en aktiv styrning av kommunens resurser, en högre grad av planering och målmedvetenhet i det pedagogiska arbetet, en bättre koppling mellan grundutbildning och arbetet i dessa daghem (kapitel 4, 5, 6). Utökad föräldramedverkan och åldersblandade barngrupper var andra medel (kapitel 9 och 10). Ett ökat samarbete med barnhälsovården var också viktigt (kapitel 12).
6. *Infektionssjukdomarna hos de små daghemsbarnen och hur de skulle vårdas behövde klarläggas.* Kunskapen var inte tillräcklig om barnens frånvaro eller om olika sjukdomar och deras smittspridning. Inte heller fanns det tillräckligt med kunskaper om hur man bäst kan ta hand om barn som får lindrigare eller mer allvarliga sjukdomar i samband med sin daghemsvistelse. Ett underlag för åtgärder togs fram (kapitel 12).
7. *Familjedaghemmen utgjorde en viktig del i den kommunala barnomsorgen men fick arbeta med mindre resurser.* Det fanns 1975 nästan lika många barn hos kommunal dagbarnvårdare som i daghem. Kunskaperna, om vilka förutsättningar dagbarnvårdarna arbetade under och vilket innehåll som fanns i verksamheten, var mycket knapphändiga. Skillnaden mellan olika familjedaghem var stor och det fanns många uppenbara brister i deras arbetssituation. Bristen på arbetskamrater, brist på pedagogisk utbildning, brister i anställningssituationen och brist på fortbildning och handledning var tydliga (kapitel 11).

Inom utvecklingsprojekten blev det viktigt att inte särbehandla de minsta barnen under tre år. Visserligen behöver de allra minsta barnen mötas av en större hänsyn för sin individuella rytm, och få stöd av en sammanhållen grupp, av regelbundna rutiner och återkommande händelser, men deras behov skilde sig inte i art från de behov som alla barn och människor har av lek, arbete, inlärning, av regelbundenhet och omväxling, av kontakt

med andra människor och del i ett större socialt samspel. I utvecklingsprojekten där man arbetat med pedagogisk planering, former för introduktion, åldersblandade barngrupper, utökad föräldramedverkan, familjedaghem, fortbildning av personal, tjänstemän och politiker, utvecklingsarbete m. m., har man försökt att integrera de minsta barnen med all förskolepedagogisk verksamhet.

Familjestödsutredningen har också tagit initiativ till att skriva en bok om det pedagogiska arbetet med små barn i daghem. Boken är del 5 av Arbetsplan för förskolan som socialstyrelsen ger ut och heter "Små barn i daghem".

Några från forsknings- och utvecklingsgruppen skrev ett kapitel i Barnmiljöutredningens framtidsavsnitt, Barnen i framtiden, SOU 1979:41. Här försökte man utifrån de brister man upplevde inom dagens barnomsorg att beskriva hur vuxna och barn kunde komma i kontakt med varandra och hur arbete och fritid kunde integreras. Barnen skulle inlemmas i samhällslivet och få del i en förpliktigande samvaro med andra barn och vuxna för att kunna fostras till självständiga och solidariska individer. De skulle också få kunskap om sig själva, om andra människor, om samhället och människan i naturen och kunskap om jordens resurser och människans ansvar, genom att delta i en planerad utbildning med människor i olika åldrar.

Man kan säga att vi vid starten av forsknings- och utvecklingsarbetet underskattade betydelsen av den påverkan som samhällsförhållandena hade på det inre arbetet i daghemmen. Effekterna av boendesegregationen, föräldrarnas arbetstider, omsättningen i barn- och personalgrupper, hänsyn till barn med särskilda behov, daghemmets oklara roll påverkar i högsta grad det inre arbetet i barnomsorgen. Jämställdheten mellan könen förändras ytterst långsamt. Många småbarnsmödrar ser deltidsarbete som den enda realistiska lösningen för att kunna förena förvärvsarbete, omvårdnad om barn och skötsel av hem. Detta ger dem sämre möjligheter på arbetsmarknaden med lägre lön, mindre ansvar, mindre möjligheter till fortbildning/-vidareutbildning m. m. Även i de fall där barnen har fått en plats i barnomsorgen är det slitsamt att klara av ett heltidsarbete och att skapa tid för samvaro med barnen.

Vi ser det som ett svek av samhället att officiellt tala om lika roller, samma ekonomiska ansvar, lika utbildnings- och sysselsättningsmöjligheter medan villkoren i realiteten fortsätter att vara fundamentalt olika.

Antingen får man ta konsekvenserna av att talet om jämställdhet, lika villkor etc. bara är tomt prat och kräva ett vidgat ekonomiskt ansvarstagande av männen för familjen, eller också måste man ge alla människor reella möjligheter att kombinera arbete och familj. Att låtsas att jämlikheten består i att kvinnorna har samma möjlighet som männen att gå hemifrån är självbedrägeri. Att både män och kvinnor skall bortse från att det finns barn är ett skrämmande mål.

Barn från olika uppväxtmiljöer har ännu inte fått större möjligheter till lika uppväxtvillkor, exempelvis beroende av bostadssegregationens effekter och bristen på planering av det pedagogiska arbetet.

I de följande kapitlen presenterar vi närmare de problemställningar vi arbetat med och vilka medel vi sökt använda för att höja kvaliteten i barnomsorgen för de minsta barnen.

Del II: En beskrivning av kvalitet

3.10 Kvalitet – vad är det?

God kvalitet i barnomsorgen är ett svårfångat begrepp. "Det känns i luften", "det är när barnen har roligt och trivs", "det är när man känner sig välkommen", svarar en del. Andra betonar mer att det är god kvalitet när barnen lär sig något. "Det är när man får lära sig något. Något om världen, naturen, saker och ting." "När barn får lära sig sjunga, måla, rita." "Att barn vågar undersöka." "Att lära sig leka i grupp."

God kvalitet innebär också att barnen får känna trygghet i kontakten med vuxna och barn och får tilltro till sig själva och sin förmåga.

God kvalitet i en verksamhet innebär att den närmar sig eller leder fram till de mål som ställts upp för den. God kvalitet i barnomsorgen innebär alltså att den kan erbjuda barnen vissa viktiga kunskaper och erfarenheter som gör en allsidig personlighetsutveckling möjlig.

De mål som formulerats för förskolan är som tidigare nämnts mycket allmänna. Förskolan skall stödja barnets utveckling så att det utvecklas till att bli en öppen och hänsynsfull människa med förmåga till inlevelse och samverkan med andra. Förmåga att komma fram till egna omdömen är också viktiga, liksom viljan att söka och använda kunskap för att förbättra såväl egna som andras levnadsvillkor. Barnstugeutredningen, som formulerar sig så, framhåller också att en sådan personlighetsutveckling kan leda till en utveckling av samhället mot större social rättvisa och en ökad demokrati.

Dessa övergripande mål för förskolan låter sig inte okomplicerat omformuleras till klara regler och anvisningar i de konkreta vardagliga situationerna. Tolkningen av dem beror på värderingar, erfarenheter, kunskaper hos de vuxna och i mycket stor utsträckning på de vardagliga samhälleliga förhållanden som man lever i. Hur man skall bära sig åt för att fostra en öppen och hänsynsfull människa är inte så klart.

Vilka krav det ställer på de vuxnas miljö, på barnens totala uppväxtmiljö, på förskolans miljö kan tolkas på olika sätt. Hur de vuxna skall förhålla sig till barn i olika åldrar, vilka krav man kan och bör ställa på dem, hur man hjälper dem mot goda former av beroende och oberoende är inte självklart. De vuxna har ofta olika uppfattning om vilka krav man kan ställa på barn i olika åldrar, vad som är normalt och önskvärt beteende, vilka erfarenheter som det är viktigt att barnen får osv. Utbildning kan ge vissa värdefulla kunskaper om barn och deras utveckling och hur miljön kan

stödja dem, men kunskaperna måste hela tiden sättas i relation till vart man vill nå med fostran och vad som är möjligt i den konkreta situationen.

Förhållanden i samhället påverkar förskolan precis som de påverkar familjen, skolan, arbetsplatserna m. m. För att förskolan skall kunna ge barnen bättre förutsättningar att utvecklas till kunniga, skapande och öppna människor måste det finnas en beredskap att motarbeta negativa inflytanden. Detta kräver både fysiska förutsättningar, kunskap och medvetenhet.

Hittills har diskussionen om kvalitet i barnomsorgen mest kommit att handla om daghemmens personaltäthet, gruppstorlek och lokalernas utformning. Dessa faktorer är av stor betydelse för vilken omvårdnad och vilket utvecklingsstöd barnen kan få, men det är olyckligt att enbart förknippa kvalitet med dessa begrepp. Det ensidiga uppmärksammandet av dessa aspekter på kvalitet har lett till att man ofta glömt bort annat som är minst lika viktigt. Sverige har en personaltäthet och lokaler som hör till de främsta i världen.

Den personaltäthet, som socialstyrelsen rekommenderar grundar sig som tidigare sagts inte på några vetenskapliga undersökningar utan på antaganden och uppfattningar om vad som krävs för att kunna erbjuda barn denna möjlighet till en rik och allsidig personlighetsutveckling som målen framhåller. Den starka betoning som man haft på individualisering i arbetet med barnen har möjligen för mycket inkräktat på ett mer gruppinriktat arbetssätt under senare år. En utvecklingsbefrämjande miljö som stimulerar barnens nyfikenhet, lär dem samlevnad och ett gemensamt ansvarstagande kräver framför allt en förändring i arbetssättet enligt familjestödsutredningens mening. Barngruppens storlek, livslängd och sammanhållning har kanske större betydelse för att garantera barnen vissa grundläggande erfarenheter.

Ansträngningarna att förbättra kvaliteten i barnomsorgen måste inriktas på att planera arbetet bättre, utnyttja det faktum att man arbetar med en grupp och att utveckla det pedagogiska innehållet. I dag blir arbetet i barnomsorgen svårt bland annat därför att målen är så högtflygande och vaga och så litet kopplade till den verkliga situationen. Barnomsorgen kan inte lösa alla problem i samhället ensam. Den kan inte mer än hjälpa till att ge barn en mer innehållsrik uppväxtmiljö, att bryta barnfamiljernas isolering och öka kunskapen om barn i samhället och företräda dem så att deras intressen tillgodoses i planering och beslutsfattande. Men detta kräver kunskap.

Vår beskrivning av kvalitet i barnomsorgen är ett försök att belysa komplicerade samspel som finns mellan många olika faktorer. Tillsammans och i en helhet utgör de vad vi menar med god kvalitet.

De här faktorerna kan aldrig ses isolerade från och oberoende av varandra. Det är först när de alla förekommer samtidigt i tillräcklig omfattning som det är meningsfullt att tala om kvalitet. I verkligheten är det så att en god kvalitet kan uppnås på många olika sätt och att det inte finns någon miljö som är fullkomlig. Alla miljöer har sina brister och områden som behöver utvecklas.

Som ett komplement till hemmet och i nära samarbete med det, kan viktiga kvaliteter i barnens livsmiljö förstärkas. Men detta ställer bestämda krav på verksamheten och det är dessa krav familjestödsutredningen vill beskriva i följande termer av kvalitet.

- Förskola utbyggd till full behovstäckning
- Upplevelse av daghemsverksamhetens värde
- En genomtänkt och planerad verksamhet, byggd på kunskap och intresse
- Möjlighet att vara en aktiv medlem i en gruppgemenskap
- Föräldrars aktiva deltagande i barnens vardag
- En innehållsrik och verklighetsanknuten verksamhet
- Varaktiga relationer
- En miljö, som innehåller möjlighet till självförvaltning, ansvarstagande och utvecklingsarbete

3.11 Förskola utbyggd till full behovstäckning

De svenska förskolebarnen kan i dag vanligen inte i sina bostadsområden ingå i ett rikt förgrenat och innehållsrikt socialt nätverk, med en omväxlande miljö fylld av meningsfulla aktiviteter, med kamrater i olika åldrar och få kontakt med vuxna män och kvinnor och gradvis växa in i arbetsuppgifter, plikter och glädjeämnen.

En allsidig utveckling förutsätter en allsidig uppväxtmiljö. Här föreligger uppenbara brister i dag, framför allt därför att den sociala gemenskapen med vuxna och barn utanför familjen saknar naturligt stöd. Daghemmet är ett viktigt komplement till hemmet. Här kan barn få vara del i en social gemenskap och vistas en stor del av dagen i en innehållsrik och stimulerande miljö. Att bygga ut daghemmen är ett sätt att bryta barnfamiljernas isolering i samhället och att ge dem stöd i föräldrarollen. Också de allra minsta behöver få leka med andra barn. Den svenska barnfamiljen har i genomsnitt 1,7 barn.

Familjestödsutredningen ser som sina mål att alla föräldrar skall få mer tid för sina barn och att männen skall ta större del i arbetet med barnen. Vi har utgått från att daghemmen ger en möjlighet att arbeta för minskade klyftor mellan barns olika uppväxtmiljöer. Daghemmen är bra för barn, också för de minsta. Vi anser att det är viktigt att arbeta för att alla barn som behöver det skall få plats i daghem.

De stigande kostnaderna har under senare tid utgjort ett viktigt argument mot daghemmen. De kostnadsberäkningar som gjorts har emellertid sällan tagit hänsyn till vad daghemmen bidrar med i ett större samhällsperspektiv utan mer ensidigt inriktat sig på kommunens kostnader eller kostnaderna sett ur ett mycket kortsiktigt ekonomiskt perspektiv. De fulla kostnaderna för att familjerna i hemmet skall vårda och fostra barnen eller vilka konsekvenser detta skulle få för arbetslivet har inte beräknats. Arbetsplatser med stor andel kvinnor, t. ex. sjukhus, skolor, åldringsvård, förvaltning, skulle inte klara den avtappning som det skulle innebära om mödrar till förskolebarn blev enbart hemarbetande.

Att bygga ut daghemmen och den kommunala barnomsorgen är en av de mest lönsamma samhällsekonomiska investeringar som kan göras (Holmgren m. fl. 1979).

De lönsamhetsberäkningar som gjorts har i de flesta fallen gjorts för gifta kvinnors familjer. De ensamstående mödrarna har aldrig ens i diskussionerna förutsatts kunna försörja sig och barnen utan yrkesarbete.

I dag är det långa köer till daghemmen. Ofta finns det lika många barn i kön som det finns platser i daghem. Så länge det inte finns plats för alla barn är det svårt att göra en realistisk och rättvisande värdering av daghemmens betydelse för samhället, barnfamiljerna och för barnen. Värderingen av daghemmen pendlar i dag mellan en nedgörande kritisk inställning, där daghemmen å ena sidan utmålas som skuld till mycket som är dåligt i samhällsutvecklingen och å den andra av en stark övervärdering, där daghemmen är de som skall gå i spetsen och förändra samhället till något bättre.

Dessa diametralt motsatta uppfattningar påverkar daghemmen så att det uppstår en osäkerhet framför allt hos personalen om vad den kan ge barnen. Den känner sig ofta stå ensam och utan stöd från andra. De flesta daghemmen kan i dag erbjuda barn en innehållsrik miljö med utbildad personal, som har kunskap och intresse för barn. Daghemmen behöver uppmuntras att öppna sig mot omvärlden och närmiljön och släppa in människor utifrån för att visa upp att det kan pågå en utvecklande och intressant verksamhet i förskolan och att visa på att de barn som inte får plats går miste om något värdefullt.

I Sverige har inte ens vart femte barn en daghemsplats. Bristen på platser leder till att barn tvingas byta omsorgsform många gånger under förskoleåldern. Bristen på späd- och småbarnsplatser leder i de flesta fall till att barnen när de till slut får en plats har haft flera placeringar hos dagbarnvårdare, släktingar eller i hemmet med andra vårdare innan de kommer till daghemmet. Brist på kontinuitet är inte bra, särskilt inte för de minsta barnen. Platsbristen gör också att syskon kan få vistas på olika daghem med allt vad det innebär av tröttsamma resor, mängder med kontakter för föräldrarna och brist på gemenskap för syskonen.

I och med bristen på platser blir andelen barn med behov av särskilt stöd och stimulans hög eftersom dessa barn genom barnomsorgslagen har rätt till daghemsplats. Det är emellertid så att om andelen förtursbarn ökar kraftigt så finns det en risk att det påverkar klimatet i barngruppen negativt. En grupp med ett mindre antal barn med aktuella problem som exempelvis skilsmässosituationer, ständiga omflyttningar, samlevnadsproblem, ekonomiska problem m. fl. kan fungera mer harmoniskt och därför ge bättre stöd till de barn som verkligen behöver det. Blir andelen barn med problem för hög klarar inte gruppen att hjälpa och stödja dem som behöver det.

Med ett snedvridet urval på grund av ständig platsbrist kan inte daghemmen fungera som en nödvändig och uppskattad del i samhället, ett komplement till familjen, ett redskap för jämställdheten mellan könen. Då blir daghemmen ingen utvecklande miljö där barnen får lära känna andra människor, stora och små, och där barnfamiljerna kan få ett nödvändigt stöd och samhörighet med andra i det viktiga uppfostringsarbetet. Bristen på platser i daghemmen leder till stora orättvisor mellan olika barnfamiljer.

Utbyggnadstakten i Sverige har varit hög, men antalet platser i dag jämfört med andra länder i Europa är inte särskilt stort. I daghemsdebatten får man lätt intryck av att Sverige har en jämförelsevis väl utbyggd samhällelig barnomsorg. Så är inte fallet. De flesta länder i Västeuropa och USA har en bättre utbyggd förskolefostran både för de äldre och de yngre förskolebarnen. Vid en sådan jämförelse måste dock framhållas att förskolan oftast

inte omfattar så många timmar dagligen. Den klarar alltså inte barnens hela behov av omvårdnad under föräldrarnas arbete.

Exempel

a. Eva-Lena, 10 månader, har en privat dagmamma. Avgiften är 1 400 kronor per månad. Dagmamman har en tvåårig dotter, men saknar i övrigt pedagogisk utbildning och erfarenhet. Hon tycker om barn, men hennes man är inte så förtjust i att Eva-Lena är hemma en del dagar när han kommer från sitt arbete. Dagmamman väntar nu sitt andra barn så Eva-Lena kan inte stanna mer än högst 3 månader till. Hon står i daghemskö, men eftersom antalet barn i åldrarna 1 1/2–2 1/2 år är mycket stort i kön, är hennes utsikter att få en plats mycket små. Hon har inga "behov av särskilt stöd" och kan inte få förtur.
b. Nils 2 år och Erik 5 år är bröder. De har inte fått plats i samma daghem. På Eriks daghem finns ingen småbarnsavdelning. När Nils blir 3 år kommer han att få byta daghem. Så kommer han och hans bror att få gå ett år på samma daghem och sedan får Erik flytta därifrån, för det finns inga fritidshemsplatser. Föräldrarna måste hinna till två daghem varje dag, lära känna personal från bägge, gå på föräldramöten och delta i aktiviteter på bägge.
c. Anja lever på socialunderstöd. Hennes problem med barnomsorg har inte löst sig. Hennes lille pojke har haft tre olika dagmammor under loppet av ett år och har blivit orolig och besvärlig på nätterna. Hon kunde inte arbeta lugnt för hon bara oroade sig. Hon känner sig mycket isolerad. I kommunen finns mycket få småbarnsplatser. Han kommer att få daghemsplats, för han har förtur av ekonomiska skäl, men det kan bli svårigheter för honom eftersom han redan har flera negativa erfarenheter av mindre lyckade vistelser utom hemmet.
d. Kalles föräldrar har nyligen skilt sig och pappan har flyttat till en annan ort. Kalle 2 år saknar honom mycket. Kalle får förtur till daghem för att hans mamma skall kunna börja arbeta. När han börjar är hela miljön ny för honom, barnen i gruppen är oroliga och "busiga". Många av dem har fått förtur därför att de har behov av särskilt stöd och stimulans. Kalle tycker inte att någon lyssnar på honom, vare sig hemma eller i daghemmet. Han springer omkring mycket och skriker.
e. Maja har stått i daghemskö sedan hon föddes. Hon får plats när hon är 1 1/2 år gammal. Hon får då lämna sin dagmamma som hon haft i mer än ett halvt år. Hon saknar henne och känner sig blyg för de nya människor hon inte känner. I den daghemsgrupp hon går har mer än hälften av småbarnen haft minst en annan "barnomsorgsplacering" innan de fick plats i daghemmet.
f. Birgitta kommer från en liten ort i Norrbotten. Hon har brutit med sin familj och lever ensam. När hon får Fredrik bor hon i en nybyggd förort i stockholmstrakten. När föräldraledigheten går ut är barnomsorgen inte ordnad. Hon är inget förtursfall. Så småningom hittar hon en privat dagmamma som är mycket dyr (60 kr./dag) och som efter två och en halv månad säger upp sig. Birgittas syster kommer och hjälper henne med Fredrik en och en halv månad. En grannfru ställer upp tillfälligtvis. Birgitta är anställd i en större privat industri. När hon inte kan lösa sina barnomsorgsproblem själv får hon säga upp sig. Hon förlorar nu kontakten med sina arbetskamrater som hittills utgjort ett viktigt socialt kontaktnät. Hon oroar sig för att inte kunna få något nytt arbete och hon blir mycket isolerad. Hon vill inte leva på socialunderstöd.
g. Rittva, invandrad från Finland har arbetat på fabrik med tvåskift. När hennes pojke föds är hon endast 19 år. Hon kan inte fortsätta skiftesarbetet på grund av de udda arbetstiderna och svårigheterna att ordna barnomsorg. Hon får inget annat arbete. För att få ett arbete behöver hon barnomsorg och för att få barnomsorg

behöver hon ett arbete. Hon har ingen att fråga till råds och är mycket orolig för hur det skall gå för pojken och oroar sig för att han skall bli sjuk. En socialassistent försöker hjälpa henne till kontakt med den öppna förskolan, men Rittva drar sig mer och mer undan kontakt.

h. Anders och Marie har stora skulder för möbler och inredning och för insatsen till sin lägenhet. När Per föds har de inte råd med endast en försörjare. Privata dagmammor, Maries mamma, Anders mamma, en ung släkting avlöser varandra som barnvakter åt Per. Både Anders och Marie känner ett stort socialt tryck på sig på sina arbetsplatser eftersom de så ofta är borta. Marie säger upp sig från sitt arbete som hon haft i drygt fem år och som hon trivts med. Hon får inte förlängd tjänstledighet. Hon blir dagbarnvårdare.

3.12 Upplevelse av daghemsverksamhetens värde

En annan faktor av synnerligen stor betydelse för att åstadkomma god kvalitet i daghem är att de som finns där har en god självkänsla och en upplevelse av värde. Att känna att man behövs i samhället, att andra människor respekterar det man gör påverkar självklart den arbetsinsats man gör.

De kunskaper och erfarenheter som är viktiga för barn att få under förskoleåren kan inte fastställas i en detaljerad läroplan. Den tid är förbi när man trodde att träning och inlärning av enskilda ämnesområden kunde garantera goda kunskaper och en allsidig utveckling. Inlärningen under förskoleåren präglas av att många olika sorters kunskaper och erfarenheter måste samordnas med varandra på ett sammanhängande och meningsfullt sätt. De vuxna är förebilder för barnet. Personal som arbetar med självtillit och i samarbete med andra delar med sig detta till barnen som en livshållning.

Innehållet i daghemsverksamheten kan aldrig fastställas till vissa handgrepp eller tekniker. Det kommer an på *hur* man utför dem. Det pedagogiska arbetet måste fyllas med liv och inriktning och det kräver av personalen engagemang, uthållighet och en idé om vad man vill och kan förverkliga i arbetet. Utan en verklig känsla av värde hos personalen får dessa egenskaper svårt att växa och utvecklas.

Upplevelsen av att vara betydelsefull och kapabel har stor betydelse för självkänslan. Man blir mer villig att lära sig något nytt, att diskutera och förändra och att lära ut. Arbetet blir roligare och man engagerar sig mer i det. Personal som är stolta över sitt yrke, som upplever att de utför ett viktigt och kompetent arbete, fungerar mer öppet och nyfiket och är mer inställda på att förändra och utveckla sitt arbete. De är mer inställda på samverkan och ömsesidighet. Det blir roligt för barn att lära sig något nytt i en sådan miljö.

Men hur skapas en god självkänsla och en upplevelse av värde hos *personalen?* Många faktorer spelar in. Daghemmens roll och uppgift i samhället har stor betydelse. Så länge det finns många som ser daghemmen som en nödlösning och anser att enbart hemfostran är bättre än vad hem och daghem tillsammans kan erbjuda, kommer personalen att uppleva sitt arbete ifrågasatt. Tills dess att daghem är en lika självklar rättighet som skolan, måste arbetsgivaren, föräldrar och kollegor stå för uppmuntran och stöd. Genom att öppna daghemmen mot närmiljön och sprida information om verksamheten kan daghemmen skapa en rättvisare och mer positiv bild.

Men i den snabba utveckling som sker finns det nu oklarheter om vad ett bra arbete egentligen består i. Detta skapar också osäkerhet. Oklarheten i var gränsen går för ens eget ansvarsområde, och var föräldrarnas går och hur man skall samarbeta ger också osäkerhet. Pedagogiskt utvecklingsarbete i förening med en klarare pedagogisk ledning, en utökad föräldramedverkan m. m. kan öka kunskaperna och ge större självförtroende i arbetssituationen. En större öppenhet mot samhället skulle kunna ge människor utanför barnomsorgen en bättre uppfattning om vad daghemmen faktiskt kan ge barnen. Den allmänna opinionen grundar sig alltför litet på fakta.

Självförvaltning är ett annat sätt att understödja känsla av värde och ansvar. Fortbildning, handledning är ytterligare andra. Anställningsrutiner, som omfattar uttalade krav på pedagogiska uppgifter är andra sätt att betona värdet av de pedagogiska insatserna.

För en god kvalitet i daghem är det också viktigt att *barnen* får vara stolta över sitt daghem, precis som de behöver få vara stolta över sin familj och sitt ursprung och över sig själva. "Jag är bra, jag utvecklas, jag är värd något". Med en personal som känner sitt värde, med meningsfulla aktiviteter i daghemmet och med möjlighet att få känna sig nyttig kan man stödja barns upplevelse av att ha ett eget värde.

Även föräldrarnas upplevelse av eget värde påverkar barnen i deras daghemsmiljö. En utökad föräldramedverkan tillerkänner föräldrarna ett större värde i barnens liv. Alla de frågor som tas upp och behandlas i de följande kapitlen berör på ett eller annat sätt personals, barns och föräldrars upplevelser av värde.

Exempel

a. "Lingonstigen" är ett 10 år gammalt daghem som i alla år haft en mycket stabil och engagerad personalgrupp. "Vi gör ett bra arbete tillsammans". "Våra barn trivs bra och utvecklas fint och alla som kommer hit som vikarier vill stanna kvar". Man värdesätter mycket högt det pedagogiska utvecklingsarbete som man bedrivit under årens lopp och på regelbundna konferenser försöker man finna nya vägar att gå för att lösa de olika problem daghemmet ställs inför. Just nu efter en lång period med stor individuell frihet för personal och barn försöker man att lägga in mer av gruppaktiviteter, planering, struktur och utvärdering av arbetsinsatserna. Man försöker dra nytta av erfarenheter som man gjort tidigare och har ingen önskan att dölja sina svaga sidor. I och med att man känner sig så säker vågar man ta med föräldrarna i både det praktiska och planerande arbetet.

b. Daghemmet på Björnbärsvägen ligger i ett nybyggt bostadsområde med många sociala problem. Under de två år daghemmet varit öppet har tre olika föreståndare arbetat där och den övriga personalstyrkan präglas också av hög omsättning. Alla uppfyller inte de formella yrkeskraven. "Det är så många som bara slutar här, det är ingen idé att göra någonting." Många av personalen tycker att det inte är så bra för barn att vara i daghem. Särskilt inte de små, det är för rörigt och stimmigt. Man planerar sitt arbete ytterst lite, samarbetet mellan avdelningarna är mycket begränsat. På en avdelning försöker man aktivt få igång ett samarbete med föräldrarna, medan de andra två avdelningarna har mycket sporadisk kontakt. Självkänslan är låg.

c. På "Svanen" tar föräldraföreningen initiativ till att daghemmet ska få särskilda pengar för att förbättra utelekplatsen. Föräldrar och personal utarbetar ett gemensamt förslag till hur den ska se ut. Distriktsnämnden beviljar pengar och

arbetet sätter i gång. För att spara pengar bestämmer man att göra en stor del av arbetet själva och några lördagar och söndagar arbetar föräldrar, personal och barn tillsammans. De gemensamma ansträngningarna bidrar till att skapa en mycket god stämning i daghemmet. Man är stolt över resultatet av sina ansträngningar.

Efter ett halvt år kommer några män från byggnadskontoret och sätter ut pinnar på utelekplatsen och det visar sig att man på byggnadsavdelningen planerat att bygga till daghemmet med en avdelning och den ska ligga där utelekplatsen nu ligger. Alla beslut är tagna så avdelningen byggs.

Personal och föräldrar känner sig "överkörda". De gemensamma arbetsinsatserna anses inte viktiga. Den personalgrupp som varit stabil i många år splittras, man söker sig till andra daghem och barn flyttar.

Daghemmen är inordnade i ett byråkratiskt system, där olika avdelningar kan arbeta oberoende av varandra. Att inte vara informerad eller indragen i en diskussion om förhållanden som påverkar ens vardag inverkar negativt på självkänslan.

3.13 En genomtänkt och planerad verksamhet, byggd på kunskap och intresse

För att en uppväxtmiljö skall ha en god kvalitet måste det finnas ett intresse för barn och en kunskap om dem. Förmågan att uppskatta barn och att glädja sig åt och med dem, grundar sig mycket på förmågan att känna igen sig, att kunna leva sig in i och att kunna uppskatta den iver, kunskapstörst och kreativitet som finns hos barn. För dem som arbetar med barn är dessa förmågor en mycket god utgångspunkt, men de räcker inte i längden. Att arbeta med förskolebarn kräver mer än enbart "medmänsklighet", den inlevelse, uppmuntran och stöd som barn i regel får från vuxna. De som arbetar med barn måste båda ha kunskap om barn, om material, om omvärlden och om pedagogik.

I yrkesarbetet finns det också ett ansvar för att *alla* barn får en god omvårdnad och det oberoende av vad man till att börja med tycker om dem.

I daghem finns många barn med behov av särskilt stöd och stimulans. Dessa barn kan behöva hjälp att lösa känslomässiga knutar, hjälp att få en större tillit till sig själva och andra, hjälp att förstå bättre, hjälp med den språkliga utvecklingen, och hjälp med fysiska handikapp. Detta ger personalen ett stort ansvar.

Att arbeta i daghem innebär att man arbetar med en grupp barn. För att kunna det behöver man veta om gruppers sätt att fungera och hur man kan bygga upp en fungerande grupp. Man behöver veta hur man kan hjälpa barn att få positiva erfarenheter av sin samvaro med andra och få möjlighet att tycka om sina kamrater. Personalen kan behöva hjälpa fram försiktiga barn och dämpa de alltför aktiva; allt för att upplevelsen av gruppgemenskapen i daghemmet skall bli god.

Den som arbetar med barn behöver ha kunskap om barn, hur de utvecklas, tänker, känner, talar, uttrycker sig. De behöver veta något om hur barn uttrycker beroende och självständighet och vilka krav man kan ställa på barn i olika åldrar. Kunskap om mat och fysisk omvårdnad måste kombineras med kunskap om musik, sång, dramatik, gymnastik, med kunskap

om världen, tingen, växter och djur, samhället, människorna, samarbete, ansvarstagande osv. Grundutbildningen och fortbildningen behöver i högre grad än hittills kunna garantera vissa minimikunskaper hos personalen. Teoretiska kunskaper behöver också kunna omsättas i praktiskt handlande.

Kunskap om samhället och "livet utanför" är viktig men svår att få. Föräldrar har här något mycket viktigt att dela med sig av. De känner andra sidor av samhället, arbetsmarknaden, ibland andra kulturer och språk än vad personalen i regel gör.

Personal behöver kunskap för att kunna göra upp en plan för det pedagogiska arbetet så att det får tillräcklig bredd och ett tillräckligt djup för att garantera barn viktiga erfarenheter.

Man behöver kunna observera barn och barngruppen för att bli varse vilka intressen och behov de har, för att få överblick över vad som fattas dem och för att förstå hur man bäst kan nå dem. Detta för att kunna vara lyhörd för barns behov, utvecklingsnivå och utvecklingsmöjligheter.

En pedagogisk planläggning ökar också kontinuiteten och garanterar en viss standard. I och med att den uttrycks och/eller skrivs ned kan andra människor ta ställning till den, komplettera den, utveckla den. Vidare blir den en garanti för att *alla* barn verkligen tillgodoses och några inte hamnar på undantag.

Att utvärdera verksamheten, kritiskt granska och förändra den i ett medvetet och planerat utvecklingsarbete, har stor betydelse för kvaliteten i det pedagogiska arbetet. Detta kräver kunskap.

Verksamheten i daghem behöver inriktas och styras. Detta är en uppgift för såväl personal, föräldrar, tjänstemän som förtroendevalda. Barn behöver gradvis sättas in i denna process. Tydliga krav på vad verksamheten skall prestera måste paras med det som verksamheten själv kan och önskar prestera.

Förtroendevalda behöver ha kunskap om verksamheten och vara inställda på att stödja den. De övergripande mål som riksdagen ställt måste konkretiseras och avpassas efter lokala förhållanden. Detta kan inte bli en arbetsuppgift enbart för personalen. Politiker har här ett särskilt ansvar eftersom målen innehåller värderingar och arbetet att översätta målen till vardaglig verklighet styrs av de egna värderingarna. De underliggande värderingar som får effekt på daghemsverksamheten behöver lyftas fram och förtydligas och detta är en viktig uppgift för de förtroendevalda.

Föräldrar behöver kunskap om barn och det kan de få både av daghemmet och av varandra. Kunskaper om barn, om föräldrarollen och samspel mellan människor är viktiga. Föräldrarnas möjligheter att delta i och dela upplevelser med barnen och vara med och påverka barnens miljö är viktiga bidrag till en hög kvalitet i daghemsverksamheten.

En genomtänkt och planerad verksamhet byggd på kunskap och intresse finns mer utförligt beskriven i kapitel 4, 6 och 7.

Exempel

a. På "Pelikanen" har man just lagt om till åldersblandade barngrupper efter ett års planering. Daghemmet är lite äldre med stabil personal som arbetar sammansvetsat. Man är mycket intresserad av att pröva sig fram, finna nya arbetssätt

och försöka få in dem i "det gamla vanliga". Då och då utvärderas arbetet och man försöker beskriva vad som fungerar bra och vad som behöver förbättras. Föräldrarna är med på regelbundna arbetskonferenser.

Olle 5 år är ett stort orosmoment. Han har mycket svårt att umgås med barnen i gruppen. Han är otålig, aggressiv och känner sig ofta utanför. Han blir mycket arg på småbarnen när de sitter i knäet på personalen. Personalen som känner hans situation försöker hjälpa honom genom att "finna hans starka sidor". De låter honom få ledigt från gruppen ett tag. Han får börja arbeta i köket på bestämda tider och får tillsammans med två större pojkar undervisning om djur. Man skall göra utflykter tillsammans för att studera djuren i skogen. Så mycket han klarar av det låter personalen honom vara med i barngruppen och nu när den är åldersblandad är det lättare att hinna med honom och tillgodose hans speciella behov av stöd och uppmärksamhet.

b. Berits daghem arbetar nu med temat "människokroppen". Temat är planerat att pågå över två veckor och föräldrarna har varit med och tagit fram aktuella områden att arbeta med. Barnen får spela in sina röster på bandspelaren, göra självporträtt, göra gipsavtryck av händer och fötter. Hörsel, smak, känsel, lukt och syn prövas också på olika sätt. Man arbetar i små grupper och i stora. När alla är samlade försöker man utnyttja det så att barnen skall få tydliga upplevelser av kraften och möjligheterna i att vara många.

I början av hösten planerade man tillsammans med föräldrarna ett antal ämnesområden att arbeta med. Människokroppen, närmiljön, kommunikation, naturen, arbetsplatsbesök osv. För att hjälpa barnen på de olika avdelningarna att få kontakt med varandra så har man samma ämnesområden och planerar ha utflykterna ihop.

c. "Jukka är 1 år och 10 månader och har varit på daghemmet ett halvår. Under den första tre veckorsperioden hade han det väldigt svårt. Den svenska personalen fick bära omkring honom för att på detta sätt minska den annars totala övergivenheten och ledsnaden. Personalen vågade under denna tid inte berätta för mamman om hans situation, då hon var mycket ängslig och orolig för sitt barn. Enligt personalen är pojken understimulerad hemifrån och daghemmet har inte lyckats kompensera detta. I daghemmet drar barnet sig undan, vill vara ensamt numera. Personalen säger att han aldrig ler eller skrattar.

I personalgruppen finns en finsk BA-praktikant, men hon tror sig inte kunna göra mycket för Jukka, eftersom han numera har dragit sig tillbaka i sin tystnad. Det är mest om han gråter som hon tar upp honom. Den övriga tiden ägnar hon åt ett annat något äldre finskt barn. Denna pojke är mera utåtagerande och kan ta för sig. Jukka däremot behöver sitta stilla, titta i böcker och pekar och höra en vuxen berätta för honom om vad han ser. Under de två veckorna, som den finska lärarkandidaten var på avdelningen kunde hon långsamt bygga upp en kontakt till pojken.

På daghemmet finns en affisch på väggen med olika bilder på: äpplen, dockor etc. De finska barnen tittar på bilderna tillsammans med lärarkandidaten, som börjar samtala kring bilden. 'Katso omena, se maistuu hyvälle, nam, nam (= Titta äpple, det smakar gott, mums-mums),' säger lärarkandidaten och tar äpplet från bilden och låtsas äta. Jukka tycker att detta är jätteroligt och gör efter gång på gång och säger: 'Hyvää, hyvää (= gott, gott).'

Lärarkandidaten och Jukka sitter på golvet och leker med en boll. De rullar den sakta till varandra, kastar den sedan till varandra. Samtidigt pratar de om bollen. Jukka tycker det är roligt, skrattar och ropar: 'Pallo, pallo.' Lekarna utvecklar honom från dag till dag och han tillåter inte några andra vara med i lekarna." (Ur Gunilla Svensson, Små invandrarbarn på daghem, 1979.)

3.14 Möjlighet att vara en aktiv medlem i en gruppgemenskap

Daghemmets viktigaste uppgift i relation till barnet är att ge det del i en gruppgemenskap. Barn behöver tidigt få erfarenheter av kraften och glädjen i samarbetet och leken med andra människor för att kunna växa upp till en kunnig, självständig, öppen och hänsynsfull människa med en önskan att söka och använda kunskap för att förbättra såväl egna som andras levnadsvillkor. Jämlikhet, samverkan och solidaritet kan endast växa fram genom en medveten odling av social insikt och gemenskapskänsla. Upplevelsen av alla människors lika värde, friheten från föreställningar om att några få har förmågan och rätten att styra och ställa och föreskriva för andra och en samverkansinställning som motvikt till konkurrens och utstötning är viktiga erfarenheter som alla barn och människor borde få del i.

När barnet ingår i en grupp där det känner trygghet och tillhörighet får det möjlighet att utveckla sina olika personlighetsdrag. När man är accepterad i gruppen och känner tilltro och trygghet till de andra barnen vågar och kan man vara öppen för ett ömsesidigt givande och tagande av känsla, idéer och upplevelser. Grupptrygghet är lika viktig som trygghet i relationen mellan vuxna och barn i daghemmet.

Men för att barn skall kunna bli en del i gruppen måste de få sina individuella behov tillgodosedda. Genom att lära känna barnet och bry sig om det som individ kan den vuxne bli den bas som barnet får utforska gruppen från. Barnet behöver hela tiden ha en klar relation med någon av de vuxna; någon att vända sig till, söka stöd och hjälp från. Ju tydligare barnet känner kontakten med den vuxne desto roligare blir kontakten med de andra barnen.

Detta innebär inte att den vuxne alltid måste vara den som ingriper, som tröstar och hjälper, men det är viktigt att den vuxne har kontakt med barnen i gruppen för att kunna avgöra hur mycket barnen klarar på egen hand och hur mycket de behöver hjälp.

För att det skall bli en god kvalitet i daghemmet måste personalen i sitt arbete både se till varje enskilt barn och se till hela gruppen. Dessa två perspektiv kommer ibland i motsatsställning till varandra och den vuxne tvingas att välja vilket som för stunden och i det långa loppet är viktigast att uppmärksamma. Ju större erfarenhet och ju mer målinriktat arbetet är, desto lättare är det att känna igen problemet och lösa det.

Om den vuxne hittar en god balans mellan individ- och grupperspektivet kommer barnen gradvis att ta över den vuxnes förhållningssätt och vilja likna den vuxne och dela ansvaret för gruppens liv. De kommer att försöka hjälpa varandra, lyssna på varandra, uppmuntra varandra och så småningom dela ansvaret för det som händer i gruppen med de vuxna.

För att kunna fostra barn i grupp måste den vuxne känna till hur grupper fungerar, hur man hjälper dem att börja samverka, hur man understödjer samverkan, hur man kan ta emot nya medlemmar och ta adjö av dem som slutar. Gemensamma upplevelser, delat ansvar, en strävan att lära barnen demokratisk samverkan är viktiga utgångspunkter. En tilltro till barns sociala förmåga och intresse är en förutsättning.

Många barn kommer till daghem därför att de lever i speciellt svåra situationer. De kan ha problem av socialt eller känslomässigt slag. För att kunna tillgodose de olika krav i arbetet dessa barn ställer måste de vuxna både ha en idé om hur de skall möta dem och en plan för att på bästa sätt göra något åt deras situation.

Detta måste bygga på en individuell kontakt med det enskilda barnet och en idé om hur barnet kan få hjälp och stöd i en gruppsituation.

För att kunna skapa ett bra gruppklimat måste det finnas varaktighet i de mänskliga relationerna och ett samarbete kring gemensamma angelägenheter. För barngruppen är det viktigt att förskolan arbetar med samlande aktiviteter, regelbundna tider och kontinuitet. Det är viktigt för barnen och föräldrarna att de kan känna sig hemma i gruppen och lojala med dess mål och inriktning.

I dag är kunskapen om gruppers fungerande, om den vuxnes roll i barngruppen, om hur man kan lära ut solidaritet och ansvarstagande ännu inte så utvecklad. Individualiseringen och betoningen på dialogpedagogiken har gått så långt att grupperspektivet blivit eftersatt. Både teoretiskt och praktiskt utvecklingsarbete är önskvärt.

Vikten av att daghemmet aktivt arbetar för att skapa gruppgemenskap finns utförligare beskriven i kapitel 7, 9 och 10.

Exempel

a. Så här skriver ett daghem om sitt sätt att arbeta med barn i grupp (Ur diskussionspromemorian från familjestödsutredningen Daghem för små barn, 1978)

Det som besökande kollegor brukar reagera starkast på, förutom att de blir väldigt förvånade över barnens självständighet och förmåga till samlek, det är att vi vuxna håller så hårt på vissa regler och låter barnen tidigt ta konsekvenserna av sina handlingar och att vi kräver av föräldrarna att de också är lojala med dessa regler.

Vi tycker t. ex. att gemenskap behöver lugn och ro omkring sig för att finnas och utvecklas, och att det ingår i de vuxnas arbetsuppgifter att ta ansvar för det. När vi samlar barnen till maten är vi väldigt tydliga med att då ska alla delta på ett sätt som ger storgruppssamvaro en chans.

Vi försöker alltid ha för ögonen att det är en grupp barn vi jobbar med. Det betyder – bland annat att vi ser vuxen-barn relationen som en av relationerna och att relationerna mellan 2 barn, mellan flera barn och inom hela gruppen är lika viktiga för oss att jobba med.

Det viktigaste av allt tycker vi är att barnen får positiva erfarenheter av sig själva och av de andra barnen på dagis. De ska få känna att de behövs för gruppen. De ska få pröva att redan tidigt få ta ansvar för det gemensamma och vara lojala med det. De behöver få hjälp att ge avkall på något för egen del för gruppens bästa. Och sist men inte minst ska de få känna på den kraft och glädje som finns i gemensam handling. Det är vi vuxna som måste ta ansvar för att barnen får sådana erfarenheter.

Några hållpunkter:

- ☐ Dagen behövde bli en helhet, så vi försökte få alla barn att vara på dagis mellan 9.00–15.00.
- ☐ Arbetet skulle läggas upp så att barnen och vi vuxna kunde få konkreta och tydliga upplevelser av att vi hörde ihop,

på *hela dagis* (torsdagar blev städdagar på gården, "arbetslördag" med föräldrarna)
på *avdelningen* (hela barngruppen samlas flera gånger om dagen)
i *smågrupper* (både utgående från barnens fria val och från de aktiviteter där de vuxna och barnen tillsammans hjälptes åt att sätta samman gruppen).
För att få en balans mellan individen och gruppen såg vi det också som viktigt att barnen också fick möjlighet att vara *ensamma*. Att leka på egen hand ger möjlighet till eftertanke och ett eget perspektiv. För att kunna vara konstruktiv i en grupp behöver man ha ett eget perspektiv att bidraga med. Lika viktigt ansåg vi det vara att barnet hade en personlig relation till åtminstone en av de vuxna. Utan det blir det inte möjligt att stödja barnets sociala utveckling.

- ☐ Överflyttning och kanske introduktion borde göras i grupp.
- ☐ Både föräldrar, barn och personal måste respektera vissa regler. Särskilt viktiga regler är de som garanterar gruppgemenskapen.

På detta daghem finns också en strävan efter att mer medvetet försöka arbeta på att bygga upp gruppgemenskapen. Man ser grupptillhörigheten i daghemmet som något som berikar barnens liv. Den blir något utöver det barnet kan få i sin familj. Den ger barnet möjligheter att få uppleva och få erfarenhet av närhet och gemenskap med flera människor och det ökar den känslomässiga tryggheten. Gemenskapen i barngruppen har ett stort värde. För att hjälpa barnen att uppleva att de är en del i en gruppgemenskap arbetar personalen på att:

- ☐ samla hela barngruppen regelbundet flera gånger om dagen.
- ☐ göra barnen uppmärksamma på de andra barnen. Man har upprop, visar på vad kamraterna gör, vad de klarar och vad de behöver hjälp med, alla kan bli delaktiga.
- ☐ skapa situationer där barnen inbjuds att göra saker tillsammans och hjälpa varandra.
- ☐ skaffa material som inbjuder till samlek.
- ☐ finna fram till regler som stödjer gemenskapen. Vid samlingarna får exempelvis de barn som stör den gemensamma aktiviteten leka någon annanstans.
- ☐ utveckla sina kunskaper om sånglekar, rörelselekar, lekar med rim och ramsor där barnen får uppleva kraften i ett gemensamt skapande.
- ☐ hjälpa barnen att klara att avstå något för gruppens bästa.
- ☐ att man har vissa fasta rutiner och regler. Dagen följer ett bestämt mönster vilket ger kontinuitet och skapar en känsla hos barnen att veta vad som händer, att känna sig hemmastadda i händelser och situationer som återkommer lika varje dag.
- ☐ att avdelningen är öppen mot hela daghemmet. Småbarnen är alltid välkomna i syskongrupperna och de större barnen kommer ofta in till småbarnen och hjälper till. Personalen på hela daghemmet samarbetar och avlöser varandra vid planeringskonferenser på dagtid. Småbarnen lär på så sätt känna och får tillgång till många vuxna och barn.
- ☐ att man inom avdelningen har en åldersspridning från 7 mån–3 år, vilket gör att barnen får stanna i samma grupp en längre tid, att de små har lagom svåra förebilder i de större barnen, att de större barnen 2–3-åringarna har mindre barn att ta hänsyn till och i mån av förmåga hjälpa tillrätta, att inte alla barn har samma behov av stöd från de vuxna samtidigt, att barnen inte konkurrerar om samma leksaker, dvs. man får några av den utvidgade syskongruppens fördelar.
- ☐ att personalen har schemalagd planering och diskuterar varje dag arbetet med barnen.

b. "Anja, 2,5 år går sedan ett år tillbaka i en blandad småbarnsgrupp med fyra finska och sex svenska barn. All personal är svenskspråkig. Anjas föräldrar talar nästan bara finska. Vid kontakt med personalen behövs det ofta tolk, vilket daghemmet inte har.

Anja kan några enstaka ord på svenska: sitta, sova, gå ut, kom hit, vill inte, kan inte, bord, stol, boll, bil och docka. Hennes ordförråd på finska är däremot betydligt rikare. Hon kan säga 3–4 ords meningar. Anja pratar inte mycket på daghemmet. Däremot använder hon sig av kroppslig kommunikation, vilket oftast upplevs som negativt av barn och svensk personal. Det blir mycket knuffande och bråk till synes utan anledning.

Anja leker mycket för sig själv och verkar mycket bestämd. Några av de andra barnen vill inte bli lämnade ensamma med henne. Personalen har svårt att veta hur mycket hon förstår i svenska. Ofta får de bara en tom blick till svar.

För alla de 30 koltbarn, som vi hade kontakt med under våren skulle vi kunna ge en kort beskrivning i vilken barnens svårigheter framskymtar. Gemensamt för flera av de yngre barnen (1–2 år) är att nästan alla har gått igenom en längre period av förtvivlan och övergivenhet under sina första månader på daghemmen för att därefter successivt uppvisa alltfler utvecklingshämningar. De blir hindrade i sin lust att undersöka. Till en del beror detta på att de ofta hamnar i en språklig konflikt. En del kan tillskrivas den svenska personalen som varken förstår barnen språkligt eller emotionellt. En liten flicka kommer exempelvis förväntansfullt fram till sin svenska personal och säger ordet kjol på finska. (Hon har fått en ny klänning och det lyser av glädje och stolthet omkring henne.) Svensk personal bryr sig inte – förstår inte eller uppfattar inte situationen, utan uppmanar i stället barnet att skyndsamt gå och tvätta händerna." Ur "Små invandrarbarn på daghem" Gunilla Svensson, 1979.

3.15 Föräldrars aktiva deltagande i barnens vardag

Barn behöver sina föräldrar. Banden mellan föräldrar och barn är det som i huvudsak kan garantera barnet varaktighet, djup och styrka i mänskliga relationer. Dessa band måste finnas som ett utgångsläge för alla andra mänskliga kontakter. För att de nödvändiga känslomässiga relationerna mellan föräldrar och barn skall kunna utvecklas väl, behöver det finnas tid och tillfredsställelse i föräldrarollen. Möjlighet för båda föräldrarna att yrkesarbeta och att ingå i ett socialt nätverk ökar möjligheten för att föräldrarollen skall bli givande.

För att barnet skall kunna tillgodogöra sig det som daghemmet har att erbjuda, behöver de ha en trygg och nära relation till sina föräldrar att bygga på. I en god uppväxtmiljö delar de vuxna på ansvaret; de hjälps åt, stödjer varandra och de låter så småningom barnen alltefter förmåga få vara med och bestämma.

Daghemmet är ett viktigt komplement till hemmet. Här får barn vara delaktiga i en social gemenskap och i en innehållsrik och stimulerande miljö. Att bygga ut daghemmen är ett sätt att bryta barnfamiljernas isolering i samhället och att ge dem stöd i föräldrarollen.

I dag finns många belägg för att samarbetet mellan föräldrar och personal i daghem inte fungerar på ett tillfredsställande sätt. Föräldrar känner sig utanför och de vet ofta mycket litet om vad som händer i daghemmet.

Daghemmet är också organiserat så att föräldrar inte behövs för själva verksamheten. Om föräldrarna är intresserade, villiga att sätta sig in i det som pågår, beredda att komma med synpunkter och att stödja personalen i deras arbete är det bra, men om föräldrarna inte gör detta fortsätter verksamheten ändå.

Föräldrar har mycket att tillföra daghemmen. De har kunskaper och intressen som inte är naturligt företrädda inom daghemmet. Genom sin kännedom om andra områden i samhället än dem som daghemmet kommer i kontakt med, kan föräldrarna bidra till att bryta daghemmens isolering. Med en ökad föräldramedverkan kan den ensidiga "barnspecialiseringen" brytas.

Daghemmet har tre delvis olika uppgifter. Det skall ta hand om barnen när föräldrarna arbetar, det skall erbjuda barnen en utvecklingsbefrämjande miljö och det skall utgöra en bas att bygga ett socialt nätverk från.

Ett utökat föräldradeltagande i förskolan skulle ge alla barn i gruppen tillgång till fler vuxna, både män och kvinnor, i olika åldrar och med skiftande erfarenheter. Barnen får tillgång till vuxna som har erfarenheter från många skiftande yrken och arbetsfält, vuxna som finns kvar i bostadsområdet när daghemmet har stängt på kvällar och helger, vuxna som känner igen och känner ansvar för barnet utanför daghemmet.

Föräldradeltagandet är viktigt också för att barnen skall få uppleva konkreta former för demokratisk samverkan. Man kan tycka att förskolebarn är för små för att förstå vad detta egentligen innebär. Men redan små barn uppfattar vad de egna föräldrarna gemensamt med andra har att säga till om och ta ansvar för i förskolan. Det är viktigt att barnen upplever rätten för föräldrarna att ifrågasätta, diskutera och delta i beslut. Det är lika viktigt att de får uppleva att föräldrarna är solidariska med daghemsgruppen.

Föräldradeltagande är även en tillgång för föräldrarna. Blir föräldrarna på daghemmet en grupp som tillsammans med personalen deltar i daghemmets sysslor och planering kan solidaritet och gemenskap växa fram, en vi-känsla som gör föräldrarna starka så att de gemensamt kan verka för förändringar i både sin egen, daghemmets och bostadsområdets situation.

Det är också viktigt för samhället att familjen får det stöd som är nödvändigt för att de viktiga relationerna inom familjen skall kunna byggas upp. Föräldrar behöver både tid och möjlighet att kunna lära känna sina barn och engagera sig i deras liv.

Varje människa har ett behov av att kunna påverka sin omgivning. Det innebär att varje individ på något sätt måste kunna omforma den sociala och materiella omvärld som hon befinner sig i. Det måste finnas ett reellt demokratiskt medbestämmande där individen har möjlighet att påverka sin egen och samhällets utveckling och ta ansvar för gemensamt fattade beslut.

Föräldrars aktiva deltagande i barnens vardag diskuteras utförligare i kapitel 10 och delvis i kapitel 9.

Exempel

a. En dag sitter Olle knappt 1 1/2 år gammal och äter sitt eftermiddagsmål, blåbärskräm med mjölk. Han låter handen utforskande glida ner i blåbärskrämen, han känner på den, den är lite ljummen och mjölken som omger den är kall. Han kramar om krämen och studerar intensivt vad som händer när krämen kläms ut mellan hans fingrar och droppar ned i den kalla, vita mjölken. Hans älskade fröken, Gunilla, tittar på honom och ler. Han tittar tillbaka och ler mot henne. Just då öppnas dörren och där på tröskeln står hans mamma. Hon tycker inte att barn skall få leka med maten. Mat är kladdig och är inte gjord för lek. Visst ska barn få kladda, men det behöver ju inte vara med maten. Dessutom tycker hon att mat är något som man skall vara rädd om. Mat finns endast i begränsad omfattning här på jorden och hon vet att det finns människor som inte får tillräckligt med mat och därför tycker hon att man inte skall leka med något som är så viktigt. Hon stelnar till i kroppen och stannar på tröskeln.
En åskådare till händelsen ser en "pratbubbla" över hennes huvud och i den står det: "Tänk om han rusar på mig med sina kladdiga fingrar, måste de kladda med maten, varför skall dom låta barnen göra så här, dom har ju ingen aning om hur det är". Över huvudet på förskolläraren finns en annan "pratbubbla" och där står det: "Det var bra att du kom just nu, nu kan du få se hur bra det är för barn att få utforska sin miljö på ett aktivt sätt och experimentera med den. De behöver få känna på och uppleva saker på ett konkret sätt med sina sinnen för att utvecklas bra. Du skulle göra som vi".
Ingen av de vuxna säger högt något av vad de tänker utan de ler stort mot varandra och säger: "Hej"! Mellan dem sitter barnet. Han tycker om Gunilla och han vet att hon uppmuntrar honom när han känner på blåbärskrämen. Hon tycker om det. Han tycker om sin mamma och han ser på henne att hon inte tycker om att han gör så här. Om han känner på krämen är han lojal mot Gunilla om han låter bli är han lojal mot sin mamma. De vuxna, de som har orden, begreppen, de som kan förklara och prata om vad som händer, de säger ingenting, de låtsar att händelsen inte finns, de gör hans känslor och upplevelser osynliga. Det han känner finns inte, benämns inte eller är så oviktigt att ingen observerar det.
Det lilla barnet lämnas att på egen hand försöka lösa lojalitetskonflikten och identitetskonflikten. Är jag en bra människa, tycker de om mig om jag är en som utforskar på detta sätt? Skall jag vara en människa som är lik Gunilla eller en som är lik mamma? I förlängningen av detta ligger en fråga som barnet inte kan formulera nämligen; skall jag anpassa mig till omgivningen och situationen helt och inte bry mig om att vara någon på egen hand? Det är de vuxna som måste benämna och lösa den här motsättningen i stället för att lämna över det arbetet till ett litet barn, som ännu saknar hjälp av språk och begreppsbildning.

b. På daghemmet Siken har föräldrar och personal ett gemensamt ansvar för det pedagogiska arbetet och för ekonomin. På ett av de vanliga "dagismötena" i oktober månad redovisar den förälder som har i uppgift att följa upp budgeten var daghemmet står ekonomiskt. En representant för varje familj och samtlig personal är närvarande. En livlig diskussion uppstår när man skall bestämma sig för vad som är mest angeläget för daghemmet att inköpa. En rad saker står redan på daghemmets inköpslista: väska till utflykt, fåtölj till personalrum, handdukar, utflyktsfiltar, böcker till skolbarnen, bokhylla, virke till bokhylla, matta till badrum, gardiner till kojan, växter till "blommiga rummet", (man kom fram till att ta med sig sticklingar hemifrån i stället), akutväska, osv. Man diskuterade också hur det kunde komma sig att man hade så mycket pengar att röra sig med och kom då fram till att man gjort stora besparingar på matkontot. Detta ledde till att man gick igenom matsedeln som man diskuterat fram ett år tidigare. An-

ledningen till att man kunnat göra besparingar, trots att man hade en mycket hög matstandard var att matsedeln byggde på enkla basvaror, mycket grönsaker och litet kött, och att man tog vara på alla rester.

c. I ett föräldradrivet daghem arbetar barn, personal och föräldrar tillsammans med vardagens nödvändiga sysslor. Man gjorde ett rullande schema där varje dag två barn och en vuxen lagar lunchen. Schemat består av fyra veckomatsedlar, som bygger på förslag från barnen, föräldrarna och personalen.
Recepten är utformade så att barnen kan "läsa" dem. För varje ingrediens och köksredskap som ingår, finns en teckning av varan, som också anger mängden. (Om exempelvis rätten innehåller tre morötter så finns en teckning av tre morötter.) Recepten gör det möjligt för barnen att följa med i matlagningsproceduren och hjälpa till efter förmåga även om de minsta inte kan läsas. De små barnen måste naturligtvis växa till sig för att klara av att ägna samma koncentrerade uppmärksamhet åt uppgiften som de större barnen och de vuxna. Detta motsvaras av den princip som daghemmet arbetar efter, nämligen att var och en arbetar efter förmåga.
När matlagningen på så vis blivit en naturlig del av dagen så försökte gruppen ta itu med städningen av dagislokalen. Tidigare hade denna skötts av den förälder som hade arbetsplikt, efter daghemmets stängning. Det var en tung belastning på den enskilde föräldern, som redan utan städarbetet gjorde en ganska krävande arbetsdag. Samtidigt insåg inte barnen vilket arbete som lades ned i städningen. De brydde sig inte om att plocka upp efter sig och slarvade med att sopa efter måltiderna. Lösningen på problemet blev att införa städningen som eftermiddagssyssla. Denna uppgift, som tidigare varit så betungande för den enskilde föräldern, utförde så småningom dagisgruppen tillsammans. Den nya ordningen smälte långsamt in i daghemmets vardagsliv.
Men liksom fallet med matlagningen så var processen ganska mödosam. Gruppen gjorde temaarbeten: studiebesök hos städerskor på en skola i närheten, broschyrer om städning och material och redskap anskaffades, städarbetet på daghemmet fotograferades, bilderna användes till att illustrera uppgifterna på varje städområde. Resultatet blev nämligen att dagislokalen delades in enligt ett städschema, där alla städuppgifterna beskrivs områdesvis. Bilderna föreställer barn och vuxna i färd med att utföra arbetet. Exempelvis i köket är uppgifterna att torka bordet, sätta upp stolarna, dammsuga och torka golvet. Städschemat i bild är alltså till för att göra det möjligt för barnen att överblicka städningen, på samma sätt som recepten i matlagningen.

3.16 En innehållsrik och verklighetsanknuten verksamhet

En annan mycket viktig faktor för att daghemmet skall vara av god kvalitet är att miljön är sådan att den väcker barnets nyfikenhet, lust att förstå och vilja att vara delaktig. En miljö som är alltför ensidigt inriktad på vissa åldrar eller funktioner kan lätt bli enformig och ensidigt överstimulerande för barnet. För att barnen skall kunna få positiva erfarenheter av och kunskap om sig själva, om andra människor och omvärlden, måste det finnas möjlighet för dem att se och delta i en mängd olika sysslor, och få se vuxna människor i samarbete. De behöver få se hur vuxna bär sig åt för att lösa alla möjliga vardagliga problem, få höra dem diskutera, uppmuntra och ifrågasätta. Genom att lyssna och se, lär sig barnen också språk och gester. De får en inblick i hur arbetet kan fördelas, planeras, följas upp och få konkret erfarenhet av ansvarstagande och hur regler och rutiner skapas.

Barn som inte får plats i daghem har inte så rika möjligheter att se vuxna människor i samarbete, få höra dem diskutera, gräla, uppmuntra varandra, analysera situationer, påpeka felaktigheter, lösa konflikter. Det finns hemmiljöer där barn sällan får höra vuxna i samtal. Språket blir på detta sätt mycket torftigare och mer ensidigt.

För att människor skall tala fordras att det finns något att samtala om, något som gör kommunikation nödvändig. Ju fler olika arbetsmoment som ingår med ett antal vuxna med möjlighet för barn att delta desto större är möjligheterna att språket blir innehållsrikt och varierat. Genom att få uppleva vuxna och barn i viktiga arbetsuppgifter får barnen både anledning att känna sig nyttiga och kompetenta och stimulans att själva i lek pröva, experimentera och reflektera över sysslor, olika roller och mänskliga förhållningssätt.

I ivern att skapa en bra barnmiljö har man lagt alltför stor vikt vid att befria barn från arbetsuppgifter och för tidigt ansvarstagande. Man har försökt att befria pedagogerna från "störande" praktiska arbetsuppgifter för att de skulle få tid att ägna sig åt barnen och ge dem stimulans. Det har varit "finare" att vara "fröken" och ägna sig åt barnen än att utföra praktiskt vardagsarbete tillsammans med barnen.

Därmed har man berövat barnen många möjligheter att få kunskap och få pröva ansvarstagande och känna glädjen i att vara nyttig. Att få utföra ett nödvändigt arbete tillsammans med vuxna och med andra barn och gradvis få uppleva sig alltmer betrodd och kunnig stärker barnets självkänsla och blir grunden för att känna sig delaktig och solidarisk. Förmågan att samarbeta får här en naturlig stimulans.

Att öva begrepp som över, under, tung, lätt, stor, liten, smal, tjock, röd, blå, hal, långsam, hopplös, god och så vidare i ett naturligt sammanhang, när förståelsen av begreppen blir nödvändig och begriplig, är bättre än att öva dem på ett mer artificiellt sätt.

Barn i daghem med åldersblandade grupper, där barn och personal utför vardagliga sysslor tillsammans varje dag och där föräldrar har en naturlig hemortsrätt och ansvar för verksamheten, växer upp i en tillräckligt komplicerad och spännande miljö för att barnets naturliga lust att förstå, utforska, experimentera och vilja att bli delaktig skall kunna uppmuntras.

En innehållsrik och verklighetsanknuten verksamhet diskuteras utförligare i kapitlen 6, 7, 9 och 10.

Exempel

a. På "Måsen" har man lagt om till åldersblandade grupper (7 mån–12 år). Nu finns möbler i alla storlekar, lekmaterial som passar barn i alla åldrar, lekar att titta på och vara med i, som vuxit fram ur de behov som finns hos barn i olika åldrar. På småbarnsavdelningen där barnen ägnar mycket tid åt att härma varandra, krypa efter varandra, leka tittut och så vidare har leken förändrats. I och med att äldre barn deltar blir variationsmöjligheterna så många fler. De små barnen kan nu få se och höra de större barnen och de vuxna i aktiviteter, diskussioner i vila och samspel som ger dem en rik erfarenhet av sysslor och samvaro. Dagen får en helt ny rytm. Att vänta på och välkomna en kompis som kommer från

skolan på eftermiddagen ger dagen ett nytt innehåll. Att få gå med de stora barnen till biblioteket eller på utflykt ut i skogen är en mycket fin upplevelse för ett litet barn. Att som skolbarn mötas av en väntande liten en, är likaledes en fin upplevelse. Här finns naturliga förutsättningar att få känna och ta ansvar för andra människor. Det blir rika tillfällen att förstå människor i andra åldrar och situationer.

b. "Mickelsgården" är ett gammalt slitet daghem med trånga lokaler. Personalen har sedan länge sökt sig fram till ett mer innehållsrikt arbetssätt. För att få lite omväxling för egen del började personalen att fördela städning, matlagning, närvarorapportering, fönsterputs, inköp m. m. mellan sig. I och med att man övergick till åldersblandade grupper blev det alltmer naturligt att ta med barnen i dessa sysslor.

Så småningom började man baka allt matbröd själva, man gjorde äppelmos, plockade svamp, samlade ved, högg och sågade den. På en kolonilott började man odla grönsaker, blommor och potatis så att man blev självförsörjande på det långt in på hösten. I det gemensamma arbetet växte lekar och sånger fram. De vuxna har nu bildat en sångkör som övar varje tisdag klockan 15.00. Då finns de vuxna i daghemmet, men barnen får försöka ta hand om varandra. De får lyssna på sången, men inte störa och avbryta den. De vuxna lär varandra nya sånger och de kan sedan föra kunskapen vidare till barnen.

Barnen har egna ansvarsuppgifter som måste utföras varje dag. Varje vecka byter man arbetsuppgifter. Att plocka upp stövlar och skor, att torka av borden, att hämta maten, torka golvet i tvättrummet, mata fiskarna, vattna blommorna, förbereda samling osv. Allt kan bli barnens arbetsuppgifter. "De blir självständigare och vi har roligare nu".

c. Daghemmet på Bredbergsgatan har en småbarnsavdelning, två syskongrupper och en grupp med fritidsbarn. Man vill behålla den åldersindelningen för att man tycker att det går så bra att planera arbetet så att de olika åldrarnas behov av aktiviteter kan tillgodoses. Vissa saker gör man alla åldrar tillsammans och kan då ta vara på de möjligheter som finns med blandade åldrar. Måndag och fredag har man förmiddagssamling för hela daghemmet. Flera av de anställda är intresserade av musik och rytmik. Varje stor samling inleds med sång- och rörelselekar. De övriga dagarna när barnen samlas i sin åldersgrupp har man ett sång- och musikinnehåll som är mer åldersinriktat.

Samlingsstunderna på måndag och fredag för daghemmets alla barn har en stor betydelsde för att barnen skall få uppleva daghemmet som en helhet. Personalen tycker att det finns många fördelar med dessa samlingar. Nu får man ett gemensamt arbete att samlas kring. De här stora samlingarna kräver planering, förberedelse och gemensamma insatser för att fungera.

I planeringen av ett dagsschema är personalen mycket noga med att se till att det finns utrymme för lek för barnen. För att barnen ska kunna utveckla sin lek är det viktigt att de vuxna respekterar den, stödjer den och ser till att det finns tillräckligt med möjligheter för den att utvecklas. Sång-, dans- och musikstunderna är en sådan möjlighet, ett planerat pedagogiskt program, ansvarsuppgifter och möjlighet till avskild lek är andra.

3.17 Varaktiga relationer

Det blir meningsfullt att satsa tid och krafter på gemensamma angelägenheter om man skall leva och arbeta under lång tid tillsammans. Först när relationer blir varaktiga lär man känna varandra ordentligt. Man får

se varandra i olika sammanhang och under lång tid. Den gemenskap man i en sådan situation bygger upp kan bli utgångspunkt för tillit, engagemang och djup i kontakten. I en långvarig kontakt har man möjlighet att visa många sidor av sig själv och man får uppleva hur en relation förändras och fördjupas. I en varaktig relation kan barnets bild av sig själv stabiliseras och nyanseras. I umgänge med andra människor lär barnet känna sig själv. I samspelet med andra får barnet en uppfattning om hur man kan motsvara krav och förväntningar från andra, hur man kan förstå dem och påverka dem. Lyhördhet för andra människor bygger på att man fått tillfälle att leva sig in i och bry sig om andra.

För att en grupp skall kunna uppfattas som en helhet måste den ha kontinuitet. I särskilt hög grad gäller detta de minsta barnen. En av förutsättningarna för att barnen skall kunna uppleva sin grupp som en sammanhängande enhet är att gruppen verkligen hänger samman och att de enskilda barnen finns kvar. Med många medlemmar som kommer och går faller gruppens sammanhållande mönster sönder.

I en sammanhållen och varaktig grupp får barnet erfarenheter av hur det mänskliga samspelet förändras med tiden. De inre relationerna mellan gruppens medlemmar ändras utifrån att nya behov och intressen blir aktuella.

Barn behöver varaktiga relationer. Det är i första hand föräldern/föräldrarna/släkten som brukar stå för de djupaste och mest varaktiga relationerna i barnets liv. En samhällelig institution kan inte garantera barnet detta. Daghemmet är ett komplement till hemmet och avsikten är inte att ersätta det. Föräldrarna är och förblir de viktigaste personerna i barnets liv. Därför blir kortare arbetstid för småbarnsföräldrar och ett aktivt föräldrainflytande i daghemmen av stor betydelse.

Daghemmet är en arbetsplats. På alla arbetsplatser finns en viss omsättning av personal. På arbetsplatser med många unga människor, kommer det att finnas en relativt hög personalomsättning.Medelåldern hos daghemspersonalen är ganska låg och bl. a. därför är omsättningen relativt hög. Skillnaden är emellertid stor mellan olika bostadsområden. Områden med många sociala problem har också en hög personalomsättning medan den i andra är betydligt lägre.

Det är viktigt att omsättningen i personalgruppen inte blir för hög, eftersom det i högsta grad påverkar det pedagogiska arbetet och gör det mindre sammanhängande och personligt.

Betydelsen av varaktiga relationer behandlas mer utförligt i samtliga följande kapitel.

Exempel

a. Oskar 4 år går på Uddens daghem. Daghemmet ligger i ett bostadsområde med en ganska tung social problematik. Här är det vanligt att man flyttar och här finns många invandrare. Personalomsättningen är också stor därför att det mest är ung personal utan pedagogisk utbildning som arbetar där.
   För Oskar är det så att han inte vet från den ena dagen till den andra vem det är som tar emot honom nästa morgon. Ofta är det någon han aldrig har sett och som är där för en kortare tid och sedan försvinner. Både han och hans mamma är så vana vid alla nya så att man knappt ens noterar det. I huset finns några

som stannat kvar och det är till dem man får vända sig. Oskars mamma vet inte vad han är med om under dagarna och upplever ju inte att det finns en röd tråd i hans tillvaro. "Ja, möjligen i inredningen då".
Det är svårt för personalen att planera och genomföra något när det hela tiden kommer nya vuxna och barn. Ingenting blir slutfört utan tillfälligheterna får styra. Barngruppen utmärks av oro och splittring.

b. Anna har gått på spädbarnsavdelningen och koltavdelningen och har just flyttat över till "mellanbarnen, dvs. barnen i åldrarna 3–5 år. Hennes kompisar går kvar på "kolten" och hon, som alldeles nyss var stor och betrodd har nu plötsligt blivit minst och är den som kan minst. Personalen har hon ju träffat förr, men hon känner dem inte särskilt bra. Fortfarande gråter hon efter personalen på den gamla avdelningen när hon gjort sig illa. Varje morgon när hon kommer hävdar hon bestämt att hon hör till "kolten" och ofta får personalen där följa med henne til den nya avdelningen, trots att man talat om för henne hur fint det är att få "flytta upp". Personalen har inte helt klart för sig hur viktiga de varaktiga relationerna faktiskt är och kan därför inte lägga upp övergången så att den blir bra för Anna. De lär sig inte heller hur de skall lägga upp arbetet i fortsättningen. Bl. a. kan två eller flera barn flytta samtidigt. Introduktionen till den nya avdelningen skall ske tillsammans med föräldrarna och mycket kan göras för att flyttningen mellan avdelningarna skall underlättas. Daghem kan också arbeta med barngrupper som hålls samman under hela förskoleperioden. Personal kan följa med barnen upp genom åldrarna.

c. Karin och Eva 3 och 7 år går i samma daghem. Men nu har Karin börjat skolan och får inte längre gå kvar och då ses de inte alls på hela dagarna. Karin går i en grupp i skolan med nya barn och i en annan på "fritids" med nya barn. Hon har sin kompis med sig till fritids. De går aldrig till dagis och berättar om vad de varit med om i skolan "Vi hör ju till fritids nu". Eva saknar Karin mycket och det gör de andra barnen i dagisgruppen också.

d. I ett daghem i innerstaden går två bröder, Jonas och Daniel. Daghemmet har en lång historia och fler av personalen har varit där 10–15 år. Man har lagt ner mycket tid och intresse på att utveckla sitt arbete och redan tidigt tagit med föräldrarna i detta. Jonas som varit på daghemmet sedan han var 6 månader går fortfarande kvar sedan han börjat skolan. Han var med när man byggde om och han känner att daghemmet är hans ställe. Han visar denna upplevelse genom att ta emot studiebesök och berätta för dem. Han och hans kompisar har en klubb om Robin Hood i Sherwood-skogen och där får också de mindre barnen vara med. Merit på småbarnsavdelningen som skötte Jonas när han var spädbarn, är ibland med i leken och är då "vacker flicka i fångenskap".
På daghemmet pratar man ofta om episoder som hänt förr och man kan berätta för de nya om hur barnen gjorde när de var mindre. Ibland tar man fram fotografialbumet och minns tillsammans.

3.18 En miljö som innehåller möjlighet till självbestämmande, ansvarstagande och utvecklingsarbete

För att barn skall få positiva erfarenheter av initiativtagande, ansvarstagande och samarbete måste de direkt och konkret få uppleva det i sina närmiljöer. För att kunna fostra barn till aktiva ansvarstagande vuxna måste de få se sådana människor i verkligheten. Om barnet får se sina föräldrar underordna sig experter och tjänstemän lär sig barnet ett förhållningssätt av detta.

Barnen kan också få uppleva att deras daghemspersonal vill ta initiativ men hindras av att de har för litet inflytande på förhållanden i daghemmet. Politiska beslut avgör i allmänhet utbyggnad, gruppstorlek, personaltäthet, intagningsprinciper, lokaler m. m. Därutöver reglerar kommunen ofta en rad funktioner som med fördel kunde lämnas åt daghemmet att självt besluta om, t. ex. matsedel, mathållning, städning, trädgårdsskötsel m. m. Budgeten är uppdelad så att utgifter på olika områden regleras centralt. Daghemmet har sällan någon överblick över sin ekonomiska situation. Att spara från ett kontoslag till ett annat eller att över huvud taget spara är svårt eller omöjligt. I vissa kommuner kan föreståndaren på ett daghem tillsammans med personalen få ta självständiga beslut inom den budgetram man fått. Man är inte bunden mellan olika kontoslag och budgeten är överskådlig och påverkbar för varje daghem för sig. I andra kommuner har föreståndaren i stort sett endast en förskottskassa att självständigt råda över. Det finns inte möjlighet att spara från ett år till ett annat.

Daghem som skulle vilja spara pengar från ett område till ett annat kan inte göra det. Man skulle själv t. ex. vilja tvätta fönstren, storstäda, slopa efterrätterna, sköta planteringarna och använda dessa pengar till något annat.

Personalen motsätter sig tillfälliga överinskrivningar då man på goda grunder är rädd för att ett sådant förfarande skulle kunna användas emot dem. Fanns friheten att hålla ett visst genomsnitt under exempelvis ett år skulle det gå lättare och bli roligare för personalen att under kortare tid ha fler barn och under andra färre barn än vad normerna anger. Med mindre reglering skulle också småbarn kunna gå till fritidshem där exempelvis deras syskon går osv.

Under senare år har nackdelarna med stordrift alltmer blivit uppenbara. Den effektivitet och det bättre resursutnyttjande som eftersträvats har för de enskilda människorna och institutionerna också lett till känslor av anonymitet, maktlöshet och passivitet. Denna inställning parad med brist på kunskap om hur samhället och kommunen fungerar, vem som fattar beslut om vad, hur man kan påverka beslut osv. förstärker polariteten i "vi och dom". I dag finns en klyfta mellan "vi och dom" och denna klyfta fördjupas av att man talar olika språk och har olika erfarenheter.

Ett decentraliserat beslutsfattande kan leda till att besluten blir mer verklighetsförankrade, mer flexibla och kan bidra till att människor blir mer aktiva och intresserade av att vara med och dela ansvar för det gemensamma. För att ge barnen en god uppväxtmiljö är det viktigt att de får en konkret upplevelse av att människor kan utöva inflytande och delta i beslutsfattande. Det är viktigt att de får bli delaktiga i en vidgad demokratisering. De behöver få tilltro till sig själva och sina föräldrar och personal. Därför är det viktigt att beslutanderätt och ansvar delegeras så långt som möjligt till det enskilda daghemmet där dialog och direkt deltagande blir möjligt.

En högre grad av självförvaltning skulle för daghemmens del kunna bidra till att de bättre skulle kunna motsvara de krav man i dag bör ställa på en god uppväxtmiljö. Daghemmens självförvaltning är en aspekt av kvaliteten i barnomsorgen.

I en god uppväxtmiljö delar de vuxna på ansvaret och de låter gradvis barnen få vara med och bestämma. Men i dag känner sig föräldrarna stå utanför och de vet relativt lite om den miljö som barnen tillbringar så stor

del av sin vakna tid i. Föräldrar har varken rättighet eller skyldighet eller ens praktisk möjlighet att sätta sig in i och ta ansvar för barnens miljö.

En ökad föräldramedverkan är också en möjlighet för daghemmet att få in andra slags kunskaper och erfarenheter i det dagliga arbetet än vad som nu är möjligt. Föräldrar har kunskaper om andra delar av samhället och arbetslivet, de har kunskap om sina egna barn, andra intressen och aktiviteter och kan vidga daghemmets värld. Vi anser denna aspekt vara så viktig att vi skrivit ett särskilt kapitel om den. (Kapitel 10.)

Det är viktigt att barn känner att de är del i en utvecklings- och förändringsprocess. Det förskolepedagogiska arbetet måste ha en öppenhet för förändring och ett medvetet sökande efter nytt vetande, nya erfarenheter och en önskan att vilja och kunna pröva dem i den vardagliga verksamheten. Inom förskolan måste den anställda personalen driva ett utvecklingsarbete och så långt som möjligt göra det tillsammans med föräldrar, förtroendevalda och även med barnen. Ett utvecklingsarbete påverkar gynnsamt personalens inställning till och engagemang i arbetet och därmed kommer det att påverka barnen. Det är viktigt för barn att få arbeta tillsammans med vuxna i en förändringsprocess.

En miljö som innehåller möjlighet till självbestämmande, ansvarstagande och utvecklingsarbete finns utförligare beskriven i kapitel 4 och 10.

Exempel

a. Malin 4 år ingår i teatergruppen den här veckan. Det betyder att hon och hennes kamrater, både äldre och yngre, redan på måndagen bestämmer vad de ska förbereda inför fredagens teaterföreställning. De bestämmer vad de ska framföra, skaffar material, delar ut uppgifter och övar och övar. 2 vuxna och 7 barn brukar hjälpas åt. Den här veckan ska föreställningen handla om växterna i trädgårdslandet. Man pratar och hittar på.

   På fredagen ligger alla under några bruna filtar medan kompisarna förväntansfullt sitter i ring och väntar. Så reser de sig upp en efter en och sjunger eller säger något för de andra barnen. "Ge rum, jag vill opp, sa' rabarberknopp" säger Malin medan Olle sjunger "Här dansar herr Gurka, både vals och mazurka". Eva, Anna, Nisse gräver och rycker ogräs. Förra veckan gjorde man Folkets Park.

b. Ann-Britt är föreståndare på ett daghem i en kommun som gett daghemmen ett eget budgetansvar. Detta innebär bl. a. att man inom rambudgetens ram kan föra över pengar från ett konto till ett annat. På det här daghemmet finns ett stort intresse för olika sorters hantverksarbete. Någon är bra på att snickra, en annan på att göra keramik och ytterligare en annan på att sy. För att ta vara på dessa intressen och kunskaper vill man på daghemmen skaffa material så att de övriga av personalen, föräldrarna och barnen kan få lära sig. Den som är kunnig i keramik är förälder och kan genom kontakter på sin arbetsplats skaffa brännugn, drejskiva och allt material som behövs. Hon har åtagit sig att ha "kurs" för personal och barn för att hjälpa dem att komma igång och få lite kunskaper.

   För att få pengar till de här olika verksamheterna har man bestämt att under sportlovsveckan och påskveckan, när det är mycket lite barn i daghemmet, så ska man avstå från semestervikarier. Man gör också så att man inte tar sjukvikarier den första dagen annat än i nödfall. På detta sätt kan daghemmet spara pengar.

   Det egna budgetansvaret för med sig att personalen vet mer om daghemmets ekonomi och får en större frihet att inom ramarna ta egna initiativ.

c. "Att samverka kring något som är så obekant som ett svenskt daghem är mycket svårt för invandrarföräldrar. Många uteblir därför från de föräldrarmöten som personalen anordnar varje termin.

Kontakten mellan föräldrar och personal vid hämtning och lämning är också oftast mycket begränsad. Information eller förfrågningar från personalen riskerar lätt att missförstås eller så uppfattas bara det negativa.

Det är även vanligt att föräldrar försöker "vara personalen till lags" och bejakar de kommentarer om barnen som de får av personalen utan att reflektera eller så tar föräldrarna till sig något som de uppfattar som sårande utan att visa personalen sin ledsnad eller irritation över det sagda. Så till exempel finns det fortfarande föräldrar som inför svensk personal förnekar sitt modersmål och talar svenska med sina barn åtminstone vid hämtning och lämning. Den svenska personalens attityder kan också vara sådan att de framhåller svenska språket som viktigt för barnen utan att egentligen veta på vilket sätt barnen säkrast blir tvåspråkiga.

Det är heller inte ovanligt att föräldrar inte känner till vilka rutiner som finns och varför de finns på avdelningen." Ur "Små invandrarbarn på daghem" Gunilla Svensson, rapport till familjestödsutredningen.

d. På daghemmet Berget har man gjort upp en plan för sitt utvecklingsarbete. I maj varje år väljer man ut några viktiga teman som daghemmet ska arbeta med under det kommande året.Efter diskussioner med föräldrarna fattar man så beslut om vilka ämnen man skall välja. I slutet av augusti när alla börjar komma i gång igen efter sommaren gör man en noggrannare planering.

Var fjortonde dag gör man en detaljplanering, två arbetslag tillsammans. Man för då protokoll och börjar alltid med att utvärdera hur de gångna 14 dagarna varit. Utifrån detta går man vidare och planerar för de kommande 14 dagarna. Man fördelar arbetet och gör upp ett schema som sedan anslås i entren. De stora barnen har samtidigt en planeringsgrupp där de planerar för aktiviteter som de ska stå för under fredagarnas stora samlingar.

Under det gångna året har man på daghemmet haft ett tema som handlat om en bondgård som ligger ganska nära daghemmet. Det finns inte längre några djur eller någon som brukar jorden, men genom att titta på byggnaden, be farbror Johansson som bott på gården att komma och berätta, läsa och berätta om djur, och skaffa fram kunskap om hur man levde förr, så kan man göra utställningar, målningar, berättelser, dramatiseringar m. m. som handlar om livet på bondgården. På daghemsgården har man egna odlingar av potatis, sädesslag, grönsaker.

På fredagsmötena, då alla barn är samlade, ägnar man alltid lite tid åt att arbeta med eller berätta om arbetet med bondgården. På föräldramötena tar man alltid upp temat till diskussion för att få föräldrarnas synpunkter på hur det varit och hur man ska gå vidare.

Till att börja med tyckte personalen att det verkade som om de skulle bli mycket uppbundna i sitt arbete, men nu när de arbetat så här i flera år, känner de snarast att de vunnit i tid och har större möjlighet att improvisera och utnyttja tillfällen som ges.

I de följande kapitlen kommer familjestödsutredningen att presentera ett antal förslag och idéer om hur dessa kvaliteter kan påverkas i gynnsam riktning.

3.19 Ställningstaganden och förslag

Familjestödsutredningen anser det viktigt att kvalitetsfrågor diskuteras och analyseras både på ett övergripande plan och utifrån den konkreta vardagliga verksamheten. I detta arbete behöver politiker, anställda och föräldrar delta och bidra med sina olika utgångspunkter.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen i sina anvisningar uppmanar kommunerna att i barnomsorgsplanen ta med en beskrivning av kvaliteten i barnomsorgen. I denna kan de i kapitel 3 redovisade kvalitetskriterierna användas.

4 Att utveckla den pedagogiska verksamheten

4.1 Bakgrund

Sedan början av 1970-talet har den kvantitativa utbyggnaden av förskolan skett mycket snabbt. Det rör sig om mer än en fördubbling av platsantalet under en femårsperiod. Barnstugeutredningens idéer och förslag ställde nya krav på verksamheten. Utbildningarna växte kraftigt och ändrade sitt innehåll. Den kommunala administrationen byggdes inte ut i samma takt och hade svårt att orka med och klara alla de nya uppgifter som lades på den. Förtroendevalda fick ett nytt expansivt och relativt okänt område att ta ställning till. Utbyggnaden av de pedagogiska ledningsfunktionerna och de förebyggande förskolepsykologiska insatserna beaktades inte tillräckligt under detta utbyggnadsskede.

Pedagogik och innehåll i barnomsorgen behöver nu diskuteras, analyseras och utvärderas. Hur skall daghemmen på bästa sätt kunna möta alla de nya uppgifter de ställs inför? Familjestödsutredningen anser det vara viktigt att man i kommunerna bedriver ett kontinuerligt pedagogiskt och psykologiskt utvecklingsarbete inom barnomsorgen. Ett klarare pedagogiskt och psykologiskt ansvarstagande för verksamheten tillsammans med ett decentraliserat beslutsfattande höjer kvaliteten.

4.1.1 *Den unga och nyutbildade personalen*

Många av dem som i dag arbetar i förskolan är unga och har kort erfarenhet av vuxenliv, av pedagogiskt arbete med barn och av yrkesliv.

Utbildningarna har under de senaste 10 åren ställts inför att klara av en kraftig utbyggnad, samtidigt som de förändrat och utvecklat innehållet i utbildningen efter idéer och förslag från barnstugeutredningen.

I den nya utbildningen har elevernas egna behov av kunskap och utveckling fått mycket större utrymme än tidigare. Denna stora frihet har skapat problem framför allt därför att eleverna varit unga och haft liten kännedom om sitt kommande arbetsområde och vilka krav det ställer. De har varit osäkra om vad de skulle efterfråga i utbildningen och hur de skulle kunna använda sina kunskaper på ett fruktbärande sätt i arbetssituationen.

Det kan ibland vara svårt för de studerande att få en god handledning eftersom det handledande arbetslaget inte alltid har så lång tidserfarenhet av arbetet i barnomsorgen. Handledarutbildningen och kontakten mellan utbildningarna och barnomsorgen har inte helt funnit sin form.

Det är viktigt att personalen finner nya framkomliga vägar i sitt arbete och får stöd att skapa en ökad yrkesmedvetenhet och kunskap om sin roll. Behovet av kontinuerliga diskussioner och av fortbildning är mycket stort och här kan olika former av utvecklingsarbete både hjälpa till att ringa in och beskriva problem och peka på möjliga utvecklingsområden.

De mål de anställda fått att arbeta efter är vaga och högtflygande och det är mycket oklart hur de skall knyta an till daghemmets vardag. Det verkar finnas en stor frihet för de enskilda anställda att själva utforma sitt arbete, men trots detta finns det en passiv likriktning mellan daghemmen. Daghem med egna profiler anpassade till lokala förhållanden är sällsynta.

Både för hela kommunen och för enskilda daghem behöver man klarare deklarera mål, innehåll och metoder och ha en mer tydlig plan för sitt arbete. Insatser måste utvärderas och förbättras under arbetets gång (se kapitel 6).

4.1.2 *Daghemmens förändrade uppgifter*

Om man tidigare i förskolan mer inriktade sitt arbete på enbart barnen så finns det nu också ett stigande behov av att ge familjen och de vuxna ett större utrymme. Hur föräldrarna skall bli indragna i och få inflytande över verksamheten råder det ännu mycket stor osäkerhet om. Behovet av det blir dock allt mer tydligt och uttalat från både föräldrars och personals sida och på många håll försöker man finna sätt att bryta igenom de hinder som finns för ett riktigt och ömsesidigt samarbete.

Familjestödsutredningen har i utvecklingsarbete prövat nya former för ökat föräldradeltagande i förskolan. Detta, som bland annat ger föräldrarna rätt och möjlighet att delta i arbetet och i beslutsfattandet finns presenterat i kapitel 10.

4.1.3 *Många obesvarade frågor*

Det finns ännu inte heltäckande användbara teorier om förskolefostran. Hur påverkar förskolan barnet, familjen, samhället? Hur bör förskolan vara utformad för att svara mot olika barns och familjers behov? Vilka är fördelarna och nackdelarna med olika arbetssätt? Dessa och många andra frågor bör mer systematiskt studeras i forsknings- och utvecklingsprojekt (kapitel 2). Vissa problem kan emellertid bäst beskrivas, analyseras och utforskas på kommunal nivå. Framför allt måste det finnas en koppling mellan det konkreta fältarbetet och forskningen. Forskning och utvecklingsarbete inom barnomsorgen måste ta som sin utgångspunkt konkreta problem. I dag saknas denna koppling. Dessutom saknas en direktkontakt till utbildningarna både från fältet och från universiteten.

Det finns många nya frågor inom den kommunala barnomsorgen som diskuteras och upplevs som problematiska. Goda lösningar kommer till stånd först sedan problematiken klargjorts. Skall kommunens daghem byggas med lekhall? Är ljudnivån för hög? Hur kan man påverka en alltför hög personalomsättning i ett visst område? Vilka konsekvenser för det pedagogiska arbetet i barngrupperna har kvinnors ökade deltidsarbete fått? Vilka fördelar

finns med renodlade småbarnsavdelningar i kommuner med många små barn i kön? Hur många småbarn kan en åldersblandad grupp ta emot utan nackdelar för det pedagogiska arbetet? Var i kommunen pågår utvecklingsarbete som behöver stödjas och vars erfarenheter behöver spridas? Hur fungerar ett daghem som tillämpar en "arbetets pedagogik"? Vilka nya pedagogiska rön finns och hur kan kommunen introducera dem i barnomsorgen?

4.1.4 *Daghem behöver stödja varandra*

Den utveckling som skett i det pedagogiska arbetet har varit beroende av enskilda människors initiativförmåga och intresse. På varje daghem finns goda idéer, uppslag och erfarenheter som, om de fördes ut skulle kunna verka utvecklande på andra daghem i kommunen. Genom att daghemmen får kontakt med varandra skulle också personalens yrkesmässiga identitet kunna stärkas och en större kunskap om daghemmen i samhället uppnås. I det kraftiga utbyggnadsskedet har nya idéer och inflytanden påverkat verksamheten, men mer kortsiktigt och slumpmässigt. Många daghem har en period av utveckling, arbetsglädje och förnyelse och stagnerar sedan i sin första omprövningsperiod, därför att de inte får hjälp och uppmuntran i det nödvändiga utvärderingsarbetet.

I dag finns en stor osäkerhet om arbetsmetoder och innehåll i daghemmen. Dialogpedagogik, ansvarspedagogik, fostran till demokrati, Montessoripedagogik, Walldorffpedagogik, arbetets pedagogik m. m. är alla trender i dagens verksamhet. Fostran till antivåld, samarbete och ett ökat samhällsengagemang diskuteras mycket. Betoning av gruppen och gemensamhetsskapande aktiviteter är nya utvecklingstrender. Behovet av att diskutera det pedagogiska arbetet, av fortbildning och av systematiskt utvecklingsarbete är stort.

4.1.5 *Pedagogisk handledning*

De som i sina arbetsuppgifter skall ta ansvar för det pedagogiska utvecklingsarbetet, barnomsorgsassistenterna, har i dag i regel inga möjligheter att ägna sig så mycket åt detta, då det dagliga administrativa arbetet är så belastande. I vissa fall saknar dessutom assistenterna tillräcklig pedagogisk utbildning och erfarenhet för att hävda pedagogiskt utvecklingsarbete som en särskild och viktig del av verksamheten.

Förskolans organisatoriska integration i socialtjänsten, som den beslutats av riksdagen, har väckt stor oro i en del förskolekretsar. Man är orolig för att möjligheterna att uppskatta och utveckla de pedagogiska uppgifterna skulle minska. Vi ser istället den sociala anknytningen som en styrka. Det är dock väsentligt att man inom den sociala ramen betonar de pedagogiska sidorna av verksamheten och främjar pedagogiskt utvecklingsarbete.

I några kommuner har man inrättat särskilda tjänster för pedagogkonsulter efter idéer från barnstugeutredningen. Det finns ännu ingen utvärdering av deras verksamhet. I några kommuner har man sett dessa tjänster som mycket värdefulla. I exempelvis en kommun (Lidingö) där pedagog- och

psykologkonsult arbetar i team upplever man detta som mycket positivt. Det finns mycket som tyder på att pedagogisk handledning och pedagogiskt utvecklingsarbete skulle kunna ha ett mycket gynnsamt inflytande på verksamheten.

Avståndet mellan mål och verklighet är ibland stort. En konkretisering av målen och en anknytning av dem till den vardagliga verksamheten skulle behöva utföras i kommunerna. Personal, föräldrar och förtroendevalda skulle behöva göra detta arbete tillsammans och skriva om det i barnstugeplanen.

Den brist på tydlig och offentlig värdering av vad som är en god kvalitet på det *inre* arbetet leder till passivitet och osäkerhet hos personalen. Endast de som är mycket starka och ingår i en väl sammansvetsad grupp vågar bli tydliga. Enskilda insatser kan blomma upp, men dör sedan ofta ut därför att personalen inte får tillräckligt med stöd och intresse. De behöver hjälp att fördjupa sig och kunna gå vidare ur tillfälliga svackor i arbetet. Konkreta riktlinjer i arbetet kan vara ett stöd. En öppenhet och beredskap för förändring och vidareutveckling inom verksamheten kan bidra till en positiv och stödjande anda.

4.1.6 *Socialstyrelsen om utvecklingsarbete*

De erfarenheter som man inom socialstyrelsen fått av försöksverksamheten med att föra ut barnstugeutredningens idéer pekar på att:

"Utvecklingsarbete sker oftast i det tysta och utan att de som försöker förändra sätter etikett på vad de gör. Kanske det vardagliga och föga uppmärksammade utvecklingsarbetet är det viktigaste."

Vidare kommer man fram till:

"På det lokala planet är det viktigt att personal och föräldrar får stöd och stimulans att förändra och utveckla sin verksamhet. Huvudman, personal och föräldrar bör gemensamt diskutera mål och metoder i verksamheten, sätta sig tillsammans och utvärdera det arbete som görs. Det är också viktigt att angripa olika problem och svårigheter gemensamt, att varje 'part' ger sin syn på verksamheten, berättar om vilka hinder man ser på vägen mot målen men också summerar vilka positiva erfarenheter och värdefull kunskap man fått."

"Utvecklingsarbetet har därför sin viktigaste förankring i den lokala verksamheten. Huvudmannens roll är att stimulera initiativ och stödja och ta till vara utvecklingsarbetet." (Thorsell, 1979.)

4.1.7 *Om socialtjänsten, förskolan och det pedagogiska innehållet*

Enligt beslut i riksdagen den 3 juni 1980 skall förskolan och den kommunala barnomsorgen inrymmas i den nya socialtjänstlagen. Den är en ramlag och skall på "demokratins och solidaritetens grund främja människors ekonomiska och sociala trygghet, jämlikhet i levnadsvillkor och aktivt deltagande i samhällslivet." Kommunerna skall ha det yttersta ansvaret för att de som behöver får stöd och hjälp enligt sina behov.

Barnomsorgen är en viktig social resurs och som sådan en självklar del av socialtjänsten. Förskolan har emellertid också viktiga pedagogiska uppgifter och det är angeläget att dessa tillgodoses.

Skolan behåller sin speciallag och ställs därmed utanför trots att dess verksamhet motsvarar socialtjänstbegreppets principiella innehåll. Genom detta markerar skolan sin pedagogiska identitet på bekostnad av ett uttalat socialt ansvar.

Barnomsorgslagen inordnas i socialtjänstlagen under rubriken Omsorger om barn och ungdom. I och med detta ser många att det kan finnas en risk att förskolans pedagogiska identitet suddas ut och att behovet av pedagogisk vidareutveckling inte får det stöd som är nödvändigt.

Till förskolan kommer många barn med behov av särskilt stöd och stimulans. För att förskolan skall kunna möta dessa barns behov behöver den pedagogiska skickligheten ökas och ny kunskap tas fram. Det räcker inte för dessa barns del att få en plats. Det måste också finnas en idé om hur de skall hjälpas och det måste finnas resurser att göra det. Det är en vanföreställning att tro att dessa barn skall få gynnsamma utvecklingsbetingelser bara genom att få en plats i barnomsorgen. Förskolan måste ta ett ansvar för sina sociala och pedagogiska mål.

Förskolan har ingen läroplan och det är både en styrka och en svaghet. Den snabba utvecklingen av det förskolepedagogiska arbetet har varit möjlig endast genom att det inte varit alltför uppbundet och detaljreglerat. I och med att man inte fastlagt ämnesområden att undervisa i eller försökt att schemalägga dem har man kunnat se och stödja barnet i ett helhetsperspektiv. Risken med detta är självklart att arbetet kan bli för fritt och lämna ung och nyutbildad personal utan tillräckligt stöd och vägledning. Kraven från arbetsgivare och samhälle blir mindre tydliga.

Förskolan kan i dag arbeta efter *individperspektivet* (att låta enskilda barns intresse och aktivitet styra inlärningen), *grupperspektivet* (att låta barnen få uppleva glädjen och styrkan i att göra saker tillsammans) och *samhällsperspektivet* (att ge barnen en god omvårdnad och vissa grundläggande kunskaper) i en takt och på ett sätt som är flexibelt och situationsanpassat. Självständighet, ömsesidighet och kunskap om världen kan integreras.

Där förskolan varit framgångsrik har barnen haft möjlighet att låta det egna intresset styra ett självständigt problemlösande samtidigt som viktiga gemensamma erfarenheter kunnat tillgodoses. Ett allsidigt sammansatt innehåll i verksamheten och ett positivt samarbete i personalgruppen/arbetslaget har bidragit till en hög kvalitet i det pedagogiska arbetet.

I dag behöver förskolan stöd för att fullfölja och vidareutveckla både sitt sociala och pedagogiska innehåll.

4.1.8 *Om pedagogisk ledning, utvecklingsarbete och självförvaltning inom barnomsorgen*

Familjestödsutredningen anser det vara mycket viktigt att det pedagogiska arbetet i barnomsorgen får ett erforderligt stöd. Den verksamhet som pågår behöver beskrivas och bli tydligare både vad gäller mål och arbetssätt. En *pedagogisk ledning* kan klargöra vilka krav som är rimliga att ställa och visa på önskvärda arbetssätt. För att kunna föra verksamheten vidare måste det finnas resurser för pedagogiskt och psykologiskt *utvecklingsarbete*. Detta är nödvändigt för att pröva och utveckla nya arbetsformer. En ökad *själv-*

förvaltning för enskilda delar av barnomsorgen (daghem, deltidsförskola, fritidshem, öppen förskola osv.) kan bidra till att öka självständighet och ansvarstagande. En kombination av dessa tre delvis motstridande inriktningar skulle kunna bidra till att stärka och utveckla barnomsorgens innehåll och göra den till en bättre barnmiljö. En god grundutbildning, kontinuerlig fortbildning och förebyggande psykologiska insatser är andra viktiga moment för att nå en hög kvalitet.

4.2 Om förskolepedagogiska ledare för barnomsorgen

Barnomsorgsassistenter/konsultenter m. fl. är de som har det övergripande pedagogiska och ekonomiska ansvaret inom sitt distrikt för arbetet i barnomsorgen. Arbetsuppgifterna ser något olika ut mellan olika kommuner liksom vilken kompetens som krävs. I regel saknas särskild fortbildning speciellt för tjänsten. I en del fall saknar befattningshavaren pedagogisk utbildning eller erfarenhet. Familjestödsutredningen har i sitt remissvar till barnstugeutredningens utbildningsbetänkande, SOU 1975:67, föreslagit en särskild utbildning.

Arbetsuppgifternas omfattning varierar i kommunerna. I en kommun kan assistenten ha ansvar för 600–800 barn medan hon i en annan har 200. I de flesta fall har assistenten en lång rad administrativa rutinärenden att utföra. Exempel på detta är administration av löner, statistikuppgifter, taxeberäkningar, rutinplaceringar, vikarieplaceringar, köförfrågningar, rekrytering av personal, budgetarbete.

I många befattningsbeskrivningar betonas vikten av pedagogisk ledning, av handledning av personal, av regelbundna besök vid institutioner och familjedaghem, av utvecklingsarbete, fortbildning, information av nya rön inom förskolepedagogiken. Att samordna de olika verksamhetsområdena är också viktiga arbetsuppgifter. Till dessa arbetsuppgifter är dock ofta alltför lite tid avsatt.

I det snabba utbyggnadsskedet har i många kommuner ledningsfunktionen inte vuxit i samma takt, som utbyggnaden av antalet platser. Mängden av administrativa ärenden och det stora antalet arbetsuppgifter, som kräver omedelbar handläggning har på många håll lett till att den övergripande pedagogiska ledningsfunktionen blivit eftersatt. Systematiskt utvecklingsarbete har endast i undantagsfall kunnat bedrivas.

I denna situation har ett antal kommuner valt att omorganisera den pedagogiska ledningsfunktionen så att rutinärenden lagts över på kanslipersonal medan den pedagogiskt utbildade och erfarna personalen kunnat ta ett övergripande ansvar för det pedagogiska arbetet och för att utvecklingsarbete bedrivs. I regel har detta kombinerats med administrativ, ekonomisk och pedagogisk fortbildning för berörd personal.

Vid en jämförelse med andra yrkeskategorier är det tydligt att rektorer för grundskolan i sina befattningsbeskrivningar har arbetsuppgifter som mycket liknar dem som barnomsorgsassistenterna har. En rektor har dock kanslipersonal, studierektor, tillsynslärare m. fl. medarbetare till hjälp. Ett rektorsområde kan omfatta mellan 700 och 1 000 barn och i regel tjänstgör

då mellan 70 och 100 lärare i det. Rektor har ett övergripande pedagogiskt ansvar för verksamheten, men har till sin hjälp ovannämnda skolledare och dessutom s. k. huvudlärare. Rektorer har ekonomiskt ansvar för en budget för läromedel, förbrukningsmaterial och undervisningshjälpmedel och i mindre kommuner ibland för lokaler m. m. Rektorernas närmaste överordnade är skoldirektörer och biträdande skoldirektörer, som oftast är föredragande för skolstyrelsen och har 5–10 rektorer sig underställda.

Som en jämförelse kan nämnas att en barnomsorgsassistent/konsulent har ett övergripande pedagogiskt ansvar för en verksamhet med upp till 600 barn och kanske mer, för 150–200 anställda föreståndare, förskollärare, barnskötare, kökspersonal, städpersonal, beredskapsarbetande, elever från utbildningar m. m.

I kommuner som exempelvis Göteborg och Lidingö har man under senare år omorganiserat barnomsorgsassistentuppgifterna för att möjliggöra en kvalificerad pedagogisk ledning och stöd till verksamheten. Förskolesekreterare och basföreståndare är de yrkesbeteckningar man valt.

Arbetsuppgifterna för en förskolesekreterare i Göteborgs socialavdelning Väst beskrivs så här:

1. Svara för arbetsledning av kretsens personal, planera, samordna och följa upp verksamheten vid förskolor, fritidshem och familjedaghem inom en krets (en krets har 500–600 barn, varav ung. 150 i familjedaghem, ung. 400 barn i 6–7 daghem, deltidsgrupper, fritidshem) vad gäller
   - metod- och verksamhetsutveckling
   - pedagogisk handledning
   - personalsammankomster
   - samverkan med föräldrar, skola, barnavårdscentral, socialbyrå och andra lokala myndigheter
   - igångsättande av nya institutioner.
2. Ansvara för kretsens planerings- och budgetarbete och genom fortlöpande uppföljning av kostnader, intäkter och prestationer, svara för att verksamheten bedrivs inom fastställda ekonomiska ramar samt i samråd med berörd personal besluta om omfördelning av resurser med hänsyn till behovsutvecklingen inom kretsen.
3. Besluta i anställnings- och personalfrågor enligt gällande delegation, ansvara för personalutbildning/utveckling samt för den övergripande arbetsmiljö- och skyddsverksamheten inom kretsen.
4. Svara för övergripande information i frågor som rör kretsens verksamhet.
5. Inom givna riktlinjer besluta om förturer samt reducering av barnantal med anledning av placering av barn med behov av särskilt stöd och stimulans.

För en basföreståndare på Lidingö beskrivs arbetsuppgifterna så här:

"Basföreståndaren ansvarar för 8–13 daghemsavdelningar och 3–4 deltidsgrupper samt ett antal familjedaghem inom bostadsområdet. På varje basdaghem finns dessutom 3/4–1 föreståndare samt 1/2 familjedaghemsassistent. Som extra resurs finns dessutom centralt placerade två förskolepsykologer och två pedagogkonsulenter att tillgå.

Planering, utveckling och uppföljning betr. daghem, familjedaghem och deltidsgrupper inom basområdet enligt centralt angivna ramar. Medverkan i budgetarbetet. Övergripande ansvar för barnomsorgsverksamheten inom basområdet samt för basområdets budget. Organisation av personalpoolens tjänstgöring. Medverka i det 'dagliga arbetet' inom basområdet. Arbetsledning."

Föreståndarens arbetsuppgifter beskrivs så här:

"Arbets- och pedagogisk ledning. Ansvarig för förskolans driftbudget. Medverka i barngruppsarbetet. Externa kontakter. Personalredogörare för daghemmets personal. Schemaläggning."

Barnstugeschefer, sektionschefer, avdelningschefer är närmaste överordnade för 3–8 assistenter, konsulenter, förskolesekreterare, basföreståndare. I mindre kommuner har socialchefen den direkt överordnade befattningen.

Familjestödsutredningen anser dessa satsningar på de pedagogiska ledningsfunktionerna som synnerligen väsentliga och anser det vara av stor betydelse att andra kommuner gör liknande insatser.

4.3 Om förskolepsykologisk konsultation i barnomsorgen

Förskolepsykologen är konsult åt förskolans personal i deras arbete med barnen. De första förskolepsykologtjänsterna inrättades i mitten av 60-talet, då främst i storstäderna. Antalet tjänster uppgår i dag till ett drygt hundratal. Fördelningen av psykologtjänsterna är ojämn över landet. Många kommuner saknar fortfarande egen förskolepsykolog, i stället utnyttjas BVC-psykolog eller skolpsykolog även inom förskoleverksamheten.

Förskolepsykologens uppgift är att bidra med sitt speciella yrkeskunnande till en annan yrkesgrupp, personalen i barnomsorgen. Psykologen har ett eget yrkesmässigt ansvar för sina insatser. Detta innebär att svara för metoder och innehåll i sitt arbete liksom ansvar för bedömning av när och hur arbetsinsatserna skall göras.

Det är av stor vikt att förskolepsykologerna har en central placering och alltså är sidoordnade i förhållande till den administrativa personalen. Då kan psykosociala problem av generell karaktär i förskolan lättare uppfångas. En sådan placering ger också bättre förutsättningar för samarbete med personal som svarar för utvecklings- och planeringsarbete, utbildnings- och utvärderingsfrågor.

Förskolepsykologen arbetar utifrån en konsultroll – en resurs som förskolan efterfrågar. Arbetet sker på tre nivåer: individnivå, gruppnivå och strukturnivå.

När personalen söker hjälp för ett *enskilt barn,* gäller det ofta utagerande barn, barn med speciella kontaktsvårigheter, barn som är utvecklingsförsenade exempelvis vad gäller motorik och tal. Många barn som placerats med hjälp av förtur hör hit. Det kan gälla barn med fysiska handikapp, utvecklingsstörda barn, invandrarbarn eller barn från familjer med tillfälliga eller långvariga sociala svårigheter.

Personalen söker ibland hjälp för problem som rör hela *barngruppen.* Stämningen i barngruppen kan periodvis vara orolig och aggressiv. Ibland är det svårt att se orsaken till detta och att veta hur man som personal skall agera.

Föräldrasamarbetet bereder ofta personalen svårigheter. De kan ha svårt att tala med föräldrarna om problem som de ser hos ett barn. Personal och föräldrar kan vara oense om hur man skall bedöma barnets problem.

Personalen kan anse att föräldrarna bör söka hjälp för sitt barn. Föräldrarna å sin sida kan mena att det kommer an på personalen att göra något på förskolan.

Relationsproblem bland personalen kan föranleda personalen att söka hjälp. Problemen kan vara av en sådan art att arbetseffektiviteten i väsentlig utsträckning försämras. Psykologens kunskaper i relationspsykologi hjälper personalen att se och förstå de skeenden som de är indragna i.

Personalen får via psykologens konsultinsats hjälp att bättre möta barnets behov, se hur hela barngruppen fungerar tillsammans och hur de kan bemöta föräldrarna. Förskolepsykologen tar ställning till om barnet kan få den hjälp det behöver inom förskolans ramar eller om kontakt med andra institutioner är nödvändigt exempelvis barn- och ungdomspsykiatrisk klinik, foniatrisk klinik, allmän socialvård.

Förskolepsykologen hjälper personalen att själva ta itu med problem. Alla i arbetslaget är berörda och är nödvändiga vid lösningen av problemen. Detta arbetssätt ger utbildningseffekter eftersom personalens kunskaper och erfarenheter ökar och därmed deras förmåga att lösa liknande problem i framtiden. Det är därför viktigt att hela arbetslaget deltar i psykologkonsultationen.

Problem i barngruppen aktualiserar ibland samarbetssvårigheter i arbetslaget. Detta kan medföra en arbetskris för personalen som psykologen måste hjälpa dem att lösa. Ibland kan problem uppstå i personalgruppen och leda till att barngruppen blir orolig. Även i detta fall kan psykologens insatser behövas.

Psykologen utför inget direkt behandlingsarbete med barn eller familjer i förskolan. I de fall problemen kring ett barn och dess familj kräver mer direkta behandlingsinsatser arbetar psykologen tillsammans med eller via personalen på att motivera familjen att söka adekvat hjälp.

Förskolepsykologens kunskaper om barns utveckling och i barndiagnostik, kommunikationsteori, relationsbearbetning och gruppdynamik är förutsättningar för psykologkonsultation.

Psykologens konsultroll innebär att arbetet med barnen sker via personalen. Personalen behåller sitt ansvar för arbetet med barnen och psykologen ansvarar för själva konsultinsatsen.

Psykologens samarbete med barnomsorgsassistent/pedagogkonsulent är viktigt. Detta samarbete innebär framför allt fortlöpande diskussioner rörande distriktets barnomsorg och dess utveckling. Förskolepsykologen och barnomsorgsassistenten/pedagogkonsulenten samarbetar exempelvis vid introduktion av personal på nystartade daghem, vid förändring av åldersammansättningen av barngrupperna och vid förskolepersonalens studiedagar.

4.4 Om pedagogiskt utvecklingsarbete i kommunen

I dag finns ingen organisation som kan fånga upp, stödja och sprida resultat från lokalt utvecklingsarbete. Många goda idéer och nya utvecklingstendenser går på detta sätt till spillo.

För att höja kvaliteten i det pedagogiska arbetet i barnomsorgen är det nödvändigt att bedriva utvecklingsarbete. De erfarenheter som görs i det dagliga arbetet och de konkreta problem som de anställda och föräldrar ställs inför behöver bli en utgångspunkt för ett aktivt förändringsarbete. Utvecklingsarbete behöver vara lokalt förankrat och inte enbart initierat från universitet, myndigheter m. m.

De försök att förbättra och utveckla arbetet som görs i dag behöver stöd av en mer medvetet inriktad satsning. Genom att beskriva, systematisera och diskutera aktuella frågeställningar kan man i kommunen samla kunskaper och erfarenheter som kan vara av mycket stort värde för att höja kvaliteten och möta nya frågeställningar och förändrade behov i barnomsorgen. Ett medvetet och systematiskt utvecklingsarbete kan öka underlaget för planering av den framtida barnomsorgen i kommunen.

Kunskapen om barnomsorgens problem och utvecklingstendenser behöver ökas. Politiker, förvaltningens tjänstemän med flera grupper behöver både få inblick och mer kunskap.

Familjestödsutredningen har kunnat konstatera att det finns ett stort behov av och intresse för utvecklingsarbete i kommunerna. När ett sådant kommer i gång verkar det vitaliserande också på andra än på dem som direkt deltar. Lika tydligt är att den kunskap som personalen besitter, är viktig att ta i anspråk. Det ökar arbetsglädje och yrkesstolthet att vara med i ett aktivt förändringsarbete.

Personal i barnomsorgen behöver hjälp att lägga upp, utvärdera och beskriva utvecklingsproblem. Förskolepsykologer, pedagogkonsulter med akademisk påbyggnad i sin utbildning, lärare vid utbildningsanstalter skulle kunna ge en sådan "utvecklings-/forskningshandledning."

För att de anställda och föräldrarna skall kunna delta i ett utvecklingsarbete är det nödvändigt att det finns reella möjligheter att ta initiativ till, påverka och utvärdera det. Om det inte känns angeläget är det risk att utvecklingsarbetet inte får det stöd som behövs.

Utvecklingsarbete bör drivas i samverkan med politiker och förvaltning för att bli meningsfullt och få betydelse.

Familjestödsutredningen har utifrån sina erfarenheter av eget forsknings- och utvecklingsarbete gjort en skiss över hur ett kommunalt utvecklingsarbete skulle kunna bedrivas.

4.4.1 *Krav på en utvecklingsavdelning*

Följande krav kan ställas på arbetet på en utvecklingsavdelning:

- att utgå från den konkreta vardagen
- att stå öppen för påverkan från dem som direkt berörs i verksamheten nämligen personal och föräldrar
- att vara i viss mån friställd från den dagliga driften
- att kunna bedriva och erbjuda handledning i utvecklings- och utvärderingsarbete
- att få med de kommunala politikerna och huvudmannen i arbetet
- att ha kontakt med forskning och utbildningsarbete.

4.4.2 *Arbetsuppgifter för en pedagogisk utvecklingsavdelning*

1. Bedriva försöksverksamhet inom något eller några områden som man i kommunen bedömt som viktiga och värdefulla. I försöksverksamheten skall det pedagogiska arbetet kunna fördjupas och det skall leda till att större kunskap och medvetenhet kan uppnås i det pedagogiska arbetet.
2. Hjälpa de enskilda daghemmen när de håller på att arbeta fram en pedagogisk årsplan. Daghemmen skall då kunna kontakta avdelningen och få hjälp att få fram mer kunskap inom ett visst område eller få synpunkter på sitt program. Avdelningen skall kunna förmedla kontakt mellan daghem som har erfarenheter att ge varandra.
3. Att samla in, sammanställa och sprida idéer och erfarenheter från daghemmen, öppen förskola, familjedaghemmen i kommunen.
4. Att samla in, sammanställa och sprida idéer från forskningsrön, resultat av utvecklingsarbete i andra kommuner, på seminarier och universitet, socialstyrelsen. Att hålla sig informerad om olika utvecklingsarbeten som pågår på andra håll i landet.
5. Att i en särskild lokal ordna utställningar, starta debatter, ge ut informationsblad, ha bibliotek och visst material, ordna seminarier.
6. Planera fortbildning tillsammans med den förskolepedagogiska ledaren. Detta kan de göra dels som förslag för hela kommunen, men också på direkt förfrågan från enskilda daghem.
7. Fortbilda politiker och tjänstemän. I diskussionerna i referensgruppen kan aktuella frågeställningar, problem och tillgångar beskrivas och analyseras. Gruppen skall kunna ta ställning till innehåll och former för kommunens utvecklingsarbete.

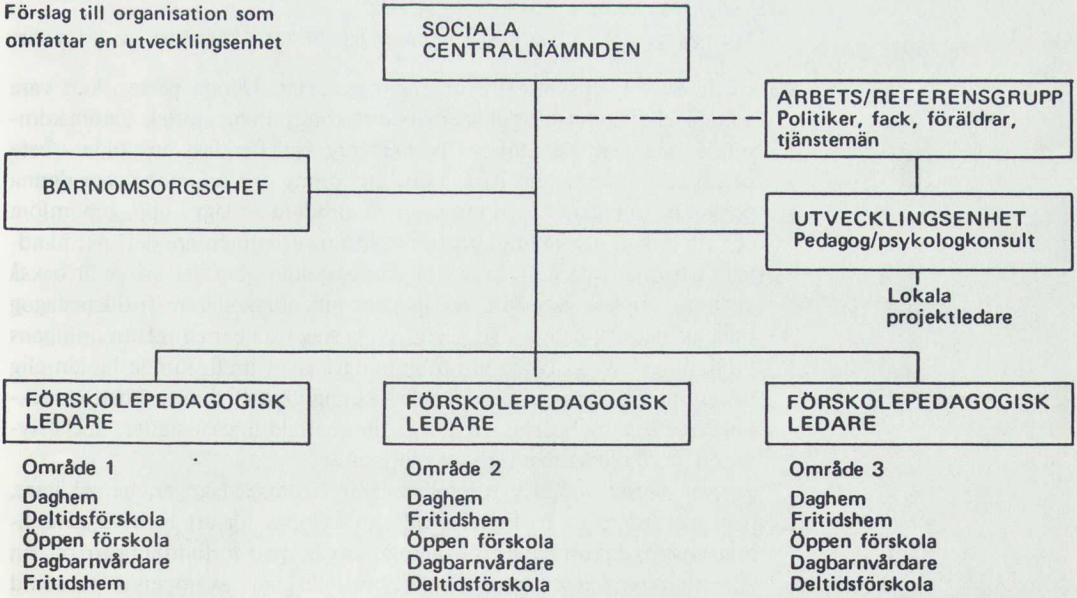

Den förskolepedagogiska ledaren bör samarbeta med utvecklingsavdelningen. I mindre kommuner är kanske arbetet upplagt så att denna person får avdela en överenskommen del av sin arbetstid för utvecklingsarbete och alltså arbeta på utvecklingsavdelningen.

Utvecklingsavdelningen måste vara "fältanknuten", dvs. vara tillgänglig och ha levande kontakter med all arbetande personal. Olika former för sambruk av lokaler är eftersträvansvärt.

4.4.3 *Finansiering*

För att kunna finansiera utvecklingsarbete måste man inom kommunen göra omprioriteringar av de medel som avsatts för barnomsorg. Om man exempelvis avsatte 1 % av budgeten till utvecklingsarbete skulle detta betyda ett kraftigt tillskott. Följden av ett utvecklingsarbete kan bli att resurser kommer att användas mer effektivt.

Ett samarbete mellan daghem kunde frigöra resurser till utvecklingsarbete. Med självförvaltning skulle det bli möjligt för ett daghem att överblicka sin ekonomi och bidra till att finansiera utvecklingsarbete. Vid en områdesindelning kan man tänka sig att daghem i samma område turas om att stå för kostnaderna för en utvecklingsenhet beroende av vem som för tillfället har den mest gynnsamma arbetssituationen. När utvecklingsarbetet står öppet för påverkan från daghemmen ökas intresset för sådana här satsningar.

4.4.4 *Vem arbetar med utvecklingsarbete?*

All personal bör stödjas och uppmuntras till utvecklingsarbete. Några måste dock ha ansvar för att det finns, fullföljs och utvärderas. Bland mängden måste vissa projekt väljas ut för särskild uppmärksamhet. Några måste vara ansvariga för valet.

Den pedagogiska utvecklingsavdelningen består i vår skiss av tre delar:

- *en anställd* är ansvarig för utvecklingsarbetet. Denna person kan vara deltids- eller heltidsanställd beroende på kommunens storlek. I stora kommuner med en väl utbyggd barnomsorg kan fler fast anställda arbeta på utvecklingsenheten. I fråga om utbildning och erfarenhet bör denna person ha tillräckligt med kunskap för att klara att lägga upp, genomföra och utvärdera utvecklingsarbete och kunna dokumentera det. Att handleda personal i barnomsorgen så att dessa kan göra det själva är också ett krav. Psykologkonsult, pedagogkonsult, förskollärare/fritidspedagog med akademisk påbyggnad, exempelvis steg tre i barnstugeutredningens utbildningsförslag, lärare vid utbildningsanstalt m. fl. kunde ha lämplig bakgrund. Denna person skall också kunna följa forsknings- och utvecklingsarbete som bedrivs på universitet, utbildningsanstalter, socialstyrelsen m. fl. liksom att bevaka litteratur.
- *ett ekonomiskt anslag* varur förskollärare/fritidspedagoger, barnskötare, dagbarnvårdare m. fl. för viss tid kan avlönas för att bedriva utvecklingsarbete, dokumentera sitt arbete, arbeta med fortbildning m. m. En eller flera personer kunde på detta sätt lösgöras exempelvis på deltid

för att starta, fördjupa, utvärdera, dokumentera ett utvecklingsarbete. Genom att tidsbegränsa dessa "projektmedel" kunde flera av de anställda inom barnomsorgen under sin verksamma tid få möjlighet till fördjupningsstudier. De skall få hjälp av den övriga personalen på den pedagogiska avdelningen om var de kan få ny kunskap, hur de kan bearbeta och pröva den och sammanställa den i en rapport.

- *en referensgrupp/kommunalt förskoleråd* bestående av representanter för politiker, fackliga organisationer, förvaltningsledning, föräldrar och övriga som kan ha ett direkt intresse i verksamheten. Denna grupp skall ansvara för att det bedrivs utvecklingsarbete, tillsammans ge detta en viss inriktning och följa de erfarenheter man gör för att kunna bidra till att dessa kan påverka framtidsplaneringen. Medlemmarna i gruppen skulle få möjlighet att informera sig, att diskutera innan man behöver binda upp sig för färdiga lösningar, att få en större kännedom om de vardagliga problemen. Genom dessa sina kunskaper skulle de kunna bevaka barnomsorgsfrågor i kommunen.

Gruppen bör träffas varje månad och den anställde på utvecklingsenheten skall förbereda frågor. Varje år skall gruppen rapportera om sitt arbete till sociala centralnämnden. Den kan fungera som remissorgan, exempelvis i övergripande policyfrågor m. m.

I och med att gruppen är med och lägger synpunkter på vilken försöksverksamhet man skall satsa på i kommunen kan man också påverka arbetet i barnomsorgen och medverka till en större tydlighet i vilka pedagogiska krav man bör ställa inom omsorgen.

Exempel

a. På Daghemmet Munspelet har man under de gångna två åren arbetat mycket med att utveckla sina kunskaper om gamla ringlekar och folkdanser. Man har börjat göra beskrivningar av dem för att lära ut dem till föräldrar och nyanställda, men tycker nu att man vill nå också andra daghem med en mindre rapport. Den barnfria planeringstiden räcker inte till, så därför får de disponera ett antal timmar med vikarie. När rapporten är klar får daghemmet disponera ytterligare tid med vikarieersättning för att kunna instruera annan daghemspersonal. (5 timmar i veckan under ett halvt år.)

b. En förskollärare och en fritidspedagog, som arbetat tillsammans har på olika sätt försökt få till stånd ett samarbete med föräldrarna. De har prövat olika former men inte fått med föräldrarna så mycket att de kunnat tillföra daghemmet och barnen något nytt. De tar kontakt med barntillsynsavdelningen och hör sig för om det finns något intresse för att dra igång en försöksverksamhet. Så hör de talas om familjestödsutredningens försöksverksamhet i daghemmet Siken, kontaktar oss och börjar ett samarbete, som resulterar i att de skriver ett eget förslag till hur en försöksverksamhet med ökat föräldrainflytande skulle kunna se ut. Deras kommun beviljar dem medel för att kunna färdigställa skrivelsen och sedan börjar ett samarbete för att pröva i försöksverksamhet. Assistenten i distriktet är inte så intresserad av att hålla i det, så försökets överlevnad blir helt beroende av daghemspersonalens egen kraft och uthållighet.

c. Hösten 1974 började man på en syskongrupp vid en förskola i Uppsala att förändra sitt arbetssätt. Man hade haft stora problem med aggressivitet i barngruppen och man försökte nu komma åt detta genom att införa moment som skulle bidra till att öka samarbetet mellan barnen. De delades in i smågrupper och varje grupp

fick en syssla (t. ex. borddukning) att ansvara för en vecka i taget. Man införde möten för att prata om sysslorna för att bestämma om vilka som skulle ha dem nästa vecka. Man började även att använda mötena för att gemensamt lösa konflikter i barngruppen. Personalen märkte snart att det nya arbetssättet ledde till att samarbetet mellan barnen ökade och att konfliktlösningarna blev mindre handgripliga. Personalen hade kontakt med psykologiska institutionen i Uppsala och man kom överens om att göra en utvärdering för att söka komma åt sambandet mellan det ökade samarbetet och den minskade aggressiviteten. Så inleddes ett långvarigt samarbete. Flera rapporter har publicerats om ansvarspedagogik, som blev namnet på projektet (Nilsson, Thorsell 1975, Eriksson och Johansson, 1977, Lunell, Satrell och Thunberg, 1977 och Havemose, Horne, Johansson, 1978).

Personalen såg det som viktigt att sprida sina positiva erfarenheter till andra avdelningar och förskolor, därför informerade de om sitt arbetssätt på studiedagar, i radio, osv. Detta gjorde att man kom i kontakt med förskolor, där man önskade arbeta på ett liknande sätt. En viktig del i det pedagogiska arbetet blev vardagliga sysslor som barnen fick ansvar för.

Allt eftersom arbetssättet befästes och utvecklades så fortsatte diskussionerna om vad som skulle betraktas som det centrala i pedagogiken. Personlen författade en arbetsbeskrivning, där det framgår att vad man bestämmer på mötena och vad man sedan gör, är intimt sammanlänkat.

d. Daghemmet Tamburinen önskar i försöksverksamhet pröva en mer planerad och strukturerad pedagogik. För att få tid för planering, handledning och utvärdering vänder de sig till familjestödsutredningen. Vi erbjuder kommunen handledning, ersättning till lokal projektledare, 5 tim. i veckan och kommunen anställer en förskollärare på halvtid att göra observationer och delta i pedagogiska diskussioner i daghemmet och planering. Arbetet pågick i 9 månader och resulterade i en rapport. Den innehåller en problemorientering och beskrivningar av hur man planerat och strukturerat arbetssättet och en redovisning av personalens erfarenheter av att arbeta med teman i åldersblandade och åldersindelade grupper.

e. Personalen på daghemmet Bredbergsgränd har under flera år arbetat med att få fram en fungerande planering. Den skulle bli ett hjälpmedel för att få en klar inriktning på arbetet och få med föräldrar och barn i arbetet. En förskollärare skriver en tre veckors dagbok om detta arbete. Denna rapport kan utgöra diskussionsunderlag för andra daghem som vill komma fram till en bättre planering av arbetet. Hon avlönades speciellt för att ta fram detta fortbildningsmaterial.

f. På Klockan skriver personal och barn en tidning, där den gångna terminen beskrivs. Tidningen skall informera föräldrar och kringboende om vad daghemmet arbetar med. Hittills har man använt den ordinarie arbetstiden för detta, men nu önskar man mer tid för att kunna ställa samman de gångna årens tidningar och försöka utvärdera hur tidningen påverkat arbetet i daghemmet.

g. Andra exempel på utvecklingsarbete i kommuner är försöksverksamhet med åldersblandade barngrupper, utökad föräldramedverkan, nya former för introduktion, arbetsplanering m. m. som familjestödsutredningen bedrivit och som finns redovisade i kapitlen 6, 7, 8, 9, 10, 11.

4.5 Om självförvaltning för daghem

Det finns skillnader mellan kommuner i hur hög grad man decentraliserat beslutsrätten på förvaltnings- och tjänstemannasidan. I vissa kommuner kan föreståndaren på ett daghem tillsammans med övrig personal få fatta många självständiga beslut inom den budgetram man fått. Man är inte

bunden mellan olika kostnadsslag och budgeten är överskådlig och påverkbar för varje daghem för sig. I andra kommuner har föreståndare mycket liten överblick och har i stort sett endast en "förskottskassa" att självständigt råda över. Det går inte att spara från ett kostnadsslag och använda på ett annat.

Gemensamt för alla daghem och för all kommunal verksamhet är att den är baserad på en årsbudget. Det finns ingen möjlighet att spara pengar från ett år till ett annat. Detta leder till att varje daghem strävar efter att "handla upp" sina medel inom årets budget och man gör det ofta av rädsla för att annars förlora pengarna och kanske få mindre anslag nästa år, då det visat sig att man kan klara sig på mindre pengar. Denna inställning att göra slut på sina medel är i dag fullt förståelig, men är mycket tvivelaktig att behålla och lära ut till barnen. I sig leder den till att man inte vårdar sig om den gemensamma kommunens pengar, utan skapar en "roffa-åt-sig inställning". Långtidsplanering av ekonomi och sparande befrämjas ej av det rådande systemet och det vore därför att rekommendera att man i kommunerna för daghemmen utarbetade en långtidsbudget exempelvis över tre eller fem år. De medel som sparas under ett år skulle kunna få disponeras under nästa. Eller de kunde disponeras till utvecklingsarbete.

Under senare år har det alltmer blivit uppenbart att det också finns nackdelar med stordrift. Den effektivitet och det bättre resursutnyttjande som eftersträvats då småkommuner gått samman i storkommuner har för de enskilda människorna och institutionerna också lett till att möjligheten att själv kunna påverka sin situation och fatta beslut om den har alltmer försvårats. I daghemmen kan man möta resultatet av denna utveckling i en allmän känsla hos personalen av att "vi får inte för dem" eller i en inställning att "de försöker bara utnyttja oss", "de tänker bara på pengar". Dessa inställningar parade med en brist på kunskap om hur samhället och kommunen fungerar, vem som fattar beslut om vad, hur man kan påverka beslut osv. förstärker polariteten i "vi och dom". "Dom" står för det mesta för politiker och tjänstemän i förvaltningen. I dag finns en stor klyfta mellan "vi och dom" och denna klyfta förstärks av att man talar olika språk och har olika erfarenheter.

En av daghemmets viktigaste uppgifter är att fostra barn till aktiva människor som vill och kan delta, ta ansvar för och påverka sin situation. Därför blir det särskilt viktigt att det just i deras nära uppväxtmiljö finns möjlighet att få vara med om detta, att se hur det går till, vart det leder. Barnen behöver både få se daghemspersonalen som aktiva och kunniga i samhället och få se sina föräldrar vara det för att kunna få goda förebilder och kunskaper. Barn i barnomsorgen får i detta stöd för sin självständighetsutveckling.

Under senare år har människor från flera olika utgångspunkter försökt att finna former för ett utökat inflytande över arbetsplatser, närmiljö, skolor, sjukhus, fångvårdsanstalter, bostadsmiljö m. m. Diskussionen har handlat både om hur politiker skall komma närmare "gräsrötterna" och om hur enskilda människor skall kunna fatta beslut om det som rör dem själva och hur inflytandet skall se ut.

Vi vill rekommendera en högre grad av decentralisering av beslutsfattandet till enskilda daghem inom den budgetram som förtroendevalda dragit upp.

Ett decentraliserat beslutsfattande kan leda till att besluten blir mer verklighetsförankrade, mer flexibla och bidra till att människor blir mer aktiva och intresserade av att vara med och dela ansvar för det gemensamma. Det är viktigt att beslutsfattande ligger på nivåer som möjliggör dialog och direkt deltagande.

En högre grad av självbestämmande skulle för daghemmens del kunna bidra till att de bättre skulle kunna motsvara de krav man i dag bör ställa på en god uppväxtmiljö. Daghemmens självförvaltning är en aspekt av kvaliteten i barnomsorgen.

Att finna former där föräldrar kan vara med och ha insyn i och kunna påverka budgeten är också angeläget. I den försöksverksamhet som finns redovisad i kapitel 10 om utökad föräldramedverkan finns exempel från daghemmet Siken där föräldrar är anställda i daghemmet och alltså har en sådan möjlighet. Andra former bör också prövas. Kommunalt utvecklingsarbete kan bidra till att finna goda lösningar.

4.5.1 *Självförvaltning i en kommun*

I Göteborg har man för att bättre utnyttja de resurser som finns inom socialvården fattat principbeslut om att pröva att decentralisera beslutsfattandet så långt som möjligt. Utgångspunkten är bl. a. att man anser att resurser utnyttjas bäst om den personal som i praktiken använder resurserna också får bestämma om användningen och ta ansvar för sina beslut. Kunskap och idéer och möjligheter att genomföra en förändring måste kopplas samman. Detta kräver en fungerande lokal organisation, arbetsledningssystem och kunskap i ekonomiska frågor.

Under 1977/78 försökte man från administrationen inom en av de fyra socialavdelningarna i Göteborg (Väster) informera och utbilda personal vid daghem och fritidshem i ekonomi och planering. Ansvariga för samtliga kostnadsställen inom barnomsorgen i Väster deltog i utbildningsdagar och konferenser. Övrig personal fick tillsammans med kostnadsställeansvariga information genom meddelanden, arbets-PM samt egna budgetuppföljningar och prognoser. Personal från administrativa byrån ledde informationsmöten på samliga daghem i Väster (ett femtiotal).

Syftet med informationen och utbildningen var att personal inom verksamheten själva skulle kunna tillgodose de behov som fanns i verksamheten.

Inom ramen för ett forskningsprojekt (Samordning mellan förskola och familjestödjande organ – Tynneredsprojektet) gjordes en uppföljning av informationen och utbildningen.

20 institutioner besvarade våren 1979 en enkät, som avsåg att mäta vilken information personalen hade fått i ekonomi och planering, hur man arbetade med dessa frågor på daghemmen, i vilken utsträckning man kunnat planera och använda resurser på annat sätt än tidigare och om ett eventuellt förändrat arbetssätt även kunde tänkas medföra pedagogiska och/eller andra konsekvenser.

Under hösten 1980 genomfördes en ny enkätomgång på samtliga daghem som deltog i första omgången för att se hur man nu arbetar med ekonomi och planering och om någon förändring skett i sättet att arbeta på respektive daghem under året som gått.

Ulla Wickström vid Göteborgs Universitet utför undersökningen och sammanfattar i största korthet de resultat som hittills kommit fram:

"Resultaten från enkäten visar att man upplever en större insyn i och förståelse för ekonomiska ramar jämfört med tidigare. På många daghem har man bildat särskilda s. k. budgetgrupper. Upplevelsen att ha hand om sin egen ekonomi är övervägande positiv. Man känner ett ökat ansvar när man får vara med och påverka de beslut som fattas på daghemmet. Dock påpekas att det tar tid att sätta sig in i budgetfrågor och att arbeta med budgetprognoser, tid som får tas från arbetet med barnen."

Resultaten från de båda enkätomgångarna skall sammanställas i en rapport som beräknas vara klar i juni 1981.

Exempel från Apelsingatans daghem

"Sedan tre år tillbaka bedriver förskolebyrån Väster ett försök att lägga ut mer av det ekonomiska ansvaret på institutionerna. I början fick vi disponera de olika kontona (hobby-, lek-, tvätt, livsmedel-, kontorsmaterialkonto) fritt och sedan januari -79 kan vi manipulera även med lönekontot. Kontot för sjuk- och semestervikarierna ligger också på institutionerna numera.

Vi är inte totalt fria från central styrning, för det finns en del riktlinjer och avtal som vi måste ta hänsyn till, exempelvis matkontot. Förvaltningen sluter avtal centralt med några firmor och förbinder sig att handla endast där, detta gör att vi har lite svårt att utnyttja extraerbjudanden i detaljhandeln. När det gäller kemisk-tekniska artiklar måste vi hålla oss till de testade produkterna som finns på våra upphandlingslistor. Beträffande inventariekontot har vårt daghem inhandlat ett annat sortiment än det rekommenderade. Vi har t. o. m. satsat på begagnade möbler för att få pengar att räcka till mycket. Förra året inköptes inga leksaker utan vi satsade stort på inredningen som tidigare varit mycket torftig.

Vi disponerar alltså våra pengar på det sätt som vi tycker stämmer med våra tankar om hur verksamheten skall drivas. Vi tvättar t. ex. allt själva, lär barnen denna viktiga pedagogiska bit, och får på detta sätt pengar över som vi kan satsa på material som gör att barnen kan skapa sina leksaker och sin lekmiljö självständigt tillsammans med den vuxne. (Virke, skruvar, ull, färg osv.) Vi vill inte ha färdiga "lekpaket".

Det är en viktig del av arbetet att vi som arbetar med barnen kan handskas med vår budget, för detta bidrar till en större självkänsla och en större medvetenhet om vad den egna arbetsinsatsen är värd. Det är även en viktig pedagogisk bit att lära barnen ansvar för inventarier och lekmaterial. När de varit med om att besluta om inköp, tillverkning samt blivit medvetna om kostnaden, växer detta ansvar fram. Jag önskar vi kunde gå längre och få chans att spara pengar från ett år till ett annat för att kunna satsa på något större projekt. Det finns tankar i vår krets om att göra detta möjligt.

Vi vill bygga ut växthuset för att kunna odla mer grönsaker. Vi vill också kunna spara så att vi kan betala den musiker som regelbundet kommit och lärt barn och personal att använda musik i arbetet. Ett annat sparmål är att kunna ge en av personalen en viss utbildning så vi kan använda en verkstad här i området.

Varje termin får föräldrarna information om vår budget. De vet hur vi vill arbeta och stödjer oss i det. De ger ofta förslag på hur man kan spara, vad de kan bidra med osv.

Lönekontot är en intressant bit att arbeta med. Personalen här är mycket medveten om hur vi kan använda kontot, man kräver inte alltid en vikarie så fort någon är frånvarande utan ser till behovet i första hand. Vi har i stället haft chans att sätta in extrapersonal på vår småbarnsavdelning när det varit behov av detta. Vi är måna

om att ha utbildad personal på alla fasta tjänster och när det gäller längre vikariat. Daghemmets ord väger tungt när det gäller vem som får jobbet. Föräldrar kan anställas som korttidsvikarier men får ej ha ett självständigt pedagogiskt ansvar precis som andra som ej har pedagogisk utbildning."

4.6 Om utbildningen i barnomsorgen

Utbildningsfrågorna är en av de allra viktigaste frågorna inom barnomsorgen. Familjestödsutredningen kommer att behandla dem mycket summariskt i detta betänkande. Detta hänger inte samman med att vi anser dem oviktiga utan beror på att en stor utbildningsreform genomförts under den tid utredningen arbetat. Barnstugeutredningen lade förslag till en ny utbildning år 1975 i betänkandet Utbildning i samspel, SOU 1975:67. Förslagen ledde till en rad förändringar både av utbildningarnas form och innehåll. Förändringarna började genomföras successivt under de följande åren. Vissa delar av den nya utbildningen har utvärderats, men någon mer omfattande undersökning av form, innehåll och samordning mellan olika steg har ännu inte utförts. I och med den kraftiga utbyggnaden av barnomsorgen har utbildningsplatserna ökat mycket kraftigt. Det börjar nu bli tid att försöka utvärdera vad den nya utbildningen inneburit, hur väl den överensstämmer med de krav som ställs i personalens arbete och hur mycket den inspirerar till ett aktivt utvecklingsarbete inom barnomsorgen.

Utbildningarna har ingen strikt koppling till forskning på området, vilket kan betraktas som en brist. Resultat av forsknings- och utvecklingsarbete når inte utbildningarna på ett sätt så att de systematiskt kan påverka dem.

Kopplingen mellan utbildningen och den vardagliga praktiska verksamheten är också relativt tunn. Tidigare fanns större möjligheter till en integrering av det teoretiska stoffet och den kommande arbetssituationen. Behovet av en handledarutbildning är också stort.

Inom barnomsorgen arbetar två yrkeskategorier direkt med barnen och de har båda uttalat pedagogiska arbetsuppgifter. Det är viktigt att utbildningarna är integrerade med varandra med en gemensam referensram och gemensamma mål, liksom att det finns återkommande utbildning med möjlighet till utbildning i etapper och en aktiv rekrytering av personer med erfarenhet från arbete i hem och arbetsliv.

Det är tveksamt om det på sikt är eftersträvansvärt att behålla så stora utbildningsskillnader mellan två yrkeskategorier som i praktiken ofta har samma arbetsuppgifter i arbetslaget.

All personal, även köks- och städpersonal har pedagogiska uppgifter och bör därför tillföras pedagogiska grundkunskaper. Matlagning, dukning, servering, disk- och städning är viktiga pedagogiska områden där barnen kan ha stor glädje av att handledas av yrkesskicklig personal. Att integrera de skilda utbildningsvägar som i dag finns för olika yrkeskategorier i en gemensam grundutbildning som kan utgöra det första steget i en barnpedagogisk vidareutbildning är att betrakta som positivt.

Ett fåtal människor är det förunnat att enbart genom intuition, inspiration, entusiasm och egen upptäckarförmåga skapa bärkraftiga pedagogiska system som kan ta till vara och utveckla den inneboende förmågan hos människor

med olika ursprung och olika förutsättningar. De flesta av oss har behov av det kunskapsstoff och det system för att fortlöpande tillägna oss nytt vetande som meddelas vid skolor av skilda slag.

Barn har svårare än vuxna att värja sig mot övergrepp i form av kränkande och hämmande behandling. Också med de bästa intentioner är fostran problematisk. I en familj med trygga och stabila relationer brukar man någorlunda lära sig avläsa varandras behov och tolka varandras relationer. I en grupp som är sammansatt av för varandra okända människor är det svårare att finna gemensamma referensramar.

Om en sådan grupp skall fungera bra måste någon eller några skaffa sig kunskap om gruppens villkor, behov och utvecklingsmöjligheter. Man behöver inte bara ett antal handlingsmönster och färdigheter som erfarenheten säger är användbara och ändamålsenliga, man behöver lära sig tolka individernas reaktioner och få gruppen att fungera som helhet. Man behöver också kunna sätta in sig själv och gruppen i ett större sammanhang för ett konstruktivt samspel med enskilda och grupper i det omgivande samhället.

Mycket kan uträttas med god vilja, hängivenhet och lyhördhet för andra människors behov men att kunna driva en framgångsrik verksamhet under lång tid och ibland under svåra förhållanden utan det stöd som utbildning, fortbildning och handledning kan ge är vanskligt. Därför blir det angeläget att följa upp de nya utbildningarna och studera effekterna av dem i det vardagliga arbetet.

Utbildningen av dagbarnvårdarna är också en viktig fråga. Dagbarnvårdarna har inte endast det största ansvaret när det gäller de små barnen – i de tidigaste och mest känsliga åldrarna – de har också barn med stor åldersspridning, samtidigt som de saknar stödet av ett arbetslag och står i ett samarbetsförhållande till föräldrarna som ofta inrymmer en större problematik än relationen mellan daghemspersonalen och föräldrarna. Utöver den föreslagna grundutbildningen bör därför en fortlöpande fortbildning anordnas.

4.6.1 *Familjestödsutredningens remissvar på några utredningsförslag 1976*

I familjestödsutredningens remissvar på barnstugeutredningens betänkande, Utbildning i samspel, SOU 1975:67, samt det förslag till kurs och läroplan för, Tvåårig social service- och barnomsorgslinje i gymnasieskolan, som avgivits av skolöverstyrelsen i oktober 1976, skisserade vi en alternativ utbildningsmodell. Då vi anser att idén fortfarande har aktualitet presenterar vi den här som en modell att använda i den fortsatta diskussionen om utbildningen av barnomsorgens personal.

I vår tänkta modell var utbildningen uppbyggd i tre steg efter den gymnasiala utbildningen. Vi ansåg det olyckligt för barnomsorgen om där i framtiden endast arbetade människor som haft en klar inriktning på vårdarbete redan under gymnasietiden. För att få in fler män och få en bredare utbildningsbakgrund ansåg vi att den egentliga barnpedagogiska utbildningen inte borde starta förrän efter gymnasiet. En ettårig eftergymnasial integrerad ungdoms- och vuxenutbildning till barnskötare skulle utgöra det

första steget. Skillnaderna i utbildningens längd mellan olika kategorier som arbetar i barnomsorgen skulle inte bli så stor.

Nästa etapp i utbildningen skulle komma efter minst två års yrkesverksamhet och då i form av en ettårig barnpedagogisk utbildning som ledde fram till förskollärar- eller fritidspedagogkompetens.

Det sista steget i vår skiss bestod av en ettårig vidareutbildning till pedagogiklärar- föreståndar- eller pedagogkonsulentkompetens. 4 års yrkesverksamhet efter avslutad förskollärar-fritidspedagogutbildning var ett behörighetskrav.

I vårt förslag att det i kommunerna skulle tillsättas förskolepedagogiska ledare inom barnomsorgen var vår tanke att dessa personer skulle ha en utbildning på en nivå enligt det sista steget i den ovan skisserade utbildningen.

Vi ansåg i vårt remissvar att det fanns problem med förslaget att de studerande i så stor utsträckning skulle bedriva projektorienterade studier utifrån de frågor och problem som de studerande själva formulerar. Detta eftersom de studerande ofta saknar ingående kännedom om de problem och krav de kommer att ställas inför i sin kommande arbetssituation. Idén med en sådan kunskapsinhämtning är mycket värdefull men ställer speciella krav på en nära koppling mellan utbildning och kommande arbete. Vi ansåg det viktigt att det fanns vissa garantier för att väsentliga problem och områden täcks i utbildningen. Bestämda kurser, obligatoriska projektstudier, där ett visst arbetsmaterial kommer till användning kan vara olika vägar att uppnå detta. Praktiska erfarenheter av den verksamhet utbildningen avser är grundläggande och där intar praktiken en viktig del. Det är viktigt att en del av utbildningen får styras av eleverna, men denna del bör ligga i slutskedet av utbildningen då vissa grundkunskaper inhämtats.

4.6.2 *Utvärdering av utbildning*

I vårt forsknings- och utvecklingsarbete har vi inte haft något projekt som särskilt uppmärksammat utbildningsfrågor. Mer osystematiskt har vi dock uppfångat en del missnöje och problem och det framför allt inom de områden som ovan påpekats.

Forskning och utvärdering inom barnomsorgen är nödvändig liksom forskning och utvärdering av utbildningarna.

I de följande kapitlen tar familjestödsutredningen upp ett antal områden där vi ser att barnomsorgen behöver förbättras och där det finns aktuella medel till förnyelse i dag. Dessa områden behöver också behandlas i utbildningen.

Särskilt viktiga ser vi ett utbildningsinnehåll som ger kunskap om kvalitetsfrågor, om pedagogiskt utvecklingsarbete, om föräldrarnas delaktighet, om pedagogisk planering och förnyelse av det pedagogiska innehållet och om åldersblandade grupper. Elevernas möjligheter att få kvalificerad handledning och praktik måste förstärkas.

I kapitel 6 där sociala problem i barnomsorgen belyses diskuteras utbildningens uppgifter igen. Att integrera utbildning med den vardagliga verksamheten blir särskilt viktigt i bostadsområden med stora sociala problem, både för utbildningens kvalitet och för barnomsorgens.

4.6.3 *Om fortbildning*

I samband med genomförande av förskolelagen fick socialstyrelsen medel för att i samråd med kommunerna och de fackliga organisationerna ge information om den nya reformen. Projektet kallas "Särskild information om förskolan". Denna särskilda information behandlades i ett strukturerat studiematerial som omfattade 30 timmars undervisning för personalen i barnomsorgen. I de flesta av landets kommuner genomfördes denna information. Början till en fortbildningsorganisation byggdes upp i kommunerna.

Socialstyrelsen har därefter tagit fram en arbetsplan i sex delar för förskolan. Den skall tjäna som vägledning och kunskapskälla både inom grundutbildningarna och för personal anställd i förskolan. Materialet är eftertraktat och fyller ett stort behov. I många kommuner använder man böckerna som underlag för fortbildningen av personalen. Arbetsplan för förskolan har följande titlar:

Del 1: *Vår förskola.* En introduktion till förskolans pedagogiska arbete. 1975 (rev. 1977)
Del 2: *Vi lär av varandra.* Om samspel och planering i förskolan. 1975
Del 3: *Vi upptäcker och utforskar.* Att arbeta naturvetenskapligt i förskolan. 1975
Del 4: *Invandrarbarn i förskolan.* 1976 (rev. 1978)
Del 5: *Små barn i daghem.* 1978
Del 6: *Samtal, samvaro, språk.* 1978

Fortbildningen av personal har stor betydelse för det kvalitativa innehållet i barnomsorgen. Det finns stora skillnader mellan kommunerna i hur mycket man satsar på fortbildningen av sin personal. På en del ställen har man byggt vidare på den organisation av fortbildare som socialstyrelsen hjälpte till att bygga upp inför förskolereformen 1975. Många av dem som deltagit som lärare eller studieledare upplever i dag en brist på studiematerial av den art som den särskilda informationen utgjorde. Man får nu lägga ned mycket arbete på att formulera diskussionsfrågor och göra nya material tillgängliga. Till detta förberedelsearbete saknas ofta tillräcklig tid.

Socialstyrelsen kommer att ge ut ett antal policyskrifter under det närmaste året. De behandlar förskolans pedagogiska verksamhet, fritidshemmens verksamhet, samverkan förskola – lågstadium, barn med behov av särskilt stöd. Även fortbildningsmaterial som rör könsroller, invandrare, arbetsledande personal, musik, socialtjänsten och barn och trafik planeras. Familjestödsutredningen anser det vara av stor betydelse att socialstyrelsen tar fram aktuellt studiematerial för personalen i barnomsorgen.

Socialstyrelsen har som huvudman för verksamheten ett ansvar för innehållet som inte kan ersättas av ett informations- och studiematerial utgivet helt på kommersiell basis. Familjestödsutredningen anser det därför mycket viktigt att socialstyrelsen får ekonomiska och personella möjligheter att möta det stora behov som i dag finns av fortbildnings- och diskussionsmaterial. För att nå en hög och jämn nivå på det pedagogiska arbetet med barnen i barnomsorgen är det av mycket stor betydelse att någon har detta på sitt ansvarsområde. Med utbyggda utvecklingsenheter, en närmare koppling mellan det vardagliga arbetet och forskningen och mellan utbildningarna

kan nya idéer och modeller för arbetet prövas och utvärderas och bli underlag för studiematerial. Socialstyrelsen bör ha det som sitt huvudmannaansvar och utföra det tillsammans med kommunförbundet och de fackliga organisationerna.

Kommunförbundet har nyligen utkommit med en skrift i serien Kommunerna och barnomsorgen 4, "Vad vill vi med barnomsorgen?" Syftet med skriften är att stimulera en diskussion mellan politiker, förvaltningspersonal, föräldrar och förskolepersonal som kan resultera i att fullmäktige antar ett kvalitetsinriktat handlingsprogram för barnomsorgen. Skriften kan även användas som fortbildningsmaterial.

4.7 Ställningstaganden och förslag

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att de administrativa resurserna byggs ut i förhållande till utbyggnaden av verksamheten

att barnomsorgsassistenterna/konsulenterna ges en klarare definierad pedagogisk ledningsfunktion

att behovet av förebyggande förskolepsykologiska insatser beaktas

att pedagogiskt utvecklingsarbete bedrivs i kommunerna och att medel för detta avsätts i barnomsorgsbudgeten. Familjestödsutredningens förslag på organisation av utvecklingsarbetet kan vara vägledande

att en högre grad av decentraliserat beslutsfattande genomförs i kommunerna

att utbildningarna för de anställda i barnomsorgen utvärderas.

Familjestödsutredningen föreslår

att universitets- och högskoleämbetet och skolöverstyrelsen får i uppdrag att tillsammans med berörda instanser göra en översyn av utbildningen av barnskötare, förskollärare, fritidspedagoger och dagbarnvårdare så att de kvalitetshöjande idéer och förslag som familjestödsutredningen tar upp kommer att behandlas i utbildningen.

5 Samhällsproblem som slår igenom i barnomsorgen

5.1 Inledning

Bland de problem som finns i barnomsorgen i dag finns många som hänger direkt samman med samhällets uppbyggnad och funktion. Grundläggande orättvisor i människors levnadsförhållanden och i barns uppväxtsituation kommer till synes också i barnomsorgen och detta också på ett psykologiskt och socialt plan. Lugna och trygga barn, som lever i stabila och givande relationer med sina närmaste kan på ett bättre sätt tillgodogöra sig det pedagogiska och sociala innehåll som barnomsorgen kan erbjuda. Barn som lever i krissituationer och/eller med otrygga relationer med människor i sin närmiljö har svårare att använda och dra nytta av det som barnomsorgen kan erbjuda. Invandrarbarnen kan i barnomsorgen utsättas för mycket stora påfrestningar, då de ställs inför en mängd delvis motstridande kulturella krav och får leva i miljöer där de har svårigheter att utveckla en grundläggande och sammanhängande begreppsbildning.

Den viktiga och värdefulla strävan under senare år att integrera barn med olika former av handikapp i barnomsorgen har skapat problem, då det inte funnits klara riktlinjer eller en utarbetad metodik att möta dessa barn. (Se kapitel 3.) Barn med behov av särskilt stöd och stimulans har enligt § 6 i barnomsorgslagen rätt till en plats i barnomsorgen.[1] Tanken har varit att dessa barn genom att integreras med vanliga barn skall få goda förutsättningar till stimulans och allsidig utveckling. Tanken har väl också varit att om dessa barn får delta i en pedagogiskt planerad och utvecklande verksamhet, så skall den grundläggande orättvisan i deras uppväxtsituation kunna utjämnas.

I dag saknas en målmedveten plan för att kunna hjälpa de barn som får plats i barnomsorgen enligt § 6 i barnomsorgslagen och det saknas medel att påverka den grundläggande orättvisa som består i att sociala och andra problem samlas till vissa bostadsområden.

5.2 Effekterna av boendesegregationen i barnomsorgen

Boendesegregation innebär att människor med likartade ekonomiska och sociala förhållanden söker sig till eller anvisas bostad i samma område. En del bostadsområden är attraktiva och dit söker sig människor som har

[1] Från den 1 jan. 1982 socialtjänstlagen, § 15, bilaga 5.

valmöjligheter. I andra bostadsområden samlas människor som saknar valmöjligheter.

Bostädernas upplåtelseform och bostadsområdets ålder har stor betydelse för befolkningssammansättningen. Bostadsområden kan t. ex. vara socioekonomiskt segregerade, åldersmässigt segregerade eller etniskt segregerade (invandrare). Ofta finns alla tre typerna av segregation inom samma område (Fittja, Tensta, Rinkeby, Fisksätra, Rosengård). Ibland finns sådana områden i kommuner där låg skattekraft och hög skatt begränsar kommunens möjligheter att själv ta itu med problemen. Vi har kallat sådana områden med överlagrade ekonomiska, sociala och etniska problem för multiproblemområden.

Segregationen behandlas utförligt i rapporten "Segregationens konsekvenser för barn" (Forsberg & Pettersson, 1978) där man slår fast att bostadssegregationen slår igenom mycket starkt i daghemmen.

Barnen är över huvud taget speciellt utsatta på grund av att de är mycket mer geografiskt bundna till sin bostadsmiljö än vad de flesta vuxna är. Barnen tillbringar ju oftast all sin tid i bostadsområdet.

De attraktiva bostadsområdena är ofta småhusområden eller låghusområden med en fast befolkning med relativt hög inkomst.

I andra områden finns en stor andel människor med låg inkomst och sociala problem. Dessa områden karaktäriseras också av en hög omflyttning bland befolkningen. Områden av denna typ finns beskrivna i många rapporter och debattböcker. Som exempel kan nämnas Man anpassar sig helt enkelt, 1972, Fallet Rosengård, 1972, Pockettidningen R, nr 6:1976, Barnen och den fysiska miljön, SOU 1975:36.

Strävan efter att få det bättre för med sig att människor, så snart de får tillfälle, flyttar till ett område som upplevs som bättre. De som av olika skäl inte kan flytta, tänker dock ofta att de skall göra det. Eftersom man har dessa planer får man inte så stor anledning att satsa tid och intresse åt att göra något för att förbättra den miljö man just då bor i.

Detta får stor betydelse för daghemmet, vem som arbetar där, vilka barn som går där, vilket material som finns och hur spännande och omväxlande närmiljön blir.

Det är åtminstone i storstadsområdena vanligt att den erfarna, utbildade och stadigvarande personalen arbetar i daghem i attraktiva områden. Barnen kommer ofta från familjer med god ekonomi och mer stabila hemförhållanden. Barn som hemifrån för med sig en positiv livsinställning har lättare att fånga upp och tillägna sig förskolans budskap. Förskolan kan för dessa barn bli ett stimulerande komplement till familjen. I de högexploaterade områdena med en tyngre social problematik är situationen en annan. I dessa områden är också problemen i barnomsorgen större än i andra områden och det ställs större krav på personalen. Barnen har gjort kanske upprepade negativa erfarenheter och möter nya situationer med misstro. Samtidigt är omsättningen på personal högre, det finns fler outbildade och fler som har kort yrkeslivserfarenhet. Därtill kommer högre omsättning i barngruppen och flera barn som fått plats på grund av behov av särskilt stöd och stimulans. Aktiva insatser måste göras för att motverka detta.

Barnen kommer ofta från familjer som lever under otrygga och svåra förhållanden och andelen barn med förturer är hög. Segregationen leder

alltså till att den olikhet som finns i livsvillkor mellan olika barn också är att räkna med inom barnomsorgen och riskerar att förstärkas eftersom kvaliteten i daghemsvistelsen också riskerar att bli lägre.

Segregationen inom barnomsorgen har knappast uppmärksammats förrän ganska sent under 70-talet. I Förskolan, del 1 och 2, SOU 1972:26–27, finns inget skrivet om de helt väsensskilda förhållanden som daghemmen arbetar under i olika områden. Även i senare publikationer om förskolan är det sällsynt att segregationen inom barnomsorgen beskrivs.

I barnmiljöutredningens sjätte rapport, Barnen och den fysiska miljön, SOU 1975:36, behandlar man segregationen i första hand utifrån bostadssegregationen. Förskolan tas upp i mycket liten omfattning.

I boken "Bättre barnmiljö" som föreningen för Sveriges socialchefer gav ut 1977 tar man upp och diskuterar segregationen i barnomsorgen. Där skriver man att det

"... knappast är möjligt att skapa bra barnmiljöer i förskolor och fritidshem om inte segregationen motverkas. Boendemiljöerna måste reformeras, förbättras, bli mer rättvisa.... De kommuner som drabbas hårt av segregationen har ofta den sämsta ekonomin, de lägsta skatteintäkterna, de största svårigheterna att möta problemen.

I daghemmen i de hårdexploaterade områdena kämpar man med en ständigt hög omsättning av barn, föräldrar och personal. Barngrupperna, personalgrupperna får aldrig en rimlig stabilitet. Invänjning, föräldraarbete, arbetsplanering skall ständigt göras på nytt. Det kan kännas som om det knappast lönar sig att samla ihop sig i arbetslaget och satsa på nytt.

Personalen i det segregerade området behöver mer än annan personal stöd, handledning, fortbildning, chans till utveckling."

I den tidigare nämnda rapporten, Segregationens konsekvenser för barn, 1979, finns ett omfattande och värdefullt material om den segregerade barnomsorgen. Författarna skriver där om förskolan:

"Segregationen i förskolan är till största delen en följd av den socioekonomiska bostadssegregationen. Detta innebär att i bostadsområden med hög förekomst av medlemmar från ekonomiskt, politiskt och socialt underordnade grupper är också förskolorna segregerade på motsvarande sätt. Det finns dock förhållanden som är speciellt knutna till förskolan som innebär att segregationen i förskolan ofta är ännu starkare än i övriga samhället."

De nämner två skäl:

1. Förturssystemet som skapar ett urval av barn som kommer från underordnade grupper.
2. Möjligheten (i praktiken främst för privilegierade samhällsgrupper) att välja förskola.

Författarna menar också att den negativa segregationen förstärks av att dessa förskolor i praktiken tillförs väsentligt mindre resurser än förskolor i mer privilegierade områden.

I rapporten påpekas också att förskollärarnas utbildning när det gäller barns olika levnadsvillkor är mycket bristfällig. Lärarkandidaterna får ingen eller mycket liten kontakt med den verklighet som så småningom möter dem i de segregerade områdena.

Dessvärre är det ofta så att de nyexaminerade förskollärarna först "ham-

nar" i daghem ute i de tunga områdena och då blir chocken och svårigheterna stora. Så fort de får tillfälle flyttar de sedan till mer "lättarbetade" daghem och på så sätt ökar omsättningen av personal.

En förskollärare, Abelin Paulsen, ger i rapporten följande beskrivning av situationen på sitt daghem i ett negativt segregerat område:

"Verksamheten hos oss har alltid varit krävande för personalen. Det har varit och är fortfarande svårt på en mängd olika områden i vår verksamhet. Det är lätt att man känner sig frustrerad i sitt arbete, som om man inte räcker till. Det blev på vårt dagis, som på många andra i liknande områden, en stor och ökande personalomsättning. En ond cirkel startade som är väldigt svår att bryta. Den kan beskrivas som: krävande barngrupper innebär att personalen slutar, vilket innebär ökande problem i barngruppen. Ännu fler personal slutar och problemen ökar. Personalrekryteringen blir svår, arbetsplatsen får dåligt rykte och personalen går på korta vikariat 'för att komma vidare till andra ställen'. Hos oss gick det så långt att föräldrar, som de sa 'lämnade barnet på morgonen till en helt ny personal, för att hämta det hos en annan helt ny personal på kvällen'. Föräldrarna kunde konstatera att barnen blev rädda och osäkra av daghemsvistelsen. Problem som sömnsvårigheter, sängvätning och vägran att gå till dagis uppstod och ökade. Personal upplevde främst att aggressiviteten ökade."

Liknande erfarenheter finns beskrivna i Svenning och Svennings doktorsavhandling Daghemmen, jämlikheten och klassamhället 1980 och Gunilla Svenssons rapport till familjestödsutredningen om de små invandrarbarnen i förskolan i Göteborg 1979.

5.2.1 *Exempel från familjestödsutredningens utvecklingsarbete*

Karin Edenhammar, projektledare för åldersintegrerade barngrupper i familjestödsutredningens forsknings- och utvecklingsgrupp skriver i en rapport Försöksverksamhet med åldersintegrerade grupper, rapport om Gamlebyplan 9, 1976–1978:

"Den bild Abelin Paulsen ger av sitt daghem i ett ytterområde till Malmö är nära nog identisk med det man möter på Gamlebyplan. Detta daghem har sedan länge använts som skräckexempel på daghem på flera utbildningsanstalter och det har förstärkt dess dåliga rykte och svårigheterna att få utbildad personal har ökat.

Samtidigt har där funnits en kärna av ambitiös personal som arbetat under nära nog oöverstigliga svårigheter. Man har velat göra en bra verksamhet för barnen och vägrat att gå med på att det skulle vara omöjligt. Under perioder har det fungerat bättre på daghemmet – men dessa perioder har avlösts av svåra kriser.

När vi startade försöksverksamheten i Rinkeby, nybyggd förort i Stockholm, var vi i viss mån medvetna om segregationen i barnomsorgen, men så här i efterhand måste vi konstatera att vi inte hade klart för oss vilken enormt hård genomslagskraft den har.

Idag finns det en tendens hos politiker och andra ansvariga att vilja tro att om man bara skaffar en plats åt ett "problembarn"' i en förskola, så är problemen lösta. Man ger uttryck för en övertro på förskolans möjligheter.

För förskolepersonalen, som tar hand om barnen och som påverkats av dessa förväntningar, ligger det nära till hands att lägga eventuella misslyckanden på sig själva som individer, dvs. man anklagar sig själv för att man inte är tillräckligt duktig när man ser att barnen har det svårt och att barngruppen inte fungerar.

Så länge det inte finns daghemsplats för alla barn så kommer andelen barn med "särskilda behov" att vara mycket stor i barnomsorgen. I områden av Rinkebys ka-

raktär kan många, kanske de flesta barnen, betraktas som barn med "särskilda behov" utan att personalen för den skull får något extra stöd för att kunna ta hand om dessa barn.

För att få kvalificerad personal till de negativt segregerade områdena så måste man på något sätt kompensera och stödja personalen på daghemmen. Man kan t. ex. tänka sig högre lön, reducerad arbetstid och en omfattande fortbildning för dem som arbetar i de tunga områdena.

Som tidigare nämnts så finns det nu en ökad medvetenhet om konsekvenserna av segregationen även inom barnomsorgen. Men det är mycket svårt att säga hur man skall komma tillrätta med problemen. Som tidigare nämnts finns ju de grundläggande orsakerna på samhällsnivå.

Det är därför viktigt att man inom förskoleverksamheten (på daghem, i utbildningar osv.) får kunskap om och diskuterar denna problematik och försöker göra klart för sig vad det är man kan lösa/förbättra inom förskolan och vad som ligger utanför förskolans möjligheter."

5.2.2 *En doktorsavhandling om daghemmen, jämlikheten och klassamhället*

Svenning och Svenning som skrivit en doktorsavhandling om Daghemmen, jämlikheten och klassamhället – en studie av skiktspecifik socialisation i det svenska samhället, 1980 (se kapitel 2) har gjort en totalundersökning av barnfamiljerna med barn födda 1967 i Malmö i mitten av 1970-talet. Bakgrundsdata och socialisationsformer för en hel årskurs barn erhölls. Det blev möjligt att jämföra fostran för barn i olika tillsynsformer.

I sina slutsatser kommer de fram till att barnstugeutredningens förhoppning om att barnstugeverksamhet skulle bidra till ökad social jämlikhet ter sig väl optimistisk. Daghemmen lyckas inte åstadkomma ens den mest rudimentära form av jämlikhet – likhet i möjligheter – och det bland annat därför att daghemmen liksom skolan endast är en del av en större helhet som formar barns världs- och identitetsuppfattning. Pedagogiken i förskolan kan inte överskrida de strukturella ramar som samhället skapat. Den uppfattning av arbetslivet som barnen får i daghemmet överensstämmer med den bild av mellanmänskliga relationer som de får i samhället i övrigt. En bild där över- och underordning av människor är naturligt och där människor som är överordnade i arbetslivet också förtjänar att bo och leva bättre än de som betraktas som underordnade. I denna process växer barnets uppfattning om den egna och familjens plats i samhället fram.

De framhåller att uppväxtvillkoren för de uppväxande barnen intimt hänger samman med deras föräldrars levnadsvillkor. Att förändra barnets värld blir således också en fråga om att förändra föräldrarnas värld.

Deras slutsats av undersökningen är att pedagogiska lösningar *kan* vara möjliga, men det pedagogiska innehållet måste utformas av olika organisationer och människor i samverkan och inte ensidigt dikteras av statliga utredningar. Pedagogiken kan inte ensam svara för förändringen av samhället. För en förändring är det nödvändigt att allt samhällsbyggande, inklusive bostadsplanering har samma mål för ögonen som utbildningsinstitutionerna i samhället.

Svenning och Svenning kommer fram till att det första etappmålet mot jämlikhet ligger utanför daghemmens verksamhet. Att förändra denna verk-

lighet är ett tidsödande arbete som ideligen kommer att stöta på motstånd. De anser dock att det ligger inom möjligheternas ram att göra det.

5.3 Barn med behov av särskilt stöd och stimulans

Barn, som bedöms ha behov av särskilt stöd och stimulans, skall enligt § 6 i barnomsorgslagen ha rätt till plats i förskola.

Det har inte ingått i familjestödsutredningens direktiv att utreda dessa barns förhållanden eller daghemmens uppgifter. Det uppdraget fick en annan statlig utredning, barnomsorgsgruppen. Vi har dock i vårt arbete ofta kommit i kontakt med problem som finns för dessa barn i barnomsorgen. Speciellt märkbara är de i bostadsområden med en tung social problematik. De enda barn med behov av särskilt stöd som vi studerat något är små invandrarbarn i daghem.

Familjestödsutredningen anser det viktigt att situationen för de barn som på grund av sociala skäl erhållit förtur till barnomsorgen undersöks. Man har ännu inte utvärderat vilka effekter dessa familjesociala insatser haft eller försökt belysa hur dessa barn och deras familjer bäst blir hjälpta av en daghemsplats. Hur bör daghemsmiljön utformas för att bäst möta deras behov?

De flesta som på ett övergripande plan skriver och uttalar sig om barn med behov av särskilt stöd är mycket otydliga. Svårigheterna att definiera de problem det rör sig om är mycket påtagliga, speciellt när det gäller barn utan synliga fysiska handikapp. Det framgår att de faktiska kunskaperna om barn med behov av särskilt stöd för sin utveckling, fortfarande är mycket bristfälliga. Speciellt kunskaper om hur stödet bör utformas är otillräckliga. Här finns ett stort behov av fortsatt forskning och utvecklingsarbete.

För att motarbeta utstötnings-, utslagnings- och stämplingsmekanismer finns det här en tendens att sudda ut varje beskrivning och försök att definiera barnen med särskilda behov av extra resurser. Detta är att göra barnen en björntjänst. Risken ligger inte i själva "stämplingen" utan den ligger i att dessa barn inte får den hjälp som de behöver. När tillgångarna är otillräckliga och styrmedlen dåliga är det de svaga som drabbas.

Så länge förskolan inte är utbyggd kommer barn med särskilda behov att drabbas särskilt hårt. Det måste också finnas en större beredskap inom barnomsorgen för att möta och hjälpa dem liksom kunskap om hur detta bäst skall ske måste samlas och utvärderas och därför blir utvärderings- och utvecklingsarbete nödvändigt.

Barn som lever under otrygga hemförhållanden behöver i särskild utsträckning få uppleva lugn och trygghet i sin barnomsorgsplacering. Barn som lever i akuta eller mer långvariga krissituationer behöver få kontakt och förståelse från daghemmet. Många barn är rädda och försvarsinställda i grupp. Det finns också barn som kommer från välordnade sociala förhållanden som aldrig lärt sig att ta hänsyn till andra eller rätta sig efter de vuxnas krav.

Kommunerna behöver arbeta med dessa frågor för att kunna styra resurserna dit de bäst behövs. Väl utbildad och stabil personal, en planerad pedagogisk verksamhet och en gruppsammansättning som gör det möjligt

för personalen att stödja barnen både enskilt och i grupp är viktiga medel liksom ett pedagogiskt utvecklingsarbete och ett utökat föräldrainflytande. Kontinuerlig fortbildning och handledning är likaså viktig.

Förskola och familjedaghem behöver även psykologer som är väl förtrogna med förskolans målsättning och arbetssätt. De kan bidra till att realistiskt avgöra vad som kan göras inom förskolan. Ett bra stöd till personal med barn med särskilda behov är kombinerad psykologisk-pedagogisk handledning. Samarbetet mellan förskolan, barnhälsovården och föräldrarna finns beskriven mer utförligt i kapitel 12.

För barn som får plats i barnomsorgen därför att de är handikappade måste det komma till stånd ett samarbete med andra sociala eller medicinska instanser.

5.3.1 *Om "Vilsebarn i välfärdsland"*

En undersökning av 26 barnfamiljer med sociala problem i Uppsala presenteras i boken, Vilsebarn i välfärdsland, 1979. Barnen visar i många fall tecken på omognad, försenad allmän utveckling eller sen talutveckling. De visade ofta ångest, depressivitet, ängslan, aggressivitet, hyperaktivitet och kontaktsvårigheter, skriver författarna.

Undersökningsfamiljerna levde socialt isolerade vilket medförde att barnen saknade identifikationsobjekt utanför familjen. Den enda bild barnen fick av vuxenvärlden var föräldrarnas sätt att leva, deras relationer, deras normer och samhällssyn. Ibland skedde en negativ bindning inom familjen – "vi-måste-hålla-ihop-mot-dom-andra".

För att bryta isoleringen hade Uppsala kommun i stor utsträckning placerat dessa barn i den kommunala barnomsorgen. Ett problem var dock att på grund av otillräcklig utbyggnad blev andelen psykosociala förtursfall så hög som i genomsnitt 30 % bland 0–2-åringar, troligen högre där undersökningsbarnen vistades.

Författarna ansåg att det var primärt för dessa barn att få uppleva känslomässig trygghet och kontinuitet och att man först därefter kunde nå resultat med pedagogiska och stimulerande åtgärder. Barnen hade på grund av sina störningar svårt att utnyttja daghemmets positiva resurser och det fanns risk för att de i stället blev än mer otrygga, oroliga, mobbade och utstötta ur gruppen.

Författarna anmärker också att undersökningsbarnen oftast placerades utan att institutionen fick något stöd. Ibland fick personalen på förskolan inte ens veta målsättningen med placeringen.

Undersökarna föreslog för att komma till rätta med både barnens och föräldrarnas problem att kvartersdaghem med 10–12 barn inrättades i bostadsområdena. Här skulle föräldrarna kunna knyta grannkontakter. Den lilla gruppen skulle underlätta ett nära samarbete mellan föräldrar och personal. Kontaktstörningar och kamratproblem vore också lättare att hantera i en liten grupp.

En utökad föräldramedverkan i daghemsarbetet ansåg de skulle vara mycket bra för dessa familjer. "Att ha en uppgift att fylla, att behövas på sitt barns dagis är upplevelser vi skulle önska dessa föräldrar".

Förutom dessa förslag framhöll man betydelsen av små barngrupper och att andelen barn med behov av särskilt stöd och stimulans inte blev för hög. Alltför många oroliga och otrygga barn i gruppen inverkar negativt på hela gruppens funktionsmönster. Detta blir till nackdel både för "förtursbarnen" och de andra barnen.

Vidare betonar man vikten av en kontinuerlig vidareutbildning och handledning för personalen. Kontinuitet i personalstyrkan är mycket viktig. Man tog också fram behovet av att utarbeta pedagogiska metoder som passar just för barn från psykosociala riskmiljöer. Samarbete mellan förskolan och övriga sociala organ poängterades som viktigt, liksom hembesök i samband med att barnet börjar i daghemmet.

I en undersökning av s. k. smågruppsdaghem betonar Lisbet Palme, 1977, att det finns ett stort behov av dem. Förskolebarn med akuta problem kan behöva få komma till en liten grupp med stabil och välutbildad personal, som får speciella handledningsresurser. Barn som lever i akuta eller permanenta krissituationer kan bli så oroliga eller okoncentrerade att de behöver det extra stöd som en liten grupp kan ge. Barn som är mycket otrygga i sina kontakter med andra människor kan behöva mer av stabilitet, kontinuitet än andra barn.

De erfarenheter som dessa författare presenterar överensstämmer helt med de mer osystematiska intryck som mött oss i familjestödsutredningens utvecklingsprojekt. Vi anser det viktigt att nu i försöksverksamhet på olika sätt pröva hur dessa barn och deras familjer bäst skall stödjas. (Se kapitel 4.)

5.3.2 *En rapport om små invandrarbarn i Göteborg*

Gunilla Svensson i Göteborg har utfört en undersökning åt familjestödsutredningen om de små invandrarbarnens situation i daghem i Göteborg.

Brister inom barnomsorgen gör att små invandrarbarn kan fara illa, enligt rapporten, och ta skada av en vistelse i en ofta helt svenskspråkig miljö. Det fanns bristfälliga kanaler mellan förskolan och andra samhällsorgan som är inriktade på att ge service åt småbarnsfamiljer. Kontakten mellan barnavårdscentraler, socialvård, förskola och hem var inte samordnade på ett sådant sätt att invandrarbarnens villkor kunde beaktas ur ett helhetsperspektiv. I de fall där samordning av och kring ett befintligt problem förekom var den genomgående individcentrerad och gäller ett speciellt problem hos ett barn. Inte heller i dessa enskilda fall gav insatser eller förslag till åtgärder ett alltigenom positivt resultat. Enskilda invandrarföräldrar riskerade att bli utsatta för "överbehandling". De förs i största välmening in i en behandlingscirkel, i vilken familjen kände sig utpekad och oförstådd. De eventuella positiva effekter som ligger i behandlingsintentionerna fick därigenom inte genomslagskraft i praktiken.

Ett annat hinder som lyfts fram i rapporten är den tröghet med vilken nya kunskaper slår igenom i förskolan och andra samhälleliga serviceorgan. Förskolepersonal såväl på fältet som inom administrationen är förhållandevis okunniga om hur de kulturkonflikter som förekommer i nästan varje invandrad familj ser ut och om vilka konsekvenser dessa konflikter får för de minsta barnen. Förskolevistelsen kan bli problematisk om man inte möter

barnens behov av stimulans och omvårdnad via det egna modersmålet. Brist på kunskap leder också till att den tvåspråkiga personal som ibland finns på daghemmet för de något äldre barnen inte utnyttjas för de små. Ett sätt att förändra den kunskapsmässiga sidan vore att arbeta fram kanaler mellan kommunala förvaltningar och utbildnings- och forskningsinstitutioner.

För att motverka negativ segregation i de förorter där yngre familjer och invandrare bor, finns det anledning att sätta in generella och kompensatoriska åtgärder inom olika samhällssektorer. Förskolesektorn rymmer fler möjligheter än vad som i dag utnyttjas. Friare verksamheter – typ öppen förskola, samverkan med barnavårdscentraler kring föräldrastödjande samtalsgrupper samt en utbyggnad av och i enlighet med invandrarföräldrarnas behov planerad familjedaghemsverksamhet för små invandrarbarn är insatser som kan ge yngre invandrarbarn stöd i deras tidiga utveckling. Denna typ av insatser ger även föräldrarna alternativ inom barnomsorgen. Att som hitintills i bästa fall få en daghemsplats i en svenskspråkig miljö eller en svensk familjedagmamma åt sitt lilla barn innebär varken trygghet eller valfrihet för invandrarföräldern. En plats i en svensk barngrupp måste betraktas som ett dåligt alternativ för invandrarföräldrar som samtidigt är pressade av sina egna och samhällets krav om utbildning, svenskundervisning och arbete för att klara familjens ekonomi. Daghemsplacering för små invandrarbarn kan bli ett stöd för barnen först då samhället insett vikten av att i utvecklande och förebyggande syfte låta daghemmet bli ett komplement till hemmet i språkligt och kulturellt avseende.

Familjestödsutredningen anser det vara viktigt att man får en överblick över barnens situation i kommunen och i barnomsorgen. Det vore därför önskvärt om man i barnstugeplanen dels redovisade vilka planer som finns för barn med behov av särskilt stöd och stimulans. Viktigt är också att man försökte beskriva vilka problem dessa barn står inför för att öka den allmänna medvetenheten om vad det rör sig om för problem och hur de kan lösas. I de probleminventeringar som kommunerna uppmanas göra inom ramen för den nya socialtjänstlagen blir en viktig uppgift att beskriva behovet av extra insatser.

Beräkningar av antalet barn med behov av särskilt stöd och stimulans som placerats i daghem eller som köar för plats saknas. Det står klart att antalet i vissa bostadsområden vida överstiger det i andra. Det är viktigt att föra upp denna problematik i ljuset.

5.4 Personalomsättningen i daghem

Stabila vuxenkontakter är en väsentlig kvalitetsfaktor i barnomsorgen. Särskilt viktig är den för de minsta barnen. Därför är det ett allvarligt problem när personalomsättningen är hög. Högst är den i barnrika bostadsområden där många av familjerna har sociala och ekonomiska problem. Då är det svårt att erbjuda en god kvalitet i vården.

Det finns i dag inga systematiska undersökningar över hur personalomsättningen i barnomsorgen ser ut över landet. Några kommuner har gjort egna undersökningar och det har då visat sig att rörligheten i personalgruppen

är störst i vissa bostadsområden. I en förort med sociala problem är ofta omsättningen betydligt högre än i äldre, mer etablerade förorter med ett positivt socialt urval.

När en kommun befinner sig i ett utbyggnadsskede, så för det inte så sällan med sig att personal flyttar mellan olika daghem i en oroande takt. Man bryter upp och söker sig till det nya daghemmet. För barnen innebär detta att personal försvinner och ersätts av ny som i sin tur snart försvinner. Varje nybyggt daghem kan föra med sig en serie av förflyttningar bland personalen.

Personalen som arbetar i barnomsorgen är ung och relativt nyutbildad. De tillhör ofta kategorien småbarnsfamiljer och dessa är, vet man, mycket rörliga på arbetsmarknaden. Slutsatsen av detta är att rörligheten kommer att minska vartefter personalgrupperna blir äldre.

Dessutom finns det en tendens till att söka sig till lugna och välordnade daghem, där man kan få utrymme att förverkliga de ideal man har om att kunna hjälpa barnen till en gynnsam utveckling via det pedagogiska arbetet. Detta visar sig tydligare i vissa bostadsområden och därför söker sig personal dit. Detta leder till att omsättningen i personalgruppen blir större i områden med social belastning.

I en undersökning gjord av Stockholms socialförvaltning, fann man att var fjärde (24 %) av de anställda på daghem i Stockholm slutar eller byter arbete varje år. Bland förskollärarna var rörligheten högst, 32 %. För barnskötarna var den 22 % och lägst var den för föreståndarna, 20 %. I undersökningen relaterades avgångna och internt omflyttade till medeltalet anställda under året.

Personalomsättningen kan antas vara störst i storstadsregionerna. Det finns som nämnts tidigare för närvarande inga siffror som speglar omsättningen i hela landet.

Vad är orsakerna till att personalen slutar eller byter arbetsplats? I stockholmsundersökningen fann man att en vanlig orsak var personalmotsättningar, främst då skilda åsikter och värderingar i uppfostringsfrågor. Många slutade därför att man var missnöjd med arbetsförhållandena i stort, t. ex. barngruppernas storlek, ålderssammansättningen i grupperna, för många problembarn, för lite personal, dåliga lokaler, låg lön, bristfällig kontakt med förvaltning eller olöst vikariefråga. Andra vanliga orsaker för att sluta var att personalen fortsatte sin utbildning eller flyttade till annan ort.

I undersökningen föreslog personalen mindre daghem som en åtgärd att motverka personalomsättningen. Men just på de mindre daghemmen i undersökningen var emellertid personalomsättningen högst. Även utbildningsnivån för personalen var generellt högre på de mindre daghemmen än på de större. (Stockholms socialförvaltning, 1980)

I Örebro har det gjorts försök att utveckla metoder och rutiner för att följa personalomsättningen i daghemmen. Man fann att vanlig personalomsättningsstatistik ofta gav en falsk bild av verkligheten på en arbetsplats. Många av de fast anställda i barnomsorgen arbetade *inte* på sin "egen" tjänst. En del var föräldralediga eller tjänstlediga av annan anledning. Man tog in nya uppgifter om vem som verkligen befunnit sig på arbetsplatsen vid olika tidpunkter t. ex. och fann skillnader i personalomsättningsmönstret på de elva studerade daghemmen. I genomsnitt hade daghemmen 7,7 tjänster

och på dessa hade det under ett år funnits 16,5 anställda som arbetat minst en vecka. Underlaget kan användas i diskussion om situationen på arbetsplatserna, men siffrorna bör tolkas med stor försiktighet; framhålls det i projektet. (L. Törnblom, 1977)

Familjestödsutredningen anser det vara av stor vikt att kommunerna kontinuerligt följer personalomsättningen på daghemmen, för att finna åtgärder som kan motverka den.

5.5 Stabiliteten i barngruppen

En av daghemmets viktigaste uppgifter är att ge barnen positiva erfarenheter av gruppgemenskap. För att en gruppgemenskap skall kunna byggas upp är det nödvändigt att det finns kontinuitet och sammanhang i gruppens liv. En alltför stor omsättning i barngruppen inverkar mycket negativt på upplevelsen av gemenskap och samhörighet. Barngrupper med många deltidsbarn, barn med oregelbundna tider eller stor omsättning i barngruppen utsätts för stora påfrestningar. Det är svårt att skapa den "grupptrygghet" som är nödvändig för positiva relationer mellan barnen. För att barnen skall kunna få erfarenheter av positivt samspel med lekkamrater, av konstruktivt konfliktlösande behöver man känna att man har tid på sig och att det finns sammanhang mellan händelser i det vardagliga livet. Välkända ansikten och en lång rad av gemensamma upplevelser måste vara utgångspunkten för en gruppgemenskap.

En låg omsättning i personalgruppen, ett planerat och sammanhängande pedagogiskt program stöder också uppbyggnaden av gemenskapen. En aktiv föräldramedverkan är också ett mycket viktigt redskap för stabilitet och sammanhang i barnens uppväxtmiljö.

I familjestödsutredningens diskussionspromemoria, Daghem för små barn, 1978, skrev vi om vikten av att skapa regelbundenhet och sammanhang i barnens liv. Vi diskuterade möjligheten av att det i daghemmen fanns fasta vistelsetider, när alla barn skulle vara närvarande. Om alla barn i gruppen fanns där mellan klockan 9 och 15 varje dag skulle det bli lättare att bygga upp ett sammanhängande pedagogiskt program och fasta kamratrelationer. Barnen skulle inte komma och gå enbart utifrån föräldrarnas arbetstider utan mer efter vad som var bra för barngruppen som helhet och för det enskilda barnet. Detta förslag har väckt ett mycket positivt gensvar både i remissvaren och i diskussioner med anställda i barnomsorgen i samband med fortbildning och i vårt utvecklingsarbete. Daghem skall inte vara verksamheter där barn kan hämtas och lämnas helt oberoende av vad som pågår.

En pedagogisk verksamhet kan inte pågå under vilka förhållanden som helst. Regelbunden närvaro, en planerad och medveten verksamhet, en sammanhållen barngrupp, ett gemensamt mål för den, en stor mängd samlande aktiviteter, en gemensam historia är olika delar som är nödvändiga för att skapa ett meningsfullt och sammanhängande innehåll i verksamheten.

För att möjliggöra detta krävs exempelvis att kommunen ställer krav på en regelbunden närvaro för att barnen skall få en plats, liksom en regelbunden och engagerad insats från föräldrarnas sida.

5.5.1 *En undersökning om hur föräldrarnas arbetstider påverkar barnen i barnomsorgen*

I en artikel i Socialmedicinsk tidskrift 7–8/1979 finns en sammanställning av en undersökning som Solveig Mårtensson gjort om hur exempelvis arbetstider påverkar förskolebarns utveckling, känsla av trygghet, stimulans och socialisering. (Mårtensson, 1979)

De inbokade vistelsetiderna för barnen vid tre daghemsavdelningar ser ut på följande sätt:

Diagram 4.

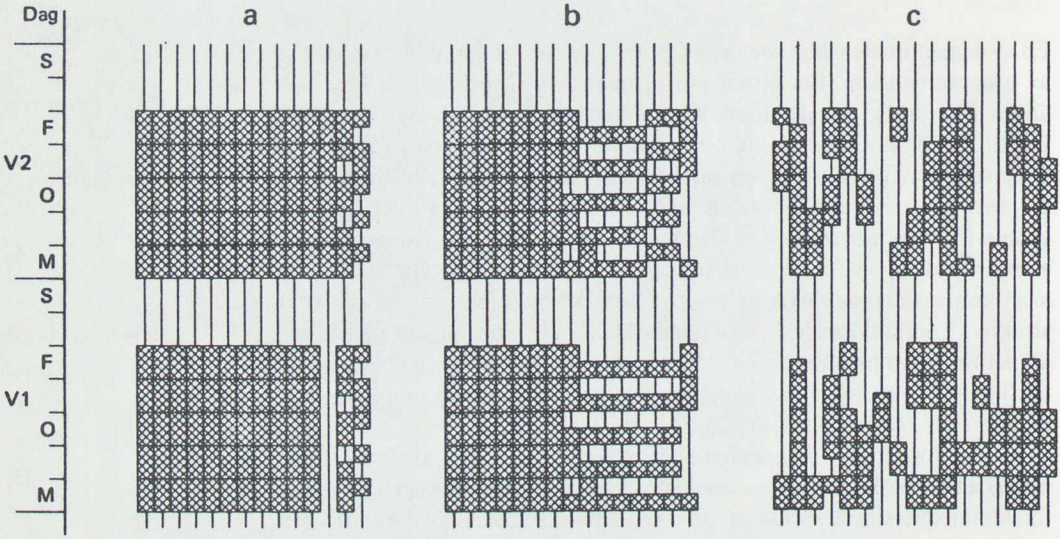

Så här kommenterar Mårtensson diagrammet:

"Förutsättningarna för att få sammanhang i det dagliga livets verksamheter och känna trygghet i en grupp av väl bekanta, varierar betydligt mellan de tre barngrupperna. Av en god barnmiljö kan vi kräva att det skall finnas sammanhang mellan olika verksamheter, såväl under en dag som under en följd av dagar. Omfattande sysslor kan påbörjas en dag och fortsättas och kanske avslutas nästa dag. Gruppsamtal kan bygga på händelser och samtal från tidigare dagar, berättelser kan ha karaktär av följetong som löper under en rad av dagar. Men sådana sammanhang kan deltidsbarn och oregelbundna barn gå miste om. De får inte höra slutet på berättelsen, de missar viktiga led i en inlärningskedja, de får inte vara med om tillfredsställelsen med att fullborda ett bygge eller vara med om en i förhand planerad utflykt. Vilka barn (vilken grupp) har man föreställt sig när man utformat förskolans målsättningar?

Vi kan se en tydlig konflikt här: Ju mer av kontinuitet och sammanhang man strävar efter i barngruppens verksamheter och ju mer pedagogiskt ambitiös man är, desto svårare kan det bli för oregelbundna barn som bara kommer i kontakt med osammanhängande bitar av det pedagogiska programmet. Hur pass förvirrad blir man då som barn.

Hur känns det då att sporadiskt hamna i en grupp vars sammansättning är olika från gång till gång? Mycket få vuxna torde vara hänvisade till så starkt fluktuerande grupper i samarbetet på arbetsplatsen."

Mårtensson har också studerat gruppstabiliteten genom att registrera flyttningar till och från gruppen. I en grafisk framställning framgår följande mönster från ett daghem:

Diagram 5.

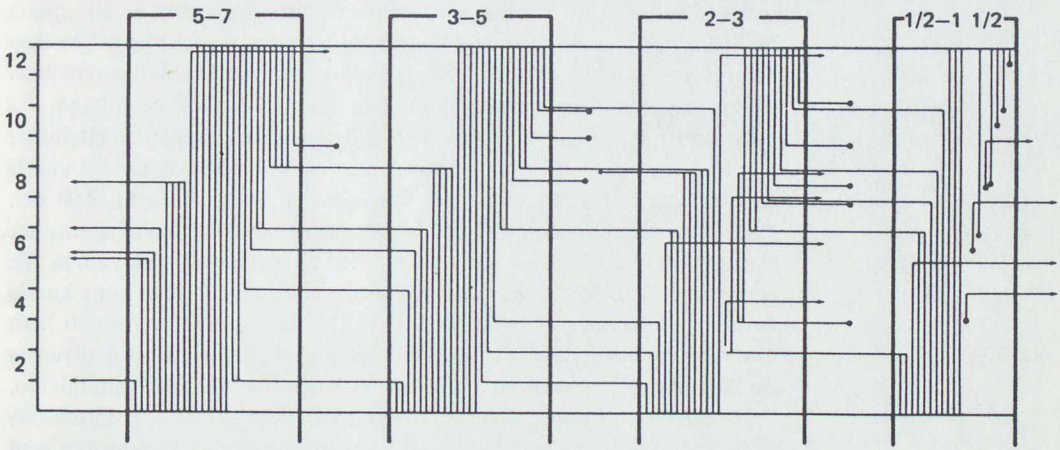

"Idéerna om den specialiserade barnmiljön avspeglas också i hur man på många håll åldersgrupperar barnen i daghemmen. Man sammanför barn på ungefär samma utvecklingsnivå och med likartade materialbehov och leksätt (Se diagram 5). När efterfrågan är stor på daghemsplatser och man vill utnyttja alla platserna hela tiden blir följden att små barn hamnar i ett karriärflyttningssystem. Hela tiden, från månad till månad, förändras gruppsammansättningen. En *annorlunda form är syskongrupperna vilka ger en mindre exakt tillrättalagd miljö men kanske mer av trygghet, åtminstone för de oregelbundna barnen.*"

Familjestödsutredningen har inte gjort några egna studier av hur barngruppernas stabilitet ser ut vid olika daghem. Vi vet av erfarenhet att omsättningen i barngruppen är betydligt högre i bostadsområden med en tyngre social problematik. Här samverkar negativa faktorer som instabilitet i barngruppen, hög personalomsättning och brist på kontinuitet i det pedagogiska arbetet.

Det är mycket angeläget att man i kommunen tar upp och diskuterar frågan hur man skall kunna öka stabiliteten i barngrupperna. En stabil barngrupp utgör tillsammans med en stabil personalgrupp en av de allra viktigaste delarna i en kvalitativt god barnomsorg.

I en kommun med en väl utbyggd barnomsorg finns det bättre förutsättningar att åstadkomma varaktighet i barngruppens liv. Många byten av omsorgsformer under förskoleåren är inte bra varken för det enskilda barnet eller för de barngrupper barnet ingår i.

Det är sannolikt så att i daghem med en hög kvalitet strävar föräldrar efter att behålla platsen. Alltså kan insatser för personalen i form av fortbildning, utvecklingsarbete, konsultstöd m. m. indirekt påverka barngruppens stabilitet genom personalens ökade kunnande och trivsel. Det finns undersökningar som talar för att tillgång till barnomsorg styr föräldrars val av bostadsort. Då föräldrar överväger fördelar och nackdelar med att flytta kan ett bra daghem väga mycket tungt.

Andra insatser som kommunen gör för att minska personalomsättningen kan också påverka barngruppens stabilitet. Att hålla samman en barngrupp över hela förskoleperioden i stället för att flytta barn mellan olika avdelningar kan också vara ett bra medel.

Ett annat sätt att minska omsättningen i barngrupperna är att inrätta åldersblandade barngrupper. Då blir inte gruppbyten en naturlig del av daghemmets egen verksamhet. De ökade möjligheterna till varaktiga relationer mellan barn, personal och föräldrar kan också bidra till stabiliteten.

En viktig åtgärd för att minska rörligheten i barngruppen är att införa regelbundna närvarotider som ett krav eller starkt önskemål. Detta innebär att alla barn i gruppen som regel är där mellan exempelvis kl. 9.00 och 15.00 varje dag. En sådan åtgärd skulle också påverka möjligheterna att planera för en innehållsrik verksamhet. Med en regelbunden närvaro skulle barngruppens liv bättre kunna omfatta en mängd aktiviteter som kunde samordnas till ett sammanhängande helt. Det finns stora risker för att barn med oregelbunden närvaro mister sammanhanget i den vardagliga tillvaron. Det är viktigt för barn att kunna få överblick och sammanhang i sin tillvaro.

För barn som har en så oregelbunden närvaro som redovisas i Mårtensons tredje exempel är det nödvändigt att finna nya former av barnomsorg som tillgodoser dessa barns behov av trygghet och sammanhang. Utvecklingsarbete i kommunen för att finna nya former är angeläget.

5.6 Erfarenheter som gjorts i familjestödsutredningens utvecklingsarbete

I det forsknings- och utvecklingsarbete som familjestödsutredningen startade fick vi en regelbunden kontakt med den vardagliga verksamheten i barnomsorgen. I fortbildningsarbete för personal i barnomsorgen fick vi möjlighet att diskutera inte bara frågor som direkt berörde de små barnen i barnomsorgen utan också aktuella problem som rörde hela barnomsorgen. De minsta barnen kan inte ses som en isolerad grupp för sig utan alla de frågeställningar som är aktuella för de yngre barnen, gäller också de äldre. Det är inte heller möjligt att se småbarnsåren som något isolerat i barnets liv. Det är de sammanlagda erfarenheterna och upplevelserna som får betydelse i en människas liv.

När vi valde daghem för försöksverksamhet hade vi framför allt två krav. Det ena var att de anställda ville bedriva försöksverksamhet och hade egna idéer att bygga på. Det andra var att daghemmet skulle vara ett vanligt daghem som arbetade under vanliga och realistiska förhållanden. Vi ville pröva hur man kunde höja kvaliteten i vanliga daghem utan att sätta till en mängd extra resurser. Genom detta sätt att välja, kom flera av utvecklingsprojekten att ligga i bostadsområden, där effekterna av boendesegregationen var mycket märkbara. Vårt arbete har i huvudsak varit förlagt till Stockholms storstadsområde och där är sannolikt effekterna av boendesegregationen mycket större än utanför storstadsregionerna. Eftersom emellertid dessa storstadsregioner är de som har den högsta utbyggnaden inom barnomsorgen är de beskrivna problemen av hög aktualitet.

Det vi i vårt utvecklingsarbete kunnat konstatera är att utvecklingsprojekt i sig bidrar till att höja kvaliteten i daghemmens arbete. Det finns möjlighet att pröva nya arbetsformer och få stöd, handledning och hjälp med utvärdering på kvaliteten i arbetsinsatserna.

Det påverkar personalens självkänsla att få vara del i ett utvecklingsprojekt och tillförsikten ökar till de egna resurserna. Det blir lättare att avgränsa vad som är möjligt att göra inom daghemmets ram. I ett utvecklingsarbete ger planläggningen, utvärderingen och uppföljningen av arbetet möjlighet att klarlägga problem och ger uppslag om hur de skall tacklas. Arbetet blir mer målmedvetet.

Genom att analysera situationen, klargöra problemen och formulera handlingsmöjligheter, kan personalen arbeta mer konstruktivt. Det är också viktigt att ha någon att prata med om de problem som är aktuella. Personalen kan aldrig ensam undanröja de svårigheter som barnen i dessa bostadsområden ställs inför. Arbetsinsatserna behöver ibland bli mer realistiska till situationen.

I och med att man startar ett utvecklingsarbete, så söker sig engagerade och erfarna människor dit och det har en vitaliserande effekt. Arbetsinsatserna har större förutsättningar att bli framgångsrika när erfarna och intresserade människor väljer att arbeta under dessa ibland mycket krävande förhållanden.

Eftersom det inte är möjligt att inom barnomsorgens ram lösa alla de problem som finns för barn i dessa bostadsområden, behöver personalen känna att deras arbete stöds av andra, och att man i kommunen erkänner problemen och försöker bearbeta dem. (Se kapitel 4.)

Personalomsättningen kan också hänga samman med att personalen alltför fort stöter på gränser för sin verksamhet. Arbetet är slitsamt och krävande men viktigast av allt är känslan av att det inte leder vidare att man står och stampar och saknar möjligheter att handla utifrån sitt vetande och sin insikt. (Se kapitel 6.)

Familjestödsutredningen anser därför att det är mycket viktigt att man i kommunerna mer medvetet börjar arbeta med olika utvecklingsprojekt både för att stödja alla daghem och för att särskilt hjälpa daghem i utsatta bostadsområden.

Barn, som placeras i barnomsorgen med stöd av § 6, barnomsorgslagen (§ 15 socialtjänstlagen) behöver fortlöpande följas och det pedagogiska arbetet utvecklas för att kunna svara mot deras behov. Barnen och deras familjer behöver en omsorgsfull introduktion och personalen behöver information, stöd och handledning för att kunna erbjuda barnen och deras familjer en god pedagogisk och social verksamhet.

Familjestödsutredningen anser att det vore synnerligen önskvärt om kommunerna tillsammans med de fackliga organisationerna aktivt sökte former för att uppmuntra den utbildade och erfarna personalen att söka sig till de bostadsområden som är i största behov av kvalificerade insatser. Endast förutseende och aktiva insatser kan styra personalinsatserna och minska personalomsättningen. Det finns många vägar att pröva. I ett systematiskt utvecklingsarbete borde det skapas utrymme för fördjupningsarbete inom speciella områden. Att få lägga en del av arbetstiden på att ta fram kunskap och pröva nya arbetssätt med barn eller grupper som är svåra att nå på

vanligt sätt kan stimulera personal att söka sig till daghem där sådana möjligheter finns. Fortbildning, vidareutbildning, samarbete med utbildningsanstalter, handledning och tid för samarbete med andra stödjande insatser (logoped, sjukgymnast, barnhälsovård m. m.) är andra vägar. Ett utökat samarbete med samhällets kulturella verksamheter som teater, film, musik, museer, bibliotek och föreningar (invandrarföreningar, pensionärsföreningar m. m.) kan skapa nya möjligheter.

Familjestödsutredningen anser vidare det vore väl värt att pröva att knyta arbetet i kommunens barnomsorg närmare till utbildningsanstalterna. Genom ett närmare samarbete kunde man öka utbytet av erfarenheter i båda riktningar och ge möjlighet till fördjupningsarbete, handledning och kontakt med utbildningarnas utvecklingsarbete.

I dag arbetar metodiklärarna direkt fältanknutet medan övriga lärare vet mindre om den verklighet som barnomsorgen arbetar i. Ett samarbete mellan barnomsorgen och utbildningsanstalterna skulle kunna inriktas på situationen i utsatta bostadsområden. Då skulle arbetet där kunna utvecklas och bli mer framgångsrikt och utbildningen skulle bättre kunna förbereda den blivande personalen på verkliga arbetssituationer. Fördjupningsstudier skulle samordnas till projekt som omfattar ett bostadsområde.

Några av de idéer som vi anser värda att pröva är att varje ny årskurs inom förskollärare/barnskötarutbildningen knöts till ett bostadsområde. All praktik skulle återkommande ske i detta område och viss del av undervisningen skulle kunna ske i anslutning till ett daghem eller öppen förskola.

Genom att under hela utbildningstiden vara knuten till en institution och kunna använda den som bas för kortare praktikperioder inom andra verksamheter skulle verklighetsanknytningen ökas. De blivande förskollärarna/barnskötarna skulle bättre lära känna barnen och i större utsträckning kunna öva sig att självständigt arbeta med en barngrupp. Det är lärorikt att under handledning planera och sedan själv genomföra samlingar och gruppaktiviteter på egen hand och sedan få möjlighet att diskutera igenom sin insats och utvärdera den. Genom att blivande personal fick öva sig i att självständigt arbeta med barngrupper skulle mycket kunna vinnas. Dels skulle de själva gå ut bättre förberedda, dels skulle den ordinarie personalen kunna frigöras för fördjupnings- och utvecklingsarbete. Om denna personal fick tillgång till utbildningsanstaltens lärare skulle de kunna få hjälp att analysera sitt arbete och få nya impulser att arbeta vidare med. Lärarna skulle få bättre grepp om vad i utbildningen som är användbart i de direkta arbetssituationerna. Nya forskningsrön och pedagogiska tankegångar skulle kunna prövas i praktiskt arbete av erfaren personal och bli föremål för utvärdering.

Barnomsorgen i utsatta bostadsområden skulle på så sätt kunna locka de erfarna och kunniga bland personalen att söka dit för att i samarbetet med utbildningen få den möjlighet till fördjupning och ökad kunskap som är så hett eftertraktat.

Högskoleregionerna disponerar i dag särskilda medel för att utveckla och förbättra sin undervisning. Dessa medel skulle kunna användas i ett sådant sammanhang. Både utbildning och den dagliga kommunala verksamheten skulle kunna ha stort utbyte av att använda medlen på det beskrivna sättet.

Enligt familjestödsutredningens mening är det värt att pröva i vilken

utsträckning som lägenhetsdaghemmen kan bidra till att förbättra kvaliteten i daghem i bostadsområden med många av de problem som ovan beskrivits. 1976 lät familjestödsutredningen utföra en mindre studie av lägenhetsdaghemmens möjligheter och begränsningar. Utgångspunkten för undersökningen var många positiva muntliga rapporter om stor trivsel och låg omsättning både i personal- och barngrupp men också uttryckta farhågor för riskerna med isoleringen.

Nordenmark intervjuade 41 anställda vid 14 daghemsavdelningar i lägenhetsdaghem i Stockholmsområdet. Många av de anställda hade sökt sig dit från större daghem, då de upplevde dessa större daghem som mer tungarbetade.

De flesta av dem trivdes mycket bra med att arbeta i lägenhetsdaghem därför att miljön är lugnare och samarbetet i personalgruppen går lättare, enligt deras mening. Personalen uppgav också att det var mycket lättare att få kontakt med föräldrarna. Det fanns större möjligheter att ta egna initiativ och det är lättare att samordna sig och hjälpas åt i en liten grupp.

Enligt Nordenmarks uppfattning blir det lättare för de anställda att ta ansvar och delta i diskussioner och beslut när personalgruppen är liten. Sjukfrånvaron bland personalen var markant lägre på lägenhetsdaghemmen då man jämförde med situationen i daghem i samma bostadsområde.

Personalen upplevde att det fanns många fördelar särskilt för de små barnen genom att miljön är lugn och överblickbar. Enligt deras mening kan lägenhetsdaghem erbjuda barnen en tillräckligt stimulerande miljö. Flera av dem påpekade dock fördelar med ett nära samarbete med ett annat lägenhetsdaghem.

"Det är möjligt att lägenhetsdaghemmen erbjuder större möjligheter att arbeta med en pedagogik där man i högre grad uppmuntrar barnen och kontakten med varandra och med gruppen: man har bara barnen och de vuxna i den egna avdelningen att relatera till, det går inte att slå ihop avdelningar morgon och kväll, som man gör på stora daghem, man har inte gemensamma utrymmen med andra, lekhall eller aktivitetsstationer där barn och vuxna från flera avdelningar träffas. Man har sin egen stabila grupp att arbeta med." (Nordenmark, 1977)

Eftersom det inte inom den undersökningens ram var möjligt att jämföra med svar från personal på större daghem i samma bostadsområde, är det svårt att dra generella slutsatser om lägenhetsdaghemmens fördelar och nackdelar. Det som måste betraktas som positivt är att anställda sökt sig till denna daghemsform och att de när de arbetat där känt att den motsvarat deras positiva inställning. Den lägre sjukfrånvaron kan eventuellt tolkas som ett sådant tecken.

De nackdelar som enligt familjestödsutredningens mening finns med lägenhetsdaghem är risken för isolering och den utsatthet som uppstår vid sjukfrånvaro och personalbyten. Det kan vara svårt för barnen att finna kamrater att passa ihop med i en grupp på 12–14 barn. Genom ett nära samarbete mellan två lägenhetsdaghem, som har lokaler nära varandra kan sådana svårigheter överbryggas.

Intressanta och tilltalande idéer anser också Nordenmark vara att låta personalen i lägenhetsdaghemmen samarbeta med öppna förskolan eller någon form av pedagogiskt center i kommunen. Där kunde både personal från små och stora daghem och dagbarnvårdare träffas och få stimulans

för sitt arbete bland barnen. Det kan också vara lättare att ta in dagbarnvårdare i ett lägenhetsdaghem eftersom den egna gruppen är så liten och personalen kan ha mera intresse och ork för andra barn och vuxna. Kontakter med omgivningen är viktiga för att minska isoleringen. (Nordenmark, 1977)

5.7 Ställningstaganden och förslag

Familjestödsutredningen anser att de problem en del kommuner ställs inför när det gäller att erbjuda en god barnomsorg i multiproblemområden är stora. För att kommunerna skall ges möjligheter att starta utvecklingsverksamhet och göra särskilda insatser i dessa områden föreslår familjestödsutredningen att medel reserveras för detta ändamål ur allmänna arvsfonden. För att få en allsidig bedömning av dessa frågor bör en särskild förskoledelegation inrättas inom socialstyrelsen. Denna bör bl. a. ha till uppgift att fördela de här föreslagna medlen för utvecklingsarbete och särskilda insatser efter ansökan av kommunerna.

Det är vidare angeläget att det förskoleforskningsråd som föreslås bland sina arbetsuppgifter särskilt beaktar de problem inom barnomsorgen som kan hänföras till effekterna av boendesegregationen.

Familjestödsutredningen föreslår

att det inom socialstyrelsen inrättas en förskoledelegation med uppdrag att fördela medel till särskilt utsatta bostadsområden. I delegationen bör ingå representanter för LO, TCO, SACO, universiteten, lärarhögskolor och kommuner

att 10 milj. kr ur allmänna arvsfonden ställs till delegationens förfogande

att kommuner med multiproblemområden kan söka av dessa medel för utvecklingsarbetet och extra insatser i barnomsorgen.

6 Pedagogik och innehåll

"I den mån kollektiv fostran blir regel i större omfattning uppstår stora problem för såväl den barnpsykologiska forskningen som pedagogiken.

De stora vackra lekskolorna med mångfalden av leksaker kan vara farliga för utvecklingen av våra barn. De kan bidra till att barnen förblir på ett mer eller mindre infantilt lekstadium t. o. m. som vuxna, fast dockan och leksaksbilen bytts ut mot levande människobarn och motorvagnar i livsfarlig trafik.

Kollektiv fostran möter stora svårigheter, då det gäller att taga vara på individens möjligheter till högre andlig utveckling. Ansvarskänsla för eget handlande, för andras välfärd, respekt för andras äganderätt, glädje över arbete i samhällets tjänst, förmåga att hålla ut i en gärning trots motigheter och trötthet, längtan att skapa och tjäna andliga värden är inga vilda blomster som växer utan vård. De måste fostras fram hos varje barn genom att man låter dem så småningom växa in i de vuxnas värld, taga del av de vuxnas ansvarsfyllda arbete och ideella mål. Lekskolorna bör ej avstänga barnen från livet utanför och från de andliga kulturvärdena." Ur Carin Ulins bok. Hur lära känna våra barn, 1957.

6.1 Arbetsplanering, utvärdering och samarbete mellan daghem

Under de senaste 10–15 åren har man inom förskolan tagit avstånd från en alltför hårt planerad och färdigstrukturerad verksamhet. Daghem och lekskolor skulle inte styra barnens verksamhet och splittra upp den i ämnesområden. De tankar och idéer som barnstugeutredningen presenterade betonade vikten av att verksamheten byggde på och utgick från de enskilda barnens behov och fick då stor genomslagskraft. När barnen själva fick lust till det, blev motiverade, skulle de aktivt uppsöka det som var viktigt för dem att lära och få erfarenhet av. Detta var en viktig tankegång. Planering av det pedagogiska arbetet kunde i alltför stor utsträckning inkräkta på det enskilda barnets fria och självständiga utveckling och ge för stort utrymme för vuxnas styrning och påverkan ansåg man.

Att i alltför hög grad inrikta arbetet på de enskilda barnen medförde problem när det gällde att skapa en gruppgemenskap. Detta gällde både för barnen och för de vuxna. Man fick inget tydligt mål eller inriktning att gemensamt arbeta mot, något som krävde samordning och gemensamma insatser. En samlande uppgift som gav möjlighet för dem som arbetade på daghemmet att få känna på kraften och glädjen i en gemensam insats fattades. Samarbetet mellan daghem blev av dessa skäl inte heller behövliga.

Den här tendensen visade sig självklart olika mycket på olika daghem. Det fanns daghem som nästan helt saknade planering och där tillfälliga idéer och insatser fick stort utrymme och andra som höll kvar vid eller startade med årsplaneringar, månadsplaneringar av sitt pedagogiska arbete.

När barnstugeutredningen presenterat sina idéer 1972 fick socialstyrelsen i uppdrag att ta fram en arbetsplan för förskolan. Viktiga tankegångar i detta arbete var att förtydliga och beskriva vad ett dialogpedagogiskt arbetssätt innebar. De som arbetade i förskolan skulle arbeta i *arbetslag*. I och med detta arbetssätt markerades att alla arbetsinsatser var likvärdiga och skulle utföras av den mest lämpade, oberoende av formell kompetens. Även städning och köksarbete fick ett pedagogiskt innehåll. Förskolegrupperna skulle bestå av *småbarnsgrupper* och *syskongrupper* och i Arbetsplan för förskolan finns förslag på hur man kan arbeta med barn i dessa olika åldrar. I arbetsplanen uttrycker man mycket klart att personalen skall arbeta med sådant som är aktuellt och intressant för barnen och bygga det pedagogiska innehållet på deras *eget aktiva intresse*. För att barnen skulle få tillräckligt varierade intryck, uppslag och erfarenheter rekommenderades personalen att organisera materialet i *"aktivitetsstationer"*. Utflykter i närmiljön m. m. skulle också vidga barnens intressesfär och ge dem en "omvärldsorientering".

För att ge personalen vägledning i vad som är viktigt för barn att få veta något om, ger man förslag om ett stort antal ämnesområden och aktiviteter, som det pedagogiska arbetet i förskolan kan byggas upp kring. I del 2 av Arbetsplan för förskolan, Vi lär av varandra, nämns *15 aktivitetsområden:*

- att samtala med varandra
- att klä av sig och klä på sig
- att äta och vila
- att leka med vatten, sand och lera
- att framställa och tolka bilder
- att uppleva ljud, musik och rytm
- att leka rollekar och spela teater
- att använda bilder och ord
- att konstruera och bygga
- att orientera sig i omvärlden
- att sortera och klassificera
- att använda former, figurer, siffror och bokstäver
- att lägga pussel och spela spel
- att leka rörelselekar
- att diskutera livsåskådningsfrågor

Man ger också förslag till hur arbetet kan bedrivas, och framhåller betydelsen av att de vuxna själva känner sig engagerade i vad som skall tas upp och hur det skall gå till. "De vuxnas egna kunskaper, intressen, färdigheter och engagemang är en av de främsta tillgångarna för förskolebarnen. Vuxna inspirerar barn och skapar behov hos dem att lära vad de vuxna kan, om de vuxna själva uppskattar och gläds åt vad de kan."

Trots detta vägledande arbete har det inom förskolan rått osäkerhet om vad barnen skulle få ut av sin vistelse och vilka metoder man borde arbeta

efter. Målen som formulerats för förskolan låg på en hög nivå, det rekommenderade arbetssättet var delvis nytt och de krav som riktades mot förskolepersonalen från huvudman, arbetsgivare, föräldrar, fackföreningar och från allmänheten via pressen var både oklara och motstridande. Det förblev oklart hur ett bra arbetssätt kunde se ut och hur man kunde utveckla och förbättra det.

Under senare år har ett utbrett missnöje med bristen på förberedelse och utvärdering av arbetet visat sig. Man har börjat diskutera vad barnen skall lära sig i daghemmet, vilka erfarenheter de skall få, alltså vilket innehåll daghemspedagogiken skall ha. Barnobservationer och observationer av barngruppen som tidigare ansetts olämpliga har åter börjat komma till användning. Nu inriktas de mer på att beskriva samspelet mellan människor. Det som nu är viktigt är att kunna ta tillvara de positiva erfarenheter man gjort i förskolearbetet under senare år i de modeller för planering av det pedagogiska arbetet som nu börjar växa fram.

Många daghem arbetar dock med en mycket ambitiös och medveten pedagogik för att öka barns kunskaper om världen och göra dem intresserade och engagerade både i den omgivande arbetsmiljön och naturen och i problem som människor ställs inför i dag. Så har exempelvis Apelsingatans daghem i Västra Frölunda givit ut en broschyr om sitt arbete som de kallar "Floras kulle". De skriver att de vill hjälpa till att få till stånd en diskussion kring förskolans mål, medel och metodiska arbete och väcka intresse för ett av de mest angelägna områden förskolan kan ägna sig åt, nämligen samspelet i naturen. De skriver:

"Vår metodik har öppnat vägar för skapande aktiviteter, utforskande, socialt utåtriktade kontakter och attitydpåverkan. Ämnet är lustbetonat och fångar alla åldersgruppers intresse. Genom fortlöpande studier har såväl barn som föräldrar och personal kunnat följa naturens växlingar. Vi hoppas därmed ha grundlagt ett aktivt och bestående naturintresse hos barnen.

I daghemmet ordnar man utställningar, etablerar samarbete med ett museum, drar in föräldrarna i arbetet, odlar daghemsträdgården, samlar djur och föremål, gör utflykter, noterar årstidernas växlingar, samlar bilder, barnens teckningar och målningar, lär barnen slå i fackböcker. Målet var att stimulera barnens nyfikenhet att utforska omgivningen och väcka intresse för det ekologiska samspel som vi själva är en del av." (Olsson, Reimers, 1979.)

6.1.1 *Ett utvecklingsprojekt*

För att pröva nya former för arbetsplanering, utvärdering och samarbete mellan daghem startade familjestödsutredningen ett samarbete med de 40 daghemmen i Stockholms 12:e socialdistrikt. I samarbete med personalen växte följande uppläggning fram:

1. Varje daghem skulle värdera sitt arbete och välja ut områden som man tyckte fungerade bra och områden som man skulle vilja förbättra. Detta gemensamma ställningstagande inom daghemmet skulle bidra till att daghemmet fick en identitet – ett ansikte både inåt och utåt.
2. Varje daghem skulle utarbeta en plan för hur de skulle kunna förbättra de områden som inte fungerade så bra. Man skulle alltså gemensamt enas om metoder.

3. Varje daghem skulle få uppleva att det befann sig i utveckling. Detta innebar att få erkänna att man inte kunde vara bra på allting och att få hjälp att avgränsa sig så att allt inte behövde förbättras på en gång. Dessutom kunde en årlig utvärdering hjälpa daghemmet att uppleva sin historia. Man kunde få perspektiv på sig själv som en arbetsenhet.
4. Personal på daghem som låg i närheten av varandra skulle träffas några gånger och berätta om sitt daghem och vad man arbetade med för att kunna få idéer och uppslag av sina kollegor på andra daghem.
5. Sist men inte minst skulle personalen själva vara med och utforma uppläggningen och innehållet.

För att kunna genomföra projektet fick två förskollärare ägna vardera 5 timmar/vecka på det och en projektledare från familjestödsutredningen 2 timmar/vecka. En referensgrupp bestående av 12 daghemsanställda (3 från var och en av kommunens 4 stadsdelar) sammanträdde en gång i månaden för information, diskussion, styrning.

Efter en föreläsning för all personal på daghemmen, där bl. a. idéerna bakom projektet presenterades, ombads alla daghem ge exempel på områden som ett daghem kan vara bra eller dåligt på. Alla daghem utom 4 kom in med förslag (drygt 400 st). Dessa bearbetades och fördes samman i grupper, som fick följande rubriker:

Verksamheter
(baka, sjunga, måla, dansa, städa, fingerlekar och sånglekar, berätta om hur barn har det i Turkiet m. fl. så kallade förskolepedagogiska aktiviteter.)

Organisation och planering av arbetet i daghemmet
Organisation och planering av det pedagogiska arbetet med barnen (arbeta i åldersgrupper över avdelningarna, förbereda samlingar, komma överens om saker och sedan utföra dem, planera veckoprogram osv.)
Organisation och struktur i de vuxnas arbete (bestämma vem som ska göra vad, hålla sig till ämnen vid möten, informera varandra, långtidsplanering osv.)

Gruppen
Barngruppen (uppmuntra ömhet mellan barn, ge gruppkänsla, stoppa dåliga ledare, lära barn att vara självständiga i grupp, fostra en grupp att ta hänsyn till individuella behov osv.)
Personalgruppen (ställa upp för varandra, ge varandra kritik och beröm, arbetsfördelning osv.)
Föräldragruppen (stärka gruppkänslan, ställa upp för varandra, våga visa känslor osv.)

Ansvarstagande, samlevnadsregler, gränser
Vuxnas ansvar (få barn att känna ansvar för "vårat" dagis, lämna tillbaka, lära barn lyssna och ta hänsyn)
Barns ansvar och hur de kan lära det (städa, ge varandra arbetsro, hänga upp kläder, diska efter mellanmål osv.)

Känslostämning
(våga visa känslor, våga göra bort sig, våga skratta, dansa, sjunga, tala om att något fattas i huset osv.)

Samarbete med föräldrarna
(släppa in föräldrarna, låta föräldrarna vara med och planera det pedagogiska arbetet, få föräldrarna att se att barnet är en del i en grupp så att de ser värdet med det och inte bara försöker skaffa barnet en massa förmåner osv.)

Introduktion – studiebesök – öppenhet utåt
(invänjning av barn, introducera elever, ta emot ny personal osv.)

Aktiviteter utanför daghemmets väggar
(utevistelse, närmiljön, gå ut i skogen)

Restpott
(läsa facklitteratur, göra barnobservationer, hålla på tystnadsplikten)

6.1.2 *Projektet presenterar sig*

Citat ur projektbeskrivningen

Projektet som fick namnet "Guldstjärnan" presenterades på följande sätt:

Vad är projektet GULDSTJÄRNAN för något?

Det är ett sätt att förbättra det pedagogiska arbetet. Varje daghem ska ta ställning till vilka *arbetsområden* som man tycker fungerar för hela daghemmet (3 st) och vilka arbetsområden man önskar förbättra och utveckla (3 st). De som vill kan dra in både barn och föräldrar i diskussionen.

För de arbetsområden som man vill utveckla, diskuterar och bestämmer man sig för vilka *metoder* man kan använda, alltså hur man ska bära sig åt. De som vill, kan dra in både barn och föräldrar i diskussionen.

Så träffas man i diskussionscirklar tillsammans med kollegor från andra daghem och byter erfarenheter under våren.

Efter ett år utvärderar varje daghem sig självt. Hur gick det? Blev arbetet bättre? Var målsättningen för hög? Var metoderna bra? Om man känner sig nöjd ger man sig själv en GULDSTJÄRNA. Om man inte är helt nöjd kan man ge sig själv en SILVERSTJÄRNA.

Vad är projektet Guldstjärnan inte?

- ☐ Ett sätt att göra sig märkvärdig.
- ☐ Ett sätt för assistenterna att kontrollera arbetet.
- ☐ Ett sätt för andra att få prata strunt om en.
- ☐ Att låta någon "överhetsperson" utdela en guldstjärna till de duktigaste och snällaste. (Det är daghemmet självt som ska ge sig en guldstjärna om man känner att man haft framgång i arbetet. Annars kan man ge sig en silverstjärna.)

Varför är projektet bra?

- ☐ Det leder till att man diskuterar sitt arbete i förskolan. Målsättning och metoder kan diskuteras på ett verklighetsanknutet sätt.
- ☐ Man får något att samarbeta om som gäller hela daghemmet.
- ☐ Man kan lära sig något nytt genom att prata med andra dagis om vad de arbetar med, göra studiebesök hos sådana som arbetar med liknande saker och få idéer och uppslag.
- ☐ Barnen kan vara med.
- ☐ Föräldrar får veta mera.
- ☐ Det är roligt att ha en plan för daghemmets arbete.

6.1.3 *Projektets uppläggning*

För att varje daghem skulle kunna utvärdera sitt arbete utarbetades en beskrivningsmall, (en utvärderingsblankett). Där fick man skriva ned vilka tre områden i arbetet som man på daghemmet tyckte fungerade bra och varför man var nöjd med dem. Vidare fanns det frågor om vilka tre områden man valt att förbättra, vilka problem man haft med dem. Så skulle man beskriva vart man ville nå under det kommande året och hur man tänkte bära sig åt. Detta arbete skulle utföras av alla i daghemmet gemensamt.

Blanketten skulle vara daghemmets egen och endast användas för internt bruk. Efter ett år skulle man kunna använda den som ett underlag för utvärderingen. Man kunde jämföra då och nu. Då kunde man få en uppfattning om vilka framsteg man gjort, vilka metoder som hade fungerat och inte minst kunde man få grepp om sina målsättningar, både de mer kortsiktiga och de långsiktiga. Var de realistiska, hade de fungerat i relation till metoderna?

Att välja ut tre områden att vara stolt över eller nöjd med visade sig vara ett viktigt arbete. Det är viktigt att få vara stolt över något och det är viktigt att få uttrycka det, både inför sig själv och för andra.

Personal som sedan gick på träffar med kollegor från andra daghem (på planeringstiden) kunde presentera sitt daghem som en helhet som man gemensamt definierat. Målet med träffar var att dela med sig av sina kunskaper och erfarenheter och att samla in andras för att det egna daghemmet skulle kunna fungera bättre. I slutet av varje träff skrev man ned det man diskuterat, så att det skulle bli lättare att berätta hemma vad man varit med om och lärt. Man diskuterade också vad man önskade fortbildning om.

Resultatet av detta arbete blev att daghemmen i vart och ett av de 4 stadsdelarna i kommunen lade upp sin egen fortbildning. Under den andra halvan av utvärderingsåret fick varje personal en fortbildningsdag med vikarie och den ägnades åt att fortsätta de påbörjade träffarna med kollegor från andra daghem för att diskussionen skulle fördjupas. I övrigt utformades programmet lite olika i de 4 stadsdelarna.

En träff kunde gå till så att när de 8 deltagarna från 5 olika daghem presenterat sina arbetsområden, så ägnade man sig åt att diskutera några av dem utförligt. Vid varje träff fanns en diskussionsledare och det var oftast någon från det daghem, där man träffades. Vid träffen lade man ner ganska mycket tid på att diskutera just det här daghemmets problem: buller och en hög ljudnivå. Hela gruppen gick igenom lokalerna och fann mycket i övrigt att önska. Man diskuterade hur man kunde dela in barnen i smågrupper, satsa mycket på förberedda aktiviteter utomhus och i andra lokaler. Daghemmet intill lånade ut sitt våtrum ett par timmar i veckan och skolans gymnastiksal visade sig vara ledig några eftermiddagstimmar. Man diskuterade också hur barn och vuxna kunde hjälpas åt för att få regler som kan hålla ljudnivån nere.

Vid en annan träff, visade det sig att det som ett daghem hade stora problem med, fungerade bra på ett annat daghem. Detta möte resulterade i ömsesidiga studiebesök och i att det ena daghemmet kunde föra vidare de kunskaper och erfarenheter man lagt ned så mycket arbete på att skaffa sig. Man blev till nytta för någon annan än sig själv.

För att alla daghem i kommunen skall få ett forum att diskutera sina erfarenheter av arbetet med Guldstjärnan, för att få fram information och för att öka möjligheten att uppleva helheten i daghemsverksamheten i kommunen, skapades "Guldstjärnebladet" en tidning som kommer ut med 5–6 nummer/år.

Som en avslutning kommer här ett daghems beskrivning av sina erfarenheter i projektet Guldstjärnan:

6.1.4 *Projektet Guldstjärnan på Storholmsgatan 11*

Exempel

"Vi tycker alla att Guldstjärnan var en rolig idé och ville gärna pröva den på vårt dagis. Trots det gick det lite trögt att komma i gång. Vi började diskutera vad vi är bra på. Sedan försökte vi begränsa oss till tre områden som vi kände oss riktigt säkra på och som vi kunde stå för inför andra daghem och föräldrarna. Vi frågade barn och föräldrar vad de tyckte att vi är bra på. Vi diskuterade varför vi är bra på just dessa områden. Vad vi gör konkret som vi tycker är bra och hur vi har utvecklats fram till den "position" som vi har nått i dag. De områden som vi valde var:

1. Att göra utflykter
2. Skolsamlingar
3. Att strukturera och utnyttja våra konferenser

Den här diskussionen var den viktigaste och mest givande i starten. Det var viktigt att vi var överens om vad vi var bra på och hur vi arbetar nu. Att vi *alla* kände att vi hade något vi var stolta över och som vi kunde ge till andra daghem. Det kändes väldigt roligt och spännande att fördjupa sig i vad vi gör nu, att inventera våra kunskaper.

En av svårigheterna blev att begränsa sig till tre områden men när vi väl klarat av det förstod vi mycket tydligare varför det ser ut som det gör *nu* hos oss. Diskussionen gällde mycket den process som lett fram till i dag. Vilka kunskaper de olika individerna i personalgruppen har. Vi vill här passa på att säga att vi i huvudsak uppfattat Guldstjärnan som ett sätt att utveckla det interna arbetet på daghemmet och att samarbetet mellan daghemmen får en mer sekundär betydelse. "Har man någon självkänsla på daghemmet kan man också ta emot från andra. Man måste veta vad man vill ha och kan ge för att kontakterna med andra daghem ska bli *riktigt meningsfulla*".

De områden vi valde att utveckla var

1. musik
2. naturkunskap
3. barnobservationer.

Det var mycket svårt att veta hur man ska börja arbeta för att utveckla dessa konkreta punkter. Vardagens mödor tar så mycket tid och energi i anspråk. Ett av problemen är att kunna begränsa även så här konkreta ämnen.

Musiken "bröt" vi ner i 5 delar; lyssna, sjunga, spela, musiklekar och musikteater. Varje del för sig kräver mycket arbete.

Vi började med att sjunga varje morgonsamling. Vi gjorde en lista på alla visor vi kunde och sedan valde vi ut 10 sånger att specialisera oss på. Vi gjorde en "musikväska" som vi fyllde med rytmikinstrument, köpta och hemmagjorda och lät barnen vara med och spela på enkla sånger. Vi köpte en gitarr till oss vuxna, skaffade vistexter som vi vuxna tycker om. Barnen tycker om att höra oss vuxna sjunga "Balladen om Fredrik Åkare", "Brevet från Lillan" osv. Målet är att få barnen och oss vuxna

att mer aktivt ägna oss åt musik. Att uppleva glädje i musiken, att våga "framträda", att få en bredare musiksmak.

Naturkunskap: Vi har letat upp en plats i närheten av vårt daghem som vi går till regelbundet. Där finns en äng, en bäck, ett berg, möjligheter att elda och träd att klättra i. Vi har köpt håvar av olika storlekar, förstoringsglas och luppar. Ett långt rep m. m. Till en början var barnen alldeles paralyserade. Inte en gunga, ingen klätterställning. Vad gör man när man inte är på en "lekplats" (vi har lite speciella barn). Tack vare att vi kom tillbaka gång på gång till samma plats och inte gav upp när barnen gjorde motstånd, har de successivt lärt sig att leka och sysselsätta sig. De fångar fjärilar, som vi gör tavlor av. De samlar skalbaggar, tittar på myror, fångar vattenödlor och blodiglar som vi har i stora burkar på daghemmet, fångar mygglarver som mat åt ödlorna, m. m. Spelar boll, klättrar i träd, leker på kullfallna träd (vilka klätterställningar), klättrar i berg, plockar blommor, fiskar m. m.

Vi tar ofta med oss lunchen ut och äter på vår "utflyktsplats". Varje fredag går vi iväg och är ute hela dagen, oavsett väder. Det gäller bara att vara "klädd". Får vi möjlighet är vi ute oftare.

Barnobservationer: På varje konferens vi har en gång i veckan går vi mer noggrant igenom minst ett barn. Hur det mår, kamrater, relationer till personalen, lekar, tider osv. En gång i månaden har vi samtal med varje förälder om hur barnet har det på dagis. För att kunna anpassa vårt pedagogiska arbete med barngruppen till barnens individuella behov tycker vi att vi behöver mer systematiserade observationer av hur barnen mår och var de står utvecklingsmässigt.

När vi i personalgruppen går igenom ett barn mer noggrant upptäcker vi att det finns stora luckor i vad vi ser. Vi upptäcker också att vi ser väldigt olika saker och olika mycket saker.

Vi har arbetat med Guldstjärnan i ca 1/2 år och vi har upplevt det mycket stimulerande. Under denna tid har vi bytt en personal. Vi tycker det har underlättat för den nya personalen att komma in i arbetet då vi mer konkret har kunnat berätta vad vi gör. Det tycker hon också. Varje personal har varit på en träff var med andra daghem i stadsdelen och berättat om hur vi arbetar och diskuterat hur de andra daghemmen arbetar. Vi har upplevt det som mycket positivt (med ett undantag) att *alla* på mötena pratat och berättat om sina daghem. Det positiva som vi upplevt med Guldstjärnan skulle vi vilja sammanfatta så här:

Det är skönt att ha *någonting* att hålla sig till. Att inte behöva vara bra på allt samtidigt. Det är lättare att fördjupa sig i något begränsat

Barnen entusiasmeras av att *vi satsar* på något som vi tycker är kul

Roligt att inventera vad vi är bra på. Spännande att fördjupa sig i varför. Hur utvecklingen sett ut, att *se* en utveckling

Det blir lättare att komma in som ny personal när daghemmet står för något

Ekonomin blir tydligare. Inköpen mer meningsfulla

Det blir tydligare vad vi kan och vad vi inte kan

Det blir lättare att utnyttja vars och ens kunskaper

Utjämnande effekt på kunskaperna i gruppen

Större arbetsglädje

Bättre samordning och uppföljning av olika moment. Samling – utflykt – skolsamling.

Per Eva Bosse Marie-Louise Elisabeth"

6.2 Att utveckla och utbilda kring ledarrollen – föreståndarrollen

I utvecklingsarbetet och i kontakten med daghem har familjestödsutredningen stött på problem som hänger samman med oklarheter och osäkerhet inför ledarrollen. Oklarheten handlar om huruvida ledaruppgifter faktiskt finns och behövs, vem som i så fall skall utföra dem och hur det skall gå till. Under en period har föreståndarrollen varit i omvandling. För 15 år sedan intog föreståndaren en självklar särställning i arbetsgemenskapen. Hon var daghemmets ansikte utåt, var arbetsledare och ekonomiskt, administrativt och pedagogiskt ansvarig på ett självklart sätt. Det är hon formellt fortfarande, men sättet att utföra dessa arbetsuppgifter är i dag förändrade. I daghemsarbetet finns på många håll en stark strävan efter att finna nya samspelsformer. Man vill komma bort från auktoritära mönster med klara gränser mellan över- och underordnade positioner. Man strävar efter att dela makt, beslutsfattande och ansvarstagande på ett mer jämlikt sätt. Detta vållar självklart problem eftersom den formella grunden för detta inte är förändrad. I arbetslaget märks denna konflikt i de problem som inte så sällan uppstår i samarbetet mellan förskollärare och barnskötare, två yrkeskategorier med olika utbildning och olika lön men med samma ansvar och befogenheter.

I strävan att uppnå demokratiska former för samarbete har föreståndarrollen ställts inför många omprövningar. Föreståndaren har fått utstå mycken kritik för att vara för auktoritär och bestämmande, för vag och eftergiven, för mycket upptagen av administration och för litet i barnarbete, för att vara borta för mycket, för att informera för litet. I viss utsträckning är säkert denna sorts kritik densamma som riktas mot alla människor i förmansställning. Mycket talar dock för att missnöjet och kritiken mot ledarrollen också hänger samman med att man söker sig fram till nya former för ledarskap. Medvetenheten om detta är emellertid inte alltid så stor. Samarbetssvårigheter inom personalgruppen beror ibland på att man inte helt uppmärksammar och instämmer i att arbetet i daghem kräver organisation, planering och utvärdering.

Att problemen blivit särskilt tydliga inom förskolan beror bl. a. på att daghemmen byggts ut så hastigt så att i dag de flesta institutioner har en kort historia, unga föreståndare och ung personal. Den starka jämlikhetssträvan som präglar många daghem är mycket positiv och kan bli en stor hjälp i arbetet att ge barn goda erfarenheter av ett medvetet arbete mot demokratiska arbetsformer. Att öka medvetenheten och hjälpa till att klargöra innehållet i ledarfunktionen är en angelägen uppgift inom fortbildning och i en särskild föreståndarutbildning. Detta skulle bidra till att höja kvaliteten i barnomsorgen.

Kunskaper om ledarfunktionen finns i dag inom många områden i arbetslivet både av praktisk och teoretisk art. Dessa borde komma förskolan till del.

I allmänna ord kan man säga att ledarfunktionen, vare sig den innehas av en eller flera personer måste innehålla följande delar:

- att klargöra och konkretisera målen för verksamheten. Den måste ha en viss inriktning, en tydlig profil, stå för något och detta måste kunna samla dem som arbetar där till en gemensam insats
- arbetsuppgifterna måste specificeras och samordnas och ansvar och befogenheter klargöras. I detta ingår att ta ansvar för att det finns en viss pedagogisk kvalitet
- ansvara för att nödvändiga resurser finns och att resurser som finns utnyttjas. Ekonomiskt ansvar ingår i detta
- finna former för beslutsfattande och former för uppföljning av fattade beslut
- se till att kommunikationen och informationsutbytet inom verksamheten och mellan verksamheten och omvärlden fungerar
- skapa den stämning som bidrar till att de som arbetar där trivs och vill göra sitt bästa
- finna bra former för anställnings- och avskedsförfaranden.

Alla dessa arbetsuppgifter fördelas i dag i större eller mindre utsträckning mellan dem som arbetar i daghemmet. Det finns dock stora skillnader mellan olika daghem.

Daghem som prövat att gå ganska långt i att fördela ledaruppgifterna bland de anställda har rapporterat att det är ett svårt men mycket stimulerande arbete. De beslut som fattats har i regel diskuterats grundligt av de flesta innan man bestämt sig och detta har fört med sig att genomförandet av besluten gått bättre. Ett bättre beslutsunderlag, ett större intresse och mer ansvarskänsla att följa daghemmets linje framhåller man som positiva resultat. Men det krävs en medveten och aktiv arbetsinsats för att lyckas. ”Det där med demokrati och medbestämmande lär man sig inte på en dag”.

På daghem med många avdelningar blir vissa ledarfunktioner särskilt viktiga. Organisation av arbetet, planering och uppföljning av beslut, information och möjligheten för de anställda att kunna påverka olika beslut kräver en tydlig arbetsledande insats. Problem med undergrupper, inofficiella ledare, ”inne- och ute”-grupper m. m. ökar på stora daghem. Det finns risk för en större maktkoncentration och mindre utrymme för självständiga initiativ på olika avdelningar.

Det är svårt att nå enighet om målen för arbetet med barnen och att nå fram till en gemensam hållning för att nå detta mål. För ett daghem räcker det inte med enstaka personers enskilda mål utan det måste finnas en samordning mellan människor så att känslan av att man hjälps åt och att det är meningsfullt att man arbetar tillsammans, byggs under. Som tidigare nämnts i kapitel 3 kan detta inte enbart vara en uppgift för personalen att på egen hand utforma målen för sitt arbete. Arbetsgivare, politiker, tjänstemän måste ge sitt bidrag. Föräldrarna måste ges möjlighet att delta på olika sätt. Utan föräldrarnas aktiva medverkan i utformandet av mål och handlingslinjer riskerar förskolefostran att bli ett slag i luften. Det som föräldrarna är likgiltiga för eller ogillar får inte goda utvecklingsmöjligheter för barnet.

Att nå fram till en målsättning och handlingslinje för arbetet är inget man gör en gång för alla. För att få ett fruktbart samarbete i ett daghem måste de som arbetar där erkänna och godta målet för en gemensam insats. Den eller de som styr måste veta vad de styr mot och att man hjälps åt. Detta innebär inte att alla måste vara lika, tycka likadant och göra likadant. Inom ramen för det gemensamma måste det alltid finnas utrymme för individuella särdrag, för olika uppfattningar och olika arbetssätt. Att finna denna balans mellan helheten och delarna är lika viktigt för daghemmet som helhet som det är i arbetet med barngruppen och med enskilda barn.

I diskussionspromemorian från familjestödsutredningen, 1978, skriver vi om s. k. "arbetspapper". Med detta menade vi en skriftlig presentation av ett daghem, där personalen själva beskrev vad man arbetade med, vart man ville nå med sitt arbete, vad man kände fungerade bra och vad man var missnöjd med. Viktigt att ta med i denna beskrivning är också hur man fördelar ledaruppgifterna sinsemellan och hur framgångsrik man tycker att man är med det. Detta är ett sätt att lokalisera problemen på daghemmet och ge uppslag om vad man kan göra åt dem. Genom att göra en sådan arbetsbeskrivning en gång om året blir det lättare att se att daghemmet befinner sig i en ständig utveckling och hela tiden ställs inför nya problem och arbetsuppgifter. En årlig beskrivning skulle göra det tydligt att man aldrig kan komma fram till en färdig och slutgiltig lösning på de uppgifter ett daghem ställs inför. En arbetsbeskrivning skulle också kunna bli en hjälp i arbetet att utvärdera de insatser daghemmet gör.

Familjestödsutredningen anser att det är angeläget att man i kommunerna prövar på olika former för ledaruppgifter i daghemmen. Försök med decentraliserat beslutsfattande och med nya former för att fördela ledarskapet i daghemmet bör stödjas. Sammantaget kan detta ge en bättre miljö för barn att växa upp i.

I Danmark har man i försöksverksamhet prövat kollektivt ledarskap i daghem. I en utvärderingsrapport från den danska socialstyrelsen "Kollektiver, Ledelse, Administration, Paedagogik" säger man bl. a. att det finns kvalitativa värden med kollektiv ledning av en institution. Där man har övervunnit startproblemen, lärt sig att lösa problem och lärt sig ta kollektivt ansvar för samtliga ledningsfunktioner, där har man genomgått en positiv organisatorisk utveckling. Både kollektivt och individuellt anser man att följande kvaliteter har utvecklats:

- förmåga till självkritik och självuppskattning
- förmåga och vilja att utifrån egna erfarenheter förändra det vardagliga arbetssättet och attityder
- förmåga att känna igen och kunna lösa problem och konflikter
- förmåga att fungera nyanserat och öppet
- förmåga och vilja att ta ansvar och att som ledare åta sig även obehagliga uppgifter
- en samarbetsform som både tillgodoser gruppens trivsel och det sociala klimatet i institutionen och som är inriktat på en gemensam uppgift
- förmåga att anpassa sig till skiftande krav från omvärlden.

Den kanske viktigaste kvaliteten anser man sammanfattningsvis vara ett stort engagemang i det pedagogiska arbetet.

Utvecklingen går mot fler kollektiva arbetsformer. Försök med att förverkliga gemensamma beslut och ansvarstaganden har ökat. På sikt kan man anta att olika former för kollektiv ledning i daghem blivit mera vanliga.

6.3 Om lek och arbete

Leken har stor betydelse i barnets liv. I den kan barnet förhålla sig aktivt och skapande till världen. Leken gör det möjligt för barnet att förstå och utforska sig självt, människor och tingen och den ger barnet stor tillfredsställelse. I leken kan barnet ge uttryck för och pröva sin personliga tolkning av världen och pröva den mot verkligheten. I leken finns en frihet att använda alla förmågor och låta dem prövas på ett flexibelt sätt. När leken får styras utifrån barnets egen motivation och egna uppslag och fantasier blir den livgivande och rolig. Då finns utrymme för barnets självständiga tänkande och handlande, möjligheten att göra misstag och framsteg tack vare den egna insatsen. I leken får barnet grepp om sin värld, kan bearbeta känslor, tankar, idéer och får kunskap om sitt sociala och kulturella sammanhang.

Det finns många teorier om barns lek. Alla betonar att barn behöver leka för att vara lyckliga och utvecklas. Teorierna tar fasta på olika aspekter av lek och försöker klarlägga varför barnen leker och vad leken leder till. Man säger exempelvis att barn leker för att

- samla energi
- göra sig fria från energiöverskott
- uttrycka sin inbyggda/inneboende experimentlust
- förstå och få kontroll över verkligheten
- uttrycka och bearbeta olösta problem och saker de inte förstår
- förbereda sin vuxenroll
- skydda sig mot en alltför överväldigande verklighet
- bygga upp inre föreställningar om verkligheten och sig själv osv.

I kort sammanfattning av de moderna lekteorierna kan man säga att i leken får barnet kontakt med sina skapande krafter och har möjlighet att använda dem på ett personligt och flexibelt sätt. Det fria, fantasifulla och magiska tänkandet gör det möjligt för barnet att leva sig in i, känna för och begripa sig självt/människor, sociala sammanhang och den kultur de lever i. I leken tar ofta barnet en aktiv roll och arbetar utifrån sina egna förutsättningar för att få grepp om och lära sig bemästra alla de oklarheter och spännande och svårförståeliga saker som de ställs inför. Att utforska sina sinnen, rummet, människor, tyngdlagarna, tiden, ljuden, ljusen, genom att låta saker ske och genom att aktivt påverka dem i lekens form upptar en stor del av det lilla barnets tid. Regler och normer får barnet kunskap om via lek. De inre föreställningarna av världen byggs upp i barnets aktiva, utforskande lek. I leken kan barnet få uppleva sin kompetens och duglighet. "Jag kan, jag förstår, jag vill".

Barnens lek tar sig många olika former och uttryck. Det är tydligt att leken har både ålderstypiska, kulturtypiska och individuella drag. Detta in-

nebär att barnet förutom sin personliga läggning präglas av var det befinner sig i sin utveckling, vilken kultur och vilket socialt sammanhang det lever i och vilka tidigare erfarenheter det har haft.

Att leken är viktig för barnets allsidiga utveckling har länge varit känt. Särskilt har man betonat sambandet mellan en utvecklad lekförmåga och förmåga att tänka konstruktivt och abstrakt. Säkert är också att barnen i leken kan utveckla sina möjligheter att uppleva sinnlig glädje och kreativitet.

För att barnen skall leka krävs rent allmänt att de har en viss trygghet i sina relationer med människor i sin omgivning. Detta är alltid viktigt, men speciellt viktigt är detta för de minsta barnen. De behöver känna att de vuxna finns i närheten och är beredda att ha kontakt med barnet och hjälpa det. Barnen behöver också känna att deras lek och uttryckssätt respekteras. Om vuxna går in och försöker styra barnets lek, fråntas det möjlighet att arbeta självständigt. Barnens miljö måste också vara tillräckligt innehållsrik och omväxlande för att väcka deras nyfikenhet, lust att utforska och pröva. Barn behöver få stifta bekantskap både med det oförutsedda, obekanta, fantasieggande, som kräver ansträngning för att förstå och med det vardagliga välkända, som återkommer. Detta är lika viktigt som att finna en balans mellan ett aktivt och ett mer eftertänksamt sätt att förhålla sig.

Barn behöver också ha andra barn att leka med. Redan mycket tidigt ser man hur små barn dras till varandra på grund av sina gemensamma intressen. Samvaro med större och mindre barn ökar möjligheterna till varierad lek.

Barn har i alla tider hämtat inspiration till sin lek genom att studera de vuxna. I och med att de vuxnas arbete i dag till största delen utförs på platser där barn inte får vara, har barnen berövats viktiga inspirationskällor. Så länge barnen levde nära de vuxna i deras arbete, fritid och socialt liv fick de viktiga intryck. De kunde också efter förmåga delta i arbetet och leka vid sidan av de vuxna. Då kunde de uppleva och delta i en värld som i dag ofta är stängd för dem. I ett samhälle där barnen så småningom skall överta de vuxnas sysslor blir det meningsfullt för de vuxna att gradvis släppa in barnen i arbetet som medarbetare. Då blir det lättare att uppleva barnens lek som viktig och meningsfull och att stå ut med att barnen behöver tid på sig för att klara en arbetsuppgift. När barn är med vuxna i arbetet kan de vara aktiva själva och också ha möjlighet att granska de vuxna och deras förehavanden. De kan då få en uppfattning om vuxnas samspel och om deras värderingar och attityder i arbetet. Det barnen upprepar och bearbetar i sin lek blir ett sätt att komma in i och förstå den kultur de lever i. De vuxnas värderingar och livsmönster överförs till barnen i det ömsesidiga samspelet och i barnens lek.

I och med att barnens uppväxtmiljöer blivit torftigare på intryck från vuxenvärlden blir de beroende av att vuxna hjälper dem att komma i gång i lekar. De behöver hjälp att få uppslag om vad de skall leka. Leksaker blir ibland en ersättning för sådant som barn inte naturligen kan få tillgång till i den vardagliga miljön. Färdiga leksaker riskerar dock att beröva barnen viktiga moment i leken, nämligen fantasin och det egna konstruktiva tänkandet och handlandet.

Detta är inte bra, därför är det viktigt att bryta daghemmens isolering och föra in mer av vardagliga och nödvändiga arbetsuppgifter för vuxna och barn. När barn ser och får vara med vuxna i viktigt och nödvändigt arbete får de mängder av intryck och när de ser att vuxna tar sina sysslor på allvar kan de själva mötas med respekt när de försöker utföra ett grundligt arbete. Den situationen är lika viktig som den, där barnet är helt fångad i sin fantasifulla lek.

Hur leken påverkas av att barnet är i daghem, vet vi mycket litet om. I daghemmet finns vuxna i yrkesarbete, där finns leksaker och där finns andra barn. Det finns också en kunskap om barn och barns lek. Detta borde vara positiva faktorer för att främja barnens lek.

Men daghemmet är isolerat från samhället i övrigt och är skräddarsytt för sitt ändamål. Detta betyder att det finns få oväntade föremål och handlingsmöjligheter för vuxna och barn. Även om miljön på många sätt är barnvänlig gör specialiseringen den ensidig. De vuxna är anställda för att ta hand om barnen. Deras arbetsuppgifter sträcker sig sällan in på andra områden, än sådana som rör barnen. Barnen får sällan någon inblick i de anställdas liv utanför daghemmet. När barnen i sin lek använder de vuxna som sina förebilder blir deras arbetsuppgifter mycket oklara. Barnen kan i daghemmet se de vuxna i samarbete och gemensam planering, men dessa arbetsuppgifter är ofta alltför abstrakta för att kunna användas av barnen i lek. Barnens dag är ganska inrutad. Personalens schema, mattider, vilstunder, TV-tider binder upp dagen i ett fast schema.

För att få utrymme för lek och bundna aktiviteter fordras planering och förberedelse från personalens sida. Den s. k. fria lek som finns på de flesta daghem både på förmiddag och eftermiddag kräver personalens aktiva insats för att bli meningsfull. Barnen behöver få intryck och erfarenheter av olika slag, som kan stimulera deras lek. Personalen måste ha en idé om vilka erfarenheter, upplevelser, kunskaper, som barnen behöver ha och planera arbetet efter det. I denna planering är det viktigt att ta med i beräkningen både att barnen behöver leka ibland med några få, ibland med många, ibland ensamma. Just det senare är svårt att få till stånd spontant i ett daghem.

Över huvud taget är det viktigt att personalen medvetet arbetar med att få en balans mellan fria lekar och olika bundna aktiviteter. Sånger, musik, gymnastik som samlar barn i grupp måste varvas med ensamlek och lekar där barnen själva bestämmer över innehåll, utformning, val av kamrater. I sin utbildning har personalen fått kunskaper om aktiviteter som kan inspirera barn, men det är inte så ovanligt att man tar avstånd från fasta aktiviteter och bundna rutiner och lämnar över för mycket åt barnen. Deras lek kan lätt hamna i ett tomrum utan personalens aktiva hjälp.

Den kulturskatt som finns i sånger, ramsor, ordlekar, danser behöver barn få tillgång till. Dessa bundna lekar som dels överförs mellan generationer och som dels är nyskapelser är både bra och roligt för barn att kunna. De kan dessutom ge inspiration så att barnet använder och utvecklar dem i sin lek.

Svenska daghem saknar för det allra mesta djur att sköta om. Att ta hand om djur kan ge barn värdefulla kunskaper om samspelet människa-djur-natur och kan lära barn mycket om arbetets värde. Att vårda och sköta djur har i alla tider varit arbetsuppgifter som överlåtits till barnen. Att ta

ansvar för ett djur, att lära sig vad det behöver och få ha förtroendet att sköta om det är mycket utvecklande och gör det möjligt för barnet att uppleva sin kompetens. Kunskaper och upplevelser som barn får tillsammans med djur inspirerar deras lek.

Att låta barnen få vara med och dela och ta ett växande ansvar för de vardagliga sysslorna i daghemmet är något som personal i daghem under senare år alltmer börjat intressera sig för. Detta både för att ge barnen en mer innehållsrik daghemsvardag och för att hjälpa dem att klara av och motsvara krav från omgivningen. I alltför hög grad riskerar barnen i dag att mötas av för lite krav på delaktighet och ansvarstagande för den miljö och de människor de lever med. I andra avseenden är kraven mycket höga, att barn tidigt skall bli självständiga t. ex. Att finna lagom avpassade, individuellt avpassade krav är en svår men viktig konst i uppfostran. Det är mycket viktigt för självkänslan att känna att man är kompetent, att man är någon som kan något.

6.3.1 *Om ansvarspedagogik*

För att öka samarbetet mellan barnen och minska aggressiviteten i barngruppen utvecklade några daghem i Uppsala något som de kallade ansvarspedagogik. I en utvärderingsrapport, Ansvarspedagogik, Slutrapport över projektet "Samarbetsträning bland barn" skriver författarna Kirsten Havemose, Monki Margareta Horne och Bo S. Johansson, 1979:

"Ansvarspedagogik innebär att alla deltar i och delar på ansvaret för det dagliga arbetet. Barnen är indelade i smågrupper om 2–5 beroende på arbetsuppgifternas omfattning. Var och en av grupperna har ansvaret för en viss arbetsuppgift en vecka i taget. När veckan har gått byter man så att alla barn förr eller senare prövat alla arbetsuppgifter. Arbetsuppgifterna är valda så att de å ena sidan är viktiga för att avdelningen ska fungera bra, å andra sidan ska de vara möjliga att genomföra även för de yngre barnen i en syskongrupp. Som exempel på arbetsuppgifter kan nämnas dukningen inför måltiden, bokvakt, blomvattning och att vara materialvärd.

Man har olika typer av möten. För det första har man vissa fasta möten varje dag. På morgonen träffas man för att diskutera och besluta om vad man ska göra under dagen. I anslutning till måltiden har man ett möte då man berättar för varandra vad man sysslat med, läser en saga, sjunger eller spelar och pratar om allt möjligt. En gång i veckan har man ett möte då man fördelar arbetsuppgifterna för kommande vecka. Man använder även mötena för att bestämma nya regler eller för att ändra på gamla som ej fungerar. Slutligen har man krismöten. Dessa möten har man när det inträffat något allvarligt som direkt eller indirekt berör alla, t. ex. att några barn råkat in i en svår konflikt eller att någon arbetsuppgift ej fungerar. Då avbryter man den aktivitet som pågår, samlas och pratar igenom vad som hänt för att gemensamt komma på en konstruktiv lösning. Alla ska känna att de behövs och att deras synpunkter kan bidra till lösningen av konflikten. "På det sättet kan vi lära barnen att känna medansvar för varandra och visa att vi faktiskt kan hjälpas åt att lösa problem".

"Sammanfattningsvis kan man säga att ansvarspedagogiken ser deltagandet i arbetsuppgifter som minst lika viktigt som fri lek och att man anser att gruppen gynnar individens utveckling."

Utvärderingen visade att

. . ."samarbetet förändrats såväl kvantitativt som kvalitativt. Den totala mängden samarbetsbeteende ökade och denna ökning var i första hand begränsad till barnens interaktion med varandra. Den innebar att barnen mer självständigt kunde ta initiativ till och genomföra aktiviteter, den innebar att barnen aktivt tog del i att bestämma och efterleva regler på avdelningen. Den innebar att gemenskapen ökade, vilket märktes i att barnen i större utsträckning hjälpte varandra och i mindre utsträckning förstörde och bröt mot reglerna."

6.3.2 *Om arbete för barn*

Vid Haldens lärarhögskola i Norge pågår ett projekt "Arbete för barn" där man försöker både teoretiskt och praktiskt utveckla det pedagogiska innehållet i daghem. Forskarna Per Linge och Hans Peter Wille betonar starkt lekens betydelse för barnets allsidiga utveckling. De utgår från tre mänskliga verksamhetsformer som hänger nära samman med varandra, nämligen lek, inlärning och arbete. I och med att barnen inte längre kommer i kontakt med vuxnas arbete utarmas deras lekar och inlärningen sker utan sammanhang. I uppfostran skall barnen tillägna sig nödvändiga färdigheter, kunskaper och hållningar i det samhälle som de är en del av. Genom lek och inlärning försöker barnen tillägna sig den vuxna världen. Men det som i alla tider inspirerat och präglat barnens lek är kontakten med vuxna och deras göromål. I den situation som barn har i dag måste leken stimuleras på konstlad väg och uppfostran blir ett pedagogiskt problem.

De säger att vi nu måste uppfostra barn och unga att bli samhällsmedborgare utan att de får uppleva det "naturliga och pulserande samhällslivet". De skall tillägna sig en värld de ej har kontakt med. Detta experiment har ingen annan kultur försökt sig på tidigare.

För att klargöra hur de menar använder de begreppen inre och yttre verklighet. För att kunna bygga upp inre föreställningar, bilder av verkligheten och begrepp om den och känslor kring den måste barnen ha en rik yttre verklighet att hämta sina intryck från. I lekens form uttrycker och bearbetar sedan barnen sin inre verklighet. Det är i denna process som personligheten byggs upp. Utan föreställningar om vad som är nyttigt, viktigt och betydelsefullt i samhället förlorar lek och inlärning sin mening.

Barn har i alla tider funnits med i de vuxnas arbete och haft möjlighet att uppleva gemenskapen. De har kunnat se och lära från de vuxna och kunnat ta upp det och bearbeta det i sin lek. De har också kunnat arbeta tillsammans med vuxna och fått ta eget ansvar och utföra egna arbetsuppgifter allteftersom de tillägnat sig förutsättningarna för det. En viktig källa till kunskap är också att få inblick i ett arbete där barnen inte ingår. I daghemmet kan det vara viktigt att ibland åtskilja vuxna och barn för att ge barnen möjlighet att vara åskådare. En alltför tät kontakt mellan vuxen och barn kan bli en belastning för bägge. Att göra något var för sig och vara fri att kasta en blick på varandra, uppsnappa vad som blir sagt eller fördjupa sig i sitt eget ger ett bättre underlag för allsidiga och omväxlande verksamheter i daghemmet. Barn behöver lära sig att ta hänsyn till vuxnas göromål och inrätta sig efter att både kunna stå i centrum för den vuxnes uppmärksamhet, att finnas med som en partner och vara åter-

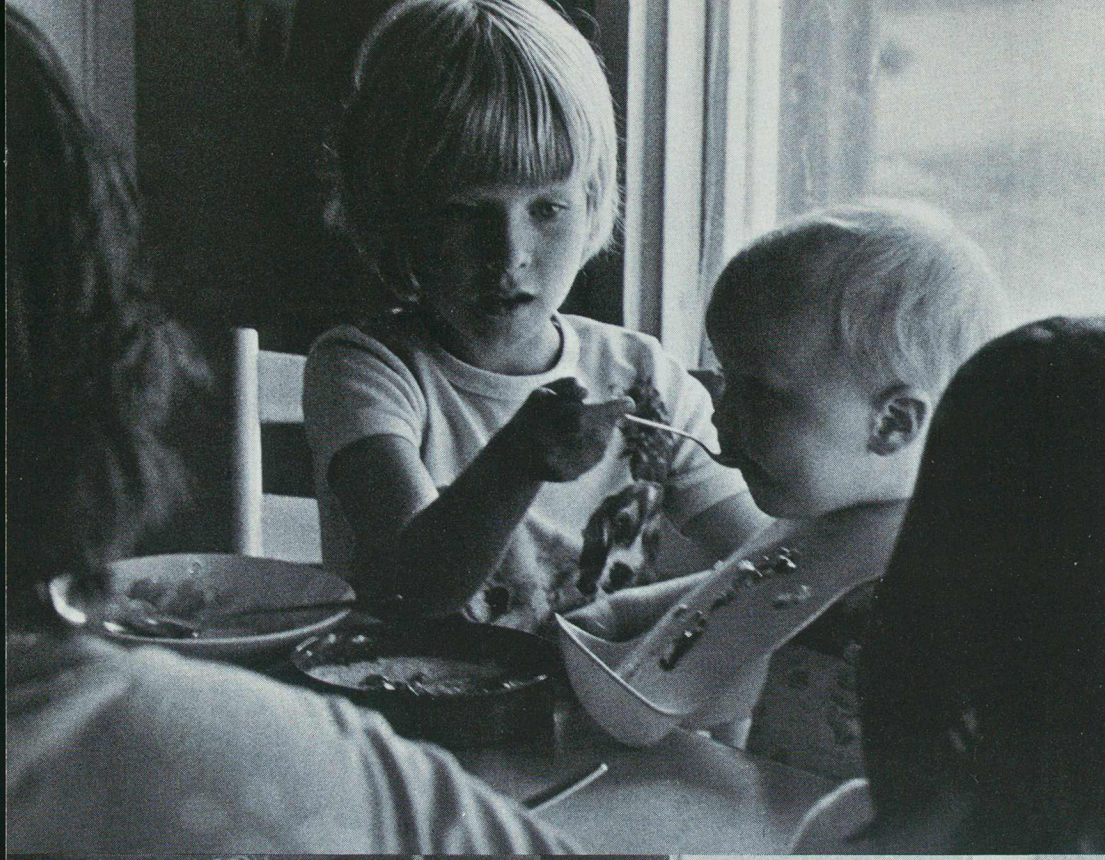

hållsam för att inte störa. I daghemmet kan de vuxna exempelvis ha en studiecirkel på dagtid där barnen endast får vara åskådare.

Den ömsesidiga omsorgen om varandra är en viktig erfarenhet. Mänskligt arbete är kollektivt och detta avspeglar sig både i leken och inlärningen. Arbetet är avhängigt av förståelse, godkännande och insikt i varandras förutsättningar. Solidaritet är ett nyckelord som inte kan uteslutas i en arbetsgemenskap. Barnen behöver få uppleva att de vuxna är upptagna av det barnen företar sig, att de kan få tröst när de har behov av det, att de får beröm när de gör något bra, att de vuxna ställer krav på dem och bryr sig om hur de infriar dessa krav. Detsamma gäller den motsatta vägen. Barnen behöver få uppleva situationer när de kan trösta de vuxna, när de kan få inblick i den vuxna världen och när de kan ställa krav på de vuxna.

Linge och Wille betonar att barn måste få erfarenheter av flera olika sorters förhållningssätt människor emellan. De behöver få göra något tillsammans, göra något var för sig och ge varandra omsorg. Barn behöver vuxnas närvaro, men också deras frånvaro. När de vuxna är frånvarande behöver emellertid barnet ha tillräcklig kännedom om dem, för att kunna föreställa sig var de är och vad de gör. Linge och Wille anser att man i förskolan i dag betonar närvaro och att göra något tillsammans på bekostnad av det övriga.

Barnets tillägnande är en aktiv process. Målet är att lära känna och förstå den vuxna kulturen, så som den upplevs av barnet. Barn har sin egen kultur knutet till denna inlärning. Denna tjänar till att förklara den vuxna kulturen. Barnkulturen som den kommer till uttryck i lek, sång, rim, regler, gåtor, berättelser, vitsar, språk, föreställningar, förhållande till naturen, intressen m. m. avspeglar bland annat den folkliga historien på många underfundiga sätt. Barnkulturen tar tillvara och behandlar också centrala teman som liv och död, äktenskap, krig, religion, tabun. När barn isoleras från varandra finns det risk att det blir brott i överföringen av detta kulturella innehåll.

För att verksamheten i daghemmet skall kunna ingå i ett meningsfullt kulturellt sammanhang tänker forskarna att arbetet behöver utvecklas i tre steg. Det första innebär att *barnen* skall få bli medarbetare i de vardagliga verksamheter som finns i daghemmet. Det andra är inriktat mot att *personalen* skall utveckla kontakten med omvärlden, både så att de också på arbetstid ägnar sig åt vuxenverksamhet, som att ha studiecirklar, sjunga, läsa tidningen, handarbeta, laga saker, m. m. som kan ge barn möjlighet att granska de vuxna och se dem upptagna av vardagliga sysslor i daghemmet, utanför daghemmet och hemma hos sig. Det tredje steget är *daghemmets* anknytning till det lokala bostadsområdet, till närmiljön. I bostadsområdet kan det finnas behov av arbetsinsatser som daghemmet kan hjälpa till med och där daghemmet kan ställa sina resurser till förfogande. Ju öppnare daghemmet kan fungera i relation till omgivningen desto bättre.

Barnen bör kunna kräva ett meningsfullt liv, meningsfull lek och inlärning. Barn behöver ett skydd mot att utnyttjas i arbete, men de behöver lika mycket ett samhälle som säkrar rätt till arbete för dem, på alla åldersnivåer. Det är bara denna rätt till arbete som kan ge en meningsfull lek och inlärning.

För att pröva sina tankar har författarna byggt upp en försöksverksamhet vid flera daghem. De har fått uppleva att det finns en stark kraft mot självförnyelse och utveckling i daghemmen. De daghem som deltagit har själva

mycket aktivt påverkat innehållet i projektet. Hinder i arbetet har varit den stora personalomsättningen. Författarna har tankar om att detta kan hänga samman med att personalen alltför fort stöter på gränser för sin verksamhet. Arbetet är slitsamt och krävande men viktigast av allt är känslan av att det inte leder vidare att man står och stampar och saknar möjligheter att handla utifrån sitt vetande och insikt.

I sin bok "Arbeit for barn – ett studiehefte om barnehagens innhold" Haldens lærerskole, 1978, ger författarna en rad exempel på hur man kan förbättra daghemmet. Det finns beskrivningar av olika arbetsuppgifter som barn kan utföra i daghemmet, arbetsuppgifter som barn och personal kan utföra var för sig, arbetsuppgifter som endast kan utföras av de vuxna och med barnen som åskådare och arbetsuppgifter som kräver samarbete mellan vuxna och barn och mellan daghem och slutligen idéer kring hur de vuxna skall kunna hjälpa barnen att komma i kontakt med barnkulturen.

6.4 Ställningstaganden och förslag

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att personalen inom barnomsorgen planerar och utvärderar sin verksamhet. En konkretisering av målen är värdefull för verksamheten

att politiker och föräldrar tillsammans med personalen deltar i detta arbete

att kommunerna bedriver en fortbildning som fortlöpande utvecklar och ökar kunskaperna om ledar/föreståndarrollen

att kommunerna uppmärksammar behovet av att införa mer av vardagliga sysslor i det pedagogiska arbetet och tar hänsyn till det i sin planering av byggnader, inköpsrutiner, matlagning, trädgårdsskötsel m. m.

att socialstyrelsen i sitt fortbildningsmaterial behandlar dessa områden.

7 Små barn i grupp

7.1 Om grupp i daghem

En av daghemmets allra viktigaste uppgifter är att ge barnen goda erfarenheter av gruppgemenskap. Även de allra minsta barnen har glädje och utbyte av att ha kontakt med andra barn. Lek och samspel med andra barn är utvecklande också för mycket små barn. Forskning och erfarenheter visar att mycket små barn är sociala i sina kontakter med andra barn. De är intresserade av varandra, ler och skrattar mot varandra, härmar varandra, sträcker sig mot varandra. Barn som tidigt får möjlighet att leka med andra barn utvecklar vänskapsrelationer med allt vad det innebär av ömsesidigt utbyte och samspel.

Barn behöver tidigt erfarenheter av kraften och glädjen i ett samarbete och i lek med andra människor. Målsättningen är att daghemmen skall kunna befrämja en utveckling så att barnen blir kunniga, självständiga, öppna och hänsynsfulla och får en önskan att söka och vilja använda kunskap för att förbättra såväl egna som andra människors levnadsvillkor.

En sådan livshållning skapas inte av sig själv utan endast genom en medveten odling av social insikt och gemenskapskänsla. Strävan efter jämlikhet, solidaritet och samverkan växer fram ur tidiga upplevelser i den egna gruppen.

I daghemmet kan barnet få leka och arbeta tillsammans med andra barn och vuxna. Men för att dessa upplevelser skall bli positiva krävs en kunskap och en medvetenhet om hur man i daghemmet kan skapa en positiv gruppatmosfär bland barn och vuxna.

De vuxna i daghemmet måste kunna arbeta aktivt för att skapa en gruppgemenskap mellan barnen. Detta innebär en medvetenhet om och en förmåga att bjuda motstånd mot en rad negativa inflytanden inom och utom daghemmet.

I daghemmet kan både barnet och familjen ha vardagliga kontakter med andra människor. Detta är viktigt då det sociala nätverket runt barnfamiljerna i dag är uttunnat. Varaktiga, djupa och ömsesidiga relationer med andra vuxna och barn uppstår inte av sig själv i många av de moderna bostadsområdena. Brist på tid och gemensamma uppgifter minskar möjligheterna till samarbete.

För att skapa ett gott gruppklimat måste de vuxna arbeta för att barnen skall uppleva tillit och trygghet inför varandra. Arbetet i daghemmet måste inriktas på att göra det möjligt för barn att tycka om varandra. De vuxna

måste skapa situationer där barnen får positiva och stimulerande intryck av varandra.

Barn som upplever trygghet i gruppen kan utvecklas allsidigt. Grupptrygghet är ett av de viktigaste begreppen i det pedagogiska arbetet. I en grupp där man känner sig accepterad och omtyckt kan man utveckla sina personliga särdrag. När det finns kontakt och gemenskap mellan barnen och när de stödjer varandra och bryr sig om varandra då blir gruppen en tillgång för dem. Att känna sig accepterad som man är, att känna att andra är intresserade av en och beredda att lyssna, stärker självkänslan och ökar möjligheten att våga pröva på personliga uttryckssätt.

I dag har man uppmärksammat betydelsen av en god relation mellan de vuxna och barnen så mycket att man fäst mindre vikt vid barngruppens betydelse för barnets positiva utveckling. Arbetet i daghemmen måste i mycket större utsträckning än hittills inriktas på att skapa en gruppgemenskap mellan barnen, där de får vara ett stöd och en glädje för varandra och där de fostras att solidariskt hjälpa och ta hänsyn till varandra. Detta innebär att man måste arbeta för att hålla samman barngruppen under längre perioder och så långt som möjligt stärka gemenskapen mellan de barn som finns där. I dag får den omsättning som finns i vissa barngrupper negativa verkningar eftersom barnen sällan förbereds på kamraters flyttningar, på nya kamrater som kommer. När de vuxna respekterar barnens ömsesidiga relationer blir det inte möjligt att flytta barn som om de vore föremål och utan att ta hänsyn till de konsekvenser flyttningar får för gruppgemenskapen. Varaktiga relationer är en förutsättning för en stabil gruppgemenskap.

7.1.1 *Hinder för att skapa en gruppgemenskap mellan barnen*

Hög omsättning i barn- eller personalgruppen kan omintetgöra att det bildas sammansvetsade grupper. Många deltidsbarn med ojämna närvarotider är ett annat hinder. Personalens arbetsschema kan inkräkta på barnens möjligheter till samlek under längre stunder.

Den höga materiella standarden i daghemmen med ett synnerligen rikhaltigt lekmaterial kan bli ett hinder. Risken med detta är att det fångar barnens intresse så att de blir mer inriktade på saker än på människor. För många leksaker riskerar att splittra gruppgemenskapen snarare än att stödja den. Leksaker i daghem borde också i högre utsträckning än nu väljas så att de inbjuder till samlek mellan barn.

7.1.2 *Förskolans arbete är i dag individinriktat*

För 25–30 år sedan var det självklart för den som arbetade på daghem att man arbetade i en grupp barn. Den lägre personaltätheten gjorde det nödvändigt att lägga över mycket av arbetet på barnen. De fick hjälpa varandra i alla situationer med mat, påklädning, i lek och andra aktiviteter. Men bristen på individuell kontakt och barngruppens storlek förde med sig ett avstånd mellan vuxna och barn och ett utrymme för en auktoritär hållning, där de vuxna delade ut direktiv, stiftade regler och stod för bestraffningarna på ett självklart sätt. Detta förhållningssätt gentemot barn fanns också i samhället i övrigt.

Gruppens självklara underordnande under en ledare kom så småningom alltmer att upplevas som något negativt. Strävan mot individualisering blev en strävan bort från hård disciplin och massbeteende. Tonvikten lades därför vid att lyssna på varje individ, att låta var och en uttrycka känslor, tankar och uppfattningar för att kunna utvecklas "fritt". Att självständigt söka kunskap och våga formulera egna frågor och söka sig fram till egna svar blev viktigt liksom förmågan att fungera oberoende av en grupp.

I dag har det blivit tydligt att detta inte räcker. Självständighet måste också innebära en förmåga att kunna samordna sig och kunna bidra till det gemensamma. Att kunna vara aktiv och ömsesidig tillsammans med andra människor kräver att man tidigt får pröva och utveckla sin förmåga att ta en självständig ställning och att kunna samordna sig och bidra till det gemensamma. I arbetet i en barngrupp kan de vuxna lära ut något, om hur detta kan gå till samtidigt som de hjälper barnen att uppleva trygghet och glädje i en gemenskap.

7.1.3 *Den vuxnes roll i gruppen*

För att kunna ge barnen positiva upplevelser av gruppsamvaro måste de vuxna planera sitt arbete och ha kunskaper om hur grupper fungerar. För att kunna stödja och påverka samspelsmönstren mellan barnen måste den vuxne vara klar över sin roll i barngruppen och veta hur samleken mellan barn kan stödjas och utvecklas.

Barn behöver både få ingå i en *stor* grupp, i en *liten* grupp och ha möjlighet att vara *ensamma*. Gruppbildningen behöver vara *styrd* av de vuxna ibland och ibland vara grundad på *fritt* val. Gruppaktiviteten behöver i en del fall vara styrd och målinriktad och i andra avhängig av barnens fria och spontana infall. Ibland måste gruppen vara sysselsatt med att utföra ett visst arbete, ibland med att lära sig något och ibland utan annat mål än samvaro, fritt skapande eller vila.

De krav som riktas mot gruppen måste stå i överensstämmelse med vad de enskilda medlemmarna klarar. Lagom svåra krav kan hjälpa gruppens medlemmar att växa och förkovra sig och ge dem tilltro till sin egen och gruppens förmåga.

Att finna en realistisk och meningsfull balans mellan dessa olika inriktningar så att barngruppen får de bästa möjligheterna kräver kunniga och medvetna vuxna.

Det är av största vikt att barnet lär sig att förstå sig själv och får hjälp att leva sig in i andra människors villkor. I en liten väl sammanhållen grupp kan detta bli möjligt om de vuxna hjälper barnen att finna ord och uttryck för känslor och upplevelser.

Den vuxnes uppgift i barngruppen är också att leda och inspirera barnen och hjälpa dem att finna goda regler och normer. Barnen kan behöva den vuxnes hjälp att fullfölja och avsluta ett arbete eller en uppgift liksom de kan behöva hjälp att hålla sig inom de gränser som man tillsammans dragit upp för gruppen. Den vuxne behöver bli en slags garant för gruppens trygghet och säkerhet.

Många barn finner sig väl till rätta i gruppen och kan fungera bra och

ömsesidigt tillsammans med sina kamrater. Andra barn har svårt att göra sig hörda eller få gruppens stöd och uppmärksamhet. I detta sammanhang har den vuxne en viktig uppgift i att på olika sätt försöka hjälpa barnen att uppmärksamma och uppskatta de tysta och mer tillbakadragna barnen liksom att få de aktiva och utåtriktade barnen att ibland fungera mer återhållsamt. Det är bra för alla barn att både få känna sig aktiva och styrande i gruppen och att få känna sig mer passiva och reflekterande. I gruppen behöver alla barn få växla mellan oberoende och beroende och i behov av gruppens stöd. För att våga gå emot gruppen och kunna stå emot det sociala trycket i den kan vissa barn behöva de vuxnas hjälp. Alla barn behöver få möjlighet att pröva många olika förhållningssätt i en grupp. Att finna en balans mellan självständighet och beroende är viktigt.

När de vuxna fått lära sig att det viktigaste för barnet är en nära och intim relation till en vuxen är det lätt att underskatta betydelsen av barnens ömsesidiga samspel. När den vuxne ser som en av sina arbetsuppgifter att skapa situationer där barn får gynnsamma intryck av varandra så kräver det att den vuxne står ut med att inte alltid vara huvudpersonen i barnets liv. Personalen kan behöva öva sig i att visa ett aktivt och uppmärksamt intresse utan att kräva att alltid stå i centrum för barnets uppmärksamhet.

7.1.4 *Att arbeta med barngruppen*

För att kunna bygga upp en väl balanserad barngrupp måste den vuxne veta hur grupper bildas, hur de fungerar och hur de upplöses. Den teoribildning som finns i dag handlar i stor utsträckning om vuxengrupper eller grupper av äldre barn. Dessa socialpsykologiska teoribildningar kan lära en hel del om hur barngrupper i daghem fungerar eller kan fås att arbeta.

Det finns dock inga riktigt hållbara teorier om hur man kan arbeta med grupper av barn i olika åldrar, olika sammansättning/storlek, med olika personalsammansättning, olika grader av föräldrainflytande osv. Konsekvenserna av personalomsättningen, omsättning i barngruppen, vistelsetidernas längd, barngruppens eller personalgruppens sammansättning är inte heller klarlagda. Här återstår mycket att göra.

En allmän kunskap om grupper är dock möjlig att tillämpa i arbetet i daghem. Dessa kunskaper måste de vuxna ha för att hjälpa barnen att skapa ett gott klimat i gruppen.

En grupp behöver ha *en gräns utåt*. Den måste av gruppmedlemmarna kunna upplevas som en avgränsad helhet. En grupp behöver ett *gemensamt mål*, något att samlas kring. Detta gemensamma måste uppfattas av alla gruppmedlemmar som så viktigt att det är värt att anstränga sig för att uppnå det. En grupp måste ha *regler och normer* för samlevnad och ha någon form av *sanktioner* mot dem som inte respekterar dessa. I varje grupp finns ett *samspelsmönster* mellan medlemmarna och detta påverkas av gruppens mål, av medlemmarna och av ledarfunktionen.

För att få ett varmt och tillitsfullt klimat i gruppen måste det finnas varaktighet i den. En grupp består alltid av en samling individer och deras individuella särdrag kommer att prägla gruppen. En grupp vars medlemmar

ofta byts ut, förlorar sin identitet. För att en grupp skall vara bra måste alla medlemmar upplevas som viktiga för gruppen och saknas när de lämnar den. Utan denna personliga prägel på gruppen blir den en skock med svaga inbördes band och ett oviktigt gemensamt mål. Hög omsättning i barn- och personalgruppen är ett hot mot gruppkänslan. Oregelbunden närvaro kan bli ett hinder att komma in i gruppen eller kan störa gruppens rytm.

I en bra grupp måste det finnas utrymme både för självständighet och beroende. Självständighetsfostran innebär inte enbart att våga lyssna på sig själv och stå upp för sin mening utan också att självständigt kunna bidra till och ta ansvar för det gemensamma.

För att kunna skapa goda och välfungerande grupper i daghemmet måste *de vuxna samordna sig med varandra* och ena sig om vissa gemensamma förhållningssätt i gruppen. De måste också ena sig om en viss arbetsfördelning. I arbete med smågrupper behöver de kunna fungera parallellt medan man i arbete i en storgrupp kan behöva dela upp arbetet mellan sig så att en står för exempelvis en samling medan den andra fångar upp barn som faller utanför gruppen och försöker hjälpa dem att komma in. En leder och inspirerar gruppen och en plockar upp eftersläntrarna. De vuxna måste också hjälpas åt för att påverka samspelsmönstren i gruppen om de blir alltför ensidiga. *De vuxna måste stå för grundläggande gemensamma normer.*

Genom att *låta barnen vara med* och planera, besluta, formulera regler och utvärdera vad som fungerar bra och mindre bra, blir de aktiva och kan ta ansvar.

När det finns många tillfällen att *uppleva gruppgemenskapen* och göra saker tillsammans svetsas gruppen samman. Samlingar, sånger, rytmik- och gymnastikstunder, utflykter, temaarbeten, teater, m. m. kan skapa stomme för upplevelser av styrkan och glädjen i att vara tillsammans och att vara många.

Att utföra arbetsuppgifter tillsammans i en mindre grupp svetsar samman barnen. Det är också viktigt för hela gruppen på en avdelning att känna att man klarar av att hålla ordning, att städa och plocka upp. Barnen behöver få känna stolthet över vad gruppen både på deras avdelning och på hela daghemmet förmår.

Genom att *hjälpa barnen att lösa konflikter* på ett konstruktivt sätt så att de förstår sig själva, de andra inblandade och hela situationen, ökas tryggheten i gruppen.

7.1.5 *Barns förmåga att leka i grupp underskattas*

Vår utgångspunkt är att daghemmen i dag inte utnyttjar en av sina rikaste tillgångar. Gruppgemenskapen behöver stödjas mer aktivt. De vuxna underskattar ofta barns behov av och förmåga att leka med andra barn. De vuxna är ofta inte på det klara med att social förmåga och intresse för andra människor är något som tidigt finns hos all människor. Denna sociala förmåga utvecklas i samspelet med andra människor och måste stödjas och uppmuntras av de vuxna. De vuxnas uppgift borde vara att skapa situationer där barn kan få positiva erfarenheter av varandra och få en tilltro till sig själva och andra.

En utgångspunkt är att människan/barnet är socialt i sig och utvecklar

denna sin förmåga till glädje för sig själv och andra bara hon får möjlighet till det. En annan utgångspunkt är att de vuxna måste se till att vissa upplevelser och erfarenheter i gruppen stöds och uppmuntras för att barnet skall kunna göra värdefulla erfarenheter av sig själv och andra.

7.2 Daghem har goda förutsättningar att ge även de minsta barnen värdefulla upplevelser av gruppgemenskap

För att kunna "pröva erfarenheterna och förutsättningarna för småbarnsgrupper i daghem" har familjestödsutredningen bedrivit ett forsknings- och utvecklingsarbete. Detta finns redovisat närmare i kapitel 2 och bilaga 2. För att kunna belysa samspelet mellan små barn i daghem har vi haft flera olika projekt i gång. (Jalmert, 1979, Andersson, Blom, Nordström, 1975, Andersson, T., 1978, Ekström och Gyllang, 1979, Michélsen, 1978, 1979, 1980). I utvärderingar av försöksverksamheter i socialstyrelsens regi (Edenhammar, 1976, Michélsen, 1977) eller av egna försöksverksamheter med åldersblandade barngrupper (Edenhammar, 1979) har små barns samlek och sociala kontakter uppmärksammats och beskrivits.

I ett av projekten har grupplek mellan ett- och tvååringar på några daghemsavdelningar studerats. Med grupplek menas lek, där tre eller flera jämnåriga barn samtidigt är engagerade kring något gemensamt. Syftet har varit att öka kunskapen om hur lek mellan små barn i daghem kan se ut. Det som undersökningen visar är att daghem har goda möjligheter att ge även de minsta barnen positiva och utvecklande erfarenheter av gruppgemenskap.

7.2.1 *Bakgrund till en undersökning om små barns grupplek*

Det som är typiskt för daghem till skillnad från de flesta hemmiljöer är att barnen delar sin vardag med många andra barn – med en grupp barn. Detta ger dem möjlighet att få positiva upplevelser av en gruppgemenskap. Hur utnyttjas nu denna möjlighet? (Michélsen, 1980.)

Arbetssättet i förskolan är i hög grad inriktat på att tillgodose det enskilda barnet. Eftersom barnet i daghem är i en grupp är det viktigt att nå barnet också via gruppen och i gruppsituationer. I ett ensidigt betonande av små barns behov av en eller några få vuxnas ömhet, omtanke och intresse har personalen fått mycket litet hjälp och stöd att utveckla ett mer gruppinriktat arbetssätt. Detta gäller särskilt för de minsta barnen.

Därför är det ofta svårigheterna snarare än tillgångarna att arbeta med många barn som uppmärksammats. Först under de sista åren har fördelarna med ett mer gruppinriktat arbetssätt allmänt börjat diskuteras och flera daghem arbetar i dag medvetet med barngruppen i centrum. Det är viktigt att i arbetet med barngruppen kunna ta vara på och stödja barnens växande sociala förmåga. Det är viktigt att uppmärksamma vilka behov av och möjligheter till gruppupplevelser barn i olika åldrar har.

Michélsens studie har koncentrerat sig på barn i ett- och två-årsåldern. För att ge en kort bakgrund till hur man har sett på dessa små barns sociala strävanden och samlek citeras fil. dr. Carin Ulin, 1949. Hon var rektor

vid ett av Stockholms första förskoleseminarier, där hon också bedrev omfattande barnpsykologisk forskning, bl. a. vid det daghem, som var knutet till seminariet.

Så här beskriver hon i sin bok Från spädbarn till skolbarn, 1949, ett besök på spädbarnsavdelningen. Barnen är i åldrarna ett till två år.

"Först kommer vi in i ett litet rum, där vi återser de små parhästarna . . . De sitter ihop på golvet och har en stor hålkub emellan sig. I den stoppar de in och tar ut igen alla möjliga småsaker. Breda leenden lyser upp deras ansikten. Detta är ingen rivalsituation utan riktig samlek, ehuru av primitiv art . . . De härmar varann mycket. Börjar en banka med klossar t. ex. börjar de andra också, åker en rutschbana vill gärna flera göra det . . . Det händer att två barn tar varann i hand, säger 'ajö ajö', går åt var sitt håll, kommer tillbaka, möts, tar i hand och upprepar 'jö ajö'. Men se där, nu är härmningsleken igång. Ett av barnen kör runt med en stol, några andra barn får tag i var sin pall och kör runt."

Avdelningen för barn i åldrarna två till två och ett halvt år beskriver hon så här.

"Då vi stiger in där, möts vi av en munter anblick. Två flickor hoppar upp och ned i ett hörn, ramlar tydligen med flit, reser sig upp under förtjusta skratt och ser lycksaligt på varann. Hoppar på nytt, ramlar omkull osv. ideligen. De kommer nästan i extas häröver . . . Dessa barn rör sig mycket friare än de små på 'Krypen' och de ser betydligt förståndigare ut. De är nämligen icke så upptagna av sin balansering, att de icke är vakna för vad som sker i omgivningen. Därav följer även, att de är mer socialt tillgängliga. Då Gurran och Rita hoppade bredvid varann, föreföll det som om de när som helst skulle falla i trance av hänförelse över att se sin egen aktivitet, sitt eget känslotillstånd återspeglat hos en jämnårig."

När Carin Ulin sedan tolkar sina iakttagelser blir det motsägelsefullt. Beträffande ettåringarna påstår hon omväxlande att samlek förekommer sporadiskt och att samlek inte alls förekommer i denna ålder.

I början av kapitlet beskriver hon t. ex. hur två barn följer varandra som parhästar och leker tillsammans. Ändå sammanfattar hon i slutet av samma kapitel.

"Trots att barnen alltså icke sluter vänskapsförbund eller leker tillsammans i denna ålder, är de dock i hög grad ivriga att vara i varandras sällskap. En viss hjordinstinkt tyckes framträda som drift till att vistas i samma rum."

Om tvååringarna skriver hon:

"Som aldrig förr öppnar sig barnen för varann. Framför allt vid de kroppsliga lekarna växer sig samhörigheten stark. Dessa kroppslekar kan nu försiggå med stor lätthet och då barnen håller på därmed ända till uttröttning blir rörelserna automatiska. Det är som om barnet icke längre kände några gränser för sin förmåga. Ett hänryckningstillstånd uppstår, besläktat med extatiska tillstånd. Denna hänryckning uppleves gemensamt av flera barn. Gränserna mellan deras individualiteter försvinner och en samhörighetskänsla av förblivande art uppstår. De av daghemsbarnen, vilka tillbringat denna ålder tillsammans på daghemmet, får ett slags syskonkänsla för varandra, som förblir hela förskoleåldern igenom och ibland även upp i skolåldern trots det att stora olikheter i temperament och intressen kan förefinnas.

Det är alldeles tydligt, att vi här har med en medfödd social drift att göra. . . . Man riktigt ser hur de njuter av att se sin egen aktivitet, sitt eget känslotillstånd återspeglat hos andra. Barnen är icke längre blott hjordvarelser som gläder sig åt

att vara i varandras närhet. De är delar av en större social totalitet. . . . Den uppkommer på grund av gemensam aktivitet, men dess innehåll är främst emotionellt."

Dessa berättelser handlar om små barns glädje över lek med andra barn, men trots detta skriver Carin Ulin utan någon klargörande definition att "någon egentlig samlek förekommer icke".

Denna tolkning av små barns bristande sociala förmåga har levt kvar och haft stor genomslagskraft. Så sent som 1972 skriver t. ex. barnstugeutredningen följande om de minsta barnens sociala förmåga.

"De minsta barnen upp till ca två år

Barnets sociala funktionsmönster är under första levnadsåret outvecklat, vilket innebär att kontaktförmågan är begränsad. Detta är speciellt framträdande i kontakterna med andra små barn. De behandlar varandra som föremål att mer eller mindre hårdhänt experimentera med. Lekbeteendet under det första och delvis även under det andra levnadsåret kan karakteriseras som uttalad ensamlek, där barnet i lekens form lär känna sin omgivning genom att manipulera och experimentera med den.

Begynnande kontakt med andra barn

Först under andra levnadsåret börjar barnen komma i mera direkt beröring med varandra. De behöver då mycken och väl strukturerad hjälp i sina kontakter. Till att börja med väcks deras intresse för andra barn på samma sätt som för andra föremål i omgivningen. Barn använder samma metoder för att undersöka och komma underfund med andra barn, som de använder när det gäller föremål: de känner, petar, drar, nyper, knuffar, biter och suger. Effekterna av sådant beteende kan lätt verka skrämmande på båda barnen. Andra barn protesterar genom att skrika och vuxna kanske ingriper med ogillande och förebråelser.

Dessa och andra beskrivningar av de små barnen som socialt outvecklade i kontakten med jämnåriga är vilseledande. Efter en genomgång av läroböcker, som används i utbildningen av psykologer och förskollärare och av annan barnavårdslitteratur, som riktar sig mer till föräldrar sammanfattar exempelvis Andersson, T., 1978:

"Bilden av 0–2-åringens sociala beteende, är enligt de referenser jag tagit fram, entydig och klar: De sociala kontakterna är antagligen svaga, korta, utan känslomässigt utbyte, eller så är de konfliktfyllda. Andra barn behandlas som föremål, som undersöks på ett i första hand negativt och obehagligt sätt, med hjälp av nypande, bitande, slag och knuffar. Vuxna måste hindra barnen ifrån att göra varandra illa, och barnen bör ej utsättas för alltför många barn samtidigt. Något socialt grupparbete bör ej forceras fram.

Uttalandena stöder sig förvånansvärt sällan på några empiriska forskningsresultat (av naturliga skäl), och när sådana redovisas är det 'baby-party-studier' från tiden före 1940, så knapphändigt redovisade att de ibland blir rent missvisande.

Det är intressant att se hur Gesells iakttagelser och ibland t. o. m. formuleringar, gjorda första gången 1943, slår igenom i böcker författade 30 år senare."

7.2.2 *Ett- och tvååringar i daghem leker med varandra i grupp*

Vi har i våra undersökningar sett små barn på daghem, som leker med varandra och visar glädje över att vara tillsammans (Sjöblom, 1973, Michélsen, 1977). Detta är erfarenheter som vi delar med både småbarnsföräldrar och daghemspersonal.

I motsats till tidigare uppfattningar anser vi att ett- och tvååringar har förmåga att samspela med jämnåriga kamrater. De senare årens småbarnsforskning har också mer och mer uppmärksammat det tidiga samspelet små barn emellan (Vincze, 1971, Müeller, 1972, Lezine, 1976, Jalmert, 1979, Lewis, 1980, Montagnér, 1978).

I dag finns också några svenska daghemsundersökningar, som mer systematiskt beskriver de minsta barnens kontakter och samspel (Andersson, Blom, Nordström, 1975, Andersson, 1978, Ekström och Gyllang, 1979). Av resultaten framgår att små barn samspelar med varandra lika ofta som de har sociala kontakter med de vuxna på daghemmet. Under fri lek bestod hälften av tiden av sociala kontakter och hälften av ensamlek. Mycket få konflikter förekommer.

I den nyare forskningen finns alltså fler och fler belägg för att små barn samspelar med varandra. Främst har forskningen inriktat sig på kontakterna mellan två barn i taget. Det finns få undersökningar, som är gruppinriktade i den bemärkelsen att de studerar samspel mellan tre eller fler barn i ett- och tvåårsåldern.

7.2.3 *Presentation av en undersökning där små barns grupplek filmas*

Den studie vi här skall presentera, Grupplek bland ett- och tvååringar av Elin Michélsen, beskriver situationer då tre eller flera barn samtidigt är engagerade kring någon eller något gemensamt. Detta kallas här grupplek eller början till grupplek. Barnen är i åldrarna mellan ett och två år. Den detaljerade redogörelsen har ansetts befogad för att visa på vilka kvaliteter som kan förekomma i mycket små barns lek.

För att kunna studera hur små barns grupplek *kan* se ut under goda betingelser ordnades miljön kring barnen så att förutsättningarna för ostörd grupplek skulle vara goda.

Situationen och miljön ändrades dock inte mer än att den skulle kunna vara en helt möjlig situation på de flesta daghem, som har ett- och tvååringar i sina grupper.

En rutschkana placerades i mitten av lekrummet och möblerna i övrigt flyttades så att barnen skulle få större golvyta att röra sig på.Dörren hölls stängd och en eller två av personalen fanns med i rummet. Hennes uppgift var i första hand att aktivt och intresserat iaktta barnens lek utan att ingripa mer än nödvändigt. Det var tyst i huset i övrigt eftersom de andra barnen var på utflykter och studiebesök. Barnens lek observerades med hjälp av videokamera.

Av totalt sju möjliga barn deltog omväxlande mellan fyra och sex barn varje gång. Åldrarna varierade från 1 år och 1 mån. till 2 år och 8 mån.

Dessa barn kom från två åldersblandade avdelningar, som även annars arbetade och planerade gemensamt. Att samla barn i grupper med jämnåriga var inte främmande för personalgruppen. Det gjorde man redan med de äldre barnen.

Det visade sig att grupplek och början till grupplek var vanlig bland barnen.

Nästan en tredjedel av den sammanlagda tiden samlades tre eller flera av barnen och gjorde något gemensamt t. ex. åkte kana, lekte med klossar,

bäddade med kuddar etc. För det mesta var det under några tiotal sekunder, men det förekom även grupplekar, som varade upp till fem minuter.

Alla barnen deltog i grupplekarna, men de var olika mycket motoriskt aktiva. Kring tre av barnen bildades fler grupplekar än kring de övriga. De flesta grupplekarna uppstod kring rutschkanan.

Som en utvidgning av den mer kvantitativa sidan av undersökningen har vissa grupplekar närmare analyserats.

För att ge läsaren en mer kvalitativ beskrivning av det sociala samspelet i några av grupplekarna citerar vi här några sammanfattande beskrivningar direkt ur rapporten. Det är några längre lekstunder och dessa bedöms representativa också för innehållet och det sociala beteende i övriga längre grupplekar.

"Det är spännande och roligt att åka kana". Så kan stämningen under lekstunden bäst beskrivas. Nästan hela tiden dvs. oavbrutet under en halvtimme klättrar eller åker några barn i kanan.

För det mesta är det David och Lisa, som ivrigt springer fram till kanan klättrar upp och åker ner. De är koncentrerade och målinriktade i sin lek och bildar på så sätt centrum i den här lekgruppen. Ett centrum till vilket Tomas och Jonas då och då dras.

Under den här halvtimmen finns alltså stunder, då barnen huvudsakligen leker två och två. Det finns också sekvenser då tre eller fyra deltar i samma lek. Dessutom förekommer kortare sekvenser av ensamlekar.

Alla barnen tittar ofta på Karin (personal), som sitter stilla på golvet. Det är precis som om de behövde försäkra sig om att hon sitter kvar. Sen fortsätter de att leka. Oss observatörer ägnar barnen mycket litet intresse trots kameran.

Det förekommer en hel del *språk*. Mest är det kommentarer, som är nära anknutna till själva aktiviteten. Som t. ex. David, som gång på gång ropar "åka kana, åka kana" både när han är på väg ner som en upplysning om vad han ska och vill och när han just åkt ner som en beskrivning av vad han just gjort.

Koncentrationen och uthålligheten i leken är påfallande under den här halvtimmen.

Förutom att barnen visar glädje och tillfredsställelse i många av de här kontakterna uttrycker de också mer allmänt förnöjsamhet t. ex. David som småsjunger medan han hämtar en pall och glatt ropar varje gång han åker ner i kanan. Skratt och förtjusta utrop och glädjeskutt förekommer också.

Det som i övrigt är utmärkande för barnens samspel denna halvtimme kan sammanfattas enligt följande:

Barnen bryr sig om varandra

Detta betyder att de söker sig till varandra dels genom att samlas kring kanan och åka och dels genom att intensivt följa varandras sysselsättningar. De ropar och skrattar mot varandra. Det är mest Lisa och David, som är påtagligt grovmotoriskt aktiva, som fångar de andras uppmärksamhet.

Alla barnen är ivriga att få åka ner, ibland blir det trångt och någon tränger sig före, men det leder inte till några konflikter. Den utmotade kommer igen och åker strax igen. Barnen har inte heller mer bråttom än att de ofta hjälper varandra ner genom en ordentlig puff i stjärten. De kan också bli stående bredvid kanan och titta och skratta inlevelsefullt mot en kompis, som åker ner. Barnen härmar och lär av varandra. Att imitera

förutsätter också någon form av inlevelse. Under den här lekstunden kan man se hur Tomas först på avstånd intresserat tittar och tittar och följer de andra barnens lek i kanan för att sen försöka göra likadant själv och till sist också lyckas klättra upp i kanan och ta sig ner på mage precis som de andra barnen just gjort. Han hämtar Karin (personal) för att få hjälp. Hon sätter sig bredvid kanan och behövs antagligen som ett moraliskt stöd, men behöver inte handgripligen hjälpa till. Jonas visar Tomas ett speciellt intresse vid flera tillfällen. Han kryper t. ex. upp hos Tomas i sängen och kelar med honom. Han vaggar och kramar Tomas. Bägge ligger sen en stund och tittar in i varandras ansikten innan Jonas ger Tomas en avslutande vänskaplig klapp i baken och reser sig. När Tomas litet senare ligger mitt i rummet på en madrass, lägger sig Jonas åter hos honom, tar honom om halsen och kelar.

Det finns andra exempel på två och två kontakter. Så "sjunglallar" David och Lisa mot varandra exempelvis när han hoppar i madrassen och hon står uppe i kanan.

Förekommer inga konflikter eller kontroverser?

"Grälet vid kanan". David (2:2), Eva (2:4) och Lisa (2:3) sammanstrålar från olika håll i rummet till kanan. Lisa klättrar snabbt upp i kanan. David ställer pallen tillrätta framför kanan och ska just kliva upp då Eva kommer springande och försöker ta sig upp. David protesterar högt och motar bort Eva. Eva backar, men kommer tillbaka och skriker och puffar på David. Grälet fortsätter mellan David och Eva med gester, skrik och puffar. Lisa, som betraktar dem uppifrån kanan, försöker få dem att titta på henne när hon balanserar, men Eva och David är alltför upptagna av sitt gräl just då. När Eva gör en paus i grälet lägger sig genast Lisa i och grälar högljutt och med gester mot David. Då tar Eva Davids parti och skriker argt åt Lisa, varefter hon skrattar litet urskuldande mot personalen. Sen pekar och "förklarar" Eva för Annika (personal) att hon också vill åka kana. Hon får genast svaret "Eva får också åka". Eva ser nöjd och glad ut och hennes och Davids uppmärksamhet flyttas över på Lisa som balanserar i kanan. Lisa ramlar nästan och tar ett steg bakåt. Hon vänder sig mot David och visar med gester och ord hur hon nästan ramlat.

Gruppleken innehåller en konflikt mellan två av barnen, som uppmärksamt följs av det tredje barnet. Konflikten handlar om tillträde till kanan och varierande emotionella uttryck förekommer först mellan huvudaktörerna sedan också från den uppmärksamma åskådaren.

Gruppleken förändras, då ett av barnen vädjar till personalen om stöd. Personalen formulerar då något som kan uppfattas som en regel för gruppleken; nämligen att Eva också får åka kana. Man kan säga att hon då på ett symboliskt plan har "vunnit" konflikten. Hon nöjer sig med detta – utan att faktiskt få tillträde till kanan – och centrum för gruppens intresse förskjuts nu till Lisas våghalsiga balansövningar i kanan.

Som framgår sker ett varierat emotionellt och socialt samspel barnen emellan. De bryr sig om och engagerar sig i varandra. De tittar på, gestikulerar mot, tar i, pratar med och grälar på varandra. De visar känslor av ilska och besvikelse mot varandra. De intresserar sig för och lever sig in i varandras känslor och handlingar. Barnen visar sina känslor både med ord och kroppsspråk.

"Bädda och sova i garderoben". David (2:2) och Lisa (2:3) kommer fram till Eva (2:4) som kliver omkring bland kuddarna i sängen. David säger "sova", "jag sova" och

Lisa tar en av kuddarna och slänger in i garderoben. Sen bär Eva och Lisa in ytterligare kuddar i garderoben, medan David intresserat följer efter och tittar på. David börjar undersöka ett skynke, som de brukar hänga upp framför garderobsöppningen ibland medan Eva och Lisa bäddar och Eva lägger sig. David upptäcker att skynket inte går att hänga upp och vänder sig frågande till de vuxna. Han nöjer sig inte med Elins (observatör) undanglidande svar "vi får laga den sen" utan fortsätter försöka hänga upp skynket. Lisa upprepar sjungande "laga den sen, laga den sen". Hon går sedan och hämtar en pall. Den är tung och hon ropar och ber Eva om hjälp "Mimi hjälpa", men klarar det själv. Hon ställer ner pallen med en suck framför garderobsdörren, medan hon pratar och tittar på Eva, som ligger på rygg och "låtsassover" därinne. Lisa sätter sig på pallen och böjer sig fram och klappar Eva på magen. Eva ruller runt och säger "jag sova", tittar på Lisa och drar skynket som ett täcke över sig. Lisa hjälper henne.

Under tiden stampar David runt, runt framför garderoben. Han tittar på Eva och Lisa och försöker mödosamt ta sig in i garderoben över pallen. Lisa flyttar på sig och släpper fram David. Hon går själv in i garderoben och lägger sig i "sängen". Eva och Lisa byter nu plats, dvs. Eva sätter sig på pallen. Eva tittar på Lisa, som pratar medan hon lägger sig. "Sova, da, da, da" säger hon bestämt till Eva. David står i garderoben och tittar på Lisa och Eva. Hon säger "dumma dej" till Lisa, tar skynket i handen och säger "tätte", lägger sig en liten stund men sätter sig strax upp igen. Det gör Lisa också, men hon lägger sig snart ner igen och blir omklappad och vaggad av David. Eva säger "sov, sov" och Lisa blundar och gäspar.

Sen klappar Lisa sig själv på magen och visar med gester mot Eva att hon också ska göra så. Eva böjer sig fram mot Lisa, klappar henne på magen medan hon låter "ååh, ååh, ååh". David tittar intensivt än på Lisa, än på Eva. Eva och Lisa klappar så sig själva på magen, tittar på varandra och "ropsjunger" tillsammans "ååh, ååh, ååh". Lisa pekar på Davids mage, säger hans namn och visar att hon vill att han ska vara med och göra likadant. "Jaah!" säger David glatt och tittar på Eva som nu också stampar med fötterna, "rattar" med händerna och brummar. Eva tittar omväxlande på David och Lisa, böjer sig fram och "blåser" mot David. David och Eva skrattar tillsammans, medan Lisa intensivt tittar på dem.

Sen vänder sig Lisa på sidan och blundar. Eva böjer sig ner och vyssar också henne. Sen flyttar han försiktigt hennes huvud längre in på kudden och lägger sitt huvud bredvid hennes.

Eva tar draperiet och försöker bädda om Lisa och David. Hon fortsätter och säger "Dana tätte" medan han mödosamt kryper ner bredvid Lisa. Det är trångt och han sätter ofrivilligt sin hand i bröstet på Lisa. Han ska precis lägga sig ner, då hon reser sig. David tar tag i henne och försöker mota ner henne i "sängen", men hon protesterar högt och bestämt. David tittar sig omkring, puffar med handen på Lisa och säger "dumma Lisa" medan hon reser sig och går. Eva följer dem med blicken.

Man kan spåra flera faser i denna grupplek. Först en längre gemensam *planering*, där alla tre hjälps åt att göra i ordning sängen i garderoben. Davids "sova, jag sova" visar tydligt vad avsikten är. Sedan följer *genomförandefas*, som alltså handlar om att turas om att vyssa eller "låssassova" på kuddarna i garderoben. Denna fas genomförs inte lika för alla. David får aldrig inta den mer centrala rollen som "den sovande" i leken. Det kan ha flera orsaker. Han är långsammare och klumpigare och kommer därför sist till sängen. Man kan tänka sig att koncentrationen och uthålligheten hos de andra barnen då börjar ge vika. En annan förklaring kan vara att han inte förstår eller omfattar den regel, som Eva och Lisa leker efter dvs. att man skall "sova" en i taget. David vill sova tillsammans, men kan inte få Eva och Lisa att förstå eller vilja leka så.

Gruppleken upphör alltså i och med att Lisa inte längre vill delta. Innan dess har barnen uppenbarligen roligt och "pratar" med varandra både med ord, gester och kroppsrörelser. De skrattar och ler och gör ljud med händer och mun tillsammans. När David t. ex. först inte riktigt förstår att han också skall klappa sig på magen, visar Lisa honom ivrigt hur. Det verkar viktigt att alla deltar samtidigt och det märks att David förstår och blir glad att bli hjälpt.

7.2.4 *En sammanfattning av resultaten*

Sammanfattningsvis kan man säga att denna undersökning visar att även de minsta daghemsbarnen kan leka i grupp. Detta är en viktig utvecklingsaspekt för barnet, som man bör ta hänsyn till i planeringen och arbetet på våra daghem. Vidare visar det sig att det i grupplekarna förekommer ett rikt socialt samspel barnen emellan.

Man kan påstå att grupplekarna bland daghemsbarnen är mycket vanliga. Liksom i förstudien är detta resultat ganska naturligt med tanke på att daghemsbarnen kände varandra sedan lång tid tillbaka och träffades dagligen. De var dessutom äldre än barnen i den tillfälligt arrangerade amerikanska lekgruppen. (Müeller & Rich, 1972.)

Grupplekarnas längd varierar mycket kraftigt allt från några sekunder upp till 5 minuter. De längre grupplekarna innehåller självfallet mer av ömsesidighet och samspel barnen emellan än de kortare. Det finns ändå all anledning att också uppmärksamma dessa korta grupplekar. Dels är de viktiga i sig som situationer, då barnet kan känna igen sin egen aktivitet hos de andra barnen, dels kan man säga att de utgör barnens första konkreta erfarenhet av att ingå i en grupp. De är på så sätt nödvändiga förstadier till grupplekar med ökande grad av ömsesidighet och samspel.

Vissa lekstunder innehåller många grupplekar andra lekstunder betydligt färre. Därav följer också att den tid som utgörs av grupplek under vissa lekstunder är mycket lång jämfört med andra lekstunder. Variationerna mellan de olika lekstunderna kan delvis förklaras utifrån gruppernas olika sammansättning.

När två av barnen som varit i daghemmet mer än ett år, var närvarande, bildades många grupplekar kring dem. De är jämnåriga och vana vid att leka tillsammans och utgjorde på så sätt en kärna kring vilken de andra barnen samlades.

Grupplekarna bildades omväxlande kring alla barnen. Det finns ändå vissa skillnader barnen emellan, som tycks bero på hur nytt och osäkert barnet är i gruppen. De flesta grupplekarna kom att centreras kring rutschkanan. Det huvudsakliga temat i dessa grupplekar var att i tur och ordning och gång på gång klättra upp och åka ner. För det mesta kan grupplekarna kring rutschkanan karakteriseras som motoriska övningslekar, men kanske också som regellekar i den meningen att det fanns regler för hur man fick leka i kanan åtminstone när man var flera. Man klättrade upp bakifrån för att sedan åka ner, gå tillbaka, vänta på sin tur, klättra upp och åka ner igen. Då någon försökte klättra upp framifrån i själva kanan blev det protester. Det uppstod konflikter då någon trängde sig före. Barnen hjälpte

eller blev arga på den som stannade upp för länge någonstans i något av lekmomenten. Det fanns också inslag av tidig symbollek kring rutschkanan. Så åkte exempelvis barnen vid något tillfälle på kuddar, som de kallade för pulkor.

De flesta grupplekarna uppstod alltså kring rutschkanan. Detta är förklarligt då den är en leksak, där det fanns stort utrymme för den typ av motorisk övningslek, som är vanlig bland barn i ett- och tvåårsåldern.

Men det förekom också att barnen lekte i en liten avbalkning, där de bäddade med kuddar, stoppade om varandra och låtsades sova. Vid ett annat tillfälle satt de i en lång rad och låtsades köra bil. Vid några tillfällen förekom också grupplek med klossar eller kuber.

Det känslomässiga klimatet under grupplekarna, liksom under lekstunderna i övrigt dominerades för det mesta av glädje och iver att undersöka. De större barnen sjöng och skrattade och ropade mot varandra. De skaffade sig en mängd erfarenheter om sig själva, om andra barn och om världen genom att åka på många olika sätt. Ofta imiterade de varandra. Att hjälpa varandra och vänta på sin tur i kanan var också vanligt även om viss konkurrens om utrymmet – speciellt när barnen var ivriga – förekom.

7.3 Pedagogiska slutsatser

De slutsatser man kan dra av studien är att det förekommer ett rikt socialt samspel mellan barnen. De detaljerade exemplen har tagits med för att visa detta. Grupplek, dvs. när tre eller flera barn leker tillsammans, finns redan hos dessa små barn. Det är viktigt att de vuxna uppmärksammar och stödjer de sociala kontakterna mellan de små barnen.

Det framgår av studien att det är betydelsefullt för barnens utveckling att få tillfälle att påbörja, genomföra och avsluta lekar i sin egen takt. Det är en speciell kvalitet att få göra det tillsammans med andra barn på samma utvecklingsstadium som tycker samma lekar är roliga. Barnen kan mötas i ett gemensamt intresse.

De vuxna ser inte alltid det meningsfulla i den här typen av lekar. Det händer att man onödigtvis avbryter barnens lek och ibland t. o. m. ser det som om barnet "fastnat" när det gång på gång – som är typiskt för den här åldern leker samma typ av lek."

Daghem har alldeles speciella förutsättningar att ge även de minsta barnen chans till utvecklande grupplekar tillsammans med jämnåriga.

Men dessa utvecklande lekar uppstår inte alldeles spontant. Det krävs kunskap, planering och organisation från personalens sida för att även de yngsta barnen på daghemmet skall få en chans att upptäcka och ha glädje av varandra i så kallad fri lek.

Detta är viktigt att uppmärksamma både i småbarnsgrupper och i åldersblandade grupper. Sammanfattningsvis:

Om gruppstorlek

Det är lämpligt att samla en grupp på 3–6 jämnåriga barn.

Om regelbundenhet

Det är praktiskt och innebär en trygghet för barnet med en regelbundet återkommande verksamhet, där samma barn återkommer gång efter gång. Då kan man lära känna varandra och samleken utvecklas. En halvtimme till en timme varje dag eller varannan dag kan vara lämpligt.

Om personalens närvaro

Det är viktigt att det finns en personal med i rummet, som kan ge hjälp och stöd och vara en trygg bas att utgå ifrån. Med det stödet underlättas kamratkontakterna.

Om miljön

Eftersom barnen i dessa åldrar är speciellt lättdistraherade och lättstörda är det lämpligt att ordna miljön så att den begränsar sådant som är splittrande för barnens uppmärksamhet. Man kan i stället ordna miljön så att den uppmuntrar barnen till samlek och grupplek.

Utvecklingen av grupplekar i den här åldern kommer lätt av sig om det är mycket spring av barn och vuxna fram och tillbaka i rummet där barnen är. En telefonsignal och en vuxen som reser sig för att gå och svara kan vara helt tillräckligt för att avbryta början på en grupplek. Om man vill stimulera till grupplek är det olämpligt att förse barnen med alltför mycket småleksaker (Lego, småbilar etc.) som i dessa åldrar mest leder till ensamlek.

Någon möbel eller leksak som barnen kan klättra upp och ner från, rutscha på, krypa in i eller ligga på, uppmuntrar till grupplek. En stor fri golvyta inbjuder också till gemensamma aktiviteter i dessa åldrar.

Om personalens hållning

I daghemsarbetet ligger det nära till hands att de vuxna känner sig behöva utföra något, exempelvis att föreslå aktiviteter, uppmärksamma barn och händelser utanför gruppleken, ta fram material, förebygga möjliga konflikter, styra barnens uppmärksamhet med kommentarer m. m. Ett sätt att visa sin duktighet som pedagog är att vara aktiv. Det kan dock bli ett problem i detta sammanhang. Ibland är det viktigt att stödja barnens kontakt med varandra genom att bara vara närvarande och aktivt betrakta dem utan att avbryta dem.

Förutom att det är viktigt för barnen att ostört få pröva och öva sig i samspel ger detta aktiva och återhållsamma tittande också personalen värdefull kunskap om barngruppen.

Som underlag för den kontinuerliga planeringen av verksamheten behöver personalen veta mycket om barnens inbördes samspel. För att få veta något om de minsta barnens sociala intresse och förmåga är det nödvändigt att ge sig ro, dvs. tillåta sig att sitta ner hos barnen i lugn och ro.

Att på detta sätt beskriva pedagogrollen väcker ofta blandade känslor hos personalen därför att man ofta anser att planering, iakttagande av barn,

ett något återhållsamt förhållningssätt i kontakten inverkar negativt på ett mera spontant flöde av tanke- och känslouttryck. Vår uppfattning är emellertid att det i det pedagogiska arbetet måste finnas utrymme både för en aktiv och påverkande hållning likaväl som det måste finnas utrymme för de vuxnas mer återhållsamma reflekterande och iakttagande hållning.

7.4 Ställningstaganden och förslag

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att man inom barnomsorgen mer medvetet utvecklar och tillvaratar de särskilda pedagogiska möjligheter som gruppen ger

att det pedagogiska arbetet planeras så att också de små barnen får möjlighet till utvecklande samlek

att grundutbildning och fortbildning inriktas på att öka kunskaperna om vuxna och barn i grupp.

8 Att börja i förskola eller familjedaghem

Introduktionen i förskola eller familjedaghem syftar till att stödja de barn, föräldrar och personal som kommer nya samt till att förbereda samarbetet mellan föräldrar och barnomsorgspersonal.

Att börja i förskola eller i familjedaghem innebär att man introduceras till nya människor, till en ny miljö och till nya krav. Barn, föräldrar och personal frågar sig: Blir jag accepterad? Vilka krav ställs här? Vilka regler gäller? Kan jag påverka något? Man känner oro inför det okända. Man är nyfiken och förhoppningsfull.

Vilket förhållande människorna får till förskolan och familjedaghemmet beror till en del på hur introduktionsperioden utformas. Det är då frågorna besvaras och känslor bemöts. Därför är introduktionen ett viktigt moment i förskolans och familjedaghemmets verksamhet.

Följande kapitel handlar om olika erfarenheter av introduktion. Mot bakgrund av dessa gör vi en del förslag till förbättringar.

8.1 Vad har skrivits om introduktion?

I sitt betänkande 1972 skrev barnstugeutredningen att barn behöver introduktion, att föräldrar och personal behöver lära känna varandra under en introduktionsperiod och att arbetsmarknaden har ett ansvar för att introduktioner skall kunna genomföras. Utredningen skriver bl. a.:

"För barn under ca två års ålder är introduktionen i förskolan med hänsyn till deras psykiska utveckling så väsentlig att eventuellt speciella samhälleliga åtgärder t. ex. inom ramen för socialförsäkringssystemet bör vidtagas för att garantera barn och föräldrar denna introduktionsperiod." (Förskolan, del 1, SOU 1972:26).

Vid denna tidpunkt hade både förskolan och skolan redan gjort en del försök att underlätta barnens situation som nybörjare. I problemförebyggande syfte började man att mera varsamt introducera barn i de nya miljöerna bl. a. genom att förkorta de första tiderna och samla barnen i mindre grupper. På daghem skulle föräldrarna vara närvarande under barnets första dagar. Erfarenheter av den "mjukare" starten var goda och talade starkt för att någon form av invänjning eller introduktion var nödvändig.

I en skrift, Att börja på daghem, 1976, skriver Erik Hector och Inger Säfvestad:

"När ett litet barn börjar på daghem förändras hela dess liv. Detta kan innebära att barnet får komma in i en ny gemenskap med nya glädjeämnen och möjligheter till utveckling. Om barnet får en mjuk start ökar chanserna att det snabbt ska finna sig till rätta. Om däremot ett oförberett barn lämnas av oförberedda föräldrar till en oförberedd personal, kan daghemsstarten bli en onödigt svår tid för barnet och en dålig början på samarbetet mellan hem och daghem."

Författarna föreslår några grundregler för introduktion av de minsta barnen utifrån ett utvecklingspsykologiskt perspektiv. De betonar vikten av att göra introduktionstiden till en god början på samarbete mellan hem och daghem.

I sin utvärdering av socialstyrelsens försöksverksamhet vid småbarnsavdelningar påpekar Elin Michélsen att introduktionen varierade mellan olika daghem beroende på hur föräldrarna förberetts av förvaltningen och hur väl inarbetade introduktionsrutinerna var på daghemmet. Hon upprepar barnstugeutredningens uttalande om behovet av insatser inom föräldraförsäkringssystemet för att garantera barn och föräldrar en introduktionsperiod. (Michélsen, 1977).

I Små barn i daghem – Arbetsplan för förskolan skriver socialstyrelsen att introduktionen måste vara olika för olika föräldrar och barn. Av stor betydelse är föräldrarnas inställning till daghem. Föräldrar som vill ha sina barn på daghem förmedlar positiva förväntningar till barnet. Den tveksamma föräldern ger sitt barn både positiva och negativa förväntningar: att daghem kanske är bra men kanske något som är dåligt, något att vara rädd för. Det är viktigt att personalen är lyhörd för föräldrarnas frågor och farhågor. En förälder som tvekar inför att lämna sitt barn behöver ett helt annat stöd och barnet en helt annan invänjning än föräldern och barnet som är odelat positiva till daghem. (Socialstyrelsen, 1978).

8.2 Vad kan daghemmet göra för att förbättra introduktionen?

De tankar om introduktion av barn i daghem som ovan refererats är numera vanliga hos personal, föräldrar och tjänstemän. Det händer sällan att ett barn börjar på daghem utan någon som helst introduktion.

Det är dock främst tiden för invänjning som hittills uppmärksammats. Innehållet i introduktionerna varierar mycket. I fråga om introduktion av föräldrar och personal och av barn i familjedaghem återstår mycket att göra.

I detta avsnitt tar vi fram exempel på hur personalen på daghem genom bl. a. planering och ansvarsfördelning kan organisera arbetet så att mötet med nya barn, föräldrar och personal blir så positivt som möjligt.

8.2.1 *Information om hur man arbetar med barnen*

En erfarenhet som delas av många som kommer i kontakt med olika daghem och ser hur olika grupper fungerar är att det är viktigt för verksamhetens kvalitet att personalen har tänkt igenom och formulerat hur de gör med barnen och vad de vill att barnen skall få uppleva och få lära sig.

En beskrivning av arbetssättet på en småbarnsavdelning skulle kunna vara:

"Vi tycker det är viktigt med kropps- och ögonkontakt med barnen. Vi försöker leka, sjunga och skoja med barnen och ger dem tillfälle att utforska våra ansikten, kroppar och kläder. Vi tröstar alltid barnen och försöker i möjligaste mån låta dem behålla sin egen rytm." (Sjöblom, 1973).

Eller:

"Vi vuxna försöker att få barnen att ta hand om varandra. Vi ingriper inte snabbt och effektivt och ordnar, styr och övervakar utan vi försöker ge barnen en möjlighet att reda ut situationer själva först. Vi går in först i andra hand. Vi har många gånger fått uppleva att vuxna överdriver sin egen betydelse och underskattar kompisarnas.

Vi försöker undvika att använda ord och begrepp som leder in uppmärksamheten på 'min' och 'mitt'. Vi försöker visa för barnen att 'vi' och 'vårt' är viktiga begrepp. Det visar sig ju snart att det inte är barnen som lägger märke till 'mitt' och 'ditt' utan det är vi vuxna som är upptagna av det. Så säger vi t. ex. alltid 'nu kommer mamma Ulla' i stället för 'din mamma'." (Daghem för små barn, 1978).

Att muntligt eller i skrift kunna presentera det egna daghemmet, den egna avdelningen eller det egna arbetssättet har också betydelse för introduktionens kvalitet. Ur familjestödsutredningens föräldraintervjuer har det bl. a. framkommit att föräldrar under introduktionsperioden velat veta mer om målsättningen och om de normer och värderingar som styr personalens arbete. Likaså saknar man information om rutiner och tider, om hur daghemmet är organiserat, om när man slår samman avdelningar och om hur personalen går på schema. Man har frågat om former för personal- och föräldramöten.

Har man formulerat sitt arbetssätt skriftligt t. ex. i ett arbetspapper blir det sedan naturligt att i kontakten med nya föräldrar utgå ifrån detta. Föräldrarna kan reagera på det, ställa frågor och diskutera det. Genom att bemöta föräldrarnas frågor och diskutera dem tillsammans får personalen också klart för sig vilka förväntningar föräldrarna har på barnets daghemsvistelse, vad föräldrarna t. ex. tror att personalen kan ge barn och vad som krävs av dem själva som föräldrar.

Att det finns en skriftlig arbetsbeskrivning eller en konkret målformulering är lika väsentligt när det är andra vuxna som skall introduceras i arbetet på daghemmet. Precis som på andra arbetsplatser behöver den nyanställda på daghemmet kunna överblicka sin nya situation. Muntlig och skriftlig information om arbetsfördelningen, arbetets innehåll, rutiner, målsättningen med verksamheten och metoder i arbetet gör att den nye snabbare kan sätta sig in i arbetet.

8.2.2 *Planering och schemaläggning*

Mellan olika daghem finns i dag stora skillnader i fråga om hur man lägger upp introduktionen av barn och föräldrar och av ny personal. På de flesta daghem har personalen en mer eller mindre klar idé om hur man skall bära sig åt. Det vanligaste är att man har ett schema, som visar hur många timmar om dagen men vill att föräldern och barnet skall vara med på daghemmet. Detta schema brukar man presentera vid det första besöket på daghemmet, som ofta sammanfaller med första introduktionsdagen för barnet. Föräldern framför sina synpunkter på schemat och man bestämmer sedan från dag till dag när föräldern kan komma med sitt barn.

I andra kommuner bestämmer personalen och föräldrarna tillsammans från dag till dag. Personalen ser en fördel i att ta en dag i sänder och lösa problemen allteftersom de uppstår. Personalen tycker också att man ger föräldern större möjligheter att framföra sina speciella önskemål.

Men de flesta föräldrar har mycket liten tidigare erfarenhet och kunskap om daghem särskilt när de kommer första gången med sitt barn på introduktion. Det innebär att man inte kan vänta sig att föräldrarna skall kunna komma med särskilt många synpunkter, trots att man som personal tycker att man ger föräldrarna möjlighet att framföra dem.

Av denna anledning ser vi fördelar med schemamodellen, när schemat presenteras som ett förslag som är grundat på personalens tidigare erfarenheter och som kan anpassas till individuella behov.

Schemat från en kommun ser ut så här:

Vecka 1	Mån.	9.00–10.00	Föräldern är med barnet hela tiden.
	Tis.	9.00–10.00	
	Ons.	9.00–10.30	
	Tor.	9.00–11.00	
	Fre.	9.00–11.30	(Lunch)
Vecka 2	Mån.	9.00–11.30	Barnet kvar i gruppen utan föräldern korta stunder som då successivt utökas.
	Tis.	9.00–13.00	
	Ons.	9.00–14.30	
	Tor.	8.00–14.30	
	Fre.	8.00–16.00	(Mellanmål)
Vecka 3	Barnet går sina ordinarie tider.		Uppföljningssamtal med föräldrarna.

En enkel "kom-ihåg-lista" är användbar som planering och stöd till den person som är huvudansvarig vid invänjningen. Följande lista kommer från Nacka kommun.

"Blanketter som skall lämnas i samband med invänjningen:
1. Inkomstuppgift
2. "Hej målsman"
3. Häsokort, tas med vid ev. läkarbesök
4. Introduktionsblankett "Välkommen till . . ."
5. Råd och anvisningar vid sjukdom

Informera om arbetstider, 6.30–18.00 (18.30)
Berätta om schemat
Dagsrutiner, mat och vila m. m.
Foto, märkning av kläder, galonkläder, tandborste, klädombyte, tofflor *inte* träskor, nappar, "sovdjur"

Dela ut blanketter
Ta reda på eventuella allergiker
Telefonlista
Berätta om vårt arbetssätt, planering tillsammans med barnen, husmöte varje morgon, arbetet i köket och föreståndarjobbet

Tala om att den personal som har hand om invänjningen också är "kontaktperson" för just *den* föräldern och *det* barnet.
Diskutera normer och värderingar
Prata om föräldraträffar och olika former för dem

Ta reda på föräldrarnas intressen och synpunkter, betcna att föräldrarna alltid är välkomna till dagis och att det är roligt om de kommer med förslag på t. ex. inköp och hur vi ska ha det på dagis

Barnen bör inte ta med egna leksaker till dagis, ev. böcker och skivor kan lånas till dagis på eget ansvar
Dagstädare finns
Rättighet till hemspråksträning
Namnet, inte "fröken", vuxna, inte "personal"
Ev. fluortabletter, AD-droppar, tandläkarbesök m. m. sköts hemifrån

Meddela snarast dagis om barnet är sjukt eller om föräldern blir försenad eller någon annan förändring sker." (Mehlqvist, 1979).

Planeringen av introduktionen bör dessutom innehålla en enskild del som växer fram i samtal mellan personal och föräldrar. När föräldrarna börjat lämna barnet kan en "introduktionsdagbok" vara ett bra underlag för fortsatta samtal. Det är viktigt att anteckningar som på detta sätt rör enskilda barn förs i ett öppet samarbete mellan personal och föräldrar och att planering kring enskilda barn görs tillsammans med föräldrarna.

Det är bra om introduktionsperioden följs upp så att föräldrar och personal tillsammans går igenom hur introduktionsperioden varit. Personalen ger på så sätt föräldrarna en möjlighet att ställa frågor som kommit upp medan de varit på daghemmet. Personalen kan då komma med kompletterande upplysningar och få ytterligare information om barnet.

Föräldrarnas synpunkter på vad som fungerat bra eller dåligt kommer bäst fram i ett enskilt samtal. Dessa synpunkter ger personalen möjlighet att förbättra kommande introduktioner av barn och föräldrar. Att den kontakt som byggs upp under introduktionen följs upp och utvecklas är viktigt för det fortsatta föräldraarbetet och för barnets fortsatta vistelse i daghemmet.

Planering är också viktig när daghemmet skall ta emot ny personal. Ett schema, en beskrivning av avdelningens sätt att arbeta och en kom-ihåg-lista över all den information som skall förmedlas förbättrar förutsättningarna för starten. Skriftliga arbetsbeskrivningar är viktiga när flera personer skall utföra ett arbete tillsammans. Dessa minskar utrymmet för gissningar, missförstånd och besvikelser.

8.2.3 *En kontaktperson per familj*

Det är vanligt på daghem att personalen upplever att de har fin kontakt med vissa föräldrar men dålig kontakt med andra. Men på daghem är det viktigt att nå alla, att inte någon förälder hamnar utanför. Därför måste kontakten med föräldrarna aktivt byggas upp och stödjas. Ett bra sätt är att personalen inom sig fördelar huvudansvaret för kontakten med familjerna och då speciellt i samband med invänjningen. På en avdelning med 15 barn och 3 heltidsanställda skulle var och en av personalen ansvara för huvudkontakten med 5 familjer. När det finns syskon i gruppen blir det givetvis färre familjer per person. Föräldrarna bör informeras om detta arbetssätt innan de kommer på introduktion.

Personal som inte prövat detta sätt brukar ha invändningar mot att en person skall väljas ut. Man anser t. ex. att allt ansvar skall delas lika eller

att alla skall ha lika mycket kontakt med alla föräldrar och med alla barn. Man anser också att föräldrarna själva eller barnen skall få välja ur personalen den person som de vill ha mest kontakt med.

Personalen säger ibland: "Tänk om jag inte passar ihop med den föräldern eller det barnet." Men, när man inte delar upp kontaktarbetet hamnar ofta alla kontakter hos en person, den som råkar ha lätt för kontakt eller har mest erfarenhet. De andra i arbetslaget blir utan och passiveras.

När det föreslagna arbetssättet väl har prövats har erfarenheterna varit positiva. Bl. a. kommer personalen ifrån upplevelsen att de tränger sig på föräldrarna, när de vill informera och berätta om daghemmet. Det är lättare att ta på sig denna uppgift när ens egen roll blivit tydligare. "Det är mitt ansvar att informera, och ta emot föräldern."

För föräldrarna finns det klara fördelar. Den som kommer till daghemmet för första gången möts av många nya ansikten. Det känns tryggare att veta vem ur personalen som man kan vända sig till. Det blir lättare att bygga vidare på samtal när båda parterna vet vad som tidigare sagts.

För barnen finns det också fördelar. Varje barn som börjar på daghem eller byter avdelning behöver ha någon som aktivt tar emot det. Det betyder att det bör finnas en vuxen som särskilt uppmärksammar det och ser till att barnet har det bra, även om alla på avdelningen delar på ansvaret för barnet. Det är lämpligt att denna person är samma som den som har huvudansvaret för föräldrakontakten.

Att en ur personalen har huvudansvaret innebär givetvis inte att övriga inte får ta kontakt med föräldern eller barnet. Det innebär inte heller att föräldern eller barnet skall hindras att ta egna kontakter med andra vuxna eller barn.

Nyanställd personal som kommer till daghemmet bör omhändertas på samma sätt. Den nyanställda behöver en "gammal" att vända sig till, som känner ansvar för att den nye kommer till rätta.

8.2.4 *Introduktion av flera föräldrar och barn samtidigt*

Ofta försöker personalen planera så att barnen introduceras efter varandra. Man vill att den första introduktionen skall vara avklarad innan man tar emot nästa barn. Men ibland blir t. ex barnen sjuka och man måste börja om på nytt vilket innebär att flera barn måste introduceras samtidigt. Detta upplevs många gånger av personalen som mycket påfrestande. Man är inte förberedd på situationen. Samtidigt är fördelarna med parallell- eller gruppintroduktion så stora att vi starkt vill rekommendera den.

Föräldrar som fått komma samtidigt på introduktion och gått samma tider har uppfattat detta som mycket positivt.

"Man kände att man kunde stötta varandra och vi lärde verkligen känna varandra under den här tiden."

"Vi diskuterade en hel del med varandra och sedan var det lättare att våga ställa frågor till personalen. Jag tror att vi blev modigare tillsammans." (Familjestödsutredningen, internt material.)

På detta sätt ger man föräldrarna också möjlighet att vara en resurs för varandra genom att de ser att de tillhör en grupp med samma intressen.

Man kan också tänka sig att introduktionerna överlappar varandra så att den sist anlända föräldern tar hand om nästa förälder, återigen ett slags faddersystem.

Personalen har också uppfattat det positivt att låta fler föräldrar komma samtidigt med sina barn. Man tycker att det underlättar arbetet genom att man inte hela tiden behöver känna sig tvingad att ta hand om föräldern och barnet när de är där. Det är en fördel också att barngruppen snabbare blir fulltalig. På vissa daghem kan man vara tvungen att introducera barn och föräldrar långt in på hösten om man har ett stort antal barn som skall börja. Det frestar hårt både på barnen och personalen.

Fördelarna är också uppenbara för de litet äldre barnen. Två nya barn kan lätt finna varandra och ge varandra trygghet och "styrka", särskilt när de senare skall vara ensamma på daghemmet. Att vara två gör det också lättare för dem att komma in i en kanske mycket sammansvetsad barngrupp.

De här resonemangen gäller också vid överflyttningarna till andra avdelningar.

8.2.5 *Hembesök i familjen*

Hembesök har prövats av personal på en rad daghem. Man har då lagt upp arbetet så att den personal som haft huvudansvaret för introduktionen också gjort hembesöket. På ett nyöppnat daghem kommer var och en av personalen att göra 4–5 hembesök under planeringsperioden. På ett daghem där verksamheten redan är i gång blir det fråga om ett eller högst två hembesök för var och en. Man har prövat att gå hem både på dag- och kvällstid. På dagtid har det varit möjligt att ta med sig ett eller flera barn från avdelningen.

På daghem där personalen prövat detta arbetssätt har man haft mycket positiva erfarenheter. Den extra arbetsinsats som hembesöket medfört kompenseras av den bättre kontakt som man får med föräldrar och barn från första början.

Personalen får möjlighet att se barnet i sin hemmiljö, när det leker och tar kontakt hemma. Man får på så sätt lättare en helhetsbild av barnet. Det blir också lättare att diskutera barnet tillsammans med föräldern. När barnet och föräldern sedan kommer till daghemmet finns en grundkontakt att bygga vidare på.

Personalen har ibland befarat att föräldrarna skulle uppfatta förslag om hembesök som försök till kontroll eller en form av inspektion. Naturligtvis förutsätter hembesök att familjen önskar det. Oftast har föräldrarna sett det som ett naturligt inslag i att ha barn i daghem och ställt sig positiva när personalen föreslagit att de kommer och hälsar på.

En mamma berättar om ett hembesök:

"Hon hette Eva som kom hem till mig. Min pojke, Jan är inte så gammal, drygt ett år, men jag talade i alla fall med honom om att vi skulle få besök av Eva. Så när Eva kom så kunde han säga Eva. Hon går runt i lägenheten och tittar hur vi bor, var J sover, vilka leksaker J har. Han visar sina bilar och garaget. Hon leker lite grand med honom. Sen fikar vi. J sitter med oss. Hon pratar med J. Han säger Eva och pekar på henne. Hon stannar i 1 1/2 timme. Så berättar jag om J:s bröder. De kommer hem från skolan och träffar henne. Och det tror jag är viktigt för hennes bild av J att hon får träffa hans bröder.

Eva berättar om sina barn. Vilken klass dom går i. Hur gamla dom är. Det tror jag aldrig vi skulle pratat om på dagis. Hade jag gått dit hade vi talat om dagis och J. Men nu talade vi också om Eva och om kommunen.

Jag tyckte att jag kände Eva efter det här besöket, och kände mig väldigt trygg, att hon skulle ha hand om J. Vi pratade också om hur mycket jag jobbar, att jag ammar. Hon sa vad hon tyckte om det. Hon var förvånad över det och jag skulle nog inte vågat amma på dagis om hon inte sett mig amma hemma. Vi pratade om vad som brukar vara svårt för honom, hur han gör när han ska sova, äta. Väldigt mycket tyckte jag att jag fick tid att berätta, utan att man behövde sitta och rabbla upp en massa punkter. Det kom väldigt naturligt." (Daghem för små barn, 1978.)

8.2.6 *Introduktion av barnet i barngruppen*

För att bryta en tidigare daghemspedagogik som ansågs passiv och vårdbetonad presenterade barnstugeutredningen ett pedagogiskt alternativ som kallades dialogpedagogik. Pedagogrollen blev en aktiv roll. Personalen skulle vara lyhörd för och tillmötesgå varje barns individuella behov av vägledning, stimulans och kontakt. Arbetssättet förutsatte hög personaltäthet och ledde till en högre grad av individualisering än vad som tidigare varit möjlig. I sitt försök att lyfta fram individen tonade utredningen ner barngruppen, gruppedagogiken och barngruppens betydelse för det enskilda barnet.

Nya metoder för att arbeta med barn i grupp är nu på väg. Olika aspekter av detta berörs i kapitel 7 i betänkandet. Här vill vi resonera något om att introducera nya barn i en barngrupp.

Tidigare har vi skrivit om vikten av att knyta en av personalen till det nya barnet. Lika viktigt är det att barnet också får "faddrar" i barngruppen. Ett eller två "gamla" barn kan hjälpa det nya barnet till rätta, visa runt, visa var saker finns, förklara hur "vi" brukar göra i olika situationer och känna ett ansvar för att det nya barnet inte blir bortglömt eller får tråkigt.

På detta sätt går barnet från en grundrelation till ett eller två barn i den etablerade gruppen till nya relationer till andra barn i gruppen.

Det är väsentligt att barngruppen är beredd att ta emot det nya barnet. När barnen är samlade någon dag innan barnet skall börja är det lämpligt att t. ex. en ur personalen berättar: "En flicka som heter Ulla skall börja hos oss. Hon kommer snart och hälsar på. Vi kommer också att hälsa på hemma hos henne och då får någon av er följa med. Hon bor si och så och hennes mamma och pappa heter si och så, osv." Man kan fortsätta med en diskussion om hur barnen tror det känns att komma som ny till ett daghem. "Minns någon hur det var? Kan någon berätta? Hur skall vi göra så att Ulla känner sig välkommen, osv." Barnen skall känna att de har ett ansvar för att Ulla känner sig hemma "hos oss".

Resonemanget gäller även för ny personal. "Margareta skall börja hos oss i nästa vecka. . . Hur skall vi göra för att hon skall känna sig välkommen? Vem vill visa henne runt? Osv."

Det är också viktigt att dagsprogrammet på daghemmet innehåller ett mått av strukturerad gruppaktivitet. I en rädsla att vara auktoritär har förskolepersonalen i någon mån underlåtit att ge barnen den struktur eller organisation som de behöver. I ett låt-gå-system far de svaga barnen ofta illa och i gruppen "svaga barn" finns till att börja med de nya barnen. Därför är det viktigt att de nya får uppleva gruppen i situationer där de

vuxna är i ledningen. På så sätt skyddas barnet från hård testning eller från att helt hamna utanför gemenskapen.

Nya barn som gärna själva leder hamnar lätt i en motsatsställning gentemot barngruppen om de för snabbt får ta ledning. Detta sker om inte den vuxne strukturerar verksamheten under introduktionen. Det nya "ledarbarnet" får då tid på sig att på ett positivt sätt växa in i en av barngruppen accepterad ledarroll.

I gruppsamtal, sång och rytmik och grupplekar (inte minst namnlekar) kan personalen stötta det nya barnet och bidra till att det blir delaktigt i gemenskapen. De gamla barnen i gruppen har också lättare för att acceptera det nya, om de får lära känna barnet under former som leds av de vuxna.

Det är viktigt att personalen har klart för sig hur lätt grupper inklusive barngrupper påverkas och förändras av nya personer. Varje barn i gruppen har en uppsättning relationer och roller. När en grupp först bildas märks tydligt hur medlemmarna försöker få klarhet i dessa. De känner sig för, prövar varandra, försöker ta på sig de roller och etablera de relationer som de trivs med eller är vana vid. I en nybildad 6-årsgrupp t. ex. kan man tydligt märka hur pojkarna med hjälp av kroppsstyrkan mäter sig med varandra. Flera barn kan tävla ganska öppet om att bestämma lekar eller vinna personalens gillande.

Denna process är mindre tydlig när bara ett barn kommer till en grupp, men ett nytt barn för alltid med sig en viss oro. Jämvikten i gruppen rubbas. Var och en i den etablerade gruppen har behov av att veta hur det nya barnet kommer att påverka den uppsättning relationer och roller som finns i gruppen. Kommer det nya barnet att ta fröken ifrån mig? Kommer hon/han att ta min bästa kompis till sig? Kommer hon/han att acceptera mig? Kommer hon/han att bli min kompis? Om de vuxna är medvetna om vad som pågår är det lättare att minska oron och snabbt återställa jämvikten i gruppen.

Detta gör man bl. a. genom att förbereda gruppen för att ta emot det nya barnet, genom att se till att hela barngruppen inklusive det nya barnet deltar i samlade och samlande aktiviteter, genom att visa de gamla barnen att de är lika omtycka som tidigare och genom att se till att hela ansvaret för barnets väl inte ligger hos de vuxna utan delas av barngruppen.

Allmänt är det lättare att ta emot nya barn i grupper som är trygga sedan tidigare. Grupper där ingen känner sig hotad av någon annan är öppnare för nya medlemmar och kan snabbt ta till sig ett nytt barn. Hur man kan arbeta med barngrupper för att öka tryggheten har berörts tidigare i kapitel 7. Hur omsorgsfullt introduktionen än planeras är den dömd att misslyckas om barngruppen präglas av översitteri och hot mot nykomlingar.

8.3 Vad kan kommunförvaltningen göra för att förbättra introduktionen?

Genom fortbildning och genom att föra ut idéer av ovan nämnda slag har kommunförvaltningen stora möjligheter att påverka introduktionens kvalitet. Det går också att påverka kvalitet genom ändringar i intagningsrutinerna och i den information som går ut till föräldrarna innan de kommer till daghemmet. Det går att påverka introduktionens längd med hjälp av avgiftssystemet.

8.3.1 *Intagning av barn*

Det är inte ovanligt att det brister i samarbetet och kommunikationen mellan daghemmen och förvaltningarna. Personal liksom föräldrar kan uppleva att verksamheten är styrd ovanifrån och att de saknar möjligheter att framföra sina synpunkter och påverka vad som händer. Förvaltningspersonal kan å andra sidan uppleva att personalen på daghemmet bara ser till det egna daghemmet och bortser från riktlinjerna för verksamheten.

Om det är intagningssystemet som ger upphov till spänningar av detta slag drabbar det lätt den familj som skall introduceras. En personalgrupp som inte är positivt inställd till att det kommer ett nytt barn har svårt att genomföra en bra introduktion.

Eftersom personalen på daghemmet bäst känner den egna verksamheten och de egna förhållandena är det viktigt att de medverkar vid intagningarna av nya barn. I större utsträckning än vad som nu är fallet skulle personalen kunna vara med och diskutera de barn som står på tur.

I tätorterna där det kan finnas flera närliggande daghem kan det vara lämpligt att dessa daghem och assistenten för området tillsammans fördelar t. ex. höstintagningarna.

Assistenterna och daghemspersonalen har ofta olika åsikter om vikten av barnens ålder och kön vid intagningar till barngruppen. Assistenterna kan anse att personalen på daghemmen lägger för stor vikt vid ålder och kön medan personalen anser att assistenterna tar för stor hänsyn till köordningen, förturerna och föräldrarnas önskemål. Problem kring ojämn ålders- och könsfördelning kan lindras genom samarbete mellan avdelningar och med andra daghem samt genom att barnen får möjlighet att träffa hemmabarn och dagbarn i området. Det är dock klart önskvärt med en blandning av yngre och äldre barn och barn av båda könen. I utvidgade syskongrupper med barn under 3 år i grupperna är det viktigt för såväl stora som små att det inte blir för många småbarn (se kapitel 9).

Intagningarna av förtursbarn ger också upphov till spänningar. Här kan personalen anse att en avdelning inte kan ta emot flera barn med särskilda behov därför att de inte klarar av de barn de redan har eller därför att gruppen för tillfället är instabil. Assistenterna kan å andra sidan anse att förtursbarnets situation förbättras, även om gruppen inte är som den skall vara. Problem i samband med intagning av förtursbarn kan många gånger minska om personalen får veta syftet med placeringen i daghem, helst av föräldrarna eller föräldrarna och assistenten tillsammans. Det är viktigt att placeringen följes upp i samråd mellan personal, föräldrarna och eventuellt utomstående psykologkonsult eller socialassistent.

Konflikter av dessa slag kommer att finnas kvar så länge platserna inte räcker till och så länge vissa barn måste prioriteras. Konflikterna är dock mera hanterbara när fältet respektive förvaltningen känner till varandras arbetsförhållanden och ansvarsområden. Assistenterna behöver mera tid att vistas ute i daghemmen och lära känna personalens arbetssituation. Personalen behöver större inblick i assistenternas arbete och i villkoren hos barn som är utanför barnomsorgen. Det behövs också klargörande diskussioner om förskolans sociala ansvar, dess möjligheter och begränsningar.

8.3.2 *Meddelande om plats*

Det vanliga förfaringssättet vid meddelande om plats är att assistenten, efter att ha varit i kontakt med daghemspersonal i distriktet, meddelar föräldrarna att de fått en daghemsplats för sitt barn. Därefter tar föräldrarna kontakt med daghemmet för att tillsammans med personalen bestämma tid för ett första besök och/eller tidpunkt för starten.

Här finns risk för att förvaltningen ger föräldrarna förväntningar om tidpunkten när barnet skall börja eller när föräldrarna skall återgå till sitt arbete som inte överensstämmer med personalens bedömning av situationen.

Det finns också exempel på föräldrar som dykt upp på daghemmet för att presentera sig själva och barnet utan att personalen ens vetat om att de skulle få ett nytt barn.

Några daghem i Stockholms kommun har prövat andra rutiner för intagning av barn. Efter samråd med daghemmet tar assistenten på förvaltningen kontakt med föräldern. Assistenten underrättar sedan daghemmet att föräldern tackat ja till platsen. Personalen har sedan ansvaret för att föräldrarna återigen blir kontaktade. Personalen och föräldern kan då komma överens om lämplig tidpunkt att träffas antingen på daghemmet eller i barnets hem för att gemensamt lägga upp introduktionsperioden. Den av personalen som tar den första kontakten med föräldern är densamma som sedan kommer att ha huvudansvaret för barnet och föräldern under introduktionen.

8.3.3 *Information och avgift*

I de kommuner där man informerats om introduktion och gått ut i skrift med bestämmelser om introduktionsperiodens längd har också föräldrarna i allmänhet kunnat delta under denna period. Föräldrarna kan i god tid planera sitt arbete därefter. Föräldrarna kan också hänvisa till dessa bestämmelser vid eventuell ansökan om tjänstledighet.

Föräldrarnas möjlighet att delta under introduktionsperioden påverkas också av den tid som barnet får vistas avgiftsfritt på daghemmet. I kommuner som har en tidsgräns på en vecka är det ovanligt med föräldramedverkan utöver denna vecka. Där man låter personalen tillsammans med föräldern avgöra när introduktionen är avslutad och först därefter tar ut en avgift, är föräldrarna mer motiverade att delta en längre period.

I kommuner med månadsavgift är det vanligt att man debiterar föräldrarna för den första helmånaden efter det att barnet börjat. Detta innebär att ett barn som börjar sin introduktion i början på månaden får en hel månad avgiftsfri, medan barnet som börjar i slutet av månaden bara får en vecka. Ett flexibelt system där familjen debiteras först när introduktionen är avslutad är att föredra.

Det finns också kommuner där föräldrar redan före starten på daghemmet kan ha förbrukat sina dagar för avgiftsfri introduktion. Det kan inträffa om barnet flyttas över från familjedaghem eller annat daghem i kommunen. Vi anser att varje barn som börjar i daghem skall ges samma möjligheter till introduktion oavsett tidigare tillsynsform.

8.4 Introduktion i familjedaghem

I en kommunenkät till 23 kommuner svarade de flesta kommuner att de lämnade samma rekommendationer till familjedaghemsföräldrarna och dagbarnvårdarna som de lämnade till daghemsföräldrarna och personalen på daghem. Vi vet dock att eftersom förutsättningarna är olika i familjedaghem blir också förutsättningarna för att genomföra en introduktion olika.

En familjedaghemsundersökning som statistiska centralbyrån gjorde 1976 visade att ca 60 % av dagbarnvårdarna hade träffat sitt senaste dagbarn innan barnet började i familjedaghemmet. Men eftersom ordet "träffar" inte definierats vet vi egentligen inget om hur väl barnet kände familjen. Av de 40 % som inte träffat sitt senaste dagbarn hade ca 25 % av dessa barn, dvs. 10 % av hela gruppen, en introduktion på mindre än en timme (Statistiska meddelanden, 1978:1). Flera faktorer samverkar för att göra introduktionen kortare än vad den rimligen behöver vara.

För daghemspersonal som genom sin utbildning fått lära sig introduktionens betydelse och som har stöd av varandra i en arbetsgrupp är det lättare att förklara för föräldrar, som inte själva är inställda på en introduktion, varför den är nödvändig. Det är också lättare att fordra att föräldrarna ordnar så att introduktionen kan genomföras.

För dagbarnvårdare som saknar utbildning och som arbetar ensam är det svårare att motivera föräldrar som inte själva insett värdet av en introduktion.

Såväl dagbarnvårdarna själva som föräldrarna kan ha den uppfattningen att introduktionen i familjedaghem inte är viktig. Man menar att skillnaden mellan olika hemmiljöer inte är så stor. Barnet har kanske lämnats hos grannar och släktingar och är "van att bli lämnat".

Att dagbarnvårdare tar emot föräldrarna i sitt hem bidrar till att förkorta introduktionstiden. Föräldrarna känner sig som inkräktare i en annans hem och det är svårt för dagbarnvårdaren som inte är van att ha föräldrarna hos sig, att förmedla till föräldrarna att de är välkomna.

Det är dock klart att introduktion för barn i familjedaghem är lika viktig som för barn i daghem. Ett barn som inte knyter an till en personal på daghem kan finna en annan vuxen i daghemmets personalgrupp. Om barnet inte går ihop med något barn i gruppen så finns det andra barn som det kan tycka om. Men i familjedaghem är barnets beroende av en person och några få barn så total, att en misslyckad start kan leda till att barnet snart måste omplaceras.

Hur barnet har det i familjedaghemmet är också ytterst beroende av hur föräldrarna och dagbarnvårdaren kan samarbeta. Den kontakt som de kan bygga upp under introduktionstiden kan vara avgörande för hur familjedaghemsplaceringen sedan fungerar. Vi vet också att många föräldrar kommer till en tillsynsform som de inte i första hand önskat sig. Därför är det viktigt att båda parterna får tid på sig i början att lära känna varandra och att föräldrarna känner förtroende för den miljö som de lämnar barnet i.

Vi har tidigare understrukit vikten av att i samband med introduktionen kunna formulera sig om sitt arbete och beskriva delar av sitt arbetssätt. I familjedaghem är det också en fördel om dagbarnvårdaren kan beskriva hur hon arbetar och hur hon försöker fostra barnen.

En dagbarnvårdare beskriver en del av sin verksamhet så här:

"Stannar vi inne så läser vi eller sjunger, lägger pussel, leker lekar av olika slag. Vi lånar på biblioteket var tredje vecka, lyssnar på sagor eller berättelser på diabilder. Kl. 10.30–11.00 lagar vi middag, jag tycker barnen ska ha huvudmålet mitt på dagen. Om barnen är inne hjälper de till med grönsakerna, skalar potatis eller rullar köttbullar om vi ska ha det till middag. Vi dukar tillsammans, barnen tar sin mat själva, det fungerar fint. Det blir sällan någon mat kvar på tallrikarna. Var och en dukar bort efter sig. Vi hjälps åt med att göra i ordning i köket." (Karlsson, 1979).

För att kunna planera och genomföra introduktioner och för att kunna beskriva sitt arbete behöver dagbarnvårdarna utbildning för arbetet och stöd från kommunen. Genom att organisera dagbarnvårdarna i grupper och knyta dem till gemensamma lokaler i daghem och öppen förskola har en del kommuner kunnat hjälpa dagbarnvårdarna en bit på vägen. Tillgång till andra lokaler än dagbarnvårdarens hem gör det möjligt bl. a. för föräldern, barnet och dagbarnvårdaren att träffas på "neutral mark". Att föräldrarna också tar emot dagbarnvårdaren och dagbarnen i sitt hem är önskvärt och torde vara lätt att arrangera.

Under introduktionstiden borde föräldrarna och barnet också få träffa dagbarnvårdarens familj och även andra vuxna som dagbarnvårdaren brukar träffa och som kommer att ingå i dagbarnets miljö.

Placeringen i familjedaghem sker ofta utan att familjedaghemsassistenten har träffat föräldrarna. Kontakten sker per telefon eller brev. Vi ser det som en fördel om den assistent, som haft hand om placeringen i familjedaghemmet, deltar i ett samtal mellan föräldern och dagbarnvårdaren. Assistenten får då möjlighet att ge samma information till båda parterna samtidigt samt att se till att det blir ett utbyte av information mellan dagbarnvårdaren och föräldern. Assistenten är också den person som har lättast för att ta upp de förväntningar och krav som föräldrar och dagbarnvårdare vanligtvis har på varandra och på så sätt förebygga senare missförstånd.

Det är viktigt att introduktionen är avgiftsfri för föräldern och att dagbarnvårdaren inte förlorar ekonomiskt på den.

Det är svårt att generellt säga hur lång en introduktion skall vara i familjedaghem. För att hinna med de besök och de samtal som är förutsättningen för ett gott samarbete behövs minst en vecka. Vi vet att yngre barn behöver längre tid och en mera omsorgsfull introduktion än äldre barn. Ett äldre barn som börjar hos en lekkamrats mamma behöver t. ex. kortare introduktion än ett litet barn som för första gången lämnas i en främmande miljö.

Vad gäller introduktion av en ny dagbarnvårdare är det lika viktigt för henne som för den nyanställda på daghem att veta vad arbetet innebär och vem hon kan vända sig till för information och stöd. Traditionellt har barnomsorgsassistenten ansvarat för såväl anställning som introduktion. I några kommuner har assistenten hjälp av en annan dagbarnvårdare eller av dagbarnvårdarnas fackliga representant som tillsammans med assistenten träffar den blivande dagbarnvårdaren. Om dagbarnvårdarna är organiserade i grupper är det lämpligt att gruppledaren eller någon från gruppen tar på sig denna funktion. Denna person kan sedan som "fadder" fortsätta informera och stödja den nya dagbarnvårdaren. Det kan även vara lämpligt att den nyanställda dagbarnvårdaren "praktiserar" hos sin fadder innan hon tar emot egna dagbarn.

8.5 Att introducera ett invandrarbarn

Allt som tidigare sagts om vikten av att informera om målsättning, att planera introduktionen, att ge varje ny familj en kontaktperson, att göra hembesök och att introducera barnet i barngruppen får ännu större betydelse när det är ett barn med annat modersmål är svenska och annan kulturell bakgrund än svensk som skall introduceras. Daghemsmiljön för många invandrarfamiljer är mycket svår att överblicka. Risken för missförstånd och gissningar är stor. Barnets problem förstärks av att det inte har tillgång till daghemmets gemensamma språk.

Enligt den lag om hemspråksträning, som antogs våren 1976, försäkras alla barn i den allmänna förskolan och alla elever i grundskolan och gymnasieskolan, för vilka "annat språk än svenska utgör ett levande inslag i deras hemmiljö" rätt till hemspråksträning. Statsbidrag utgår för hemspråksträning för 6-åringar, från sommaren 1979 även för 5-åringar.

Barn under 5 år i daghem och familjedaghem berörs inte av lagen. I vissa kommuner har även dessa barn tillgång till vuxna som talar deras språk i förskolan men merparten lämnas till enbart svenskspråkig personal i svenskspråkiga barngrupper.

I en rapport till familjestödsutredningen ger Gunilla Svensson flera exempel på hur de minsta invandrarbarnen chockas av att plötsligt lämnas i en svenskspråkig barngrupp.

Gemensamt för flera av de yngre invandrarbarnen (1–2 år) som Gunilla Svensson följt är att de gått igenom en längre period av förtvivlan och övergivenhet under sina första månader på daghemmen för att därefter successivt uppvisa allt fler utvecklingshämningar. (Svensson, 1979.)

Det är tydligt att man underskattat de minsta barnens behov av att ha det egna språket omkring sig. Det är så lätt att vifta bort ettåringens behov genom att peka på att barnet ännu inte självt talar, att barnet nöjer sig med kroppskontakt eller att småbarn lär sig svenska fort.

I likhet med kommunförbundet i skriften Hemspråksträning i förskolan (Kommunförbundet, 1979) noterar Svensson att många invandrarföräldrar själva är angelägna om att barnen så fort som möjligt lär sig svenska. De ser alltså gärna att barnet placeras i en svenskspråkig grupp. Bakom detta ligger bl. a. en oro för att barn inte kan lära sig två språk. Det är dock klart att de flesta barn kan lära sig både två och flera språk om språken hålles isär och om språken tillägnas under känslomässigt trygga förhållanden.

För att öka den känslomässiga tryggheten rekommenderar Svensson en betydligt längre och lugnare inskolning för invandrarbarnen. "Ett ekonomiskt bidrag till föräldrarna skulle kunna bidra till att inskolningen blir ett tillfälle för föräldrar och personal att lära känna varandras synsätt." Hon menar dock att inskolning aldrig kan vara en tillräcklig åtgärd. "Det lilla barnet borde dessutom alltid mötas av en tvåspråkig personal." När detta inte är möjligt rekommenderar Svensson anställning av dagbarnvårdare som talar barnets språk.

Kommunerna kan också bidra med tolk i samband med introduktionen. Genom studiecirklar m. m. kan kommunerna bereda svensk personal möjlighet att skaffa sig kunskaper om invandringens orsaker och om de kulturer som invandrarna kommer ifrån. (Se kommunförbundets skrift 1979 för organisationsexempel och erfarenheter.)

8.6 Att introducera de minsta barnen i daghem eller familjedaghem

I likhet med invandrarbarnen behöver de minsta barnen som vänjes in på daghem eller familjedaghem en speciell omsorg. Barn under och omkring sex månader har alltid ansetts lättare att vänja in därför att de inte protesterar när föräldrarna går ifrån dem eller när någon annan än föräldrarna sköter dem. Men sexmånadersbarnet har redan lärt sig känna igen de människor som har hand om det, de föremål som finns i dess närmaste omgivning och de situationer som återkommer dag för dag. Bekanta ansikten och igenkända rutiner är redan förutsättningen för att barnet skall kunna ge uttryck för alla sina känslor och för all sin aktivitets- och upptäckarlust. Detta förhållande kopplat till det att föräldrarna behöver lära känna barnets miljö talar för en lika lång invänjning för de minsta spädbarnen som för dem som är äldre.

Några av dessa små barn ammas fortfarande när de börjar i barnomsorgen. För daghemmet kan det innebära att barnet har avvikande tider eller att barnet börjar äta fast mat senare än andra barn. Att börja i daghem eller familjedaghem kräver mycket av barnets förmåga att anpassa sig till förändringar. Därför bör avvänjningen, vilken också innebär en viktig förändring för barnet, helst inte påbörjas samtidigt.

När barnet närmar sig året blir det känsligare för förändringar i rutiner och miljö. Det kan protestera våldsamt när kära, bekanta ansikten försvinner. Barnet känner en stark förlust och eftersom det saknar begrepp om tid accepterar det inte tröst av typen "mamma kommer snart".

Trots att barnet har svårt med de förändringar som daghemsstarten innebär anser vi att det utbyte som gruppvistelse ger barnet långt uppväger de inledande svårigheterna. De flesta barn brukar ganska snart finna sig tillrätta i en trygg famn och låter sig lockas in i en aktivitet eller ett roligt samspel. Det är viktigt att personalen, som är van vid att småbarn även efter lång introduktion ger våldsamma uttryck för saknad och förlust, förklarar för föräldrarna att detta är normalt för åldern och att tårarna brukar försvinna. Det är viktigt att barnet ser när föräldrarna går, även om det kan bli mera gråt just då. Denna information är speciellt viktig för de föräldrar som är tveksamma till daghem som tillsynsform.

Många är överens om att invänjningen för de minsta barnen bör vara minst 2 veckor. Hur mycket längre tid som behövs måste sedan bedömas utifrån det enskilda barnet.

Äldre barn kan själva säga hur de trivs i daghemmet eller i familjedaghemmet eller de kan ge tydliga tecken som visar att de har det bra eller dåligt. Det kan vara svårare för föräldrar att uttyda de minsta barnens budskap och svårt därför att veta hur lång invänjning barnet behöver. Hector och Säfvestad, 1976, anger följande tecken på ett litet barns välbefinnande:

"Ett litet barn som trivs i sin daghemsmiljö:

- ☐ är lika aktivt som hemma, lever ut, prövar rösten, blir argt och ledset vid motgångar,
- ☐ ler mot de vuxna det tycker om,
- ☐ söker kontakt med de vuxna på ett avspänt sätt, inte gnällande eller besviket, om det inte just då finns anledning att vara besviken,

- ☐ uppskattar att den vuxne leker, sjunger, kelar, jollrar och pratar med det,
- ☐ kan en stund gå helt upp i sin sysselsättning, engageras i att upptäcka och pröva sina krafter,
- ☐ är inte rädd inför de andra barnen, även om det blir bråk ibland,
- ☐ låter sig tröstas vid besvikelser,
- ☐ sover lugnt och äter med god aptit.

Även om barnet får en fin introduktion kan man vänta några av följande reaktioner:

- ☐ Barnet är mycket tröttare än vanligt på kvällen.
- ☐ Barnet sover oroligt eller har svårt att somna.
- ☐ Barnet äter sämre än vanligt hemma eller på daghemmet.
- ☐ Barnet är passivt eller nedstämt på daghemmet. Det leker mindre våldsamt än vanligt, skrattar sällan och använder rösten dämpat och försiktigt.
- ☐ Barnet gråter när föräldrarna lämnar daghemmet.
- ☐ Barnet visar rädsla för att bli övergivet. Det accepterar inte att bli nersatt igen när föräldern väl tagit upp det i famnen. Barnet kan missuppfatta föräldrarna och tro, att de ska ge sig av, om de t. ex. går ut i tamburen i hemmet.
- ☐ Barnet kan tillfälligt gå tillbaka i sin utveckling. Det börjar t. ex. tala barnsligare eller börja kissa på sig igen under dagen."

Med ofullständig introduktion ökar dessa reaktioner i antal och styrka.

Ett barn som levt mycket isolerat med föräldrarna i en tyst lägenhet kan ha svårare att finna sig till rätta i daghemmet än barnet som upplevt stim och stoj, har äldre syskon eller fått träffa andra människor än föräldrarna. Det första barnet kan behöva en längre introduktion och kan väntas behöva längre tid på sig innan det ger uttryck för att trivas i daghemmet.

Man skall också se upp med barn som verkar hemmastadda från första stund och t. ex. kastar sig över leksaker och över de andra barnen. De reagerar inte när föräldern går. Sådana barn behöver också en omsorgsfull introduktion. Det är möjligt att de behöver mer vuxenkontakt än barn som visar stor saknad och söker sig till personalen när föräldern går.

Under eller strax efter introduktionsperioden är det vanligt att barnen blir sjuka. Sjukfrånvaron för små barn i daghem är som bekant betydligt högre än för de äldre barnen. Enligt statistiska centralbyråns rapport om barns och personals närvaro och frånvaro i daghem var t. ex. under perioden januari–april 1977 sjukfrånvaro för barn under ett år 23 % och för barn under tre år och äldre 9 %. (Statistiska meddelanden 1979:1.) Miljöbytet och kontakten med främmande barn och vuxna gör att det lilla barnet som börjar i daghemmet eller familjedaghemmet ganska snart drabbas av den första infektionen.

Här måste barnets behov av kontinuitet under invänjningen vägas mot risken för att infektionen förvärras med anledning av att barnet kommer till daghemmet. Eftersom det för de flesta småbarn är fråga om lättare luftvägsinfektioner, snuva utan feber, bör man i större utsträckning än nu låta barnet fortsätta sin introduktion. Information om hälsorisker och hälsovård för barn i daghem bör självfallet ingå i den information som föräldrarna får i samband med daghemsstarten. Information bör då ges i samråd med barnhälsovården, som förutsättes speciellt följa och uppmärksamma de minsta barnen. (Se kapitel 12.)

Vad som tidigare sagts om kontaktperson för varje familj behöver kraftigt understrykas när det gäller de minsta barnen. Det är en fördel om familjen

kan rätta sin introduktionstid efter kontaktpersonalens schema. Att barnet har en person som det lär känna i början underlättar barnets start. Utifrån denna grundrelation upprättar barnet sedan flera relationer. Det är inte meningen att kontaktpersonen speciellt binder det nya barnet till sig. Det är snarare fråga om att göra den nya miljön begriplig och överblickbar för det nya barnet genom att kontaktpersonen erbjuder sig själv som fast "punkt", ett bekant ansikte. Vill kontaktpersonen sedan utveckla denna första bekantskap till en djupare relation med barnet är detta också riktigt. Barn som är på daghem flera år kommer att tas om hand av en lång rad olika personer. De tillfällen som finns till långvariga och djupare relationer bör tas till vara.

8.7 När barnet byter avdelning och slutar på daghem

I daghem som inte är åldersblandade är introduktion inte bara aktuell då barnet börjar på daghemmet utan också när barnet skall flytta från en avdelning till en annan inom daghemmet.

Att byta avdelning är för många barn en stor omställning. Det innebär att de skall skiljas från vuxna och barn som de varit tillsammans med och möta andra vuxna och barn som de inte känner så väl. Detta är personalen uppmärksam på, när man på olika sätt t. ex. genom en mjuk övergång med successiv invänjning försöker hjälpa barnet in på den nya avdelningen.

Inom varje daghem bör man diskutera fram olika sätt att underlätta överflyttningarna för barnen och introducera föräldrarna till nya avdelningar.

Personal på både den gamla och den nya avdelningen kan t. ex. arrangera ett möte under våren med de föräldrar, vars barn skall byta avdelning under höstterminen.

Personalen kan då ta upp och diskutera med föräldrarna

- vilka principer man har för överflyttningarna av barnen
- när det är lämpligt att flytta över barnen ur daghemmets respektive föräldrarnas synpunkt
- om föräldrarna kan vara med på daghemmet under barnets första tid på den nya avdelningen.

Vid byte av daghem och vid övergång till fritidshem är det naturligtvis också viktigt att barnet i god tid förbereds. Det är bra om barn som inte går i utvidgade syskongrupper slipper att byta till fritidshem samtidigt som de börjar i skolan. Barnet bör få besöka det nya daghemmet eller fritidshemmet innan det flyttar och ges möjlighet att hålla kontakt med det gamla daghemmet en tid efter flyttningen.

Att barn har behov av att förberedas för att sluta på daghemmet har inte uppmärksammats på samma sätt som behov av förberedelser inför starten. Det kan bero bl. a. på att personal på daghem i allmänhet underskattar sin egen betydelse för barnet. Man uppmärksammar inte att barn fäster sig vid personalen och vid kamraterna. Det är viktigt att personalen informerar föräldrarna om att slutet på en daghemsvistelse bör förberedas och genomföras på ett mjukt sätt.

Onödiga och för barnet smärtsamma daghemsbyten och byten mellan daghem och familjedaghem orsakas många gånger av platsbristen. En utbyggnad av barnomsorgen ser vi som enda botemedlet. En sådan skulle även bidra till att höja kvaliteten. Byte kan även ske på grund av samarbetssvårigheter eller missnöje med personalen. Problem av dessa slag bör lösas utan att barn skall behöva bryta upp från sin invanda miljö.

8.8 Introduktion av personal vid nystartade daghem

Personalpolitiska program som omfattar introduktion av ny personal finns numera i många kommuner. Dessa program har utvecklats i samarbete mellan kommunernas personalavdelningar och personalorganisationerna. Programmen är i princip till för all personal som anställs i kommunen inklusive förskolepersonal och dagbarnvårdare, men hittills har de i ganska liten utsträckning omfattat dessa grupper.

Eftersom kvalitet i barnomsorg är mycket beroende av personalens utbildning och arbetstillfredsställelse har barnomsorgsavdelningar i en del kommuner gått före med egna program för introduktion av förskolepersonal. Detta gäller speciellt nystartade daghem.

I Psykolognytt 16/1977 redovisas försök med introduktionskurser för personal i förskolan. Artikeln "Så lägger vi grunden för lagarbete" författades av kuratorer och psykologer vid Malmö kommuns socialförvaltning, där kurserna initierades 3 år tidigare (Annemark, Sandblom och Tideman). Målsättningen för kurserna var följande:

- "att personalen ska få möjlighet att lära känna varandra på ett sådant sätt att ett tryggt klimat utvecklas på förskolan,
- att personalen ges möjlighet att i små och stora grupper diskutera frågor som är av vikt för verksamheten,
- att personalen ska få mera kunskap om socialförvaltningens organisation och funktion för att lättare kunna påverka sin egen och förskolans situation."

Introduktionsprogram kan se ut på olika sätt. Vi bifogar introduktionsscheman från Malmö och Upplands-Väsby kommuner (Se bilaga 3–4.)

I Södertälje kommun har man sedan 1977 haft ett fyra veckors schemalagt introduktionsprogram för personalen vid nystartade daghem. Introduktionsarbetet leds av psykolog/kurator och barnomsorgsassistent. De arbetar med hela personalgruppen under 2–3 förmiddagstimmar per dag under 13 av de 20 introduktionsdagarna.

Syftet med introduktionsprogrammet är att få till stånd en fungerande arbetsgrupp. Det innebär bl. a. att beslut och uppföljning av beslut fungerar på ett sådant sätt att alla i gruppen är delaktiga och känner ansvar och trygghet.

Programmet bygger till stor del på diskussioner om verksamhetens utformning. Man tar upp t. ex. rutinerna kring maten och vilan och diskuterar dem i relation till målet att utveckla barnens självständighet och gruppkänsla. Diskussioner är nödvändiga för arbetet med barnen. Men under diskussionernas gång blottas brister och svårigheter i samarbetet. Gruppen

får kännedom om dessa och hjälp med att komma tillrätta med dem. På så sätt utvecklas personalen som arbetsgrupp.

När personalen börjar är ingen avdelningsplacerad utan detta sker efter diskussioner i hela gruppen. Här följer några citat från utvärderingar som gjorts av personalen efter att ha deltagit i denna typ av introduktion:

"Det var bra att vi från början fick vara i stor grupp. Om vi hade diskuterat i smågrupper tror jag att vi hade fått svårt att fungera alla tillsammans."

"En sak som jag tycker är väldigt bra är att vi tog upp de konflikter som uppstod i gruppen. Att vi gjorde det under introduktionen var väldigt bra för vi har fortsatt med det efter de 4 veckornas slut."

"Bra att avdelningsplaceringen kom så sent. Vi fick arbeta ihop oss till en hel grupp först och lära känna alla, nosa på varandras ståndpunkter, värderingar och sätt att vara på." (Hammarström och Guvå, 1977.)

Denna introduktionsmodell förutsätter ledare med goda kunskaper om grupper. Det är relativt få kommuner som nu har tillgång till sådan personal. För att hjälpa daghem som under en introduktionstid helt är lämnade till sig själva har socialstyrelsen gett ut studiehäftet "Att starta". I studiehäftet lämnas förslag på vad man behöver göra eller informera sig om, på diskussionsfrågor och på relevant litteratur.

Oavsett modell för introduktion är det viktigt att all personal anställs samtidigt och är med om samtliga moment under introduktionstiden. I de större kommunerna är ett gott samarbete mellan förskoleavdelningen och personalavdelningen förutsättningen för att detta skall fungera. Det är en fördel om kommunen kan avlöna de deltidsanställda för fyllnadstjänstgöring under introduktionsperioden och att medel finns till uppföljningsdagar när daghemmet väl har kommit i gång.

Det är också vår erfarenhet att introduktionsperioden fungerar bäst om den är välorganiserad och om någon utomstående håller i den. Helst bör det vara någon med goda kunskaper om såväl grupprocesser som barnomsorgen. Det är en fördel om föreståndaren kan slippa det första ansvaret och få tid att gradvis växa in i sin ledarroll. Utan ledning utifrån händer det lätt att de aktiva i personalgruppen tar på sig ett ledarskap, som inte är ordentligt förankrat i gruppen. Rollerna i gruppen låses från början och samarbetet försvåras. Också motsatsen förekommer. Ingen vågar ta initiativ, inget händer och alla känner sig missnöjda. Även detta försvårar det fortsatta arbetet.

Givetvis bör introduktionsprogrammet presenteras för de nyanställda som ett förslag och att ändringar i programmet går att genomföra i enlighet med personalens önskemål.

8.9 Överväganden

Familjestödsutredningen anser att varje barn som börjar i förskola eller familjedaghem bör få en introduktion som är anpassad till barnets behov. Introduktionen bör syfta till att stödja barnet i den nya miljön samt förbereda samarbetet mellan föräldrar och personal.

Enligt lagen om utbyggd föräldraförsäkring har föräldrarna möjlighet att

besöka förskolan inom ramen för den särskilda föräldrapenningen, dvs. den föräldrapenning som utgår under högst 180 dagar till dess barnet fyller åtta år. Denna föräldrapenning tas ofta ut i direkt anslutning till de 180 dagar som föräldrarna är lediga i samband med barnets födelse. Den utgår också som delföräldrapenning under den tid då föräldern arbetar deltid.

Föräldrarna har alltså möjlighet att delta i introduktion och annan föräldramedverkan utan ekonomisk förlust. Principiellt ger lagen möjlighet till en väl tilltagen introduktion i förskolan och till andra former av föräldramedverkan. I praktiken kan man dock inte räkna med den särskilda föräldrapenningen som ersättning till föräldrarna under introduktionen så länge föräldrarna inte har en reell möjlighet att återgå i arbete när barnet är 6–7 månader, dvs. så länge barnomsorgen för de minsta barnen inte är utbyggd.

- Förutsättningen för att föräldrarna skall kunna delta i introduktionen utan ekonomisk förlust är att barnomsorgen för de minsta barnen byggs ut.

Om den särskilda föräldrapenningen skall kunna komma till användning i samband med introduktion är det nödvändigt att föräldrarna är välinformerade om föräldrapenningens möjligheter. Informationen om föräldraförsäkringen bör alltså innehålla information om introduktion i förskola, om dess vikt för barnets anpassning och för samarbetet föräldrar–personal samt om möjligheten att i samband med introduktionen utnyttja föräldraförsäkringen.

Familjestödsutredningen finner det angeläget att denna information närmare utformas av utredningen som gör en översyn av föräldraförsäkringen.

Hittills har det främst varit barnets behov av en introduktion och introduktionstidens längd som uppmärksammats. Innehållet i introduktionen varierar mycket från kommun till kommun och från daghem till daghem. Familjestödsutredningen anser att innehållet i introduktionen bör uppmärksammas och planeras. Introduktionen bör omfatta t. ex. information till föräldrarna om förskolans målsättning och arbetssätt. Den bör ske mot bakgrund av en plan och ett schema som i samråd med föräldrarna anpassas efter individuella behov. En kontaktperson ur personalen kan utses för varje familj. Hembesök kan prövas. Flera barn och föräldrar kan introduceras samtidigt. Planering bör omfatta hur barnet skall introduceras i barngruppen.

- Familjestödsutredningen anser att introduktion i familjedaghem bör genomföras lika omsorgsfullt som i daghem. Former för introduktion i familjedaghem bör utarbetas av dagbarnvårdare tillsammans med barnomsorgsassistenten.
- Familjestödsutredningen vill speciellt betona vikten av att invandrarbarn får en särskild omsorg vid introduktionen. Barn med annat språk än svenska bör ha tillgång till personal som talar barnets språk. När detta inte går att ordna är det av särskild vikt att föräldrarna får möjlighet att långsamt vänja in barnet och att de får tillgång till tolk.
- Familjestödsutredningen vill understryka de minsta barnens behov av introduktion. Småbarn behöver generellt en längre invänjning. Många har det svårt i början i den mening att de blir arga, ledsna och nedstämda

när föräldrarna går ifrån dem. Det är viktigt att dessa naturliga reaktioner inte tas som skäl för att *inte* erbjuda småbarn daghemsplats.

- Byte av avdelning eller daghem bör förberedas och företas med respekt för barnets relationer till de vuxna och de barn som det lämnar.
- Det är viktigt att daghemmen och förvaltningen samarbetar om intagningarna samt att förvaltningen på ett tidigt stadium informerar föräldrarna om introduktion.
- Nyanställd personal behöver en introduktion och det är önskvärt att personal som öppnar nya daghem får stöd av speciella introduktionsprogram.

8.10 Ställningstaganden och förslag

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att varje barn som börjar i förskola eller familjedaghem får en introduktion som är anpassad till barnets behov. Introduktionen bör syfta till att stödja barnet i den nya miljön samt förbereda samarbetet mellan föräldrar och personal. Ju yngre barnet är desto längre invänjning behövs i allmänhet

att introduktionen i familjedaghem genomförs lika omsorgsfullt som i daghem/förskola.

att invandrarbarn får tillgång till tvåspråkig personal och längre introduktionstid i barnomsorgen

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen får i uppdrag att utarbeta skriftligt material om introduktionen i barnomsorgen bland annat med utgångspunkt i familjestödsutredningens material.

9 Åldersblandade grupper

9.1 Inledning

En åldersblandad/åldersintegrerad grupp i daghem innebär att barn i åldrarna 7 mån. upp till 7 eller 12 år vistas i samma grupp. I stället för att ha småbarnsgrupper, syskongrupper och skolbarnsgrupper så är barn i alla åldrar tillsammans i daghemsgrupperna. Denna gruppindelning kallas också utvidgade syskongrupper eller vidgade syskongrupper.

I sitt utvecklingsarbete inom barnomsorgen har familjestödsutredningen enligt direktiven utgått från de allra yngsta barnens situation i daghemmen. Det finns många späd- och småbarnsavdelningar som erbjuder en mycket bra miljö för barnen. Men det visar sig ändå att det finns en hel del svårigheter med att ha grupper med enbart barn under 3 år. Svårigheterna beror på att alla barn är nästan jämngamla och har samma behov av omvårdnad och hjälp med de vardagliga bestyren. Dessutom råkar de små barnen ofta i konflikt med varandra. Eftersom de inte kan uttrycka sina känslor med hjälp av språket så har de svårt att reda upp situationen själva. Detta ställer stora krav på personalens aktiva ingripande. På liknande sätt kan det vara svårt med äldre jämngamla barn exempelvis 6-årsgrupper, som ofta utmärkas av konkurrens och tävlan.

En del av de problem som kan finnas med att ha enbart småbarn tillsammans i grupper kom fram i utvärderingar (Edenhammar, 1976, Michélsen, 1977) av de småbarnsavdelningar som ingick i en försöksverksamhet som socialstyrelsen bedrev åren 1972–1975. Personalen på dessa avdelningar gav exempel på svårigheter som hade att göra med att alla barnen var så små och nästan jämngamla. Personalen påtalade också upplevelsen av att kollegor m. fl. ansåg att det var lägre status och mindre intressant att arbeta med små barn. Småbarnsavdelningarna utgjorde dessutom ofta isolerade enheter i förhållande till det övriga daghemmet.

Dessa utvärderingar gjordes bl. a. för att i den nya av familjestödsutredningen planerade försöksverksamheten kunna ta tillvara de erfarenheter av småbarnsavdelningar som redan fanns.

I slutet av 60-talet och början av 70-talet diskuterades bland pedagoger och andra i Danmark omsorgen för de yngsta barnen i vuggestuen (daginstitutionerna för barn under 3 år). Debatten initierades av den danska barnpsykiatern Hedvig Jacoby som skrev artikeln "Er vore småbørns institutioner tidssvarende" (Socialpaedagogen nr 16/1970). Hon utgick från aktuell psykologisk forskning och ifrågasatte bl. a lämpligheten av att ha

enbart småbarn tillsammans som i vuggestuerna och framhöll att små barn också behöver den stimulans som äldre barn kan erbjuda.

Det tillsattes en kommitté "Børne- og ungdomsforsorgens paedagogiska naevn" som 1972 kom med ett betänkande, Omläggning av dagsinstitutionernas struktur, där man klart tog ställning för och rekommenderade daghem med barn från spädbarnsåldern och upp i skolåldern i samma grupp. Denna gruppindelning har sedan dess prövats på ett antal daghem i Danmark. Det finns en del rapporter som tar upp erfarenheterna från några av dessa åldersblandade institutioner.

Verksamhetsformen diskuteras fortfarande i Danmark och det finns grupper av pedagoger som föredrar att arbeta med och förespråkar åldersindelade grupper. Detta särskilt efter det att resurserna bl. a. i form av personaltäthet till barnomsorgen dragits ner. Pedagoger som är emot åldersblandade grupper menar att denna gruppindelning kräver minst lika mycket personal som åldersindelade grupper och inte färre som en del politiker tror (Weicher, 1978). Dessutom menar dessa pedagoger att man kan ha en mer tillrättalagd pedagogisk verksamhet om man har åldersindelade grupper.

I Sverige förekom åldersblandade grupper med barn från 6 mån. till 12 år i daghemmen nästan inte alls förrän efter 1976 då familjestödsutredningen startade en försöksverksamhet i Rinkeby. Intresset för denna försöksverksamhet och åldersblandade grupper har sedan dess varit mycket stort. Under de senaste åren har många daghem i landet börjat pröva att arbeta med åldersblandade grupper.

9.2 Gruppindelning i förskolan

På bilder av barn genom tiderna ser man ofta människor i olika åldrar tillsammans. Det är vuxna, små och stora barn i arbete och lek. Lek mellan endast jämnåriga barn är ett tämligen senkommet fenomen och tillhör dessutom stadskulturen.

Sedan mitten av 1800-talet då de första barnkrubborna i Sverige öppnades har typ av gruppindelning varierat från tid till tid. Från början tog barnkrubborna, som var avsedda för barn från fattiga arbetarhem, emot barn i åldrarna 1 till 7 år. Anna Warburg berättar i Sveriges Förskollärares Riksförbunds jubileumsskrift 1968 om den barnkrubba där hon arbetade i början av 1900-talet: "Vi hade ungefär trettio barn i åldern ett till sju år. Ofta fick jag sysselsätta alla barnen på en gång, vanligtvis med det minsta barnet på armen."

På landsbygden hade man B-skolor med barn i olika åldrar i samma klass. I arbetsstugorna i städerna, det som i dag motsvarar våra fritidshem, tog man emot skolbarn från första klass upp till 15 års ålder.

Förskolan i Sverige kom att präglas av den framväxande utvecklingspsykologiska forskningen i Österrike, Tyskland och USA under senare delen av 1920- och 30-talet. Det var till exempel Arnold Gesell och Charlotte Bühler vars barnpsykologiska forskning har haft inflytande på bl. a. gruppindelningen i våra förskolor. Utifrån Gesells och Bühlers barnobservationer och principer om mognadens betydelse har man ansett att barn fungerar bäst i grupper med jämnåriga barn.

Charlotte Bühler gjorde systematiska och detaljerade iakttagelser av barn i olika åldrar. Hon indelade barnens utveckling i faser med karaktäristiska kännetecken för varje fas. Utifrån dessa observationer skrev Charlotte Bühler flera böcker som också översattes till svenska (1938, 1939).

Charlotte Bühler studerade även barns lek och gjorde en indelning i lekformer, funktionslek, fiktionslek, konstruktionslek, som byggde på den ovan nämnda fasindelningen. Dessa studier av barns lek och lekformer kom att få betydelse för utformningen av mycket av det material som finns i svenska förskolor.

Carin Ulin har betytt mycket för förskoleverksamheten i Sverige. Hon blev 1934 KFUK:s Pedagogiska instituts första rektor. På institutet utbildades förskollärare samtidigt som man bedrev barnpsykologisk forskning.

Carin Ulin skrev i slutet av 1920-talet i tidskriften Barnträdgården en rad forskningsreferat sedan hon under två månader studerat vid Wiens Psykologiska Institut och kommit i kontakt med Karl och Charlotte Bühler. Hon medverkade alltså till att sprida Bühlers forskning i Sverige. Carin Ulin skrev också flera böcker om förskolebarn och förskolepedagogik (1949, 1957).

Gesell och Bühler ansåg att små barn inte är gruppmogna förrän i 3–4-årsåldern och det har utgjort ett starkt skäl till att man ansett att små barn endast i nödfall bör vistas i daghem, dvs. tillsammans med andra barn. Gesell menade att barnen måste ha nått en viss ålder för att kunna fungera i grupp. Först vid 4 års ålder blir barnet enligt deras mening en riktig "social" varelse som i motsats till de mindre gärna vill leka med andra barn. (Simmons-Christenson, 1977.)

Anna Freud har också haft inflytande när det gäller bedömning av när små barn kan betraktas som gruppmogna. Hon har även påverkat gruppindelningen i den svenska förskolan. Hon menade att barn i grupp har mest utbyte av att vistas tillsammans med jämnåriga barn. Detta till trots att hon utifrån sina barnobservationer och forskning bl. a. konstaterar att konkurrensen mellan jämnåriga barn i en grupp blir större än mellan små och stora barn. Vidare att aggressiviteten mellan jämngamla barn är större än mellan barn i olika åldrar. Hon skriver också att "de äldre syskonen i en familj utgör ett kännbart tillskott till föräldrarnas fostrande inflytande". Små barn imiterar gärna äldre barn (1944).

I Sverige har barnen i barnkrubbor och kindergarten varit indelade i åldersgrupper, exempelvis i grupper av spädbarn upp till 1 1/2 år, koltbarn 1 1/2–3 år, mellanbarn 3–5 år och stora barn 5–7 år och därefter fritidshem för skolbarnen. Detta för att maximalt kunna tillgodose varje barn på dess utvecklingsnivå efter principen lika barn lär och utvecklas bäst.

Småbarnen sköttes med några få undantag av barnsköterskor medan barnträdgårdslärarinnor hade hand om den pedagogiska verksamheten för de äldre barnen. Så är det i viss mån fortfarande. Enligt statistiska centralbyråns statistik från 1 april 1976 var endast 21 % av personalen i grupper för småbarn förskollärare.

I anknytning till barnstugeutredningens förslag på småbarnsgrupper och syskongrupper skriver Gertrud Schyl-Bjurman i Förskolan – En teoretisk bakgrund (1976) om den traditionella gruppindelningen (6 mån–1 1/2 år, 2–3 år, 3–4 år, 5–6 år):

"Detta har motiverats från flera synpunkter. Ett skäl som anförts är att alltför stora skillnader i utvecklingsnivå inom en barngrupp är svåra att pedagogiskt balansera beroende på ett differentierat sysselsättningsbehov och behov av olikartat sysselsättningsmaterial. Ett annat skäl är att för de yngre åldrarna har vårdbehovet betonats och satts i relation till personalens kvalifikationer utbildningsmässigt."

"Barnets sociala funktionsmönster är under första levnadsåret outvecklat vilket innebär att kontaktförmågan är begränsad. Detta är speciellt framträdande i kontakterna med andra små barn. De behandlar varandra som föremål att mer eller mindre experimentera med."

Fram till slutet av 1960-talet diskuterades eller ifrågasattes inte de åldersindelade grupperna nämnvärt i Sverige. Men i och med barnstugeutredningens arbete började man alltmer uppmärksamma vad barn i olika åldrar kan betyda för och ge varandra. Det gällde då i första hand 3–7-åringarna.

Barnstugeutredningen föreslog 1972 en förändring av ålderssammansättningen i barngrupperna i förskolan. Det barnstugeutredningen förordade var småbarnsgrupper (6 mån.–2 1/2–3 år) och syskongrupper (3-6 år). (Förskolan, del 1–2, SOU 1972:26–27.)

1974 kom barnstugeutredningens betänkande Barns fritid (SOU 1974:42) där fritidsverksamheten för 7–12-åringar behandlas. Utgångspunkten i betänkandet är att skolbarnen vistas för sig men att årskurserna är blandade. Någon diskussion om att skolbarn och yngre barn skulle kunna ha nytta och glädje av att vistas tillsammans finns inte.

Barnstugeutredningen föreslog alltså småbarnsgrupper och syskongrupper. De små barnen skulle vistas för sig i en småbarnsgrupp tills de var ungefär 3 år gamla. Anledningen till detta var enligt barnstugeutredningen de minsta barnens större behov av fysisk omvårdnad och stabila vuxenkontakter. Vidare ansåg man att de små barnen hade en mycket begränsad förmåga till kontakt med andra små barn. För barn i åldrarna 3–7 år rekommenderade barnstugeutredningen av bl. a. följande skäl åldersblandade grupper, dvs. syskongrupper:

- i åldersblandade grupper får varje barn stora möjligheter att finna kamrater på samma utvecklingsnivå
- barnen får vara tillsammans med jämnåriga samtidigt som de inom gruppen kan uppleva relationer till äldre och yngre barn. Det är viktigt speciellt för barn som inte har syskon
- åldersskillnaderna ger goda förutsättningar för ett variationsrikt kontaktmönster och känsloutspel i gruppen – en känsla av tillit till och omtanke om och ansvar för, mer än konkurrens och rivalitet som lätt kan uppstå i åldershomogena grupper
- lekmaterialet blir mer varierat
- vissa utvecklingsmässigt betingade behov och beteenden kommer inte att prägla gruppen med större ålderssprídning
- gruppstabiliteten ökar, barnen får vistas i samma grupp 4–5 år
- personalens arbetssätt blir mer varierat.

Under 70-talet har de flesta kommuner i Sverige successivt övergått till småbarnsgrupper och syskongrupper. Åldersindelade grupper förekommer fortfarande på vissa håll i landet. Socialstyrelsen bedrev 1972–1975 försöksverksamhet där man bl. a. prövade småbarnsgrupper och syskongrupper.

Denna försöksverksamhet finns utvärderad (Edenhammar, 1976, Michélsen, 1977, Söderlund & William-Olsson, 1977, Hallström m. fl. 1977). Hela försöksverksamheten finns utförligt beskriven i Försök i förskolan (Thorsell, 1979). Utvärderingarna och erfarenheterna från denna försöksverksamhet pekade mot en ändå större spridning i åldrarna i barngrupperna. Försök med åldersblandade grupper blev då en naturlig följd.

9.3 Åldersblandade grupper

Alla de fördelar barnstugeutredningen formulerat angående syskongrupper kan också användas som motiv för att öka åldersspridningen i barngrupperna ytterligare. I en syskongrupp med barn i åldrarna 3–7 år är åldersspridningen för liten för att barnen verkligen skall kunna lära känna riktigt små eller ganska mycket äldre barn än de själva. Barnen skulle kunna vara resurser för varandra i ännu högre grad om åldersspridningen i gruppen blir större än 3–7 år. De stora förskolebarnen och skolbarnen har med nuvarande uppdelning i syskongrupper och fritidshem mycket små möjligheter att få vara tillsammans med riktigt små barn. Det är viktiga och nyttiga erfarenheter som vi fråntar många barn.

9.3.1 *Utgångspunkter för åldersblandade grupper*

Åldersblandade grupper från 7 mån. till 7, 9 eller 12 år kan medföra många fördelar för barn, föräldrar och personal.

- Det kan medföra ökad stabilitet och kontinuitet på daghemmet
- Det kan minska daghemmens specialisering
- Den fysiska miljön kan bli mer omväxlande då den måste vara avpassad både för små och stora barn och vuxna.

Fördelar för barnen

- Barnen får tillfälle att vara i samma grupp med barn och vuxna under en längre tid
- Barnen får växa upp tillsammans med barn i olika åldrar
- Barnens omgivning kan erbjuda lagom svåra förebilder dvs. de yngre barnen kan lära sig av de äldre barnen
- De äldre barnen får tillfälle att på ett naturligt sätt lära sig ta ansvar och visa hänsyn gentemot de yngre barnen
- Barnen kan hitta lekkamrater på samma utvecklingsnivå oavsett ålder
- Syskon får vara i samma grupp
- Konkurrensen mellan jämnåriga barn minskar
- Skolstarten kan underlättas då 7-åringarna inte samtidigt behöver anpassa sig till två nya miljöer, skolan och fritidshemmet, utan får vara kvar i sin välkända daghemsmiljö.

Fördelar för föräldrarna

- Föräldrarna behöver inte flytta sina barn från den ena avdelningen till den andra
- Föräldrarna får endast en personalgrupp att ha kontakt med
- Föräldrarna kan få bättre tillfälle att lära känna de andra barnen i gruppen och deras föräldrar och se barn i olika åldrar
- Det kan kännas mer meningsfullt för föräldrarna att vilja påverka barnens miljö, då man vet att barnet kommer att vistas i samma grupp en längre tid.

Fördelar för personalen

- Arbetet kan bli mer omväxlande och stimulerande för personalen
- Personalen får möjlighet att följa barnens utveckling under en längre tid
- Personalen kan få en helhetssyn på barns utveckling
- Personalen får en förhållandevis stabil föräldragrupp att samarbeta med.

9.4 Försöksverksamhet med åldersblandade grupper

Januari 1976 startade familjestödsutredningen en försöksverksamhet med en åldersblandad grupp med barn i åldrarna 7 mån.–12 år på ett daghem i Rinkeby. Erfarenheterna av försöksverksamheten var efter en termin så positiva att personalen beslöt att pröva denna gruppsammansättning i hela huset. I augusti 1976 ändrades samtliga grupper till åldersblandade grupper. Försöksverksamheten pågick under två år, varefter ytterligare en omorganisation gjordes nämligen till enspråkiga grupper. Många av barnen på daghemmet var invandrarbarn med annat hemspråk än svenska. Försöksverksamheten med de åldersblandade grupperna på detta daghem finns beskriven i en rapport (Edenhammar, 1979). Några föräldrar på daghemmet har intervjuats. (Rinnan, 1979.)

Under sommaren och hösten 1977 övergick flera daghem i Stockholm och dess grannkommuner till åldersblandade grupper. Verksamheten på ett tiotal av dessa daghem har följts från familjestödsutredningen. Vi har också haft regelbunden kontakt med ett antal daghem i övriga landet där åldersblandade grupper prövats. Erfarenheterna från dessa daghem låg till grund för kapitlet om åldersblandade grupper i familjestödsutredningens diskussionspromemoria, Daghem för små barn, 1978.

Denna diskussionspromemoria sändes på remiss bl. a. till daghem, högskolor, kommuner, organisationer. Svaren från de allra flesta remissinstanserna var när det gällde förslaget om åldersblandade grupper i daghem positiva. En del remissinstanser var dock skeptiska mot den positiva beskrivningen i kapitlet och efterlyste en redogörelse för de negativa effekter som en åldersblandning också skulle kunna ha. Många remissinstanser efterlyste en omsorgsfull utvärdering och forskning kring gruppsammansättningen.

9.5 Rapporter om åldersblandade grupper

Ett antal rapporter om åldersblandade grupper har skrivits sedan 1977 då försöksverksamheten med åldersblandade grupper startades på flera håll i landet. Någon omfattande longitudinell utvärdering har inte gjorts. Det är därför angeläget att en sådan utvärdering kommer till stånd så att underlag för bedömningar av exempelvis gruppstorlek och gruppsammansättning skapas.

Gemensamt för de nu befintliga undersökningarna är att de gjorts efter en relativt kort tid, dvs. ett eller högst två år efter omläggningen. Vidare baserar sig de flesta av rapporterna på personalens och föräldrarnas bedömningar av hur de åldersblandade grupperna på de olika daghemmen fungerat.

Föräldrar och personal har vid ett eller flera tillfällen intervjuats eller fått besvara enkäter. Detta är ett vanligt tillvägagångssätt för att följa upp och bedöma hur en ny verksamhetsform uppfattats av de berörda. Det är inte avsett att vara någon omfattande analys av metoder och arbetssätt. I några undersökningar har man utgått från barnens perspektiv och beskrivit kontaktformer och samspelsmönster mellan barnen och mellan barn och vuxna (Hansson m. fl., 1978, Andersson, 1979, Ekström & Gyllang, 1979, Michélsen, 1979, Augustsson m. fl., 1979, Milefors & Ragnefors, 1980).

Sammanställningen av den tidigare nämnda rapporten Försöksverksamhet med åldersintegrerade grupper (Edenhammer, 1979) bygger på projektledarens fortlöpande anteckningar, protokoll från olika typer av möten, intervjuer med personal, enkät till personal och intervjuer med föräldrar. Försöksverksamheten omfattade åren 1976--1978.

Rinkeby, där försöksdaghemmet låg, är en av Stockholms kommuns yngsta stadsdelar. Området färdigställdes under början av 1970-talet. 45 % av invånarna utgörs av invandrare från ett stort antal olika nationer. Under hela 70-talet präglades Rinkeby av en mycket stor omflyttning av människor. 1976 var den 24 % och då hade man inte räknat in den höga flyttningen mellan stadsdelarna. (Årsrapport för Socialdistrikt 16/1977.) Som i andra liknande bostadsområden är andelen människor med sociala och psykologiska problem stor.

Rapporten är huvudsakligen en beskrivning av bakgrunden till och utvecklingen av arbetet med de åldersblandade grupperna i daghemmet. Ett av de viktigaste syftena med att pröva åldersblandade grupper på detta daghem var att försöka öka kontinuiteten i verksamheten och varaktigheten i relationerna för barnen, dvs. att bereda barnen tillfälle att vara tillsammans med samma barn och vuxna så lång tid som möjligt. Detta med tanke på den stora omflyttningen i området och den stora personalomsättningen i daghemmet. Vidare menade utvecklingsgruppen inom familjestödsutredningen och personalen på daghemmet att det fanns en rad andra fördelar med åldersblandade grupper (se föregående avsnitt).

Försöksverksamheten startade i januari 1976 med en enda grupp men övergick efter ett halvår till att omfatta hela daghemmet. Två terminer efter omläggningen till åldersblandade grupper i hela huset fick samtlig personal besvara en enkät och dessutom gjordes några mer omfattande intervjuer. Syftet med enkäten och intervjuerna var att samla in erfarenheterna av den nya gruppsammansättningen. De positiva förväntningar som per-

sonalen hade vid omläggningen till åldersblandade grupper ansåg man i stort hade uppfyllts. Personalen kunde ge åtskilliga exempel på att små och stora barn hade glädje av varandra, att det blivit lugnare i barngrupperna och att arbetet blivit mer stimulerande.

Intresset från andra daghem var mycket stort och man tog emot många studiebesök från olika kommuner. De positiva erfarenheterna från det första året kom att få stor betydelse för den fortsatta utvecklingen och spridningen av den nya gruppindelningen till andra daghem.

Rapporten innehåller också ett kapitel om invandrarbarnen och hemspråkets betydelse. Denna fråga var mycket aktuell under åren 1977 och 1978 och hösten 1978 gjordes en omorganisation i daghemmet så att man fick enspråkiga åldersblandade grupper. En omorganisation till enspråkiga grupper håller nu på att göras i hela området, så även i denna fråga har detta daghem varit en föregångare.

I januari 1979 intervjuades 10 föräldrar/par om erfarenheter av att deras barn vistats i en åldersblandad grupp på det ovan nämnda daghemmet i Rinkeby. Föräldrarna valdes ut slumpmässigt bland de föräldrar som varit med sedan omläggningen 1976 och minst två år framöver. Inställningen till principen om åldersblandade grupper var genomgående positiv hos samtliga föräldrar. Tre uttryckte viss tveksamhet när det gällde att integrera skolbarnen i grupperna (Rinnan, 1979).

I åldersblandade grupper är det viktigt att även bereda barnen möjlighet att vara tillsammans med jämnåriga så att de får tillfälle till mer åldersprägladе aktiviteter. Detta är ofta självklart för personalen när det gäller de äldre barnen i åldersblandade grupper. Så ordnas det exempelvis ofta sexårsgrupper medan man inte tänker på de yngre barnens behov av att ibland vistas i jämnårig grupp. I kapitel 7 redovisas en undersökning om grupplek mellan småbarn. Där har Elin Michélsen videofilmat 1–2-åringar på ett daghem där man arbetar med åldersblandade grupper. Hon har filmat dem i fri lek för att bl. a. se vad som händer mellan jämngamla små barn när de är tillsammans. Det visade sig då att barnen ägnar sig åt ålderstypisk aktivitet, de upprepar ständigt vissa moment som att klättra, krypa osv. Detta tycks bli mer lustfyllt då fler barn deltar. Denna undersökning visar vikten av att under några timmar regelbundet låta de yngsta barnen i de åldersblandade grupperna vara för sig och uppleva gemenskap med jämnåriga. (Se kapitel 7.) (Michélsen, 1979, 1980.)

I samarbete med forsknings- och utvecklingsgruppen inom familjestödsutredningen har olika typer av skriftligt material om åldersblandade grupper framtagits.

I Malmö öppnade ett 2-avdelnings daghem, Knäbäcks förskola, hösten 1977. Personalen där ville redan från början pröva att i stället för en småbarnsgrupp och syskongrupp ha två likadana grupper med barn i åldrarna 7 mån.–7 år. Denna försöksverksamhet utvärderades under tidsperioden januari–maj 1978 av psykolog och kurator vid byrån för barnomsorg i Malmö. Resultatet av utvärderingen sammanställdes i rapporten, Åldersblandade grupper (0–7 år) på en förskola i Malmö (Hansson, Jonsson, Tideman, 1978). Utvärderingen omfattar intervjuer med föräldrarna vid två tillfällen, enkät till personalen, intervjuer med personalen vid två tillfällen, observationer i barngrupperna varje vecka och samtal med barnen.

Alla föräldrar, utom en, var odelat positiva till gruppsammansättningen. Den som var tveksam hänvisade till att 6-åringarna har speciella behov av träning inför skolstarten som kanske kunde vara svår att tillgodose i en åldersblandad grupp. Personal och föräldrar ansåg att tre vuxna och 12–14 barn är en väl fungerande gruppsammansättning.

Alla i personalgruppen var positiva till åldersblandade grupper. De ansåg att det blev lugnare i barngrupperna, att det blev färre konflikter och att konkurrensen minskade. Personalen skulle gärna utöka åldersspridningen till 12 år.

Vid observationerna i barngrupperna framkom att de yngsta barnen fick mycket hänsyn och omtanke från de äldre barnen. De äldre barnen fungerade som förebilder för de små, vilket ger dem ökad självkänsla. Konflikter mellan äldre och yngre barn var sällsynta.

I augusti 1977 öppnades ett nytt daghem och fritidshem i Kiruna. Barnstugan Lilla Björn är belägen i ett nybyggt villaområde strax utanför centrala Kiruna. Daghemmet var ursprungligen planerat för en småbarnsgrupp, en syskongrupp och en skolbarnsgrupp, sammanlagt 42 barn. Efter en del diskussioner bestämde sig personalen för att fördela samtliga barn i tre likadana grupper med barn i åldrarna 7 mån.–12 år. Varje grupp kom då att bestå av fyra småbarn under 3 år, fem barn i åldrarna 3–7 år och fem skolbarn. I varje grupp arbetade tre vuxna. På två avdelningar består personalgruppen av en barnskötare, en förskollärare och en fritidspedagog. Så skulle man vilja ha det även på den tredje avdelningen.

Verksamheten på detta daghem har beskrivits i två lägesrapporter (Wahlund, 1978, 1979). Författaren sammanfattar erfarenheterna efter två år:

"Vi har under de två år som gått inte kunnat finna någonting som varit negativt med att blanda barn från 7 mån. till 12 år i samma grupp. Det finns åtskilliga exempel från Lilla Björn som visar att små barn har glädje och utbyte av att vara tillsammans med äldre barn. De äldre barnen i sin tur har inte behövt hävda sig på samma sätt som man kan se i en traditionellt åldersindelad barngrupp, de har dessutom fått möjlighet att ge ömhet och visa hänsyn gentemot de yngre barnen."

I grupperna på Lilla Björn har också handikappade barn ingått. Personalen anser att det varit positivt för dessa barn att vistas i en åldersblandad grupp. Handikappet blir inte så märkbart i en barngrupp där en del barn är så små att de kryper och en del är skolbarn. De handikappade barnen har i en åldersblandad grupp möjlighet att ibland få vara bättre i någonting, vilket kan vara svårare om de enbart är tillsammans med jämnåriga kamrater.

I ett psykologexamensarbete gör Ekström och Gyllang, 1979, en jämförelse mellan de yngsta barnens kontaktmönster i en traditionell småbarnsgrupp med barn från 6 mån.–2 år och en åldersblandad grupp med barn från 6 mån.–7 år.

På varje daghem observerades tre barn i åldern 8 mån.–1 år 10 mån. Av resultatet framgår att:

"...antalet kontakter inte skiljde sig mycket på de båda daghemmen, men vissa skillnader visade sig i innehåll, former för kontakt och i hur kontaktförsöken kom att riktas. Barnen har lika mycket *vuxenkontakt* i båda grupperna men mönstret i småbarnsgruppen är att barnen tar för sig medan de små i den åldersblandade gruppen blir försedda. Småbarnsgruppens barn har totalt sett mer kontakt med *andra barn*

beroende på att de själva är mer aktiva i att söka kontakt. Även här finns samma mönster av att småbarnsgruppens barn förser sig medan de små i den andra gruppen blir försedda även i kontakten med andra barn. De använder sig också av mer varierande kontaktformer. Kontakterna i den åldersblandade gruppen innehåller mer av ömhet, skydd, hjälp, omsorg, tröst – mindre av konkurrens om saker, avbrytande och avvisande av kontakt, medan småbarnsgruppen har mer av lekkontakter."

I de avslutande synpunkterna gör författarna en jämförelse mellan de båda grupperna och menar att skillnaderna mellan de båda grupperna enligt deras mening beror på att de olika ålderssammansättningarna medför olikheter i arbetssätt och förhållningssätt för personalen.

Vissa förutsättningar krävs dock för att de åldersblandade grupperna skall fungera, menar författarna, nämligen:

- en relativt jämn fördelning av åldrarna och framför allt inte för många små barn. Syftet motverkas om någon åldersgrupp kommer att överväga,
- utökade kunskaper hos personalen om barn i olika åldrar och deras behov samt om gruppdynamik,
- öppenhet för utökat samarbete, då samverkan mellan två åldersblandade grupper är lämplig för att tillgodose behovet av jämnåriga kamrater,
- planering av arbetet med hänsyn till de olika åldrarnas behov.

Detta psykologexamensarbete har gett värdefull kunskap när det gäller de yngsta barnen i åldersblandade grupper. Arbetet är en förstudie där författarna prövat en metod för att observera små barn i grupp. Undersökningen omfattar dock endast 6 barn och det vore därför av stor vikt att undersökningen upprepas i några olika daghem och med ett större antal barn.

Torbjörn Andersson, 1978, har i en undersökning observerat små barns sociala beteende i daghem. Barnen var i åldrarna 7 mån.–1 år 10 mån. Observationerna gjordes på två olika daghem. Daghemmen valdes så att deras pedagogiska målsättning skulle vara så olika som möjligt. Det ena daghemmet bestod av en avdelning med barn i åldern 7 mån.–1 år 10 mån. medan det andra daghemmet hade barn i åldern 7 mån.–7 1/2 år i samma grupp. Huvudsyftet med undersökningen var dock inte att göra en jämförelse mellan de olika gruppsammansättningarna utan som tidigare nämnts att studera små barns sociala kontakter. Av resultaten framgår dock bl. a. att de små barnen (0–2-åringarna) i den åldersblandade gruppen var mycket intresserade av de äldre barnen. När de små barnen hade kontakt med andra barn var det nästan uteslutande med äldre barn. Barnen i småbarnsgruppen hade av naturliga skäl fler kontakter med jämnåriga småbarn. I småbarnsgruppen hade barnen färre men längre kontakter med de vuxna än barnen i den åldersblandade gruppen.

Under läsåret 1979/80 pågick på daghemmet Lysmasken i Botkyrka kommun en försöksverksamhet. Försöksverksamheten bedrevs i samarbete med familjestödsutredningen som var intresserad av att pröva ett strukturerat arbetssätt i åldersblandade grupper.

Projektets utgångspunkt var tre frågeställningar; vad kan man göra tillsammans med barnen i olika åldrar i den åldersblandade gruppen, vad gör man med småbarnen, 3–4-åringar, 5–7-åringar och skolbarnen och hur planerar man detta arbete?

Verksamheten finns beskriven i en lägesrapport, Ett försök till strukturerat arbetssätt i ett åldersintegrerat daghem i Botkyrka (Gillsäter och Hencz, 1980). I rapporten ges exempel på en gemensam veckoplan för två barngrupper. Veckoplanerna innehåller verksamhet både för den åldersblandade gruppen och för åldersindelade grupper. Samverkan mellan två avdelningar gjorde det möjligt att samla ungefär jämngamla barn från båda avdelningarna till åldersinriktad planerad verksamhet. Dessa aktiviteter utgick ofta från ett gemensamt tema. Ett sådant tema (t. ex. kamratskap, känslor, våren osv.) kunde sträcka sig över flera veckor. I dessa åldersindelade temagrupper betonade personalen inlärning och kunskapsförmedling. Detta utifrån behoven hos grupper av barn som ålders- och utvecklingsmässigt befann sig på ungefär samma nivå. Veckoplanerna utarbetades, prövades och omarbetades successivt av personalen på båda avdelningarna.

Sexåringarna på Lysmasken har under projekttiden sammanförts för skolförberedande verksamhet två gånger i veckan. De har också besökt skolan.

Utvecklandet av detta arbetssätt krävde en medveten och målinriktad planering. Detta utgjorde såväl ett organisatoriskt/administrativt som innehållsmässigt problem dvs. när, hur och vad man skall planera. Det visade sig t. ex. vara svårt att kunna avsätta tid för planering.

Erfarenheterna inom projektet visade, att en viktig förutsättning för medveten planering var, att personalgruppen kände varandra väl både vad beträffar det personliga förhållningssättet och åsikter och idéer om arbetet, som varje medlem i arbetslaget hade. Detta torde vara särskilt viktigt för personal på daghem där två arbetslag på ovanstående beskrivna sätt samverkar.

Författarna betonar i rapporten vikten av en relativt jämn åldersspridning bland barnen i grupperna.

Personalen på Lysmasken har alltså arbetat på ett tämligen planerat och strukturerat sätt. De hade minst en organiserad aktivitet om dagen. Strukturering av arbetet medförde att barngruppen ställdes i focus. Detta strukturerade arbetssätt visade sig även vara viktigt för personalens egen arbetstillfredsställelse.

Mot slutet av projekttiden började flera av personalen ifrågasätta den hårdstrukturerade veckoplanen som man arbetade efter: Hur mycket "låsta tider" med bestämda aktiviteter under en dag och en vecka skall förekomma för att det skall vara bra för barn och personal? Hur pass strukturerad bör daghemsverksamheten vara? Hur mycket utrymme för spontana aktiviteter bör det finnas? Var fanns utrymme för barnens egna lekar, som uppstår på deras villkor utan vuxenstyrning?

Rapporten baserar sig på en mycket begränsad tidsperiod (knappt ett år). Metoder och innehåll i åldersblandade grupper bör successivt arbetas fram och prövas. Det har visat sig vara svårt att hitta fram till en balans mellan ett arbetssätt som i största utsträckning baserar sig på spontan aktivitet och ett hårt strukturerat arbetssätt. Många gånger pendlar personalen i daghemmen mellan dessa två ytterligheter. På Lysmasken fick man som framgår av ovan en reaktion och diskussion bland personalen om den hårt strukturerade veckoplanen.

Socialförvaltningen i Södertälje har utvärderat verksamheten med åldersblandade grupper i kommunen, Utvidgade syskongrupper – en utvärdering

(Guvå och Wallskog, 1980). Utvärderingen har delvis bekostats av familjestödsutredningen.

Slutsatserna i rapporten baserar sig på observationer gjorda av personal i åldersblandade grupper i kommunen. Verksamhetsformen har diskuterats i en referensgrupp där utvärderare och personalrepresentanter ingått. Utgångspunkten för utvärderingen har varit att diskutera om åldersblandade barngrupper på ett bättre sätt än de åldersindelade fostrar den demokratiska människa som avses i barnstugeutredningen.

Utvärderarna formulerar ett förslag till hur personalen bör arbeta i en åldersblandad grupp. Utvärderingen mynnar ut i ett antal förutsättningar, som enligt författarna måste vara uppfyllda för att de mål som gäller för förskolan skall kunna uppnås i åldersblandade grupper.

"– Ett väl strukturerat innehåll i likhet med dagsprogrammet, som skisserats i utvärderingen.

– Att barns särskilda behov i olika åldrar tillgodoses, vilket främst gäller de minsta barnens behov av att bli lämnade till egen personal då de kommer till daghemmet, samt 5–6-åringarnas behov av egen gruppverksamhet motsvarande deltidsförskolan. Även i övrigt bör verksamheten utgå från barnens behov.

– En väl avvägd ålderssammansättning är nödvändig för att få till stånd en "syskongrupp", där antalet barn bör öka med ökad ålder enligt en "trattmodell".

– Fortbildning för personalen i bl. a. utvecklingspsykologi för att ge kunskap om barns behov i olika åldrar.

– Minskad personalomsättning för att garantera bättre kontinuitet i kontakten barn – vuxna, vilket är speciellt viktigt för de allra minsta barnen.

– Möjlighet för barn, speciellt 5–6-åringar, att vistas på daghemmet under vissa fasta tider, för att möjliggöra den nödvändiga gruppträning som bör inrymmas i den allmänna förskolans verksamhet."

I rapporten beskriver författarna olika förutsättningar för pedagogisk verksamhet i åldersblandade grupper i daghem och åldersindelade deltidsgrupper och påvisar vissa svårigheter i åldersblandade grupper. Det saknas en diskussion och jämförelse vad beträffar syskongrupper och åldersindelade grupper i daghem. Heldagsomsorg och deltidsförskola är två olika verksamhetsformer som är svåra att jämföra med avseende på åldersindelade eller åldersblandade grupper. Rapporten kan ses som en början till en analys av de pedagogiska förutsättningarna i olika typer av gruppsammansättningar i daghem.

Förutom det skriftliga material som framställts i samråd med familjestödsutredningen finns ett antal rapporter gjorda på olika ställen i landet. Här följer sammanfattningar av några som kommit till vår kännedom.

Den första svenska rapporten om en åldersblandad grupp i daghem var Fredin och Sundgren, Åldersintegrerad barngrupp på daghem, 1977. Daghemmet som rapporten behandlar ligger i barnbyn Skå. Där har man sedan 1969 arbetat med en åldersblandad grupp. I bearbetningen av svaren utgår författarna från barnstugeutredningens *mål och delmål*. De summerar:

"... det är ingen överdrift att påstå att dessa mål och delmål lättare går att förverkliga i en åldersblandad barngrupp än i en åldersindelad barngrupp."

En utvärdering av åldersblandade grupper har gjorts i Malmö kommun, Åldersintegrerade grupper (3–10 år) på Holma förskola i Malmö (Augustsson,

Feine, Johansson, Saarinen, 1979). Utvärderingsperioden omfattar tiden september 1978–juni 1979. Utvärderingen omfattar observationer av barngrupperna, några barnintervjuer och intervjuer med föräldrar och personal.

Författarna har vistats i var sin barngrupp för att i första hand iakttaga skolbarnens roll i barngruppen och konflikterna i gruppen. Skolbarnen hade i regel hög status i barngrupperna. De fungerade ofta som initiativtagare och organisatörer i barnens lekar. De lekte ofta med de äldre förskolebarnen och med varandra och var som regel hjälpsamma mot de yngre barnen. Konflikter med skolbarn inblandade förekom sällan och de klarade av att lösa sina konflikter själva. På Holma ansåg personalen samstämmigt att kontakten med skolan blivit bättre och naturligare.

1975 startade projektet MAFF, Mångsidigt Användbara Förskolor och Fritidshem. I projektet är socialstyrelsen, kommunförbundet, arkitektursektionerna vid de tekniska högskolorna i Stockholm och Lund samt högskolorna för lärarutbildning i Stockholm och Malmö involverade. Det är ett tvärvetenskapligt projekt där arkitekter, pedagoger och sociologer arbetar tillsammans med den totala miljön inom förskolan. Försöksverksamheten omfattar för närvarande (1980) åtta förskolor, den första öppnades 1977. Dessa förskolor är belägna i kommuner där man uppfyller socialstyrelsens rekommenderade grundstandard beträffande personaltäthet, gruppstorlek, rymlighet och platser för både småbarn, mellanbarn och skolbarn.

I projektet som är mycket omfattande ingår bl. a. att "söka väl avvägda former för kontakt mellan småbarn, mellanbarn och skolbarn där de verkligen får ut något – lär sig – ömsesidigt". Man prövar alltså att blanda barn i olika åldrar i verksamheten. De sju förskolorna som ingår i projektet finns beskrivna i en rapport, Miljöer och människor i MAFF, socialstyrelsen, 1980. En rapport som tar upp den inre verksamheten beräknas vara färdigställd under 1981.

Från psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet finns ett psykologexamensarbete, Åldersintegration på daghem – framtid eller modenyck (Milefors och Ragnefors, 1980). I denna undersökning har man studerat interaktionen mellan barn i olika åldrar i en åldersblandad grupp. Man har observerat barnen i fyra olika situationer: fri lek, organiserad lek, måltider och på- och avklädning. I undersökningen använde man sig av ett kategorischema och ett parallellt beskrivande protokoll. Totalt har 11 barn observerats. De äldre förskolebarnen står i centrum vad gäller kontakter under den fria leken. De båda yngsta grupperna (1,5–3,5 år och 3,6–5,5 år) tar flest kontakter med de äldre förskolebarnen.

Skolbarnen, menar författarna, verkar ha det bra i den åldersblandade gruppen. Det förekommer mycket lite konkurrens mellan skolbarnen. I lek, spel och andra samarbetssituationer bemöter man varandra med ömsesidig respekt. I kontakten med småbarnen intar skolbarnen en pedagogisk roll. De hjälper, instruerar och stimulerar villigt de yngsta barnen. Författarna har intrycket att skolbarnen på ett positivt sätt tillgodoser både sina egna och de yngre barnens behov och att skolbarnen själva finner nöje och stimulans i kontakterna med småbarnen.

Författarna sammanfattar resultaten av undersökningen genom att formulera en rad förutsättningar för att åldersblandade grupper skall fungera:

- att ålderssammansättningen är någorlunda jämnt fördelad mellan olika åldrar eftersom syftet annars motverkas om någon åldersgrupp dominerar
- inte för många småbarn i gruppen, då deras krav på vård och vuxenkontakt inte skulle kunna bli tillfredsställt
- att gruppen skall innefatta skolbarn. Detta av flera orsaker: möjlighet att arbeta med mindre grupp del av dagen, åldersspridningen blir för liten annars
- att aktivt arbeta två grupper ihop, för att tillgodose behovet av jämnåriga kamrater – inte glömma att det är viktigt med jämnåriga eftersom man trots allt leker mest med dem
- att ordna åldersanpassade aktiviteter för alla åldersgrupper
- tid till planering för gemensamma gruppaktiviteter samt aktiviteter för olika åldrar och behov
- utökade kunskaper om barns behov och förmåga i olika åldrar.

Alla dessa krav är tidigare framförda i andra undersökningar och rapporter. Detta är alltså krav som ansvariga i kommuner och personal i daghem bör beakta innan man ändrar om till åldersblandade grupper.

Förutom de ovan refererade rapporterna finns ett större antal lägesrapporter från försöksverksamheter med åldersblandade grupper i olika kommuner t. ex. Ale, Borås, Ekerö, Falun, Kalmar, Nacka, Norrköping, Skellefteå, Säter, Södertälje, Tyresö, Täby, Umeå och Östersund.

9.6 Åldersblandade barngrupper – erfarenheter, reflexioner och slutsatser

När försöksverksamheten med åldersblandade barngrupper startades 1976 inom familjestödsutredningen fanns det flera motiv för detta.

I de utvärderingar som vi gjorde av socialstyrelsens försöksverksamhet med småbarnsgrupper och syskongrupper efter idéer från barnstugeutredningen och med de erfarenheter vi redan hade från tidigare undersökningar av späd- och småbarnsavdelningar fanns det många belägg för att småbarnsavdelningarna var isolerade både från det övriga daghemmet och från omvärlden. Isoleringen förde med sig att miljön blev ensidig, (Edenhammar, 1976, Sjöblom, 1973).

Då vi uppmärksammat konsekvenserna av alltför många avbrott i kontakterna för både barn, föräldrar och personal blev detta ytterligare ett skäl till att försöka att inom daghemmet medverka till att kontakterna mellan människor fick bli stadigvarande. Att ha särskilda späd- och småbarnsavdelningar byggde också under föreställningar om att det är fint att "flytta upp", avancera, och att de som har hand om större barn gör ett mer kvalificerat arbete.

Att öka varaktigheten i kontakterna, att bryta isoleringen och att kunna engagera föräldrarna mer blev viktiga utgångspunkter för att pröva åldersblandade barngrupper. En tilltro till det lilla barnets förmåga både att ha glädje och behållning av lek med äldre barn och förmåga att kunna säga ifrån så ej andra störde, utgjorde det fjärde skälet till att pröva åldersblandade grupper.

Idéerna med åldersblandade barngrupper har som tidigare nämnts mött ett stort intresse. Det kan hänga samman med att man också inom andra områden i samhället uppmärksammat problemen med specialisering och ensidiga miljöer och kontakter. Det finns exempelvis skolor där man genomför försök med årskurslöst lågstadium (Huddinge, Haninge, Skintebo i Göteborg och Öckerö).

De erfarenheter och kunskaper som här redovisas om åldersblandade grupper i daghem grundar sig dels på rapporter, dels på diskussioner som förts bl. a. i två arbetsgrupper på familjestödsutredningen. Arbetsgrupperna som åren 1977–1980 träfades ungefär 4 gånger per termin har bestått av personal från daghem med åldersblandade grupper.

För att öka kunskapen om åldersblandade grupper anordnade familjestödsutredningen med medel från socialstyrelsen i oktober 1979 en konferens i Sigtuna om denna verksamhetsform. På konferensen var 25 daghem från hela landet representerade. Det var daghem av varierande storlek, från en till sex avdelningar. Daghemmen var belägna i olika typer av bostadsområden. Av de 25 daghemmen hade 19 skolbarn med i sina grupper. De övriga hade alltså enbart förskolebarn från 7 mån. till 7 år i sina grupper. De allra flesta av de representerade daghemmen hade den i kommunen rådande personaltätheten, dvs. man hade ingen extra personal för att man arbetade med åldersblandade grupper. Konferensen hade i huvudsak följande syften:

- den skulle tjäna som fortbildning för deltagarna
- den skulle ge möjlighet för deltagarna att utbyta erfarenheter om det nya arbetssättet
- den skulle bilda underlag för ett informationsmaterial om åldersblandade grupper.

Gemensamt för nästan samtliga av de daghem som deltog i konferensen var att de själva, dvs. personalen, ofta tillsammans med föräldrarna varit initiativtagare och drivande för att få ha åldersblandade grupper. Alla i personalgruppen var alltså motiverade och intresserade av att pröva åldersblandade grupper. Detta menar vi har haft en positiv effekt på verksamheten. På de flesta av de deltagande daghemmen hade man arbetat med åldersblandade grupper sedan hösten 1977.

De erfarenheter som kom fram på konferensen var nästan enbart positiva. Många av de förhoppningar på positiva effekter av att blanda barn i olika åldrar i barngrupperna tycker personalen har infriats. Exempelvis:

- det har blivit lugnare i grupperna, ljudnivån har blivit lägre
- barnen har glädje av varandra över åldersgränserna
- barnen har lärt sig att i större utsträckning än tidigare ta hänsyn till varandra
- konflikterna mellan barnen har minskat
- personalen tycker att arbetet är mer stimulerande
- föräldrarna uppskattar att få ha sina barn kvar i samma grupp under en längre tid
- föräldraarbetet fungerar på ett annat sätt
- rutinsituationerna, måltider, sovstunder, av- och påklädning blir mycket lugnare och trevligare.

På konferensen berättade man från många daghem att åldersblandad grupp för dem uppfattades så självklar och naturlig att man inte diskuterar den längre utan diskussionerna handlade om hur man kan förbättra och utveckla arbetssättet.

Barnen har mycket glädje av varandra över åldersgränserna i en åldersblandad grupp. Det händer att de små barnen utvecklar en djup känslomässig kontakt med något av de äldre barnen. De stora förskolebarnen och skolbarnen verkar ha stort behov och stor glädje av att få kontakt med de små.

De stora barnen kan ibland klara situationer som de vuxna inte klarar av. Som exempel kan nämnas att en 6-årig pojke i ett daghem fick mata en 6-månaders baby, som vägrade låta sig matas av någon vuxen.

Det kan finnas vissa fördelar för handikappade barn att få vistas i åldersblandade grupper. Flera av deltagarna hade positiva erfarenheter av att ha handikappade barn integrerade i sina åldersblandade grupper. Det finns många barn i olika utvecklingsnivåer att ta efter för det handikappade barnet i en åldersblandad grupp. Det finns många, både vuxna och barn, som kan vara till hjälp för det handikappade barnet. De övriga barnen är vana vid barn i olika åldrar och har därigenom en ökad förståelse för olikheter. Här finns möjligheter att få vara både stor och liten för alla barn.

Planering är ett viktigt moment när man arbetar med åldersblandade grupper. Detta för att så mycket som möjligt kunna tillgodose barnens behov i de olika åldersgrupperna. Personalen planerar därför ofta in i verksamheten både sådant som man gör gemensamt i den åldersblandade gruppen och sysselsättningar som är åldersindelade. Man tar t. ex. sexåringarna från två grupper och har skolförberedelser med dem. På samma sätt kan man samla de yngre barnen till sysselsättningar som passar dem. Barnen får på detta sätt tillgång till en grupp med jämngamla barn och en grupp med barn i olika åldrar.

Ett allmänt intryck bland både personal och föräldrar är att det överhuvudtaget blir lugnare grupper efter en omläggning. Barnen fördelar sig i smågrupper och sysslar med sitt, tempot blir inte så hetsigt och högt som det ibland är i mer åldersindelade grupper.

Rutinsituationerna t. ex. måltider, av- och påklädning är mycket centrala i de åldersblandade grupperna. Då upplever man de stora fördelarna med att blanda barn i olika åldrar. De äldre förskolebarnen och skolbarnen kan vara till stor nytta för de yngre barnen och måltiden bli mycket trevligare och lugnare än om nio–tio 1 1/2-åringar skall äta samtidigt. De stora barnen tycker ofta att det är roligt att hjälpa de yngre.

Detsamma gäller när man skall gå ut tillsammans. Det blir mindre stressigt och man kan hjälpas åt att bli färdig med påklädningen.

På flera daghem har personalen gjort en översyn av leksaker och övrig material i samband med en övergång till åldersblandade grupper. Ofta har man då gjort en omprövning och omprioritering när det gäller pedagogiskt material. Att man har barn i olika åldrar har medfört att man använder det som finns runt omkring mer än specialtillverkat material i verksamheten.

9.7 Gruppstorlek

När det gäller barngruppernas storlek måste man ta hänsyn till en rad olika faktorer. Det är närmast omöjligt att ta ställning till och rekommendera ett specifikt antal barn i grupperna som idealiskt. Barnens vistelsetider, upptagningsområdets sociala struktur, personalomsättning, personalens utbildning t. ex. är sådant som påverkar hur många barn man kan ha i grupperna.

Barnstugeutredningen föreslog 1972 en gruppstorlek upp till 12 barn i småbarnsgrupp och upp till 20 barn i syskongrupp.

I Socialstyrelsen anser om förskolan, 1978:2, beskriver man försöksverksamhet med 20-barnsgrupper där det visat sig att personalen bl. a. ansett att barngrupperna varit för stora. Personalen önskade ett lägre och mer flexibelt barnantal i syskongrupperna. Socialstyrelsen rekommenderar därför "stor försiktighet med inrättandet av syskongrupper med fler än 15 barn".

I samma skrift har man också tagit upp åldersblandade grupper: "Om barn under tre år ingår i *den utvidgade syskongruppen* (1/2 eller 3–6 eller 9 eller 12 år) bör barnantalet inte överstiga 15".

Familjestödsutredningen har inte bedrivit någon systematisk forskning omkring barngruppernas storlek i daghemmen. Vi har däremot haft regelbunden kontakt med personal på ett antal daghem och diskuterat denna fråga vid många tillfällen.

I de åldersblandade grupper som vi haft kontakt med har man vid omläggningen utgått från det antal barn man tidigare haft i daghemmet. Man har alltså inte tagit in fler barn i huset totalt utan fördelat de befintliga barnen i de nya grupperna. I kommuner där man haft 15 barn i syskongrupperna och fritidshemmen och 10–12 barn i småbarnsgrupperna har man vid en omorganisation följaktligen fått 12–14 barn i grupperna. På konferensen om åldersblandade grupper i Sigtuna (okt. 1979) var deltagarna tämligen överens om att 12–15 barn är lagom i grupper med barn i åldrarna 6 mån. till 10–12 år.

Om skolbarn inte ingår (men småbarn 7 mån.–3 år) i gruppen bör barnantalet vara något mindre: 12–14 barn.

Erfarenheterna från många av de daghem med åldersblandade grupper som familjestödsutredningen haft kontakt med stödjer alltså socialstyrelsens uppfattning att barnantalet i utvidgade syskongrupper inte bör överstiga 15.

9.8 Gruppsammansättning

I åldersblandade grupper är det viktigt att ålderspridningen i gruppen blir så jämn som möjligt så att det inte blir för många eller för få barn i någon åldersgrupp.

Följande fördelning i åldersgrupper har visat sig fungera bra. 2–4 barn under tre år, 5–7 barn i åldern tre till sju år och 3–5 skolbarn. Detta bör naturligtvis vid behov kunna varieras något.

Inte heller i grupper med endast förskolebarn (6 mån.–7 år) bör antalet barn under 3 år överstiga 4. Blir det för många små barn blir det omöjligt för personalen att tillgodose alla åldersgruppers behov.

I många kommuner består daghemskön mest av barn under 3 år. Då blir det svårt att åstadkomma åldersblandade grupper – då måste man inrätta småbarnsavdelningar.

Att försöka pressa in för många småbarn i grupperna anser vi utifrån den erfarenhet vi nu har är ytterst olämpligt. Det blir alltför många barn med stort behov av omvårdnad och för få stora barn som kan bilda kärna i gruppen och utgöra stimulans och hjälp för de yngre. De större barner får också alltför få jämnåriga eller nästan jämnåriga för att det skall bli bra.

I åldersblandade grupper där både småbarn, barn under 3 år, och skolbarn ingår bör inte deltidsbarn, 6-åringar som går 3 timmar per dag, ingå. Det skulle bli en alldeles för stor och orolig grupp för de allra yngsta barnen som är i daghemmet. Först kommer 6-åringarna mellan kl. 9 till 12 och sedan kommer skolbarnen på eftermiddagen. Dessutom ingår dessa 6-åringar i gruppen under endast ett år och det medför en stor omsättning av barn. Detta strider mot en av de viktiga målsättningarna med de åldersblandade grupperna nämligen en ökad kontinuitet för barnen inom barnomsorgen.

9.9 Personaltäthet

Personaltätheten i daghemmen varierar från kommun till kommun. Trots att personaltätheten under de senare åren har ökat så finns det fortfarande kommuner som inte har den av socialstyrelsen rekommenderade personaltätheten. Vi vill understryka att underlaget för dessa beräkningar är bristfälligt. Riksgenomsnittet för daghem var 1976 en anställd per 4,9 barn och 1980 en anställd per 4,1 barn.

I Socialstyrelsen anser om förskolan, 1978:2, tar man även upp personaltätheten i åldersblandade grupper. Man utgår från samma personaltäthet som rekommenderas för åldersindelade grupper. För småbarnsgrupper rekommenderas 2 heltidsanställda för 5 barn och för barn i åldern 3–6 år 1 heltidsanställd för 5 barn. För skolbarn beräknas 1 heltidsanställd för 6 barn. Utgår man från detta och beräknar personalbehovet *per barn* blir det följande:

Barn 1/2–3 år	0,40 heltidsanställning
Barn 3–6 år	0,20 heltidsanställning
Barn 7–12 år	0,17 heltidsanställning

I en åldersblandad grupp på 14 barn med 4 barn under 3 år, 6 barn i åldern 3–7 år och 4 skolbarn får man 3,4 heltidsanställda.

I en åldersblandad grupp med 12 förskolebarn med 4 barn under 3 år får man enligt samma beräkning 3,2 heltidsanställda.

Ytterst få daghem som var representerade på konferensen hade den av socialstyrelsen rekommenderade personaltätheten. I diskussionerna framkom ett krav på en personaltäthet på minst 3 heltidsanställda på 13–15 barn. I grupper där skolbarn ingår bör en av de vuxna vara fritidspedagog.

Även när det gäller personaltäthet bör det finnas en viss flexibilitet så att det på daghem med många barn med psykiska och sociala problem finns fler utbildade vuxna än i områden med mindre problem.

Familjestödsutredningen anser att det finns ett stort behov av mer kunskap och forskning kring barngruppernas storlek och organisation. Detta gäller även personaltätheten i daghemmen.

9.10 Problem

Som i andra daghem varierar de problem man har att brottas med på de olika daghemmen med åldersblandade grupper. Det är svårt att i utvärderingar och diskussioner få fram problem som direkt har att göra med att man har åldersblandade grupper. Det som av en personalgrupp upplevs som ett problem kan på ett annat betraktas som en tillgång. På ett daghem säger man exempelvis att det är betungande med så mycket planering medan man på ett annat menar att planeringen gjort arbetet lättare och mer innehållsrikt och man beklagar att man inte startat med en mer genomförd planering långt innan tankarna på åldersblandade grupper dök upp.

Skall åldersblandade grupper fungera bra så måste verksamheten planeras omsorgsfullt. Detta kräver tid och det kan vara problem för personalen att kunna ta den tiden. Ofta arbetar två hemvist t. ex. två 15-barnsgrupper tillsammans så att de har viss verksamhet gemensamt. Denna samordning kan ibland kännas betungande för personalen – arbetslaget blir ju dubbelt så stort, 6–7 personer. Det kan här, som på andra typer av daghem, vara svårt att nå varandra med information. Givetvis kräver all god pedagogisk verksamhet planering – i åldersblandade grupper blir behovet helt tydligt.

Planering för åldersblandade grupper innehåller oftast verksamhet både för den åldersblandade gruppen och för åldersindelade grupper. Man arbetar både med små grupper och med hela barngruppen tillsammans.

På flera av de åldersblandade daghemmen har man haft svårigheter med att få med skolbarnen i grupperna. Det har dock varit en påfallande skillnad med de skolbarn som "vuxit upp i gruppen", dvs. de barn som vistats i gruppen som förskolebarn. De har känt tillhörighet i sina grupper även sedan de börjat skolan.

Personalen har försökt lösa dessa problem med en mer organiserad verksamhet för skolbarnen, viss typ av klubbverksamhet foto, bandy, batik osv. På en del ställen har man ordnat med ett "skolbarnsrum" där skolbarnen kunnat ha sina saker i fred och där de kunnat läsa läxor. Många har den erfarenheten att efter en tid tar skolbarnen med de yngre barnen dit in.

Det finns personal som inte har någon erfarenhet eller kunskap om småbarn. De vet t. ex. inte vad som är lämpligt för små barn att äta och hur man sköter dem överhuvudtaget. För dessa vuxna kan det vara svårt att arbeta i en åldersblandad grupp. De behöver mycket stöd och hjälp från de övriga i personalgruppen om det skall fungera. På samma sätt finns det personal som aldrig arbetat med äldre barn och därför känner sig osäkra när de får skolbarn i sina grupper.

I de olika utbildningarna borde lärarkandidaterna få information och kunskap om denna nya arbetsform och helst beredas möjlighet att besöka en åldersblandad grupp.

Småbarnens tider, att de behöver äta och sova på andra tider än de övriga barnen, har ibland ställt till med problem för resten av verksamheten. Här

finns olika erfarenheter från daghem med åldersblandade grupper. I många av dessa daghem kan personalen låta småbarnen ha sin egen rytm vad beträffar mat och vila. I andra daghem har man inte ansett sig kunna göra detta på grund av brist på personal utan har där försökt inordna småbarnen i daghemmets rutiner. Att följa småbarnens egen rytm är något personalen i de flesta småbarnsgrupper arbetat sig fram till. Det är av stor vikt att man fortsätter med det även i åldersblandade grupper.

Det kan finnas problem av mer lokal karaktär beroende på förhållandena i de olika kommunerna. Det kan vara att den stora bristen på daghemsplatser i vissa kommuner medför att det blir svårt att få barn i "rätt" ålder till grupperna. Då finns det t. ex. en stor risk att det kan bli alltför många barn under 3 år i grupperna.

I områden med många små barn kan man ha småbarnsgrupper parallellt med en eller flera åldersblandade. För att tillgodose varaktigheten i barnkontakterna kan man arbeta för att hålla samman smågrupper under hela förskoleperioden.

Under en övergångsperiod några år efter en omläggning till åldersblandade grupper kan det bli för många skolbarn i grupperna. Det är viktigt att man har detta i åtanke när man tar in nya barn i grupperna.

9.11 Diskussion

Åldersblandade grupper har väckt ett mycket stort intresse runt om i landet. Intresset kommer från personal och föräldragrupper och även från förvaltningar.

Det kan finnas en viss fara i att alltför snabbt anamma denna organisationsform som kräver ett nytt arbetssätt från personalen. Vi ser åldersblandade grupper som ett viktigt alternativ till småbarnsgrupper, syskongrupper och fritidshem. Erfarenheter från denna arbetsform kan tillföra debatten om förskolans organisation och innehåll värdefull kunskap.

Det är viktigt att understryka att åldersblandade grupper i sig inte utgör något facit till en bra barnomsorg. Förskolan avspeglar de problem man har i samhället som helhet och dess problem kan inte avhjälpas med en omändring av gruppsammansättningen i daghemmen.

Innehållet i verksamheten, dvs. vad förskolepersonalen gör tillsammans med barnen, behöver också förändras och fördjupas. De daghem som familjestödsutredningen har haft kontakt med när det gäller åldersblandade grupper är daghem där personalen och/eller föräldrarna själva varit initiativtagare och drivande för att få ändra gruppsammansättningen. De positiva resultaten på kort sikt, i lägesrapporter och utvärderingar, kan delvis vara en effekt av detta. Det innebär att det är ett speciellt urval daghem som vi baserar våra kunskaper och slutsatser på. Vi kan inte uttala oss om hur åldersblandade grupper fungerar på daghemmet där personal och föräldrar inte varit med och bestämt om arbetssättet. Vi tror att personalgruppens motivation är av stor betydelse för hur en verksamhet utvecklar sig och hur personal och föräldrar sedan ser på de problem och svårigheter som uppstår i arbetet.

Det är påfallande svårt att ur rapporterna och från dem som arbetar med

åldersblandade grupper få fram vilka svårigheter personalen haft och hur man har försökt att lösa dem.

Återkommande är dock funderingar kring skolbarnen, där många anser att man ännu inte hittat fram till ett tillfredsställande arbetssätt. Kanske är åldersblandade grupper en utmärkt form för skolbarn upp till 10 år, medan åldersgruppen 10–12 år behöver en öppnare och friare omsorgsform?

Här behövs mer kunskap och erfarenhet om olika verksamhetsformer för skolbarnen. Sommaren 1977 påbörjades ett forskningsprojekt "Fritidshemmets organisation och verksamhet" där Björn Flising och Inge Johansson, 1978, 1979, arbetar med att beskriva och analysera samhällets omsorg för skolbarnen. Vidare finns som tidigare nämnts den omfattande försöksverksamheten som kallas MAFF, Mångsidigt Användbara Förskolor och Fritidshem, 1976, 1980. I de daghem som ingår i MAFF prövas också åldersblandade grupper.

En övergång till åldersblandade grupper kräver en lång tids förberedande diskussioner både bland personalen och föräldrarna. Denna period har på många daghem tagit 6 till 18 månader i anspråk. Arbetslaget bör vara överens innan man lägger om till åldersblandade grupper, annars är det bäst att låta planerna mogna en tid och sedan aktualisera dem igen.

Kommunerna har ofta gått med på att personalen har gjort en omorganisation inom daghemmet men på det villkoret att det inte skulle medföra några extra kostnader. När initiativet till en omläggning kommit från personalen, vilket har varit det vanligaste, så har personalen ibland tillsammans med föräldrarna skrivit till kommunen för att få tillstånd till en omläggning. Beslut har fattats i sociala centralnämnden eller motsvarande. Man måste också ha fackliga förhandlingar innan man gör en omläggning.

Åldersblandade grupper har funnits under en så förhållandevis kort tid att det ännu inte genomförts någon långsiktig grundlig utvärdering. Det är av största vikt att en sådan utvärdering kommer till stånd.

9.12 Ställningstaganden och förslag

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att forsknings- och utvecklingsarbete angående åldersblandade grupper genomförs. De pedagogiska förutsättningarna för olika gruppsammansättningar behöver belysas, liksom pedagogiska arbetssätt i åldersblandade grupper för att kunna tillgodose barn i olika åldrar.

att kommunerna bedriver utvecklingsarbete och fortbildning kring åldersblandade grupper.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen får i uppdrag att initiera, följa och utvärdera forsknings- och utvecklingsarbete kring åldersblandade grupper

att universitets- och högskoleämbetet och skolöverstyrelsen får i uppdrag att i samråd med berörda myndigheter och organisationer göra en översyn av utbildningen av förskollärare, fritidspedagoger och barnskötare bland annat för att belysa hur utbildningarna kan öka kunskaperna om det pedagogiska arbetssättet med småbarnsgrupper och med åldersblandade grupper i daghem.

10 Föräldramedverkan

"Siken är bra. Kalle mår bra där – jättebra – jag är trygg att lämna honom där för jag känner till den verklighet jag lämnar honom i – och jag har vuxna jag kan lita på som är med honom. Det finns en stor trygghet i att ha sitt barn på Siken – jag har garanterad insyn, öppenhet genom själva systemet med föräldramedverkan. Dagis är ett område fritt att "lägga sig i" för det räknas med mig där och jag har kunskaper om hur det fungerar. Det är inget konstigt eller speciellt med att jag lägger mig i, det hör till."

"För mig har arbetet på Siken visat att det är möjligt att samordna förvärvsarbete med barnansvar. Siken har helt enkelt givit mig möjlighet att fungera som förälder. Den kunskap jag får genom arbetsdagarna på Siken och de sociala kontakterna i bostadsområdet som jag fått genom Siken är tillräckliga skäl till varför jag tycker att föräldramedverkan är bra."

Siken är ett kommunalt daghem med utökad föräldramedverkan. I Siken finns varje dag en förälder med i arbetslaget. Detta innebär att varje förälder arbetar i daghemmet 12–18 dagar per år. Citaten är hämtade ur Daghemmet Siken (Sjögren Olsson, 1980).

10.1 Inledning

Barnets värld vidgas när det får plats på daghem. Det får nya kamrater och får lära känna nya vuxna. Barnet växer upp i två miljöer – familjen och daghemmet. Föräldrarna är länken mellan de två miljöerna. En viktig aspekt på kvaliteten i barnets daghemsvistelse blir därför samarbetet mellan personal och föräldrar.

Familjestödsutredningens uppdrag är att pröva erfarenheterna av och de pedagogiska förutsättningarna för att ge små barn en god omsorg i daghem. I en god uppväxtmiljö delar de vuxna på ansvaret; de hjälps åt, stödjer varandra och de låter så småningom barnen alltefter förmåga få vara med och bestämma.

I dag finns många belägg för att samarbetet mellan föräldrar och personal i daghem inte fungerar på ett tillfredsställande sätt. Föräldrar känner sig utanför och de vet ofta mycket litet om vad som händer i daghemmet. Daghemmet är också organiserat så att föräldrar inte behövs för själva verksamheten. Om föräldrarna är intresserade, villiga att sätta sig in i det som pågår, beredda att komma med synpunkter och att stödja personalen i deras arbete är det bra, men om föräldrarna inte gör detta fortsätter verksamheten ändå.

Barn behöver sina föräldrar. Banden mellan föräldrar och barn är det som i huvudsak kan garantera barnet varaktighet, djup och styrka i mänskliga relationer. Dessa band måste finnas som ett utgångsläge för alla andra mänskliga kontakter. För att de nödvändiga känslomässiga relationerna mellan föräldrar och barn skall kunna utvecklas väl behöver det finnas tid och tillfredsställelse i föräldrarollen. Möjlighet för båda föräldrarna att yrkesarbeta och att ingå i ett socialt nätverk ökar möjligheten för att föräldrarollen skall bli givande.

Barn behöver lära känna och få tycka om också människor utanför familjen. De behöver uppleva att människor i närmiljön känner igen dem och bryr sig om dem. Det är viktigt för barn att få ingå i en större social gemenskap.

Barn behöver en innehållsrik och stimulerande miljö. De behöver få växa upp i en miljö som väcker deras nyfikenhet och lust att delta och aktivt påverka. Uppväxtmiljön måste kunna ge barnen innehållsrika erfarenheter av världen och människor i den.

Daghemmet är ett viktigt komplement till hemmet. Här kan barn få vara del i en social gemenskap och i en innehållsrik och stimulerande miljö. Att bygga ut daghemmen är ett sätt att bryta barnfamiljernas isolering i samhället och att ge dem stöd i föräldrarollen.

Familjestödsutredningen anser att alla föräldrar skall få mer tid för sina barn och att män skall ta större del i kontakten och arbetet med barnen. Vi har utgått från att daghemmen innebär en möjlighet att arbeta för minskade klyftor mellan barns olika uppväxtmiljöer.

Föräldrar har mycket att tillföra daghemmen. De har kunskaper och intressen som inte är naturligt företrädda inom daghemmet. Genom sin kännedom om andra områden i samhället kan föräldrar bidra till att bryta daghemmens isolering. Med en ökad föräldramedverkan kan den ensidiga "barnspecialiseringen" undvikas.

Daghemmet har tre delvis olika uppgifter. Det skall ta hand om barnen när föräldrarna arbetar, det skall erbjuda barnen en utvecklingsbefrämjande miljö och utgöra en bas att bygga ett socialt nätverk från.

De formella lagar och reglementen som reglerar förskoleverksamheten är Lagen om barnomsorg (SFS 1976:381) samt förordningen om statsbidrag till dag- och fritidshem (SFS 1976:396). Målformuleringen i lagen är allmänt hållen och ger ingen direkt vägledning för arbetet i förskolan. I § 1 sägs det

"Samhällets barnomsorg innefattar förskoleverksamhet och fritidshemsverksamhet. Den har till syfte att i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barnen." (SFS 1976:381.)

Förarbetena till lagen utgörs av proposition 1975/76:92 och barnstugeutredningens betänkande SOU 1972:26. I betänkandet anges det övergripande målet för förskolan.

"Förskolan bör sträva efter att i samarbete med föräldrarna ge varje barn bästa möjliga betingelser att rikt och mångsidigt utveckla sina känslo- och tankemässiga tillgångar."

Om syftet med samverkan mellan föräldrar och förskola sägs vidare:

"Det egentliga syftet med väl utvecklad samverkan föräldrar – förskola är att skapa goda uppväxtbetingelser för varje barn. Förskolan skall därvid vara ett komplement till bostadsmiljön. Eftersom människor har olika förmåga och olika behov, måste metoderna att åstadkomma samverkan vara många och skiftande.

Men mycket tidigt kan barn attitydmässigt uppleva att de egna föräldrarna gemensamt med andra har något att säga till om i förskolan. Framför allt är den sociala aspekten viktig, att barnen upplever rätten för föräldrarna att ifrågasätta, diskutera och delta i beslut i stället för att foga sig i ett förefintligt system.

Utan olika typer av försöksverksamhet föreligger svårigheter att föreslå samarbetsmodeller, som ger föräldrar möjlighet att direkt påverka förskolans arbetssätt. Sannolikt måste man med hänsyn till institutionstyp, geografiska förhållanden, huvudmannaskap m. m. tänka sig att ett flertal system förutsättningslöst prövas för att erfarenheter skall vinnas.

Avsikten med att stimulera framväxten av nya former för föräldrasamverkan och föräldraansvar är givetvis att utveckla en förbättrad service för familjen i sin helhet, en service som inte enbart är målinriktad på barnets tillsyn utan på hela familjen vari ingår ett förskolebarn." (Förskolan, del 1, SOU 1972:26.)

10.2 Tidigare forskning och litteratur

10.2.1 *Undersökningar om förutsättningar för föräldra-personalsamarbete*

Det finns ganska många undersökningar som tar upp och behandlar den brist på samarbete som föräldrar och personal upplever. På uppdrag av socialstyrelsen studerade Ladberg, 1973, möjligheterna att förbättra samarbetet mellan personal och föräldrar. Hon tolkar samarbetsproblematiken utifrån daghemmets båda uppgifter, dels som barntillsyn, för att föräldrarna skall kunna yrkesarbeta, dels som barnmiljö, med uppgift att tillgodose barnens behov. Mellan dessa båda funktioner kan motsättningar uppstå som påverkar både föräldrars och personals förhållande till barnen och ansvarsfördelningen mellan föräldrar och personal när det gäller barnens uppfostran.

Ladberg anser att förutsättningen för att samarbetet skall kunna utvecklas till en genomgripande samverkan är att personal och föräldrar gemensamt blir medvetna om de motsättningar, som bestämmer deras situation.

En forskningsrapport (Björk och Lindhe, 1973) om personalens samarbete med föräldrar visar att personalen anser att en försvårande faktor för föräldrasamarbetet är bristande tid för samtal. I samma rapport sägs att förekomst av föräldraföreningar tycks ha en viss positiv inverkan på kontakten mellan personal och föräldrar.

Nästan all personal var positiv till att ge föräldrar insyn i daghemsarbetet och kände sig öppna för diskussion. Personalen var mindre positiv till att föräldrar deltog i beslut och diskussioner om daghemmets målsättning. Till föräldrars deltagande i beslut om daghemmets arbetssätt, planering och organisation var personalen tveksam. Men det visade sig att på avdelningar där föräldrarna varit med i avdelningens arbete någon del av sin lediga tid, var inställningen till föräldradeltagande i såväl arbete som beslut mer positiv.

En slutsats författarna drar av sin undersökning är:

"Förändringar i arbetslivet måste genomföras så att småbarnsföräldrar får rättighet dels till kortare arbetstid, dels till att utan ekonomiskt bortfall kunna delta viss tid i daghemmets verksamhet. Detta synes, i relation till vad som framkommit från personalhåll i denna undersökning, vara ytterst angeläget för möjligheterna till ett föräldrasamarbete. Daghemmet bör öppnas för ett ökat föräldrainflytande genom t. ex. föräldrarepresentation i avdelningarnas arbetslag i frågor som gäller utformningen av verksamheten på daghemmen."

Kärrby, 1975, har intervjuat föräldrar till daghemsbarn. Hon fann att inställningen till barn och förståelse för barns behov varierade hos föräldrarna och att detta hade samband med föräldrarnas sociala villkor. Föräldrar som hade svårt att klara äktenskap, arbete och ekonomi hade också svårt att förstå sig på sitt barn och ta hänsyn till barnets behov. Hon fann vidare att föräldrar som hade god kontakt med sina barn och förstod deras behov och önskningar ofta kunde förmedla dessa till personalen. Denna grupp föräldrar hade också förmåga att själva kompensera sina barn för eventuella brister i daghemmet. Föräldrar som inte hade denna förståelse för sina barn kunde heller inte kompensera barnen. Dessa föräldrar hade också svårt att få kontakt med personalen och därigenom få hjälp att lösa barnens problem. En slutsats Kärrby drar i sin uppsats är:

"Om förskolans socialiserande funktion skall bli meningsfull krävs en mera medveten och målinriktad integration med familjefostran, dvs. större hänsyn måste tas till föräldrarnas medverkan och delaktighet i utformandet av förskolans organisation och verksamhet än som nu är fallet."

Kärrby ser det som nödvändigt att man satsar på familjen, att daghemmet blir familjens "andningshål" utåt och ett ställe där man kan få kontakt, där det finns resurser som kompletterar familjen. Daghemsbarnen lever i två skilda världar, hemmets värld och daghemmets. Kärrby menar att i mötet mellan dessa världar är det daghemmet som bestämmer villkoren. Föräldrar upplever att de saknar insyn. De vet inte vad som händer på daghemmet och de kan då naturligt nog varken ifrågasätta eller stödja verksamheten. Men föräldrar måste få insyn och känna att de kan ställa krav. Föräldrar och personal måste kunna mötas på lika villkor om de gemensamt skall ta ansvar för barnet, är den slutsats hon drar.

I undersökningen Vårt och deras dagis (Mehlqvist och Sjögren Olsson, 1976) visade det sig att personal och föräldrar överlag har högt ställda ambitioner på samarbete men också att de är osäkra och villrådiga när det gäller hur man når dessa högt ställda mål. Man lägger från båda sidor ner mycken tid och kraft på att skapa goda relationer. Både personal och föräldrar ställer orimliga krav på sig själva och varandra och detta skapar en stämning av misslyckande. Man utgår inte från den situation man befinner sig i och bearbetar problemen utifrån den utan försöker räcka till på alla plan och ställa upp på alla krav. Personal och föräldrar har här ställts i en svår situation. Överallt betonas vikten av att samarbeta och ha god kontakt. Vad man skall samarbeta kring är emellertid oklart.

10.2.2 *Försöksverksamheter*

För att pröva barnstugeutredningens idéer startade socialstyrelsen 1973 försöksverksamheter på förskolor i ett antal kommuner i landet. Dessa försöksverksamheter var bl. a. inriktade på att utveckla ett fördjupat samarbete mellan föräldrar och personal. I försöksverksamheterna prövade man bl. a. följande former för samverkan:

- Under invänjningsperioden, som skall pågå i två, tre veckor är någon av föräldrarna med barnet i förskolan.
- Öppet hus där föräldrarna bjuds på frukost eller eftermiddagskaffe.
- Tidsbestämda samtal, när ett barns föräldrar diskuterar sitt barn med en eller ett par ur personalen (föräldrakvart).
- Föräldramöten på kvällstid när alla föräldrar i en syskongrupp träffas tillsammans med personalen kring något tema.

Utvärderingar av dessa försöksverksamheter visade dock att den förändrade verksamheten inte ledde till den ökade personliga kontakt och det fördjupade samarbete mellan föräldrar och personal som eftersträvades.

Edenhammar, 1976, fann vid utvärderingen av småbarnsavdelningarna på försöksdaghemmen att samarbetet mellan personal och föräldrar innehöll många svårigheter. Föräldrarna framförde ytterst sällan synpunkter på hur de tyckte att daghemmet borde fungera. Det fanns mycken osäkerhet om vad man vågande och kunde ta upp till diskussion hos både personal och föräldrar. Det fanns en tendens att lägga ansvaret för samarbetet på den andra parten.

Söderlund och William-Olsson, 1977, utvärderade syskongrupperna på försöksdaghemmen. Om föräldrarnas roll i förskolan säger de att många föräldrar inte känner sig delaktiga i daghemsmiljön. Det som föräldrar kan påverka är praktiska detaljer och i viss mån rutiner när det gäller det egna barnet. Det förekommer att föräldrar tar initiativ till aktiviteter som utflykter, men detta är ovanligt. Det gäller också alltid aktiviter utanför daghemmet.

Söderlund och William-Olsson fann vidare att föräldrarna sällan visste hur dagarna förflöt för deras barn och att många föräldrar oroade sig för att deras barn blev fel uppfostrade eller inte tillräckligt stimulerade på daghemmet. Utvärderarna ansåg att föräldrarnas möjligheter att mera genomgripande påverka barnens situation på daghemmet inte var stor.

Michélsen, 1977, såg i sin utvärdering av småbarnsavdelningarna att den typ av föräldrasamverkan där föräldrarna ifrågasätter, diskuterar och deltar i beslut som rör arbetet på daghemmen, förekom i mycket liten utsträckning på försöksdaghemmen. De hinder hon framför allt ser för ett sådant samarbete är:

- daghemsföräldrarnas långa arbetsdagar
- en ömsesidig rädsla för konflikter
- en bristande föräldrasammanhållning.

Försöksverksamheterna i Stockholm har beskrivits av personal från de fyra daghem, som ingick i försöket (Hallström m. fl., 1977). I rapporten Våga förändra ger författarna flera exempel på gemensamma aktioner från föräldrar och personal.

Föräldrarna kan vara en resurs för daghemmet när man har någon praktisk konkret fråga att samarbeta omkring. De kan motiveras att agera i situationer där personalen ser sin pedagogiska verksamhet hotad.

I ett fall fick exempelvis personalen tillfälle att tillsammans med föräldrarna diskutera det pedagogiska arbetssättet i samband med matberedning och de kommunala beslut som hindrade detta arbetssätt. När föräldrar och personal gemensamt protesterade mot beslutet fick protesten större genomslagskraft. Ur samarbetet kring sådana praktiska frågor kan ett ökat engagemang och intresse för daghemmet skapas hos föräldrarna. Ofta avtar dock både föräldrarnas intresse och personalens strävan till samarbete då det akuta problemet lösts.

Det kan också finnas risk för att föräldrarna dras med i aktioner utan att vara ordentligt insatta i problemet om samarbetet personal-föräldrar stannar vid sporadiska kontakter av denna typ.

10.2.3 *Föräldrakooperativa daghem*

I daghemsbristen har det på sina håll vuxit fram försöksverksamheter med föräldraägda daghem. Så här beskrev ett föräldrakooperativ sin verksamhet när de startade:

"Personalen på Kossan består av en förskollärare, en barnskötare samt föräldrar. Skillnaden mot andra daghem är att föräldrarna är med och jobbar. Varje förälder bör i genomsnitt arbeta en halv dag per vecka på dagis. Denna föräldramedverkan kan förläggas som en arbetsdag varannan vecka eller eventuellt som en sammanhängande period med längre tid emellan. Det kräver alltså att man har eller kan ordna arbetstider som medger detta, vilket inte visat sig vara något stort problem. På så sätt kommer det alltid att vara minst en förälder tillsammans med de anställda och barnen." (Kossan, 1977.)

Inom det ovan beskrivna kooperativet arbetar barn, personal och föräldrar gemensamt med allt som behövs för att "institutionen" skall fungera. Inköp, måltider, disk, städning görs tillsammans med barnen. Varje individs arbetsinsats blir nödvändig för att verksamheten skall fungera.

Föräldrarna är 15 mammor och pappor i 30-årsåldern med yrken som t. ex. lärare, elektriker, sjuksköterska, apotekstekniker, arkitekt, försäljare, laboratorieassistent, studerande, producent, sekreterare, kock. De olika föräldrarnas yrkeskunnande tillförs barnen på ett naturligt sätt. När de arbetar på daghemmet tillverkar de riktiga saker tillsammans med barnen. Man har t. ex. byggt en rutschkana med koja under och en stor träyxlofon, som flera barn kan använda tillsammans.

Föräldrakooperativet har utvärderat sin försöksverksamhet (Kossan, 1977). I utvärderingen framkommer att föräldrarna anser att själva daghemsarbetet är spännande och stimulerande. Det gör att de känner barnens kamrater och att alla barnen känner sina kamraters föräldrar, vilket ger en trygghet för barn och vuxna. Det gör också att föräldrarna får en verklig chans att förstå daghemmet och påverka arbetet. Samtidigt påverkar arbetet på daghemmet också föräldrarnas förhållande till sina barn hemma. Daghemmet blir på så vis något av en föräldraskola.

Denna daghemsform kräver en hel del av både föräldrar och personal.

Den nära kontakten gör att man inte kan glida över problem som uppstår. Man måste ta itu med dem och lösa dem. Det är arbetssamt men samtidigt utvecklande, tycker föräldrarna.

Fördelarna med föräldramedverkan slutar inte vid daghemsdörren. En lika positiv del är det utbyte föräldrarna får av varandra i andra sammanhang. Genom att alla barnen känner alla föräldrarna är det lätt att hjälpa varandra på kvällar eller helger med barnpassning, inköp, blomvattning och mycket annat. Kooperativet har alltså öppnat vägarna på ett naturligt sätt både för ömsesidigt utbyte och för umgänge. Föräldrarna tror på formen och tycker att man måste ställa krav på arbetslivet så att fler föräldrar kan få möjlighet att arbeta på daghem.

Dessa positiva erfarenheter från ett daghem där föräldrarna aktivt deltar i det dagliga arbetet med barnen och tillsammans med personalen har ansvar för verksamheten är mycket intressanta. När man diskuterar formerna och innehållet i föräldrasamarbete på vanliga kommunala daghem bör dessa uppmärksammas. Föräldragruppen på Kossan strävade från början efter att verksamheten skulle drivas helt i kommunal regi – men med aktiv föräldramedverkan. De hade från början ett nära samarbete med kommunen, lediga platser besätts med barn ur kommunens daghemskö i den turordning de står där. Kossan har efter sin utvärdering ansökt om att få bli kommunal. Förhandlingarna mellan kommunen och kooperativet har lett till att ett avtal upprättats som innebär att föräldrarna bildar en förening med syfte att bereda omsorg åt medlemmarnas barn. Denna förening står som huvudman för verksamheten vid daghemmet. Kommunen står som arbetsgivare för erforderlig personal och ansvarar för anställning och övriga personaladministrativa göromål i samråd med föreningen. Kommunen svarar också för underhåll och städning av lokalen om föreningen så önskar. Ersättning för kommunens tjänster till föreningen regleras årligen vid bestämmandet av de statliga och kommunala bidragen.

Bergander och Wollin, 1978, har i samarbete med familjestödsutredningen gjort en undersökning bland 33 familjer som erbjudits plats på det ovan beskrivna kooperativet Kossan. Syftet med deras undersökning var att ta reda på vilka faktorer som påverkat föräldrarnas svar på erbjudandet om plats. Resultatet visar att behovet av barnomsorg vid tidpunkten för erbjudandet var den viktigaste faktorn för hur man svarat. De som tackade ja hade akut behov av barnomsorg medan de som tackade nej inte hade det. Resultaten visade också att könsrollsuppdelningen i de familjer som tackat nej skiljer sig från den i de familjer som tackat ja. Kvinnor i nej-familjer hade i mycket liten utsträckning heltidsarbete. De hade i stället huvudansvaret för barnen medan männen hade huvudansvaret för familjens försörjning. I ja-familjerna delade man i de flesta fallen både ansvaret för barnen och försörjningen.

10.2.4 *Några andra rapporter som berör föräldra-personalsamarbete*

I forskningsrapporten Konsultation i förskolan (Carlberg m. fl., 1977) beskrivs 14 olika uppdrag där konsulter från PBU (Psykiska barn- och ungdomsvården) tillkallats på grund av problem med enskilda barn på daghem.

I samtliga fall visade det sig att föräldra-personalsamarbetet inte fungerade. För att kunna avhjälpa barnens problem måste samarbetet mellan föräldrarna och personalen byggas upp.

I en amerikansk undersökning av Boger m. fl. (ref. efter Hoffman m. fl., 1971) har man studerat hur barnens villkor på daghemmen förändras när föräldrarna deltar i verksamheten. Författarna visade att socialt mindre gynnade barn klarade sig lika bra som socialt mera gynnade barn, när föräldrarna sysselsatte sig med barnen hemma och när föräldrarna deltog i det pedagogiska programmet tillsammans med personalen i förskolan.

I en annan amerikansk undersökning (Keister, 1970) fann man att spädbarn och koltbarn på bra daghem utvecklades lika bra eller bättre än välskötta hemmabarn. Villkoren var emellertid att man i det pedagogiska arbetet tog hänsyn till barnets vanor och föräldrarnas synpunkter.

I ytterligare en amerikansk undersökning (Handler, E., 1971 ref. i Grünbaum, L., 1977) fann man att samarbetet mellan föräldrar och personal är direkt beroende av hur makten är fördelad mellan dem. I undersökningen ingår daghem med olika former av maktfördelning mellan föräldrar och personal.

Grünbaum, 1977, har i en dansk undersökning studerat personalens inställning till föräldrainflytande. Hon kom fram till att personalen ville ha stor kontakt med föräldrarna. De ville att föräldrarna skulle intressera sig för arbetet och komma till de olika föräldraengagemang som ordnades. Personalen ville också att föräldrarna skulle vara aktiva och stötta dem mot offentliga myndigheter. Samtidigt menade personalen att det borde vara de och inte föräldrarna som bestämde daghemmets pedagogiska innehåll. I en diskussion om daghemmet som personalens arbetsplats kommer Grünbaum in på frågan om när föräldrars och personals intressen sammanfaller och när de inte gör det. Personal och föräldrar har ett gemensamt intresse i att daghemmets standard upprätthålls och förbättras men personalen har också som arbetskraft behov av att skydda sig mot krav och önskningar som inkräktar på deras fritid, behov av raster, arbetsmiljö och andra arbetsförhållanden.

10.2.5 *Rapporter om föräldrautbildning*

Barnomsorgsgruppen har nyligen överlämnat sitt slutbetänkande, Barn och vuxna, SOU 1980:27, om föräldrautbildning. Man redovisar i detta betänkande en modell för föräldramedverkan i barnomsorgen. Förslagen innebär att föräldrar ges möjlighet att aktivt delta i verksamheten minst fyra dagar per barn och år, att delta i planeringsgrupper och att delta i föräldramöten. Vidare föreslås att föräldrarna skall få utnyttja den särskilda föräldrapenningen för det aktiva deltagandet.

Torbiörnsson, 1979, har utvärderat projektet Föräldrautbildning vid förskolor i Luleå. Projektet har pågått i 5 år med totalt 24 olika föräldrautbildningsgrupper. Varje föräldrautbildningsgrupp har bestått av personal och föräldrar från en avdelning i ett daghem. Grupperna har i allmänhet träffats på kvällstid ca 2 timmar per tillfälle. Både mammor och pappor har deltagit, fast pappor i klart mindre utsträckning. Närvaron i grupperna har varierat

mycket och ett problem har varit svårigheten att nå samtliga barns föräldrar. En femtedel av barnen har aldrig varit representerad av någon förälder.

Utvärderingen visar enligt Torbiörnsson att det stora värdet i föräldrautbildningen ligger i att kontakten mellan föräldrar och personal förbättras, att man kommer varandra litet närmare och lär sig förstå varandra. I de grupper där deltagarantalet varit lågt har det ibland lett till problem – föräldragruppen har splittrats och endast en del har lärt känna personalen.

Man väntade sig att relationen mellan föräldrarna skulle utvecklas. Förhållandevis få av föräldrarna hävdar dock att de lärt känna andra föräldrar så mycket att de har kunnat ha glädje av det. Även i detta sammanhang har det varit ett problem att man inte lyckats nå samtliga föräldrar. På en del avdelningar har det utvecklats en liten aktiv skara föräldrar som lärt känna varandra och upplevt detta som positivt. De som inte varit med har då känt sig än mer utanför.

Utvärderaren pekar vidare på att målsättningen med föräldrautbildningen i många grupper inte varit klart uttalad vilket lett till att såväl föräldrar som personal upplevt arbetet som ostrukturerat. Det förefaller dock som om grupperna inledningsvis fått ut tillräckligt av samvaron, att prata om daghemmet, samarbete, rutiner m. m. men efter en tid känns det inte längre tillfredsställande. Man har kommit till en tröskel, man vill utvecklas. En del grupper har i detta skede upphört, medan andra fortsatt och fördjupat kontakten.

Stockholms socialförvaltning har sedan hösten 1976 bedrivit ett projekt för ökad föräldrasamverkan i daghemmen inom Norra Järva. Inom detta projekt har en konkret samarbetsmodell för personal och föräldrar i daghem utarbetats.

Samarbetsmodellen beskrivs i en rapport (Back och Tholén, 1979) på följande sätt:

"På varje daghemsavdelning skall det finnas en planeringsgrupp. I gruppen, som består av föräldrar och personal, sker en kontinuerlig diskussion och planering av verksamheten på avdelningen. Storleken kan variera, men strävan bör vara att inte ha fler än åtta personer i gruppen. Personalen väljer om alla i arbetslaget skall delta varje gång eller om man gör någon form av representantskap. Det är lämpligt, att tre-fyra föräldrar deltar varje gång. Gruppdeltagarna skall ses som representanter för hela daghemsavdelningen och ha möjlighet att besluta i frågor, som gäller verksamheten. Deltagarna är inte fasta utan byts kontinuerligt ut efter att ha deltagit i gruppen två gånger i rad. Planeringsgruppen träffas förslagsvis en gång i månaden."

Föräldrars och personals allmänna uppfattning om planeringsgruppen som gemensamt forum är övervägande positiv. Den främsta anledningen till detta är att den är liten. Man upplever möjligheter att lära känna varandra närmare. Många föräldrar anser också att den bidragit till ökad kunskap om barnet i daghemmet och till möjligheter att komma med synpunkter och påverka daghemmets utformning. En slutsats som Back och Tholén drar av den 4-åriga försöksverksamheten med planeringsgruppen är:

"Föräldrars önskan om att vara med och påverka utformningen av daghemsverksamheten är i dag trots allt liten. Detta kan sägas avspegla samma förhållande som råder inom samhället i stort, där antalet aktiva medlemmar inom t. ex. fackföreningar och politiska partier är litet i förhållande till det totala antalet medlemmar.

Vi måste som antytts ha nyanserade förväntningar på daghemmens sociala betydelse. Daghem är till syvende och sist en barntillsynsform som har sociala implikationer, men det finns många andra faktorer i samhället och i den enskilda människans direkta närhet, som har större betydelse och ger en djupare samhörighet än vad daghemmen ger.

Icke desto mindre måste föräldrarna knytas upp mer till daghemmen på ett organiserat sätt. Att införa planeringsgrupp och att föräldrar medarbetar i daghemmen i viss utsträckning är en bra början. Om detta leder till att föräldrarna själva upptäcker och personalen tillåter dem att upptäcka, att de behövs i daghemmen, då har föräldramedverkan blivit en föräldrautbildning."

10.2.6 *Problemdiskussion*

I undersökningar (Ladberg, 1973, Björk och Lindhe, 1973, Kärrby, 1975, 1977) om förutsättningar för samarbete mellan hem och förskola framhålls bl. a.

- förändringar i arbetslivet måste genomföras för att ge småbarnsföräldrar tid att medverka i daghemmen
- förskolans organisation och verksamhet måste utformas så att större hänsyn kan tas till föräldrarnas medverkan och delaktighet.

Vid utformandet av socialstyrelsens försöksverksamheter uppmärksammades inte dessa enligt vår mening grundläggande förutsättningar för samarbete i tillräckligt hög grad. I stället inriktades försöksverksamheterna på att hitta olika former för umgänge och utbyte av information. Som tidigare redovisats har föräldra-personalsamarbetet påverkats i mycket liten grad av försöksverksamheten.

Vår slutsats efter genomgången av litteratur och undersökningar var att vi i den kommunala barnomsorgen ännu inte hittat innehåll och former för ett tillfredsställande föräldrasamarbete i förskolan. Det finns ett stort intresse och önskemål om samarbete hos båda parter men också betydande svårigheter att genomföra denna samverkan.

Uppfostran kan aldrig bli ett arbete enbart för experter. Daghemspersonalen har goda kunskaper om och erfarenheter av barn i allmänhet och det är naturligt att personalen delar med sig av denna allmänna erfarenhet likaväl som föräldrarna av sin speciella erfarenhet.

Vi anser att det är slöseri med resurser att klyftan mellan personal och föräldrar får fortsätta att finnas. De som uppfostrar barnen behöver hjälpas åt.

Det finns i dag inte några lagliga rättigheter eller skyldigheter för föräldrar att medverka i beslut som rör de viktigare delarna av daghemsverksamheten t. ex. ekonomi, pedagogiska metoder. Personalen har ansvaret för barnen så länge de är på daghemmet. Föräldrarna inbjuds att samarbeta men har samtidigt inga skyldigheter att göra det. Personalen kan inte ställa krav på föräldrarna och föräldrarna har inte rätt att påverka vad som händer på daghemmet. Detta gör också att föräldrarna inte behöver samordna sig med varandra, dela ansvar och hjälpas åt. Denna situation inbjuder till att i huvudsak se daghemmet ur det egna barnets enskilda perspektiv. Föräldrarna och personalen känner sig inte motiverade att samarbeta kring gemensamma problem och önskemål.

Av två redovisade rapporter (Back och Tholén, 1979, Torbiörnsson, 1979) framkommer att kontakten mellan föräldrar och mellan föräldrar och personal kan ökas något inom de ramar som ges i dag. Författarna bedömer dock framgången "som en god början". Vår slutsats är att nya förutsättningar är nödvändiga för att öka möjligheten till ett konstruktivt samarbete.

10.3 Föräldramedverkan behövs

Samarbetets främsta mål bör vara att barnen får det bra. Detta är ett gemensamt ansvar som föräldrar och personal delar. Därför måste föräldrarnas arbete i förskolan bygga på medansvar och delaktighet. Att vara delaktig innebär dels att bidra till verksamheten, dels att få ut något av den för egen del. Föräldrarnas möjligheter till påverkan och medinflytande, till att kunna vara medskapande och känna en naturlig tillhörighet i förskolan, är grundläggande förutsättningar för samarbete.

Vad kan då ett samarbete som bygger på medansvar och delaktighet innebära för barn, föräldrar, personal och samhälle?

10.3.1 *För barnen*

Att satsa på föräldramedverkan i förskolan skulle ge alla barn i gruppen tillgång till flera vuxna, både män och kvinnor, i olika åldrar med skiftande erfarenheter. Barnen får tillgång till vuxna som har erfarenheter från många skiftande yrken och arbetsfält, vuxna som finns kvar i bostadsområdet när daghemmet har stängt på kvällar och helger, vuxna som känner igen och känner ansvar för barnet utanför daghemmet. Rörligheten i personalgruppen är oftast större än i barngruppen. De olika barnens föräldrar blir därför på sikt en stabilare grupp än personalen.

Föräldramedverkan är viktig också för att barnen skall få uppleva konkreta former för demokratisk samverkan. Man kan tycka att förskolebarn är för små för att förstå vad detta egentligen innebär. Men redan små barn uppfattar vad de egna föräldrarna gemensamt med andra har att säga till om och ta ansvar för i förskolan. Det är viktigt att barnen upplever rätten för föräldrarna att ifrågasätta, diskutera och delta i beslut. Det är lika viktigt att de får uppleva att föräldrarna är solidariska med daghemsgruppen.

10.3.2 *För föräldragruppen*

Föräldramedverkan är även en tillgång för föräldrarna. Blir föräldrarna på daghemmet en grupp som tillsammans med personalen deltar i daghemmets sysslor och planering kan solidaritet och gemenskap växa fram, en vi-känsla som gör föräldrarna starka så att de gemensamt kan verka för förändringar i både sin egen, daghemmets och bostadsområdets situation. Inom de olika "daghemsgrupperna" kan man stödja varandra, ge och ta erfarenheter. Skillnader i de olika familjernas situation blir tydliga. En familj som är i en besvärlig social situation eller har relationsproblem kan få hjälp av andra som för tillfället har mera ork och kraft. I en verklig samarbetssituation

får föräldrarna tillgång till personalens pedagogiska kunnande och kunskaper om barns utveckling och om det pedagogiska arbetet. Det blir en naturlig form av föräldrautbildning som både barnen och föräldrarna har nytta av i hemmet. Möjligheter finns att utveckla större kontinuitet och sammanhang mellan barnets två världar.

10.3.3 *För personalen*

Föräldramedverkan kan förbättra personalens arbetssituation. När föräldrarna aktivt deltar i verksamheten tillför de personalen erfarenheter och kunskaper om den del av samhället utanför daghemmet som föräldrarna är verksamma inom. När föräldrarna fungerar som resurser för varandra och stöttar varandra i svåra sociala och personliga situationer underlättar det personalens pedagogiska arbete. Personalen får lättare att se sin egen roll och detta stärker självkänslan och yrkesmedvetandet. När fler vuxna än personalen deltar och tar ansvar blir det lättare att stödja föräldrar som i kriser inte klarar sina barn t. ex. på grund av skilsmässor, arbetslöshet, ekonomiska brister, missbruk etc. Personalen står inte ensam i svårga medmänskliga situationer.

10.3.4 *För samhället*

Det är viktigt att människor blir aktiva och skaffar sig kunskaper om sin närmiljö och tar ansvar för den. När det finns verkliga möjligheter till insyn, delaktighet och ansvarstagande ökar intresset och benägenheten att engagera sig. Ur ett gemensamt handlande och ansvarstagande kan ett socialt nätverk växa.

Barnen måste förberedas för och gradvis vara med och ge synpunkter på och delta i beslut som rör deras vardagliga tillvaro. För att detta skall bli möjligt måste de få uppleva exempel från de vuxna, både föräldrar och personal. Därför blir föräldrars formella rätt att delta i beslut som rör daghemmet viktiga. Beslutsfattandet bör därför decentraliseras på ett sådant sätt att dialog och direkt deltagande blir möjliga.

Det är också viktigt för samhället att familjen får det stöd som är nödvändigt för att de viktiga relationerna inom familjen skall kunna byggas upp. Föräldrar behöver både tid och möjlighet att kunna lära känna sina barn och engagera sig i deras liv.

Varje människa har ett behov av att kunna påverka sin omgivning. Det innebär att varje individ på något sätt måste kunna omforma den sociala och materiella omvärld som hon befinner sig i. Omgivningen får inte vara något som är utifrån "givet", "färdigt" eller utom kontroll. Det måste finnas ett reellt demokratiskt medbestämmande där individen har möjlighet att påverka sin egen och samhällets utveckling och ta ansvar för gemensamt fattade beslut.

10.4 Siken – Ett daghem med föräldramedverkan

10.4.1 *Bakgrund*

För att pröva nya former för föräldramedverkan i daghem startade familjestödsutredningen tillsammans med Nacka kommun en försöksverksamhet vid ett lägenhetsdaghem. I detta fick föräldrarna ett direkt inflytande eftersom de deltog i arbetet med barnen och fick möjlighet att ta ansvar för och delta i beslut om ekonomi och pedagogik.

De yttre ramarna för försöksverksamheten i Siken har gett föräldrar och personal mer tid till samarbete än på andra daghem. Varje förälder arbetar tillsammans med personalen 12–18 dagar per år. Föräldrar och personal har också, om än informellt, delat på ansvars- och beslutsfunktioner.

Siken har plats för 12 barn. Daghemmet är inrymt i ett vanligt flervåningshus i centrum av Fisksätra i Nacka kommun utanför Stockholm. Personalen består av en förskollärare, två barnskötare och en förälder. Föräldrarna turas om att arbeta i daghemmet på så sätt att det varje dag finns en förälder med i arbetslaget. Föräldrarna har under försökstiden fått barnskötarlön från kommunen för sitt arbete. Planering och beslut som rör verksamheten sker på daghemsmöten som hålls en till två gånger i månaden på kvällstid. Försöksverksamheten med föräldramedverkan i Sikens daghem har pågått 1978–1980.

När försöksverksamheten i Siken planerades diskuterades olika möjligheter att göra det ekonomiskt möjligt för alla föräldrar att delta. Principen var att ingen skulle behöva tacka nej till plats av ekonomiska skäl. Sänkt daghemsavgift, ekonomisk ersättning enligt inkomstbortfallsprincipen samt ersättning med barnskötarlön diskuterades. Viktiga förutsättningar för försöket var att föräldrarnas insats skulle vara nödvändig för verksamheten samt att de ekonomiska ramarna skulle hållas. Nacka kommun hade när försöket startade uppnått den av socialstyrelsen rekommenderade personaltätheten vid sina daghem. Att lägga föräldramedverkan ovanpå den personaltätheten stred mot principen att föräldrarnas insats skulle vara nödvändig. Att använda en del av de medel som var avsedda för löner till personalen var ett sätt att finansiera föräldramedverkan.

Efter fackliga förhandlingar beslöts slutligen att föräldrarna skulle kompenseras med barnskötarlön och att den ordinarie personalen skulle vara tre i stället för tre och en halv. Föräldrarna skulle dela på en hel barnskötartjänst. Denna konstruktion innebar att kommunen fick skjuta till medel motsvarande en halv barnskötartjänst för att få försöket till stånd.

10.4.2 *Personal och föräldrar*

Under perioden maj 1977 – jan 1980 har totalt nio personer, sju kvinnor och två män, varit anställda på Siken. Endast tre av personalen hade föreskriven utbildning. Personalens ålder varierade från 22–34 år, de flesta var under 30 år. De som tog anställning i Siken var alla positivt inställda till föräldramedverkan i daghem. Av de sex personer som slutat sin anställning under perioden har ingen angett föräldramedverkan som skäl. Flyttning från orten och vidareutbildning är skäl som de uppgett.

Totalt har 25 föräldrar, 15 mammor och 10 pappor, haft sina barn i Siken. 14 föräldrar hade vid undersökningstillfället januari 1980 sina barn kvar, de övriga 11 hade slutat. Sikenföräldrarnas åldrar varierade mellan 25–42 år. De flesta var över 30 år. Föräldrar var således äldre än personalen. Av föräldrarna var 20 gifta eller sammanboende och 5 ensamföräldrar. Alla föräldrarna utom två var offentligt anställda. De flesta Sikenföräldrarna arbetade heltid och hade mer än en timmes restid varje dag.

Tre av fem ensamstående mammor lämnade Siken under försökstiden. De slutade för att de ansåg att daghemsarbetet i kombination med ordinarie arbete eller studier blev för arbetssamt. En ville dock komma tillbaka efter att ha haft plats på ett vanligt daghem men vid det tillfället fanns ingen plats. I en annan familj hade den ena maken svårigheter att få ledigt från arbetet. De övriga som lämnat Siken har gjort det av andra skäl än föräldramedverkan.

10.4.3 *Arbetet med barnen*

Verksamheten omfattar 12 barn i åldrarna 7 månader till 10 år, s. k. utvidgad syskongrupp. Avsikten med ålderspridningen är att syskon skall få gå i samma grupp och att föräldrarna skall få ett enda ställe att förlägga sin föräldrainsats på. Föräldrarna tilldelas plats ur ordinarie daghemskön, ur förturskön och bland dem som anmält önskemål om omplacering från familjedaghem till daghem.

På Siken inleds introduktionen med att föräldern tillsammans med barnet får bekanta sig med den nya miljön. Under den första tiden är emellertid intresset helt inriktat på förälderns introduktion. Det är således föräldern som först skall lära sig daghemsarbetet och barnet följer under denna period verksamheten till stor del genom förälderns inlärning.

När föräldern vet hur daghemmet fungerar, koncentreras intresset alltmer på barnet. Tanken är således att förälderns kunskaper om daghemmet skall ge bättre förutsättningar att stödja barnet under den fortsatta invänjningen. Vidare blir kunskapen om daghemmets praxis och arbetsrutiner för föräldern på Siken meningsfull och nödvändig eftersom föräldern även efter introduktionsperioden skall fortsätta att deltaga i daghemmets verksamhet. Det samarbete som inleds under introduktionen på Siken blir därmed inte en isolerad företeelse eftersom man här på ett naturligt sätt får en kontinuitet i vuxenkontakten genom en organiserad föräldramedverkan.

Det beslutades tidigt att barn, föräldrar och personal gemensamt skulle tillverka så mycket som möjligt av den utrustning som behövdes eller önskades. Utifrån denna ambition har efter mötesbeslut bl. a. träkoja, kasperteater, bokhyllor och anslagstavlor tillverkats. Detta arbete har emellertid sällan varit gemensamt utan oftast tillkommit genom enskilda vuxnas initiativ och insatser.

En del föräldrar har önskat en hemlik miljö och gjort extra insatser för att åstadkomma detta bl. a. genom att bidra med gardiner och måla om väggar.

I verksamhetens inledningsskede valdes den lilla arbetsgruppen som form för att förbereda och genomföra större inköp. Grupper bildades för att utrusta daghemmet med porslin, snickarbänk, verktyg, lekmateriel och även för

att komponera en matsedel. Grupperna, som bestod av 2–3 personer, var sammansatta av antingen enbart föräldrar, enbart personal eller av både föräldrar och personal. I den första matgruppen ingick två barn.

Det finns några grundläggande idéer kring vilket verksamheten kretsar. Det är bestämt att barnen efter ålder och förmåga tillsammans med vuxna skall ta del av och hjälpa till med de vardagliga sysslorna på daghemmet. Inte för att det är nödvändigt för det dagliga arbetet på Siken utan för att sysslorna ger barnet kunskaper och erfarenheter. Hit hör sysslor i samband med matlagningen, disken, eftermiddagsstädningen och att utföra ärenden av olika slag. Förutom att kunskap förmedlas lär sig barnet att ta ansvar och att samarbeta kring något meningsfullt.

En annan ambition är att tillverka så mycket som möjligt av det som behövs till daghemmet i stället för att köpa. Förutom att all matlagning inklusive brödbakning, sker i daghemmet har gardiner sytts, väggarna målats, blommor har planterats, pussel har tillverkats osv.

För att inte plottra bort dagarna på en mängd olika aktiviteter har de vuxna börjat arbeta med olika teman (se vidare avsnittet om planering).

Men det avgörande är inte att komma överens om en del grundprinciper. Diskussioner kring hur de vuxna skall förhålla sig till barnen, vilka krav som kan ställas, hur konflikter kan hanteras osv. måste ständigt föras. Ambitionen att laga mat tillsammans med barnen går om intet om de vuxna exempelvis i sitt beteende visar att barnets insats inte duger.

10.4.4 *Planering*

Vid varje terminsstart eller när behov föreligger görs en *grovplanering* av aktiviter för barnen. Denna planering av det pedagogiska och praktiska arbetet görs av föräldrar och personal tillsammans.

Under den första tiden var personalen mycket försiktig med att betona den pedagogiska delen av sin yrkesroll. De ville att föräldrarna skulle få möjlighet att ta ställning till och påverka arbetet med barnen utifrån egna idéer. Så småningom uttryckte föräldrarna önskemål om klarare riktlinjer för det pedagogiska arbetet och började efterfråga vad personalen fått för kunskaper om det i sin utbildning. Kunskaper om barn, deras utveckling och hur man kan väcka deras intresse för och lära dem något om viktiga saker kunde nu diskuteras av alla de vuxna. Barnens känslomässiga utveckling, förmåga till inlevelse, ansvarstagande och konfliktlösning blev viktiga samtalsämnen. Föräldrarna har visat ett stort intresse för att diskutera vilka erfarenheter som är viktiga för barn att få.

Utifrån *grovplaneringen* har vissa teman blivit aktuella att arbeta med. Teman har exempelvis varit Nackas sjöar, städning, bibliotek och böcker, föräldrarnas arbeten, matlagning, årstiderna, julen, sånger och rörelselekar. Dessa olika ämnen har man arbetat med dels i samlingar med hela barngruppen, dels i smågrupper av olika sammansättningar.

Med det aktuella temat som underlag görs en *veckoplanering*. Ansvaret för denna åvilar personalen. Aktiviteterna under en vecka styrs av bl. a. årstiden, antalet närvarande barn, aktuella arrangemang/aktiviteter utanför Siken och personalens uppfattning om arbetspliktiga föräldrars intressen och önskemål.

Den planering som haft samma utformning genom hela försökstiden är *dagsplaneringen*. Alla vuxna, som för dagen arbetar på daghemmet, träffas på förmiddagen och går igenom tidsschemat. Eventuell frånvaro både bland vuxna och barn kan kräva omdisponeringar. Därpå sker en samling med alla närvarande barn. En av samlingens funktioner är just att informera barnen om vad som skall hända under dagen.

10.4.5 *Föräldrarnas arbetsplikt/arbetsrätt*

För att få en plats på Siken måste varje förälder acceptera att arbeta i genomsnitt 1 1/2 dag per månad på daghemmet. I en tvåförälderfamilj måste således båda föräldrarna åtaga sig arbetsplikt/arbetsrätt. Enförälderfamiljen behöver däremot inte göra dubbel arbetsinsats. Avsikten med detta system är dels att få med både mammor och pappor, dels att ensamföräldrar inte skall få tyngre arbetsbörda. Efter hand upplevdes arbetsplikten alltmera som en rättighet eller förmån.

Arbetsinsatsen kan förläggas till enstaka dagar eller som en sammanhängande period med längre tid emellan. Arbetsplikten kräver i sin tur att föräldrarna kan ordna tjänstledighet från ordinarie arbetsplatser.

Schemaläggningen av föräldrarnas arbetsplikt/arbetsrätt sköts av en av föräldrarna och görs halvårsvis. Föräldrarna deltar vad gäller *arbetstider* på samma villkor som personalen, dvs. även föräldrar öppnar och stänger daghemmet. Detta innebär att personalen kan få antingen färre öppningar eller färre stängningar än vad som är möjligt på vanliga lägenhetsdaghem.

Under verksamhetens uppbyggnad ansåg dock både personal och föräldrar att det var mindre lämpligt att föräldrarna tog emot barnen på morgnarna, eftersom barnen ännu inte hunnit vänja sig vid de olika föräldrarna.

I dag då alla barnen känner de vuxna, behövs inte ett särskilt schema för föräldrar. Föräldrarnas arbetsuppgifter är mer likartade personalens. Introduktion av nya småbarn kan tillfälligtvis medföra förändringar i arbetsfördelningen mellan personal och föräldrar.

Varje familje har nyckel till daghemmet. Att ha egen nyckel till daghemmet innebär också att föräldrarna har tillgång till lokalerna för att t. ex. förbereda möten, hämta kvarglömda kläder, kunna bygga och måla på kvällar och helger. En av föräldrarna har bl. a. använt lokalerna på helgerna för att kunna studera i lugn och ro.

Om en förälder är förhindrad att arbeta på en redan schemalagd dag, på grund av sjukdom eller annan anledning, är föräldern själv skyldig att ordna ersättare. Byte skall i första hand ske mellan föräldrarna, men vid hastigt insjuknande kan det vara omöjligt att med kort varsel få annan förälder som ersättare. Då kontaktas i stället daghemmets personal, som i sin tur ringer kommunen och begär vikarie.

Hur arbetsplikten/arbetsrätten har förlagts i tiden under de två åren har skiftat. De flesta föräldrar arbetade i början enstaka dagar varje månad. Varken föräldrar eller personal hade erfarenhet av andra möjligheter.

Några föräldrars arbetsgivare reagerade så småningom negativt på ständigt återkommande ansökningar om tjänstledighet för föräldramedverkan på daghem. Dessa föräldrar övergick då till att ta ut längre sammanhängande ledighet för att arbeta på Siken flera dagar i sträck. Från andra föräldrar fram-

fördes önskemål om att arbeta längre sammanhängande perioder för att bättre komma in i verksamheten. Dessa omständigheter bidrog till att systemet med strödagar började diskuteras.

När så även personalen önskade att föräldrarna arbetade fler sammanhängande dagar för att förbättra och stimulera kontakten mellan barn-förälder-personal, blev alltfler föräldrar intresserade av att pröva andra former. Detta har lett till att sex föräldrar för närvarande prövar att arbeta fler sammanhängande dagar, 2–3 dagar. Fem föräldrar föredrar fortfarande strödagar och två föräldrar har valt veckoystemet.

Vilken *form* föräldrarna väljer beror dels på hur det ordinarie arbetet påverkas och vilka möjligheter föräldern har till ledighet, dels på vilket sätt den enskilde föräldern vill medverka. En fördel med dagsystemet är de täta återkommande kontakterna med daghemmet. Veckosystemets fördelar är att föräldrarna kommer in i verksamheten på ett annat sätt vid arbete under en koncentrerad period. Dagsystemets fördelar synes vara veckosystemets nackdelar. Därför har en kombination av dag- och veckosystem diskuterats. Detta skulle innebära att varje förälder per termin om möjligt arbetar en vecka och att återstående dagar förlägges som strödagar.

Av de 25 föräldrar som har deltagit i arbetet på Siken är det fem föräldrar som av olika skäl inte arbetat på daghemmet under långa perioder. Innan de vuxna på Siken hade lärt känna varandra tillräckligt väl fanns en misstänksamhet mot de föräldrar som var frånvarande. Man hade t. ex. inte tillräckligt nära kontakt för att kunna bedöma om det fanns godtagbara skäl till frånvaron.

Många möten ägnades åt att diskutera hur personal och andra föräldrar skulle förhålla sig till dem som inte uppfyllde arbetsvillkoret.

Mötesdiskussionerna utmynnade så småningom i vissa riktlinjer för hur dylika frånvaroproblem skulle hanteras. Det bestämdes att föräldrarnas arbetsinsats på Siken kan variera individuellt, men att antalet arbetsdagar för varje förälder inte bör understiga den för terminen framräknade minimikvoten. Föräldrar och personal bör också vara mer observanta på avvikelser från schemat och i första hand tala med den som under en längre period inte deltar i arbetet på daghemmet. Möjlighet att befria föräldern från arbetsplikten för viss tid framåt bör finnas om en förälder på grund av sjukdom, personliga eller sociala skäl inte kan arbeta. Som sista utväg bör föräldern kunna rekommenderas flyttning till daghem utan föräldramedverkan.

På Siken har föräldrar i några familjer av olika skäl befriats från arbetsplikten. Sjukdom har varit ett skäl. Dispens från arbetsplikten under 4 månader har också beviljats en förälder på grund av studier. Det var vid tiden för schemaläggningen på Siken osäkert om och vilka dagar föräldern kunde arbeta. Mötet beslutade då att befria föräldern från arbetsplikten under en termin under förutsättning att andra föräldrar var villiga att åta sig fler arbetsdagar.

10.4.6 *Arbetsfördelningen mellan föräldrar och personal*

Det finns arbetsmoment, som inte delas lika mellan personal och föräldrar. Att olika föräldrar vilar med barnen varje dag fungerar inte för närvarande.

Barnen testar föräldrarna och det tar längre tid för barnen att komma till ro. Uppgiften att vila med barnen cirkulerar t. v. inom personalgruppen. Kontorsgöromålen är en annan syssla som enbart personalen handhar. Uppgiften delas mellan föreståndaren och en av barnskötarna. Personalen ombesörjer matinköpen en gång i veckan. För samlingen med barnen varje förmiddag svarar personalen, men föräldrarna får gärna själva leda barngruppen. Matlagning och veckotvätten sköts dock av både personal och föräldrar.

På vanliga daghem har föreståndaren det administrativa, ekonomiska och pedagogiska ansvaret. I föreståndarens arbetsuppgifter ingår också att leda och organisera verksamheten. Vissa av dessa arbetsuppgifter är på Siken uppdelade på enskilda personer. Budgeten sköts exempelvis av en förälder, men föreståndaren har det formella ansvaret. Föräldraschemat sköts också av en förälder. Anställning av personal, innehållet i det pedagogiska arbetet och hur verksamheten skall organiseras är dock angelägenheter som diskuteras och beslutas om gemensamt på möten.

Det föreligger således inte bara skillnader i arbetsuppgifter mellan personal- och föräldragrupp, utan även inom respektive grupp.

På Siken har man funnit det rationellt att tilldela personalgruppen sådana arbetsuppgifter som måste skötas dagligen eller fordrar överblick som att exempelvis föra journalstatistik, bevaka lönerapporter, kontakt och samråd med barnomsorgsassistent och matinköp. Föräldrarna däremot har påtagit sig arbetsuppgifter som inte kräver daglig närvaro som att exempelvis handha budgeten, föräldraschemat, författa olika skrivelser, utarbeta informationsblad om Siken och att komponera en matsedel.

Den långsiktiga planeringen av det pedagogiska och praktiska arbetet gör man tillsammans.

Den kollektiva föräldratjänsten sköts inte på samma villkor som personaltjänsterna. Den heltidsanställda personalen har en arbetsvecka om 38,5 timmar. De återstående 1,5 timmarna till en full arbetsvecka är avsedda för konferenser och husmöten. Ersättning för kvällsmöten utgår till personalen. Föräldrarna arbetar 40 timmar per vecka och har ej ersättning för mötestid. Däremot har föräldragruppen förutom fem veckors semester ledigt ytterligare en vecka på sommaren. Det innebär att inga föräldrar arbetar på daghemmet under juli och delar av augusti.

Exempel på schema

	Måndag	Tisdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	
Vecka 45	Ulla	Ulla	Ulla	Ulla	Ulla	Personal
	Mona	Mona	Mona	Mona	Mona	
	Marie	Marie	Marie	Marie	Marie	
	Rune	Rune	Astrid	Irene	Irene	Förälder
Vecka 46	Ulla	Ulla	Ulla	Ulla	Ulla	Personal
	Mona	Mona	Mona	Mona	Mona	
	Vikarie	Vikarie	Marie	Marie	Marie	
	Britta	Gunilla	Gunilla	Peter	Peter	Förälder

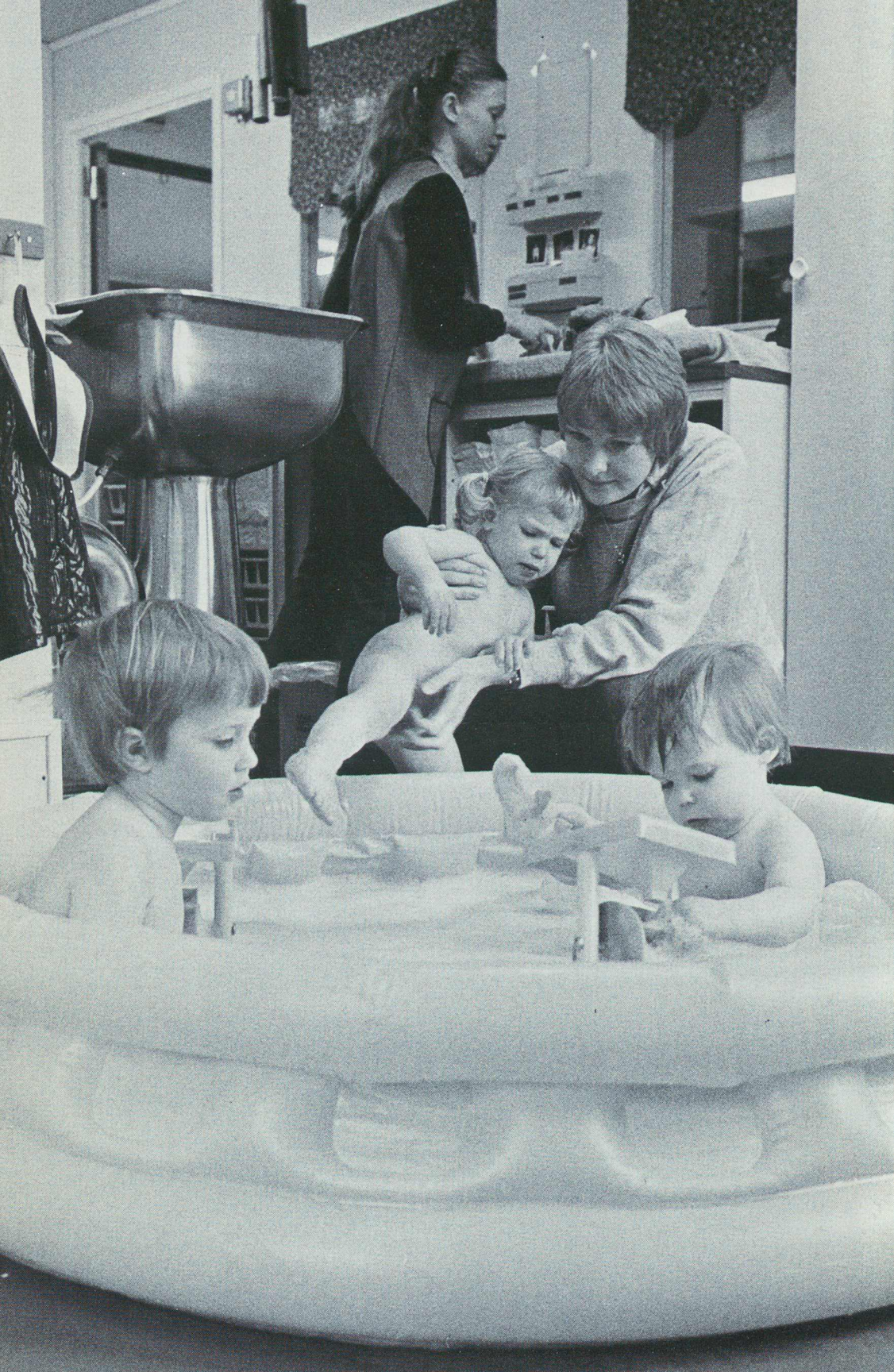

Under semesterperioden samarbetar Siken med det närliggande lägenhetsdaghemmet Mörten. För att personal och barn från de bägge daghemmen inte skall vara främmande för varandra försöker man under olika aktivitetsformer att samarbeta även under årets andra månader. För närvarande deltar Sikens och Mörtens barn i gemensamma folklekar en gång i veckan.

10.4.7 *Daghemsmöten*

En av grundtankarna bakom försöket med föräldramedverkan är att pröva hur samarbetet mellan personal och föräldrar påverkas av att nya beslutsformer införs på daghemmet. Så mycket som möjligt av beslutsfattande och organisering skulle överlämnas åt personal- och föräldragruppen.

Det forum som finns för gemensamma diskussioner och för beslut på Siken är daghemsmötet som hålls på kvällstid. Vid första mötestillfället bestämdes att man tills vidare och framför allt under inledningsskedet hade behov av att träffas var fjortonde dag. Dagordning för mötena görs upp i förväg. Deltagande i daghemsmötena är obligatoriskt för alla föräldrar.

På daghemsmötet har en person från varje familj rösträtt och majoritetsbeslut råder med rätt att reservera sig i protokoll. I praktiken har det under hela verksamheten endast inträffat två gånger att omröstning har förekommit. Vid första tillfället användes rösträkning för att besluta om TV skulle införas på daghemmet eller inte. En majoritet bestående av både föräldrar och personal var mot att TV-tittande skulle bli ett inslag i verksamheten. Den andra räkningen gällde en överinskrivning. En förälder, som tidigare haft sitt barn på Siken men omplacerat barnet till daghem utanför föräldramedverkan, önskade att få komma tillbaka till Siken. Vid tidpunkten fanns ingen ledig plats. Samtliga föräldrar utom två, som lade ned sina röster, var mot överinskrivning. Samtliga i personalgruppen röstade för, men eftersom föräldrarna var i majoritet blev det aldrig aktuellt med överinskrivning.

Viktiga avgörande har i regel skett genom många och ibland långa diskussioner. Har enighet inte kunnat nås har meningsutbytet fortsatt på möte efter möte intill dess man kommit fram till en lösning som alla kan acceptera. I vissa frågor har diskussionerna inte lett till några beslut.

På mötena skall kunna diskuteras och beslutas om allt från ekonomiska frågor till innehållet i verksamheten. Mycken tid ägnas åt att behandla frågor såsom rutiner, föräldraschemat, personalfrågor och diskussioner kring enskilda barn.

En återkommande punkt på dagordningen har varit information om vad som hänt under de senaste 14 dagarna på daghemmet. Personal och föräldrar som arbetat redogör för sina erfarenheter.

Vid nästan varje möte förs, som tidigare nämnts, samtal om enskilda barn. För att förstå och kunna stödja barnen i deras utveckling föreslogs hösten 1978 att under möten föra gemensamma diskussioner kring hur de enskilda barnen fungerade på daghemmet och vad för slags uppmuntran och stöd barnen behövde. För att få en helhetsbild av barnets situation skulle föräldrarna berätta om hur barnet fungerade i hemmet och tillsammans med andra än daghemskamraterna. Arbetslaget på Siken hade utökats

med nya föräldrar under hösten och den osäkerhet föräldrarna då kände inför varandra ledde till att förslaget modifierades något. Många föräldrar ville att barndiskussionerna skulle förberedas genom föräldrakvartar dvs. enskilda samtal om individuella barn tillsammans med enbart personal. Vid dessa föräldrakvartar bestäms vad föräldrarna vill ta upp i den stora gruppen och personalen vet också vad de kan förmedla till alla övriga föräldrar. Barndiskussionerna under mötena har varit tröga. Men nu då de flesta föräldrarna känner varandra börjar man även kunna tala om sådant som känns svårt i relationen till egna och andras barn.

Från daghemsmötena skrivs protokoll. Exempel på annan skriftlig information är väggbladen. Det finns även en dagbok, men den förs ytterst sporadiskt. Tanken var att varje förälder skulle teckna ner vad som hänt och göra personliga reflexioner om arbetsdagen på Siken. I stället skrivs numera dagens händelser på s. k. väggblad, som sätts fast på en anslagstavla som information till varje förälder.

10.5 Resultat från försöksverksamheten på Siken

Försöksverksamheten vid daghemmet Siken har pågått drygt två år när en första utvärdering görs. Den försöker belysa och analysera de tillgångar och problem som visat sig för barn, föräldrar och personal. De två senare grupperna har tillsammans med representanter från förvaltningen ingått i en referensgrupp för utvärderingen.

En utvärdering av en försöksverksamhet med så liten omfattning gör det inte möjligt att dra generella slutsatser.

10.5.1 *Barnen på Siken*

En ofta återkommande fråga i samband med försöksverksamheten på Siken är om det är bra för barnen med kontakt med så många olika vuxna. Man kan också ställa frågan: Är det bra för daghemsbarn att känna sina kamraters föräldrar? De många vuxna som barnen kommer i kontakt med och lär känna är ju de andra barnens föräldrar. Föräldrar som de ser nästan varje dag år ut och år in vid hämtning och lämning, föräldrar som de träffar tillsammans med sina daghemskamrater på Konsum eller ICA, på biblioteket, på promenad etc. Följande citat från en mamma talar sitt tydliga språk:

"Det som till en början kan betraktas som en svårighet, nämligen många okända personer, vänds till en trygghet. Många föräldrar har deltagit i barnens vardag på Siken längre än *alla* anställda. (Personalen går, men föräldrarna består.)"

Sikenpersonalen och föräldrarna anser också att föräldrarnas deltagande i daghemsarbetet till övervägande del varit bra för barnen. Det som speciellt i början beredde en del svårigheter var att enas om några få gemensamma grundregler för barn och vuxna. Arbetslaget bestod ju av 15–20 vuxna i stället för 3–4. Barnen har haft fler vuxna att testa gränser på. De har också behövt dela med sig av sina föräldrar till varandra, vilket inte alltid varit lätt.

Fördelarna för barnen har varit många. De har fått möta och lära känna människor med olika yrken och de har fått lära känna sina kamraters föräldrar. Barnen och deras föräldrar har fått gemensamma erfarenheter, vilket inneburit att de lättare kan prata om daghemmet och människorna där.

En viktig fördel, som de flesta nämner, är att barnen fått umgås med och lära känna fler män än vad som är vanligt för daghemsbarn. Daghemspersonalen består ju till övervägande del av unga kvinnor. På Siken har personalen under nästan hela försöksperioden bestått av kvinnor. De båda manliga barnskötarna arbetade tillsammans drygt ett halvår.

Cochran och Gunnarsson, 1980, har i en undersökning jämfört hemmabarn och daghemsbarn. De undersökta daghemsbarnen hade alla enbart kvinnlig personal. De fann klara könsskillnader i båda fallen: pojkar och flickor skiljer sig åt vad beträffar sociala samspelsmönster, aktiviteter och allmän utveckling. En slutsats de drar är att enbart en daghemsvistelse inte kan förändra traditionella könsrollsmönster, daghemmet är bara en bit av barnets totala värld. I Sikenbarnens "totala värld" ingår att tio pappor regelbundet arbetar på daghemmet, ett förhållande som på sikt borde påverka deras könsrollsmönster.

Det som personal och föräldrar nämner som bra för barnen är att:

- de får möta människor med olika yrken
- fler män kommer in i daghemmet
- barn och föräldrar kan dela gemensamma erfarenheter
- de vuxna som barnen lever med känner varandra väl
- barnen får lära känna sina kamraters föräldrar

Det som personal och föräldrar nämner som mindre bra för barnen är att:

- barnen kan ha svårt att dela med sig av "sin förälder"
- barnen blir provokativa och testar föräldrarnas gränser
- svårt för de minsta barnen med många nya ansikten.

9 av de 17 föräldrarna kan inte se något alls som skulle vara mindre bra för barnen.

Av svaren att döma är personal och föräldrar överens om att det är övervägande bra för barnen på Siken att föräldrarna deltar i arbetet.

10.5.2 *Föräldrarna på Siken*

Inställningen från arbetsgivare och arbetskamrater till föräldrarnas ledighet för daghemsarbete har till övervägande del varit positiv. En del föräldrar har dock mött klart negativ inställning från arbetsgivaren. I ett par fall har det gått så långt att föräldern i fråga tagit ut semester eller kompensationsledighet utan att ange skälet.

Trots den positiva inställningen till ledigheten förväntas dock föräldrarna utföra samma arbetsuppgifter som tidigare. Arbetet får antingen ta längre tid eller utföras på övertid. Endast de föräldrar, som har arbetsuppgifter, som måste skötas varje dag t. ex. lärare, lokalvårdare på sjukhus, får vikarie vid ledigheten.

Utvärderingen visar att det är fler offentligt anställda än privat anställda

som tagit ledigt för att arbeta på Siken. Faktaunderlaget är ännu inte tillräckligt stort för att man skall kunna veta om detta förhållande på Siken speglar mer generella förhållanden. Under Sikens två första verksamhetsår hade föräldrarna inte rätt att vara lediga från sina arbeten. Med lagen, 1978:410, om rätt till ledighet för vård av barn, m. m., fick både offentligt anställda och privat anställda möjlighet att ta ledigt. Gissningsvis spelar inställningen och attityderna på arbetsplatsen, hos chefer och arbetskamrater en stor roll.

Hur löser föräldrarna frågan om ledighet från ordinarie arbete/studier?

Tjänstledighet	6
Använder lagen om 6 timmarsdag	1
Semester + kompensationsledighet + tjänstledighet	2
Kompensationsledighet	1
Fritid	7
	17

Antalet föräldraarbetsdagar på Siken är beroende på hur många föräldrar som delar föräldratjänsten. Om flera föräldrar uteblir ökar antalet dagar för de övriga om inte vikarie sätts in. Föräldrarnas svar i utvärderingen visar att det finns en solidaritet och villighet att ställa upp för varandra men också att hänsynen till det egna arbetet sätter gränser för vad föräldragruppen kan och orkar.

10.5.3 *Föräldrarnas arbetsplikt*

Sikenföräldrarnas erfarenheter och upplevelser från arbetsdagarna på Siken är genomgående positiva. De tycker bäst om arbetsuppgifter som innebär lek och samvaro med barnen. De flesta av föräldrarna anser att de fått ökad förståelse för barns utveckling och uppfostran genom föräldramedverkan. De har också fått kunskaper om barns villkor och om personalens arbetsförhållanden i daghem. Försöksverksamheten har även lärt föräldrarna att de behövs i daghemsarbetet.

Arbetsplikten har inneburit att föräldrarna lärt känna alla barnen i gruppen, att de lärt känna och fått en kontinuerlig kontakt med personalen samt en insyn i arbetet som gett möjlighet att påverka verksamheten.

Hälften av föräldrarna uppger också att föräldramedverkan inneburit att de lärt känna barn och vuxna i området, vilket i sin tur gjort att man kunnat hjälpa varandra med barnvakt och dylikt.

Föräldrar och personal på Siken är överens om att ca 18 föräldraarbetsdagar per år och förälder är lagom. Det ger föräldrarna tillräckliga kunskaper om daghemmet för att kunna ha åsikter och kunna samarbeta samtidigt som det ordinarie arbetet inte blir lidande.

Föräldrarna och personal på Siken har inte prövat någon annan modell med fler eller färre dagar och har därför inget att jämföra med annat än daghem helt utan föräldramedverkan. Vad som är en lämplig avvägning mellan ordinarie arbete och arbetsdagar i daghem går naturligtvis inte att uttala sig generellt om efter en så begränsad försöksverksamhet.

I barnomsorgsgruppens slutbetänkande om föräldrautbildning, SOU 1980:27, föreslås en föräldramedverkan som bör omfatta minst fyra dagar per barn och år. För en tvåförälderfamilj innebär det att varje förälder kommer till daghemmet en gång per termin, för ensamstående föräldrar två gånger per termin. Föräldrarnas arbetsinsats enligt denna modell blir dock alltför sporadisk för att daghemmet skall kunna bygga en del av sin verksamhet på föräldramedverkan.

På Siken har föräldrarna ingått i arbetslaget, det har varje dag funnits en förälder i barngruppen. Föräldrarnas insatser har varit något man kan planera in i verksamheten och räkna med. Föräldrarna har också haft reella möjligheter till inflytande på verksamheten.

10.5.4 *Samarbetet mellan föräldrar och personal*

Samarbete kräver tid. Det kräver också att beslutanderätt och ansvar kan fördelas bland dem som skall samarbeta. De yttre ramarna för försöksverksamheten på Siken har gett föräldrar och personal mer tid till samarbete än på andra daghem. Samtlig personal anser sig ha stora möjligheter att påverka. Bland föräldrarna är det bara en som klart säger att möjligheterna är stora. Resten menar att man kan framföra synpunkter på möten och under arbetsdagar men de har en liten möjlighet att följa om detta leder till önskat resultat. En förklaring till skillnaden i påverkansmöjlighet är naturligtvis att personalen arbetar varje dag och att de har utbildning eller erfarenhet av daghemsarbete vilket föräldrarna saknar. En annan förklaring kan vara att personalen och föräldrarna har olika förväntningar på vad som går att påverka när det gäller arbete i daghem.

"En av svårigheterna när man jobbar är ju också att vi föräldrar ser det som är dåligt också och blir tvungna att försöka göra något åt det. På ett vanligt dagis kan du blunda och låtsas om ingenting i åratal. Därför kanske det verkar jobbigare eftersom så mycket diskuteras som annars aldrig kommer fram. Fast det egentligen på sikt är en positivare grej än det vanliga dagiset." (Ur en föräldrauppsats.)

Föräldrarnas försök att påverka verksamheten så att den utvecklas till en god miljö för deras barn har varierat med deras personligheter. De flesta har försökt påverka genom att diskutera och ge synpunkter och förslag till mål, arbetsformer, litteratur att läsa m. m. Andra har varit mera tillbakadragna, tänkt för sig själva eller bidragit med "marktjänst" för att ge personalen mer tid för barnen. Att arbeta sig samman i en grupp om 15–20 vuxna om mål och arbetsformer är också en process som är mödosam och tar lång tid. Föräldrarna på Siken har varken valt varandra eller personalen utifrån några gemensamma värderingar.

Samarbetet på Siken har inte varit konfliktfritt. Konflikterna har rört allt från föräldrarnas arbetstider och ansvarsfördelning mellan personal och föräldrar till luciafirande och hur mycket kläder barnen skall ha på sig.

För det mesta diskuterar man sig dock fram till gemensamma lösningar. I de fall där man inte kan bli enig fattas det, då verksamheten så kräver, preliminära beslut. Frågan tas därefter upp på ett senare möte och diskuteras vidare. Nya fakta eller nya argument tillförs diskussionen. Arbete med barn

och barnuppfostran är sällan något man kan rösta om och fatta beslut kring som gäller en gång för alla. Gruppen förändras ständigt, barnen växer, nya barn och föräldrar kommer till liksom ny personal, vilket skapar en utvecklingsprocess som ständigt pågår.

Skillnaden mellan Siken och daghem utan föräldramedverkan ligger bl. a. i att på Siken har föräldrarna både ett juridiskt och mänskligt ansvar för hela barngruppen och inte bara för sitt eget barn i och med att de är anställda. Det medför att föräldrarna måste diskutera sig fram till gemensamma uppfostringsnormer.

Men även om föräldrar och personal på Siken när de möts som individer och diskuterar barnuppfostran och daghemsarbetet inte ser sig som två grupper med olika intressen så är de dock det i vissa avseenden. Personalen är anställd och måste därför bevaka sina intressen som arbetstagare. De har rätt till en rimlig arbetsmiljö, raster, personalutrymmen, ledighet för studier och fackliga uppdrag etc. Ofta men inte alltid är det som är bra för personalen också bra för barnen och föräldrarna. Föräldrarna är med i daghemmet i egenskap av föräldrar och inte som anställda (de har visserligen lön från kommunen men har sina ordinarie arbeten och sin fackliga tillhörighet på annat håll).

Genom medbestämmandelagen har personalen och deras fackliga organisationer formell möjlighet att begära förhandlingar om allt som rör personalens arbete och arbetsmiljö och därmed också barnens miljö. Föräldrarna har inte motsvarande formella möjlighet att påverka barnens miljö. Tredje part saknar möjlighet att tillgodose sina intressen.

10.5.5 *Föräldrarna som arbetskamrater*

Den personal som arbetar eller har arbetat på Siken är positiv till den föräldramedverkan som prövats i försöksverksamheten. Att ha föräldrarna till "arbetskamrater" har upplevts som stimulerande och roligt. Personalen har lärt känna barnen och deras hemmiljö bättre än de gjort när de arbetat i andra daghem. De anser att expertrollen blir avdramatiserad och att det går lättare att prata med föräldrarna. Föräldrarna ställer realistiska och rimliga krav på personalen och deras arbete. Föräldramedverkan har inneburit att personalen fått ökade kunskaper och förståelse för barns utveckling och uppfostran. Personalen har även fått ökad förståelse för föräldrarollen och föräldrars situation i samhället. Det som varit mindre positivt med föräldrar i arbetslaget är att det kan kännas tungt att byta arbetskamrater varje dag, att det ibland är arbetssamt med så nära kontakt med många olika vuxna samt att ansvaret tidvis känts tungt. Fördelarna uppväger dock nackdelarna för samtliga föräldrar. Inte ens de två av personalen som nu arbetar i vanliga daghem kan uppge något som är mindre bra med föräldrar som "arbetskamrater".

Utvärderingen visar att personal och föräldrar är nöjda med den personaltäthet som man haft under försöksperioden. Att personal och föräldrar i ett daghem förklarar sig nöjda med personaltätheten är något mycket ovanligt.

Man kan inte utesluta att det förhållandet att en av de fyra vuxna utgörs

av barnens föräldrar har bidragit till det resultatet. Föräldrar kan inte ersätta utbildad personal. De anställda behövs för att de har pedagogisk utbildning, för att de utgör stabiliteten och kontinuitet på kort sikt. Men lika litet som föräldrarna kan ersätta personal kan personal ersätta föräldrar. Föräldrarna behövs för den långsiktiga kontinuiteten både för sitt eget barn och för barngruppen. Resultaten från Siken visar att personalomsättningen är större än omsättningen bland barn och föräldrar.

Personal och föräldrar har olika uppfattning om hur föräldrarnas gemensamma arbetsinsats skall värderas. Majoriteten bland föräldrarna anser att den gemensamma arbetsinsatsen väl motsvarar en barnskötares medan fyra av sju anställda inte anser detta. Hur kan denna skillnad i synsätt förklaras? Förklaringen kan tänkas ligga i att personalen mest ser till föräldrainsatsen under den schemalagda arbetstiden varje dag medan föräldrarna räknar in allt annat frivilligt arbete de utför. Ovana, outbildade och dessutom olika föräldrar varje dag kan naturligtvis inte av personalen ses som jämförbara med vana, utbildade och stabila arbetskamrater, lika litet som föräldrarna kan förvänta sig att anställd personal på fritiden skall utföra frivilligt arbete av det slag som föräldrarna gör i eget och gruppens intresse.

Antalet vuxna i daghemmet skall givetvis vara tillräckligt för att barnen skall ha det bra. Det är kanske dags att börja diskutera vuxentäthet i stället för personaltäthet och då skall naturligtvis personaltätheten vara tillräcklig i förhållande till hur mycket föräldrarna själva bidrar i verksamheten. Vad som sedan kan bedömas vara en tillräcklig vuxentäthet och en bra avvägning mellan personal och föräldrainsatser är frågor som försöksverksamhet får bidra till att belysa.

10.5.6 *Problem i samband med försöksverksamheten*

Samarbete uppstår när förutsättningar finns. Försöksverksamheten på Siken har gett många värdefulla och lovande erfarenheter och kunskaper som det är viktigt att ta tillvara för den framtida utformningen av barnomsorgen. Försöket har dock bedrivits i liten skala och under begränsad tid. För att få mera kunskaper och större erfarenhet är det angeläget dels att den process som startat på Siken får fortsätta, dels att försöksverksamhet igångsätts i större skala i flera kommuner.

Under den tid som försöket på Siken pågått har föräldrar och personal i flera andra kommuner gjort försök att få starta liknande verksamheter. De har dock oftast mött så stort motstånd från politiker, tjänstemän eller fackliga företrädare att de gett upp sina strävanden. De enda kommuner som förutom Nacka lyckats starta försök där föräldrar får delta i daghemsarbetet och i beslut som rör daghemmens inre arbete är Lund och Stockholm. I Lund startade efter lång förberedelsetid och mycket arbete från enskilda föräldrar hösten 1980 två kommunala daghem med föräldramedverkan. I Stockholm startar likaså under våren 1981 ett tvåavdelningsdaghem med aktiv föräldramedverkan. Stockholm har dessutom övertagit ett föräldrakooperativ och behållit arbetsplikten och beslutsrätten för föräldrarna.

Från fackligt håll har rests invändningar mot föräldraarbete i daghem. De fackliga organisationerna menar att föräldraarbete medför stor risk för

minskad personaltäthet med åtföljande verkningar på den pedagogiska kvaliteten i barnomsorgen. En annan invändning gäller rättvisan mellan olika föräldrakategorier. Möjligheterna att få ledigt från sitt ordinarie arbete för föräldrarna bedöms vara väsentligt skilda för olika kategorier anställda.

Tidningen Förskolan citerar ett uttalande från Sveriges Förskollärares Riksförbund (SFR) med anledning av betänkandet Barn och vuxna. I betänkandet läggs förslag om ökad föräldramedverkan.

"Vi tycker det är välkommet med föräldrar på daghemmen. De ska påverka och lägga sig i och engagera sig. Det finns mycket bra att utvinna ur ett sådant samarbete. Men föräldrarna får aldrig ses som en personalresurs. Vi gör inte några avkall på våra krav på personaltäthet. Att få regelbunden medverkan på daghemmen av föräldrar kan komma att utnyttjas av kommunerna i penningsparande syfte." (Förskolan 8/80)

Föräldrarna behövs dock liksom personalen för att det skall bli en bra barnomsorg. Det som eventuellt kan sparas genom föräldramedverkan anser vi skall användas för att påskynda utbyggnaden till full behovstäckning. Och en fullt utbyggd barnomsorg ger fler arbetstillfällen åt förskollärare, barnskötare och fritidspedagoger. Ett bra föräldrasamarbete, som på Siken, ger dessutom en bra arbetsmiljö åt personalen.

Som tidigare påpekats krävs det organisatoriska förändringar för att föräldrarna, brukarna av den kommunala service som barnomsorgen är, skall få reellt ansvar och inflytande. Kommunallagarnas utformning hindrar inrättandet av beslutsorgan med brukarinflytande. Föräldrarna saknar också rätt till betald ledighet från ordinarie arbeten för att medverka i daghem i den omfattning som prövats på Siken. Det är de båda ovan nämnda skälen som politiker och tjänstemän har anfört som hinder när förslag till försöksverksamhet kommer från föräldrar och personal. Familjestödsutredningen anser det dock viktigt att finna former för ett reellt brukarinflytande

10.6 Förutsättningar för ett aktivt föräldra-personalsamarbete

Utifrån den forskning och utvärdering som gjorts av föräldra-personalsamarbetet i förskolan och utifrån de erfarenheter som försöksverksamheten på Siken gett, vill familjestödsutredningen peka på följande viktiga förutsättningar för ett gott samarbete. Föräldrar behöver *tid* för samarbetet och *kunskap* om daghemmets inre verksamhet och yttre förutsättningar. En sådan kunskap är endast möjlig att få genom att regelbundet delta i verksamheten. Ett aktivt deltagande kräver *rätt att närvara* och *rätt att vara ledig från det ordinarie arbetet* viss tid. När föräldrarna saknar nödvändiga arbetsuppgifter i förskolan blir rätten att närvara inte tillräcklig för en meningsfylld arbetsinsats. *Rätt att utöva inflytande* ökar föräldrars benägenhet att sätta sig in i och vilja att utöva inflytande och ta ansvar för den inre verksamheten. *Rätt till ersättning* för insatser i förskolan är viktig för att vissa grupper annars skulle kunna uteslutas på grund av ekonomiska skäl.

Vi går i det följande igenom en del av de lagar och regler som reglerar föräldrars rättigheter i förhållande till den kommunala förskolan.

10.6.1 *Vem har inflytande på verksamheten i daghemmet?*

Ansvarsfördelningen mellan förtroendevalda, förvaltning och förskola kan beskrivas på följande sätt:

- De *förtroendevalda* i kommunen beslutar om mål och inriktning av barnomsorgens verksamhet med utgångspunkt i t. ex. lagar, förordningar, ekonomiska möjligheter och politisk vilja. De ger förvaltningen direktiv och ramar att arbeta inom. Barnomsorgens utbyggnadstakt, anläggningarnas storlek, personaltäthet, barngruppernas storlek, öppethållande, intagningsprinciper, anställningsfrågor, fortbildning, samarbetsfrågor med andra förvaltningar och landstinget är exempel på frågor som i allmänhet fordrar politiska beslut.
- Det är *förvaltningspersonalens* uppgift att verkställa de förtroendevaldas beslut och att arbeta inom de givna ramarna för verksamheten. Förvaltningen utarbetar beslutsunderlag till de förtroendevalda. Förvaltningen har vidare till uppgift att stimulera, utveckla och utvärdera verksamheten samt informera personal, föräldrar och allmänhet om kommunens barnomsorgsverksamhet. Ansvaret för att förbereda och underlätta samarbetet mellan olika typer av barnomsorgsverksamhet faller också på förvaltningen.
- *Förskolepersonalen* skall bedriva verksamhet inom de ramar de förtroendevalda fastställt samt återföra erfarenheter och behov av förändringar till förvaltning och förtroendevalda. Återföringen av erfarenheter till huvudmannen skall ligga till grund för nya beslut och ställningstaganden. (Socialstyrelsen anser om förskolan, 1978:2)

Som framgår av ovanstående ansvarsfördelning har föräldrarna ingen formell rätt eller skyldighet att ta ansvar för verksamheten eller delta i beslut. Ansvarsfördelning och delegation av kommunala beslut regleras i kommunallagarna. Delegation av beslut som ligger inom kommunfullmäktiges ansvarsområde kan endast göras till anställda och/eller förtroendevalda. Vilka beslut, ekonomiska och andra, som delegeras till de enskilda daghemmen varierar från kommun till kommun. I vissa kommuner är den ekonomiska budgeten detaljplanerad, i andra kan den ha formen av ett ramanslag som fritt kan disponeras. Ansvaret gentemot kommunen för ekonomin och verksamheten i övrigt ligger på föreståndaren. Lagen om medbestämmande ger personalen möjligheter att påverka sitt arbete, sin arbetsmiljö. Föräldrarna har inte en sådan möjlighet att påverka barnens miljö.

Under senare år har man alltmer börjat uppmärksamma behovet av att klienter, patienter, intagna, elever m. fl. grupper får vara med och påverka och utforma sin vardagliga verksamhet. Det har blivit uppenbart att brist på inflytande leder till passivitet och hindrar dem från att kunna använda den vård eller undervisning som ges och omforma den till något som stämmer med de egna behoven och önskningarna.

Utredningen om skolans inre arbete föreslår exempelvis att såväl anställda som elever och föräldrar skall få ökad delaktighet i utformningen av arbetsmiljön och föreslår därför att det inrättas en ledningsgrupp, "bestyrelse", i varje rektorsområde. Den skall bestå av representanter för skolans personal, elever och föräldrar och ha i uppgift att låta beslut, huvudsakligen sådana

som avser verkställighet, utformas tillsammans av dem som omedelbart är berörda. (Proposition 1975/76:39.)

I proposition 1978/79 om fördjupad företagsdemokrati i kommuner och landstingskommuner föreslås en ändring av kommunallagen för att partsammansatta organ skall få vissa beslutsfunktioner. De partsammansatta organen bör kunna bidra såväl till ett ökat arbetstagarinflytande som till en höjd effektivitet i samhällsarbetet. De partsammansatta organen skall inte få avgöra frågor som rör den kommunala eller landstingskommunala verksamhetens mål, omfattning, inriktning och kvalitet m. m.

Enligt proposition 1978/79:181 om lokala organ i kommunerna ges kommunfullmäktige möjlighet att inrätta institutionsstyrelser, distriktsnämnder, kommundelsråd och andra lokala organ för att bl. a. handha förvaltning och verkställighet.

I en skrivelse till socialförvaltningen den 14 november 1979 skriver vice stadsjuristen i Stockholms stadskansli:

"Det kan nämnas att den statliga kommunaldemokratiska kommittén under 1980 eventuellt kommer att redovisa ett förslag till hur brukare av kommunal service – serviceutnyttjare – skall kunna delta i de kommunala institutionernas verksamhet. Detta kan tänkas leda till vidgade möjligheter att anordna föräldramedverkan inom daghemsverksamheten.

Som sammanfattning av det ovanstående kan konstateras, att nu gällande rätt inte erbjuder några möjligheter till lämpliga lösningar för en försöksverksamhet som innebär att lokala ledningsgrupper ("styrelser") bestående av personal och föräldrar skulle få formella beslutsbefogenheter. För detta krävs särskild lagstiftning av riksdagen. Något hinder mot att inrätta samråds-, planerings- och samarbetsgrupper på olika plan finns dock inte. (Jfr uttalandet i propositionen till förskolelagen, prop. 1973:136 sid. 75, om att samarbetet mellan föräldrar och personal "bör ske under så smidiga och informella former som möjligt.") Även om inte dessa grupper kan ges beslutanderätt i formell mening finns det inget hinder ur rättslig synpunkt mot att den som har den formella beslutanderätten i praktiken följer den mening som man inom gruppen kommer fram till, i den mån beslutsfattaren anser det förenligt med sitt ansvar. Så bör väl i allmänhet bli fallet, eftersom syftet med en samverkan mellan personal- och föräldrarepresentanter rimligen bör vara att nå fram till lösningar om vilka man kan enas."

10.6.2 *Om rätt till ledighet från arbetet för vård av barn och om rätt till ersättning för detta*

Särskild föräldrapenning

Bestämmelserna om föräldrapenning finns i 4 kap. lagen (1962:381) om allmän försäkring (omtryckt 1977:630), AFL. Förmånerna är skattepliktiga och ATP-grundande.

Särskild föräldrapenning utgår för varje barn under högst 90 dagar sammanlagt för föräldrarna och kan disponeras till dess barnet fyllt 8 år eller till den senare tidpunkt då barnet har avslutat det första skolåret. Detta gäller oavsett om föräldrarna är gifta, sammanboende eller lever åtskilda. Förälder som ensam har den rättsliga vårdnaden om barnet har rätt att själv uppbära särskild föräldrapenning under 90 dagar.

En förälder kan alltid avstå sin rätt till särskild föräldrapenning till förmån för den andra föräldern.

Den särskilda föräldrapenningen utgår i form av hel, halv eller fjärdedels föräldrapenning.

Föräldrar har även rätt att utnyttja särskild föräldrapenning i samband med föräldrautbildning eller besök i förskoleverksamhet inom samhällets barnomsorg, i vilken barnet deltar.

Under de 90 dagarna skall hel särskild föräldrapenning utgå när föräldern helt avstår från förvärvsarbete för att vårda barn, med ett belopp som motsvarar moderns sjukpenning.

Från den 1 juli 1980 förlängdes den särskilda föräldrapenningen med ytterligare 90 dagar för vilka ersättning utgår enligt garantinivån (37 kr per dag) lika för alla.

Lagen (1978:410) om rätt till ledighet för vård av barn m. m.

Föräldraledighetslagen ger föräldrar rätt att vara helt lediga från arbetet eller att förkorta sin dagliga arbetstid till tre fjärdedelar av normal arbetstid ("sextimmars dag"). Rätten att vara helt lediga har föräldrarna så länge de vårdar barn som är under ett och ett halvt års ålder. Rätten att förkorta arbetstiden till tre fjärdedelar av normal arbetstid gäller till dess barnet är åtta år eller har avslutat sitt första skolår. Lagen är inte förenad med ersättning för förlorad arbetsinkomst varför alla föräldrar inte kan använda sig av den.

Ledighet skall i princip förläggas till de dagar arbetstagare begär. Ledighet i form av arbetstidsförkortning skall dock som huvudregel spridas jämt över arbetsveckans samtliga dagar. Enligt familjestödsutredningens mening är det fullt möjligt att förlägga denna ledighet på sådant sätt att föräldraarbete i daghem blir möjligt. Eftersom en förutsättning för rätt till ledighet är en viss minsta anställningstid anser familjestödsutredningen att föräldraarbete i daghem bör jämställas med besök i förskoleverksamhet så att nyanställda inte hindras från att arbeta i daghem.

Familjestödsutredningen ser det som principiellt viktigt att inga föräldrar skall behöva tacka nej av ekonomiska skäl till att delta i försöksverksamhet där föräldrar är medarbetare i daghemmen. Vi har diskuterat olika vägar till att skydda föräldrarna från inkomstbortfall.

Det är i dag förenat med svårigheter att finna former för att ersätta föräldrar. En utbyggnad av föräldraförsäkringen skulle otvivelaktigt kunna göra det möjligt för föräldrarna att arbeta i daghemmet. Den lösning man hittills använt sig av inom försöksverksamheten i daghemmet Siken innebär att föräldrarna betalas av kommunen som anställda, som ovan beskrivits.

Denna lösning ger emellertid kommunen ett administrativt merarbete eftersom man får betala ut delar av en barnskötarlön varje månad. Inför den fortsatta försöksverksamheten söker man nu andra former för att föräldrar inte skall behöva tacka nej till en plats av ekonomiska skäl.

Ett sätt att göra detta är att utarbeta en särskild föräldramedverkanstaxa för daghem med utökad föräldramedverkan. Utgångspunkten för detta är att daghemsavgiften i de flesta kommuner sätts i relation till föräldrarnas nyttjandegrad. Deltidsplatser betalas vanligen med lägre avgifter än heltidsplatser, då föräldrarna vårdar sina barn i hemmet på den andra halvan, dagavgift tas endast ut för de dagar barnet är närvarande osv. Föräldrar

som själva aktivt medverkar i daghemsarbetet dvs. vårdar sina egna och andras barn i daghemmet, utnyttjar kommunens resurser i mindre grad än i daghem utan sådan medverkan.

I den föräldramedverkanstaxa som man håller på att utarbeta i Nacka blir det möjligt för låginkomstföräldrar att också ha sina barn i sådana daghem. Den föreslagna lösningen ger kommunen möjlighet att inom nuvarande ekonomiska ramar fortsätta föräldramedverkan på Siken och att utvidga föräldramedverkan till fler daghem, som önskar det.

10.6.3 *Problem och hinder för ett fördjupat samarbete mellan föräldrar och personal – en sammanfattning*

För att föräldrarna skall kunna ta sin del av ansvaret för barnens fostran måste de få en djupare insikt i förskolans inre arbete och också de förutsättningar som personalen arbetar med. Detta blir möjligt endast genom att föräldrarna direkt medverkar i det dagliga arbetet i förskolan. Föräldrarna behöver alltså *rätt att närvara* i förskolan.

Föräldrarnas aktiva deltagande i förskolan förutsätter att deras *arbetsinsats är nödvändig* för verksamheten. När föräldrarnas närvaro och aktivitet inte behövs kommer de naturligtvis att sakna en stark motivation att närvara. Så länge samverkan mellan föräldrar och personal ligger på ett diskussionsplan som den gör på föräldramöten, planeringsgrupper o. dyl. är det svårt för föräldrar att inte redan på förhand hamna i underläge i samarbetet. Skillnaden mellan olika föräldrar i fråga om vana och säkerhet att uttrycka sig kommer också att kunna verka konserverande på barns ojämlika uppväxtförhållanden. Så länge samarbetet ligger på detta plan kan ett ömsesidigt beroende och samarbete mellan föräldrar svårligen komma till stånd. Kan man däremot ge föräldrarna tillfälle att medverka mer på sina egna villkor, att få delta och bidra med kunskaper och erfarenheter som är deras egna och som de behärskar bör det stimulera till ökad medverkan.

Ett aktivt deltagande förutsätter vidare att det finns möjligheter att *delta i beslut* som rör verksamheten. Sådana möjligheter saknas i dag. I de ovan beskrivna delegationsbestämmelserna är det föreståndaren som har ansvar för de beslut som fattas. Detta gäller alltså både när föräldrarna som på Siken är anställda och när de bildar en samråds- eller planeringsgrupp. Att inrätta samrådsgrupper, där föreståndaren fattar beslut efter samråd med personal och berörda föräldrar verkar i dag vara den väg som är framkomlig. I denna situation kommer emellertid föreståndaren att behålla sitt ansvar och det är inte tänkbart att hon skall kunna ta ett beslut som strider mot hennes uppfattning.

Att föreståndarens beslut villkoras av att beslut fattas i samråd med föräldra- och personalgruppen och att ärende vari oenighet råder skall underställas sociala centralnämnden bör enligt familjestödsutredningen ej stå i motsättning till kommunallagens delegationsbestämmelser.

Deltagande i den dagliga verksamheten förutsätter också att föräldrar har *rätt till ledighet* från sina ordinarie arbeten. Enligt lagen (1978:410) om rätt till ledighet för vård av barn m. m. finns denna rätt. Avsikten med denna lag är att bereda förskolebarns föräldrar rätt till 6-timmars arbetsdag, men

den kan också användas så att föräldrarna vårdar sina barn i daghemmet enligt den modell som finns inom försöksverksamheten på daghemmet Siken.

Familjestödsutredningen anser det viktigt att alla barn i barnomsorgen får uppleva positivt och ömsesidigt samarbete mellan föräldrar och personal. Samarbetet bör syfta till att stödja barnen, skapa samband mellan barnens olika miljöer och vara en förebild för demokratisk samverkan. Ju mindre barnet är desto viktigare blir ett förtroendefullt samarbete.

Familjestödsutredningen anser vidare att det är viktigt att finna former för föräldrars arbete i och inflytande över verksamheten i daghemmet. De arbetsrättsliga förutsättningarna behöver klargöras.

För att garantera alla föräldrar en möjlighet att delta i en försöksverksamhet med utökad föräldramedverkan så behöver det finnas ekonomiska resurser för att ersätta föräldrar för inkomstbortfall. Att sätta ned avgiften är ett sätt, att avlöna föräldrarna ett annat. I daghem som behöver förstärkningsresurser, kunde föräldrarna bli en. Viktigt är dock att föräldramedverkan är *planerad, löper under en följd av år och omfattar alla föräldrar i gruppen.*

10.7 Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen får i uppdrag att i samråd med kommunerna starta, följa och utvärdera försöksverksamhet med föräldraarbete i daghem

att socialstyrelsen får i uppdrag att i samråd med kommunerna utarbeta material som kan stödja föreslagna försöksverksamheter med föräldraarbete i daghem

att de arbetsrättsliga, ekonomiska och försäkringsmässiga förutsättningarna för föräldramedverkan skyndsamt utreds med sikte på att finna administrativt enkla former för daghem, ordinarie arbetsgivare och berörda föräldrar och personal

att universitets- och högskoleämbetet och skolöverstyrelsen får i uppdrag att tillsammans med berörda instanser göra en översyn av utbildningen av förskollärare, fritidspedagoger och barnskötare så att föräldrasamarbetets betydelse för kvaliteten i barnomsorgen behandlas i utbildningen.

11 Familjedaghem

11.1 Inledning

"Familjedaghemsverksamhet? – jaså, dagmammeri!" är en replik som speglar olika syn på familjedaghem. Det finns flera repliker: "Ett nödvändigt komplement till daghem". "Ett bättre och billigare alternativ". "En nödlösning, som kommunerna tar till för att klara sitt dåliga samvete".

Och det är inte bara fråga om skilda omdömen och skilda synsätt. Familjedaghem är sinsemellan mycket varierande till kvalitet. Det finns exempel på familjedaghem som ger barnen en rikt stimulerande miljö och det finns exempel på motsatsen. Det finns dagbarnvårdare som är duktiga och ambitiösa yrkeskvinnor – och det finns de som blir dagbarnvårdare utan att ha något intresse för arbetet som sådant, i brist på annat arbete eller för att kunna få litet fickpengar. Det finns föräldrar som känner sig nöjda och trygga med sin barntillsyn och det finns föräldrar som inget hellre vill än att byta till daghem.

I slutet av 1979 fanns det 84 800 förskolebarn i familjedaghem (Barnomsorgen i siffror 1980). Vid samma tidpunkt fanns 125 100 förskolebarn i daghem. Alltså svarade familjedaghemmen för ca 40 % av kommunernas omsorg om förskolebarnen. Fram till 1984 räknar kommunerna med att placera ytterligare 15 000 förskolebarn i familjedaghem och 81 100 i daghem. Om planerna genomförs kommer familjedaghemmen 1984 att utgöra ca 33 % av kommunernas omsorg om förskolebarn. Enligt Statistiska meddelanden, S 1980:10, var 1 oktober 1979 antalet familjedaghem 31 506.

Räknar man in skolbarnen kommer det att finnas totalt 121 100 barn i familjedaghem 1983 och 276 500 i dag- och fritidshem. Familjedaghemmens andel i barnomsorgen blir oförändrad (30 %).

Hur stor del av kommunens barnomsorg som är i familjedaghem varierar mycket från kommun till kommun. För förskolebarn i Stockholms län kan det variera mellan 29 % i Botkyrka kommun, 40 % i Lidingö, 73 % i Norrtälje och 15 % i Täby. Gotland har ca 72 % av sina barnomsorgsplatser för förskolebarn i familjedaghem, Göteborg 22 %, Stockholm 23 % och Skellefteå 72 %. Siffrorna är från 31/12 1979. (Socialstyrelsen, Barnomsorgen i siffror, 1980)

Barn i kommunal barnomsorg

	Antal 31/12 1979	Procent av samtliga barn	Prognos Antal 31/12 1984	Prognos Procent av samtliga barn
Förskolebarn				
Daghem	125 100	17,5	206 200	30,1
Familjedaghem	84 800	11,8	99 800	14,1
Daghem + familjedaghem	209 900	29,3	306 000	44,2
Skolbarn				
Fritidshem	44 400	6,5	88 600	13,9
Familjedaghem	27 900	4,1	34 300	5,4
Fritidshem + familjedaghem	72 300	10,6	122 900	19,3
Förskole- och skolbarn				
Daghem och fritidshem	169 500		294 800	
Familjedaghem	112 700		134 100	
Totalt	282 200		428 900	

Källa: Barnomsorgen i siffror, 1980.

11.2 Från privat dagmamma till kommunalanställd dagbarnvårdare

Som tillsynsform är "familjedaghem" en gammal företeelse. De barn som inte sågs till av äldre syskon, av äldre släktingar i hemmet eller av anställda barnflickor "tittades till" hemma hos grannar och anförvanter.

Övergången från en helt privat barntillsynslösning utan insyn från samhället till en alltmer reglerad verksamhet skedde i storstäderna i slutet av 1940-talet. Det var flera förhållanden som låg bakom kommunernas intresse. På grund av såväl inflyttning som ökad fruktsamhet hade barnantalet ökat. De förvärvsarbetande småbarnsmödrarna hade också blivit flera. Köerna till daghemmen växte men på grund av brist på byggnadsmaterial beviljades inga byggnadstillstånd för daghem. I detta läge sågs familjedaghem som ett möjligt och billigt alternativ till daghem. Därtill ansåg man att det var riktigare för barnen att de togs om hand i hem som godkändes av samhället än i hem där insyn från samhället helt saknades.

Förhållandena uppmärksammades av den statliga utredningen för hem- och familjefrågor som i betänkandet, Familjeliv och hemarbete, SOU 1947:46, rekommenderade en utbyggnad av familjedaghemmen. Socialstyrelsen var dock tveksam och poängterade att verksamheten borde kompletteras med en utbyggd deltidsförskola för barn från 3 år.

1946 års kommitté för den halvöppna barnavården (SOU 1951:15) gick vidare i familjedaghemsfrågan. Flera mellanstora kommuner hade börjat anordna familjedaghem. År 1946 hade Solna t. ex. 68 barn i 35 privata hem. År 1948 hade Eskilstuna 25 familjedaghem åt 32 barn.

I sitt betänkande 1951 rekommenderade kommittén fortsatt utbyggnad av familjedaghemmen men underströk att daghemmen skulle vara "kärnan" i den kommunala barnomsorgen. Efter behov skulle daghemmen kompletteras med lämpliga familjedaghem.

"För att reglera den varierande efterfrågan på daghemsplatser är familjedaghemmen en smidig och anpassningsbar möjlighet." Dessutom är "denna vårdform billig och drar icke någon utbildad personal. . ." Till det sades att "för de infektionskänsliga och svaga barn, som ej tål den psykiskt pressande och tröttande daghemsvården är denna enskilda vård i familjer bestämt att föredraga."

11.2.1 *Familjedaghemsutredningen*

År 1967 föreslog familjedaghemsutredningen (SOU 1967:39) statsbidrag till kommunernas familjedaghemsverksamhet. Man införde begreppet dagbarnvårdare för att ersätta den äldre beteckningen "dagmamma". För att få statsbidrag skulle familjedaghemmet vara godkänt av barnavårdsnämnden, dagbarnvårdare och pekade på familjedaghemmens speciella förutsättning-lektivt avtal.

Utredningen föreslog en rad åtgärder som syftade till att förbättra verksamheten. Man föreslog en omkostnadsersättning för att täcka dagbarnens konsumtion i familjedaghemmet, en 60-timmars kurs för dagbarnvårdarna samt återkommande informationsträffar. Man ansåg att dagbarnvårdarna borde få möjlighet till avlösning i sitt arbete i samband med semester. Läkare borde knytas till verksamheten. Dagbarnvårdarna borde få låna lekpaket. Antalet barn per dagbarnvårdare borde vara fler än ett och högst fyra barn. Utredningens förslag resulterade i ett riksdagsbeslut som låg till grund för de första centrala anvisningarna för familjedaghem.

11.2.2 *Barnstugeutredningen*

1968 års barnstugeutredning berörde också familjedaghemmen. De sågs som ett komplement till förskolan under utbyggnadstiden.

"Under förskolans utbyggnad kommer familjedaghemmen att fungera som komplement, där förskoleplatserna inte räcker till för att fylla behovet för barn med förvärvsarbetande eller studerande föräldrar. . . I och med att förskolan successivt utbyggs minskar familjedaghemmens uppgift kvantitativt sett."

Utredningen såg också till kvalitet.

"Speciellt under utbyggnadsskedet, men även senare då förskoleutbyggnaden nått en hög nivå, är det viktigt att ge familjedaghemmen förutsättningar att i realiteten fungera som goda komplement till förskolan. Det måste innebära att den målsättning som förskolan skall realisera i största möjliga utsträckning bör tillämpas på familjedaghemsverksamheten. En första avgörande förutsättning är ett ökat kommunalt ansvarstagande för familjedaghemmen med de nödvändiga stödjande åtgärder av skilda slag som ett samhälleligt ansvarstagande bör innefatta." (SOU 1972:27)

För att i familjedaghem kunna realisera förskolans mål hade utredningen en del förslag. För att främja samverkan mellan familjedaghemmen kunde man bilda grupper av tre till sex dagbarnvårdare. Där kunde dagbarnvårdarna

stödja och hjälpa varandra och delta i och ordna gruppverksamhet för barnen. En grupp dagbarnvårdare eller några sådana grupper kunde bilda en naturlig bas för studiecirklar, för arbetsträffar med pedagogkonsulent eller barnomsorgsassistent och för träffar med förskolepersonal.

En organisation av denna typ kunde underlätta kontakterna mellan den kommunala förvaltningspersonalen och familjedaghemmen samt underlätta samverkan mellan familjedaghemmen och förskolan. Som komplement till familjedaghem behöver barnen ordnad gruppverksamhet, tillgång till andra barn och vuxna, extra utrymmen för varierad lek och tillgång till varierat lekmaterial. Detta kan barnen få genom samverkan mellan familjedaghemmen och förskolan. Utredningen ansåg att dagbarnvårdarna borde ta del av arbetssättet i förskolan och att kommunen borde stödja ett samarbete mellan dagbarnvårdarna och förskolan.

Utredningen rekommenderade att en pedagogkonsulent eller familjedaghemskonsult anordnade kurser och arbetsträffar för dagbarnvårdarna samt gemensamma träffar för dagbarnvårdare och förskolans personal.

Vidare borde dagbarnvårdarna få en utbildning för att kunna gå vidare till anställning inom barnomsorgens andra grenar.

Barnstugeutredningen betonade vikten av samarbete mellan föräldrar och dagbarnvårdare och pekade på familjedaghemmens speciella förutsättningar. Dessa kan leda till nära och god kontakt, men också till svårlösliga konflikter som bottnar i att familjedaghemmet är en familjs speciella miljö. Utredningen rekommenderade gruppträffar för dagbarnvårdarna och deras föräldrar som ett sätt att förebygga och mildra konflikter.

11.3 Förutsättningarna för kvalitet i familjedaghem

I kapitel 3 har familjestödsutredningen föreslagit ett antal kriterier för kvalitet i barnomsorgen. Exemplen i kapitlet gäller daghem, men kriterierna gäller också barnomsorg i familjedaghem. Dessa kriterier förutsätter dock en verksamhet där grundläggande finansierings-, organisations- och utbildningsfrågor är lösta. Det är inte fallet vad gäller familjedaghem. Därför griper vi oss an kvalitetsfrågorna på annat sätt och beskriver de förutsättningar som familjedaghemmen arbetar under. Vi redogör först för lagstiftning och riktlinjer för verksamheten och sedan för dagbarnvårdarnas arbetssituation, utbildning, tillgång till handledning m. m.

Som bakgrundsmaterial har vi använt siffermaterial från statistiska centralbyrån och från socialstyrelsen, statistiska sammanställningar och rapporter från några kommuner.

Vi har också använt oss av enstaka uppsatser från universitet och högskolor samt ett eget insamlat material om familjedaghemsverksamheten i ett mindre antal kommuner.

Innehållet i detta avsnitt bygger på familjestödsutredningens rapport "Familjedaghem – vår osynliga barnomsorg" av Malene Karlsson, 1979.

11.3.1 *Lagstiftning och riktlinjer*

Kommunernas familjedaghemsverksamhet regleras av barnavårdslagen, lagen om barnomsorg, kungörelsen (1968:236) om statsbidrag till kommunal familjedaghemsverksamhet samt den ändring i kungörelsen som beslutades av riksdagen 1976 (SfS 1976:397). I kungörelsen 1968 definieras familjedaghem som ett hem där "dagbarnvårdare är anställd av kommunen enligt särskilt avtal för att ha tillsyn över ett eller flera barn till förvärvsarbetande eller studerande föräldrar". Huvudregeln är att "barnet under tillsynstiden vistas i annat hem än det egna hemmet" (Socialstyrelsen, 1977).

Enligt 1976 års beslut utgår statsbidrag till kommunerna med dels 35 % av kommunens bruttokostnader för sin familjedaghemsverksamhet, dels ett särskilt grundbelopp per barn i familjedaghem. Grundbeloppet utgick med 1 000 kronor 1977, 1 500 kronor 1978 och 2 500 kronor för år därefter. Grundbeloppet har räknats upp med hänsyn till löneutvecklingen för anställda i offentlig tjänst. Halvt grundbelopp utgår för skolbarn och förskolebarn som vistas mindre än 7 timmar per dag i familjedaghemmet. Socialstyrelsen, som prövar ansökningar om statsbidrag, har beslutat att såsom villkor för statsbidrag skall gälla att:

1. dagbarnvårdaren är anställd av kommunen genom centralt rekommenderat kollektivavtal
2. familjedaghemmet är godkänt av sociala centralnämnden/barnavårdsnämnden.

Statsbidragsbestämmelserna bygger på andra principer än bestämmelserna för bidragen till daghemmen. De senare är för närvarande under omprövning men de har under många år inneburit ett bestämt penningbelopp per plats till kommunerna. Bidraget har varit kopplat till vissa kvalitetskrav vad gäller lokalernas utformning. Beräkningsgrunderna och ansökningsförfarandet är för daghemmen och familjedaghemmen skilda och för familjedaghemmens del inte förknippade med speciella kvalitetskrav.

Socialstyrelsens råd och anvisningar rörande familjedaghem bygger ursprungligen på de åtgärder som familjedaghemsutredningen föreslog i sitt betänkande 1967 och som fick stöd i riksdagens beslut året därpå. Dessa gavs ut 1968, i reviderat skick 1974 och 1977. I de senare omarbetningarna har barnstugeutredningens synpunkter på verksamheten också beaktats. Dessa åtgärder har berörts i avsnitten 11.2.1 och 11.2.2.

11.3.2 *Vilka blir dagbarnvårdare? Hur länge arbetar de som dagbarnvårdare och vad har de för utbildning?*

I socialstyrelsens Råd och anvisningar anges några riktlinjer för bedömningen av en sökande dagbarnvårdares lämplighet. Det bör t. ex. ske en rutinmässig förfrågan om familjen förekommer i socialregistret. Bostadens kvalitet bör vara god. "Den blivande dagbarnvårdarens personliga egenskaper har stor betydelse". Hon bör t. ex. kunna "skapa en atmosfär som är gynnsam för barnen". Hon skall ha "en realistisk inställning till sitt blivande arbete" och vara intresserad av att "tillgodogöra sig kunskaper" som förmedlas vid informationsträffar och kurser.

Vad gäller kontrollen i socialregistret finns ingen diskussion om vad som skall kontrolleras. Är en person som t. ex. fått socialhjälp olämplig som dagbarnvårdare? Övriga kriterier vilar helt på subjektiva bedömningar. Vid intervjuer med förvaltningspersonal har framkommit, att man sällan diskuterar dessa frågor, varför var och en som anställer dagbarnvårdare helt får lita till sin egen bedömning.

I Göteborgs socialområde Väster gjordes hösten 1978 en inventering av rekryteringsmöjligheterna i områdets 7 kretsar. I höginkomstområden hade kommunen de största svårigheterna att finna dagbarnvårdare, men dessa hade å andra sidan ofta en utbildning med anknytning till barn. I låginkomstområden fanns större tillgång till sökande men många var mindre lämpade; de var för unga och omogna eller hade dåligt med utrymme i sin bostad.

Så gott som alla dagbarnvårdare är kvinnor. Det finns inga hinder för att anställa män, men det är sällsynt att någon man önskar anställning som dagbarnvårdare. De flesta dagbarnvårdare är gifta eller samboende. I några kommuner anställs inga ensamstående som dagbarnvårdare över huvud taget, i andra avråds ensamstående från att ta arbetet, då inkomsten är så svår att garantera.

De flesta dagbarnvårdare har egna barn under 15 år. Enligt Statistiska meddelanden, S 1980:10, var det 80 % 1979. 46 % har egna förskolebarn. De 20 % av dagbarnvårdarna som saknar egna barn under 15 år omfattar en del mor- och farföräldrar. Antalet dagbarnvårdare som är släkt med dagbarnen har dock minskat.

29 % av dagbarnvårdarna med egna barn har ett barn under 15 år, 54 % har två barn, 15 % har tre barn och 2 % har fyra eller fler barn under 14 år. Genomsnittsålder för dagbarnvårdarna är 37 år. Endast 7 % av dagbarnvårdarna är under 25 år.

Motiv för att bli dagbarnvårdare

SCB:s familjedaghemsundersökning, 1976, visar att för många har motivet till att bli dagbarnvårdare varit önskan om att själv ta hand om sina egna barn. Intresse för barn och önskan om att de egna barnen skulle få kamrater är också viktiga motiv.

Andra skäl kan vara önskan om att hjälpa någon vän eller släkting med barntillsynen, makens önskemål om att ha sin fru hemma och/eller behovet av att tjäna pengar.

Det är en minoritet som uppger brist på arbetstillfällen utanför hemmet, eller brist på barntillsyn av de egna barnen som motiv även om det är troligt att dessa faktorer spelar en viss roll.

Tillgången på kvinnor som vill bli dagbarnvårdare ökar när arbetsmarknadssituationen är mindre stabil och arbetstillfällena få.

En faktor som framkommit vid samtal med dagbarnvårdare är, att om man tidigare haft ett arbete som man inte trivts med är det ett positivt alternativ att bli dagbarnvårdare när man fått egna barn.

En dagbarnvårdare berättar:

"Familjen betyder mycket för mig. Jag har sett som en stor uppgift att känslor och ekonomi går ihop. Det kan man kombinera med att vara dagbarnvårdare. Familjens barn känner sig trygga med att ha sin mamma hemma. Vår familj skulle inte fungera bra om jag arbetade utanför hemmet, min yrkesutbildning är blomsterbinderska. När de stora helgerna kommer arbetar man mycket sent om kvällarna. Vanliga dagar till kl 18.00. Min man är ofta bortrest, någon hjälp av honom med att hämta barnen på fritidshem eller i familjedaghem går inte att få. Jag trivs bra med att arbeta hemma som dagbarnvårdare."

En annan dagbarnvårdare berättar, att familjen bor så till att det är för långt för de egna barnen att själva kunna ta sig till jämnåriga kamrater:

"För att lösa detta tog jag hand om andras barn vilket jag fann mycket tillfredsställande. Jag såg att detta fungerade mycket bra för barnen och att jag själv fick en helt ny känsla för arbetet och att det dessutom passade mycket bra in i min egen familjesituation. Jag har tvekat över att vilja gå ut och arbeta, lämna ifrån mig barnen för att för egen del bli stimulerad.

Jag har visserligen ett behov av detta, men ej på bekostnad av att göra det på dagtid. Detta gör jag på kvällstid genom studier på vuxengymnasium som en förberedelse för senare möjligheter till arbete utanför hemmet, när mina egna barn blivit större."

En dagbarnvårdare, som var ämneslärare i högstadiet skriver:

"I och med att jag väntade mitt tredje barn slutade jag att undervisa. Jag hade då kommit underfund om att jag hade gått miste om så mycket av mina två äldre barns utveckling och ville stanna hemma innan de helt växte ifrån mig. Jag trivdes mycket bra med skolarbetet, eleverna och kollegorna men ändå var detta inget svårt beslut att fatta. Under min graviditetsledighet var det en mamma i grannskapet som helt plötsligt blev utan barntillsyn och undrade om jag inte kunde ställa upp som dagmamma. Jag tyckte jag ville hjälpa henne och samtidigt pröva på att vara dagmamma. Jag trivdes mycket bra med detta och tyckte att jag samtidigt blev en bättre mamma för mina egna barn." (Familjestödsutredningen, internt material.)

Dagbarnvårdarnas anställningstid

Enligt SCB:s årsstatistik 1979 är dagbarnvårdarnas genomsnittliga anställningstid 4 år. 18 % har varit anställda under 1 år, 13 % 1–2 år, 26 % 2–3 år och 42 % har varit anställda över 4 år. Dessa siffror kan jämföras med siffror från SCB:s familjedaghemsundersökning 1976 där det frågades hur länge dagbarnvårdaren tänkte fortsätta sin anställning. Av svaren framgick att 10 % planerade sluta inom 1 år. 50 % tänkte fortsätta som dagbarnvårdare mellan 1 och 5 år, resten tänkte arbeta vidare mer än 5 år.

I Göteborg Väster har man fört statistik som visar skillnader på genomsnittsanställningstiden i olika områden. Av denna framgår att höglöneområden har lägst genomsnittlig anställningstid. Högst genomsnittlig anställningstid ser man i äldre hyreshusområden. I låginkomstområden verkar det finnas två kategorier dagbarnvårdare, dels sådana som har varit anställda mycket länge, dels sådana som slutar efter kort tid. Detta ger en missvisande genomsnittsanställningstid.

I våra intervjuer med förvaltningspersonal har framkommit att personalomsättningen minskat sedan man börjat med gruppaktiviteter, fortbildning och andra kvalitetshöjande åtgärder och sedan man slutat anställa dagbarnvårdare för vård av ett enda barn.

Dagbarnvårdarnas utbildning

Dagbarnvårdarna rekryteras främst ur grupper som har kort utbildning. I en undersökning i Lidingö (Lindgren, 1975) frågades dagbarnvårdarna om vilken skolutbildning de hade. Av 117 dagbarnvårdare hade 48 % folkskola, 37 % real-, flick- och/eller folkhögskola, 12 % hade gått i gymnasium eller fackskola och 1 % hade gått på universitet eller högskola.

Antalet dagbarnvårdare med längre utbildning i Lidingö kommun är högre än i landet för övrigt. Enligt SCB:s undersökning från 1976 hade endast 5,6 % av dagbarnvårdarna i riket gymnasieskola eller högskoleutbildning. Resten hade kortare utbildning. 6,2 % av dagbarnvårdarna hade utbildning med anknytning till barn. År 1979 hade den andelen ökat till 8 % (Statistiska meddelanden, S 1980:10).

Barnstugeutredningen ansåg att en 20-veckors barnskötarutbildning borde vara grundutbildning för alla dagbarnvårdare. Denna kurs finns i dag som 1-termins dagkurs i den kommunala vuxenskolans regi eller som kvällskurs utspridd över två terminer.

Utbildningen är uppdelad i två block dels kommunikationsämnen som omfattar svenska, bild och form, musik, rörelse, pedagogiskt drama och matematik, dels omvärldsorienterande ämnen som omfattar samhälls-, arbetslivs- och naturorientering, barn- och ungdomskunskap samt praktik inom förskole- och fritidsverksamheten. 11 av 37 veckotimmar ägnas åt kommunikationsämnen. Av de 26 återstående veckotimmarna går 12 timmar till barn- och ungdomskunskap och 7 timmar till praktik.

Enligt läroplanen har utbildningen till uppgift "att utveckla elevens förutsättningar att i lagarbete aktivt medverka till att såväl förverkliga målet för förskolan som att medverka till att barns fritid får ett utvecklande och meningsfullt innehåll . . ." Vidare skall utbildningen "belysa förskolans och fritidsverksamhetens funktion i samhället . . ." I läroplanen står inget om dagbarnvårdaryrket eller om den kompletterande förskoleverksamheten.

I utredningens enkät til 23 kommuner frågade vi om denna utbildning fanns för dagbarnvårdarna. Kursen gavs i flertalet av kommunerna, men genomgående var det endast ett fåtal dagbarnvårdare som gått utbildningen. Oftast hade de som gått kursen slutat som dagbarnvårdare efteråt och börjat i någon annan barnomsorgsform. Eftersom kursen är inriktad på arbete på dag- och fritidshem och eftersom kommunerna enligt uppgift hittills tagit ut till kursen dagbarnvårdare med lång anställningstid är det att förvänta att kursen fått denna effekt.

Tidigare fanns i de flesta kommuner en 90-timmars dagbarnvårdarkurs. Denna drogs in årsskiftet 76/77. En 100-timmars introduktionskurs har senare utarbetats av skolöverstyrelsen i samråd med Svenska kommunförbundet, Svenska kommunalarbetarförbundet, Tjänstemännens centralorganisation och socialstyrelsen. I denna kurs ingår 10 timmars arbetslivsorientering, 20 timmar samhällsorientering, 40 timmar psykologi och 30 timmar barnkunskap. Vår kommunenkät visar att enbart fyra av 23 kommuner har fått den nya kursen och då oftast som försök för ett fåtal dagbarnvårdare. En kommun har på försök lagt kursen en dag i veckan, annars finns den på kvällstid.

Socialstyrelsen utarbetade 1976 en 30-timmars studiecirkel som kallades

"Dagbarnvårdare – ett yrke". Till cirkeln finns utarbetat ett arbetshäfte, som tar upp frågor om bl. a. förskoleverksamheten, samhället och våra roller, barn och vuxna i samspel och samverkan med föräldrar och andra vuxna.

Flertalet av de 23 kommunerna som vi haft kontakt med har haft denna studiecirkel. Några av dessa kommuner planerar att fortsätta med nya grupper.

De flesta kommuner har kvällsträffar med dagbarnvårdare och assistent. Vanligtvis en till två gånger per termin. Ett fåtal kommuner har en kvällsträff per månad. Det rör sig främst om informationsträffar, men träffar med fortbildande innehåll kan också förekomma.

Endast ett fåtal kommuner anordnar fortbildande verksamhet på dagtid för sina dagbarnvårdare. I stället förekommer olika typer av verksamhet på kvällstid, såsom föredrag, studiecirklar, samtalsgrupper eller barnkunskapskurs.

I några kommuner har man börjat med studiecirklar om "samverkan inom barnomsorgen" där även dagbarnvårdarna deltar.

11.3.3 *Dagbarnvårdarnas kollektivavtal, löner, arbetstider m. m.*

Dagbarnvårdarnas anställningsförhållanden regleras genom ett särskilt kollektivavtal mellan Svenska kommunalarbetarförbundet och Svenska kommunförbundet.

Enligt avtalet skall dagbarnvårdare uppbära dels lön, dels omkostnadsersättning som fastställs av kommunen. De dagbarnvårdare som har en fastställd arbetstid på minst 56 vårdtimmar/vecka (1 vårdtimme = vård av ett barn under 1 timme) omfattas dessutom av allmänna bestämmelser för deltidsanställda arbetstagare (ABKD-avtalet), som reglerar bl. a. sociala förmåner och pensionsrättigheter.

Det senaste avtalet innebär att dagbarnvårdarna är timanställda med en timlön per barn på 8,45 kr (gäller period 80-07-01–80-12-31). Beräkningsgrunden är löneklass K 9. Mellan kl. 20–24 och 00–06 räknas halv timlön och för vårdtimme lördag–söndag samt helgdagar utgår timlön + 4,00 kr.

Den rekommenderade omkostnadsersättningen för mathållning, slitage av möbler och övriga inventarier samt kostnad för smärre förbrukningsartiklar är från den 1 juli 1980 för heltidsvistelse 20:– kr per barn och dag. Omkostnadsersättningen är skattefri. Ersättning för deltagande i informations- och föräldraträffar utgår vid varje tillfälle med 60:– kr.

För att få lön motsvarande en heltidsarbetande barnskötare utan utbildning måste dagbarnvårdaren ha ca 140 vårdtimmar per vecka. Detta motsvarar vård av ungefär 3 heltidsbarn och 1 halvtidsbarn.

De senaste årens avtal har inneburit större ekonomisk trygghet för dagbarnvårdarna. En dagbarnvårdare, som arbetar minst 56 vårdtimmar per vecka har numera rätt till full ersättning i 2 månader för barn som slutar eller minskar sin vistelsetid. Om inte kommunen under de två månaderna kunnat placera in nya barn som ersätter barn som slutat eller har semester minskar dagbarnvårdarens lön.

Dagbarnvårdare kan också anställas för arbete med garanterad lön. Sådan anställning kan förekomma om familjedaghemmet har en fastställd vårdtid

av minst 120 timmar per vecka, har godkänts för placering av minst 3 barn och inte i något avseende gör förbehåll beträffande vårduppdraget.

Hur mycket en dagbarnvårdare tjänar är helt beroende av antalet vårdtimmar. I kommuner där det finns många deltidsbarn eller där man främst placerar deltidsbarn i familjedaghem kan en dagbarnvårdare behöva ta emot 6–7 barn för att nå upp till full barnskötarlön.

Antalet vårdtimmar är i sin tur beroende av barnomsorgsassistentens möjlighet att placera barn hos dagbarnvårdarna. Men assistenten är också skyldig att se till att inte för många barn placeras i ett hem. I socialstyrelsens råd och anvisningar rekommenderas högst fyra förskolebarn per dagbarnvårdare samtidigt, de egna förskolebarnen inräknade. Det kan vara svårt för assistenten att följa rekommendationen och samtidigt tillmötesgå dagbarnvårdarens krav på en rimlig lön.

Ett material som gäller för november månad 1978 i Malmö visar att endast 9 % av dagbarnvårdarna arbetade mindre än 56 vårdtimmar per vecka. 24 % av dagbarnvårdarna arbetade 57–100 vårdtimmar per vecka, vilket innebar att de tjänade från 1 765 kr till 3 095 kr per månad.

36 % av dagbarnvårdarna arbetade 101–150 vårdtimmar per vecka och tjänade då från 3 127 kr till 4 644 kr per månad. 26 % arbetade 151–200 vårdtimmar per vecka och tjänade från 4 675 kr till 6 192 kr per månad.

Återstående 5 % arbetade mer än 201 vårdtimmar per vecka. Dessa kunde tjäna upp till 9 380 kr med 303 vårdtimmar per vecka.

Dagbarnvårdarnas arbetstider

Hur lång arbetsdag dagbarnvårdarna har framgår inte av hur många vårdtimmar de har. Beroende på dagbarnens vistelsetider kan vårdtimmarna vara utspridda över hela dagarna under hela veckan eller de kan ligga samlade. Arbetstidens omfattning och förläggning bestämmes i varje enskilt fall av en överenskommelse mellan kommunen och dagbarnvårdaren. Det centrala avtalet garanterar dock minst två fridagar per vecka.

I den familjedaghemsundersökning som statistiska centralbyrån utförde 1976 frågades dagbarnvårdarna hur många timmar de arbetade per vecka. Av svaren framgår att 10 % arbetade mindre än 24 timmar per vecka, 26 % mellan 25 och 40 timmar per vecka och övriga mer än 40 timmar per vecka. Av dessa arbetade 14 % mer än 55 timmar per vecka. Av materialet framgår inte hur många som arbetade natt och helg.

Barnens vistelsetider

Barnens vistelsetider ger också inblick i dagbarnvårdarnas arbetstider och arbetssituation.

Statistiska centralbyråns familjedaghemsundersökning visade att 60 % av barnen var i familjedaghem varje dag. Av dessa 60 % hade ca hälften av förskolebarnen en vistelsetid på 8 timmar per dag eller mindre och ca hälften mer än 8 timmar.

I ett av Göteborgs socialvårdsdistrikt gjordes hösten 1978 en inventering av dagbarnens vistelsetider. 19 % av barnen var placerade över 40 timmar

per vecka, 32 % av barnen 40–27,5 timmar per vecka och 59 % hade placeringstider kortare än 27 timmar per vecka. Att så många barn hade placeringstider under 27 timmar beror på att skolbarnen var medräknade.

Deltidsbarnen var oftast placerade i familjedaghem hela dagar 2 resp. 3 dagar per vecka eller 2 1/2 dag per vecka.

Halvdagsplacering av förskolebarn var ganska ovanlig. En jämförelse mellan områdets kretsar visade att det var vanligare med heltidsplaceringar i låglöneområden, t. ex. 33 % över 40 timmar per vecka än i höglöneområden där endast 9 % hade placeringstider över 40 timmar per vecka.

Deltidsbarn i familjedaghem

I många kommuner är daghemmen främst till för 3–7-åriga heltidsbarn. Andra barn placeras i familjedaghem. Hälften av de 20-tal kommuner som vi haft kontakt med har regler för styrning av deltidsbarn till familjedaghem.

I andra kommuner kan det vara taxekonstruktionen som styr deltidsbarnen till familjedaghem. Föräldrarna betalar då efter hur många timmar barnet vistas i familjedaghemmet, vilket innebär att det blir billigare ju färre timmar barnet behöver tillsyn. Kommunförbundets rekommenderade taxor har inte den effekten.

Om en dagbarnvårdares barngrupp endast består av deltidsbarn blir hennes dag uppbunden av många tider som skall passas. Så här kan en dagbarnvårdares dag se ut:

Syskonpar på 8 och 5 år, den ena går i skola förmiddagar på olika tider, den andra går i deltidsförskola, eftermiddagar. De kommer måndag, tisdag och varannan onsdag kl. 8.00–18.00. Spädbarn på 10 månader kommer kl. 9.00, hämtas kl. 15.00 varje dag. Sover två gånger/dag. Syskonpar 6 och 4 år tisdag, torsdag och halva fredag kl. 7.00 till 17.00, fredag 7.00 till 13.00. Den ena går i deltidsförskola förmiddag, den andra går i pyssel två timmar på eftermiddagen. Sammanlagt ger detta dagbarnvårdaren 113 vårdtimmar per vecka.

De många deltiderna i familjedaghemmet begränsar dagbarnvårdarens möjligheter att delta i de kvalitetshöjande aktiviteter utanför hemmet som på senare år introducerats.

Barn i familjedaghem på obekväma arbetstider

Också barn som behöver tillsyn på tider som inte överensstämmer med daghemmets öppettider placeras i familjedaghem. Enligt statistiska centralbyråns siffror från februari 1976 hade ca 20 % av dagbarnvårdarna barn som stannade över natten eller vistades i familjedaghemmet lördag/söndag.

Enligt socialstyrelsens inventering 1977 fanns endast 3 kommuner som hade daghem öppna alla dagar i veckan. Ytterligare ett 10-tal kommuner hade lördagsöppna daghem. Sedan dess har antalet lördagsöppna daghem ökat. Enligt siffror från statistiska centralbyrån januari 1980 fanns totalt 140 daghem som hade lördagsöppet.

För övrigt hänvisas barn som behöver omsorg på obekväm arbetstid till familjedaghem.

I socialstyrelsens undersökning uppgav de flesta kommunerna att de hade svårt att rekrytera dagbarnvårdare som var villiga att arbeta på obekväm arbetstid.

Familjedaghem tillsammans med smågruppshem och barnvårdare i barnets hem har funnits bland de alternativ för nattomsorg som Luleå kommun låtit utvärdera. (Åström, Söderlund och Vogelmann, 1980.) Enligt utvärderarna var familjedaghem den omsorgsform som var billigast för kommunen men den var samtidigt den form som kommunen hade svårast att rekrytera personal till.

Svårigheter att rekrytera familjedaghem låg dels i att de ekonomiska avtalen för familjedaghemmen upplevs som dåliga, dels på att livssituationen för familjedaghemmets alla medlemmar upplevs som helt annorlunda i och med att ett nytt barn skall vistas hos dem kvällar, nätter och/eller helger.

Fördelen med familjedaghemsomsorgen var att den erbjöd barnet en miljö som inte enbart bestod av kvinnor och barn utan kunde erbjuda en fullständig familjebild. Bäst tycktes formen fungera då föräldrarna och nattmammorna själva först kommit överens och sedan vänt sig till kommunen.

Tillgång till vikarier

Ingen av det tjugotal kommuner som vi haft kontakt med har fört statistik över dagbarnvårdarnas frånvaro, men man säger att dagbarnvårdarna är förhållandevis lite sjuka. Dagbarnvårdarna själva säger: "Vi kan inte vara sjuka. När man vet att man sätter flera familjer i klistret, tar man hellre emot barnen även om man mår aldrig så dåligt, än sjukanmäler sig".

Samtliga tillfrågade kommuner uppger att de hjälper till att placera om barn när dagbarnvårdaren är sjuk. Efter det senaste avtalet om ersättning för vårdtidsbortfall har det blivit vanligt att kommunerna anlitar dagbarnvårdare vars barn är frånvarande som vikarier. Det innebär dock att dagbarnen får gå till dagbarnvårdare som är okända för barnet. Dessutom anlitas kommunala barnvårdare i barnets hem.

I kommuner med fungerande dagbarnvårdargrupper har det visat sig lättare att ordna med vikarier. Dagbarnvårdarna i grupperna tar emot varandras barn. Då känner den vikarierande dagbarnvårdaren barnen och barnen känner henne. Kommunen behöver inte tillkallas för att ordna omplaceringarna.

Anslag till lek- och förbrukningsmaterial

Enligt socialstyrelsens Råd och anvisningar bör dagbarnvårdarna ha tillgång till lekmateriel. De flesta kommuner tycks på något sätt förse dagbarnvårdarna med något tillskott till leksaksbeståndet, men hur man gör är olika. I våra intervjuer har det kommit fram en mängd variationer.

Dagbarnvårdarna kan få utbetalt en kontantsumma, som de får använda hur de vill. De kan få handla för en given summa på rekvisition eller de kan få låna lekmateriel från ett centralt förråd, från ett lokalt förråd eller från daghem. Några kommuner kombinerar, så att dagbarnvårdarna dels får låna materiel, dels får pengar att köpa för. I några kommuner ger man dagbarnvårdarna särskilda respengar till utflykter m. m. och man kan även

kombinera med pengar till kulturaktiviteter. I andra kommuner kan dagbarnvårdarna enbart låna lekmateriel, förbrukningsmaterial får de köpa själva, det skall täckas av omkostnadsersättningen.

Hur mycket pengar som avsätts för varje dagbarn är svårt att få grepp om. I våra intervjuer har nämnts siffror från 75 kr. per barn och år till 250 kr. per barn och år.

Utredningen om läromedelsmarknaden har undersökt bl. a. kommunernas inköp av lekmateriel. (Statens pris- och kartellnämnd, 1978.) Enligt ULÄ:s kostnadsstudie uppgick år 1977 det genomsnittliga anslaget per plats till 237 kr. i daghemmen. Det genomsnittliga anslaget för lekmateriel till barn i familjedaghem var för samma år endast ca 29 kr per plats.

I Göteborgs socialavdelning Norr har man förenat utlåningen av lekmateriel med utdelning av återbruksmaterial, som tyg, garner, trä, papper etc. Materialet kommer från industrier, som i stället för att kassera sitt spill ger det till förvaltningen. Verksamheten är öppen för all barnomsorgspersonal i området. Idéer och startkapital fick man från lekmiljörådet, men nu sköts verksamheten helt av personal, som är anställd av förvaltningen.

Utlåning av lekmateriel kan organiseras på olika sätt. I många kommuner är det assistenterna som står för utlåningen, i några få kommuner finns särskilt anställd personal. Ibland kombineras utlåningen med öppen förskola eller lekotek. I några kommuner förekommer paketsystem, där några leksaker, avpassade efter en viss ålder paketeras i förväg för utlåning.

En utvärdering av paketsystemet i Göteborg visade dock att en klar majoritet av dagbarnvårdarna önskar ett distriktförlagt lekförråd där de

- ☐ själva kan se ut lekmateriel tillsammans med barnen
- ☐ har möjlighet att låna individuellt och inte är hänvisade till hela färdigkomponerade lekpaket, men ett lekförråd som ligger inom rimligt gångavstånd från bostaden. (Treutiger, 1978, internt material.)

Ytterligare ett sätt för kommuner att ge bidrag till materiel är att ge varje dagbarnvårdargrupp en penningsumma att disponera. Inköp av materiel sker till gruppen som sköter distributionen bland gruppens medlemmar. Större leksaker kan cirkulera bland dagbarnvårdarna. Systemet förutsätter en ansvarig gruppledare.

11.3.4 *Arbetsledning och stöd i arbetet*

I Råd och anvisningar från socialstyrelsen påpekas

"En av de viktigaste åtgärderna för en utveckling av familjedaghemsverksamheten är att kommunerna har personal för rådgivning och stöd åt dagbarnvårdarna samt för en samordning av kommunens totala barntillsynsverksamhet."

Dessutom framhävs vikten av att denna personals arbetsuppgifter begränsas, så att den verkligen kan hålla en bra kontakt med dagbarnvårdarna.

Vi har frågat ett tjugotal kommuner om arbetssituationen för dagbarnvårdarnas arbetsledare. Av svaren framgick, att den skiljer sig mycket från kommun till kommun. I de minsta kommunerna finns enbart en person, en inspektör eller avdelningschef, som har hand om all barnomsorg. I större kommuner kan finnas någon eller några assistenter som är underställda

en avdelningschef eller inspektör. Det händer också att daghemsföreståndare eller områdesföreståndare ansvarar för dagbarnvårdarna.

Det är vanligt att assistenterna har hand om både daghem och familjedaghem. Ofta har de dessutom hand om kön. Förutom ansvar för familjedaghem, daghem och kö kan assistenterna även ha ansvar för utbildningsfrågor, utvecklingsarbete, kulturaktiviteter, feriebarnsverksamhet, barnvårdarverksamhet till sjuka barn, inköp, prioritering av förtursbarn m. m.

Hur många familjedaghem en assistent har ansvar för varierar från kommun till kommun. I en kommun där assistenten enbart svarar för familjedaghem, kan hon ha 50 hem, i en annan har hon kanske 160 hem plus köarbete. I en tredje kommun kan assistenten ansvara för 15 familjedaghem förutom tillsyn av daghem och deltidsförskolor och i en fjärde kommun kan hon ha hand om 115 familjedaghem plus alla andra arbetsuppgifter inom barnomsorgen.

Assistenternas arbetssituation utesluter för det mesta en mer personlig kontakt med dagbarnvårdarna. Det finns dagbarnvårdare som aldrig träffat sin assistent, som är hänvisade till en telefontid, då det dessutom kan vara svårt att komma fram.

När man diskuterar dessa frågor hör man ofta från de assistenter som har många arbetsuppgifter, att familjedaghemmen är deras ständigt dåliga samvete, den grupp som behöver mest, men själv kräver minst, och därför lättare blir eftersatt.

Men även i de kommuner, där assistenterna enbart har familjedaghem finns problem. Här kan assistenten uppleva att hon med hela familjedaghemsverksamheten hålls utanför den övriga barnomsorgen eller att hon som familjedaghemsassistent har lägre status och mindre att säga till om än daghemsassistenterna.

Så här beskriver en familjedagshemsassistent sin arbetssituation:

"Det är roligt, men slitigt att vara assistent.
Roligt därför att:
man har kontakt med många människor
de skiftande arbetsuppgifterna är stimulerande
man har visioner av att kunna förbättra för sina kollegor och att utveckla-förbättra barnomsorgsverksamheten.
Slitigt därför att:
vi har för mycket att göra
hinner sällan göra något grundligt
hoppar från det ena till det andra
stressigt att tänka på allt man skulle vilja hinna göra
administrativt arbete tar ofta överhand över den pedagogiska verksamheten
svår sits mellan anställda dagbarnvårdare – överordnade, bromsas ofta av högre tjänstemän, där jag anser att det borde vara politikerna som skulle ta ställning
daghemsverksamheten går alltid i första hand, familjedaghem i andra, dessutom går det alltid politik i familjedaghemsverksamheten
svårt att veta hur mycket ansvar man har som assistent, ena dagen tar man för mycket ansvar nästa dag för litet
beslut som berör oss och verksamheten fattas över våra huvuden
får ofta ta emot skäll av föräldrar som inte kan få sin barnomsorg tillgodosedd när de önskar det."

(Familjestödsutredningen, internt material)

Vi vet inget om vilka överväganden som ligger bakom beslut om assistenternas arbetssituation. I många kommuner verkar det som om man inte bygger ut administrationen och arbetsledningen i takt med den övriga utbyggnaden.

De flesta assistenter har en förskollärar- eller annan pedagogisk utbildning. Men ytterst få har någon vidareutbildning eller relevanta kurser. I några kommuner har förekommit en viss fortbildning, framför allt i administration. Ett klart uttalat önskemål från de assistenter som vi har haft kontakt med är kurser i t. ex. arbetsledning, intervjuteknik, mötesteknik, gruppdynamik m. m. samt möjlighet att träffa andra assistenter i andra kommuner.

Den ledning och det stöd som dagbarnvårdarna får, får de alltså av sina assistenter, men detta stöd är ofullständigt på grund av assistentens många arbetsuppgifter.

I kommuner, som har öppna förskolor, har dagbarnvårdare dessutom stöd av den öppna förskolans personal. I vår enkät till 23 kommuner har socialarbetare och invandrarassistent nämnts som stödpersonal. Daghemsföreståndare kan också förekomma. I några få kommuner har dagbarnvårdarna tillgång till förskolepsykolog och ibland till talpedagog.

11.4 Vad har gjorts för att förbättra familjedaghemmen?

I allt fler kommuner har man blivit medveten om att även dagbarnvårdare behöver arbetskamrater och att kvaliteten på verksamheten påtagligt förbättras genom att dagbarnvårdarna samarbetar med varandra och med förskolan. I olika kommuner görs olika försök att initiera och stödja detta samarbete. Flertalet av kommunerna i vår enkät organiserade något samarbete.

Den vanligaste samarbetsformen är att dagbarnvårdare träffas gruppvis i en lokal. Ca hälften av våra kommuner har öppen förskola eller annan öppen verksamhet som dagbarnvårdarna utnyttjar. Dagbarnvårdare samarbetar också med daghem, fritidshem och deltidsförskolor.

Vi har ingen kunskap om omfattningen av samarbetet. Ytterst få av de kontaktade kommunerna erbjuder samtliga dagbarnvårdare en samarbetsform. Hos de flesta förefaller det vara en liten del av dagbarnvårdarna som har denna möjlighet eller som utnyttjar den.

En enkel början på dagbarnvårdarsamverkan är att kommunen skickar ut en telefon- och adresslista till alla dagbarnvårdare med en uppmaning att söka upp de närmast boende. Sedan kan man anordna kvällsträffar, där dagbarnvårdarna delas upp i smågrupper efter områden. Kommunen kan ordna lokaler där dagbarnvårdarna kan träffas tillsammans med sina barn.

Det händer också att den gruppverksamhet som förekommer i kommunen initierats av dagbarnvårdarna själva. För många har studiecirkeln "Dagbarnvårdare – ett yrke" gett impulser och ett behov av fortsatt samarbete.

Det är viktigt att de praktiska hindren undanröjs. När dagbarnvårdarna väl kommit i gång med träffar brukar de vilja fortsätta.

Ibland pekar kommuner på misslyckanden i sina försök med dagbarn-

vårdarsamverkan. Dagbarnvårdarna kommer inte till lokalen eller till träffarna. De säger att de blivit dagbarnvårdare just för att få sköta sig själva eller att de täcker sitt behov av andra vuxna på andra sätt. Man uppger barnvaktsproblem vad gäller kvällsträffar och man pekar på de många tider som skall passas när det är fråga om aktiviteter på dagtid.

Det är också viktigt att kommunen aktivt stödjer samarbetsformerna och att samarbetet på daghem sker på båda parters villkor. Det är inte enbart dagbarnvårdare som behöver komma till förskolan, utan daghemspersonalen måste få upptäcka att de har utbyte av att träffa och samarbeta med dagbarnvårdare. Det har också visat sig att samarbete med daghem underlättas om dagbarnvårdare har en egen grupptillhörighet att utgå ifrån.

I följande avsnitt beskrivs en del försök med samverkan för dagbarnvårdare.

11.4.1 *Egna lokaler för dagbarnvårdarna*

Vid en utvärdering av olika stödåtgärder för dagbarnvårdare i Göteborg, socialavdelning Väster framkom det att tillgången till en lokal där en grupp dagbarnvårdare träffas regelbundet, uppskattades mycket. En dagbarnvårdare svarade så här på frågan "Vad har varit mest positivt?"

"Det mest positiva har varit möjligheten till att byta miljö för barnen och mig själv några timmar. Att träffa andra dagbarnvårdare och därmed få lite vuxenkontakt. Det fungerar inte med barnen om man skulle ta en kopp kaffe eller träffa någon granne, då de inte har samma överseende med barnen. Nu träffas vi för att vi arbetar och för att barnen ska ha roligt. Sedan att vi vuxna har samma målsättning med detta, gör att jag tycker det är mycket positivt."

En dagbarnvårdare skriver så här i ett brev till familjestödsutredningen:

"Nu har jag turen att arbeta i ett område med positiv fritidspersonal, som ställer sina lokaler till förfogande åt oss dagbarnvårdare.

Vi är åtta dagbarnvårdare som träffas varje måndag mellan kl. 9.30–12.30, tillsammans med våra barn ca 17 st.

Det fungerar mycket bra. De vuxna i gruppen är mellan 23–48 år gamla, barnen 1,5–6 år.

Vi äter lunch som vi själva lagar tillsammans med barnen. För varje termin görs en matsedel. Vi är två vuxna åt gången som lagar maten samt står för kostnaderna.

Aldrig några problem, alla ställer upp, en mycket positiv grupp som är initiativrik. Vi tycker mycket om måndagarna, hoppas på en dag till när hösten kommer.

Barnen är lika glada som vi vuxna är för måndagarna.

Vi som dagbarnvårdare behöver vuxenkontakt och stimuleras till olika saker, det får man när man träffas som vi gör."

En annan dagbarnvårdare skriver:

"Jag har under dessa år ingått i en grupp dagbarnvårdare som en gång i veckan träffas i en lokal anpassad för barn i förskoleåldern. Härutav har blivit att vi fått lära känna våra kollegor. Vi har precis som alla andra en arbetsplats utanför hemmet och arbetskamrater att umgås med."

(Familjestödsutredningen, internt material.)

Qulan i Järfälla kommun

I Kallhällsdistriktet i Järfälla kommun har dagbarnvårdarna den egna lokalen Qulan. Några dagbarnvårdare och en barnomsorgsassistent tog initiativ till att utnyttja en tom lägenhet i förvaltningshusets bottenplan. Hur själva verksamheten skulle utformas visste man inte från början. Man utgick ifrån att den skulle växa fram i samband med att dagbarnvårdarna inredde lokalen och planerade inköpen. Dagbarnvårdarna skulle under denna tid lära känna varandra och tillsammans formulera önskemål om innehållet i verksamheten. Ett tidigt önskemål var en "värdinna" till lokalen, helst en som arbetat som dagbarnvårdare. Snart började dagbarnvårdarna samarbeta kring passning av varandras barn för att få möjlighet att gå på studiedagar. Sedan under ledning av en konstnär deltog dagbarnvårdarna och barnen i ett bild- och konstprojekt. Tillsammans omvandlade de lokalens väggar till en sagoskog.

Man började sedan med fasta aktiviteter i lokalen. Tisdag förmiddag t. ex. hade man sagostund med diabildvisning. Onsdagar gick man ut i skogen tillsammans. Torsdagar var det "måla, klippa och klistra" och fredag hade man bakning och fredagskaffe. Bild- och konstprojektet fortsatte och tillsammans med konstnären byggde dagbarnvårdarna ett slott som kunde användas som koja, krypin, klättringsställning och rutschbana.

En barnskötare som också varit dagbarnvårdare är anställd i lokalen, men man är noga med att poängtera att det är dagbarnvårdarnas verksamhet och inte "värdinnans". Det är dock tydligt att "värdinnans" insatser som samordnare, initiativtagare och stödperson för dagbarnvårdare är ovärderliga för verksamheten.

11.4.2 *Samarbete mellan dagbarnvårdare och mellan dagbarnvårdare och daghem*

Borlänge

I Borlänge kommun har man sedan hösten 1977 knutit varje dagbarnvårdare till en daghemsavdelning. Personalen och dagbarnvårdarna har sedan själva fått utforma samarbetet.

Resultatet har blivit olika på olika ställen. På vissa daghem har det inte utvecklats något samarbete alls. På andra ställen har man ett visst samarbete med några dagbarnvårdare som kommer till "sina" avdelningar på besök då och då.

Men på några daghem har man ett intensivt samarbete med dagbarnvårdare som regelbundet kommer till daghemmet och deltar i arbetet tillsammans med sina barn. Det har inte inneburit nya betungande arbetsuppgifter utan har uppfattats just som ett samarbete mellan kollegor. Samarbetet har varit positivt både för daghemsbarnen och för barnen i familjedaghemmen.

Våren 1979 när verksamheten i Borlänge pågått i ungefär 1 1/2 år, startades på kommunens initiativ dagbarnvårdargrupper. Grupperna består av ca 10 personer, varav en är kontaktombud. Kontaktombuden har till uppgift att hålla kontakt med alla "sina" dagbarnvårdare, att förmedla information

från förvaltningen, att vara med på studiedagar som ordnas i barnstugorna och att allmänt hjälpa till om det blir problem. Kontaktmännen träffas en gång varannan vecka tillsammans med assistenten och en kurator som är anställd av socialförvaltningen.

Även hela gruppen dagbarnvårdare har regelbundna träffar med kuratorn. Målsättningen med mötena är att bryta dagbarnvårdarnas isolering och att stärka dem som grupp. Man vill att de skall kunna uppleva en yrkesidentitet. På det viset kan de också bli säkrare i sina relationer till personalen på daghemmen. I mötena har man också integrerat viss teoretisk utbildning.

Örebro

I Örebro kommun har man också prövat att knyta dagbarnvårdare till daghem. Hösten 1977 fick daghemsföreståndaren i två nybyggda daghem det samlade pedagogiska och administrativa ansvaret för såväl det egna daghemmet som för några kringliggande familjedaghem. Daghemmet tillfördes samtidigt en halvtids extra resurs.

Tanken var att daghemmet skulle utgöra basen för barnomsorgen inom området. Förutom den pedagogiska ledningen som föreståndaren förmedlade skulle hela daghemmet med övrig personal och barn utgöra en resurs för dagbarnvårdarna i deras arbete.

I Örebro bedöms det som orealistiskt att försöka starta den här sortens organisation på redan etablerade daghem, utan förutsättningen är att personalen vid anställningen till nya daghem är inställd på detta arbetssätt. Men man planerar att använda denna organisationsmodell på samtliga nystartade daghem. I februari 1980 arbetade 12 daghem enligt denna modell. Antalet dagbarnvårdare som är knutna till ett daghem har maximerats till 20.

För andra dagbarnvårdare i Örebro finns öppen verksamhet på 40 olika ställen. Där är det dagbarnvårdarna själva som svarar för verksamheten. En dagbarnvårdare ansvarar, mot viss ersättning, för att lokalen öppnas och stängs och att överenskommen städning utförs. Pedagogisk ledning av den art som föreståndarna på daghemmen erbjuder förekommer inte ännu.

Västerås

I Västerås kommun har man sedan 3 år tillbaka inbjudit dagbarnvårdare från området till 4 daghem med stora lekhallar. En grupp på ca 15 dagbarnvårdare och deras dagbarn träffas en förmiddag varje vecka i daghemmets lekhall. Dagbarnvårdarna fick träffa varandra och fick utrymme och lekmateriel till sitt förfogande. Däremot tyckte inte dagbarnvårdarna att de till att börja med fick kontakt med personalen på daghemmet. Först efter det att assistenten inbjöd dagbarnvårdare och daghemspersonal till en gemensam kvällsträff har de två personalgrupperna fått kontakt. Båda personalkategorierna talade om sina arbetsförhållanden och man lärde känna varandra och varandras arbetssituation bättre.

I Västerås har man också utarbetat en gruppverksamhet med dagbarn-

vårdare, där varje grupp om ca 10 har ett kontaktombud. Ombudet har extra ersättning för sitt uppdrag och har till uppgift att hålla kontakt med alla dagbarnvårdare i sitt område, förmedla information från förvaltningen och ta initiativ till gemensamma aktiviteter. Dagbarnvårdarna i Västerås har mycket kontakt med varandra. I många områden har de också tillgång till egna lokaler där de kan träffas tillsammans med sina barn.

Göteborg

I Göteborg, socialavdelning Väster, startades hösten 1978 ett projekt som kallades "Dagbarnvårdarsamverkan". Det hade blivit svårt att rekrytera dagbarnvårdare och omsättningen på dem som rekryterades var hög. Projektets mål var att förbättra rekryteringsunderlaget och minska omsättningen. Som medel valde man att arbeta med att eliminera dagbarnvårdarnas isolering och att öka deras yrkeskunskap, yrkesgemenskap och yrkeskänsla.

Dagbarnvårdarna själva fick önska sig innehållet i en studieverksamhet. Mot bakgrund av dagbarnvårdarnas önskemål planerades in föredrag som skulle ge kunskap i skilda frågor, t. ex. ansvar för andras barn eller "lyft- och bärteknik". Det blev också en studiecirkel i barnpsykologi, naturstudier samt en mängd studiebesök. Dagbarnvårdarna fick möjlighet att på dagtid och på betald arbetstid träffas och diskutera de aktiviteter som de deltagit i och som de ville fortsätta med. De ansvarade själva för träffens dagordning utan medverkan av områdets assistent.

Dagbarnvårdarna själva ordnade med omplacering av barnen, vilket också förbereddes genom samtal med föräldrarna och inskolning av barnen.

Studieaktiviteterna hösten 1978 har följts upp och nu ingår det i varje familjedaghemsassistents rutin att tillsammans med sina dagbarnvårdare planera gemensamma aktiviteter för terminen. För hösten 1979 valdes t. ex. mulleutbildning, ekologikurser, "levande verkstad", studiecirklar och teaterbesök.

Vid en utvärdering i januari 1979 skriver Förskolebyrån i Väster:

"Vi tycker att resultatet av detta projekt givit oss i Väster en ganska stor grupp yrkestrygga dagbarnvårdare som deltar i informationsträffar med övrig barnomsorgspersonal, som själva organiserar utflykter, teaterbesök och studiebesök."

Assistenternas arbete har förändrats genom projektet.

"Vi arbetar mer för att stimulera dagbarnvårdarna med aktiviteter. Vi delegerar mer ansvar till dagbarnvårdarna . . ."

Andra resultat är att verksamheten blivit stabilare. Dagbarnvårdarna stannar kvar i yrket och barnen stannar kvar hos sin dagmamma. Rapporten avslutas enligt följande:

"Vi tror att en dagbarnvårdare som känner gemenskap med kollegor, har gemenskap med assistenten och förskolepersonalen, i sitt arbete blir stimulerad genom kunskap och som känner trygghet, kan prestera ett bättre arbete med barnen.

11.4.3 *Dagbarnvårdare och den öppna förskolan*

På senare år har öppna förskolor startats i många kommuner. Vanligtvis ser dessa förskolor ut som andra förskolor men de riktar sig till hemmabarnen och deras föräldrar samt till dagbarnvårdarna. De vuxna besöker förskolan tillsammans med barnen. Verksamheten utformas av och för dessa grupper. Förutom att tillgodose barnens behov av lekkamrater, leklokaler och lekmaterial försöker den öppna förskolan möta de vuxnas behov av kontakt, information och råd i barnfrågor samt stimulera de vuxna till gemensamma aktiviteter med sina barn.

Enligt en uppgift från socialstyrelsen fanns 1979 totalt ca 150 öppna förskolor i 67 kommuner. En utökning till 250 öppna förskolor planeras under perioden 1979–83.

Det är olika i olika kommuner i vilken utsträckning dagbarnvårdarna har egna tider för en egen verksamhet. Egna tider ger dagbarnvårdaren möjlighet att träffa kollegor, ostört diskutera sina speciella frågor med varandra och med den öppna förskolans personal och med sin familjedaghemsassistent. Barnen får träffa andra dagbarn och andra dagbarnvårdare och de får tillgång till materiel och utrymmen som inte familjedaghemmen kan erbjuda. På en del öppna förskolor förvarar man förbrukningsmaterial samt det lekmateriel som dagbarnvårdarna får låna hem.

Den öppna verksamheten i Huddinge

I Huddinge kommun har man satsat stora resurser på en öppen verksamhet i Flemingsberg. Den öppna förskolan kom ursprungligen till för att komplettera de många smådaghem som är inrymda i vanliga lägenheter i området. Dessa daghem har vissa fördelar men de är ofta trånga och de saknar vissa typer av utrymmen t. ex. verkstäder, våtutrymmen och musikrum. Den öppna förskolan skulle ta emot dessa daghemsgrupper på regelbundna besök för att ge barnen tillfälle till aktiviteter som de inte fick i sin vanliga daghemsmiljö.

Men det fanns också många familjedaghem i området och även för dem ansågs det viktigt att komplettera barnens miljö. Dessutom ville man ge dagbarnvårdarna någonstans att träffa varandra.

Den öppna verksamheten är inrymd i en lokal på 275 m^2 i anslutning till ett daghem som består av tre avdelningar med varsin syskongrupp för barn mellan 1 och 7 år.

I centrum av lokalen ligger en stor lekhall. Från lekhallen går en trappa som leder till ett litet mysrum med fönster så att barnen därifrån kan ha utsikt över lekhallen. Bakom lekhallen ligger ett litet musikrum med madrasser på golvet, bandspelare, skivspelare och en del instrument, mest rytminstrument.

På andra sidan lekhallen finns ett stort våtutrymme i två avdelningar, den ena avdelningen med duschar i taket, samt stort snickar- och målarrum.

En förskollärare som arbetar 3/4-tid är anställd på den öppna verksamheten. Förskolläraren skall vara en resurs för smådaghemmen och dagbarnvårdarna i området. Med det menas att innehållet i verksamheten måste komma från de berörda och växa ur deras behov. Hon tar kontakt med

nyanställd personal och talar om att verksamheten finns och vad den kan erbjuda. Många kommer sedan självmant till den öppna verksamheten medan andra måste kontaktas på nytt.

Det är mycket olika i vilken utsträckning personalen på lägenhetsdaghem och familjedaghem utnyttjar den öppna verksamheten. Somliga håller en regelbunden kontakt medan andra kommer mera sporadiskt. Om dagbarnvårdarna inte hör av sig själva tar dock förskolläraren kontakt med dem då och då och gör bl. a. hembesök.

De dagbarnvårdare som regelbundet besöker den öppna verksamheten brukar komma ca en gång varannan vecka och stanna ca tre timmar. I praktiken betyder det att 6–8 dagbarnvårdare är där samtidigt och har med sig ca 20 barn.

Det ordnas också regelbundet varannan vecka ett kvällsmöte där assistenten och förskolläraren träffar representanter för dagbarnvårdargrupperna. Då diskuteras t. ex. hur verksamheten skall organiseras och man gör en gemensam planering.

Parallellt med denna öppna verksamhet har dagbarnvårdarna tillgång till mindre lokaler där de kan träffas i mindre grupper. Grupperna fungerar litet olika i olika delar av området. I det område som fungerar bäst finns 32 dagbarnvårdare som i sin tur är indelade i fem smågrupper. Grupperna träffas regelbundet och de flesta dagbarnvårdare träffar några andra dagbarnvårdare varje dag. De aktiva går till den lilla lokalen varje dag och till den centrala öppna verksamheten ca varannan vecka.

Den öppna förskolan i Kalmar

Den öppna förskolan i Norrliden, ett bostadsområde i Kalmar startade som försöksobjekt hösten 1977. För att utveckla verksamheten tillsattes en projektgrupp med två socialassistenter, två förskollärare, en familjedaghemsassistent och en pedagogkonsulent. Förskolans målsättning omfattar bl. a. följande punkter:

- att öka förståelsen för barn och för lekens betydelse i barns utveckling
- att genom samvaro och samtal stödja och utveckla resurser hos enskilda och familjer
- att öka de sociala kontakterna i området.

Den öppna förskolan fungerar framför allt som en kontaktpunkt för föräldrar, dagbarnvårdare och barn. Antalet besökande barn och vuxna var under vår- och höstterminerna 1978 i medeltal 27 resp. 16 personer/dag. Sammanlagda antalet besökande under hela 1978 var 7 832.

I verksamheten har prövats olika vägar för att stödja dagbarnvårdarna och föräldrarna i deras respektive uppgifter. Bl. a. har samtalsgrupper startats där samtalen bygger på den gemensamma situationen som deltagarna befinner sig i.

Dagbarnvårdarna har också gjort en utställning för att informera allmänheten, arbetsgivare, fackförening och föräldrar om vad det innebär att arbeta som dagbarnvårdare. Utställningen belyste bl. a. vad barnen gör i ett familjedaghem, vad familjedaghem kostar och hur man ansöker om kommunalt familjedaghem.

Sommaren 1979 anordnade dagbarnvårdarna och den öppna förskolans personal en dagkoloni. Dagkolonin skulle bl. a. ge dagbarnvårdarna möjlighet att lära känna varandra och att utvecklas i en gruppgemenskap. Till sommaren 1980 var 38 dagbarnvårdare anmälda till koloni. I olika grupper under 1 vecka per grupp deltog dagbarnvårdarna med sina ca 200 barn i koloniverksamheten.

Arbetet vid den öppna förskolan i Kalmar har dokumenterats i ett antal rapporter. I slutrapporten, Öppen förskola i Norrliden (Lindeblad, m. fl. 1980), redovisas en utvärdering som omfattar dels en enkät till besökarna dels synpunkter från olika befattningshavare i kommunen. Lisbeth Berglund, barnomsorgsassistent skriver t. ex.

"För barnomsorgsassistentens arbete har Öppna Förskolan betytt mycket. Jag har lärt känna dagbarnvårdare betydligt bättre än jag gjorde innan i och med att jag träffar dem oftare. Jag har på ett smidigt sätt kunnat föra ut information. Det är lättare att se hur verksamheten fungerar hos dagbarnvårdare när man är i en 'neutral' miljö. Jag har också haft lättare för att hjälpa till när det varit problem."

Lennart Lindqvist, förskolepsykolog skriver:

"Vi talar ofta i dag om att satsa kvalitativt på familjedaghemmen. Jag tror också att familjedaghemsverksamheten alltid måste finnas – även om daghemmen kommer att byggas ut till full behovstäckning – därför att alla barn inte trivs eller fungerar i större grupper. Som en del av denna kvalitativa satsning för familjedaghemmen ser jag den Öppna Förskolan, både som träffpunkt för dagmammor och som 'pedagogisk idébank' i form av samtalsgrupper och andra utbildningsgrupper."

11.5 Överväganden

Familjestödsutredningen anser att daghemmen är ryggraden i barnomsorgen, familjedaghem kan dock vara ett bra komplement. Detta kan gälla barn i glesbygd med lång väg till daghem, infektionskänsliga barn, barn som behöver en enda vårdare och/eller en liten grupp eller barn till invandrarfamiljer som behöver en vårdare som talar deras språk. Även om de flesta föräldrar föredrar daghem så finns det några som föredrar familjedaghem.

Förutsättningen för att familjedaghem skall få en allmänt god kvalitet är dock att verksamheten stöds och utvecklas.

För detta krävs insatser inom flera områden. De insatser som familjestödsutredningen föreslår syftar till att ge samtliga familjedaghem förutsättningar att erbjuda en barnomsorg av hög kvalitet. De kvalitetskrav som ställs på dag- och fritidshem kan och bör ställas på familjedaghem. Med detta menas inte att verksamheterna behöver se likadana ut. Familjedaghemmen har en särart som behöver värnas om.

Det betyder att utbildningskrav måste ställas. Det betyder att familjedaghemsverksamheten integreras såväl administrativt som praktiskt/pedagogiskt i den övriga barnomsorgen.

- Familjestödsutredningen anser att dagbarnvårdarna bör organiseras i grupper med gruppledare och att grupperna knyts till förskolan.

De erfarenheter som gjorts av att organisera dagbarnvårdare i grupper som knyts till förskola eller till egen lokal ger ett starkt stöd för insatser av detta slag. Dagbarnvårdare som stödjer och stimulerar varandra och samtidigt har tillgång till arbetsledning och till en lokal lyckas bra med att höja kvaliteten i verksamheten.

Det finns flera organisationsmodeller som tycks fungera. Gruppledningen bör i första hand sökas bland medlemmarna och kan antingen rotera inom gruppen eller mer permanent knytas till en av dagbarnvårdarna. Ledningen kan också utövas av en förskollärare på en öppen förskola eller en daghemsföreståndare. Det kan vara barnomsorgsassistenten på förvaltningen och det kan vara dessa personer i olika kombinationer. Ledaren skall kunna hålla samman gruppen, aktivera, stimulera och stödja medlemmarna. Ledarens uppgifter i detalj kommer självfallet att variera beroende på organisationsformen och ledarens kompetens.

Grupperna kan knytas till öppna förskolor eller till dag- och fritidshem. De kan också fungera utifrån fristående lokaler. Det finns gemensamma erfarenheter från olika försök med dagbarnvårdargrupper som bör beaktas.

1. Det är viktigt och nödvändigt att de förtroendevalda och kommunens förvaltning engagerar sig i arbetet.
2. Det är en lång process att få till stånd fungerande dagbarnvårdargrupper. Dagbarnvårdarna måste själva kunna påverka utformningen av verksamheten. Går man för snabbt fram eller försöker påtvinga dagbarnvårdarna idéer som inte känns riktiga finns risk att dagbarnvårdarna inte ställer upp.
3. Förskolans personal behöver upptäcka fördelarna med samarbetet med dagbarnvårdarna.
4. Dagbarnvårdarnas engagemang varierar. Några dagbarnvårdare blir intresserade och deltar aktivt med en gång, några dagbarnvårdare vill inte alls vara med. Hur många som engagerar sig och hur många som är negativa varierar mellan olika områden. Men det är viktigt i arbetet att hela tiden ta vara på de dagbarnvårdare som engagerar sig och att tillsammans med dem vidareutveckla arbetet. Så småningom blir fler och fler intresserade, speciellt när de informeras av de andra dagbarnvårdarna.
5. Kontinuerlig fortbildning i grupperna efter dagbarnvårdarnas önskemål är viktig.

- Familjestödsutredningen anser det viktigt att dagbarnvårdare på sikt får en kompetens motsvarande grundutbildning för barnskötare.

De allra flesta dagbarnvårdare saknar utbildning med anknytning till barn. Stor del saknar även annan yrkesutbildning som leder till annan anställning när de slutat som dagbarnvårdare. Få stannar kvar i yrket när de egna barnen vuxit upp. De har långvarig erfarenhet av arbete med barn.

Samtliga dessa förhållanden talar för att dagbarnvårdare snarast möjligt bör beredas möjlighet att skaffa sig en grundexamen för arbete med barn. Utbildningen ger dagbarnvårdarna inte enbart ökad kompetens för det arbete som de nu utför utan den försäkrar också dagbarnvårdare möjlighet att skaffa sig anställning på t. ex. daghemmen när det inte längre är aktuellt med vård av barn i det egna hemmet. De tillför daghemmens personal värdefull erfarenhet av arbete med barn i annan miljö än daghemmets egen.

Samtidigt behöver barnskötarutbildningen anpassas till dagbarnvårdarnas behov. Kunskap om familjedaghem bör förmedlas till samtliga blivande barnskötare som en självklar del i utbildningen. Erfarna dagbarnvårdare bör få möjlighet att få vissa delar av utbildningen anpassad till sina speciella utgångspunkter.

När en blivande dagbarnvårdare saknar utbildning med anknytning till barn och det bedöms som orimligt att kräva denna utbildning bör erfarenhet av arbete med andra barn än de egna fordras. Saknas detta bör den som önskar anställning erbjudas en praktikperiod på daghem eller hos erfaren dagbarnvårdare.

På samma sätt som de anställda i t. ex. daghemmen i allt större omfattning introduceras i arbetet behöver nyanställda dagbarnvårdare en introduktion i de speciella förhållanden som gäller för deras bestämda arbetssituation.

- Familjestödsutredningen anser att dagbarnvårdarna bör beredas möjlighet till kontinuerlig fortbildning.

I likhet med annan personal inom barnomsorgen behöver dagbarnvårdarna kontinuerlig fortbildning. De informationsträffar som förekommer i de flesta kommunerna kan utökas i antal och ges fortbildande innehåll. Alternativt kan dagbarnvårdarna få egna studiedagar och/eller få möjlighet att delta i förskolans studiedagar. Dagbarnvårdarna bör även få delta i de kurser som anordnas för förskolans personal alternativt få egna kurser i motsvarande omfattning. Självklart bör innehållet i studiedagar och kurser planeras tillsammans med dagbarnvårdare och bygga på dagbarnvårdarnas önskemål och behov.

Det är väsentligt att samtliga dagbarnvårdare deltar i de informationsträffar och fortbildningsdagar som erbjuds. Det kan innebära att dagbarnvårdaren inte bara får betalt för sin tid utan också att hon får hjälp med tillsynen av de egna barnen. Det är viktigt att detta krav klargörs i samband med nyanställningar. Eftersom arbetet bedrivs i dagbarnvårdarens hem tillkommer dock hembesök och en bedömning av hemmet.

- Familjestödsutredningen anser att rutiner för anställning av dagbarnvårdare i större utsträckning bör sammanfalla med rutiner för anställningar inom andra grenar av barnomsorgen.

Före anställningen bör dagbarnvårdaren få fullständig information om vad arbetet innebär och om vilka krav som ställs. Krav på kontakt och samarbete med andra dagbarnvårdare, deltagande i informations- och fortbildningsträffar samt kontakt och samarbete med förskolan och föräldrar behöver speciellt klargöras. Det är lämpligt att barnomsorgsassistenten inte ensam står för all information. Den blivande dagbarnvårdaren behöver också träffa andra dagbarnvårdare t. ex. inom den grupp hon själv kommer att tillhöra samt en representant för dagbarnvårdarnas fackliga organisationer.

- Familjestödsutredningen anser att pedagogisk handledning och utveckling är lika viktig för dagbarnvårdarna som för förskolan i övrigt. Dagbarnvårdare bör ges ökade möjligheter till pedagogisk handledning och stöd i första hand av barnomsorgsassistenten.

Handledningen sker inte individuellt utan i dagbarnvårdargrupperna.

- Familjestödsutredningen anser det viktigt att familjedaghemmens behov av lek- och sysselsättningsmaterial, samt lekrådgivning tillgodoses.

Det viktiga är dock inte att dagbarnvårdare får stora anslag till eget inköp. Snarare bör kommunerna ge resurser till lekrådgivning och leksaksutlåning helst i lokaler som även används som förskola. Lekrådgivning och leksaksutlåtning i öppen förskola är en uppskattad och välfungerande form. Bidrag till dagbarnvårdargrupper kan främja samverkan dagbarnvårdare emellan. Pengarna kan användas till inköp till gruppen och gruppen sköter då distributionen bland medlemmarna. Större leksaker kan cirkulera bland dagbarnvårdarna.

- Familjestödsutredningen anser det viktigt att utvecklingsarbete inom familjedaghemsverksamheten initieras samt att konsekvenserna av att allt fler deltidsbarn och småbarn placeras i familjedaghem närmare utreds.

Utrednings- och utvecklingsarbete bör kunna komma till stånd genom omprioritering inom ramen för socialstyrelsens nuvarande budget samt inom ramen för de anslag till forskning- och utvecklingsarbete som föreslås i kapitel 2.

Utvecklingsarbetet bör handla dels om dagbarnvårdarnas samarbete i grupper och med daghemmen, dels om pedagogik och metodik i familjedaghem. Arbetet bör ske i syfte att utarbeta metodiska riktlinjer för dagbarnvårdarnas arbete, vilka i sin tur bör kunna utvecklas till en arbetsplan för familjedaghem.

För dagbarnvårdarna innebär det ökade antalet deltidsbarn att de måste ta emot flera barn för att få en rimlig inkomst, att de får ett stort antal tider att passa samt att de på grund av dessa tider har svårt att ta sig till gemensamma lokaler och gemensamma aktiviteter. Det är svårare att skapa en fungerande grupp och det är svårare att bedriva en pedagogisk verksamhet i meningen att medvetet försöka utveckla och fostra barnen. Dessa förhållanden behöver närmare studeras.

Likaså bör hänvisningen av de minsta barnen till familjedaghem i avvaktan på daghemsplats närmare utredas. För barnens del innebär det en omflyttning så fort de får daghemsplats. För dagbarnvårdaren innebär det att hon ofta måste byta barn, att hon vet att de barn hon fäster sig vid snart kommer att flytta samt att hon alltid är bunden vid tids- och vårdkrävande småbarn. Denna arbetssituation återverkar på möjligheten att rekrytera dagbarnvårdare som vill stanna kvar i yrket.

Skillnaden i kvaliteten på barnomsorgen i olika familjedaghem kan vara avsevärd. Det kan finnas stor skillnad både mellan enskilda familjedaghem och mellan familjedaghem i olika kommuner. De yttre förutsättningarna, som tillgång till öppen förskola, utbildning och fortbildning, konsulthjälp etc., skiljer sig från kommun till kommun. Finns dessa möjligheter bidrar de till att höja kvaliteten i familjedaghem. I dag finns det inga klara riktlinjer för vad som menas med kvalitet i familjedaghem. I remissvaren på vår diskussionspromemoria, Daghem för små barn, efterlyste bl. a. dagbarnvårdare, kvalitetskrav på familjedaghem. Familjestödsutredningen anser det angeläget att kommunerna utarbetar klara krav på kvaliteten i familjedaghem. I kommunernas barnomsorgsplan bör kvalitetskraven som gäller för

familjedaghemmen redovisas och också hur man arbetar för att uppfylla dessa.

11.6 Ställningstagande och förslag

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att dagbarnvårdarna ges möjlighet att arbeta i grupper med gruppledare och att grupperna samarbetar med den övriga förskoleverksamheten, t. ex. öppen förskola och daghem

att dagbarnvårdare på sikt får en kompetens motsvarande grundutbildning för barnskötare

att dagbarnvårdare bereds möjlighet till kontinuerlig fortbildning

att samma rutiner används vid anställning av dagbarnvårdare som vid anställningar inom andra grenar av barnomsorgen t. ex. vad gäller deras introduktion i arbetet

att dagbarnvårdare ges ökade möjligheter till pedagogisk handledning och stöd i första hand av barnomsorgsassistenten

att familjedaghemmens behov av lek- och sysselsättningsmateriel samt lekrådgivning tillgodoses

att utvecklingsarbete inom familjedaghemsverksamheten initieras samt att konsekvenserna av att allt fler deltidsbarn och småbarn placeras i familjedaghem närmare utreds

att kommunen i barnomsorgsplanen redovisar de kvalitetskrav som gäller för familjedaghemmen och hur man försöker uppfylla dessa.

12 De små daghemsbarnens hälsa

12.1 Inledning

I utredningens diskussionspromemoria, Daghem för små barn och rapporten Hälsorisker och hälsovård för barn i daghem (Ds S 1978:15) diskuterades medicinska risker för små barn på daghem och lämpliga samarbetsformer mellan föräldrar, barnhälsovård och daghem.

Barnläkare har sedan 1930-talet befarat att daghemmen skulle kunna innebära allvarliga medicinska risker för barn under tre år (Wallgren, 1938, Hesselvik, 1949, Löfström, 1951, WHO, 1964). Dessa farhågor förstärktes av den tveksamhet inför daghem, som de tidigare diskuterade psykologiska föreställningarna gav upphov till.

I 1968 års barnstugeutredning (SOU 1972:27) och i socialstyrelsens Barnens hälsa (SoSFS 1978:6) har synen på infektionsriskerna för daghemsbarnen och framför allt bedömningen av möjligheterna till effektiv smittbekämpning påtagligt förändrats. Men fortfarande råder stor osäkerhet om daghemsvistelsens medicinska risker. Det är därför befogat att åter peka på erfarenheter från länder med hög daghemsutbyggnad och se på rapporter från forskningscentra som särskilt studerat infektionssjukdomar bland daghemsbarn.

Medicinska undersökningar från olika länder har visat att barn på välfungerande daghem inte har mer allvarliga infektioner än barn i familjedaghem och hemmabarn (Arlt, 1966, Loda m. fl., 1972, Grosch, Niebsch, 1974, Strangert, 1976). Både på daghem med stränga och på daghem med liberala hemsändningsregler för sjuka barn förekommer lindriga infektioner, snuva utan feber, i större utsträckning än bland hemmabarn och små familjedaghem (Ståhlberg, 1980). Barn på daghem och i en del familjedaghem är således mer än andra barn utsatta för lindriga infektioner. Men vad betyder detta för barnets hälsa på kort och på lång sikt?

När det gäller vanlig snuva menar vi att snuvan i sig inte är något att vara bekymrad över. Lindriga infektionssymtom får man alltid räkna med på ett daghem. Snuva, som inte följs av några andra symtom, är inte skadligt för barnet.

Det är inte de vanliga, lindriga infektionerna som borde vålla oro. Det är barn med allvarligare infektioner som bör uppmärksammas. Lunginflammationer och akuta nedre luftvägsinfektioner är vanligare bland de yngsta barnen (Grosch, Niebsch, 1974). Dessa infektioner kan behöva behandling med läkemedel tillsammans med god omvårdnad i en lugn och trygg omgivning – helst i hemmet.

De spädbarn som har upprepade nedre luftvägsinfektioner riskerar emellertid på längre sikt kvarstående besvär. Colley *et al,* 1973, har t. ex. visat att dessa barn oftare än andra barn har försämrad lungfunktion. Dessa symtom kvarstår ända upp i tjugoårsåldern. Barn som under sina första levnadsår haft upprepade öroninflammationer har oftare än andra barn lindriga hörselnedsättningar. Detta visar sig vid senare hälsokontroller (Köhler, Holst, 1972).

En skärpt medicinsk övervakning krävs därför för att på ett tidigt stadium fånga upp daghemsbarn med upprepade allvarliga infektioner. Dessa barn bör få individuellt avpassad behandling och deras barnomsorgssituation bör ses över.

Daghemsvistelse innebär inte ökade hälsorisker för små barn annat än i ett begränsat antal fall. Dessa särskilda barn bör uppspåras genom ett vidgat samarbete med barnhälsovården. En modell för ett sådant samarbete presenteras på sid 316.

Det är däremot viktigt att framhålla att de små barnens infektionsbenägenhet inte först och främst utgör ett medicinskt problem utan ett praktiskt. Sjukdomarna ställer många gånger föräldrarna i svåra situationer. De strikta regler som fortfarande tillämpas på vissa daghem när det gäller att ta emot lätt förkylda barn medför att daghemsbarnen ofta är tvungna att stanna hemma. Detta innebär att föräldrarna i motsvarande grad ställs inför större tillsynsproblem. Vi ser det därför som angeläget att daghemmen dels ges möjlighet att i samråd med barnhälsovården tillämpa en liberal hållning när det gäller att ta emot lindrigt sjuka barn, dels att kommunerna tillhandahåller erforderliga barnvårdarresurser.

12.2 Vad kan man göra för sjuka barn?

De senare årens ökade medicinska kunskaper om infektioner och smittspridning har

- befäst betydelsen av enkla förebyggande åtgärder
- nyanserat betydelsen av sträng isolering av varje sjukt barn
- betonat att medicinsk behandling bör sparas till eventuella komplikationer och till särskilt infektionskänsliga barn.

Daghemsvistelse innebär visserligen att barnen utsätts för fler lindriga infektioner än barn som vistas hemma, men dessa kräver i regel inte någon medicinsk behandling och ger inte några framtida följder. Ur smittosynpunkt är det inte motiverat att avstänga barn med lindriga symtom från förskolan. Förebyggande åtgärder som enkla hygieniska regler och regelbunden utevistelse är sannolikt viktigare för att minska sjukdomarna. Sådana åtgärder måste därför vävas samman med förskolans pedagogiska program.

Om ett barn blir påtagligt sämre efter några dagars lindrig förkylning är det uppenbart att en medicinsk bedömning bör göras. Den fortsatta omvårdnaden och behandlingen bör ske i direkt kontakt mellan föräldrar, barnhälsovård/primärvård och förskolepersonal. Den medicinska bedömningen och behandlingen kan genomföras på flera olika sätt. Det är inte självklart

att varje situation måste bedömas av en läkare. Exempelvis skulle en sjuksköterska eller förälder/personal kunna vidta åtgärder som för närvarande överlåts till läkare. Barnsjukdomar diagnostiseras ofta lika säkert av sjuksköterska som av läkare. Att titta i svalget behöver inte vara märkvärdigare än att bedöma hudutslag vid barnsjukdomar. Behandling med smärtstillande medel och hostmediciner sköts många gånger av lekmän. Värdet av det läkemedelsbruket kan ofta ifrågasättas och tyvärr står även läkare för en stor mängd onödig förskrivning av t. ex. antibiotika vid luftvägsinfektioner och lugnande medel till oroliga småbarn.

Ändringar i arbets- och ansvarsfördelning mellan föräldrar, daghems- och hälsovårdspersonal kan diskuteras mot bakgrund av några principiella ställningstaganden. De växande medicinska kunskaperna har givit ökade möjligheter att förebygga infektioner genom vaccinationer och säkrare bedömningar av infektionernas följder men de har också visat på den medicinska behandlingens begränsningar.

Läkaren/sjuksköterskan skall eftersträva att endast överta ansvaret för behandlingen från föräldrar och personal då insatsen kan påverka sjukdomens förlopp. En sådan förändring av sjukvårdspersonalens arbetssätt är inte oproblematisk. Den kräver att föräldrar och personal lär känna läkaren eller sjuksköterskan och får tillfälle att se följderna av sjukvårdspersonalens insatser.

Sjukvårdspersonalens förändrade arbetssätt, som skulle innebära att medvetet satsa på att förmedla medicinsk kunskap och att dela det medicinska ansvaret med personal och föräldrar kan endast växa fram i gemensamma diskussioner.

Lindriga infektioner bland småbarn på daghem är ett problem som pockar på lösning också när det gäller vem som skall ta hand om det sjuka barnet. Förvärvsarbetande föräldrar lever i ständig osäkerhet på grund av ovissheten om hur vården av barnet skall ordnas då det är sjukt.

Kommunala barnvårdare och kommunal hemhjälp skall svara för en stor del av omvårdnaden av lindrigt sjuka daghemsbarn. Men utbyggnaden av den verksamheten går långsamt och håller i många kommuner inte samma takt som ökningen av daghems- och familjedaghemsplatserna. Vi vet att föräldrar tillgriper en mängd olika lösningar då barnet är sjukt t. ex. att det tas om hand av äldre syskon eller släktingar. Det finns inte någon enkel lösning på problemet. Är barnet så sjukt att det inte orkar med sina vanliga aktiviteter är det naturliga att det stannar hemma med människor det känner, t. ex. med någon av föräldrarna eller med barnvårdare knutna till daghemmet. Har flera barn på en daghemsavdelning samma sjukdom vore det tänkbart att de sköttes i något av barnens hem med hjälp av den barnvårdare som är knuten till daghemmet.

12.2.1 *Vilka barn behöver skiljas från sin vanliga daghemsgrupp?*

Vid luftvägsinfektioner och förkylningar har vi rekommenderat som en allmän regel, att föräldrar och personal först gör en bedömning av om barnet orkar vara på daghemmet. Vid en misstanke om bakterieinfektion, halsfluss, öroninflammation eller lunginflammation, bör kontakt tas med personal vid barnhälsovård/primärvård. Det är dessa infektioner som kan kräva behandling.

Om ett barn behandlas med penicillin eller antibiotika är detta i sig inte ett motiv för att det skall vara hemma. Barnet bör hållas hemma när det inte orkar med att delta i daghemslivet och det gäller i regel de första dagarna av behandlingen .Under senare delen av en sådan kur är ju barnet återställt.

Daghemmets fysiska utformning, köksutrustning, mathantering liksom barnens och personalens personliga hygien har stor betydelse för i hur stor utsträckning tarminfektioner och ytliga hudinfektioner kan undvikas. Dessa infektioner sprids genom bristfällig handhygien ibland kombinerat med olämplig hantering av livsmedel vid förvaring eller tillagning.

Det är viktigt att barn med akut diarré isoleras och att barn med tarmsymtom i samband med utlandsvistelse lämnar bakteriologiskt prov från avföring före återkomsten till daghemmet. Utbrott av epidemier på daghem av olika former av diarréer (tarmparasiter, giardiasis, virusenteriter) kan lätt fås under kontroll om enkla hygienrutiner alltid tillämpas.

Vårt förslag till bättre hygienrutiner innebär således att vi inte anser att man skall gå till överdrift med t. ex isolering av varje infekterat barn. Vi menar att det i dag finns ett behov av nära samarbete med barnhälsovårdens sjuksköterska och läkare samt ökat medicinskt kunnande hos förskolepersonalen. Både föräldrar och personal behöver få större självförtroende och kunskap att bedöma när behandling måste sättas in. Dessutom måste föräldrar och daghemspersonal göra klart för varandra varför de vill, respektive inte vill, att sjuka barn skall vara på daghemmet. Man bör, som vi tidigare framhållit, diskutera fram gemensamma normer tillsammans med barnhälsovården och hålla sig till dem.

12.3 Hälsovård för daghemsbarn

Hur skall hälsovården för daghemsbarnen utformas för att tillgodose behovet av ett tätare samarbete mellan medicinsk personal, föräldrar och förskolans personal? Vi har gett en modell för barnhälsovårdens arbete för daghemsbarnen:

- ☐ Regelbundna besök av BVC-sjuksköterska eller läkare på varje daghemsavdelning ca 2–4 gånger/år.

Besöken har följande syften:

- att gå igenom vilka sjukdomar som förekommer på avdelningen/daghemmet. Anhopning av vissa infektioner, kroppsskador eller psykiska störningar kan leda till att brister i lokaler eller hygienrutiner uppmärksammas, att dagsprogrammet ses över eller att samarbetssvårigheter bearbetas.
- att utveckla gemensamma medicinska bedömningsgrunder och behandlingsprinciper med utgångspunkt från erfarenheterna av barnen på avdelningen.
- att uppmärksamma barn som behöver medicinsk undersökning och uppföljning.

- ☐ Regelbunden hälsokontroll av alla barn på BVC tillsammans med föräldrar oavsett barnomsorgsform.

- Bedömning av lindriga sjukdomar i förskolan i samråd mellan föräldrar, förskola och barnhälsovård.
- Medverkan vid föräldramöten av barnhälsovårdens läkare/sjuksköterska minst 1 gång årligen på varje daghem för att enas om gemensamma principer i hälsofrågor.

Frågor som väcks när ett barn blir sjukt är: Vilken sjukdom är det? Är den farlig? Behövs medicinsk behandling? Vem skall sköta barnet? Vilket är sjukdomsförloppet? Varje sjukdom ger möjlighet till ett kunskapsutbyte om dessa frågor och bör användas av hälsovårdens personal som undervisningssituationer för både föräldrar och daghemspersonal. Inte minst som barnets sjukdom ofta ger upphov till konflikter mellan daghemspersonal, föräldrar och medicinsk personal. En förutsättning för att omhändertagandet av de sjuka barnen skall förbättras är därför en gemensam hälsoupplysning.

En allmän debatt behöver föras om problemen kring skötseln av sjuka daghemsbarn. Det gäller inte bara att komma överens om enhetliga behandlingsnormer. Lika viktigt är att ta upp ansvarsfördelningen mellan föräldrar, daghemspersonal och medicinskt sakkunniga för det sjuka daghemsbarnet. Ett ändrat arbetssätt för läkare och sjuksköterskor får direkta följder för samarbetet mellan föräldrar och personal på daghemmen. Frågor kring skötseln av det sjuka barnet är intimt förknippade med det dagliga arbetet.

Remissvaren (bilaga 1) är genomgående positiva till den ideologi och den praktik som här presenteras. Det gäller speciellt den mer nyanserade inställningen till att ha kvar snuviga och lindrigt sjuka barn på daghem. Man stödjer också den föreslagna modellen för samarbete mellan daghem, föräldrar och barnavårdscentral. Remissyttranden efterlyser dock ställningstaganden om vård av barn med vissa allvarliga smittande sjukdomar samt i synnerhet om barnhälsovårdens roll i den psykiska hälsovården vid förskolorna.

12.3.1 *Enkät till barnhälsovårdsöverläkarna*

Landstingen övertog i januari 1978 ansvaret för barnens hälsa i förskolan enligt författningen Barnens hälsa, SoSFS 1978:6. I en enkät till barnhälsovårdsöverläkarna i april 1980 redovisades vilka principer som tillämpas för hälsovården på förskolan (tabell 4). Tjugoåtta överläkare besvarade enkäten, endast tre landsting har inte lämnat något svar.

Drygt hälften av landstingsområdena har kompletterat socialstyrelsens anvisningar med lokala riktlinjer för arbetet på förskolorna. I dessa ingår i regel inte några anvisningar om sjukdomsregistrering bland daghemsbarn. Kommunerna tillämpar olika system för sin frånvarorapportering, som huvudsakligen används som underlag för avgiftsberäkningar. Enkätsvaren gav dålig inblick i hur sjukfrånvaron registreras i olika kommuner. Det framgår emellertid att i den mån barnhälsovården känner till sjukfrånvaron sker detta i samband med besöken på daghemmen eller vid muntliga kontakter t. ex. vid epidemier.

Tabell 4 Lokala riktlinjer för barnhälsovård på daghem enligt enkät till barnhälsovårdsöverläkarna i april 1980. 28 besvarade enkäter

	Ja	Nej
Finns riktlinjer för hälsovård på förskolan? (utöver Barnens hälsa SoSFS 1978:6)	15	13
Finns anvisningar för handläggning av infektioner på daghem etc?	18	10
Får barnhälsovården del av daghemmens frånvaro/sjukdoms statistik?	6	22

I de flesta landsting besöker BVC-sjuksköterskorna regelbundet flertalet daghem (tabell 5). I 17 av 28 landstingsområden besöker också läkare i viss utsträckning daghemmen. I de tre områden som rapporterade 0 % besök av både läkare och sjuksköterska noterades att BVC-områdena var stora och att det fanns svårigheter att hålla alla tjänster besatta. Endast i tre områden uppges 100 % täckning av daghemmen med läkarbesök 1–2 gånger årligen. BVC-sjuksköterskan står således för huvuddelen av den direkta kontakten med varje daghem. Antalet sjuksköterskebesök varierar från enstaka per år till ett besök i veckan. Vanligen besöker BVC-sjuksköterskan daghemmen en gång varje eller varannan månad enligt enkäten. Daghemsbesöken registreras i nio områden som andra hembesök i BVC:s årsstatistik. Fem särredovisade sjuksköterskornas besök men endast ett landsting hade tryckt upp blanketter med särskild plats för dessa besök. I årsstatistiken framgår heller inte hur stor andel av daghemmen som har besökts under året.

Tabell 5 Sjuksköterske- och läkarbesök på daghem enligt enkät till barnhälsovårdsöverläkarna i april 1980

	Ja	Nej	Vet ej
Besöker sjuksköterskor daghem regelbundet?	25	3	–
Hur stor andel daghem besöks av sjuksköterskor?			
50–99 %	5		
100 %	17		
vet ej	3		
Besöker läkare daghem regelbundet?	17	11	–
Hur stor andel daghem besöks av läkare?			
<10 %	3		
11–49 %	4		
50–99 %	5		
100 %	3		
vet ej	2		
Rapporteras daghemsbesöken i barnhälsovårdens årsstatistik?	14	13	1

Det är angeläget att få ett enhetligt rapporteringssystem i hela landet som åtminstone innehåller uppgifter om hur många daghem/daghemsavdelningar som besökts och besöksfrekvensen per daghem. För närvarande finns inte underlag för att bedöma hur mycket tid och resurser barnhälsovården använder för förskolehälsovård.

Familjestödsutredningen föreslår att socialstyrelsen utarbetar ett rapporteringsunderlag för förskolehälsovården med anvisningar om vilka uppgifter som skall ingå i landstingens årsstatistik över barnhälsovården.

Anvisningar för handläggning av infektioner bland daghemsbarn ges i Barnens hälsa, SoSFS 1978:6. Av enkäten, tabell 4, framgår att i 18 landstingsområden har socialstyrelsens anvisningar kompletterats med lokala föreskrifter.

Endast i ett par landsting följer de lokala skrivningarna Barnens hälsa. Särskilt när det gäller socialstyrelsens föreskrifter om att syskon bör hållas hemma när något barn i familjen har smittsam sjukdom är flertalet av de lokala anvisningarna betydligt mindre stränga.

För de sjuka daghemsbarnen är anvisningarna mer heterogena. I ett område anges konsekvent att barnets allmäntillstånd i första hand skall vara avgörande för när barnet får börja igen vid flertalet infektioner. I 8–9 områden rekommenderas att barnen är hemma under sjukdomstiden, dvs. så länge kardinalsymtomen utslag och feber finns. Ca 6–8 områden följer Barnens hälsa med mindre avvikelser i fråga om antal dagar eller veckor som barnet i regel bör vara borta från daghemmet. Endast någon enstaka lokal anvisning är mer restriktiv än Barnens hälsa.

I fråga om övriga infektioner anger Barnens hälsa allmänt att barnet kan återgå till gruppen när det är feberfritt och bedöms orka med gruppsamvaron. Flertalet lokala anvisningar överensstämmer i stort med den rekommendationen för t. ex. snuva, hosta, förkylning och öroninflammation. Variga ögon, conjunctiviter, berörs av 9, varav 2 rekommenderar BVC-kontakt och 3 anger att barnet får vara hemma.

För maginfektioner saknas särskilda regler i Barnens hälsa. I de lokala anvisningarna rekommenderar flertalet att barn med diarré och kräkningar skall vara hemma. Fem noterar dock att barn med långvarig diarré inte skall vara avstängda men bör kunna få särskild diet på förskolan.

Svenska Barnläkarföreningen håller mot denna bakgrund på att utarbeta generella regler för hur länge barn behöver avstängas från förskola vid vanliga barnsjukdomar och andra smittsamma sjukdomar. Föreningen anser:

"... att avstängning vid vanliga barnsjukdomar inte har någon större betydelse för att hindra smittspridning som ju ofta redan skett innan barnen fått påtagliga symtom. Barnens allmäntillstånd och inte den befarade risken för smittspridning bör vara vägledande vid bedömningen om barnen skall få vara kvar i sin barntillsynsgrupp. En liberalisering av dessa avstängningsregler får å andra sidan inte leda till att efter sjukdom trötta barn för tidigt tvingas åter till daghem och skolor där de då inte orkar med aktiviteterna."

(Läkartidningen, 1981:4.)

12.4 Inventering av aktuella hälsoproblem

Infektionssjukdomar bland förskolebarn är fortfarande ett aktuellt problem för föräldrar och personal. Enligt SCB:s undersökning Barns och personals närvaro och frånvaro i daghem 1977 (Statistiska meddelanden S 1979:1) var sjukfrånvaron bland barnen i genomsnitt 11 %. De yngre barnen var frånvarande på grund av sjukdom i större utsträckning än de äldre (diagram 6).

Under perioden februari–april 1977 var 62 % av barnen frånvarande på grund av sjukdom fem dagar eller mindre. 25 % av barnen hade ingen sjukfrånvaro. 9 % av barnen var borta 16 dagar eller mer under samma period. Under två veckor noterades vilken sjukdom barnet hade enligt föräldrarnas/personalens uppgifter. Det övervägande flertalet sjuka barn hade infektioner enligt denna bedömning.

Sjukfrånvaron på avdelningar med barn under respektive över tre år varierade i denna undersökning *inte* med daghemmets storlek, personaltäthet eller om de små barnen gick i åldersseparata daghem.

Sjukfrånvaron var något högre i storstadsregioner och var klart högre bland barn från lägenheter i ytterområden jämfört med barn i villa/radhus.

I undersökningen fann man inga samband i fråga om sjukfrånvaron mellan barn till ensamstående och samboende föräldrar.

I undersökningen ingick också frågor om daghemmets praxis vad gäller omhändertagande av sjuka barn. Med hjälp av några frågor bildades ett så kallat toleransindex (höga siffror en tolerant inställning till sjuka barn på daghem) som visade att personalen var mer tolerant på daghem i övriga landet än i storstadsområden. Inom respektive område påverkades emellertid inte barnens sjukfrånvaro i någon riktning på grund av denna inställning.

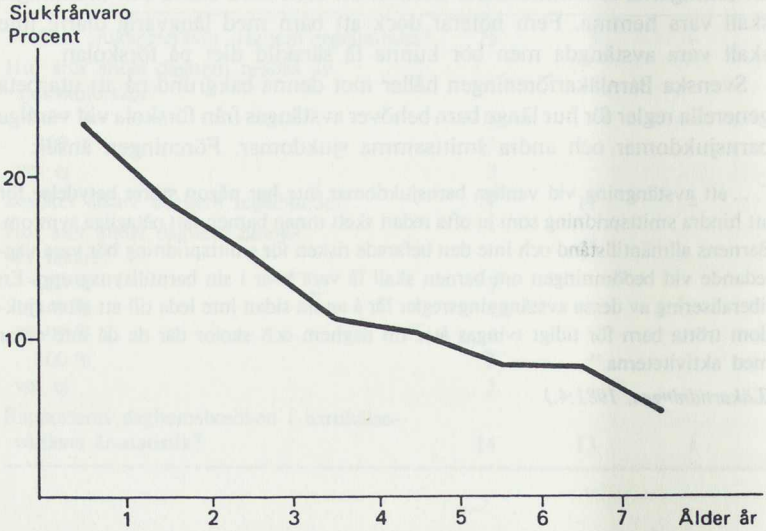

Diagram 6. Sjukfrånvaron i olika åldrar bland daghemsbarn under tiden februari–april 1977. Stratifierat urval av 477 daghemsavdelningar i hela landet.

Källa: Statistiska meddelanden, S 1979:1, tabell 29.

Undersökningen bekräftar tidigare svenska och utländska studier så till vida att sjukdomsfrånvaro främst är ett problem för de minsta barnen (Hesselvik, 1949, Köhler, 1959, Trautmann, 1960, Kubat m. fl., 1966, Grosch, Niebsch, 1974, Strangert, 1976). Liksom i utredningens tidigare studie av daghemsbarnens frånvaro oktober 1974 (Ds S 1978:15) förklarar inte de kriterier på daghemsstandard som vanligen används, storlek, personaltäthet, personalutbildning, den höga sjukfrånvaron bland särskilt de små barnen. Cederblad, Höök m. fl., 1978, fann heller inte samband mellan personaltäthet/gruppstorlek och sjukfrånvaro. I SCB-undersökningen kunde vi inte finna stöd för vårt antagande att hög sjukfrånvaro delvis beror på en låg tolerans för lindriga symtom på daghemmen.

Enstaka undersökningar har talat för att regelbunden utevistelse och omsorgsfulla enkla hygieniska rutiner kan minska infektionerna bland daghemsbarnen (Wadell, 1971, Grosch, Niebsch, 1974). Ytterligare studier behövs för att klargöra och påverka sjukfrånvaron bland daghemsbarn.

Generella studier av sjukfrånvaron av den typ som redovisats fångar givetvis inte upp problem kring speciella sjukdomar eller anhopningar av en viss sjukdom på ett daghem.

I kontakten mellan barnhälsovård och förskola är det emellertid dessa situationer som vållar svårigheter. Det gäller t. ex. om ett flertal barn, personal och föräldrar insjuknar med streptokockinfektioner (scharlakansfeber, halsfluss, svinkoppor) diarréer och kräkningar, hudparasiter som löss och skabb eller toxiskt allergiska reaktioner från hud och slemhinnor på grund av olämpliga byggnadsmaterial.

Såväl streptokockinfektioner och mag- tarmsjukdomar, t. ex. dysenteri, har föranlett massiva insatser på enskilda daghem med omfattande provtagning och uppföljning till stora kostnader för sjukvården för bakteriologiska analyser och långvarig tjänstledighet/sjukskrivning för föräldrarna. (Veckonotiser, SBL, 1980.)

Dessa situationer kräver en väl avvägd handlingsberedskap inom barnhälsovården och övrig primär sjukvård, som går utöver utredning och behandling av det enskilda barnet.

I korthet bör följande åtgärder beaktas:

- kartläggning av vilka som är sjuka bland barn, personal och familjer
- samtidig behandling av alla sjuka
- skärpt personlig hygien bland personal och barn
- sanering och förbättring av daghemmets fysiska miljö
- information till föräldrar och skola för samtidig sanering där och diagnostik av sjuka bland anhöriga/skolkamrater.

Insatserna måste anpassas till den aktuella sjukdomens allvar och möjliga följdtillstånd. Erfarenheterna av denna typ av epidemiologisk kartläggning har främst samlats av hälsovårdsförvaltningar, länsläkare och statens bakteriologiska laboratorium SBL, i samband med de sjukdomar som faller under smittskyddslagstiftningen.

Daghemsepidemier gäller oftast andra infektionssjukdomar av mindre allvarlig karaktär. Det är därför en grannlaga uppgift att sätta in rimliga resurser för att klara upp en ansamling av infektioner på daghemmen. De rigorösa isolerings- och provtagningsrutiner som gäller för allmänfarliga sjukdomar kan knappast tillämpas.

Barnhälsovårdsöverläkarna i landstingen bör tillsammans med epidemiologiska avdelningen på statens bakteriologiska laboratorium, SBL, få i uppdrag att utvärdera handläggning av lokala daghemsepidemier för att skapa en erfarenhetsbank. På så sätt kan lämpliga handläggningsrutiner för infektionsutbrott utvecklas. Barnhälsovården bör även följa icke infektiösa sjukdomar t. ex. i samband med barnallergisk expertis.

Statistiska centralbyrån, SCB, bör få i uppdrag att regelbundet, exempelvis vart tredje år, undersöka sjukfrånvaron bland daghemsbarn i olika åldrar eventuellt med jämförelsematerial i andra omsorgsformer. Då kan man följa förändringar i sjukligheten under den fortsatta utbyggnaden av barnomsorgen. Både kvalitativa och kvantitativa förändringar i barnomsorgen kan leda till förskjutningar i sjukdomsmönstret. Målet bör vara att söka minska sjukdomar bland förskolebarnen med en rad förebyggande åtgärder i kombination med adekvat behandling.

Socialstyrelsen bör få i uppdrag att se över gällande anvisningar om hälsovård vid förskolan. Med ledning av erfarenheter som vunnits sedan landstingen fått ansvar för hälsovården i förskolan bör sedan socialstyrelsen fortlöpande revidera sina rekommendationer med avseende på bl. a. infektioner och allergiska sjukdomar.

Sjuka barn kan vålla oro bland de anställda i daghem. Oron kan gälla risken att bli smittad med röda hund, vissa andra virussjukdomar under graviditet, gulsot-virus typ hepatit B m. m. Oron kan också gälla risken att få upprepade och långdragna övre luftvägsinfektioner. Liknande problem möter personal inom skola och sjukvård.

Socialstyrelsen och arbetarskyddsstyrelsen bör få i uppdrag att analysera denna fråga, se över vissa smittskyddsfrågor för personal inom barnomsorgen och utarbeta anvisningar. Tidigare berörda kartläggningar av SBL, SCB och barnhälsovård kan vara vägledande.

12.5 Psykisk hälsa

Familjestödsutredningen har uppehållit sig vid samarbetet mellan förskola och barnhälsovård främst i samband med barnets fysiska hälsa och de svårigheter infektioner kan medföra för små barn på daghem. I remissvaren har denna avgränsning kritiserats.

Enligt socialstyrelsens rekommendationer Barnens hälsa (SoSFS 1978:6) sägs:

"att under föräldrarnas totala ansvar har den sociala barnomsorgen ansvar för det pedagogiska innehållet och barnets sociala fostran medan barnhälsovården svarar för frågor som gäller barnets fysiska och psykiska hälsa".

Familjestödsutredningen anser dock inte att en avgränsning på detta generella plan ger någon praktisk vägledning.

Självfallet måste barnens psykosociala förhållanden beaktas både inom barnomsorgens ansvar för barnens sociala och pedagogiska fostran *och* inom barnhälsovårdens ansvarsområde.

Familjestödsutredningen vill därför förorda att man inom ramen för samarbetet mellan föräldrar, barnomsorgspersonal och barnhälsovård bl. a. upp-

märksammar barn med medicinska/psykosociala problem och följer upp barn med särskilda behov enligt §§ 5 och 6 i barnomsorgslagen (socialtjänstlagen).

5 § Barn skall anvisas plats i förskolan från och med höstterminen det år då barnet fyller sex år.
6 § Barn, som av fysiska, psykiska, sociala, språkliga eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling skall anvisas plats i förskola tidigare än som anges i 5 § första stycket eller anvisas plats i fritidshem med förtur, om ej barnets behov av sådant stöd tillgodoses på annat sätt.
Kommun skall genom uppsökande verksamhet ta reda på vilka barn som behöver anvisas plats i förskola eller fritidshem enligt första stycket.

Barn som blir anvisade daghemsplats enligt § 6 ställer särskilda krav på daghemmets resurser och kan påverka daghemmets kvalitet både i positiv och negativ riktning. I regel har barnet fått plats genom att få förtur. En sådan förtursanmälan bör aldrig handläggas som en isolerad händelse, vilket alltför ofta är fallet i dag. En uppföljning av effekterna för barnet/familjen och för daghemmet är nödvändig, liksom en samordning av sociala, psykologiska, pedagogiska och medicinska insatser. (Olsson och Jacobsson, Vilsebarn i välfärdsland, 1979.)

12.5.1 *En modell för förtursplacering*

I diagram 7 är förtur (C) inlemmad i en modell där några viktiga samband framhålls.

Barnets egen situation och förutsättningar och föräldrarnas/förälderns arbete och livssituation (A) bestämmer om en förtur enligt § 6 är motiverad.

Förturen (C) har tillkommit efter det att föräldrar och personal från barnhälsovård/sjukvård/psykiska barn- och ungdomsvården/socialkontor funnit att ett behov av barnomsorg (B) föreligger.

Många gånger har familjen tidigare klarat barntillsynen med informella lösningar, vilka inte längre är tillräckliga eller tillgängliga.

Vid förtursanmälan bör också göras en bedömning av vilken typ av barnomsorg som är lämplig; gruppstorlek, gruppsammansättning, personalförstärkning, personalhandledning och andra stödinsatser. Förturen bör således leda till en daghemsplacering (D) med bestämda kvaliteter (E).

Barnets introduktion i daghemmet kräver också särskild uppmärksamhet. Det är önskvärt att föräldrarna och någon från behandlande instans (habilitering, omsorgsvård, PBU, barnhälsovård/sjukvård) är med. Då kan man gemensamt komma överens om hur den fortsatta daghemsvistelsen skall läggas upp och följas. Utan dessa insatser kan daghemsvistelsen bli helt förfelad. (Se kapitel 8 om introduktion.)

Barnets situation på daghemmet behöver fortlöpande följas. Daghemmets kvalitet (E) i förhållande till barnets behov (B) bör sålunda omprövas med tiden. Sådana faktorer som personalomsättning, andra barn med särskilda behov, tillgång till och kvalitet på handledning kan förändras och motivera omprövning av tidigare insatser.

Barnets fortsatta utveckling (F) påverkas både av daghemmets kvalitet och familjens villkor – båda föremål för kontinuerliga förändringar med tiden.

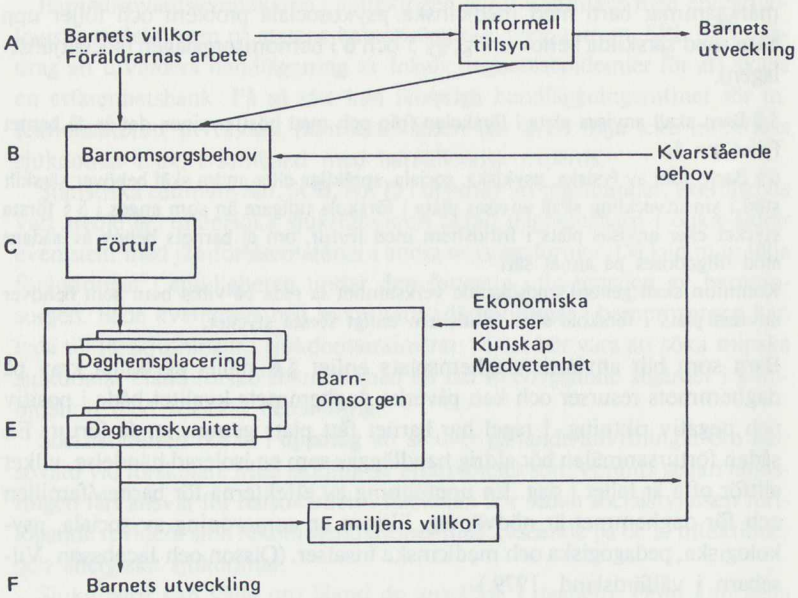

Diagram 7. Modell för förtursplacering (se text).

Barnomsorgens möjligheter att uppfylla de kvalitetskrav som barn med särskilda behov ställer betingas av kunskap och medvetenhet om dessa barns situation och av tillgängliga ekonomiska och mänskliga resurser.

I kommunernas barnomsorgsplaner beaktas i växlande utsträckning dessa behov. Många kommuner redovisar de förskolebarn med fysiska handikapp och de förskolebarn med annat hemspråk än svenska som är kända i kommunen. När det gäller barn med psykosociala skäl för förtursplacering är underlaget mycket bristfälligt. Flera kommuner konstaterar att denna grupp är stor men svår att avgränsa. I barnomsorgsplanerna anges ibland etiska betänkligheter för att redovisa denna statistik med tanke på familjernas integritet och risk för stigmatisering av enskilda eller områden. Dessa frågor är utomordentligt angelägna och bör bli föremål för en mer inträngande analys.

12.6 Familjestödsutredningens förslag

Familjestödsutredningen anser det viktigt:

att kommunerna i samarbete med barnhälsovården utvecklar rutiner att finna barn med behov av särskilt stöd och stimulans

att kommunerna gör en plan för handläggningen för det enskilda barnet

att behoven för hela kommunen dokumenteras som ett underlag för planeringen av barnomsorgen

att omsorgen om barn med behov av särskilt stöd får bli ett angeläget forsknings- och utvecklingsområde. Lokala erfarenheter behöver analyseras inom en vidgad förskoleforskning.

Familjestödsutredningen föreslår:

att socialstyrelsen i samråd med barnhälsoöverläkarna i landstingen och statens bakteriologiska laboratorium får i uppdrag att granska och utvärdera lokala daghemsepidemier. Även icke infektiösa sjukdomar.

att statistiska centralbyrån får i uppdrag att kontinuerligt undersöka sjukfrånvaron bland daghemsbarn i olika åldrar

att socialstyrelsen får i uppdrag att se över gällande anvisningar om hälsovård i förskolan och fortlöpande revidera sina rekommendationer med avseende på bl. a. infektioner och allergiska sjukdomar

att socialstyrelsen ger anvisningar om hur barn med medicinska/psykosociala problem bör uppmärksammas och följas i samarbete mellan föräldrar, barnomsorgspersonal, barnhälsovård och socialsekreterare

att socialstyrelsen ger anvisningar för rapportering av förskolehälsovården i landstingens årsstatistik

att socialstyrelsen och arbetarskyddsstyrelsen ser över vissa smittskyddsfrågor för personal inom barnomsorgen.

Familjestödsutredningen förmår:

att socialstyrelsen i samråd med barnhälsoöverläkarna i landstingen och statens bakteriologiska laboratorium får i uppdrag att granska och utvärdera lokala daghemsepidemier. Även icke infektiösa sjukdomar.

att statistiska centralbyrån får i uppdrag att kontinuerligt undersöka sjuks frånvaron bland daghemsbarn i olika åldrar.

att socialstyrelsen får i uppdrag att se över gällande anvisningar om hälsovård i förskolan och fortlöpande revidera sina rekommendationer med avseende på bl. a. infektioner och allergiska sjukdomar.

att socialstyrelsen ger anvisningar om hur barn med medicinska/psykosociala problem bör uppmärksammas och följas i samarbete mellan föräldrar, barnomsorgspersonal, barnhälsovård och socialstyrelsen.

att socialstyrelsen ger anvisningar för rapportering av förskolehälsovården i landstingens årsstatistik.

att socialstyrelsen och arbetarskyddsstyrelsen ser över vissa smittskyddsfrågor för personal inom barnomsorgen.

Diagram 7. Modell för förmånsplacering (se n.xi).

Barnomsorgens möjligheter att uppfylla de kvalitetskrav som barn med särskilda behov ställer betingas av kunskap och medvetenhet om dessa barns situation och av tillgängliga ekonomiska och mänskliga resurser.

I kommunernas barnomsorgsplaner beaktas i växlande utsträckning dessa behov. Många kommuner redovisar de förskolebarn med fysiska handikapp och de förskolebarn med annat behovsmärkt än svenska som är kända i kommunen. När det gäller barn med psykosociala skäl för förmånsplacering är underlaget mycket bristfälligt. Flera kommuner konstaterar att denna grupp är stor men svår att avgränsa. I barnomsorgsplanerna anges ibland ettiska betänkligheter för att redovisa denna statistik med tanke på familjernas integritet och risk för stigmatisering av enskilda eller områden. Dessa frågor är utomordentligt angelägna och bör bli föremål för en mer inträngande analys.

12.6 Familjestödsutredningens förslag

Familjestödsutredningen anser det viktigt:

att kommunerna i samarbete med barnhälsovården utvecklar rutiner att finna barn med behov av särskilt stöd och stimulans

att kommunerna gör en plan för handläggningen för det enskilda barnet

att behoven för hela kommunen dokumenteras som ett underlag för planeringen av barnomsorgen

att omsorgen om barn med behov av särskilt stöd får bli ett angelägt forsknings- och utvecklingsområde. Lokala erfarenheter behöver analyseras inom en vidgad förskolaforskning

Utredningens ställningstaganden och förslag

En sammanställning

Grundläggande för ett gott samhälle är att barnen är välkomna, får goda uppväxtförhållanden och ses som hela samhällets angelägenhet. Barn har rätt till en trygg och utvecklande uppväxtmiljö.

Barnen är för sin utveckling beroende av de vuxna och den miljö de växer upp i. Därför blir det viktigt att de vuxna har tid för barnen och att de känner tillfredsställelse och tillförsikt i sitt samspel med dem. En innehållsrik och omväxlande miljö främjar barnets utveckling. Barnfamiljerna behöver andra människors stöd i det viktiga fostringsarbetet. Ett fungerande socialt nätverk är av största betydelse för en allsidig personlighetsutveckling. Både barn och vuxna behöver ha människor i sin närhet att lära av, att tycka om och få hjälp och stöd från.

Barnfamiljerna behöver samhällets stöd för att finna goda och utvecklande former för barnomsorg. Kvalitativt sett goda lösningar är mycket svåra att få till stånd på egen hand.

Förskolan har en viktig uppgift att fylla för barns utveckling. Förskolebarnen behöver en innehållsrik och stimulerande miljö, där de kan träffa andra barn och vuxna och bli del i en meningsfull gemenskap. De flesta småbarnsföräldrar förvärvsarbetar. Förutom att arbetet ger ekonomisk försörjning har det ett stort socialt värde. Allas lika rätt till arbete är grundläggande i ett demokratiskt samhälle och är en förutsättning för jämställdhet.

I sina ställningstaganden och förslag vill familjestödsutredningen påverka de små barnens miljö i familj och barnomsorg så att uppväxtbetingelserna förbättras.

Kapitel 1 De små barnen i samhället

Både män och kvinnor ställer i dag upp i arbetslivet med viktiga och nödvändiga insatser. De flesta små barn har i dag föräldrar som båda yrkesarbetar.

Båda föräldrarna eller den ensamma föräldern till 412 000 förskolebarn förvärvsarbetar. För dessa barn finns 125 000 platser i daghem och 85 000 platser i familjedaghem.

Kvinnorna har fortsatt att öka sin andel på arbetsmarknaden de senaste tio åren. Detta gäller inta bara för de äldre förskolebarnen utan i lika stor

utsträckning för de allra minsta barnen. Detta har inneburit en stor förändring i småbarnsfamiljernas liv. Detta har lett till en starkt ökad efterfrågan på platser i daghem också för de minsta barnen. Knappheten på daghemsplatser gör att många barnfamiljer tvingas till nödlösningar och lever i stor osäkerhet.

Kravet på barnomsorg för alla som behöver och önskar det är mycket gammalt. Under slutet av 60- och 70-talen har ett antal utredningar arbetat med frågor som rör barns och familjers levnadsvillkor. Gemensamt för dem är att de alla påpekar det stora behovet av en utbyggd barnomsorg både för barnen och för de vuxna.

Bristen på platser för de minsta barnen i barnomsorgen för med sig att barnen tvingas att byta omsorgsform, ofta många gånger under förskoleåren. Denna brist på kontinuitet och stabilitet i barnomsorgen inverkar negativt på kvaliteten i omsorgen. Efterfrågan på nya platser i daghem och familjedaghem är större för barn under 3 år än för de äldre förskolebarnen. Ca 82 000 nya platser i daghem och familjedaghem efterfrågades för barn i åldern 0–2 år och ca 55 000 nya platser för barn i åldern 3–6 år. Daghemsplats efterfrågades för 57 000 0–2-åringar och för 42 000 3–6-åringar.

I dag tillhör mer än 70 % av förskolebarnens mammor arbetskraften. 97 % av förskolebarnens pappor tillhör arbetskraften. Endast 18 % av förskolebarnen i åldrarna 3 -6 år har daghemsplats. Det är ändå svårare för de minsta barnen att få en daghemsplats. Plats finns endast för 11 % i dag. En tredjedel av de förvärvsarbetande småbarnsmödrarna arbetar åtminstone någon del av dagen på obekväm arbetstid.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att barnomsorgen byggs ut till full behovstäckning enligt den målsättning som riksdagen beslutade om 1976

att under utbyggnadstiden barnomsorgen för de minsta barnen prioriteras

att barnomsorgen organiseras så att barn till föräldrar som arbetar under obekväm arbetstid ges möjlighet att utnyttja den kommunala barnomsorgen.

Kapitel 2 Forskning om barn i barnomsorgen

Med hänsyn till den begränsade barnomsorgsforskning som hittills bedrivits, till den kraftiga utbyggnaden av barnomsorgen, till att det finns många obesvarade frågor och outforskade utvecklingsmöjligheter är det viktigt att prioritera forskning om barn, barnomsorg och förskola. Förskolans roll för samhälle, föräldrar och barn behöver förtydligas. Förskolans målsättning och dess historiska bakgrund är både social och pedagogisk. Den skall utveckla barnen och ge dem en god uppväxtmiljö. Den skall också ge föräldrar kunskaper om barn och erbjuda tillsyn medan föräldrarna arbetar. Den skall vidare kunna bidra till att öka sammanhållning och kontakt i bostadsområdet.

Familjestödsutredningen föreslår

att ett förskoleforskningsråd inrättas. Rådets uppgift bör vara att främja forskning om barn i förskoleåldern med speciell inriktning på barnomsorgsfrågor

att förskoleforskningsrådet ges möjlighet att inrätta en institution för barnforskning med en professur i sociologi med inriktning på barns uppväxtvillkor och en professur i psykologi/pedagogik med inriktning på förskolebarns utveckling. Medel bör också ställas till förfogande för forskningsassistenter och kanslipersonal. Dessa åtgärder beräknas kosta 3 milj. kronor

att ur det anslag som i dag finns för forskning och utvecklingsarbete inom socialdepartementets verksamhetsområde, avsätts 7 milj. kronor att fördela årligen för forskning om förskolebarns uppväxtvillkor. Dessa medel fördelas av förskoleforskningsrådet

att förskolepedagogiken också förstärks på de pedagogiska institutionerna vid övriga universitet genom att behovet av förskolepedagogisk forskning beaktas vid inrättande av nya tjänster och tillsättning av vakanser.

Kapitel 3 Bra daghem för små barn

God kvalitet i barnomsorgen innebär att barnen får en god omvårdnad och får känna värme och trygghet i kontakter med vuxna och barn, får tilltro till sig själva och sin förmåga och får värdefulla kunskaper om världen. En god kvalitet innebär också att barnen får lära sig att påverka och ta ansvar och får stöd för en aktiv och skapande hållning.

I beskrivningen av kvalitet framhåller familjestödsutredningen att utbyggnaden är en viktig aspekt och att de anställda upplever att de gör en viktig insats och att de har ett värde. När det i barnomsorgen finns en genomtänkt och planerad verksamhet, där föräldrar kan ta aktiv del i barnens vardag och där verksamheten är både innehållsrik och verklighetsanknuten och ger stöd för en gruppgemenskap och för varaktiga relationer, då finns viktiga aspekter på god kvalitet tillgodosedda.

De olika delarna som ingår i familjestödsutredningens beskrivning av kvalitet kan inte ses isolerade från varandra. Det är först när de alla förekommer samtidigt i tillräcklig omfattning som det är meningsfullt att tala om kvalitet.

De medel som finns att påverka kvaliteten i barnomsorgen beskrivs i de följande kapitlen som bl. a. handlar om en organisation som stödjer det pedagogiska arbetet, om vikten av en god grundutbildning och av fortbildning, om föräldrars aktiva deltagande i barnomsorgen, om åldersintegrerade barngrupper, om en god introduktion m. m.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen i sina anvisningar uppmanar kommunerna att i barnomsorgsplanen ta med en beskrivning av kvaliteten i barnomsorgen. I denna kan de i kapitel 3 redovisade kvalitetskriterierna användas.

Kapitel 4 Att utveckla den pedagogiska verksamheten

Sedan början av 70-talet har utbyggnaden av barnomsorgen skett mycket snabbt. Under en 5-årsperiod fördubblades antalet platser. Barnstugeutred-

ningens idéer och förslag har ställt nya krav på verksamheten. Utbildningarna har vuxit kraftigt och ändrat sitt innehåll. Förtroendevalda har fått ett nytt, expansivt och relativt okänt område att ta ställning till.

Den kommunala administrationen har inte byggts ut i samma takt som platsantalet ökat eller i relation till den ökade mängden kansliuppgifter. Det pedagogiska handlednings- och utvecklingsarbetet har ofta fått stå tillbaka för nödvändiga administrativa uppgifter.

Familjestödsutredningen anser det vara viktigt att man i kommunerna bedriver ett kontinuerligt pedagogiskt och psykologiskt utvecklingsarbete inom barnomsorgen. Ett klarare pedagogiskt och psykologiskt ansvarstagande för verksamheten är ett viktigt medel för att höja kvaliteten i barnomsorgen. Förebyggande psykologiska och pedagogiska insatser, fortbildning, planering och utvärdering av arbetet är exempel på viktiga medel att höja kvaliteten. Genom att förenkla och effektivisera det administrativa arbetet och till en del lägga över det på därför kvalificerad kanslipersonal kan det pedagogiska innehållet i barnomsorgen få ett starkare stöd. En högre grad av decentralisering av beslutsfattandet i form av daghems eller andra mindre enheters självförvaltning kan innebära både en effektivisering och en ökning av den pedagogiska kvaliteten.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att de administrativa resurserna byggs ut i förhållande till utbyggnaden av verksamheten

att barnomsorgsassistenterna/konsulenterna ges en klarare definierad pedagogisk ledningsfunktion

att behovet av förebyggande förskolepsykologiska insatser beaktas

att pedagogiskt utvecklingsarbete bedrivs i kommunerna och att medel för detta avsätts i barnomsorgsbudgeten. Familjestödsutredningens förslag på organisation av utvecklingsarbetet kan vara vägledande

att en högre grad av decentraliserat beslutsfattande genomförs i kommunerna

att utbildningarna för de anställda i barnomsorgen utvärderas.

Familjestödsutredningen föreslår

att universitets- och högskoleämbetet och skolöverstyrelsen får i uppdrag att tillsammans med berörda instanser göra en översyn av utbildningen av barnskötare, förskollärare, fritidspedagoger och dagbarnvårdare så att de kvalitetshöjande idéer och förslag som familjestödsutredningen tar upp kommer att behandlas i utbildningen.

Kapitel 5 Samhällsproblem som slår igenom i barnomsorgen

Det finns förhållanden i samhället som påverkar barnomsorgen på ett negativt sätt. Att så många av dem som arbetar inom barnomsorgen är nyutbildade eller i utbildning eller själva befinner sig i familjebildande åldrar för med sig en relativt hög omsättning i personalgrupperna. Omsättningen i barngrupperna kan också bli hög eftersom småbarnsfamiljerna ofta flyttar under barnens förskoleperiod. Omsättningen i personal- och barngrupperna

kan bli så hög att möjligheten att bygga upp varaktiga relationer, ett fungerande socialt nätverk och ett målinriktat pedagogiskt arbetssätt hotas.

Boendesegregationen för med sig att barnomsorgen i vissa områden möter en rad problem som sammantaget förstärker varandra och som främjar i stället för att motverka segregationens negativa effekter. En ensidig och torftig bostadsmiljö, en hög andel oerfaren eller outbildad personal, en hög omsättning i personal- och barngrupper och många barn med sociala och psykologiska problem är exempel på sådana negativa faktorer.

Det är viktigt att det i multiproblemområden finns åtgärder som kan förbättra miljön och stödja barnens utveckling. Inom barnomsorgen måste man arbeta mer aktivt och medvetet så att inte negativa förhållanden i det omgivande samhället slår igenom så starkt i barnomsorgen.

Barn, som placeras i barnomsorgen med stöd av § 6 i barnomsorgslagen (§ 15 socialtjänstlagen) behöver fortlöpande följas och det pedagogiska arbetet utvecklas för att kunna svara mot deras behov. Rutiner behöver utarbetas för att dokumentera omfattningen av extra insatser för hela kommunen som ett underlag för barnomsorgsplanen.

Hemspråksträningen behöver utsträckas ner i åldrarna. Vi anser det viktigt att den statliga utredningen som fått i uppdrag att utreda de språkliga minoriteternas situation också uppmärksammar de problem som de allra minsta invandrarbarnen ställs inför inom barnomsorgen och ger förslag på hur dessa skall mötas.

För att möta behoven i multiproblemområden dvs. områden med sammansatta sociala, ekonomiska, pedagogiska m. fl. svårigheter måste nya insatser prövas. Fortbildning, vidareutbildning, samarbete med utbildningsanstalter, handledning och tid för samarbete med andra stödjande instanser (logoped, sjukgymnast, barnhälsovård m .m.) och ett utökat samarbete med samhällets kulturella aktiviteter som teater, film, musik, museer, bibliotek och föreningar som invandrarföreningar, pensionärsföreningar med mera bör prövas.

Familjestödsutredningen anser att de problem en del kommuner ställs inför när det gäller att erbjuda en god barnomsorg i multiproblemområden är stora. För att kommunerna skall ges möjligheter att starta utvecklingsverksamhet och göra särskilda insatser i dessa områden föreslår familjestödsutredningen att medel reserveras för detta ändamål ur allmänna arvsfonden. För att få en allsidig bedömning av dessa frågor bör en särskild förskoledelegation inrättas inom socialstyrelsen. Denna bör bl. a. ha till uppgift att fördela de här föreslagna medlen för utvecklingsarbete och särskilda insatser efter ansökan av kommunerna.

Familjestödsutredningen föreslår

att det inom socialstyrelsen inrättas en förskoledelegation med uppdrag att fördela medel till särskilt utsatta bostadsområden. I delegationen bör ingå representanter för LO, TCO, SACO, universiteten, lärarhögskolor och kommuner

att 10 milj. kr. ur allmäna arvsfonden ställs till delegationens förfogande

att kommuner med multiproblemområden kan söka av dessa medel för utvecklingsarbete och extra insatser i barnomsorgen.

Kapitel 6 Pedagogik och innehåll

Under de senaste 10–15 åren har stora förändringar skett i det pedagogiska arbetet i barnomsorgen. Förskolepedagogiken måste nu integrera målsättningen om det enskilda barnets fria och självständiga utveckling med en mer planerad och tydligare målinriktad verksamhet. Det är viktigt att barnen i barnomsorgen får lära sig former för demokratisk samverkan, får ökade kunskaper om sig själva och den värld de lever i och får utveckla sina sinnen och uttrycksmedel. Detta kräver att personalen har både kunskap och förmåga att planera sitt pedagogiska arbete.

Att föra in mer av vardagliga sysslor i det pedagogiska arbetet börjar nu alltmer bli ett sätt att både öka barnens kunskaper, lära dem ansvarstagande och berika deras lek. Att utarbeta pedagogiska program, utvärdera dem och medvetet bygga upp den pedagogiska verksamheten utifrån de erfarenheter den vardagliga verksamheten ger, blir alltmer nödvändigt. Politiker och föräldrar behöver i större utsträckning få kunskap om arbetet med barnen och kunna stödja dem på ett sätt som gör att personal vågar vidga ramarna för det pedagogiska arbetet. Både politiker och föräldrar behöver dras in i arbetet att utforma och konkretisera de övergripande målen. Politiker har i uppgift att besluta om de övergripande målen.

I strävan efter att uppnå demokratiska former för samarbete har föreståndarrollen ställts inför omprövning. Det är viktigt att de anställda delar beslutanderätt och ansvarstagande på ett mer jämlikt sätt.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att personalen inom barnomsorgen planerar och utvärderar sin verksamhet. En konkretisering av målen är värdefull för verksamheten

att politiker och föräldrar tillsammans med personalen deltar i detta arbete

att kommunerna bedriver en fortbildning som fortlöpande utvecklar och ökar kunskaperna om ledar/föreståndarrollen

att kommunerna uppmärksammar behovet av att införa mer av vardagliga sysslor i det pedagogiska arbetet och tar hänsyn till det i sin planering av byggnader, inköpsrutiner, matlagning, trädgårdsskötsel m. m.

att socialstyrelsen i sitt fortbildningsmaterial behandlar dessa områden.

Kapitel 7 Små barn i grupp

En av daghemmets allra viktigaste uppgifter är att ge barnen goda erfarenheter av gruppgemenskap. Även de minsta barnen har stor glädje och stort utbyte av att få vara tillsammans med och få leka med andra barn i olika åldrar. De vuxna i daghemmet måste kunna arbeta aktivt för att skapa en gruppgemenskap mellan barnen. Det pedagogiska arbetet skall stödja olika sorters gruppbildningar bland barnen och ha olika grader av planerad eller fri inriktning. De vuxna behöver leda och inspirera barnen och hjälpa dem att finna goda regler och normer. De vuxna måste kunna samordna sig och stå för vissa gemensamma normer. Samlek mellan barnen och gemensamma aktiviteter för barn och vuxna bör främjas.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att man inom barnomsorgen mer medvetet utvecklar och tillvaratar de särskilda pedagogiska möjligheter som gruppen ger

att det pedagogiska arbetet planeras så att också de små barnen får möjlighet till utvecklande samlek.

att grundutbildning och fortbildning inriktas på att öka kunskaperna om vuxna och barn i grupp.

Kapitel 8 Att börja i förskola eller familjedaghem

En viktig kvalitetsaspekt i barnomsorgen är att barn och föräldrar får en omsorgsfull och väl planerad introduktion. Den skall både syfta till att stödja barnet i den nya miljön och förbereda samarbetet mellan föräldrar och personal.

Enligt lagen om utbyggd föräldraförsäkring har föräldrarna möjlighet att besöka förskolan inom ramen för den särskilda föräldrapenningen. Fram till det barnet är 8 år kan föräldrarna ta ut 180 dagar, varav 90 dagar med samma ersättning som vid egen sjukdom och resterande 90 dagar med garantibeloppet. Så länge som barnomsorgen inte är utbyggd till full behovstäckning för de minsta barnen, är det dock i praktiken svårt för föräldrar att spara dessa dagar.

Hittills har det främst varit barnets behov av en introduktion och introduktionstidens längd som uppmärksammats. Innehållet i introduktionen varierar mycket från kommun till kommun och från daghem till daghem. Familjestödsutredningen anser att innehållet i introduktionen bör uppmärksammas och planeras.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att varje barn som börjar i förskola eller familjedaghem får en introduktion som är anpassad till barnets behov. Introduktionen bör syfta till att stödja barnet i den nya miljön samt förbereda samarbetet mellan föräldrar och personal. Ju yngre barnet är desto längre invänjning behövs i allmänhet

att introduktionen i familjedaghem genomförs lika omsorgsfullt som i daghem/förskola

att invandrarbarn får tillgång till tvåspråkig personal och längre introduktionstid i barnomsorgen.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen får i uppdrag att utarbeta skriftligt material om introduktionen i barnomsorgen bland annat med utgångspunkt i familjestödsutredningens material.

Kapitel 9 Åldersblandade grupper

För att göra det möjligt att öka stabiliteten och varaktigheten i barn- och vuxengrupper i daghemmen har familjestödsutredningen startat försöksverksamhet med åldersblandade barngrupper. I dessa barngrupper finns barn i åldrarna från 7 månader till 12 år. Ibland är åldersspannet mer begränsat och sträcker sig till 7 eller 9 år. Med barn i så olika åldrar i samma grupp blir miljön mer innehållsrik och omväxlande och det finns utrymme för många fler olika sorters aktiviteter. Denna minskade specialisering är en fördel då det gäller att ge barn en god uppväxtmiljö. Barnen kan växa upp i en grupp som består en längre tid och där det finns barn i olika åldrar. I de varaktiga kontakterna finns de största förutsättningarna för en god personlighetsutveckling och samspelet med barn i olika åldrar ger en bredare erfarenhet av mänskligt samspel. Samarbetet mellan föräldrar och mellan föräldrar och personal får goda förutsättningar, eftersom man kommer att vara tillsammans under lång tid och syskon kan vara i samma grupp. Det blir lättare för personalen att få en helhetsbild av barnet och av familjen. Ett åldersintegrerat arbetssätt kan stimulera personalen att arbeta mer medvetet med planering och specifik åldersinriktning av det pedagogiska arbetet.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att forsknings- och utvecklingsarbete angående åldersblandade grupper genomförs. De pedagogiska förutsättningarna för olika gruppsammansättningar behöver belysas, liksom pedagogiska arbetssätt i åldersblandade grupper för att kunna tillgodose barn i olika åldrar

att kommunerna bedriver utvecklingsarbete och fortbildning kring åldersblandade grupper.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen får i uppdrag att initiera, följa och utvärdera forsknings- och utvecklingsarbete kring åldersblandade grupper

att universitets- och högskoleämbetet och skolöverstyrelsen får i uppdrag att i samråd med berörda myndigheter och organisationer göra en översyn av utbildningen av förskollärare, fritidspedagoger och barnskötare bland annat för att belysa hur utbildningarna kan öka kunskaperna om det pedagogiska arbetssättet med småbarnsgrupper och med åldersblandade grupper i daghem.

Kapitel 10 Föräldramedverkan

Barnets värld vidgas när det får plats i daghem. Det får nya kamrater och nya relationer till de vuxna i förskolan. Barnet växer upp i två miljöer – familjen och daghemmet. Föräldrarna är länken mellan de två miljöerna. En viktig aspekt på kvaliteten i barnets daghemsvistelse blir därför samarbetet mellan personal och föräldrar.

Familjestödsutredningen ser och har sett som sina mål att alla föräldrar skall få mer tid för sina barn och att män skall ta större del i kontakten

och i arbetet med barnen. Vi har utgått från att daghemmen innebär en möjlighet att arbeta för minskade klyftor mellan barns olika uppväxtmiljöer.

Föräldrar har mycket att tillföra daghemmen. De har kunskaper och intressen som inte är naturligt företrädda inom daghemmet. Genom sin kännedom om andra områden i samhället än de som daghemmet kommer i kontakt med, kan föräldrar bidra till att bryta daghemmens isolering. Med en ökad föräldramedverkan kan den ensidiga "barnspecialiseringen" brytas.

Daghemmet har tre delvis olika uppgifter. Det skall ta hand om barnen när föräldrarna arbetar, det skall erbjuda barnen en miljö som främjar deras utveckling och utgöra en bas att bygga ett socialt nätverk från.

Det finns många belägg för att samarbetet mellan föräldrar och personal i daghem inte fungerar på ett tillfredsställande sätt. Föräldrar känner sig utanför och de vet ofta mycket litet om vad som händer i daghemmet. Daghemmet är också organiserat så att föräldrar inte behövs för själva verksamheten.

För att öka förutsättningarna för ett utökat och fördjupat samarbete mellan de vuxna, som tillsammans fostrar barnen, är det nödvändigt att förändra föräldrarnas roll i förskolan. När föräldrarna får större möjlighet att påverka, ta ansvar för och delta i verksamheten skapas förutsättningar att ge barnen en god uppväxtmiljö. Familjestödsutredningen har i försöksverksamhet prövat en sådan utökad föräldramedverkan med gott resultat.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen får i uppdrag att i samråd med kommunerna starta, följa och utvärdera försöksverksamhet med föräldraarbete i daghem

att socialstyrelsen får i uppdrag att i samråd med kommunerna utarbeta material som kan stödja föreslagna försöksverksamheter med föräldraarbete i daghem

att de arbetsrättsliga, ekonomiska och försäkringsmässiga förutsättningarna för föräldramedverkan skyndsamt utreds med sikte på att finna administrativt enkla former för daghem, ordinarie arbetsgivare och berörda föräldrar och personal

att universitets- och högskoleämbetet och skolöverstyrelsen får i uppdrag att tillsammans med berörda instanser göra en översyn av utbildningen av förskollärare, fritidspedagoger och barnskötare så att föräldrasamarbetets betydelse för kvaliteten i barnomsorgen behandlas i utbildningen.

Kapitel 11 Familjedaghem

Familjestödsutredningen anser att daghemmen är ryggraden i barnomsorgen. Familjedaghem kan dock vara ett bra komplement. Detta kan gälla barn i glesbygd med lång väg till daghem, infektionskänsliga barn, barn som behöver en enda vårdare och/eller en liten grupp barn till invandrarfamiljer som behöver en vårdare som talar deras språk. Även om de flesta föräldrar föredrar daghem så finns det några som föredrar familjedaghem.

Förutsättningar för att familjedaghem skall få en allmänt god kvalitet är dock att verksamheten stöds och utvecklas. För det krävs insatser inom flera områden. De insatser som familjestödsutredningen föreslår syftar till

att ge samtliga familjedaghem förutsättningar att erbjuda en barnomsorg av hög kvalitet. De kvalitetskrav som ställs på dag- och fritidshem kan och bör ställas på familjedaghem. Med detta menas inte att verksamheterna behöver se likadana ut. Familjedaghemmen har en särart som behöver värnas om. Det betyder att utbildningskrav måste ställas. Det betyder att familjedaghemsverksamheten integreras såväl administrativt som praktiskt/pedagogiskt i den övriga barnomsorgen.

Kommunen bör i barnomsorgsplanen redovisa de kvalitetskrav som gäller och hur man försöker uppfylla dessa.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att dagbarnvårdarna ges möjlighet att arbeta i grupper med gruppledare och att grupperna samarbetar med den övriga förskoleverksamheten, t. ex. öppen förskola och daghem

att dagbarnvårdare på sikt får en kompetens motsvarande grundutbildning för barnskötare

att dagbarnvårdare bereds möjlighet till kontinuerlig fortbildning

att samma rutiner används vid anställning av dagbarnvårdare som vid anställningar inom andra grenar av barnomsorgen t. ex. vad gäller deras introduktion i arbetet

att dagbarnvårdare ges ökade möjligheter till pedagogisk handledning och stöd i första hand av barnomsorgsassistenten

att familjedaghemmens behov av lek- och sysselsättningsmaterial samt lekrådgivning tillgodoses

att utvecklingsarbete inom familjedaghemsverksamheten initieras samt att konsekvenserna av att allt fler deltidsbarn och småbarn placeras i familjedaghem närmare utreds

att kommunen i barnomsorgsplanen redovisar de kvalitetskrav som gäller för familjedaghemmen och hur man försöker uppfylla dessa.

Kapitel 12 De små daghemsbarnens hälsa

Det är viktigt att framhålla att de små barnens infektionsbenägenhet inte först och främst utgör ett medicinskt problem utan ett praktiskt som många gånger ställer föräldrarna i svåra situationer.

Medicinska undersökningar från olika länder har visat att barn på välfungerande daghem inte har mer allvarliga infektioner än barn i familjedaghem och hemmabarn. Barn i daghem och i en del familjedaghem är mer än andra barn utsatta för lindriga infektioner. Dessa lindriga infektioner behöver ej vålla oro så länge de inte följs av andra symtom. Daghemsvistelse innebär inte ökade hälsorisker för små barn annat än i ett begränsat antal fall. Detta fåtal barn som får allvarliga infektioner bör genom en skärpt medicinsk övervakning fångas upp på ett tidigt stadium och få en individuellt avpassad behandling och eventuellt få byta omsorgsform.

Daghem för barn under tre år har diskuterats livligt ur medicinsk synpunkt sedan 1930-talet. Det har funnits en djup tveksamhet bland barnläkare. Man befarade att daghemmen skulle kunna innebära allvarliga medicinska risker för barnen. Under senare år har synen på infektionsriskerna för dag-

hemsbarnen och framför allt bedömningen av möjligheterna till effektiv smittbekämpning påtagligt förändrats.

Men de strikta regler som fortfarande tillämpas på vissa daghem när det gäller att ta emot lätt förkylda barn medför att daghemsbarnen oftare än barnen i familjedaghem är tvungna att stanna hemma. Detta innebär att föräldrarna i motsvarande grad ställs inför större tillsynsproblem. Vi ser det därför som angeläget att daghemmen dels ges möjlighet att i samråd med barnhälsovården tillämpa en liberal hållning när det gäller att ta emot lindrigt sjuka barn, dels att kommunerna tillhandahåller erforderliga barnvårdarresurser. En modell för samarbete barnhälsovård/förskola presenteras.

Familjestödsutredningen anser det viktigt

att kommunerna i samarbete med barnhälsovården utvecklar rutiner att finna barn med behov av särskilt stöd och stimulans

att kommunerna gör en plan för handläggningen för det enskilda barnet

att behoven för hela kommunen dokumenteras som ett underlag för planeringen av barnomsorgen

att omsorgen om barn med behov av särskilt stöd får bli ett angeläget forsknings- och utvecklingsområde. Lokala erfarenheter behöver analyseras inom en vidgad förskoleforskning.

Familjestödsutredningen föreslår

att socialstyrelsen i samråd med barnhälsoöverläkarna i landstingen och statens bakteriologiska laboratorium får i uppdrag att granska och utvärdera lokala daghemsepidemier. Även icke infektiösa sjukdomar bör följas

att SCB får i uppdrag att kontinuerligt undersöka sjukfrånvaron bland daghemsbarn i olika åldrar

att socialstyrelsen får i uppdrag att se över gällande anvisningar om hälsovård i förskolan och fortlöpande revidera sina rekommendationer med avseende på bl. a. infektioner och allergiska sjukdomar

att socialstyrelsen ger anvisningar om hur barn med medicinska/psykosociala problem bör uppmärksammas och följas i samarbete mellan föräldrar, barnomsorgspersonal, barnhälsovård och socialsekreterare

att socialstyrelsen ger anvisningar för rapportering av förskolehälsovården i landstingens årsstatistik

att socialstyrelsen och arbetarskyddsstyrelsen ser över vissa smittskyddsfrågor för personal inom barnomsorgen.

Särskilt yttrande

Av *Ulla Arneving* och *Gustav Persson*

Ökad föräldramedverkan i daghemmens verksamhet ser vi som värdefullt. Ett vidgat samarbete mellan personalen på daghemmet och föräldrarna kommer att gagna såväl barnen, föräldrarna som personalen.

Familjestödsutredningen framhåller att om föräldrarna skall kunna ta sin del av ansvaret för en bättre föräldramedverkan i förskolan måste en djupare insikt i förskolans inre arbete komma till stånd. Detta kan enligt utredningen bäst ske genom att föräldrarna direkt medverkar i det dagliga arbetet i förskolan. Föräldrarna behöver alltså få en *rätt att närvara* i förskolan. Mot detta har vi inga invändningar. Vad vi däremot vänder oss emot är att utredningen föreslår att socialstyrelsen får i uppdrag att starta försöksverksamhet där man *kräver en direkt arbetsinsats* av föräldrarna för att få ha barnet på daghemmet. Detta betyder att föräldrarna måste ta ledigt från sitt ordinarie arbete för att under en viss del av året – förslagsvis en månad – arbeta på daghemmet. Förslaget läggs fram utan att de arbetsrättsliga, ekonomiska eller försäkringsmässiga frågorna är lösta.

En försöksverksamhet som skall genomföras innan här nämnda frågor är tillfredsställande lösta kommer att ge en mycket begränsad erfarenhet. Den kommer inte att kunna ge någon väsentlig vägledning för hur man skall kunna bygga ut föräldramedverkan i daghemmen så att *alla* föräldrar kan vara med. Föräldrar som har svårighet att få ledigt från sitt arbete kommer således inte att kunna ha sina barn på daghem av den typ som här föreslås. Ersättningsfrågan är inte heller löst vilket också kommer att utgöra ett allvarligt hinder för många föräldrar. De grupper av föräldrar vars medverkan i daghemmet idag är alltför låg och som i första hand borde ökas kommer – om familjestödsutredningens förslag genomförs – att med stor sannolikhet ställas utanför försöksverksamheten. Det gäller ensamstående föräldrar, föräldrar med mycket bunden arbetssituation, låga löner och otrygga arbetsförhållanden där risken för att förlora arbetet är stort eller omplacering till sämre arbetsuppgifter med eventuellt lägre lön kan bli följden.

För att något belysa den sneda fördelning som redan idag råder vid fördelningen av platser inom den kommunala barnomsorgen kan anföras resultatet från SCB:s så kallade ULF-undersökning 1978. Av den framgår att inom gruppen barn till föräldrar som är SACO/SR anslutna har *dubbelt* så många plats inom den kommunala barnomsorgen än inom gruppen barn till LO-anslutna.

Införande av en föräldramedverkan i förskolorna av den typ som familjestödsutredningen föreslår skulle med stor sannolikhet ytterligare snedvrida rekryteringen av barn till kommunernas barnomsorg.

Sammanfattningsvis vill vi betona att vi ställer oss positiva till insatser som avser att utöka föräldramedverkan i förskolorna, men finner att den form av *arbetsplikt* som familjestödsutredningen valt inte leder till det avsedda resultatet. Stora grupper av arbetstagare har inga möjligheter att i nuvarande situation deltaga och därmed utestänger man barnen till dessa föräldrar. Risken är uppenbar att föräldramedverkan i förkolorna blir förbehållen en liten exklusiv grupp.

Bilaga 1 Remissammanställning av diskussionspromemorian, Daghem för små barn

I september 1978 utgav familjestödsutredningen en diskussionspromemoria, Daghem för små barn. Syftet med promemorian var att få in synpunkter från berörda myndigheter, organisationer, högskolor, dagbarnvårdare, personal i barnomsorgen, föreningar och småbarnsföräldrar.

Utredningen har mottagit 267 skriftliga remissvar. Dessa har studerats ingående och har väglett utformningen av betänkandet Bra daghem för små barn. Samtliga remissinstanser redovisas i appendix 1. Här följer en kort sammanfattning av synpunkter på utredningens diskussionspromemoria.

Allmänna synpunkter

Många remissinstanser bl. a. LO, TCO, Socialstyrelsen, anser att det är värdefullt att utredningen har tagit upp de små barnens situation på daghem.

En del av utredningens förslag har givit upphov till utförliga kommentarer, speciellt förslaget om föräldradelaktighet i förskolan, men även förslaget om åldersblandade grupper har visats stort intresse. Genomgående har många remissinstanser positivt kommenterat att forskning redovisas som visar på de minsta barnens stora utbyte och glädje att umgås med andra barn på daghem.

Från flera av socialförvaltningarna, bl. a. i Helsingborgs kommun, pekar man på det viktiga att i promemorian ha riktat in sig på kvalitetsaspekter och på det konkreta innehållet i barnomsorgen. Det är de praktiska exemplen på kvalitet i daghem och de konkreta förslagen på vad som kan göras för barn och föräldrar under första tiden i daghem som man har funnit särskilt läsvärda.

Barnomsorgsgruppen, Socialstyrelsen, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm m. fl. anser att kvalitetsförbättringarna i barnomsorgen som föreslås är angelägna, men att dessa måste relateras till förskolans funktion i dagens samhälle.

Diskussionspromemorian sägs ge en förenklad och idealiserad bild av verkligheten, som kan motverka familjestödsutredningens målsättning. Man saknar verklighetsförankring, analys och problemidentifikation. Denna kritik har framförts av bl. a. lärarutbildningen i Stockholm.

De flesta remissinstanserna är positiva till bokens utformning. De konkreta exemplen har uppskattats och illustrationerna har gjort texten läsvärd och

lättillgänglig. Dessa positiva synpunkter har framförts bl. a. av Sveriges psykologförbund, flera föräldraföreningar, Folkpartiets kvinnoförbund, Fredrika Bremerförbundet, Riksförbundet Hem och Skola, Svenska kvinnors vänsterförbund, Centerns kvinnoförbund, Svenska kommunförbundet, ett stort antal remissvar från förskolor och daghem, många kommuner, Statens invandrarverk, flera remissinstanser inom barnhälsovården, Lekmiljörådet, och remissvar från utbildningarna bl. a. högskolan i Karlstad. Invandrarverket skriver: "Boken är intressant, välskriven och klok, man hoppas att den slutgiltiga versionen kommer att tryckas i en upplaga som är tillräckligt stor för att kunna användas inom ut- och fortbildningen av barnstugepersonal."

1 Barnomsorgen i samhället

Ett stort antal remissvar stödjer utredningen i konstaterandet att många små barn behöver daghemmet som ett komplement till hemmet oavsett om föräldrarna arbetar eller ej. Stöd finns för att daghem byggs ut för alla som önskar det. Därigenom skulle risken minska för kategorihem, menar man. LO betraktar utbyggnaden av barnomsorgen som en social jämlikhetsfråga med högsta prioritet. Stockholms kommun m. fl. anser att mot bakgrund av den utveckling som har skett i samhället med ett stort antal familjer som lever isolerat och anonymt är det nödvändigt att samhället på sikt kan erbjuda daghemsplats åt alla barn. Det är också av central betydelse att verksamheten successivt förbättras kvalitativt, menar man. TCO skriver: "Den mest angelägna reformen för småbarnsföräldrar i dag torde vara en fullt utbyggd barnomsorg."

Samhällsavsnittet anses vara för summariskt. För att innehållet i Daghem för små barn rätt skall förstås behövs en utökad beskrivning av samhället runt omkring barnen. Vidare önskas en tydligare målskrivning och redogörelse av ideologier. Diskussionspromemorian hade vunnit på att relateras till våra tidigare betänkanden, Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar och Föräldraförsäkring. Dessa synpunkter framförs bl. a. av Umeå universitet, Lunds universitet, Barnomsorgsgruppen och Socialstyrelsen.

De flesta remissinstanser bl. a. TCO, LO, många daghem, föräldraföreningar, delar utredningens ställningstagande att daghem kan vara positivt för våra minsta barn. Ett allt större antal förvärvsarbetande föräldrar har efterfrågat daghemsplatser och annan familjeservice. Detta som en väsentlig förutsättning för att kunna förvärvsarbeta medan barnen är små. I dagens samhälle har barn och vuxna behov av kontakt och gemenskap utanför hemmet. Kvinnor och män har behov av rätt till såväl förvärvsarbete som föräldraskap. Dessa grundtankar får utredningen stöd för. Utredningen kritiseras dock för att ge en alldeles för positiv beskrivning av den verklighet vi har i dag.

Man menar att för närvarande är barnomsorgen för de minsta barnen präglad av för långa dagar, för stora barngrupper, för lite och ofta outbildad personal och en stor personalomsättning som bryter kontinuiteten.

Många kommuner, t. ex. Uppsala kommun, efterlyser en ekonomisk re-

dogörelse för daghemskostnaden, då man anser att kommunernas tveksamhet att bygga småbarnsplatser beror på att de är avsevärt dyrare per plats. En utjämnande effekt bör konstrueras in i statsbidraget. Personalen skulle kunna anställas på samma sätt som personalen anställs för skolorna, dvs. bli statsanställda i stället för som nu kommunalanställda. TCO m. fl. anser också att staten bör åta sig den övervägande delen av kostnaden för barnomsorgen. En för kommunen tvingande lagstiftning för utbyggnaden är ett nödvändigt komplement till höjda statsbidrag, skriver man.

Sveriges Förskollärares Riksförbund (SFR) anser att familjestödsutredningen borde ha gjort en undersökning av den s. k. "svarta marknad" som nu ofta är det enda alternativet för småbarnsföräldrar på grund av den stora brist som ännu finns på daghemsplatser. Det är inte ovanligt att priset för en "svart plats" i Stockholmsområdet ligger på omkring 50–75 kr/dag, 1979.

Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar är ett krav som återkommer såväl från kommunerna som från daghemmen, dagbarnvårdare, föräldraföreningar och utbildningar. De flesta remissinstanser verkar vara helt överens om det olämpliga i att barn vistas 10–12 timmar per dag på daghem.

Göteborgs universitet anser att målet för familjestödsutredningens arbete att verka för jämställdhet, tas upp för lite. Åtgärder som främjar fädernas utnyttjande av föräldraförsäkringen bör utredas.

Arbetsmarknadsstyrelsen anför att under senare år har ett allt större antal förvärvsarbetande föräldrar efterfrågat daghems- och fritidshemsplatser och annan familjeservice. Detta som en väsentlig förutsättning för att kunna förvärvsarbeta medan barnen är små. Ökningen av kvinnor i arbetskraften från 1963 till 1978 var 490 000. Samhällets barnomsorg och service har inte byggts ut för att svara mot familjernas behov. Det är fortfarande mödrarna som svarar för huvudparten av barnens omvårdnad. Deltidssysselsättningen har ökat i omfattning. Dessa förändringar inom arbetsmarknaden påverkar naturligtvis föräldrarnas krav på barnomsorg.

Statens invandrarverk har inga invändningar vad gäller det första kapitlet utöver att familjestödsutredningen i sin promemoria har resonerat som om det nästan bara finns svenskar i Sverige. Invandrarverket anser det befogat att i det första kapitlet visa på de förändringar som har uppkommit genom invandringen till Sverige under de senaste decennierna. Omkring 10 % av förskolebarnen kan ha speciella behov och problem som sammanhänger med att de kommer från ett annat språkligt kulturellt område än det svenska. Dessa barn är antagligen överrepresenterade inom barnomsorgen eftersom de har rätt till förtur av språkliga skäl.

Sveriges Psykologförbund anser att man från socialstyrelsen mer konkret bör uttrycka vad kvalitet är för att kommunerna skall kunna inrikta sin verksamhet efter dessa riktlinjer. Man skulle på det sättet då få en jämnare och bättre kvalitet på daghemmen i hela landet.

Föreningen psykologer inom omsorgsverksamheten (POMS) menar att familjestödsutredningen har givit teoretiskt stöd för tanken att daghem är bra även för utvecklingsstörda barn. Man tycker att det är särskilt värdefullt att familjestödsutredningen vill knyta ihop daghemsverksamheten med familjesituationen.

2 Tro och vetande om små barn och daghem

Remissinstanserna har reagerat något olika på kapitel 2. Dagbarnvårdare, kommuner, föräldraföreningar, ett större antal organisationer har reagerat positivt på detta kapitel. Det har upplevts som en befrielse att på svart-vitt läsa att det är ingen fara att ha barn på daghem.

Vissa remissinstanser kräver en större nyansering i skrivningen. Så skriver Sveriges psykologförbund: "Vi anser också att det under ideala betingelser är bra för små barn att vistas i daghem, men att verkligheten ofta är annorlunda med stor personalomsättning och instabila kontakter för barnen." Lekmiljörådet och flera kommuner, t. ex. Ystad, nämner vikten av att vistelsen på daghem inte får bli lång.

Ett återkommande problem som remissinstanserna hänvisar till när det gäller kvaliteten är den stora personalomsättningen vid daghemmen.

Andra kommuner, t. ex. Borlänge, menar att kapitlet ger en utmärkt tillbakablick för att ge en förklaring på den syn man har på det lilla barnet och dess behov av en enda vårdare, mamman. Myten om modern som en nödvändig trygghetsfaktor har säkerligen bidragit till "privatiseringen" av barnet och till den brist på ansvarskännande för andras barn som utmärker de flesta vuxna. Det lever kvar ett envist krav på att mamma skall vara hemma hos sitt barn som leder till dåligt samvete hos många mammor, som lämnar sina barn på daghem. Myten om modern som den helt avgörande trygghetsfaktorn för det lilla barnet är på tillbakagång.

Flera av remissinstanserna, bl. a. högskolorna, efterlyser män i förskolan. Göteborgs universitet menar att utredningen inte tillräckligt har behandlat frågan om jämställdhet då mannens roll i förskolan inte har tagits upp. Det framhålls att det är av särskild stor vikt då många barn har ensamstående mammor och därför särskilt väl behöver träffa män i förskolan där barnen tillbringar stora delar av sina dagar. Därför bör mäns delaktighet i daghemmet betonas såväl i egenskap av personal som pappa.

Uppsala universitet undrar om utredningen har arbetat huvudsakligen utifrån föräldrarnas eller barnens villkor? Universitetet efterlyser ett pedagogiskt innehåll som leder till ett konkret handlingsprogram utifrån en tydligt formulerad målsättning. Lunds universitet efterlyser ett större ekonomiskt, politiskt och socialt sammanhang. Man går igenom ganska minutiöst de 17 rapporter som ligger till grund för besvarandet av de fem frågor som ställs i kapitlet. Man visar på att endast sex av rapporterna är svenska. Flera av utbildningsremissinstanserna efterlyser mer forskning i Sverige kring små barn på daghem. Utbildningarna anser att daghem är bra förutsatt att där finns utbildad personal, hög personaltäthet, små barngrupper och genomgående stimulansrik miljö.

Högskolan i Sundsvall och Härnösand menar att frågan om de utbildningssökandes förpraktik och om särskilt tillgodoräknande av meriter för praktik inom barnomsorgen ännu inte diskuterats färdigt. Man anser det vore av stort värde om utredningen ägnade uppmärksamhet åt dessa frågor. Förskollärarutbildningen i Halmstad visar på att ungdomarna som kommer till utbildningen ofta har negativa attityder till små barn på daghem. Det är av stor vikt att arbeta med dessa frågor redan på seminariet.

TCO anser att behörighetsbestämmelser måste fastställas för förskollärare

och fritidspedagoger för att garantera kvaliteten i barnomsorgen.

Dagbarnvårdarna efterlyser en redogörelse för de förutsättningar som måste finnas i familjedaghem för att uppnå god kvalitet och vilka kvaliteter man anser är viktiga. Dagbarnvårdare bl. a. från Bromma och Bandhagen skulle vilja ha en tidigare barnomsorgsstart för de barn vars föräldrar önskar det. De flesta barn i 6–7-månadersåldern blir rädda för andra människor. Man har haft dagbarn som har börjat tidigare och de har haft lättare att anpassa sig, menar dagbarnvårdarna. För ensamma och/eller för oerfarna föräldrar skulle detta betyda ett avbrott i den isolering de ofta känner och de skulle då slippa få hela ansvaret för barnet. En förutsättning skulle naturligtvis vara att vistelsetiden per dag för barnet skulle vara ganska kort.

Statens invandrarverk framhåller att personalen ofta är nyexaminerad och oerfaren som följd av den snabba utbyggnaden av förskolan. Många är unga och har svårt att sätta sig in i de problem som såväl barn som föräldrar möter. De har därför ett stort behov av stöd och vidareutbildning. Man menar att det borde också ha varit frågor kring invandrarbarns omhändertagande i daghem i kapitel 2.

Skolöverstyrelsen och barnhälsovården i Malmö tycker det är beklagligt att det saknas uppgifter om hur de barn som ställts utanför den kommunala barnomsorgen tas om hand. Det finns risker för att många barn far illa i vårt samhälle, vilket kan få negativa konsekvenser för hela deras framtid. Vidare pekar man på att ju flera barn som placeras på daghem desto ensammare blir de barn som inte får plats. Brist på lekkamrater är i dag en av de vanligaste orsakerna till en förskoleplacering i t. ex. Malmö.

3 Pedagogik och innehåll i arbetet med små barn

Utredningen får stöd för sin beskrivning av pedagogiken och arbetet tillsammans med små barn på daghem. Exemplen känns igen.

Detta anser ett stort antal av remissinstanserna, såväl inom högskoleutbildningarna som Psykologförbundet, POMS, Centrala föräldraföreningar, ett stort antal kommuner, SACO, en hel del föreningar och förbund.

SFR m. fl. delar utredningens uppfattning att arbetet med små barn är en viktig pedagogisk uppgift. Yrkesrollen hos personalen förstärks av att det markeras att en medveten pedagogisk planering i arbetet bland de små barnen är betydelsefull. De fem punkterna som nämns i kapitlet som utgångspunkt för kvalitet stöds av många remissinstanser. De är lika giltiga för de utvecklingsstörda barnen. SFR m. fl. anser det dock egendomligt att utredningen inte angivit några ramar för verksamheten, inom vilka det är rimligt att nå ett minimikrav på kvalitet. Det anses naturligt att daghem med utsatta miljöer skall ha extra resurser.

Utredningen får stöd för sitt ställningstagande att lägga tyngd vid att arbeta med hela barngruppen och att kritiskt granska den individualisering som under senare år har överbetonats på bekostnad av arbete i grupp. Gruppkänsla, förmåga till samarbete och solidaritet är grundläggande för att kunna arbeta demokratiskt. Observationer av barn behöver åter komma till heders för att man skall kunna uppmärksamma det individuella barnets behov

i gruppen. SFR anser det viktigt att familjestödsutredningen betonar att dialogen inte snävt får ses som ett utbyte mellan två individer åt gången utan också som ett samspel mellan en individ och en grupp eller mellan två grupper.

Många av remissinstanserna inklusive SFR pekar på att utredningen inte har tagit upp personalens utbildning i samband med diskussionen om kvalitet på daghem. Personalens utbildningsnivå är ett viktigt inslag i kvaliteten på daghem. SFR:s erfarenhet är att studiemedelssystemet vad gäller vidareutbildning av barnskötare till förskollärare bör ses över.

Regelbunden vistelse för barnen i daghemmet stöds som förslag av bl. a. Psykologförbundet. Avgiftsbestämmelser som gynnar en regelbunden daghemsvistelse efterlyses. Önskemål att socialstyrelsen tydligt fastslår kvalitetskraven på daghem framförs av exempelvis SACO/SR.

Socialdemokraternas kvinnoförbund menar att daghemmets annorlunda möjlighet ligger just i gruppsamvaron. Man anser det bra att gruppen har fått en klar betoning i utredningen. Centerns kvinnoförbund ser positivt på att barn skall ta ansvar och vara delaktiga i vardagsarbetet i barnomsorgen.

Kommunalarbetareförbundet m. fl. remissinstanser saknar utredningens ställningstagande till barnomsorg på tider då daghemmet är stängt, dvs. kvällar, nätter, tidiga morgnar och helger.

Statens invandrarverk anser att språkfrågor, kulturkonflikter och invandrarfamiljernas problem saknas i anslutning till kvalitetsaspekterna som behandlas i kapitlet. Statsbidrag för att anordna effektiv fortbildning av personalen i invandrarfrågor behövs.

4 Att introducera barn och föräldrar på daghem

De flesta remissinstanser är helt överens om vikten av en väl genomförd introduktion. Såväl myndigheter som organisationer, dagbarnvårdare, föräldraföreningar och personal anser det vara en stor fördel om daghemmet presenterar sig skriftligt. Man stödjer alltså på den punkten familjestödsutredningens förslag. Hembesök stöds av föräldraföreningar men måste kanske ske efter introduktionen, menar SFR. Förslaget att introducera flera föräldrar samtidigt för att göra föräldrarna bekanta med varandra, ses som positivt av de flesta remissinstanserna.

SACO framhåller att utredningen endast talat om introduktion av tvåförälderfamiljer. Det vore önskvärt att skriva om ensamstående föräldrars introduktion av barn i daghem och deras speciella problem. De kan t. ex. ha svårare att ta ledigt.

Många föräldrar är osäkra på sin roll under introduktionen. De behöver tydligt få veta vad de kan hjälpa till med på daghemmet. De efterlyser en liten skrift från socialstyrelsen som på ett enkelt sätt introducerar daghemmet och vägleder föräldrarna under introduktionsperioden.

BRIS, föräldraföreningar och en del andra remissinstanser menar att föräldrar måste ha rätt till ersättning från försäkringskassan när ett barn introduceras i daghem. Vidare efterlyser man lagstiftning om två veckors introduktionsperiod för små barn i daghem.

Daghemsavgiftens uttag påverkar introduktionsperioden. Att först ta ut daghemsavgift sedan perioden är avslutad gynnar introduktionen.

Invandrarföräldrarnas behov av tvåspråkig personal vid introduktionen behöver uppmärksammas, anser Invandrarverket. Extra tid kan behövas för kontaktverksamhet med invandrarhemmen.

5 Samverkan mellan daghem och familjedaghem

Stora skillnader i åsikter finns vad gäller detta kapitel. Kommunförbundet, utbildningsinstanserna, dagbarnvårdarna, en del föräldraföreningar och organisationer menar att familjedaghemmet alltid kommer att finnas. Det blir dock nödvändigt att diskutera familjedaghemmens funktion i den framtida barnomsorgen. Detta kan bli särskilt nödvändigt, menar Norrköpings kommun från utgångspunkten att de flesta barn behöver daghemsverksamhet för sin egen skull och inte från utgångspunkten att arbetande eller studerande föräldrar behöver barnomsorg för sina barn.

SFR anser att de kommunala familjedaghemmen kraftigt bör reduceras till förmån för en utbyggnad av förskoleverksamheten för alla barn. SFR anser även att majoriteten av barn kan vara på daghem om daghemmen får en nödvändig kvalitativ förstärkning.

SFR m. fl. ser familjedaghemmen som en verksamhetsform som låser kvinnorna i en traditionell könsroll. SFR ställer sig negativ till att knyta familjedaghemmen till daghemmen. SFR har svårt att inse att familjedaghemmen just skulle vara den kontakt som daghemmen behöver utåt. Däremot anser SFR att familjedaghemmen har behov av psykologiskt-pedagogiskt stöd av annan form.

Många av remissinstanserna, kommunalarbetarförbundet, dagbarnvårdare m. fl., kräver en 20 veckors barnskötarutbildning för dagbarnvårdarna. Vidare anser man sig ha rätt till kontinuerlig fortbildning.

Dagbarnvårdarna arbetar ofta mycket isolerade. I många av remissvaren kräver man lokaler i kommunen där man kan ha möjligheter att umgås med andra dagbarnvårdare och där barnen från de olika familjedaghemmen kan träffa varandra. Öppen förskola är ett annat alternativ som ofta nämns, Från en del remissinstanser bl. a. dagbarnvårdare får utredningen dock stöd för förslaget att utöka kontakten mellan daghem och dagbarnvårdare.

Högskolan i Borås m. fl. ifrågasätter om familjedaghem har möjlighet att erbjuda en miljö som kvalitetsmässigt är jämförbar med ett bra daghem. De anser, att med tanke på det stora antal barn som är placerade i familjedaghem måste det ställas krav på utbildning och fortbildning och pedagogisk handledning för dagbarnvårdare.

Kommunförbundet anser att om gruppen av dagbarnvårdare knyts till daghem, så kan dagbarnvårdare vid sjukdom eller annan frånvaro hos dagbarnen, eventuellt gå in som vikarie vid kontaktdaghemmet. Vidare kan dagbarnvårdare inom gruppen vikariera för varandra vid någon dagbarnvårdares sjukdom, läkarbesök eller annat.

Invandrarverket efterlyser tvåspråkiga dagbarnvårdare. Om det inte går att ordna hemspråksträning tillfredsställande, bör man i stället eftersträva

goda familjedaghem där dagbarnvårdarna talar samma språk som barnet gör i hemmet. Det är mycket viktigt att dessa dagbarnvårdare får god utbildning för sitt arbete. Vidare är det nödvändigt att de får stödet av att vara knutna till ett daghem. De tvåspråkiga dagbarnvårdarnas och hemspråktränarnas anställnings- och arbetstrygghet är mycket viktiga eftersom invandrarbarnen behöver kontinuitet och trygghet. Kommunerna borde eftersträva samverkan mellan olika barntillsynsformer.

Enligt barnhälsovården i Malmö måste förskolorna öppnas mot samhället, och kunna ta emot alla barn och föräldrar och andra intresserade vuxna. "Ge föräldrarna ett ökat ansvar för verksamheten. Pröva nya vägar för samhällets barnomsorg så att inga barn behöver stå utanför och titta på."

6 Åldersintegration på daghem

Förslaget om åldersintegrerade (dvs. åldersblandade) grupper på daghem fick ett positivt stöd från remissinstanserna, t. ex. skolöverstyrelsen, lärarhögskolorna, universiteten, daghemspersonalen, även organisationerna och förbunden. SÖ skriver att diskussionen om åldersintegrerade grupper på daghemmen är helt övertygande.

Det blir lättare att bygga upp stabila kontakter som kan vara i flera år. Dessutom kan syskon ingå i samma grupp. Detta skriver föräldraföreningar. Åldersintegrationen bör eftersträvas på daghem. Åldersblandade grupper är en stor fördel ur föräldrasynpunkt.

Folkpartiets kvinnoförbund, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund, Centerpartiets kvinnoförbund stöder alla förslaget om åldersintegrerade grupper på daghem. Det är dock viktigt att bedriva vissa verksamheter som är åldersinriktade.

Många av remissinstanserna är angelägna att en omsorgsfull utvärdering av försöksverksamheten med åldersintegrering kommer till stånd. En del remissinstanser är skeptiska mot den positiva skrivningen i kapitlet och efterlyser de negativa effekter som en åldersintegrering kan ha. I ett remissvar från socialstyrelsen i Danmark nämner man att det finns en del problem. Där har man längre än i Sverige hållit på med åldersintegrering. Vilka problemen är redogör man inte för.

Sollentuna kommun saknar en beskrivning av det förändrade arbetssätt som kan uppstå när man arbetar med åldersintegrerade grupper.

Många av kommunerna är, som vi tidigare nämnde, positiva till förslaget men man möter också problem som det är angeläget att ta itu med innan övergången till åldersintegrerade grupper kan ske. Det gäller gruppstorlekar, åldersfördelningen i grupperna och personaltätheten. Det gäller också att ta ställning till frågor som har att göra med vilka insatser kommunen skall svara för när det gäller skolbarnets fritid. Hur påverkar åldersintegrerade grupper det nuvarande köförfarandet? Hur påverkar åldersintegrering statsbidragen? Socialförvaltningen i Trollhättan menar att försöksverksamhet endast har pågått under de senaste två åren och att utvärdering pågår fortfarande. En sådan utbyggnad kommer att ställa stora krav på personalen. Man ifrågasätter om den nuvarande utbildningen förbereder förskollärare

och fritidspedagoger för denna form av samarbete. Man bör alltså gå fram med stor försiktighet anser förvaltningen i Trollhättan. Det fordras noggranna förberedelser och mer kunskap om relationerna mellan små barn och skolbarn i grupp.

Eskilstuna kommun har konstaterat en del nackdelar med åldersintegration. Man menar att det är speciellt skolbarnen som har kommit i kläm när man övergått till utvidgade syskongrupper. Olika vägar för att uppmärksamma och utveckla metodik och arbetsform som även tillgodoser skolbarnens behov bör prövas.

SFR anser att utvecklingen av syskongrupper till åldersintegrerade grupper är riktig. Man vill dock påpeka att man inte är färdig med metodiken.

Sveriges fritidspedagogers förbund understryker att personalen måste få lämplig utbildning för verksamhet i åldersblandade grupper. Man framhåller också vikten av att det i respektive åldersgrupp finns ett tillräckligt antal barn. Fördelningen mellan förskolebarn och skolbarn bör vara ungefär jämn. SFF opponerar sig mot att det i diskussionspromemorian står att skolbarnen kan behöva flyta omkring som motvikt till den strukturerade skoldagen. I stället anser SFF det väsentligare att ta fasta på det som står skrivet på ett annat ställe i promemorian. Där står det att skolbarnen är en grupp barn som i de åldersblandade grupperna har haft det svårast att finna sig tillrätta.

Kommunförbundet anser att fördelen med åldersintegrerade grupper bl. a. är att barnen lär av varandra. Med ett sådant förhållningssätt ser man barnen som en pedagogisk resurs. Det är stimulerande för de små att vara tillsammans med större barn. För de stora barnen är det viktigt att lära sig ta hänsyn och förstå de mindre barnen. Kommunförbundet anser det är av stor vikt att försöksverksamheten med åldersintegrerade grupper fortsätter och att man prövar hur hittills konstaterade nackdelar skall kunna elimineras.

7 Föräldramedverkan

Socialstyrelsen, Sveriges psykologförbund, POMS, SACO, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund, Folkpartiets kvinnoförbund, ett stort antal föräldraföreningar, många representanter för utbildningarna, dagbarnvårdare och personal från daghem och förskolor anser att förslaget som förs fram i kapitlet "Föräldramedverkan" är intressant och positivt. Det är viktigt att föräldrar känner ansvar för sina barn även när de är på daghemmet och att personalen inte betraktas som specialister som tar över barnen. Man menar också att det just är genom att delta i avdelningens praktiska arbete som fördjupningen i samarbetet kommer till stånd. Genom att delta i arbetet ett par dagar i månaden på daghemmet kan föräldrarna påverka innehållet i arbetet och få förstahandskunskap om hur arbetet går till. LO instämmer i betydelsen av ökad föräldramedverkan. Många praktiska problem återstår dock. Utformningen måste ske i samarbete med de fackliga organisationerna och resurssvaga familjer kan behöva extra stöd.

SACO och många remissinstanser med dem menar att för att kunna genomföra föräldramedverkan är det viktigt att de ekonomiska förutsätt-

ningarna för föräldrar att delta hela dagar i daghemsverksamheten regleras. Vidare bör man få lagstadgad rätt att vara borta från arbetet och full ekonomisk kompensation för inkomstbortfallet.

Svenska arbetsgivareföreningen vill dock framhålla att nu gällande föräldraledighetslag ger möjlighet till medverkan på daghem. Därför bör det inte övervägas att införa nya bestämmelser utöver nu gällande. Man menar att redan dessa bestämmelser innebär stora administrativa svårigheter för t. ex. de mindre företagen.

Flera föräldraföreningar anser det viktigt att föräldrarna är med i planeringen av daghemsverksamheten. En dag per förälder och år för besök i daghem anses som för litet. Några kräver en kraftig utvidgning av ledigheten med stöd från den allmänna försäkringen för att föräldrarna skall kunna vara med barnen och bidra till att bättre utforma barnens psykiska och fysiska miljö.

Utvidgad självbestämmanderätt för varje enskild förskola stöds av bl. a. Hem och Skola och man menar att detta är en förutsättning för föräldrarnas medverkan och delaktighet.

SFR delar familjestödsutredningens uppfattning att det är slöseri med kraft när olikheter i synsätt på barn och barnuppfostran mellan personal och föräldrar är orsak till bristande samarbete. Man är negativ till att föräldrar anses som ersättare för utbildad personal.

Socialstyrelsen i Danmark, en del andra remissinstanser bl. a. föräldraföreningar menar att personalen i sin utbildning behöver tillägg för att klara ett fördjupat samarbete med föräldrarna. När det gäller vuxenkontakter är förskolepersonalen mycket mindre tränad och mera osäker än när det gäller kontakten med barn. Många är unga och har inte själva erfarenhet av att vara förälder.

Östersunds kommun har en positiv inställning till kapitlet kring föräldramedverkan men man menar att frågan har fått en viss överbetoning i kapitlet. Man anser det ironiskt att utredningen först försöker bevisa att daghem av god kvalitet väl kan komplettera vården i hemmet och att man sedan drar slutsatsen att föräldrasamverkan enligt utredningen inte fungerar. I kapitel 7 påstår man att barnen inte mår väl på daghem där föräldrasamarbetet inte fungerar. Östersunds kommun motsätter sig den form av föräldramedverkan som här skissats, nämligen att föräldrar är lediga och arbetar i barngruppen. Det kan vara en lösning i enstaka fall men det kan aldrig bli en allmän lösning.

Fortsatt försöksverksamhet med föräldramedverkan och delaktighet i det vardagliga arbetet för föräldrar, anses av Stockholms läns landsting m. fl. viktigt. Vilka förändringar som bör göras i den framtida personalutbildningen bör utredas.

Konsekvenserna av ett ökat föräldra- och personalinflytande får dock inte bli att daghem bedriver verksamhet i strid med den övergripande målsättningen under motivering att föräldrar och personal är överens, anser Eskilstuna kommun i sitt remissvar. Invandrarföräldrarnas samverkan på daghem efterlyses. Dessa föräldrakontakter har sin speciella problematik på grund av språksvårigheter och skilda syn på barnuppfostran, anser invandrarverket.

POMS pekar på vikten av det nära föräldrasamarbetet speciellt när det

gäller de utvecklingsstörda barnen som man vill se integrerade i daghemsgrupperna. Ett fördjupat föräldrasamarbete ger möjlighet för flera vuxna i samhället att bekanta sig med de utvecklingsstörda barnen.

Arbetsmarknadsstyrelsen skriver: "Förslaget om föräldrasamverkan med personalen inom daghemmet är positivt. En anpassning av arbetsmarknaden och arbetets organisation bör genomföras så att föräldrarna får bättre förutsättningar att kombinera ökat ansvarstagande vid daghemmen med förvärvsarbete." Arbetsmarknadsstyrelsen önskar också understryka vikten av ett fortsatt forsknings- och utvecklingsarbete kring barnens villkor.

8 Små barn – daghem – infektioner

I remissvar från kommunförbundet, SACO, ett stort antal kommuner, utbildningar inkl. lärarhögskolor och universitet, svar från personal på daghem, Fredrika Bremerförbundet, representanter från olika partier, föräldraföreningar och från barnhälsovården uttrycks det stor uppskattning för det som tas upp i sista kapitlet. Man är genomgående positiv till den ideologi och den praktik som här presenteras. Det gäller speciellt den mer nyanserade inställningen till att ha kvar snuviga och lindrigt sjuka barn på daghemmet.

Den presenterade modellen för ett utbyggt samarbete mellan daghem, personal, föräldrar och barnavårdscentral när det gäller hälsovård och hälsokontroller av barn i barnomsorgen får också stöd.

Skolöverstyrelsen stöder helt förslaget att läkare och sjuksköterskor ges rollen som kunskapsförmedlare för att stärka daghemspersonalens och föräldrarnas tilltro till sin egen förmåga. Man anser att barnhälsovårdens personal har en viktig uppgift i den föreslagna föräldrautbildningen. Enligt skolöverstyrelsens uppfattning ges hälsofostran för lite utrymme i den föreslagna hälsovården på daghemmen.

SACO menar att det bör ses som en naturlig arbetsuppgift för läkaren att gå till daghemmet för vissa diskussioner och aktivt delta i personalkonferenser och fortbildning. Det är väsentligt att huvudmännen i framtiden dimensionerar tillräckliga resurser för läkare, sjuksköterska och psykologverksamhet vid daghemmen.

Föräldraföreningar påpekar att barnvårdarna inte på långa vägar täcker det behov som finns. Barnvårdare som passar sjuka barn i hemmen bör vara desamma som vikarierar på daghemmen.

Svenska kvinnors vänsterförbund anser det viktigt att barnavårdscentralernas ställning stärks så att de kan ta hand om den förebyggande vård som här skisserats. Barnavårdscentralerna är katastrofalt underbemannade menar man.

SFR anser det positivt att utredningen har lämnat konkreta modeller för utformningen av samarbetet med barnavårdscentralen. Det är SFR:s uppfattning att samtliga barnvårdare borde vara knutna till en förskola. Detta för att skapa kontinuitet för de sjuka barnen.

Kommunförbundet anser att om läkare och sjuksköterskor inom barnhälsovården skall kunna förmedla kunskaper som kan öka lekmännens tilltro till sin egen förmåga måste man få till stånd ett fungerande samarbete mellan barnomsorgen och barnhälsovården.

Malmö sociala centralnämnd menar att skriften i det sista kapitlet kan utgöra en god ledning för daghemspersonalen. Man stödjer den presenterade modellen för ett utbyggt samarbete mellan daghem, personal, föräldrar och barnavårdscentral när det gäller hälsovård och hälsokontroller av barn i barnomsorgen.

Örebro kommun anser att barnsjukvård måste ingå i förskollärarnas utbildning. Riktlinjer för när det sjuka barnet bör skiljas från barngruppen, bör upprättas. Hygienrutinerna bör betonas. Dessa bör dock inte göra intrång på det pedagogiska arbetet. Daghemmen bör informera om föräldraförsäkringen.

Appendix 1
Remissvar inkomna på familjestödsutredningens diskussionspromemoria, Daghem för små barn

Socialstyrelsen i Sverige och Danmark
Skolöverstyrelsen
Universitets- och högskoleämbetet
Arbetsmarknadsstyrelsen
Invandrarverket

Lekmiljörådet
Kommunstyrelsen i vissa kommuner (46 st)
Barnhälsoöverläkarna i respektive landsting
Barnpsykiatriska kliniken i Karlstad, Skövde och Kristianstad
Psykiska barn- och ungdomsvården

Svenska kommunförbundet
Landstingsförbundet
Förskollärarförbundet i Sverige och Danmark
LO
TCO

Kommunalarbetarförbundet
SACO/SR
SAF
Lantbrukarnas riksförbund
Sveriges socionomförbund

Sveriges psykologförbund
Fredrika Bremerförbundet
Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund
Centerns kvinnoförbund
Folkpartiets kvinnoförbund

Sveriges kvinnors vänsterförbund
Föräldraföreningar (11 st)
Riksförbundet Hem och Skola
Pensionärernas riksorganisation
Rädda Barnen

Bris
Barnomsorgsgruppen
Förskoleseminarierna
Fritidspedagogutbildningar
Lärarhögskolan i Malmö, Mölndal och Stockholm

Pedagogiska institutionen i Umeå
Daghem (131 st)
Dagbarnvårdare (16 st)

267 remissvar har kommit in
315 remissinstanser bereddes tillfälle att avge yttrande

Bilaga 2 Familjestödsutredningens forsknings- och utvecklingsarbete

Inom familjestödsutredningen har arbetat en forsknings- och utvecklingsgrupp under ledning av Kerstin Sjöblom. I denna grupp har ingått: Anita Dahlgren, Karin Edenhammar, Lars Jalmert, Sören Järtby, Malene Karlsson, Elin Michélsen, Gunilla Niss, Lena Nordenmark, Tove Rinnan, Irene Samuelsson, Elisabet Sjögren Olsson och Gunilla Svensson.

Forsknings- och utvecklingsgruppen har i sitt arbete utarbetat underlag för betänkandet och även deltagit i arbetet med att skriva det. Ett omfattande utbildnings- och fortbildningsarbete har bedrivits i många olika kommuner, vid utbildningsanstalter m. m. Inom nästan alla projekt har ett antal studerande vid olika utbildningsanstalter följt arbetet och skrivit uppsatser och rapporter efter att ha fått handledning inom projektet.

Karin Edenhammar har arbetat med försöksverksamhet för att pröva åldersblandade grupper i daghem. Det övergripande syftet har varit att utveckla och förbättra det pedagogiska arbetet i småbarnsomsorgen.

Lars Jalmert har granskat ideologiska och värderingsmässiga frågor inom traditionell psykologisk teoribildning och har gjort en genomgång av forskning om små barn och daghem.

Malene Karlsson har gjort en kartläggning av kommuners arbete för att höja kvaliteten i familjedaghem. Utifrån detta analyserar och diskuterar hon aktuella möjligheter till förbättringar.

Elin Michélsen har arbetat med en utvärdering av arbetet på småbarnsavdelningar inom socialstyrelsens försöksverksamhet på det pedagogiskt-organisatoriska området. Hon har därefter gjort en studie av grupplek mellan ett- och tvååringar i daghem.

Lena Nordenmark har intervjuat personal i lägenhetsdaghem och därefter gjort en sammanställning av några kommuners utvecklingsarbete för att bryta dagbarnvårdarnas isolering.

Anita Dahlgren, Gunilla Niss, Tove Rinnan och Elisabet Sjögren Olsson har arbetat med olika former av försöksverksamhet för att förbättra samarbetet mellan föräldrar och personal på daghemmens småbarnsavdelningar. Anita Dahlgren och Gunilla Niss har följt ett pågående samarbete mellan föräldrar och personal. Tove Rinnan har arbetat för att finna nya former för introduktion av barn och föräldrar.

Elisabet Sjögren Olsson har följt och studerat ett pågående samarbete mellan föräldrar och personal i daghem och därefter tillsammans med Nacka kommun startat en försöksverksamhet där föräldrar aktivt deltar i daghemsarbetet genom att arbeta där en till två dagar i månaden. Försöksverksam-

heten har pågått i nära tre år och har nu utvärderats. Hon har också studerat och dokumenterat olika försöksverksamheter med nya former av föräldramedverkan, exempelvis daghemskooperativ.

Kerstin Sjöblom har varit projektledare för forsknings- och utvecklingsgruppen och har också varit medarbetare i boken "Små barn i daghem", del 5 i den av socialstyrelsen utgivna Arbetsplan för förskolan. Boken riktar sig till anställda inom barnomsorgen och till dem som genomgår utbildning för arbete i barnomsorgen. Hon har även arbetet med projekt för att öka kvaliteten i det pedagogiska arbetet i daghem.

1 Utgivna rapporter och skrifter från familjestödsutredningen vid socialdepartementet och socialstyrelsen

Dahlgren, Anita
Försöksverksamhet vid spädbarnsavdelningen på en barnstuga i Karlstad, 1979

Edenhammar, Karin
Småbarnsavdelningen är en liten värld för sig. Kartläggning av det pedagogiska utvecklingsarbetet som utförts på småbarnsavdelningar inom socialstyrelsens försöksverksamhet på barnstugor. Rapport nr 2, 1976
Försöksverksamhet med åldersintegrerade grupper. Rapport om Gamlebyplan 9, 1976–1978. Rapport nr 7, 1979

Jalmert, Lars
Mors barn. Om värderingar inom forskning. Rapport nr 1, 1975
Barnomsorg och forskning i Storbritannien. Reserapport, 1977
Små barns sociala utveckling. Kritisk granskning av forskning. Doktorsavhandling, pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, 1979

Karlsson, Malene
Familjedaghem. Vår osynliga barnomsorg, 1979
Kvalitet i familjedaghem. Uppslag och idéer från en familjedaghemskonferens, 1980

Mehlqvist, Birgitta och Sjögren Olsson, Elisabet
Vårt och deras dagis. Rapport nr 4, 1976

Michélsen, Elin
Dialogpedagogik på småbarnsavdelningar. Utvärdering av socialstyrelsens pedagogisk-organisatoriska försöksverksamhet.
Rapport nr 5, 1977
Delrapporter från småbarnsavdelningarna "Krusbäret", "Hallonet" och "Melonen", 1977
Social lek i småbarnsgrupp. En förstudie, 1978
Grupplek bland ett- och tvååringar på daghem. Delrapport, 1979
Grupplek bland ett- och tvååringar på daghem.
Rapport nr 10, 1980

Nordenmark, Lena
Lägenhetsdaghem. En intervjuundersökning. Rapport nr 6, 1977

Olin Patrick
Hälsorisker och hälsovård för barn i daghem. Ds S 1978:15

Rinnan, Tove
Samarbete mellan föräldrar och personal i förskolan. En sammanställning av forskning och litteratur. Rapport nr 3, 1976

Åldersintegration. En intervjuundersökning. PM 85/1979

Samuelsson, Irene
Föräldramedverkan på Bläckfisken och Mörten, 1979

Sjöblom, Kerstin, Annerstedt, Elisabeth och Västberg, Per
Projektet Guldstjärnan. En projektbeskrivning, 1980

Sjögren Olsson, Elisabet
Föräldrar och daghem. En undersökning om förutsättningar för föräldra-personalsamarbete i daghem. Rapport nr 8, 1979

Daghemmet Siken. En utvärdering av en försöksverksamhet med föräldramedverkan i daghem. Rapport nr 9, 1980

Svensson, Gunilla
Små invandrarbarn på daghem, 1979

2 Rapporter och skrifter gjorda i samarbete med forsknings- och utvecklingsgruppen på familjestödsutredningen

Andersson, Torbjörn
Sociala kontakter mellan 0–2-åringar, 1978

Andersson, Z., Blom, L. och Nordström, U.
Sociala kontakter mellan små barn på daghem. Bet. vet. inst. grp., Uppsala universitet. Stencil. 1975

Barnen i framtiden, SOU 1979:41
Barnomsorgen i kvartersgården Högberga. Edenhammar, Karin, Niss, Gunilla, Sjöblom, Kerstin och Sjögren Olsson, Elisabet

Bergander, Eva-Christina och Wollin, Birgitta
"Det verkar ju ganska bra, men jag skulle inte jobba just då." En intervjuundersökning av köföräldrars reaktioner på ett erbjudande om plats på ett föräldrakooperativt daghem, 1978

Ekström, Helena och Gyllang, Cecilia
Småbarnsgrupp – eller alla tillsammans, 1979

Gillsäter, Pia och Hencz, Marita
Ett försök till strukturerat arbetssätt i ett åldersintegrerat daghem i Botkyrka, 1980

Guvå, Gunilla och Wallskog, Christina
Utvidgade syskongrupper. En utvärdering, 1980

Kraft, Anna Bella
Tre veckors dagbok från Bredängstorget, ett åldersintegrerat daghem i Stockholm, 1979

Mehlqvist, Birgitta
Föräldra – personalsamarbete, 1979

Små barn i daghem
Arbetsplan för förskolan, del 5. Socialstyrelsen. LiberFörlag 1978

Wahlund, Christina
Rapport från daghemmet Lilla Björns försöksverksamhet med åldersintegrerade barngrupper 0,7–12 år, 1979

Bilaga 3 Introduktionsprogram Malmö kommun

Introduktionsprogram

Vecka 1

Måndag:

8.00– 9.00	Presentation av varandra.
9.00–12.00	Skapande dramatik.
13.00–16.00	Diskussion kring uppläggningen av introduktionen. Rundvandring i lokalerna tillsammans med arkitekter.

Tisdag:

8.00–12.00	Målsättningen med arbetet i förskolan. Diskussion i små och stora grupper.
13.00–16.00	Förberedelsearbete på förskolan.

Onsdag:

8.00–12.00	Information av logoped.
13.00–16.00	Föräldrasamarbete. Hur ska vi bäst kunna samarbeta? Föräldrar–personal.

Torsdag:

8.00–12.00	Dialogpedagogik. Diskussion i små och stora grupper.
13.00–16.00	Praktiska råd för arbetet. Information av sjukgymnast.

Fredag:

8.00–16.00	Uppdelning i arbetslag. Diskussion kring vilken åldersgrupp var och en vill arbeta med. Samarbetsövningar t. ex. Sjölund-övningar.

Vecka 2

Måndag:

8.00–12.00	Uppdelning i arbetslag alternativt förberedelsearbete på förskolan.
13.00–16.00	Musiklek, rytmik, dramatik.

Tisdag:

8.00–12.00	Information och diskussion kring barnmisshandel.
13.00–16.00	Besök av personal från barnavårdscentral, barnpsyk. och socialbyrå. Samarbete inom distriktet.

Onsdag:

8.00–16.00	Arbetsmetoder i förskolan. Praktiska arbetsrutiner, samarbetsformer, planering, konferenser etc. Diskussion i små och stora grupper. Pedagogkonsulent.

Torsdag:

8.00–12.00	Samarbetsövningar t. ex. Sjölund.
13.00–16.00	Inskolning av barnen, trygghetsfråga. Vi diskuterar hur inskolningen bäst ska läggas upp. Föräldrar–personal.

Fredag:

8.00–12.00	Diskussion med representanter från byrån för barnomsorg. Byråföreståndare, inspektör, barntillsynsassistent, barnvårdarassistent, kontorist.
13.00–16.00	Förberedelsearbete på förskolan.

Vecka 3

Måndag:

8.00–16.00	Inskolning av barn.

Tisdag:

8.00–12.00	Inskolning av barn.
13.00–14.30	Personalavdelningen informerar.
14.30–16.00	Kosten på förskolan. Kostkonsulent.

Onsdag:

8.00–12.00	Inskolning av barn.
13.00–16.00	Fackliga företrädare informerar.

Torsdag:

8.00–12.00	Gemensam genomgång av föreståndarens uppgifter.
13.00–16.00	Inskolning av barn.

Fredag:

8.00–12.00	Utvärdering och sammanfattning av introduktion. Gemensam middag.

Vi vill betona att programmet är *preliminärt*. Deltagarna måste få ge synpunkter.

Bilaga 4 Introduktionsprogram Upplands-Väsby kommun

Program för introduktion av nyanställd personal

Följande program har utformats av en planeringsgrupp som bestått av förvaltnings- och barnstugepersonal. Det bygger på erfarenhet från tidigare introduktionsperioder.

Det är meningen att ni skall vara med om hela programmet, men möjlighet till tidförändringar finns i viss utsträckning och görs då i samråd med områdesassistenten.

Varje fredag under introduktionstiden är tid för uppföljning och planering tillsammans med områdesassistenten.

Vecka 1, 15/10–19/10

Måndag:	
10.00	Samling och presentation.
Kommunhuset, plan 5, rum 525	Genomgång av introduktionsprogrammet. Information om barnstugan och redan inköpta inventarier. Områdesassistenten Anna-Greta Olofsson, Gunborg Lejon och Bo Jonsson medverkar. Besök på barnstugan.
Tisdag:	
10.00	Information om inköpsrutiner och fakturering:
Kommunhuset, plan 5, rum 525	Agne Eweman, Karin Hultgren och Göran Vallin.
13.00	Besök på fadderdaghemmet.
Onsdag:	Eget arbete.
Torsdag:	Eget arbete.
Fredag:	Planering för kommande vecka. Områdesassistenten berättar om intagning av barn och information till föräldrarna. Eget arbete.

Vecka 2, 22/10–26/10

Måndag:	Eget arbete.
Tisdag:	
10.00	Barnrapportering, vikarieförmedling och barnvårdarna Margaretha Franzén, Marianne W. I. och Ingrid Hultgren.
Kommunhuset, plan 5, rum 535	
13.00	Rundtur på andra institutioner tillsammans med områdesassistenten.
Onsdag:	Eget arbete.
Torsdag:	
Kommunhuset, 13.00	Eget arbete.
plan 8, rum 828	Information om kommunförvaltningen.
15.00	Rundvandring i kommunhuset tillsammans med områdesassistenten.
Fredag:	Diskussion kring veckan som gått och planering inför kommande vecka tillsammans med områdesassistenten.
	Eget arbete.

Vecka 3, 29/10–1/11

Måndag:	
08.30	Besök på Optimusv, fastighetskontorets felanmälan och information av städledare.
	Eget arbete.
Tisdag:	
Biblioteket, Grimsta, 08.30	Information om biblioteket och övriga kulturutbud barnbibliotekarien och Lillemor Hasselberg.
	Eget arbete.
Onsdag:	
10.00	Information om Social och fritidsförvaltningen: Stig Ernestål och Lennart Fåmin.
Kommunhuset, plan 4, rum 439	Eget arbete.
Torsdag:	
08.30	Personalrapportering och övriga personalfrågor: Ellen Roberto och Helena Omberg.
Kommunhuset, plan 4, rum 439	
rum 525, 10.00	Invandrarbarn: Marita Jonsson.
	Eget arbete.
Fredag:	Diskussion kring veckan som gått och planering av kommande vecka tillsammans med områdesassistenten. Eftermiddagen kompensationsledig för föräldramöte.

Vecka 4, 5/11–9/11

Måndag:	Eget arbete.
Tisdag:	Eget arbete.
Onsdag:	Öppet hus för föräldrarna.
Torsdag:	Eget arbete.
Fredag:	Planering inför kommande vecka tillsammans med områdesassistenten. Eget arbete.

Vecka 5, 12/11–16/11

Måndag:	Eget arbete. Invänjning av barn.
Tisdag: 08.30 på daghemmet	Information om studiedagar, träffar o. d. Gunborg Lejon. Invänjning av barn. Eget arbete.
Onsdag: på daghemmet 15.00	Invänjning av barn. Eget arbete. Psykologen informerar om sin verksamhet.
Torsdag: på daghemmet 13.00	Invänjning av barn. Eget arbete. Information om uppsökande och informerande verksamhet: Anitha Rönström. BVC sköterskorna berättar om kontakten med daghemmen.
Fredag: på daghemmet	Utvärdering av introduktionsperioden. Planering inför kommande vecka: områdesassistenten, Bo Jonsson och Gunborg Lejon. Invänjning av barn. Eget arbete.

Under introduktionstiden kommer ni överens med områdesassistenten hur och när kostinformation, ergonomi, skyddsinformation från företagshälsovården och kontakt med socialassistenten för området skall läggas in och om ni vill ha någon form av gruppdynamiska övningar.

Ett första föräldramöte läggs förslagsvis kvällstid vecka 2 eller 3.

Föräldramötet används till information om barnstugan och planering och information om barnens invänjningstid.

Öppethus dagen används till att tillsammans med föräldrarna skruva ihop möbler och liknande.

Bifogade diskussionsfrågor är till för att stimulera konstruktiva samtal i syfte att föra individerna i gruppen närmare varandra.

Vi kommer också att gå igenom ett studiehäfte som heter "Att starta . . .", som socialstyrelsen ligger bakom.

Bilaga 5 Barnomsorgslagen

SFS 1976: 381

Utkom från trycket den 17 juni 1976

Lag om barnomsorg;

utfärdad den 13 maj 1976.

Enligt riksdagens beslut[1] föreskrives följande.

Inledande bestämmelser

1 § Samhällets barnomsorg innefattar förskoleverksamhet och fritidshemsverksamhet.

Den har till syfte att i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barnen.

Förskoleverksamheten avser barn som ej har uppnått skolpliktig ålder och barn vilkas skolgång har uppskjutits enligt 32 § andra stycket skollagen (1962: 319). Fritidshemsverksamheten omfattar barn till och med 12 års ålder.

Barnomsorgen ankommer på kommun eller huvudman för institution som avses i 9 §.

2 § Förskoleverksamheten bedrives i form av förskola samt familjedaghem och annan kompletterande förskoleverksamhet.

Förskola kan organiseras som daghem eller som deltidsgrupp. I daghem mottages barn för vistelse minst sju timmar om dagen. I deltidsgrupp mottages barn under tid som understiger den som gäller för vistelse i daghem.

3 § Fritidshemsverksamheten bedrives i form av fritidshem och därtill anknuten fritidsverksamhet samt familjedaghem.

I fritidshem mottages barn för vistelse den del av dagen då barnet ej vistas i skolan.

Skyldighet att ordna barnomsorg

4 § Kommun skall bedriva förskole- och fritidshemsverksamhet för de barn, som är kyrkobokförda i kommunen eller stadigvarande vistas där.

5 § Barn skall anvisas plats i förskola från och med höstterminen det år då barnet fyller sex år. Sådan förskola skall omfatta minst 525 timmar om året.

[1] Prop. 1975/76: 92, SoU 28, rskr 219.

SFS 1976: 381

Barn vars skolgång har uppskjutits enligt 32 § andra stycket skollagen (1962: 319) skall beredas möjlighet att fortsätta i förskolan ytterligare ett år. Kan förskola på grund av barnens restider eller av andra skäl icke bedrivas i den omfattning som anges i första stycket, får kommunen dela upp förskolan på två år. Barn som beröres av sådan uppdelning skall anvisas plats i förskolan från och med höstterminen det år då barnet fyller fem år. Sådan förskola skall omfatta sammanlagt minst 700 timmar.

6 § Barn, som av fysiska, psykiska, sociala, språkliga eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling skall anvisas plats i förskola tidigare än som anges i 5 § första stycket eller anvisas plats i fritidshem med förtur, om ej barnets behov av sådant stöd tillgodoses på annat sätt.

Kommun skall genom uppsökande verksamhet ta reda på vilka barn som behöver anvisas plats i förskola eller fritidshem enligt första stycket.

7 § Kommun skall verka för att barn som avses i 5 och 6 §§ utnyttjar den anvisade platsen och informera föräldrarna om verksamheten och syftet med denna.

8 § Kommun skall genom en planmässig utbyggnad av förskola, familjedaghem, fritidshem och annan förskole- och fritidshemsverksamhet sörja för att de barn som på grund av föräldrarnas förvärvsarbete eller studier eller av andra skäl behöver omvårdnad utöver vad som följer av 5 och 6 §§ får sådan omvårdnad, om ej behovet tillgodoses på annat sätt.

I kommunen skall finnas en av kommunfullmäktige antagen plan för barnomsorgen. I planen skall redovisas behovet av förskolor, familjedaghem, fritidshem och annan förskole- och fritidshemsverksamhet inom kommunen samt på vilket sätt behovet skall tillgodoses. Planen skall avse en period av minst fem år.

9 § Vistas barn på sjukhus, barnhem eller annan institution skall huvudmannen för denna sörja för att barnet får tillfälle att deltaga i verksamhet som motsvarar den som erbjudes i förskola eller fritidshemsverksamhet.

Ledningen av barnomsorgen

10 § Ledningen av barnomsorgen utövas inom varje kommun av barnavårdsnämnden. Kommun får dock besluta att annat kommunalt organ skall utöva ledningen av verksamheten. I fråga om sådant organ skall beträffande barnomsorgen bestämmelserna för barnavårdsnämnd gälla i tillämpliga delar.

Avgifter

11 § Kommun får ej taga ut avgift för plats i förskola som avses i 5 eller 6 § i den mån verksamheten ej överstiger 15 timmar i veckan eller 525 timmar om året. I övrigt utgår avgift för plats i förskole- och fritids-

hemsverksamhet enligt grunder som beslutas av kommunen. Avgiften får ej överstiga vad som motsvarar platsens andel i kommunens kostnad för verksamheten. **SFS 1976: 381**

Tillsyn m. m.

12 § Länsstyrelsen utövar inom länet tillsyn över barnomsorgen.

13 § Socialstyrelsen utövar den centrala tillsynen över barnomsorgen. Socialstyrelsen utfärdar vägledande information till kommunerna.

Finansiering av statsbidrag till barnomsorgen

14 § Om statsbidrag till kommunernas barnomsorg finns särskilda bestämmelser. För finansiering av sådant statsbidrag erlägges årligen socialavgift enligt 15 och 16 §§.

15 § Arbetsgivare erlägger avgift beräknad enligt de grunder som anges för arbetsgivares socialförsäkringsavgift till sjukförsäkringen i 19 kap. 1 § lagen (1962: 381) om allmän försäkring.

16 § Avgift utgår med en procent av det belopp, på vilket avgiften skall beräknas.

17 § I fråga om debitering och uppbörd av avgift äger lagen (1959: 552) om uppbörd av vissa avgifter enligt lagen om allmän försäkring, m. m. motsvarande tillämpning.

18 § Avgifterna tillföres staten.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1977, då lagen (1973: 1205) om förskoleverksamhet skall upphöra att gälla.

Förekommer i lag eller annan författning hänvisning till föreskrift som har ersatts genom bestämmelse i denna lag skall hänvisningen i stället avse den nya bestämmelsen.

På regeringens vägnar

G. E. STRÄNG

SVEN ASPLING
(Socialdepartementet)

Från 1 januari 1982 ersätts barnomsorgslagen av socialtjänstlagen.

SFS 1980: 620
Utkom från trycket den 29 juli 1980

Socialtjänstlag;

utfärdad den 19 juni 1980.

Enligt riksdagens beslut[1] föreskrivs följande.

- - - - - - - -

Omsorger om barn och ungdom

12 § Socialnämnden skall

verka för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden,

i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och ungdom och

sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som de behöver och, om hänsynen till den unges bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet.

13 § För barn som stadigvarande vistas i kommunen skall bedrivas förskole- och fritidshemsverksamhet.

Förskoleverksamheten avser barn som inte har uppnått skolpliktig ålder och barn vilkas skolgång har uppskjutits enligt 32 § andra stycket skollagen (1962:319).

Fritidsverksamheten avser skolpliktiga barn till och med tolv års ålder.

14 § Barn skall anvisas plats i förskola från och med höstterminen det år då de fyller sex år. Förskolan skall omfatta minst 525 timmar om året.

De barn vilkas skolgång har uppskjutits enligt 32 § andra stycket skollagen (1962:319) skall anvisas plats i förskola.

Kan förskola på grund av barnens restider eller av andra skäl inte bedrivas i den omfattning som anges i första stycket, får kommunen dela upp förskolan på två år. Barn som berörs av sådan uppdelning skall anvisas plats i förskolan från och med höstterminen det år då barnet fyller fem år. Sådan förskola skall omfatta sammanlagt minst 700 timmar.

15 § De barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling skall anvisas plats i förskola tidigare än som anges i 14 § första stycket eller med förtur anvisas plats i fritidshem, om inte barnens behov av sådant stöd tillgodoses på något annat sätt.

Socialnämnden skall genom uppsökande verksamhet ta reda på vilka barn som behöver anvisas plats i förskola eller fritidshem enligt första stycket.

16 § Socialnämnden skall verka för att barn som avses i 14 och 15 §§ utnyttjar den anvisade platsen och informera föräldrarna om verksamheten och syftet med denna.

[1] Prop. 1979/80:1, SOU 44, rskr 385.

17 § Kommunen skall genom en planmässig utbyggnad av förskole- och fritidshemsverksamheten sörja för att de barn som på grund av föräldrarnas förvärvsarbete eller studier eller av andra skäl behöver omvårdnad utöver vad som följer av 14 och 15 §§ får sådan omvårdnad, när inte behovet tillgodoses på annat sätt.

I kommunen skall finnas en av kommunfullmäktige antagen plan för förskole- och fritidshemsverksamheten. Planen skall avse en period av minst fem år.

18 § Om ett barn vårdas på sjukhus eller i någon annan institution, skall huvudmannen för institutionen sörja för att barnet får tillfälle att delta i verksamhet som motsvarar den som erbjuds i förskola eller fritidshemsverksamhet.

Bilaga 6 Några fakta om barnomsorgen

Om daghem

Daghemmets syfte är att i samverkan med kommunen ge en pedagogisk fostran och tillsyn av barn i åldrarna ett halvt till sex år, och ge föräldrarna möjlighet till att förvärvsarbeta eller studera.

Vid årsskiftet 1979–80 fanns 125 000 (18 %) av 0–6-åringar inskrivna i daghem. Av 0–2-åringar hade 31 000 (11 %) plats.

Daghemmens storlek varierar från att omfatta 10–150 barn. Ett vanligt daghem har mellan 40–50 barn. Variationen på daghem är stor både vad gäller storlek, åldersspridning och inre verksamhet. Några daghem är integrerade med fritidshem eller deltidsförskola.

Daghemmet är indelat i avdelningar. Fyra avdelningar är vanligt. Avdelningarna är uppdelade i grupper. Småbarnsgrupp, syskongrupp, åldersblandade grupper är exempel på olika grupper. Småbarnsgruppen omfattar barn i åldrarna 6 månader–2 1/2–3 år. Gruppen består som regel av 10–12 barn varav högst 4 barn är under ett år. I syskongruppen ingår barn i åldrarna 3–6 år. Gruppen består vanligtvis av 15–18 barn. De åldersblandade eller utvidgade syskongrupperna består av barn i åldern 6 månader till 12 år. Försöksverksamhet har hittills visat att ca 15 barn, varav högst 4 barn under 3 år, är lämplig gruppstorlek. Åldersindelade grupper med koltbarn (1 1/2–3 år), mellanbarn (3–4 år) och stora barn (5–6 år) förekommer också.

Om personalen i barnomsorgen

År 1979 arbetade 20 000 förskollärare och 17 000 barnskötare inom daghemmen, deltidsgrupperna och fritidshemmen. 5 000 av de anställda hade ingen barnavårdsutbildning. Samma år fanns det 3 000 föreståndare. 12 000 personer arbetade som ekonomipersonal, städpersonal och vaktmästare. (Statistiska meddelanden, S 1980:2.)

I familjedaghemmen var antalet dagbarnvårdare 32 000 år 1979. Den genomsnittliga åldern på dagbarnvårdarna var ca 37 år. 3–4 dagbarn var det vanligaste antalet barn per dagbarnvårdare.

I daghem arbetar förskollärare och barnskötare. Förskollärarna har två års utbildning vid en lärarhögskola. Lägsta inträdesåldern är 19 år. Barnskötarna kan ha antingen 2 års utbildning vid gymnasieskolans vårdlinje

eller en specialkurs om en termin eller ett läsår. Lägsta inträdesåldern till barnskötarekursen är 16 år.

1979 arbetade totalt 60 000 personer i förskolor och fritidshem. 5 % av samtliga var män. Endast 55 % var anställda på heltid. Olika former av deltidsanställning är vanligt inom barnomsorgen. (Statistiska meddelanden S 1980:5.)

Ledningen av barnomsorgen

Kommunen utövar ledningen av barnomsorgen. I kommunen skall bedrivas förskole- och fritidsverksamhet för de barn som bor i kommunen. Kommunen skall informera om barnomsorgens verksamhet, innehåll och syfte. Kommunen skall erbjuda alla barn plats i deltidsförskola det året de fyller 6 år. I kommunen skall det finnas en plan för barnomsorgen. Behovet av förskolor, daghem och fritidshem skall redovisas årligen. Planen skall avse en period av minst fem år. Barn som behöver särskilt stöd i sin utveckling skall anvisas plats tidigare än vid 6 års ålder. Kommunen skall bedriva uppsökande verksamhet för att ta reda på vilka barn som kan behöva anvisas plats. (Se barnomsorgslagen bilaga 5).

Socialstyrelsen är central tillsynsmyndighet för barnomsorgen. Socialstyrelsen utarbetar vägledande information om förskolans utbyggnad, organisation, arbetssätt och miljöutformning. Socialstyrelsen följer och tar initiativ till utvecklingsarbete och forskning som gäller barn i barnomsorgen.

Socialstyrelsen administrerar det statsbidrag kommunerna kan söka till barnomsorgen. Socialstyrelsen medverkar vid fortbildning av barnomsorgens personal.

Socialstyrelsen rekommenderar en personaltäthet på en anställd på 5 barn när barnen är 3–6 år och 2 anställda på 5 barn när barnen är under 3 år. 1980 hade daghemmen i landet en genomsnittlig personaltäthet av 4,1 barn per anställd. Detta är en hopvägning av grupper både med och utan småbarn.

Bilaga 7 Utredningens uppdrag

Direktiven för familjestödsutredningens arbete har angetts av förutvarande chefen för socialdepartementet, statsrådet Aspling, i ett anförande till statsrådsprotokollet över socialärenden den 4 januari 1974. Han anförde följande.

Genom beslut vid 1973 års riksdag har den tidigare moderskapsförsäkringen från den 1 januari 1974 ersatts av en föräldraförsäkring med garantinivå (prop. 1973:47, SfU 1973:19, rskr 1973:198). Beslutet grundas på förslag från familjepolitiska kommittén i betänkandet (SOU 1972:34) Familjestöd. Garantinivån innebär ett grundläggande försörjningsskydd i form av föräldrapenning med 25 kr om dagen under sex månader i anslutning till barnets födelse. Till försäkrad med rätt till högre sjukpenning än garantinivån utgår föräldrapenningen med samma belopp som sjukpenningen. Föräldrapenningen utgår till den av barnets föräldrar som ombesörjer den huvudsakliga vården av barnet. Föräldrarna får alltså själva avgöra vem av dem som skall stanna hemma hos barnet och uppbära föräldrapenningen. Därvid finns även möjlighet för förälder som minskar sitt förvärvsarbete med hälften att få halv föräldrapenning. Föräldrapenningen utgör liksom sjukpenningen skattepliktig inkomst och är ATP-grundande.

Från samma tidpunkt har införts rätt till sjukpenning för förälder som behöver ta vård om sjukt barn och för fader som behöver ta vård om äldre barn i samband med att ytterligare barn föds i familjen. Rätten till sjukpenning för dessa ändamål omfattar högst tio dagar per familj och kalenderår.

En grundtanke bakom den nya föräldraförsäkringen är att det är föräldrarnas förvärvsinkomster som är grundvalen för en barnfamiljs ekonomi. En fortsatt snabb utbyggnad av samhällets barnomsorg för förvärvsarbetande föräldrars barn är av största betydelse med hänsyn till såväl barnfamiljernas ekonomi som barnens behov. Kontantstöd som siktar till att ge viss kompensation för bortfallet av den ena föräldern arbetsinkomst bör lämnas endast i särskilda situationer. Det stöd som ges genom föräldrapenning i samband med barns födelse och genom föräldrapenning vid vård av sjukt barn tar – liksom vårdbidraget för svårt handikappade barn – sikte på sådana situationer, när det i regel är ofrånkomligt att en av föräldrarna stannar hemma för att ta hand om barnen. I situationer av detta slag bör alltså ett skydd mot inkomstbortfall finnas, medan i övrigt det ekonomiska familjestödet inom familjepolitikens ram bör ta sikte på barnens försörjning och inte på försörjningen av en hemmavarande förälder.

En annan grundtake bakom föräldraförsäkringen är att reglerna skall medverka till jämställdhet mellan män och kvinnor. Fortfarande finns det stora skillnader mellan mäns och kvinnors villkor i arbetslivet och i samhället. Den arbetsfördelning mellan män och kvinnor som nu präglar samhället låser fast såväl män som kvinnor i skilda roller. Utvecklingen för jämställdhet avser bl. a. för kvinnornas del ökade möjligheter att förvärvsarbeta och för männens del möjligheter att ta ett större ansvar för barnen. Föräldrapenningen och sjukpenningen vid vård av sjukt barn bygger på principen

att föräldrarna delar ansvaret för barnens omvårdnad. Målet är att båda föräldrarna på lika villkor ges möjlighet att på ett tillfredsställande sätt kombinera förvärvsarbete och god omvårdnad om barnen.

För att göra en första sammanställning och bedömning av erfarenheterna av de här nämnda nya reglerna bör en sakkunnig nu tillkallas.

Föräldrapenningen kan tas ut tidigast fr. o. m. den sextionde dagen före den beräknade tidpunkten för förlossningen och längst t. o. m. den etthundraåttionde dagen efter barnets födelse. Har barnet under en del av denna tid på grund av sjukdom inte kunnat vårdas av föräldrarna skall den senare tidsgränsen kunna förskjutas med motsvarande tid, dock längst till den tvåhundrafyrtionde dagen efter födelsen. Föräldrapenningen utgår till den av föräldrarna som stannar hemma och sköter den huvudsakliga delen av barnets omvårdnad. Ett villkor för rätt till föräldrapenning är således att föräldern avstår från förvärvsarbete. Föräldrarna skall emellertid också kunna avlösa varandra i vården under samma dag på så sätt att båda har halvtidsarbete och uppbär halv föräldrapenning vardera. För att möjliggöra en sådan lösning har som tidigare nämnts införts rätt till halv föräldrapenning för förälder som minskar sitt förvärvsarbete med minst hälften till följd av barnets omvårdnad. Däremot utgår ingen ersättning för inkomstbortfall om båda föräldrarna minskar sin arbetsinsats med mindre än hälften, exempelvis arbetar vardera sex timmar per dag.

Föräldrapenningen utgår som nämnts f. n. under sex månader i anslutning till barnets födelse. Familjepolitiska kommittén har i sitt utbyggnadsprogram för familjepolitiken (SOU 1972:34) föreslagit att ersättningstiden byggs ut till åtta månader. Jag har tidigare denna dag vid anmälan av de frågor som gäller utgifterna för budgetåret 1974/75 inom socialdepartementets verksamhetsområde (prop. 1974:1, bil. 7 p. C 3) föreslagit en förlängning av ersättningstiden fr. o. m. den 1 januari 1975 till sju månader.

Den sakkunnige bör, med utgångspunkt i familjepolitiska kommitténs förslag, närmare pröva frågan om ersättningstidens längd. Därvid bör undersökas möjligheterna att förlänga ersättningstiden på ett sådant sätt att försäkringen underlättar för förälder att förvärvsarbeta med reducerad arbetstid under en viss period efter det rätten till hel föräldrapenning upphört. Vid bedömningen av denna fråga bör den sakkunnige, förutom de tekniska och administrativa förutsättningarna, även pröva erfarenheterna och de pedagogiska förutsättningarna beträffande småbarnsgrupper i daghem. Vidare bör prövas möjligheterna att få anställning med reducerad arbetstid av nämnda slag liksom återverkningarna av ett sådant system på småbarnsföräldrarnas ställning på arbetsmarknaden.

Genom beslut den 30 december 1974 har vidare Kungl. Maj:t uppdragit åt familjestödsutredningen att närmare pröva frågan beträffande regler om uppdelning av ersättningstiden mellan föräldrarna vid en förlängning av ersättningstiden för föräldrapenning utöver de sju månader i anslutning till barns födelse som gäller fr. o. m. den 1 januari 1975. Resultatet av utredningens överväganden skulle redovisas snarast möjligt.

Genom beslut den 13 februari 1975 har regeringen för beaktande till familjestödsutredningen överlämnat riksdagens skrivelse nr 1975:332 ang. en översyn av vissa frågor beträffande vårdbidrag för svårt handikappat barn i enlighet med vad socialförsäkringsutskottet anfört i sitt av riksdagen godkända betänkande 1974:32.

Litteratur

Andersson, K. m. fl.: Barnuppfostran och politik, LiberFörlag, Stockholm, 1977

Andersson, T.: Sociala kontakter mellan 0–2-åringar, Psykologiska institutionen, Stockholms universitet, 1978

Andersson, T.: Sociala kontakter mellan 0–2-åringar, En litteraturgenomgång avseende små barns sociala beteende, samt en empirisk studie av 0–2-åringar i daghem, CD1 uppsats, Psykologiska institutionen, Stockholms universitet, 1979

Andersson, Z. Blom, L. och Nordström, U.: Sociala kontakter mellan små barn på daghem, Beteendevetenskapliga institutionsgruppen, Uppsala universitet, Stencil, 1975

Annemark, C. Sandblom, G. och Tideman, E.: Introduktionskurser på förskolor, Psykolognytt, nr 16/77, 1977

Annerblom, M-L.: Dagisfröken – barnvakt eller pedagog? Om könsroller och samarbetsproblem på daghem, Wahlström & Widstrand, 1979

Annerblom, M-L.: Könsroller i daghemsmiljö, Pedagogisk-psykologiska problem, Malmö lärarhögskola, nr 306, 1976

Arbetarrörelsen och familjepolitiken, Barn och familjepolitiskt program, Socialdemokraterna, 1978

Arbetsplan för förskolan, Socialstyrelsen, LiberFörlag, Stockholm

Del 1: Vår förskola, En introduktion till förskolans pedagogiska arbete 1975, (Rev. 1977)

Del 2: Vi lär av varandra, Om samspel och planering i förskolan 1975

Del 3: Vi upptäcker och utforskar, Att arbeta naturvetenskapligt i förskolan 1975

Del 4: Invandrarbarn i förskolan 1976, (Rev. 1978)

Del 5: Små barn i daghem, 1978

Del 6: Samtal, samvaro, språk, 1978

Arbetstiderna inför 80-talet, SOU[1] 1979:48

Arlt, B. R.: Vergleiche von Wachstum, Statik und Morbidität bei Säuglingen, die im elterlichen Haushalt, in Tageskrippen und im Säuglingsheim aufgezogen wurden, Pädiatrie Grenzgebiete 5:59, 1966

Augustsson, Feine, Johansson, Saarinen: Åldersintegrerade grupper (3–10 år) på Holma förskola i Malmö, 1979

Axelsen, T. Bjørgum, E. Skårdal, O.: Gruppepsykologi, J. W. Cappelens Forlag a.s. 1974

Back, L. Sjödin, I. och Tholén, E.: Projekt för ökad föräldramedverkan, Delrapport I och II, Stockholms socialförvaltning, Stencil, 1977

Back, L. och Tholén, E.: Föräldrars medverkan i daghem, Stockholms socialförvaltning, Stencil, 1979

Badger, G. F. m. fl.: A Study of Illness in a Group of Cleveland Families, II Incidence of the Common Respiratory Diseases, Amer, J., Hyg, 58:31, 1953

Baldwin, B. T. m. fl.: Viral and Mycoplasmal Pneumonias, Postgrad Med. 58:48, 1975

[1] Statens Offentliga Utredningar, LiberFörlag, Stockholm.

Barn – behov eller börda? Urval nr 11. Statistiska centralbyrån, Stockholm, 1979
Barn med behov av särskilt stöd enligt 6 § i barnomsorgslagen, Utkast, Stencil Socialstyrelsen 1980
Barn och vuxna, Barnomsorgsgruppens slutbetänkande om föräldrautbildning, SOU 1980:27
Barnen och den fysiska miljön, Barnmiljöutredningen, SOU 1975:36
Barnen i framtiden, Barnmiljöutredningen, SOU 1979:41
Barns fritid, 1968 års barnstugeutredning, SOU 1974:42
Barnens hälsa, Hälsovård inom förskoleverksamheten m. m. 1978:6 Socialstyrelsen, 1978
Barnens livsmiljö, del 1, Barnmiljöutredningen, SOU 1975:30
Barnkrubbor och sommarkolonier, SOU 1938:20
Barnomsorg – behov, efterfrågan, planeringsunderlag, Huvudbetänkande av planeringsgruppen för barnomsorg, SOU 1979:57
Barnomsorgen i siffror 1979–83, Barnomsorgsplanering, 2:79, Socialstyrelsen, 1979
Barnomsorgen i siffror 1980, 1980:2 Barnomsorgsplanering, Socialstyrelsen, 1981
Barnomsorgsundersökningen, 1980, Statistiska meddelanden, S 1980:20, Statistiska centralbyrån, 1980
Barns uppfostran och utveckling, Barnmiljöutredningen, SOU 1975:33
Beem, M. O.: Acute Respiratory Illness in Nursery Schoolchildren. A Longitudinal Study of the Occurence of Illness and Respiratory Viruses, Amer J. Epidemiol 90:30, 1969
Bell, J. A. m. fl.: Illness and Microbial Experiences of Nursery Children at Junior Village, Amer J. Epidemiol 74:267, 1961
Bell, R.: En notis om forskning, Ingår i pedagogiska institutionen, Arbetshäfte för A1, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, 1972
Bell, R.: Att utvärdera sociala program, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, 1975
Bellanti, J. A. m. fl.: Serum and Local Respiratory Antibody Responses Following Infection with "Mycoplasma Pneumonia" or Respiratory Syncytical Virus *in* The Secretory Immunologic System (eds) Dayton, D. H. Jr. Small, P. A. Jr. Chanock, R. M. Kaufman, H. E. Tomasi, T. B. NIH Bethesda Maryland, 1971
Belsky, J. och Steinberg, L. D.: The Effects of Daycare: A Critical Review. Child Development 49. 929.949, 1978
Bergander, E-C. och Wollin, B.: Det verkar ju ganska bra, men jag skulle inte jobba just då, Socialhögskolan i Östersund och psykologiska institutionen, Stockholms universitet, Stencil, 1978
Bjugren, G. m. fl.: Sinuitis in Children at Home and Day-nurseries, Ann Paediatr, 173:205, 1949
Björk, K. och Linde, B.: Personalens kommunikation och samarbete med föräldrar till barn på daghem i Sverige. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, 1973
Black, R. E. m. fl.: Giardiasis in Day-care Centers; Evidence of Person-to-Person Transmission, Pedatrics, 60:486, 1977
Blonstein, J. L.: Year's Work at Wartime Nursery, Brit Med J. 1:230, 1945
Borg, A. m. fl.: Rapport från expertgruppen för utredningen av allergiproblem i skolor och daghem, Stockholms socialförvaltning, Stencil, 1977
Bouchalova, M. Gerylovova, A.: Morbidité au cours des six premières années de la vie, Etude d'une circonscription pédiatrique, à Brno Rev. Hyg Med Soc, 17:427, 1969
Bowlby, J.: Attachment and Loss, vol. 1, Attachment, London, Hogarth Press, 1969
Bowlby, J.: Child Care and the Growth of Love, Second edition. Based by permission on the Report Maternal Care and Mental Health. 1953, 1965 and (part III) Mary D. Salter Ainsworth, 1965
Bowlby, J.: Maternal Care and Mental Health, Geneve: WHO monograph Series, No 1, 1951

Bra, ljust, helt, rent, Arvidsson, M.: Paletten, nr 1, 1978
Bratt, N.: Den tidiga jagutvecklingen, Bonniers, 1974
Brimblecombe, F. S. W. m. fl.: Family Studies of Respiratory Infections, Brit Med J, 1:120, 1958
Bronfenbrenner, U.: A Report on Longitudinal Evaluations of Preschool Programs, Washington D. C.: DHEW Publication No. (OHF) 75.25. 1974
Bronfenbrenner, U. Belsky & Steinberg, L.: Day Care in Context: An Ecological Perspective on Research and Public Policy, Cornell University, Ithaca, New York, Stencil, 1979
Bronfenbrenner, U.: Research on the Effects of Day Care. Paper prepared for the Advisory Committee on Child Development of the National Academy of Sciences. Cornell University, Ithaca, New York, Stencil, 1976
Bruun, U-B. Kärrby, G.: Se – förstå – handla, Barn, barnomsorg, barnpedagogik, Liber läromedel, Lund, 1979
Bühler, C.: Praktisk barnpsykologi, Natur och Kultur, Stockholm, 1939
Bättre barnmiljö, Föreningen för Sveriges socialchefer, 1977
Can Preschool Education Make a Lasting Difference? Bulletin of the High/Scope Foundation, nr 4, Ypsilanti, Michigan, 1977
Care of Children in Day Centres, WHO publ, 24, 1964
Carlberg, M. Guvå, G. och Teurnell, L.: Konsultation i förskolan, Sociala nämnden, Stockholms läns landsting, Stencil, 1977
Cederblad, M. och Höök, B.: Daghemsvård för treåringar, Laboratoriet för klinisk stressforskning, Karolinska institutet, Rapporter nr 78, 79 och 80, Stencil, 1978
Cederström-Friman, H. m. fl.: Barn i stan från sekelskiftet till sjuttiotal, Tidens förlag, Stockholm, 1979
Clarke, A. M. och Clarke, A. D. B.: Early Experience: Myth and Evidence. Open Books, London, 1976
Cochran, M. M.: A Comparison of Group Day Care and Family Child-rearing Patterns in Sweden. Child Development, 48, 702–707, 1977
Colley, J. R. T. m. fl.: Respiratory Disease in Young Adults: Influence of Early Childhood, Lower Respiratory Tract Illness, Social, Brit Med J. 3:195, 1973
Dagbarnvårdaravtalet, kollektivavtal för dagbarnvårdare 1978–79, Svenska kommunförbundet
Dagbarnvårdare – ett yrke, Studiehäfte, Socialstyrelsen, LiberFörlag, Lund, 1976
Daghem för små barn, Diskussionspromemoria från familjestödsutredningen, Liber Förlag, Stockholm, 1978
Daghem och förskolor, 1946 års kommitté för den öppna barnavården, SOU 1951:15
Dahlgren, A.: Försöksverksamhet vid spädbarnsavdelningen på en barnstuga i Karlstad, Familjestödsutredningen, Stencil, 1979
Daun, Å.: Boende och livsform, Tiden/Folksam, Stockholm, 1980
Davidson, F.: Day-care Centres in Paris and its Suburbs, *in* Care of Children in Day Centres, WHO public Health papers, 24:147, 1964
Diderichsen, B.: Den 0–3 årige samfundsborger. Hans Reitzels Forlag A/S, Köpenhamn, 1976
Diehl, I.: The Prevalence of Colds in Nursery School Children, J. Pediatr 34:52, 1949
Dingle, J. H. Badger, G. F. Jordan, W. S. Jr.: Illness in the Home. Press of Case Western Reserve University, Cleveland, Ohio, 1964
Dobbs, R. M. Bingham, K. Martin, W. J.: The Etiology and the Effects of Minor Grades of Anemia in Young Children, Studies at a group of war-time day nurseries, Arch Dis Child, 21:145, 1946
Douglas, J. W. B. Blomfield, J. M.: Children under Five, London, 1958
Drillien, C. M.: A Longitudinal Study of the Growth and Development of Prematurely Born Children, Part VIII: Morbidity in the age period 2–5 years. Arch Dis Child, 36:515, 1961

DuPont, H. L. Portnoy, B L. Conklin, R. H.: Viral Agents and Diarrheal Illness, Amer Rev Med, 28:167, 1977

Edenhammar, K.: Småbarnsavdelningen är en liten värld för sig. Familjestödsutredningens rapport nr 2, Stencil, 1976

Edenhammar, K.: Försöksverksamhet med åldersintegrerade grupper, Familjestödsutredningens rapport nr 7, Stencil, 1979

Etzioni, A.: Moderna organisationer, Aldus/Bonniers, Stockholm, 1966

Ekström, H. och Gyllang, C: Småbarnsgrupp – eller alla tillsammans, Psykologexamensuppsats, Psykologiska institutionen, Stockholms universitet, 1979

Er vore småbørns institutioner tidsvarende? Jacoby, H., Socialpedagogen 16/1979

Elmhorn, K.: Smakprov från SOMI, Socialstyrelsens levnadsnivå- och miljöinventering, 1976

Familjedaghem 1979, Statistiska meddelanden, S 1980:10, Sveriges officiella statistik, 1980

Familjedaghemsundersökningen 1976, Definitiva uppgifter, Statistiska meddelanden S 1978:1, Statistiska centralbyrån, 1978

Familjeliv, Utredningen för hem och familjefrågor, SOU 1947:46

Flemström, C. och Ronnby, A.: Fallet Rosengård, Prisma, Stockholm, 1972

Forsberg, M. och Pettersson, S.: Segregationens konsekvenser för barn, Socialdepartementet, 1978

Forskning efterlyses, Forskningsrådsnämnden, 1979

Forskning om barn, 1979
Universitetet i Linköping
Stockholms universitet
Karolinska institutet
Chalmers tekniska högskola
Kungliga tekniska högskolan
Göteborgs universitet
Umeå universitet
Lunds universitet
Uppsala universitet

Forskning till vardags, Forskningsrådsnämnden, 1979

Forskningspolitik, SOU 1977:52

Fredin, E. och Sundgren, M.: Åldersintegrerad barngrupp på daghem, Rapport 26, Barnbyn Skå, Stockholms socialförvaltning, 1977

Freud, A, Burlingham, D.: Infants without Families, International University Press, New York, 1944

Fromm, E.: Att ha eller vara? Natur och Kultur, Stockholm, 1978

Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar, Familjestödsutredningen, SOU 1975:62

Förordningen om statsbidrag till dag- och fritidshem, 1976:396

Förskolan, del 1 och 2, Barnstugeutredningen, SOU 1972:26, 27

Förskolan, Uttalande från Sveriges Förskollärares Riksförbund (SFR) med anledning av betänkandet Barn och vuxna, nr 8/1980

Föräldraförsäkring, Familjestödsutredningen, SOU 1978:39

Gesell, A.: Barnets värld och vår. Natur och Kultur, 1969

Gillsäter, P. och Hencz, M.: Ett försök till strukturerat arbetssätt i ett åldersintegrerat daghem i Botkyrka, 1980

Goldinger, B.: Familjegrupper i skolan, Skolklass som mötesplats för barn, föräldrar och lärare, Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1979

Grosch, C. Niebsch, G.: Das Krankheitsgeschehen in Kinderkrippen. Hygiene in Kinderkollektiven Band I, Veb Verlag Volk und Gesundheit, Berlin 1974

Gunnarsson, L.: Children and Day Care and Familycare in Sweden, Göteborgs universitet, 1979

Guvå, G. och Wallskog, C.: Utvidgade syskongrupper, Familjestödsutredningen, Södertälje kommun, 1980

Grünbaum, L.: Foraeldre och Paedagoger, Danskt psykologiskt förlag, Köpenhamn 1977

Hallström, Å. Jonsson, M-L. Nordin, R. och Söderström, E.: Våga förändra, Liber Publica, Stockholm, 1977

Hammarström, B. och Guvå, G.: Introduktionsprogram för nya daghem, Södertälje kommun, Stencil, 1977

Haavind, m. fl.: Myten om den goda modern, Aldus, Stockholm, 1973

Havemose, K. Horne, M. M. och Johansson, B. S.: Ansvarspedagogik, Slutrapport över projektet Samarbetsträning bland barn, Uppsala, 1979

Hector, E. och Sävestad, I.: Att börja på daghem – Introduktion av småbarn under tre år, Esselte, Stockholm, 1976

Hector, E. och Sävestad, I.: Introduktion av spädbarn i barnstuga, Psykologexamensarbete, Psykologiska institutionen vid Lunds universitet, 1975

Hemspråksträning i förskolan, Kommunförbundet, Stockholm, 1979

Hesselvik, L.: Respiratory Infections Among Children in Day Nurseries, Acta Paediatr Suppl 74, 1949

Hoatson, B-I. Stockfelt: Training of Immigrant Children in Pre-school in Norrköping, Linköping University, Linköping 1978

Hoffman, D. Jordan, J. M.fl.: Parent Participation in Preschool Daycare, Monograph No 5, South Eastern Educational Laboratory, Atlanta, Georgia, 1971

Holm, B.: Vad säger kommunerna om familjedaghemsverksamheten? En sammanställning av 60 kommuners barnomsorgsplaner, Socialstyrelsen HB 2, Stencil, 1979

Holmgren, B. m. fl.: Barnomsorg och ekonomi, Publica, LiberFörlag, Stockholm, 1979

Holmgren, U. Ovrén, M.: Efterfrågan på kommunal barnomsorg i Stockholm, Utrednings- och statistikkontoret, 1979

Hudner, T. och Johansson: Förskolepedagogisk forskning om barn, Forskning om barn, Uppsala universitet, 1979

Hälsorisker och hälsovård för barn i daghem, Rapport från familjestödsutredningen, Ds S 1978:15

Högmark, B. och Crona, L.: Undersökning om avgångsorsaker för förskollärare, Göteborgs socialförvaltning, Stencil, 1975

Introduktionskurser på förskolor, Annemark, C. Sandblom, G. och Tidemann, E. Psykolognytt, nr 16, 1977

Invandrarkvinnor och jämställdhet, Arbetsmarknadsdepartementet, Ds A 1981:2

Jalmert, L.: Små barns sociala utveckling, Kritisk granskning av forskning, Rapport till familjestödsutredningen, 1979

Johansson, B.: Sammanfattning av utvärderingarna i projekt Ansvarspedagogik, Uppsala, (internt material) 1979

Johansson-Hedberg, B.: Barn-Sverige, En delrapport från projektet Omsorgen i barnsamhället, sekretariatet för framtidsstudier, 1979

Jorup, B.: Lekens pedagogiska möjligheter. Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen vid Stockholms universitet, pedagogiska institutionen, 1979

Jönsson, B.: Daghem och samhällsekonomi, Ett konstruktivt inlägg i diskussionen om daghemmens lönsamhet, LO, Prisma, 1970

Kallós, D.: Den nya pedagogiken, Wahlström och Widstrand, Stockholm, 1978

Kamerman, S. B. Kahn, A.: Child Care, Family Benefits, and Working Parents, (Research Report), Cross-National Studies, Columbia University School of Social Work, New York, 1980

Karlsson, M.: Familjedaghem – vår osynliga barnomsorg, Familjestödsutredningen, Stencil, 1979

Karlsson, M.: Kvalitet i familjedaghem – Uppslag och idéer från en familjedaghemskonferens, Familjestödsutredningen, 1980

Keister, M. E.: The Good Life, for Infants and Toddlers, Group care of infants, Report on demonstration project, National Association for the Education of Young Children, Washington, 1970

Kilmer, S.: Infant-Toddler Group Day Care, A Review of Research, Educational Resources Information Center, Washington, DC, 1977

Klose, O. Fuchs-Kittowski, M. & Holländer, H.: Vergleichende Untersuchungen der Entwicklung von Säuglingen in Krippen- bzw Familienbetreuung, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Math.-Nat. R XX6:907-929, 1971

Kommunal familjedaghemsverksamhet, Råd och anvisningar nr 35, Socialstyrelsen, 1977

Kossan, En föräldrakooperativ barnstuga, beskrivning och utvärdering, Stencil skriven av föräldrar och personal på föräldrakooperativet Kossan, Nacka kommun, 1977

Kubat, K. Syrovatka, A.: Die Entwicklung der Morbidität bei Familien – und bei Krippenkindern während der ersten 3 Lebensjahre, Ärztl Jugendkunde, 57:16, 1966

Kvalitetsfrågor 1977–81, Barnomsorgsplanering, Socialstyrelsen, 1977

Kvinnors arbete, Jämställdhetskommittén, SOU 1979:89

Kärrby, G.: Daghemmet måste ställa upp på föräldrarnas villkor, Förskolan nr 2, 1977

Kärrby, G.: Daghemmet och familjen, Pedagogiska institutionen, Lärarhögskolan i Mölndal, uppsats nr 37, Stencil, 1975

Kärrby, G. m. fl.: Utveckling i grupp, Utarbetad inom SÖ-projektet Socialisationsprocessen i förskolan, Liber Läromedel/Utbildningsförlaget, 1976

Köhler, E-M.: Blågul fostran, LiberFörlag, Stockholm, 1978

Köhler, E-M.: En pedagogisk analys av uppfostran, Studentlitteratur, Lund, 1973

Köhler, H.: Das Verhalten des Körpergewichtes und die Häufigheit von Erkrankungen bei Kindern im Alter von 0 bis 3 Jahren nach Aufnahme in Krippen und Heime, Z Ärztl Fortbild, 53:144, 1959

Köhler, L. Holst, H-E.: Auditory Screening of Four-years Old Children, Acta Paediatr, Scand, 61:555, 1972

Lagen om allmän försäkring 1962:381, omtryckt 1977:630

Lagen om barnomsorg, 1976:381

Lagen om rätt till ledighet för vård av barn 1978:410

Ladberg, G.: Barntillsyn eller barnmiljö? Om samarbete mellan hem och daghem, Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen, Stencil, 1973

Levnadsförhållanden, rapport nr 6, Utveckling och inlärning enligt tillgänglig statistik 1976, Statistiska centralbyrån, Stockholm, 1977

Levnadsförhållanden, rapport nr 7, Statistiska centralbyrån, Stockholm, 1975

Levnadsförhållanden, rapport nr 9, Invandrarnas levnadsförhållanden 1975, Statistiska centralbyrån, Stockholm, 1977

Levnadsförhållanden, Sysselsättning och arbetstider 1977, Tabellrapport till delegationen för arbetstidsfrågor, 1977

Levnadsförhållanden, rapport nr 13, Boendeförhållanden 1975, Statistiska centralbyrån, Stockholm, 1978

Lewis, B.: Barnets hemliga språk, Natur och Kultur, 1980

Lezine, I.: Premiers echanges entre nourrissons – 1976, Service du Film de recherche scientifique, Equipe de Recherches sur le Premier Development de l'Enfant SNRS, Paris, 1976

Liljeström, R.: Kultur och arbete, Framtidsbilder, Sekretariatet för framtidsstudier, LiberFörlag, Stockholm, 1979

Liljeström, R.: Våra barn och andras ungar, Publica LiberFörlag, Uddevalla, 1976

Lindblad, m. fl.: Öppen förskola i Norrliden, Kalmar, 1980

Lindberg, I. och Nordenmark, L.: Familjepolitik för små barn, LiberFörlag, Stockholm, 1980

Lindgren, E.: Familjedaghem i Lidingö kommun, Sociologiska institutionen, Stockholms universitet, Stencil, 1975

Linge, P. och Ville, H-P.: Arbeid for barn, Ett studiehefte om barnehagens innhold, Haldens Lärarskola (int. material) 1978 och 1979

Linge, P. och Ville, H-P.: Arbete för barn, Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1980

Loda, F. A. Glezen, W. P. Clyde, W. A. Jr.: Respiratory Diseases in Group Day Care, Pediatrics, 49:428, 1972

Löfström, G.: Smittoriskerna på daghem, SOU 1951:15

Magnusson, M. och Nilsson, C.: Att arbeta på obekväm arbetstid, Arbetarskyddsfonden, Prisma, Stockholm, 1979

Mehlqvist, B. och Sjögren Olsson, E.: Vårt och deras dagis, Familjestödsutredningens rapport nr 4, Stencil, 1976

Mehlqvist, B.: Föräldra-personalarbete, En rapport till familjestödsutredningen, Stencil, 1979

Mens de voksne arbejder – om børn og daginstitutioner, Red. af Tania Ørum, Tiderne skifter, Köpenhamn, 1977

Menzies, I.: Social Systems a Defence against Anxiety London: Tavistock, Institute of Human Relations, 1970

Michélsen, E.: Dialogpedagogik på småbarnsavdelningar, Familjestödsutredningens rapport nr 5, Stencil, 1977

Michélsen, E.: Grupplek bland 1- och 2-åringar på daghem, Familjestödsutredningens rapport nr 10, 1980

Michélsen, E.: Social lek i småbarnsgrupp – en förstudie, Familjestödsutredningen, 1978

Milefors och Ragnefors: Åldersintegration på daghem – framtid eller modenyck? Psykologiska Institutionen, Göteborgs universitet, Stencil, 1980

Miljö och människor i MAFF, Socialstyrelsen, 1980

Montagnér, H.: L'enfant et la communication, Pernoud/Stock, 1978

Myrdal, A.: Stadsbarn, Kooperativa förbundets bokförlag, Stockholm, 1935

Müeller, E. och Rich, A.: Clustring and Socially-directed Behaviors in a Playgroup of 1-year-old Boys, Journal of Child Psychology and Psychiatry, 17, 315–322, 1975

Mårtensson, S.: Om förutsättningar för sammanhang i barns uppväxtmiljö, Socialmedicinsk tidskrift 7–8, Stockholm, 1979

Män och kvinnor i barnomsorgen, Jämställdhetskommittén, 1979

Nordenmark, L.: Lägenhetsdaghem – en intervjuundersökning, Familjestödsutredningens rapport nr 6, 1977

Olsson & Jacobsson: Vilsebarn i välfärdsland, PRU-gruppen, Uppsala, 1979

Om förskolan, Socialstyrelsen anser, 1978:2, LiberFörlag, 1978

Om lov om oppvekstmiljø, Universitetsforlaget, NOU 1978:1

Palme, L.: Undersökning av så kallade smågruppsdaghem, Förskoleteamet, Stockholm, 1977

Pedagogisk utbildning och forskning, Pedagogikutredningen, SOU 1970:22

Perspektiv på förskolan, Redigerad av Sverud, K-A. Ernestam, O. AWE/Gebers förlag

Pettersson, M.: Arbetslivscentrum, Förändringar i den kvinnliga sysselsättningen i Sverige 1970–77 med särskild inriktning på deltidsarbete, Stencil, Stockholm, 1979

Pirsig, R. M.: Zen and the Art of Motorcycle Maintenance, Bantam Book, New York, 1974

Pockettidningen R, nr 6, 1976, Barn, bovar och fyllisar, villabarn, höghusbarn och barn till föräldrar som krisar, Stockholm 1976

Pockettidningen R.: Daghem, Om pottor och pedagogik, frön, fröknar och föräldrar, Nr 2, Stockholm 1978

Program för familjepolitiken, Sammanfattning, Landsorganisationen (LO), Tiden Barnängen, 1976

Proposition 1978/79:181 Om lokala organ i kommunerna

Proposition 1975/76:39 Om skolans inre arbete

Provence, S. Naylor, A. Patterson, J.: The Challenge of Daycare, New Haven and London, Yale University Press, 1977

Qvist, G.: Kvinnor i facket, Arbetarrörelsens årsbok, Stockholm, 1980

Ribble, M.: Spädbarnens rättigheter, KF:s bokförlag, Stockholm, 1952

Riccisutti, H.: Effects of Infant Day Care – Experience on Behavior and Development: Research and Implications for Social Policy, Cornell University, Ithaca, New York, 1976

Rinnan, T.: Åldersintegration – en intervjuundersökning bland föräldrar på barnstugan Gamlebyplan 9, PM 85, Familjestödsutredningen, 1979

Samhället och barnfamiljerna, SOU 1955:29

Samhället och barns utveckling, Barnmiljöstödsutredningen, SOU 1975:31

Samhällets barntillsyn – barnstugor och familjedaghem, SOU 1967:39

Samverkan i barnomsorgen, Barnomsorgsgruppen, Ds S 1976:7

Samverkan i barnomsorgen, Betänkande från arbetsgruppen för samhällets barnomsorg, SOU 1975:87

Sandels, S.: Psykologisk-pedagogisk forskning på förskoleålderns område, En lärargrupp i utveckling, Sveriges förskollärares riksförbund, 1968

Statens bakteriologiska laboratorium (SBL), Veckonotiser, 3x, xx, 1980

Schaffer, H. R.: Sociabilitet – Spädbarnets utveckling till social varelse, Aldus/Bonniers, Stockholm, 1973

Schaffer, H. R. och Emerson, P. E.: The Development of Social Attachments in Infancy. Monographs of the Society for Research in Child Development, 1964

Schumacher, E. F.: A Guide For The Perplexed. Cox & Wyman Ltd, London, 1977

Simmons-Christensen, G.: Förskolepedagogikens historia, Natur och kultur, Stockholm, 1977

Sjöblom, K.: Åtta spädbarn börjar på daghem, Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1973

Sjögren Olsson, E.: Daghemmet Siken, Familjestödsutredningens rapport nr 9, 1980

Sjögren Olsson, E.: Föräldrar och daghem, En undersökning om förutsättningar för föräldra-personalsamarbete i daghem, Familjestödsutredningens rapport nr 8, 1979

Sjölund, A.: Børnehavens og vuggestuens betydning for barnets udvikling, Socialforskningsinstitutet, Köpenhamn, 1969

Skolforskning och skolutveckling, Skolforskningskommittén, SOU 1977:52

Socialstyrelsens skrivelse till Forskningsnämnden, 1978

Spitz, R.: Anaclitic Depression, Psychoanalytic Study of the Child, 2, 1946

Steg på väg, Jämställdhetskommittén, SOU 1979:56

Strangert, K.: Infections in Young Children Attending Day-care Centers, Diss. Stockholm, 1976

Ståhlberg, M-R.: The Influence of Form of Daycare on the Occurence of Acute Respiratory Tract Infections Among Young Children, Acta paediatr, Scand, (Suppl) xxx, 1980

Svenning och Svenning: Daghemmet, jämlikhet och klassamhället, LiberLäromedel, 1980

Svensson, G.: Små invandrarbarn på daghem, Rapport till familjestödsutredningen, Stencil, 1979

Sysselsättningspolitik för arbete åt alla, Sysselsättningsutredningen, SOU 1979:24

Så här arbetar vi med arbetsmarknadspolitiken, Handledning, Landsorganisationen (LO), 1978

Söderlund, A. och William-Olsson, I.: Försöka duger, Lärarhögskolan i Stockholm, Stencil, 1977

Söderlund, A.: Spädbarn på daghem, i familjedaghem och hemma, Lärarhögskolan, Stockholm, Stencil, 1975

Tengvald, K.: Family Problems in the New Suburbs, i Paediatrician, vol. 8 No 4, Stockholm, 1979

Thorsell, S.: Försök i förskolan, Socialstyrelsen, LiberLäromedel, 1979
Torbiörnsson, A.: Rapport om kontakt mellan föräldrar och mellan föräldrar och personal, Luleå, 1979
Trautmann, J.: Vergleichende Untersuchungen der Morbidität in Tages-, Wochen- und Dauerheimen für Kinder im Alter von 6 Wochen bis zu 6 Jahren, Kinderärztl, Prax 28:399, 1960
Treutiger: internt material, Göteborg, 1978
Tvåårig social service- och barnomsorgslinje, Skolöverstyrelsen, 1976
Törnblom, L.: Personalrörligheten på daghemmen i Vivalla 1977, Stencil, Örebro kommun, 1978
Ulin, C.: Från spädbarn till skolbarn, Natur och Kultur, Stockholm, 1949
Ulin, C.: Hur lära känna våra barn, Undersökningar, Barnpsykologiskt centrum, Seelig, Stockholm, 1957
Undersökning av närvaro och frånvaro vid daghem, Preliminära uppgifter, Statistiska centralbyrån, 1977
Utredning och förslag angående statsbidrag till daghem och lekstuga m. m. SOU 1943:9
Utredningen om läromedelsmarknaden, Statens pris- och kartellnämnd, 1978
Vad vill vi med barnomsorgen? Serien kommunerna och barnomsorgen 4, Kommunförbundet, Stockholm, 1980
Vincze, M.: The Social Contacts of Infants and Young Children Reared Together, Early Child Development and Care, 1, 99–109, 1971
Vroeg, K.: Infant Day Care: Some Research Findings, Educational Resources Information Center, Washington, D.C. 1976
Wadell, B.: Daghemsbarnens frånvaro – ett kommunalt planeringsproblem, Företagsekonomiska institutionen, Uppsala universitet, 1971
Wallgren, A.: Medicinska synpunkter på s. k. halvöppen barnavårdsverksamhet och vård av barn å sommarkolonier, Bilaga, SOU 1938:20
Wahlund, C.: Rapport från daghemmet Lilla Björns försöksverksamhet med åldersintegrerade barngrupper 0,7–12 år, Kiruna, 1979
Warburg, A.: I Sveriges Förskollärares Riksförbunds jubileumsskrift, 1968
Weicher, J. m. fl.: Åldersintegration. Artikel ur Børnehaven – en arbejdsplads for børn og voksne, Köpenhamn, 1978
William-Olsson, I.: Barns levnadsförhållanden – Probleminventering och forskningsöversikt, Socialdepartementet, Stencil, 1978
William-Olsson, I.: Nordisk forskning om barns miljö, Lärarhögskolan i Stockholm, Stencil, 1975
Wollert, P.: Män i en kvinnovärld, Socialstyrelsen, internt material, 1978
Årsrapport från socialdistrikt 16, Stockholms kommun, 1977
Åström, m. fl.: Utvärdering om alternativ för nattomsorg, Luleå kommun, 1980

Statens offentliga utredningar 1981

Kronologisk förteckning

1. HS 90: Hälsorisker. S.
2. HS 90: Ohälsa och vårdutnyttjande. S.
3. HS 90: Hälso- och sjukvård i internationellt perspektiv. S.
4. HS 90: Utgångspunkter och riktlinjer för det fortsatta arbetet. S.
5. Ny arbetstidslag. A.
6. Översyn av lagen om församlingsstyrelse. Kn.
7. Lag om vård av missbrukare i vissa fall. S.
8. Översyn av sjölagen 1. Ju.
9. Enhetligt huvudmannaskap för högskolan. U.
10. Datateknik i verkstadsindustrin. I.
11. Datateknik i processindustrin. I.
12. Inrikesflyget under 1980-talet. K.
13. Närradio. U.
14. Reformerat kyrkomöte, kyrklig lagstiftning m. m. Kn.
15. Grundlagsfrågor. Ju
16. Film och TV i barnens värld. U.
17. Industrins datorisering. A.
18. Minskat tobaksbruk. S.
19. Översyn av radiolagen. U.
20. Omprövning av samvetsklausulen. Kn.
21. Internationellt patentsamarbete III. H.
22. Sjukersättningsfrågor. S.
23. Tekniska hjälpmedel för handikappade. U.
24. Socialförsäkringens datorer. S.
25. Bra daghem för små barn. S.

KUNGL. BIBL.
1981 -07- 02
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1981

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Översyn av sjölagen 1. [8]
Grundlagsfrågor. [15]

Socialdepartementet

Hälso- och sjukvård inför 90-talet. 1. Hälsorisker. [1] 2. Ohälsa och vårdutnyttjande. [2] 3. Hälso- och sjukvård i internationellt perspektiv. [3] 4. Utgångspunkter och riktlinjer för det fortsatta arbetet. [4]
Lag om vård av missbrukare i vissa fall. [7]
Minskat tobaksbruk. [18]
Sjukersättningsfrågor. [22]
Socialförsäkringens datorer. [24]
Bra daghem för små barn. [25]

Kommunikationsdepartementet

Inrikesflyget under 1980-talet. [12]

Utbildningsdepartementet

Enhetligt huvudmannaskap för högskolan. [9]
Närradio. [13]
Film och TV i barnens värld. [16]
Översyn av radiolagen. [19]
Tekniska hjälpmedel för handikappade. [23]

Handelsdepartementet

Internationellt patentsamarbete III. [21]

Arbetsmarknadsdepartementet

Ny arbetstidslag. [5]
Industrins datorisering. [17]

Industridepartementet

Data- och elektronikkommittén. 1. Datateknik i verkstadsindustrin. [10] 2. Datateknik i processindustrin. [11]

Kommundepartementet

Översyn av lagen om församlingsstyrelse. [6]
Reformerat kyrkomöte, kyrklig lagstiftning m. m. [14]
Omprövning av samvetsklausulen. [20]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-06168-6
ISSN 0375-250X